

ОЛЕКСАНДР ПАГІРЯ

**МІЖ ВІЙНОЮ ТА МИРОМ:
ВІДНОСИНИ МІЖ ОУН І УПА
ТА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ
УГОРЩИНИ (1939–1945)**

**ЛІТОПИС УПА
БІБЛІОТЕКА - ТОМ 12**

**LITOPYS UPA
LIBRARY — VOL. 12**

OLEKSANDR PAHIRIA

**BETWEEN WAR AND PEACE:
RELATIONS BETWEEN OUN AND UPA
AND THE ARMED FORCES OF
HUNGARY (1939–1945)**

**ЛІТОПИС УПА
БІБЛІОТЕКА — ТОМ 12**

ОЛЕКСАНДР ПАГІРЯ

**МІЖ ВІЙНОЮ ТА МИРОМ:
ВІДНОСИНИ МІЖ ОУН І УПА
ТА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ
УГОРЩИНИ (1939–1945)**

Олександр Пагіря. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)

Книга розповідає про військово-політичні відносини між українським підпіллям та УПА й угорською армією у роки Другої світової війни. На основі широкого кола джерел різноманітного походження простежується еволюція українсько-угорських стосунків від часу окупації угорськими військами Карпатської України у березні 1939 р. до виходу Угорщини з війни у квітні 1945 р. Розглядаються головні етапи збройного протистояння та мирних переговорів між УПА та угорськими військами на Волині, південному Поліссі, Галичині та Закарпатті у 1943–1944 рр., аналізується зміст таємних домовленостей про ненапад та співпрацю на антирадянській основі, а також їхній вплив на подальші контакти й взаємодію двох сторін. Визначається роль міжнародно-політичних факторів в українсько-угорських таємних переговорах.

Oleksandr Pahiria. Between War and Peace: Relations between OUN and UPA and the Armed Forces of Hungary (1939–1945)

The book deals with the military-political relations between the Ukrainian resistance, the UPA and the Hungarian army during WWII. On the basis of numerous and varied sources, the evolution of Ukrainian-Hungarian relations are traced since the Hungarian occupation of Carpathian Ukraine in March 1939 until Hungary's exit from the war in April 1945, and the main stages of both the military confrontation and the peaceful negotiations between the UPA and the Hungarian army in Volyn, Southern Polissia, Halychyna and Transcarpathia in 1943–1944. Secret agreements and the influence they had on further contacts and activities of both sides are analyzed. An attempt is also made to determine the international political factors that may have played a role in Ukrainian-Hungarian negotiations.

КОРЕКТА:

Леся ЛУНЬО-ДУДА, Євген ЛУНЬО

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Петро Й. ПОТІЧНИЙ

ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА

Ігор ГОМЗЯК

**70-ЛІТТЯ СТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ
(1944–2014)**

**ФУНДАТОРОМ
цього тому є
МИХАЙЛО ЦЯПА**

Народився 4 січня 1923 р. в селі Мозолівка (тепер – Підгаєцького району Тернопільської області). Семирічну освіту здобув у рідному селі. За німецької окупації відвідував Учительську семінарію в Рогатині, яку завершив матурою у 1944 р. Тут, в Рогатині, у 1941 р. вступив до Юнацтва ОУН. 1944 року був забраний до дивізії «Галичина», однак кінцево приділений до німецької дивізії «Вікінг». Після рекрутського вишколу відісланий на советсько-німецький фронт над р. Нарвою у Польщі. Під кінець цього ж року повернувся до дивізії «Галичина», яка тоді перебувала на Словаччині, де відбув підстаршинський вишкіл. Згодом, разом з Дивізією, пройшов маршем від Словаччини до Словенії, а пізніше – перекинений на фронт до Австрії, де й застав закінчення війни.

Після війни оселився у Мюнхені, де студював економіку, вступивши у 1946 р. до Української Високої Економічної Школи. Після закінчення шести семестрів перейшов до Українського Вільного Університету.

В 1950 році переїхав до США. Працював у математичній бібліотеці при Мічигенському Університеті аж до виходу на пенсію. Брав участь у молодечих та громадських організаціях українців, був активний у суспільно-політичному житті, належав до СУМА, ТУСМ, ООЧСУ, УККА, АБН та Студентської громади, де був членом дирекції Українського Музею та Українського Культурного Центру в Детройті. На даний час (2014) проживає у місті Ан Арбор (Мічиген, США).

Щедрий меценат ґрунтового збірника під редакцією Василя Ліщиницького і Богдана Лаповика «Підгайчани в боротьбі за волю України» (Тернопіль, «Горлиця», 2000) та інших історико-краєзнавчих праць. Автор спогадів «Мозолівка: Спомини, роздуми, розповіді» (Херсон, ВАТ, 2011).

* * *

Mykhajlo Ciapa was born January 4, 1923 in v. Mozolivka (now Pidhaitsi Raion, Ternopil Oblast). He completed seven grades of the village school and during the German occupation entered the Teachers' Seminary in Rohatyn which he completed in 1944. In Rohatyn in 1941 he joined the Youth section of the Organization of Ukrainian Nationalists. In 1944 he was inducted into the Division «Halychyna» but assigned to the German Division «Wiking». Upon completion of basic training he was sent to the German-Soviet front on the river Narew (Narva) in Poland. By the end of the year he was reassigned to the Division «Halychyna» which was then based in Slovakia where he completed the non-commissioned officers training. With the Division he marched from Slovakia to Slovenia and finally to the front lines in Austria where the war ended for him in 1945.

After the war he settled in Munich, Germany where he studied economics at the Ukrainian High Economic School and the Ukrainian Free University. In 1950 he migrated to the USA and worked at the Mathematics Library of the University of Michigan until his retirement.

Very active in Ukrainian youth and social and political organizations such as the Association of Ukrainian Youth of America, Association of Ukrainian Student Youth, Organization in Defense of Four Freedoms of Ukraine, the Ukrainian Congress Committee of America, the Anti-Bolshevik Bloc of Nations and the Student Hromada, he was also a member of the board of the Ukrainian Museum and of the Ukrainian Cultural Center in Detroit, Michigan. He lives in Ann Arbor, Michigan.

He also generously supported the fundamental compilation, «Pidhaichany v borot'bi za Voliu Ukrainy» (Ternopil', Horlytsia, 2000), edited by Vasyl Lishchynetskyi and Bohdan Lapovyk and other historical works. He authored his memoirs entitled «Mozolivka: Spomyny, rozdumy, rozpovidi» (Kherson, VAT, 2011).

ВСТУП

Український визвольний рух середини ХХ століття розгортався у певному геополітичному контексті, який визначав умови боротьби за незалежність та його зовнішньополітичні орієнтації. У різні періоди своєї історії Організація Українських Націоналістів (ОУН) та створена нею у роки Другої світової війни Українська Повстанська Армія (УПА) на рівні з іншими державними та недержавними суб'єктами світової політики вступала в контакти та союзи, проводила переговори та співпрацювала з різними країнами та організаціями. Вивчення цих контактів і того контексту, в якому розгорталася ця боротьба, вкрай важливе для розуміння феномену ОУН і УПА та їхнього місця в європейській історії.

Запропонована книга присвячена маловивченій сторінці історії – відносинам між українським підпільно-повстанським рухом та збройними силами Угорщини у роки Другої світової війни. Попри певну вторинність, на перший погляд, цих взаємин на тлі стосунків із іншими важливими гравцями – Німеччиною, СРСР, польським підпіллям тощо, варто відзначити, що угорський вектор був одним із ключових у військово-політичній діяльності українського самостійницького руху в 1943–1944 рр. За посередництвом контактів з угорськими керівними колами останній намагався повернути собі суб'єктний статус у міжнародних відносинах. З іншого боку, в роки війни Угорщина здійснювала окупаційну політику на українських землях і була змушена контактувати з українськими національно-визвольними силами, вступаючи з ними у протистояння та переговори.

«Повстанська дипломатія», до якої вдавалося керівництво ОУН та УПА у взаємовідносинах з угорськими військами на окупованій території України, стала одним із проявів «закулісної гри», практикованої майже усіма учасниками світового збройного конфлікту (німецькими, словацькими, румунськими, італійськими, латвійськими військами, радянськими партизанами, польським підпіллям та АК, югославськими четниками, грецькими партизанами, англо-американськими союзниками тощо). Українсько-угорські таємні переговори про ненапад у роки війни не були чимось унікальним на тлі інших подібних практик і вписувалися у загальну європейську тенденцію.

В такому разі як трактувати подібні контакти українського повстанського руху з військами сателіта гітлерівської Німеччини? Чи можна їх вважати проявом колабораціонізму? Як намагався показати автор, українсько-угорські військово-політичні контакти виникли значною мірою всупереч логіці нещадної війни Третього Рейху на сході і здійснювалися за спиною нацистів (хоча останні і намагалися згодом їх використати у своїх інтересах, проте безуспішно), а подекуди навіть проти них. Хоча прагнення керівництва ОУН та командування УПА відколоти від Берліна його дунайського союзника не увінчалось успіхом (що, з точки зору Будапешта, було абсурдним в умовах війни), втім чітко засвідчило позицію українського підпілля у веденні переговорів з угорськими керівними колами та певні кроки на шляху до формування антитоталітарного союзу проти СРСР та Німеччини. Зрештою, ці контакти базувалися на розрахунку можливості реалізації середземноморської стратегії британського прем'єра В. Черчилля, який певний час наполягав на відкритті «другого фронту» західних союзників на Балканах, аби вивести Угорщину, Румунію та Болгарію із гітлерівської коаліції і не допустити окупації центральної та південної частини континенту Червоною армією. Угорці шукали виходу з війни за допомогою таємних переговорів про укладення сепаратного миру із західними альянтами, в той час як українські повстанці зі свого боку намагалися вийти за їхнім посередництвом на англо-саксів, щоб отримати зовнішню підтримку у протистоянні зі сталінською імперією, яка прагнула встановити свій диктат у Європі.

Унікальність взаємовідносин між ОУН і УПА та угорською армією у роки війни в історичному контексті полягає у тому, що це один із небагатьох прикладів «конструктивних» угорсько-українських стосунків у новітній час – в складних умовах Другої світової війни представники двох народів, залишивши позаду ворожнечу,

антагонізми, конфлікти і територіальні суперечки, змогли сісти за стіл переговорів і домовитися на підставі збігу тактичних цілей та інтересів про взаємний ненапад і співпрацю у війні проти спільного ворога – комуністичного режиму. Адже, що могло, наприклад, змусити до перемовин начальника угорського генштабу Ференца Сомбатгеї (що був командувачем угорських військ під час окупації Карпатської України у березні 1939 р., влітку 1941 р. брав участь у зайнятті південної Галичини і готував ґрунт для її подальшого включення до складу Угорського королівства, а в липні 1942 р. його військовий трибунал засудив до різних термінів ув'язнення понад півтора сотні членів підпільної мережі ОУН(б) на Закарпатті), з одного боку, та члена Проводу ОУН(б) Є. Врецьону, який був активним учасником подій в Карпатській Україні та березневих боїв проти угорських військ, після яких зазнав жорстоких катувань в угорських концтаборах і тюрмах, з іншого? Те ж стосується Головного Командира УПА Р. Шухевича та командира ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» І. Бутковського, які у 1938–1939 рр. були причетні до формування Карпатської Січі, а останній під час боїв з угорцями поблизу Хуста навіть був поранений у тильну частину голови, внаслідок чого на деякий час втратив зір і згодом зазнав «всіх радощів» перебування в угорських таборах. Чи не пам'ятали вони про ці події, коли проводили переговори з угорськими окупаційними військами на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр.? Що керувало ними у цих миротворчих місіях?

Однак ця книга не про союзництво чи «бойове побратимство» (хоча також і про це), а радше про широкий і складний комплекс чинників, що визначали доволі непрості відносини між ОУН і УПА та угорською армією у роки Другої світової війни. Автор намагався розплутати «нитку Аріадни» українсько-угорських взаємин періоду наймасштабнішого воєнного протистояння у світі і показати, де проходила в них межа між миром та війною у цей нелегкий для двох народів час.

Тема взаємовідносин між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини в 1939–1945 рр. належить до «відносно нових» і не достатньо вивчених в історичній науці. Її дослідження було розпочате на еміграції діячами українського визвольного руху, яке згодом продовжили історики діаспори. Зокрема, у цьому контексті можна

згадати праці М. Лебеда, Л. Шанковського, П. Мірчука, П. Й. Потічного, Ю. Тис-Крохмалюка, П. Содоль, В. Косика¹.

Внесок діаспорних авторів у дослідження цієї теми полягав у систематизації та публікації багатьох спогадів та окремих документів, що сприяло формуванню джерельної бази проблеми. Однак слабка документальна основа залишила поза увагою українських істориків на Заході чимало сюжетів у відносинах між ОУН і УПА та угорськими військами, натомість утвердилася тенденція до певної ідеалізації українсько-угорських контактів у роки війни, внаслідок чого поза орбітою історичного пізнання опинилися «незручні» для такої візії аспекти.

У численних науково-популярних працях з історії ОУН та УПА, що були написані у радянський період, переважав войовничий ідеологічний підхід до оцінки діяльності українського самостійницького руху в роки Другої світової війни з примітивним очорнюванням, свідомим перекручуванням фактів і документальних свідчень, відвертими історичними фальсифікаціями, які мали на меті сфор-

¹ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України / М. Лебедь. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 77–78, 122; Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального секретаріату закордонних справ УГВР / М. Лебедь // Сучасність. – Мюнхен, 1986. – Ч. 7–8. – С. 187–199; The Ukrainian Insurgent Army; Ukrainian information service / О. Martowych. – Munchen, 1950. – Р. 14; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського Війська. 2-е вид. доп. – Вінніпег: Видавець Іван Тиктор, 1953. – С. 664, 685, 692; Шанковський Л. Тринадцять літ: (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Воєнної Округи Ч. 4 «Говерля» в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини / Ред. і упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – С. 174; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського Війська (1917–1995) / Упоряд. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 515, 541, 548–549; Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942–1952 / П. Мірчук. – Мюнхен: Цицерон, 1953. – Львів: Львівська обласна рада Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, 1991. – С. 45–47; Tys-Krokhmaluk Y. UPA warfare in Ukraine. Strategical, tactical and organizational problems of Ukrainian resistance in World War II. Preface by I. Wowchuk. Translated from Ukrainian by W. Dushnyck / Y. Tys-Krokhmaluk. – New York, 1972. – Р. 26; Косик В. Україна під час Другої світової війни (1939–1945) / В. Косик. – К.–Париж–Нью-Йорк–Торонто: Либідь, 1992. – С. 464, 466; Потічний П. УПА та німецька адміністрація / П. Потічний // Сучасність (Мюнхен). – 1993. – № 12. – С. 76; Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник другий / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 31, 77, 91; Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 74.

мувати у читачів апріорі негативний образ українських націоналістів як «зрадників» українського народу, «німецьких колаборантів і бандитів». Головною тезою радянських авторів в ідеологічному шельмуванні «українського буржуазного націоналізму» було звинувачення у співпраці з нацистами в роки Другої світової війни². Надмірна концентрація уваги істориків радянської доби на проблемі німецького колабораціонізму ОУН та УПА залишила поза увагою контакти бандерівського руху із союзниками гітлерівської Німеччини, зокрема з Угорщиною. Відсутності визначення цієї проблеми в радянській історіографії сприяла також розпорошеність нечисленних документальних свідчень про повстансько-угорські контакти в роки Другої світової війни в архівних установах, до яких був до того ж вкрай обмежений доступ. Зважаючи на це, радянські історики досить пізно розпочали вивчення цієї теми. Перша наукова стаття у радянській історіографії, в якій було подано окремі факти переговорів між УПА та угорськими військами, з'явилася тільки у 1991 році – епохальному для долі комуністичної імперії³.

Сучасна українська історіографія завдяки «документальній революції» 1990-их рр. змогла суттєво збагатити джерельну базу дослідження теми та окреслити її параметри як наукової проблеми. Однак

² Див. наприклад: Беляєв В. Я звинувачую! Нариси й памфлети / В. Беляєв. – К.: Політвидав України, 1980. – 154 с.; Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Памфлети / В. Беляєв, М. Рудницький. – К.: Радянський письменник, 1956. – 245 с.; Давиденко В. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів / В. Давиденко. – К.: Політвидав України, 1989. – 47 с.; Дмитрук К. Безбатченки: документально-публіцистичний нарис / К. Дмитрук. – К.: Дніпро, 1980. – 318 с.; Дмитрук К. Жовто-блакитні банкроті: документальні нариси, памфлети, публіцистичні статті / К. Дмитрук. – К.: Дніпро, 1982. – 399 с.; Іванченко І. Ідеологічна диверсія в націоналістичній упаковці / І. Іванченко. – К., 1984. – 47 с.; Маланчук В. Історія однієї зради / В. Маланчук. – Львів, 1958. – 71 с.; Маланчук Ф. Їх ремесло – зрада: публіцистичні нариси, памфлети й фейлетони / Ф. Маланчук. – Львів: Каменяр, 1978. – 128 с.; Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини / Д. Мануїльський. – К., 1945. – 24 с.; Масловський В. В боротьбі з врагами соціалізму / В. Масловський. – Львів: Высшая школа, 1984. – 187 с.; Мельничук Ю. Коли кров холодне в жилах. Нариси, памфлети / Ю. Мельничук. – К.: Радянський письменник, 1960. – 168 с.; Мельничук Ю. Продай-душі / Ю. Мельничук. – Львів: Каменяр, 1962. – 172 с.; Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу / О. Полторацький. – К., 1953. – 68 с.; Римаренко Ю. З ким і проти кого: документально-публіцистичні нариси й статті / Ю. Римаренко. – К.: Дніпро, 1983. – 348 с.

³ Шевчук В. Украинская повстанческая армия / В. Шевчук // Политика и время. – 1991. – № 11. – С. 82.

до цього часу вона значною мірою перебуває у тіні інших міжнаціональних та військово-політичних аспектів у діяльності українського націоналістичного підпілля та УПА в роки війни – відносин із польським підпіллям, німецьким окупаційним режимом, радянськими партизанами, внутрішніми військами НКВС, Червоною армією тощо.

Першовідкривачем проблеми переговорів між командуванням УПА та угорської королівської армії у 1943–1944 рр. в сучасній українській історичній науці став А. Боляновський⁴. Його напрацювання у цій сфері згодом поглибили М. Держалюк, Л. Лещенко, Ю. Киричук, В. В'ятрович, В. Деревінський, Д. Веденєєв та ін.⁵, які визначили основні етапи повстансько-угорських військово-політичних контактів та ввели до наукового обігу нові джерела.

⁴ Боляновський А. Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 – поч. 1944 рр.) / А. Боляновський // Україна в минулому. – 1995. – Вип. 7. – С. 52–60.

⁵ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. / М. Держалюк // Пам'ять століть – К., 1997. – № 1. – С. 138–141; Лещенко Л. «Українське питання» в дипломатичній історії Другої світової війни (1939–1945) / Л. Лещенко // Нариси з історії дипломатії України / [О. Галенко, Є. Камінський, М. Кірсенко та ін.]; за ред. В. А. Смоля. – К., 2001. – С. 519–524; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття / Ю. Киричук; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2000. – С. 90, 103; В'ятрович В. Україно-угорські переговори / В. В'ятрович // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / Голова редкол. Ю. Сливка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Вип. 11. – С. 170–175; Деревінський В. Ставлення ОУН (Б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин / В. Деревінський; Інститут історії України НАН України. – К., 2006. – С. 108–109; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття / Ю. Киричук; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2000. – С. 90, 103; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ ст.: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – С. 148, 158; Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-их рр. / А. Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – С. 101–102, 125; Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр. / А. Кентій; Інститут історії України НАН України, Головне архівне управління при КМ України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К., 1999. – С. 172–173; Він же. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2. Українська Повстанська Армія та збройне підпілля Організації Українських Націоналістів, 1942–1956 / А. Кентій; Державний комітет архівів, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К., 2008. – С. 114; Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність УПА (1943–1945) / Д. Веденєєв // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2004. – Вип. 10. – С. 405–406; Веденєєв Д. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). [Монографія] / Д. Веденєєв, Г. Биструхін; Національна академія СБ України, Український інститут воєнної історії. – К.: Генеза, 2006. – С. 275–277.

Однак при цьому поза увагою більшості українських істориків, які займалися цією темою, залишалися як факти збройного протистояння між відділами УПА та угорськими військами, так і цілісна картина українсько-угорських взаємин у роки Другої світової війни.

Праці зарубіжних істориків сприяли поглибленню вивчення відносин між ОУН(б) і УПА та збройними силами Угорщини переважно з угорської та польської перспективи. Однак вони, зазвичай, не враховували або недостатньо залучали до досліджень український джерельний матеріал, що не давало змоги сформулювати цілісне і комплексне бачення теми.

Серед угорських авторів слід відзначити І. Ровосу, наукові розвідки якого залишаються чи не єдиним напрацюванням з теми переговорів між УПА та угорською королівською армією в сучасній угорській історіографії⁶. Окремі згадки про українсько-угорські перемовини у 1943–1944 рр. також зустрічаються в узагальнюючих працях з історії Угорщини періоду Другої світової війни⁷.

Польська історіографія теми представлена кількома дослідженням Ґ. Мотики⁸, який достатньо цілісно відтворив широку палітру повстансько-угорських відносин часів війни, розглянувши як головні етапи переговорів між УПА та угорськими військами, так і описавши низку збройних сутичок і зіткнень між ними. Однак для досліджень польського науковця значною мірою характерний розгляд проблеми кризь призму польсько-угорських військово-політичних відносин у роки Другої світової війни, що дещо викривляє бачення українсько-угорських взаємин у цей період.

⁶ Ravasz I. Ukrán-magyar kapcsolatok – fél évszázaddal ezelőtt / I. Ravasz // 60 років від початку Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 37–45; Ravasz I. Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok / I. Ravasz // És Újfént Hadiidők (avagy: a «boldog békeidők» nem térnek vissza). 1939–1945 / Felelős kiadó: Dr. Holló József; NM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. – Budapest: Petit Real Könyvkiadó, 2005. – О. 124–128.

⁷ Ungváry K. A magyar honvedség a másodíc világháborúban / K. Ungváry. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. – О. 216, 221–222; Ormos M. Hungary in the age of the two world wars 1914–1945 / M. Ormos / Editor-in-chief BÉLA K. KIRÁLY, associated editor-in-chief, Kenneth Murphy, editor, László Veszprémy; translated by Brian McLean; Hungarian Academy of Sciences (Atlantic studies on society in change, No. 133, East European Monographs N° DCCXXIII). – New York: Columbia University Press, 2007. – P. 400.

⁸ Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nationalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / G. Motyka; Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 271–280.

Архівні документи, на яких базується робота, за походженням поділяються на українські (підпільно-повстанські), угорські, німецькі та радянські. Найчисельніша документальна спадщина ОУН(б) та УПА зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державному архіві Рівненської області (ДАРО) та архіві Центру досліджень визвольного руху у Львові (Архів ЦДВР).

До дослідження також залучено документи українського підпілля та УПА з «Колекції ім. П. Й. Потічного про підпільну й антипідпільну боротьбу в Україні» при Торонтонському університеті в Канаді.

Угорська документальна база з історії повстансько-угорських контактів у роки Другої світової війни значно поступається своєму українському аналогу. Це зумовлене великими матеріальними втратами угорських архівів у воєнний час. Основний масив тамтешніх документів з цієї теми знаходиться у Військово-історичному архіві в Будапешті (Hadtörténelmi Levéltár – LV). У роботі використані документи угорського генерального штабу, окремих військових частин та з'єднань, а також рукописи спогадів угорських офіцерів, збережені в архіві, що висвітлюють відносини між угорськими військами та УПА у роки Другої світової війни з угорської перспективи.

У радянському комплексі джерел значну цінність становлять документи радянських органів державної безпеки, які зберігаються у ГДА СБУ, зокрема архівні кримінальні справи на членів ОУН та УПА.

Загалом у книзі було використано документи із 9 центральних, державних, галузевих, військово-історичних та громадських архівів України, Угорщини та Канади.

Значну групу джерел становлять опубліковані матеріали, зокрема унікальне багатотомне видання «Літопис УПА», а також радянські, вітчизняні та іноземні видання документів про Другу світову війну. Окремий компонент джерельної бази формує мемуарна література, зокрема спогади українських повстанських командирів, працівників військових штабів УПА, рядових учасників національно-визвольного руху, угорських військових і державних діячів, західних дипломатів, що були свідками чи учасниками українсько-угорських відносин у роки Другої світової війни. Традиційні джерела доповнюють матеріали усної історії, зокрема записи свідчень вояків УПА, здійснені автором, що зберігаються у «Центрі усної історії» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Певна складність у розкритті теми пов'язана із розпорошеністю та неповним збереженням окремих різновидів документів, у першу чергу текстів ключових письмових договорів та угод між командуванням УПА й угорської армії, протоколів переговорів, що не дійшли до нашого часу. Певні прогалини в історії відносин між УПА та угорською армією в роки війни зумовлені значними втратами угорських архівних документів, тому у джерельній базі дослідження матеріали суб'єктів відносин представлені непропорційно – переважно українські та невелике вкраплення угорських. Цю прогалину автор намагався частково заповнити за допомогою наукової літератури з історії Угорщини часів Другої світової війни.

Наявний документальний матеріал, який зберігається в архівних сховищах України та Угорщини, мемуарна література, історіографічні джерела дають змогу більш деталізовано та комплексно розглянути тему відносин між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини у 1939–1945 рр., торкаючись при цьому не тільки аспекту мирних переговорів, але й намагаючись відтворити широку палітру українсько-угорських відносин у роки війни. Висвітлення цієї теми дасть можливість комплексно розглянути антиугорський фронт у діяльності ОУН та УПА, визначити місце та роль Угорщини в стратегії і тактиці українського самостійницького руху та сприятиме більш ґрунтовному вивченню історії українського національного резистансу та перебування угорських окупаційних військ на теренах України в часи Другої світової війни. Зрештою, без дослідження цього епізоду неможливо сформуувати цілісної картини українсько-угорських відносин у ХХ столітті.

Автор висловлює щире повагу друзям і колегам, без яких поява цієї книги була б неможливою: Івану Патриляку, Петру Й. Потічному, Володимирі В'ятровичу, Олександрі Іщуку, Володимирі Сергійчуку, Руслану Забілому, Миколі Посівничу, Ігорю Гомзяку, Осипу Данку, Володимирі Морозу, Андрію Руккасу, Валерію Огородніку, Володимирі Ковальчуку, Василю Даниленку, Сергію Кокіну, Юрію Мойшу, Олексію Корсуну, Івану Коршинському, Денису Пілашу, Віктору Шатрову, Андрію Сопу, Чіллі Фединець, Ласло Веспремь, Аттілі Бонгардт, Андрашу Біро, Міклошу Горвату, Андрашу Швайцеру, Юрію Дупку.

Окрема подяка за полагодження всіх адміністративних справ та пошуку фундатора сл. п. Миколі Кулику, колишньому головному адміністраторові видавництва «Літопис УПА», який 17 жовтня 2013 року відійшов у вічність.

INTRODUCTION

The Ukrainian liberation movement of the mid-twentieth century developed in a particular geopolitical context that determined the conditions governing the struggle for Ukraine's independence and its external political orientations. At various times during its history the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), the armed wing that the OUN created during the Second World War, established contacts and concluded alliances on par with other state and non-state subjects of international politics, conducted negotiations with them, and cooperated with various countries and organizations. The study of these contacts and the context in which this struggle developed is crucially important to understanding the phenomenon of the OUN and the UPA, as well as their place in European history.

The present volume explores a little-known page in history: the relations between the Ukrainian underground-insurgent movement and the armed forces of Hungary during the Second World War. Despite the ostensibly secondary nature of these relations as viewed against the background of relations with other important players, such as Nazi Germany, the USSR, the Polish underground, etc., it is noteworthy that the Hungarian vector was a key element in the military and political activities of the Ukrainian independence movement in 1943–1944. By establishing contact with leading Hungarian circles, the Ukrainian movement was seeking to regain its status as a subject of international relations. At the same time, during the war Hungary implemented its occupation policies in Ukraine and was forced to establish contact with the Ukrainian national liberation forces, thereby entering into conflict as well as taking part in negotiations with them.

The «insurgent diplomacy» to which the leadership of the OUN and the UPA resorted in its relations with the Hungarian army in German-occupied Ukraine was one of the many manifestations of the «behind-the-scenes game» that was played by nearly all the participants of the international armed conflict: the German, Slovak, Romanian, Italian, and Latvian armies; the Soviet partisans; the Polish underground and the Armia Krajowa (AK); the Serbian Chetniks; the Greek partisans; the Anglo-American allies, etc. The secret Ukrainian-Hungarian negotiations about non-aggression during the war years were not unique given other, similar practices, and they were part and parcel of a general European tendency.

Thus, how does one treat the Ukrainian insurgent movement's contacts with the military satellites of Nazi Germany? Can they be regarded as a manifestation of collaborationism? As the author of the present volume has tried to show, to a significant degree Ukrainian-Hungarian military and political contacts emerged notwithstanding the logic of the Third Reich's ruthless war in the east, unfolding behind the backs of the Nazis (even though the latter also eventually sought to exploit them for their own interests—unsuccessfully), and here and there even against them. Although the objective of the OUN leadership and the UPA command—to separate Germany's Danubian ally from Berlin – ultimately failed (which was absurd from Budapest's standpoint given the war conditions), it nonetheless clearly attested to the Ukrainian underground's position in holding talks with leading Hungarian circles and the particular steps it took in order to form an anti-totalitarian alliance against the USSR and Nazi Germany. After all, these contacts were based on a calculation of the possibility of implementing the Mediterranean strategy put forward by British prime minister Winston Churchill, who at one time had urged the opening of a «second front» of Western allies in the Balkans in order to pull Hungary, Romania, and Bulgaria out of the Nazi coalition and preclude the occupation by the Red Army of the central and southern parts of the European continent. The Hungarians were seeking a way out of the war through secret negotiations aimed at concluding a separate peace with the Western allies, at the same time as the Ukrainian insurgents were seeking a conduit to the Anglo-American allies, via Hungarian intermediaries, in order to obtain foreign support for their conflict with the Stalinist empire, which was aiming to establish its diktat throughout Europe.

In the historical context, the unique nature of the OUN and the UPA's relations with the Hungarian army during the war resides in the fact that this is one of all too few examples of «constructive» Ukrainian-

Hungarian relations in the modern era: in the complex conditions of the Second World War the representatives of two nations, putting aside enmity, antagonism, and territorial conflicts, were able to sit down at the negotiating table and, on the basis of concurring tactical goals and interests, to come to an agreement about mutual non-aggression and cooperation in the war against their common enemy, the Soviet communist regime.

What could have induced Ferenc Szombathelyi, the Hungarian military officer who served as Chief of Army Staff, to sit down at the negotiating table with the Ukrainian insurgents? Szombathelyi had commanded Hungarian troops during the occupation of Carpatho-Ukraine in March 1939; in the summer of 1941 he took part in the occupation of southern Halychyna (Galicia), where he prepared the groundwork for the future inclusion of this region in the Hungarian Kingdom; and in July 1942 his military tribunal sentenced to various terms of imprisonment more than 150 members of the OUN(B)'s underground network in Transcarpathia, as well as Yevhen Vretsiona, a member of the OUN(B) Leadership, who had taken part in the events in Carpatho-Ukraine and the March battles against Hungarian troops, after which he was brutally tortured in Hungarian concentration camps and prisons. On the Ukrainian side were Roman Shukhevych, Supreme Commander of the UPA, and Ivan Butkovsky, commander of Military District «Hoverlia», part of UPA-West, both of whom were involved in the formation of the paramilitary organization Carpathian Sich in 1938–1939; during the battles against the Hungarians near the Ukrainian city of Khust, Butkovsky was wounded in the back of the head, as a result of which he suffered a temporary loss of vision and later experienced all the «joys» of Hungarian concentration camps. Had these two Ukrainian commanders forgotten about those events when they were preparing to negotiate with the Hungarian army occupying Volyn and Halychyna in 1943–1944? What were the guiding principles behind these peacemaking missions?

Notwithstanding the foregoing questions, this book is not about alliances or «combat comradeship» (even though these topics are certainly raised in the present volume) but, rather, the broad and complicated set of factors that defined the OUN and the UPA's challenging relationship with the Hungarian army during the Second World War. The author endeavored to unravel the Ariadne's thread of Ukrainian-Hungarian relations during the largest armed conflict on the planet and to show where the boundary passed between peace and war in that difficult period.

The OUN and the UPA's relations with Hungary's armed forces in 1939–1945 are a relatively new topic and thus have not been studied adequately. Research on this topic was initiated by leading figures of the Ukrainian liberation movement in emigration, and was taken up later by diaspora historians, including Mykola Lebed', Lev Shankovs'kyi, Petro Mirchuk, Peter J. Potichnyj, Iurii Tys- Krokhmaliuk, Petro Sodol, and Volodymyr Kosyk¹.

The contribution of diaspora authors to the literature on this topic lies in the systematization and publication of numerous memoirs and documents, which helped form the primary source base for the study of this question. However, owing to the weak documentary base, Ukrainian historians in the West overlooked a considerable number of topics pertaining to the OUN and the UPA's relations with the Hungarian army. At the same, a tendency toward a certain idealization of Ukrainian-Hungarian contacts during the war became entrenched, as a result of which some aspects that were «inconvenient» to such a view were completely neglected by historians.

The numerous semi-scholarly works on the history of the OUN and the UPA written during the Soviet period are dominated by an

¹ M. Lebed', *UPA: Ukrains'ka povstans'ka armii: ii geneza, rist i dii u vyzvol'nyi borot'bi ukrains'koho narodu za Ukrains'ku Samostiinu Sobornu Derzhavu*, pt. 1: *Nimets'ka okupatsiia Ukrainy* (Drohobych: Vidrozhennia, 1993), pp. 77–78, 122; idem, «Zovnishn'opolitychna diial'nist' Heneral'noho sekretariatu zakordonnykh sprav UHVR», *Suchasnist'*, nos. 7–8 (1986): 187–99; Oleh Martovych, *The Ukrainian Insurgent Army (UPA)* (Munich: Ukrainian Information Service, 1950), p. 14; L. Shankovs'kyi, «Ukrains'ka povstanca armii», in *Istoriia ukrains'koho viis'ka*, 2d exp. ed. (Winnipeg: Vydavets' Ivan Tyktor, 1953), pp. 664, 685, 692; idem, «Trynadtsiat' lit: (Dii UPA i zbroinoho pidpillia OUN na tereni Viis'kovi Okruhy ch. 4 «Hoverlia» v 1943–1956 rr.)», in L. Shankovs'kyi, *Al'manakh Stanislavivs'koi zemli: Zbirnyk materialiv do Stanislavova i Stanislavivshchyny*, ed. and comp. B. Kravtsiv (New York; Toronto; Munich, 1975), p. 174; idem, «Ukrains'ka povstanca armii», in *Istoriia ukrains'koho viis'ka (1917–1995)*, comp. Ia. Dashkevych, 4th rev. and exp. ed. (Lviv: Vyd-vo Svit, 1996), pp. 515, 541, 548–49; P. Mirchuk, *Ukrains'ka Povstans'ka Armii, 1942–1952* (Munich: Tsytseron, 1953; Lviv: L'vivs'ka oblasna rada Tovarystva ukrains'koi movy im. Tarasa Shevchenka, 1991), pp. 45–47; Iu. Tys-Krokhmaliuk, *UPA Warfare in Ukraine: Strategic, Tactical, and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II*, trans. W. Dushnyk (New York, 1972), p. 26; V. Kosyk, *Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny (1939–1945)* (Kyiv; Paris; New York; Toronto: Lybid', 1992), pp. 464, 466; P. Potichnyi [Potichnyj], «UPA ta nimets'ka administratsiia», *Suchasnist'*, no. 12 (1993): 76; P. Sodol', *Ukrains'ka Povstanca armii, 1943–49; dovidnyk druhyi* (New York: Proloh, 1995), pp. 31, 77, 91; idem, *Ukrains'ka Povstanca armii, 1943–49; dovidnyk* (New York: Proloh, 1994), p. 74.

aggressive ideological approach to assessing the activities of the Ukrainian independence movement during the Second World War, characterized by crude aspersions, the deliberate distortion of facts and documented testimonies, and blatant historical falsifications whose goal was to manipulate readers into forming an a priori negative image of Ukrainian nationalists as «traitors» of the Ukrainian people and as «German collaborators and bandits». The main thesis underlying Soviet writers' ideological defamations of «Ukrainian bourgeois nationalism» is the allegation that Ukrainian nationalists collaborated with the Nazis during the Second World War². The excessive attention of Soviet-era historians to the question of the OUN and the UPA's supposed collaborationism with Nazi Germany led to the neglect of such topics as the Banderite movement's contacts with Germany's allies, particularly Hungary. The lack of a problem statement in Soviet historiography also led to a situation whereby a small quantity of documented evidence about the Ukrainian insurgents' contacts with the Hungarians during the Second World War became scattered among various archival institutions, to which access was extremely restricted. Owing to this, Soviet historians began exploring this topic only after Ukraine regained its independence. The first scholarly article in Soviet historiography to present facts pertaining to the UPA's negotiations with the Hungarian army was published only in 1991, an epoch-making year in the destiny of the Soviet communist empire³.

² See, e. g., V. Bieliaiev, *la zvyuvachuiu! Narysy i pamflety* (Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1980); V. Bieliaiev and M. Rudnyts'kyi, *Pid chuzhymy praporamy: Pamflety* (Kyiv: Radians'kyi pys'mennyk, 1956); V. Davydenko, «*Ukrains'ka povstans'ka armiiia*»: *shliakh han'by i zlochyniv* (Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1989); K. Dmytruk, *Bezbatchenky: dokumental'no-publitsystychnyi narys* (Kyiv: Dnipro, 1980); idem, *Zhovto-blakytyni bankroty: dokumental'ni narysy, pamflety, publitsystychni statti* (Kyiv: Dnipro, 1982); I. Ivanchenko, *Ideolohichna dyversiiia v natsionalistychnii upakovtsi* (Kyiv, 1984); V. Malanchuk, *Istorii odniiei zrazy* (Lviv, 1958); F. Malanchuk, *Ikh remeslo-zrada: publitsystychni narysy, pamflety i feiletony* (Lviv: Kameniar, 1978); D. Manuil'sk'kyi, *Ukrains'ko-nimets'ki natsionalisty na sluzhbi u fashysts'koi Nimechchyny* (Kyiv, 1945); V. Maslovskii, *V bor'be s vragami sotsializma: ocherki istorii klassovoi bor'by na sele v period postroeniia a' osnov sof's'ializma v zapadnykh oblasti a'kh Ukrainy, 1939–1950* (Lviv: Vyshcha shkola, 1984); lu. Mel'nychuk, *Koly krov kholone v zhylyakh: Narysy, pamflety* (Kyiv: Radians'kyi pys'mennyk, 1960); idem, *Prodai-dushi* (Lviv: Kameniar, 1962); O. Poltorats'kyi, *Ukrains'ki burzhuzni natsionalisty–nailiutishi vorohy ukrains'koho narodu* (Kyiv, 1953); lu. Rymarenko, *Z kym i proty koho: dokumental'no-publitsystychni narysy i statti* (Kyiv: Dnipro, 1983).

³ V. Shevchuk, «Ukrainskaia povstancheskaia armiiia», *Politika i vremia*, no. 11 (1991); 82.

Thanks to the «document revolution» of the 1990s, the primary source base of contemporary Ukrainian historiography was enriched by new research on this question, whose parameters were finally defined as a scholarly topic. However, to this day and to a significant degree it remains in the shadow of other inter-state and military-political aspects of the activities of the Ukrainian nationalist underground and the UPA during the war, such as relations with the Polish underground, the German occupation regime, Soviet partisans, the Interior NKVD Troops, the Red Army, and others.

The first contemporary Ukrainian historian to uncover the issue of the negotiations that took place between the UPA command and the Hungarian army in 1943–1944 was Andrii Bolianovsky⁴. His work was eventually supplemented and expanded by Mykola Derzhaliuk, Leonid Leshchenko, Iurii Kyrychuk, Volodymyr V'iatrovych, Vasyl' Derevinsky, Dmytro Viedienieiev, and other historians⁵, who established the main stages in the military and political contacts between the Ukrainian insurgents and the Hungarians, and introduced new sources to

⁴ A. Bolianovs'kyi, «Perehovory UPA z uhors'koju armiiieu (kinets' 1943–poch. 1944 rr.)», *Ukraina v mynulomu*, vyp. 7 (1995): 52–60.

⁵ M. Derzhaliuk, «Vzaiemyny UPA z uhors'kymy viis'kamy u 1944 r.» in *Pam'iat' stolit'*, no. 1 (1997): 138–41; L. Leshchenko, «“Ukrains'ke pytannia” v dyplomatychnii istorii Druhoi svitovoi viiny (1939–1945)», in *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*, ed. V. Smolii (Kyiv, 2001), pp. 519–24; Iu. Kyrychuk, *Narysy z istorii ukrains'koho natsional'no-vyzvol'noho rukhu 40–50 rokiv XX stolittia* (Lviv: L'vivs'kyi natsional'nyi universytet im. I. Franka, 2000), pp. 90, 103; idem, *Ukrains'kyi natsional'nyi rukh 40–50-kh rokiv XX st.: ideolohiia ta pravtyka* (Lviv: Dobra sprava, 2003), pp. 148, 158; V. V'iatrovych, «Ukraino-uhors'ki perehovory», in *Ukrains'ka Povstans'ka Armiia u borot'bi proty totalitarnykh rezhymiv*, vyp. 11, ed. Iu. Slyvka (Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2004), pp. 170–75; V. Derevins'kyi, *Stavlennia OUN(B) i UPA do susidnykh narodiv ta natsional'nykh menshyn* (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006), pp. 108–9; A. Rusnachenko, *Narod zburenyi: natsional'no-vyzvol'nyi rukh v Ukraini i natsional'ni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–1950-ykh rr.* (Kyiv: Pul'sary, 2002), pp. 101–2, 125; A. Kentii, *Ukrains'ka povstans'ka armiiia v 1942–1943 rr.* (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Holovne upravlinnia pry KM Ukrainy, TsDAHO Ukrainy, 1999), pp. 172–73; idem, *Zbroinyi chyn ukrains'kykh natsionalistiv, 1920–1956: Istoryko-arkhivni narysy*, vol. 2: *Ukrains'ka povstans'ka armiiia ta zbroine pidpillia Orhanizatsii ukrains'kykh natsionalistiv, 1942–1956* (Kyiv: Derzhavnyi komitet arkhiviv, TsDAHO Ukrainy, 2008), p. 114; D. Viedienieiev, «Rozviduval'na diial'nist' UPA (1943–1945)», in *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky; Zbirnyk naukovykh prats'*, vyp. 10 (Kyiv: Naukova dumka, 2004), pp. 405–6; D. Viedienieiev and H. Bystrukhin, *Mech i tryzub: Rozvidka i kontrozvidka rukhu ukrains'kykh natsionalistiv ta UPA (1920–1945)* (Kyiv: Heneza, 2006), pp. 275–77.

the field. Such progress notwithstanding, the majority of Ukrainian historians working on this topic have overlooked various facts relating to the armed conflicts between UPA units and Hungarian troops, and failed to form a complete picture of Ukrainian-Hungarian relations during the Second World War.

The works of foreign historians, predominantly Hungarians and Poles, have deepened our understanding of the OUN(B) and the UPA's relations with the armed forces of Hungary. As a rule, however, these authors failed to flesh out the topic in any comprehensive manner, as their works contain few if any Ukrainian primary sources.

The Hungarian scholar István Ravasz should be singled out, as his research studies are the only ones in current Hungarian historiography to focus on the negotiations between the UPA and the Royal Hungarian Army⁶. Fragmentary mentions of the Ukrainian-Hungarian negotiations of 1943–1944 are also encountered in general works on the history of Hungary during the Second World War⁷.

In Polish historiography, this topic has been explored by the historian Grzegorz Motyka⁸, who examines the main stages in the negotiations between the UPA and Hungarian troops, and describes a number of armed clashes and skirmishes between the two sides. Thus, his works offer a more or less complete picture of the wartime relations between the Ukrainian insurgents and the Hungarians. However, to a significant degree Motyka views this problem through the prism of Polish-Hungarian military and political relations during the Second World War, which somewhat distorts his view of Ukrainian-Hungarian relations during this period.

The archival documents on which this volume is based are divided according to provenance into Ukrainian (underground-insurgent), Hungarian, and Soviet. The largest collection of OUN(B) and UPA documents is stored at the State Archive of the Security Service of

⁶ István Ravasz, «Ukrán-magyar kapcsolatok–fél évszázaddal ezelőtt», in *60 rokov vid počatku Druhoi svitovoi viiny: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Uzhhorod: Mystets'ka liniia, 2001), pp. 37–45; idem, «Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok», in *És Újfént Hadiidők (avagy: a «boldog békeidők» nem térnek vissza), 1939–1945* (Budapest: Petit Real Könyvkiadó, 2005), pp. 124–28.

⁷ K. Ungváry, *A magyar honvedség a második világháborúban* (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 216, 221–22; Mária Ormos, *Hungary in the Age of the Two World Wars, 1914–1945*, trans. Brian McLean (Boulder, Colo.: Social Science Monographs; Highland Lakes, N. J.: Atlantic Research and Publications; New York: Distributed by Columbia University Press, 2007), p. 400.

⁸ Grzegorz Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* (Warsaw: Instytut Studiów Politycznych PAN: Rytm, 2006), pp. 271–80.

Ukraine (HDA SBU), the Central State Archive of the Highest Organs of Government and Administration of Ukraine (TsDAVO Ukrainy), the Central State Archive of Civic Organizations of Ukraine (TsDAHO Ukrainy), the State Archive of Rivne Oblast (DARO), and the archive of the Lviv-based Center for Research on the Liberation Movement (Arkhiv TsDVR).

During my research on this book I examined the documents of the Ukrainian underground and the UPA in the Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-insurgency in Ukraine, held in Robarts Library at the University of Toronto (Canada).

Hungarian primary research sources on the history of insurgent-Hungarian contacts during the Second World War are significantly inferior to their Ukrainian analogs. The reason for this is that the Hungarian archives were devastated during the war and immense quantities of materials were irretrievably lost. The main corpus of Hungarian documents pertaining to this topic is held in the War History Archives in Budapest (Hadtörténelmi Levéltár, LV). The author consulted documents of the Hungarian General Staff, individual military units and large units, as well as manuscripts of memoirs written by Hungarian officers that are stored in the archives and which shed light, from the Hungarian perspective, on the relations between the Hungarian army and the UPA during the Second World War.

With regard to the Soviet corpus of primary sources, the documents produced by the Soviet state security organs and stored in HDA SBU are particularly valuable, especially archived criminal files that were opened on OUN and UPA members.

In total, the author examined documents held in nine central, state, branch, military history, and civic archives based in Ukraine, Hungary, and Canada.

A considerable number of sources is comprised of published materials. Prominent among them is the unique, multivolume series *Litopys UPA*, as well as Soviet, Ukrainian, and foreign publications of documents on the Second World War. A separate component of the primary source base consists of memoiristic literature, particularly the memoirs of Ukrainian insurgent commanders, personnel working in UPA military headquarters, rank-and-file members of the Ukrainian national liberation movement, Hungarian military and state figures, and Western diplomats, who were either eyewitnesses of or participants in Ukrainian-Hungarian relations during the Second World War. Traditional sources are supplemented by oral history materials, including eyewitness accounts of UPA soldiers, which were recorded by the author and are held in the Center for Oral History at Taras Shevchenko Kyiv National University.

One of the challenges facing historians studying the Ukrainian-Hungarian encounter during the Second World War is the dispersion of various types of documents and partially extant archival documents, above all the texts of key written treaties and agreements that were concluded between the UPA command and the Hungarian army, as well minutes of negotiations. Certain lacunae in the history of relations between the UPA and the Hungarian army during the war stem from the significant losses of Hungarian archival documents. This means that in the primary source research base, materials pertaining to the subjects of these relations are represented disproportionately, with a predominance of Ukrainian materials and a paucity of Hungarian ones. The author sought to fill these lacunae with the help of scholarly literature on the history of Hungary during the Second World War.

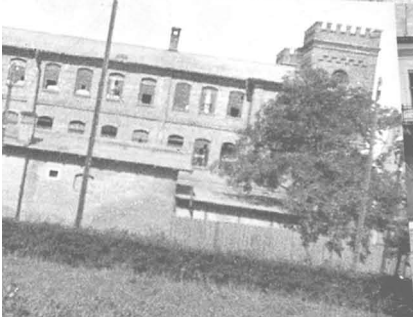
Extant documentary materials that are stored in the archival repositories of Ukraine and Hungary, memoiristic literature, and historiographical sources enable scholars to examine the OUN and the UPA's relations with the Hungarian armed forces in 1939–1945 in a more detailed and comprehensive fashion. At the same time, these materials enable researchers not only to study the peace negotiations aspect but also to construct a broad picture of Ukrainian-Hungarian relations during the war. Elucidation of this topic will allow researchers to examine fully the anti-Hungarian front in the activities of the OUN and the UPA and to determine the place and role of Hungary in the strategy and tactics of the Ukrainian independence movement. It will also facilitate a more thoroughgoing study of the history of the Ukrainian national resistance and the temporary sojourn of the Hungarian army on the territory of Ukraine during the Second World War. Ultimately, without a concerted study of this historical episode it is impossible to recreate the full picture of Ukrainian-Hungarian relations in the twentieth century.

I am deeply grateful to my friends and colleagues, without whose assistance this book could not have been written: Ivan Patryliak, Peter J. Potichnyj, Volodymyr V'iatrovych, Oleksandr Ishchuk, Volodymyr Serhiichuk, Ruslan Zabilyi, Mykola Posivnych, Ihor Homziak, Osyp Danko, Volodymyr Moroz, Andrii Rukkas, Valerii Ohorodnik, Volodymyr Koval'chuk, Vasyl Danylenko, Serhii Kokin, Iurii Moish, Olekskii Korsun, Ivan Korshyns'kyi, Denys Pilash, Viktor Shatrov, Chilla Fedynets', László Veszprém, Attila Bonhardt, András Biró, Miklós Horváth, András Schweitzer, Iurii Dupko, and Andrii Sopo.

For his dynamic efforts to raise funds for the publication of this volume, I am indebted to the former administrator of Litopys UPA Publishers, the late Mykola Kulyk, who died on 17 October 2013.

РОЗДІЛ І.

**Від ворожнечі до невизначеності.
Український самостійницький рух та
Угорщина у 1939–1942 рр.**

Під знаком спадщини Карпатської України

Події кривавої окупації угорськими військами незалежної Карпато-Української республіки у березні 1939 р. ознаменували початок нового етапу в історії українсько-угорських відносин, які внаслідок цих подій опинились в стані глибокого антагонізму та ворожнечі. Спроби врегулювати військовий конфлікт⁹ між Хустом та Будапештом у дипломатичний спосіб – направлення 15 березня 1939 р. на переговори до угорської столиці урядової делегації Карпатської України на чолі з Ю. Брацайком – зазнали краху через засліпленість угорських керівних кіл ревізіоністськими ідеями відновлення «тисячолітньої держави св. Стефана» й ігнорування представників карпатоукраїнського уряду в Угорщині¹⁰.

Останні, зокрема, домагалися припинення бойових дій угорських військ на Закарпатті, надання краю автономії у складі угорської корони, збереження громадянських і національно-культурних прав корінного населення¹¹. Загалом, за даними Ю. Брацайка, члени карпатоукраїнської місії, що тривала в Будапешті до липня 1939 р., підготували близько 78 меморандумів та надіслали їх на адресу уряду П. Телекі. У них були зазначені вимоги різного характеру: скасування воєнного стану та армійської адміністрації; законодавче оформлення автономії Закарпаття у складі Угорщини; створення крайового уряду та парламенту; визначення статусу та повноважень членів уряду та інших посадовців Карпатської України; ліквідація угорського концтабору у с. Вор'юлопош поблизу Ниредьгази; надання дозволу на репатріацію біженців з Карпатської України; розпуск угорських диверсійно-терористичних формувань («Собот-чопоток» та «Рондьошгардо»); амністія українських політв'язнів; захист основоположних прав населення, в тому числі офіційне визнання існування на території краю української нації тощо. Визнаючи, що Закарпаття де-факто було окуповане угорською армією й у військово-політичному відношенні стало складовою частиною корони св. Стефана, члени уряду Карпатської Украї-

⁹ Див. детальніше про оборону Карпатської України у березні 1939 р.: Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Науково-популярне видання. – К.: «Темпора», 2010. – 152 с.

¹⁰ Пагіря О. Невідомі листи делегації уряду Карпатської України до уряду Угорщини // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1 (32). – К.–Харків: Права людини, 2009. – С. 49–70.

¹¹ Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Телекі Пала. 19.03.1939 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 30.

ни намагалися сформулювати умови, на базі яких могло здійснюватись співробітництво між ними як законними представниками краю та угорським урядом. Вони намагалися не допустити масових репресій проти діячів українського руху та поступової мадяризації населення краю після його окупації. Однак більшість прохань, звернень, листів та меморандумів карпатоукраїнської делегації залишилися без відповіді угорського уряду, що не визнавав її офіційного статусу¹². З пропагандистською метою Будапешт лише дозволив президенту Карпатської України А. Волошину повернутися на територію краю. Втім останній не відгукнувся на угорську пропозицію, обравши Прагу місцем свого політичного вигнання¹³.

Після захоплення Угорщиною всього Закарпаття (18 березня 1939 р.) на території краю розпочалися репресії, жертвами яких стали різні категорії населення, однак найбільш жорстокого переслідування зазнали карпатські січовики, національно свідомі інтелігенція, колишні державні та партійні службовці Карпатської України, представники духовенства. Для полонених створили тюрми і концтабори у Тячеві, Великому Бичкові, Кривій, Рахові, Сваляві, Воловому, Великому Березному. За підрахунками письменника В. Гренджі-Донського, у березні–травні 1939 р. загальна кількість ув'язнених в краї становила близько 12 тис. осіб¹⁴, однак, очевидно, що ця цифра була завищена. У середині квітня 1939 р. близько 1200 в'язнів із угорських тюрем і таборів на території Закарпаття було перевезено до концтабору Вор'юлопош поблизу Ніредьгази, де тортури і катування над ними тривали до липня 1939 р. У травні–червні 1939 р. утримуваних у таборі полонених галичан (бл. 150 осіб) за сприянням німецького консула було звільнено і перевезено в Австрію для участі у формуванні антипольського легіону під командуванням полковника Р. Сушка. Закарпатських ж в'язнів звільнили на початку липня 1939 року¹⁵.

Терор і репресії, які застосовували угорські війська, жандармерія та органи контррозвідки у перші три місяці окупації Карпатської України, з точки зору міжнародного воєнного права (Гаазь-

¹² Брашайко Ю. М. «Що я видів на Закарпатті...»: Спогади / Передмова та упорядкування І. Ліхтей, Ю. Сідей. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – С. 47.

¹³ Про життя та долю президента Карпатської України див.: Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України / Вегеш М. М., Кляп М. І., Тарасюк В. Ю., Токар М. Ю. – 2-е вид., доп. – Ужгород: «Карпати», 2009. – 480 с.

¹⁴ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. – Ужгород: «Закарпаття», 2002. – С. 295–296.

¹⁵ Пугач С. У мадярській тюрмі (Спомини молодого в'язня). – Нью-Йорк: Видавництво Карпатського Союзу, 1978. – С. 15–33.

ка конвенція 1907 р. «Про закони і звичаї сухопутної війни») були злочинами, вчиненими проти військ противника та цивільного населення. Жорстокі знущання, побиття, катування та розстріли без суду та слідства активних учасників українського національно-визвольного руху розглядалися гортистськими каральними органами як акт помсти «непокірним русинам» за зраду «матірної Угорщини». Вони мали на меті в зародку придушити будь-які прагнення закарпатських русинів-українців до возз'єднання зі своїми братами по іншому боці Карпат і, деформувавши їхню етнічну самосвідомість, створити міфічний «угроруський народ» (модерна інтерпретація концепту *gens Fidelissima* – «найвірнішого племені» – як назвав русинів Закарпаття лідер антигабсбурського повстання початку XVIII століття князь Ференц II Ракоці), жодним чином не пов'язаний з українцями чи росіянами й цілковито інтегрований в Угорське королівство.

Як зазначалося в одному з підпільних донесень ОУН пізнішого часу (весна 1942 р.): «Мадяри змагають зробити з українського населення Закарпаття «карпаторосів» – народ інший від москалів, інший від українців, народ расово й духовно один з мадярами»¹⁶.

Загалом, за офіційними даними МВС Угорщини, з березня по грудень 1939 р. кількість жертв гортистських репресій у краї становила 4,5 тис. осіб, серед яких були не тільки учасники українського національного руху, але й комуністичні активісти¹⁷.

Окрім цього упродовж 1939–1940 рр. на Закарпатті проводилася офіційна державна перевірка щодо лояльності до святостефанської корони колишніх службовців, вчителів, лікарів, інженерів та студентів, внаслідок чого було звільнено з посад понад 2 тис. осіб, місця яких зайняли угорці, що прибули з центральної частини королівства¹⁸.

Українське населення в складі корони св. Стефана зазнавало всіляких утисків та принижень на національному ґрунті: були заборонені українські культурно-просвітні та спортивні товариства, як також українська мова і навіть сам етнонім українець, з бібліотек вилучали як «антидержавні» українські книжки, – запроваджу-

¹⁶ «Суспільно-політичні огляди українських земель (за квітень – травень 1942 р.) // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 347. – Арк. 36.

¹⁷ Пушкаш А. Цивілізація или варварство. Закарпатьє 1918–1945 / А. Пушкаш; Інститут славянознавства РАН – М., Європа, 2006. – С. 299; Закарпаття під Угорщиною 1938–1944. Ред. В. Худанич, В. Маркусь. – Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда-Карпати, 1999. – С. 40.

¹⁸ Панчук М. Закарпаття в умовах угорської окупації в роки Другої світової війни (етнополітичний аналіз) // Історичний журнал. – № 5. – 2008. – С. 83.

вано суцільну мадяризацію краю, покликану нанівець звести всі національно-культурні здобутки міжвоєнного періоду. Як зазначала стосовно цього газета «Наступ» (10 січня 1940 р.), що виходила у Празі: «Двадцятиліття 1918–1939 має щезнути, і життя карпатських українців з року 1939 має бути безпосереднім продовженням року 1918»¹⁹. Загалом угорська освітня та урядова політика на Закарпатті була спрямована на денационалізацію місцевого населення та його повну асиміляцію²⁰.

Із зайняттям Червоною армією території Західної України у вересні 1939 року ОУН стала основним політичним ядром українського національно-визвольного руху. До середини літа 1941 р. Організація займала у відношенні до Угорщини ворожу позицію, що було пов'язано з окупацією Закарпаття та репресивною антиукраїнською політикою Будапешта. З метою відновити націоналістичне підпілля під угорським пануванням наприкінці 1939 – початку 1940 рр. зусиллями Ю. Химинця, колишнього крайового провідника ОУН на Закарпатті у чехословацький період²¹, на батьківщину була спрямована група випускників Мукачівської торговельної академії, що опинилася внаслідок березневої евакуації із Карпатської України у Словаччині²².

У лютому 1940 р. вони провели організаційні збори в Хусті, на яких було створено керівне ядро та визначено структуру підпільної мережі ОУН в краї. До складу відновленого проводу увійшли: А. Цуга («Дуб», провідник), Д. Бандусяк («Оля», «Ардан»; заступник провідника, організаційний референт), М. Кіштулинець («Довбня»; військовий референт), В. Потушняк (референт пропаганди), С. Пап («Пугач»; ідеологічний референт) М. Орос («Хміль», «Данило»; референт Юнацтва), М. Габовда («Лозинський», «Іскра», «Гейза»; зв'язковий референт). Територія Закарпаття була поділена на

¹⁹ Наступ. – 10 січня. – 1940.

²⁰ Про Закарпаття під угорською окупацією у 1939–1944 рр. див: Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття (1939–1944). – К., 1997; Закарпаття під Угорщиною 1938–1944. Ред. В. Худанич, В. Маркусь. – Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда-Карпати, 1999; Kárpátalja 1938–1941. magyar és ukrán történelmi közelítés. Szerkesztette: Fedinec Csilla. – Budapest, 2004; Botlik J. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történő visszatérés után. 1939–1945. – Nyiregyháza, 2005.

²¹ Див. детальніше про діяльність ОУН на Підкарпатській Русі у 1930-х рр.: Пагіря О. Євген Коновалець і розбудова організаційної мережі ОУН на Підкарпатській Русі у 1930-х роках // Український визвольний рух. – № 16. – Львів, 2011. – С. 162–191.

²² За українське Закарпаття. / Ред.-упоряд.: В. Маркусь, В. Худанич; Наук.-попул. вид. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 27.

три округи: східний (очолював священник П. Погоріляк), середній (Д. Бандусяк) та західний (М. Габовда).

Складні умови перебування у складі корони св. Стефана налаштували певну частину населення на опір угорській владі. Найперше це стосувалося шкільної, гімназійної та академічної молоді, національна свідомість якої сформувалася у чехословацький період, і яка перебувала під значним впливом українофільства, була більш схильною до сприйняття радикальної ідеології та організованого руху спротиву. До поглиблення націоналізму в краї спричинилися як дії самих окупантів, так і встановлення комуністичного режиму у сусідніх Галичині та Волині після розподілу II Речі Посполитої між СРСР та Німеччиною у вересні 1939 р. Соціальна база українського руху була значною мірою підірвана негайними блискавичними репресіями угорської влади у перші місяці окупації, однак не знищена цілком, що давало можливість відновити позиції самостійницького руху в краї та підготувати його до майбутнього виступу проти Будапешта. Під вплив ОУН поступово потрапила українська учнівська та студентська молодь Ужгородської, Мукачівської, Хустської гімназій та Мукачівської торговельної академії, де були створені відповідні секції Юнацтва ОУН на чолі зі старшими провідниками, а також представники інтелігенції, греко-католицькі священники та учасники подій 1938–1939 рр. За галицьким зразком вони об'єднувалися в трійки та п'ятірки, вважаючи себе прямими продовжувачами справи Карпатської України²³.

Після оформлення розколу ОУН на поміркованих мельниківців і більш радикальних бандерівців у лютому 1940 р. закарпатські оунівці опинилися під орбітою впливу Революційного проводу на чолі з С. Бандерою і намагалися поступово наслідувати його організаційну структуру, тактику й ідеологію. На думку В. Маркуся, це сталося внаслідок того, що мельниківці у цьому напрямку практично нічого не робили, хоча мали за кордоном місцеві кадри²⁴.

У 1940–1942 рр. закарпатські націоналісти підтримували тісний зв'язок із проводами ОУН у Кракові, Львові та Братиславі. З-за кордону отримували літературу, пресу, листівки, програмні документи, інструкції для військового навчання тощо. Деякі представники крайового проводу (І. Романець, М. Габовда та В. Мордованець) взяли участь у краківському Великому Зборі ОУН у

²³ Протокол допиту М. Габовди. 9.07.1945 // Архів Управління СБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 39434. – Т. 2. – Арк. 19.

²⁴ Маркусь В. «Ковнерська справа» з погляду сучасника та з сучасної політологічної перспективи // За українське Закарпаття / Ред.-упоряд.: В. Маркусь, В. Худанич. Наук.-попул. вид. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 26.

березні–квітні 1941 р.²⁵. У політичних постановах останнього зокрема було сформульоване головне завдання націоналістичного підпілля у краї: «У Закарпатській Україні ОУН змагає до розбудови політичної сили українського народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави (...) Завданням пропаганди в Закарпатській Україні є: загально-освідомлююча праця, політична пропаганда проти мадярського та московського окупанта та ширення ідей й кличів (зокрема соборницьких)». Також від імені II Великого Збору ОУН були надіслані привіти членам Організації в краї²⁶.

У подальшому програма діяльності ОУН на Підкарпатті була визначена у постановах Другої конференції ОУН у квітні 1942 р.: «На терені Закарпаття ми ведемо політичну революційну боротьбу проти безпосереднього займанця [Угорщини – О. П.], проти всяких вислужників (угрорусів, москвофілів і т. д.) та проти германофільства. Ми виробляємо там зрозуміння, що доля Закарпаття залежатиме від долі Києва, прагнемо вкорінити в народі ідею – соборництва і виховати серед мас почуття цілоти українських земель та зокрема ваги осередніх [центральных – О. П.] та східніх українських земель. Ми змагаємо за піднесення політичної активності народу та вироблення відпорності чужим впливам на всіх ділянках життя Закарпаття»²⁷.

Взимку 1940–1941 рр. на Підкарпаття прибув організаційний референт краківського Проводу ОУН В. Кук («Медвідь»), який отримав завдання від провідника С. Бандери налагодити функціонування підпільної мережі під угорською окупацією та долучити край в загальний український визвольний рух. Діставши місцеві адреси та зв'язкові пункти від провідника ОУН на Закарзонні Р. Шухевича, який у 1938–1939 рр. брав участь у діяльності Карпатської Січі на Закарпатті²⁸, він через Гуменне (Словаччина) дістався до Мукачева та Хуста. У Хусті В. Кук провів конспіративну нараду з місцевим

²⁵ Український чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи, дослідження, спомини. / Ред.-упоряд. В. Худанич, В. Маркусь. – Ужгород: Мистецька лінія, 2004. – С. 10–11; Протокол допиту В. Мордованця. 19.02.1947 р. та 2.03.1947 р. // ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9148. – Т. 1. – Арк. 269–284.

²⁶ Постанови II Великого Збору ОУН. 04.1941 // ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 18, 26, 37зв.–38.

²⁷ Неповний текст постанов Другої конференції ОУН. 04.1942 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 56.

²⁸ Див. детальніше: Пагіря О. Роман Шухевич (Щука) (1907–1950) // Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У 2 т. – Т. 2. Карпатська Україна: Хроніка подій. Персоналії. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2010. – С. 418–431.

націоналістичним активом, на якій від імені Революційного проводу формально затвердив склад крайового проводу Закарпаття, що фактично постав ще рік тому, і дав вказівки щодо випуску нелегальної підпільної газети та листівок, посилення організаційної роботи серед старшокласників навчальних закладів. Під час перебування в краї він також налагодив конспіративну лінію через с. Ясіня на Рахівщині для переходу підпільників ОУН на територію СРСР²⁹. Зв'язкові лінії ОУН між Галичиною та Закарпаттям, якими транспортувалися література, листівки та інструкції, проходили також залізничними шляхами Стрий–Лавочне і Станиславів–Ворохта. У 1941–1942 рр. за завданням В. Кука ними опікувався оунівець-галичанин Р. Борковський³⁰.

У 1941 р. закарпатський провід розпочав випуск підпільної газети «Чин» та листівок, які нелегально поширювали серед учнів шкіл та гімназій. У серпневому номері видання (єдиному зі всіх випусків, що дійшов до нашого часу; загалом їх було 4–5), містилася програма діяльності місцевої ОУН, що мала дещо декларативний характер. «В цьому історичному моменті і ми нашими руками маємо допомогти звалити мадярів, а тим самим скоріше здійснити наше історичне прагнення належати до одної, Великої Соборної Української Держави... Закарпаття має й мусить належати до України. Так! Мадярщина мусить стратити його раз на завжди!... Незабаром Велика Українська Держава стане вільною. І тоді проти Мадярщини виступим не тільки самі закарпатські українці, але виступить проти неї 50-мільйонна українська нація... Великий український народ одним помахом змете їх з нашої землі, бо Закарпаття має і мусить належати до України!...» – зазначалось у виданні.

Далі визначалися більш конкретні напрямки діяльності: «1. Кожен закарпатський українець мусить бути переконаний, що Закарпаття має і мусить належати до України, і всіми своїми працями мусить співділати до найскорішого здійснення цього. 2. В першу чергу мусить поширювати в народі ідею злуки Закарпаття з Україною й поборювати мадярську й зрадницьку «угроруську» пропаганду проти злуки і т. п. 3. Коли б ми на якийсь час мали лишитися при Мадярщині, то мадярська влада, якщо і узнає на Закарпатті український культурний рух, – то всіма силами буде підпирати т. зв. «ру-

²⁹ Протокол допиту В. Кука. 7.12.1954 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 51895фп. – Т. 2. – Арк. 159–165; Кук В. Ми завжди дбали про Закарпаття // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 10. – С. 1182–1187.

³⁰ За українське Закарпаття. / Ред.-упоряд.: В. Маркусь, В. Худанич. Наук.-попул. вид. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 59–60.

синізм». Кожний закарпатський українець від цієї хвилі мусить безкомпромісово поборювати всякі ворожі напрямки. 4. Мадяри, можливо, будуть старатися, щоб якнайбільше закарпатських українців втекло на Україну, й тоді вони (як вже зазначається) дуже тішилися б, бо Закарпаття лишилося б порожнє, отже їхнє. Тому не сміє бути випадку, щоб знову ми перебігали кордон так, як перед цим перебігали до Сопіт³¹. Це було б тільки на користь мадярів. Безперечно, що за кордоном, в Україні, і в інших державах, будуть закарпатці все виступати проти мадярської держави аж доти, доки Закарпаття не буде приєднано до України. Інший закарпатець не сміє без дозволу залишити терен Закарпаття... Якраз тому має тут лишитися і тут працювати. Можливо, побачимо знову криваві переслідування з боку мадяр, ба навіть і смерть многих із нас – але в кінці побачимо й ми під ногами своїми смерть народу мадярського. Тому в цій боротьбі стій кожний на своєму місці! Отже, ніхто не залишить Закарпаття. 5. Мадяри будуть пропагувати переселити закарпатських українців на Україну. Цю думку український уряд та українська нація відкидає цілком... Українська нація не залишить ні клаптика української землі ні одному окупантові – тим більше мадярам. Отже, пропаганду переселення поборюйте і то в чужих і в своїх!...»

Наприкінці документа з великим оптимізмом зазначалося: «Мадяри, якщо не хочуть цілком загинути, думаємо, не будуть ставити опору проти злучення Закарпаття з Україною. Ставлення опору спричинило б скоріше чи пізніше повний упадок мадярської держави. Український нарід тепер у своїм історичнім – чи не найбільшнім поході – розбиває всі перешкоди, що стоять на перешкоді до злучення українських земель в одну соборну й самостійну дер-

³¹ Від осені 1939 до червня 1941 рр. із Закарпаття в Радянський Союз у пошуках кращої долі втекло від 5,5 до 10 тис. осіб, більшість з яких була заарештована радянськими органами державної безпеки та засуджена від 1 до 8 років позбавлення волі у таборах ГУЛАГу. Багато із них загинуло від хвороб, голоду та важких умов праці, а частина у 1942 р. була мобілізована до складу чехословацького військового формування при Червоній армії під командуванням Л. Свободи, взявши участь у бойових діях на Східному фронті. Див. детальніше: Закарпатські втікачі в СРСР 1939–1941: Збірник архівних документів і матеріалів / Упорядкування, від упорядників та показчик О. Д. Довганича, О. М. Корсуна; передмова М. А. Поповича. – Ужгород: «Закарпаття», 2008; Довганич О. Д. До Бузулука – через табори ГУЛАГу: з історії засудження, покарання та бойового шляху закарпатських втікачів у СРСР в 1939–1941 роках. – Ужгород: «Гражда», 2009; Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і Бузулук до рідних Карпат. 1939–1949 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядники: О. М. Корсун, О. М. Пагіря. – Ужгород: Карпати, 2011.

жаву. На своїй дорозі він знищив вже своїх відвічних ворогів – поляків, нищить кайдани червоної Росії, і він готов також закрити й останню сторінку історії Мадярщини»³².

Водночас о. С. Пап, що був відповідальним за випуск підпільної газети і вважається автором цитованої програми, влітку 1941 р. написав брошуру «Обвинувачую Мадярщину!», в якій у 69-ти пунктах звинуватив угорську корону в злочинах проти українського народу³³.

Окрім пропагандистської діяльності антиугорського змісту закарпатські оунівці проводили конспіративні збори, на яких читали літературу та програмні документи ОУН, вивчали Декалог, історію України, українську літературу, обговорювали бої карпатських січовиків проти угорських військ у березні 1939 р. Водночас було отримано завдання збирати і заготовляти зброю, боєприпаси та вибухівку, щоб використати їх у вирішальний момент загального виступу проти угорського окупаційного режиму. Також видано розпорядження створювати партизанські загони, завданням яких було проведення диверсій на комунікаціях та здійснення збройних нападів на угорські війська і жандармерію з метою визволення краю³⁴.

Найбільш резонансною акцією націоналістичного підпілля під угорським пануванням стало вивішування у другу річницю проголошення незалежності Карпатської України (15 березня 1941 р.) на Замковій горі у Хусті замість угорського триколюру синьо-жовтого прапора і встановлення меморіального хреста у пам'ять про загиблих карпатських січовиків на Красному полі поблизу с. Велика Копаня з надписом «Борцям за волю України!»³⁵. Після цього угорська жандармерія та контррозвідка викрили й інтернували учасників цієї акції і взяли під нагляд увесь рух.

Оперативно-розшукові заходи дали змогу впродовж першої половини 1942 р. провести масові арешти в середовищі підпільних осередків ОУН(б) на території краю. Під час обшуків в оунів-

³² «Чин». – серпень 1941.

³³ Український чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи, дослідження, спомини. / Ред.-упоряд. В. Худанич, В. Маркусь. – Ужгород: Мистецька лінія, 2004. – С. 39–44.

³⁴ За українське Закарпаття / Ред.-упоряд.: В. Маркусь, В. Худанич. Наук.-попул. вид. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 32–36; Протокол допиту М. Кіштулинця. 28.03.1946 р. // Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 3358-С. – Арк. 17–18а.

³⁵ Інтерв'ю з Юрієм Нейметом, записане 25 серпня 2006 р. у с. Велика Копаня, Виноградівського р-ну Закарпатської області. Зберігається у приватному архіві автора.

ців було вилучено 19 пістолетів, 3 гранати, 4 рушниці, боєприпаси (300 шт.), військові і топографічні карти, літературу, програмні документи ОУН, пресу, листівки, друкарську машинку та гроші. У липні 1942 р. на трьох судових процесах угорського військового трибуналу у Ковнерівському палаці поблизу Мукачева (на головному процесі – 16–17.07, «малому» – 22.07 та додатковому – 24.07) більшість учасників крайової ОУН (163 осіб) було засуджено за «державну зраду» до різних термінів ув'язнення³⁶. Зокрема, у тексті вироку зазначалось: «Підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою ж і залишається, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відокремити від Угорщини і приєднати до України». І далі: «...об'єдналися з іншими в менші і більші групи для того, щоб Закарпаття відірвати і якщо потрібно, зі зброєю воювати проти угорської держави, уряду або армії, в інтересах Організації виготовляли листівки і нелегальну друквану літературу (Чин, 10 заповідей та ін.), в якій давалися революційні вказівки, публікувалися ганебні і підбурюючого характеру висловлювання проти угорців, уряду, державної структури і традиції, розповсюджували їх серед організованих членів. Керівники руху створювали територіальні комітети, залучали до Організації в першу чергу учнів української національності, проводили збори і зустрічі, на яких проводилася військова та революційна підготовка з метою відірвати Закарпаття революційним шляхом і здійснення диверсійних актів. З цією метою організовували т. зв. партизанські групи, збирали зброю, амуніцію, ручні гранати і накопичували їх, вносили членські внески в інтересах Організації, тим самим під час війни навмисно шкодили угорській та союзній арміям, допомагали воєнним і були небезпечними під час ведення війни».

Суд начальника угорського генерального штабу констатував, що хоча «рух був спрямований і проти більшовицького панування, тобто проти цієї системи, однак точка зору військового трибуналу така, що ця організаційна діяльність стосується теж існування і безпеки Угорщини, тобто є небезпечною для неї, оскільки Угорщина перебуває в стані війни, а рух шляхом революції або можливого повстання старатиметься порушити порядок і викликати хаос»³⁷.

³⁶ Український чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи, дослідження, спомини. / Ред.-упоряд. В. Худанич, В. Маркусь. – Ужгород: Мистецька лінія, 2004. – С. 8.

³⁷ Копія судового процесу угорського військового трибуналу в 1942 р. над Борканюком О. А. та іншими учасниками підпільно-партизанського руху на Закарпатті в роки Великої Вітчизняної війни // Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. 3223. – Оп. 5. – Спр. 1. – Арк. 79–124.

У підпільному донесенні ОУН з окупованих територій України за весну 1942 р. про угорські репресії на Підкарпатті зазначалося: «У березні почалися в Закарпатській Україні арештування українських націоналістів. Арештовані – це переважно інтелігентська молодь, хоч в Хустщині і Тячівщині арештовано теж селян. В часі Великодніх свят прийшла нова хвиля арештів. Тим часом почалися вже масові арешти (...) В арештованих знайдено націоналістичну літературу, цикльостилі, машинки до писання. Закидають усім приналежність до ОУН. Мадяри всіма силами змагають до цього, щоб зліквідувати українське питання на Закарпатті. Паралельно з терором мадяризаційна акція, яка має на цілі масу українського народу Закарпаття відсепарувати від пня за Карпатами, а згодом зробити мадярами. Висліди є, але дуже мізерні пропорційно до вкладеної енергії. Легенда Карпатської Січі і Карпатського поля [Красного поля, що поблизу Хуста, де 16 березня 1939 р. відбувся найбільший бій між угорськими військами та карпатськими січовиками – О. П.] все більше охоплює головно молодь. З цим числяться навіть мадяри (...) Головно бояться мадяри всякого впливу, що іде з-поза Карпат і скрипляє почуття єдності з усіма українськими землями»³⁸.

Внаслідок проведених репресій управління угорської прикордонної поліції в Ужгороді мало можливість доповідати, що за перший квартал 1942 р. «український рух на території Закарпаття не спостерігався. Тільки декілька більш фанатичних осіб українського напрямку намагаються поширювати чутки про можливість створення великої Української держави. Безсумнівним фактом є те, що в Закарпатті відкритий український рух призупинився»³⁹. У результаті розгрому підпільної мережі ОУН(б) та арешту її учасників український самостійницький рух на території Закарпаття був практично знекровлений і аж до осені 1944 р. тут не вдалося відновити його структур.

«Українське питання» з угорської перспективи

Ставлення Угорщини до «українського питання» залежало насамперед від того, наскільки воно відповідало угорським національним інтересам, не шкодило їм та якого звучання набувало на

³⁸ «Короткий огляд Закарпатської України» [05.1942 р.] // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 347. – Арк. 40–41.

³⁹ «Звіт управління угорської королівської прикордонної поліції в Ужгороді в МВС за перший квартал 1942 р. (з 1.01. по 31.03.1942 рр.)» // ДАЗО. – Ф. 3223. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 18.

міжнародній арені. У 1938–1941 рр. в угорських підходах стосовно останнього з'явився новий варіант взаємин, що був сформований з огляду на стратегію військово-політичного союзу з Німеччиною. Його суть зводилась до того, щоб повернути територію Закарпаття (Рутенію) до складу Угорщини. В разі ж виникнення на західних землях при допомозі Третього Рейху незалежної Української держави, угорські військово-політичні кола сподівалися укласти з нею союз, оскільки така Україна мала перебувати під протекторатом Берліна. В Будапешті вважалось, що новопостала Українська держава, після прилучення до неї підрадянських територій, за силою переважатиме колишню коаліцію держав Малої Антанти (Чехословаччина, Румунія, Югославія) разом узятих, тому вона мала стати союзницею Угорщини, щоб протистояти цьому блоку країн. Лунали також застереження не заважати її формуванню, адже 35–40 мільйонний український народ, попри всі перешкоди, зможе досягнути своєї цілі і неодмінно створить власну державу. Тому пропонувалось відразу піти з ним на союз⁴⁰.

Представники політичної еліти, громадських та науково-культурних кіл Угорщини (завдяки насамперед публікаціям представників закарпатської інтелігенції) вирізняли у складі СРСР Україну від Росії, усвідомлювали її відмінність в історичному, економічному, культурному та цивілізаційному планах, визнавали українців окремою від росіян нацією, розуміли їхнє підневільне колоніальне становище у складі російської (радянської) імперії упродовж століть.

Регентський комісар «Угросоруської» (Підкарпатської) території Міклош Козьма, що у 1935–1937 рр. перебував на посаді міністра внутрішніх справ Угорщини, а у 1938–1939 рр. був одним із головних натхненників «повернення» Карпатської України та організатором підривних диверсійно-терористичних акцій на її території, 30 вересня 1940 р. наголошував, що Угорщина не може применшувати небезпеки сусідства з боку СРСР, який прагне поширити і нав'язати Європі комуністичну ідеологію та свій державний устрій, припустивши, що Країна Рад незабаром розпадеться на національні держави (Білорусь, Україну, Росію). У цьому зв'язку він підкреслював, що краще, аби на кордонах Угорщини з'явилася Українська держава з 40-а мільйонним населенням, а «не ціла Російська імперія з усією своєю могутністю»⁴¹. На його думку, вже одного Тараса

⁴⁰ Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у ХХ ст. – К.: «Політична думка», 1996. – С. 169.

⁴¹ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 108.

Шевченка та козацького духу достатньо для реалізації української державної ідеї.

У той же час М. Козьма зазначав, що у Карпатах українського національного руху ніколи не було, «русини не належать до української нації і не можуть входити до майбутньої української держави». З цією метою регентський комісар розгорнув масштабну кампанію з протидії впливу комуністичної ідеології в краї, ізоляції Закарпаття від будь-якого впливу з боку СРСР, утвердження серед населення переконання, що русини в культурному, мовному, політичному та ментальному планах не належать ні до українців, ні до росіян, а являються окремим слов'янським народом. За часів правління М. Козьми (вересень 1940 – грудень 1941 рр.) були остаточно згорнуті всі плани щодо надання краю політичної автономії у складі Угорщини і проголошено, що русини ніколи її не бажали, а натомість прагнули одного – «звільнення від впливу Галичини»⁴². У меморандумі на адресу прем'єр-міністра П. Телекі регентський комісар писав: «Обіцянка автономії викликана головно зовнішньополітичними міркуваннями. Її так треба було оформити, щоб вона була нездійснена»⁴³.

Водночас деякі угорські громадські та наукові діячі подавали українську перспективу у небажаній для офіційного Будапешта площині. Зокрема, наголошувалося на тому, що формування соборної України, куди мало також увійти Закарпаття із його півмільйонним населенням, було б небажаним для Угорщини. Вони стверджували, що «українське питання» тому й невігідне сусідам – Росії, Польщі, Угорщині, Румунії, бо «кінцевою метою панукраїнського руху стане об'єднання підросійської України, Галичини, Рутенії, Буковини та інших земель, що надійно утримувалися іншими державами, в одну велику Україну». Прихильники цієї течії намагалися переконати угорське керівництво в тому, що український визвольний рух, яких би забарвлень не набував, є ворожим для Угорщини, «бо в процесі реалізації його планів він зіштовхнеться з угорськими державними інтересами в Карпатах». Пропонувалося не підтримувати українську державну ідею, навіть якщо її протегуватиме Німеччина. «Українська держава чи в союзі з Німеччиною, чи самостійна, означає шкоду і небезпеку для Угорщини»⁴⁴.

⁴² Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 109, 114.

⁴³ Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття (1939–1944). – К., 1997. – С. 160.

⁴⁴ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 111–112.

Попри існування серед угорської політичної та військової еліти певних розрізнених поглядів на «українське питання», до початку війни між Німеччиною та СРСР Угорщина так і не змогла сформулювати якогось цілісного офіційного бачення. Це в свою чергу призвело до певної загальної невизначеності в цьому питанні та ігнорування угорськими офіційними колами українського національно-го чинника на початку німецько-радянської війни.

Фатальне рішення. Вступ Угорщини у війну на Східному фронті

Головними мотивами для участі Угорщини в агресії проти СРСР на боці гітлерівської Німеччини стали насамперед її державні інтереси: знищення більшовизму, усунення російської загрози й небезпеки на Схід, зміцнення угорських позицій у Карпатському регіоні. Будапешт був переконаний, що лише воєнний триумф Третього Рейху забезпечить збереження за ним повернутих у 1938–1941 рр. територій. Реалізацію своїх військово-політичних завдань у роки війни Угорщина здійснювала насамперед на українських етнічних землях⁴⁵.

Однак вступ Будапешта у війну на сході не був гладким, – з цим був пов'язаний цілий комплекс проблем зовнішньополітичного та військового плану. Справа у тому, що згідно з планом «Барбаросса», затвердженим фюрером директивою № 21 від 18 грудня 1940 р., участь угорських збройних сил у війні проти СРСР взагалі не передбачалась, а сам документ не містив жодної згадки про Угорщину. А. Гітлер побоювався видавати німецькі військові плани стосовно кампанії на Сході своєму південно-східному союзнику, вважаючи Будапешт за ненадійного партнера, який, зберігаючи особливі стосунки з Великою Британією, міг швидко передати їх англійцям⁴⁶. Окрім цього важливим чинником, який вплинув на вибір фюрером майбутніх учасників «хрестового походу проти більшовизму» на південному напрямку, були напружені угорсько-румунські міждержавні відносини, які час від часу балансували на межі війни. З огляду на значну залежність німецької військової економіки від румунських покладів нафти, а також на більшу придатність території Румунії для розгортання військ та здійснення прориву у південному

⁴⁵ Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у XX ст. – К.: «Політична думка», 1996. – С. 171.

⁴⁶ Trial of the major war criminals before the international military tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. Volume VII. Proceedings 5 February 1946 – 19 February 1946. – Nuremberg, 1947. – P. 258.

напряму, перевага була віддана на користь останньої. Німецький рейхсканцлер чудово розумів, що після того, як Бухарест вступить у війну проти Радянського Союзу, Будапешт зробить все можливе, аби приєднатись до кампанії⁴⁷. Як він висловився на засіданні генерального штабу німецьких сухопутних сил 5 лютого 1941 р.: «У відповідь на відповідні політичні гарантії, якщо буде необхідно, Угорщина погодиться на будь-які німецькі вимоги»⁴⁸.

Лише в подальшому при детальній розробці німецьким генеральним штабом воєнно-оперативних планів майбутнього зіткнення з СРСР участь в ній Угорщини не відкидалась. Зокрема, командування вермахту розраховувало на укріплення за допомогою фортифікаційних споруд угорсько-радянського кордону на Закарпатті, щоб під час наступу німецьких та румунських військ на південному напрямку гонведські збройні сили могли скувати угруповання ЧА в Карпатах, а потім нанести несподіваний удар у напрямку на Станиславів–Городенка.

У січні–червні 1941 р. між угорським та німецьким генеральними штабами тривали регулярні переговори та консультації щодо подальшої військово-оперативної співпраці у майбутній кампанії на Сході. Зокрема, під час поїздки до Берліну на запрошення начальника штабу ОКВ генерал-фельдмаршала В. Кейтеля у січні 1941 р. угорської військової делегації на чолі з міністром оборони генерал-полковником К. Бартом обговорювалась можливість участі 15 угорських оперативних з'єднань у війні проти СРСР⁴⁹. Директива німецького генштабу від 1 травня 1941 р. вказувала на необхідність проведення переговорів з угорським військовим керівництвом щодо можливого залучення його збройних сил у «хрестовий похід проти більшовизму»⁵⁰.

Однак німецько-угорські військові переговори першої половини 1941 р., які велись таємно за спиною як угорського, так і німецького урядів, незважаючи на досягнуті на них окремі домовленості, все ж таки не могли кардинальним чином вплинути на прийняття політичного рішення щодо вступу Угорщини у майбутню війну проти СРСР.

⁴⁷ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 263–264.

⁴⁸ Гальдер Ф. *Военный дневник 1941–1942*. – М., 2003. – С. 43.

⁴⁹ Нюрнбергский процесс. Т. II. Преступления против мира. – М., 1958. – С. 667.

⁵⁰ Rupprecht P. *The image of Hungary's international position in American foreign policymaking, 1937–1947*. – University of Minnesota, 1967. – P. 283.

А. Гітлер відчував мало симпатій до свого придунайського союзника, політичні претензії якого йому видавались перебільшеними, а соціальна структура – застарілою. Проте він не мав наміру відмовлятися від угорської збройної допомоги. Не посвячуючи Будапешт у свої політичні плани, фюрер водночас наголошував на необхідності розширення та модернізації угорської армії. Лише в квітні 1941 р., за свідченням німецького генерала Курта фон Типпельскірха, Гітлер повідомив угорське керівництво про свій задум завдати удару по Радянському Союзу⁵¹.

Однак до початку війни німецький рейхсканцлер не зробив офіційної пропозиції Будапешту приєднатися до військової коаліції. Намагаючись не зобов'язувати себе жодними обіцянками задоволення чергових угорських територіальних претензій як політичної компенсації за участь у «хрестовому поході проти більшовизму», німецький лідер намагався схилити уряд Л. Бардоші та командування угорських збройних сил до самоініціативної пропозиції своїх послуг вермахту. На це зокрема був спрямований військово-політичний тиск, який Берлін чинив напівофіційно на угорські керівні кола у травні–червні 1941 р.

Попри це, гітлерівське командування відводило угорським збройним силам у військово-оперативних планах майбутньої кампанії цілком другорядну й підпорядковану роль. Справа в тому, що угорська армія, незважаючи на німецьку допомогу в її модернізації, мала погане технічне оснащення, застарілі зразки озброєння і не була достатньо підготовлена до ведення повномасштабних бойових дій. Головна допоміжна роль у веденні великих воєнних операцій проти РСЧА на південному напрямі відводилась Румунії. Остання, як відомо, була однією з головних суперниць Угорщини і стояла на перешкоді реалізації її головної стратегічної зовнішньополітичної мети – створення «Великої Угорщини». Тому затримка зі вступом у війну проти СРСР загрожувала Будапешту не тільки військово-політичним послабленням на користь своїх сусідів – Бухареста та Братислави, але й могла перетворити країну на цілком другорядного союзника Третього Рейху, що йшло всупереч амбітним планам угорських лідерів.

23 червня 1941 р., у зв'язку з початком німецько-радянської війни, на знак солідарності з країнами Вісі Будапешт офіційно розірвав дипломатичні стосунки з Москвою. У відповідь 24 червня 1941 р. Кремль подав офіційний запит угорському послу в столиці СРСР Й. Кріштоффі відносно позиції, яку займе його країна у цій

⁵¹ Типпельскірх К. История второй мировой войны 1939–1945. – М.: «Полигон», 2001. – С. 235–236.

війні. Угорський прем'єр Л. Бардоші, ознайомивши німецького посла в Будапешті Ф. Ердмансдорфа з текстом телеграми, поставив запитання відносно того, чи вважає Берлін бажаним, щоб Угорщина таки вступила у війну. Німецький посол ухилився від офіційної відповіді, оскільки при зустрічі Л. Бардоші також згадав про можливість остаточного вирішення на користь його країни «трансільванського питання». На той час А. Гітлер не мав наміру зв'язувати себе політичними обіцянками на користь угорської сторони і вирішив, що момент сприятливий для того, аби підштовхнути угорські військово-політичні кола до прийняття самостійного рішення у приєднанні до «хрестового походу проти більшовизму»⁵².

Після 23 червня 1941 р. головною проблемою угорського військового лобі, яке активно відстоювало участь угорських збройних сил у війні проти комунізму, став пошук безпосереднього приводу для початку воєнних дій. Не маючи можливості висунути якісь обґрунтовані територіальні претензії до СРСР, угорські військові на чолі з начальником угорського генштабу Г. Вертом змушені були вдатись до відвертої провокації. За ініціативою німецького військового аташе авіації в Будапешті Фюттерера у співпраці з начальником 2-го відділу (розвідка і контррозвідка) угорського генштабу І. Уйсаси та прихованої санкції фюрера 26 червня 1941 р. було здійснено бомбардування міст Кошице, Мукачеве та Рахів, в результаті чого загинуло 30 осіб і 285 отримали поранення. На відламках авіаційних бомб урядова комісія знайшла тавро Путиловського заводу, на підставі чого було зроблено висновок, що вони радянського виробництва. Цього ж дня було скликано засідання Ради міністрів, на якому прийнято рішення про оголошення Радянському Союзові війни. 27 червня 1941 р. угорський прем'єр Л. Бардоші оголосив про рішення уряду на засіданні Національних Зборів⁵³. Однак формального затвердження парламентом цього рішення за посередництва регента М. Горті Л. Бардоші вимагав лише 24 липня, і воно було схвалене 23 жовтня 1941 р., хоча фактично угорські збройні сили брали участь у війні вже з кінця червня 1941 р.⁵⁴.

Вранці 27 червня 1941 р. угорські 8-ий та 9-ий авіаційні розвідувальні полки завдали «удар у відповідь» по Лавочному, Коло-

⁵² Пушкаш А. И. Венгрия во Второй мировой войне. Внешняя политика (1938–1944). – М., 1963. – С. 148–152; Пушкаш. А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны. – М., 1966. – С. 197, 204–205.

⁵³ Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны. – М., 1966. – С. 206–208.

⁵⁴ Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) // Новая и новейшая история. – № 3. – С. 188.

мії, Стрию, Надвірній та Станиславові. 28 червня 1941 р. розпочалося сухопутне вторгнення 1-ї гірської бригади та 8-ї піхотної прикордонної бригади гонведів. 1 липня 1941 р. до них приєднався мобільний корпус у складі двох механізованих бригад та однієї кавалерійської. Всі угорські війська, які взяли участь у червневоліпневих боях 1941 р. проти Червоної армії, були сформовані в окрему армійську «Карпатську групу» під командуванням генерал-лейтенанта Ференца Сомбатгеї, який на момент призначення виконував обов'язки командира 8-го угорського корпусу, що дислокувався в північно-східній Угорщині з центром у Кошице, загальною чисельністю 93 тис. солдат та офіцерів (26 батальйонів).

Начальник угорського генштабу Г. Верт вважав, що німецька 17-а армія при підтримці 11-ї німецької та двох румунських армій (3-ї та 4-ї) зможуть очистити територію від Карпат до Південного Бугу від радянських військ. Тому основне завдання «Карпатської групи» було переслідувати радянські війська, які відступали, та прикривати правий фланг 17-ї німецької армії. Г. Верт розробив військово-оперативний план, за яким командир «Карпатської групи» Ф. Сомбатгеї мав спрямувати 8-у прикордонну бригаду на ділянку фронту між Ужоцьким і Торунським перевалами та 1-у гірську стрілецьку бригаду у напрямку на Коломию та Станиславів, після чого вона мала зайняти переправу через р. Дністер. Виконання останнього завдання доручалось командиру 2-ї механізованої бригади генералу Бейлу Міклоша-Дальнокі⁵⁵.

27 червня 1941 р. підрозділи 8-ї угорської прикордонної бригади атакували радянські частини, що охороняли Татарський (Яблунецький) перевал. Залучення угорської королівської армії до бойових дій на південному напрямку воєнної операції «Барбаросса» було з ентузіазмом сприйняте гітлерівським верховним командуванням. Втім, затягування з розгортанням угорських з'єднань у північно-східних Карпатах дало привід нацистській пресі назвати вступ угорської армії «демонстративним». Перше значне зіткнення 2-ї механізованої та 1-ї гірської бригади з частинами 12-ї радянської армії відбулось поблизу Коломиї та Городенки наприкінці червня – початку липня 1941 р.⁵⁶.

⁵⁵ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – O. 196–197.

⁵⁶ Szabó P. Hungarian soldiers in World War II: 1941–1945 // A Millennium of Hungarian military history. Edited by László Vesprémy and Béla K. Király. Translated by Eleonóra Arató. Copyedited by Matthew Suff. Social Science Monographs, Boulder, Colorado. Atlantic Research and Publications, Inc. – Columbia University Press, New York, 2002. – P. 441–442.

Угорським військам довго не вдавалось потіснити радянське армійське угруповання в Карпатах, і тільки загальний відступ РСЧА призвів до того, що 6 липня 1941 р. 2-а угорська механізована бригада на чолі з генерал-лейтенантом Б. Міклошем-Дальнокі вийшла до р. Дністра і почала переправу, а 9 липня 1941 р. угорські підрозділи досягли польсько-радянського кордону 1921 р., зайнявши південну частину Галичини. Цього ж дня «Карпатська група» була розформована, а з її складу виділений угорський мобільний корпус (1-а та 2-а механізовані бригади) на чолі з Б. Міклошем, який був підпорядкований командуванню групи армій «Південь» і увійшов до складу 17-ї німецької армії, отримавши завдання просуватись разом із з'єднаннями вермахту на схід. У той же час 1-а гірська стрілецька та 8-а прикордонна бригади, які не увійшли до нього, зупинились у верхів'ях Дністра для виконання охоронно-поліційних та адміністративних функцій. До їхнього завдання, зокрема, входило очищення території від Карпат до Дністра від залишків радянських військ та підтримання порядку на окупованих теренах⁵⁷.

Таким чином, у результаті наступу угорські війська окупували територію Станіславської області до р. Дністер. На цих землях тимчасово була встановлена угорська військова окупаційна влада, яка мала слідкувати за спокоєм та ладом у підконтрольних їй теренах.

Примарне союзництво. Український націоналістичний рух та угорські королівські війська на Прикарпатті влітку 1941 р.

Після проголошення у Львові Акту 30 червня 1941 р. про відновлення Української держави, на території Станіславської області наприкінці червня 1941 р. розпочалась хвиля партизансько-повстанських виступів під егідою ОУН(б). Тут бійці українських повстанських загонів в останні дні червня заволоділи містами Косів і Долина. Організувавшись у «полк Українського війська», вони ще до приходу угорських військ здійснили прочісування довколишніх територій та роззброєння дезорганізованих груп червоноармійців⁵⁸.

Вступаючи в сутички з ар'єрґардами радянських частин, 2 липня близько полудня Коломию зайняли повстанці, яким вдалося

⁵⁷ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – О. 197; Русак А. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941–1945. – С. 76.

⁵⁸ Стаття «Збройна боротьба ОУН за Українську Державу». 1941 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 2–2 зв.

захопити неушкодженими військові склади РСЧА й за рахунок цих трофеїв добре озброїтись. Націоналісти у центрі міста звели барикади й обладнали вогневі точки⁵⁹. Щогодини до Коломиї прибували нові групи партизанів із навколишніх сіл, які в місті реєструвалися й озброювалися. Українські повстанці швидко опанували ситуацію в районному центрі й околицях⁶⁰.

Зайнявши переправи через р. Прут на південь від Коломиї, півтисячний озброєний загін ОУН(б) на чолі з М. Харкевичем («Степан») увійшов у сутичку з авангардним підрозділом угорських військ, помилково сприйнявши їх за більшовиків. Під час обстрілу було вбито чотирьох угорців, а передову групу разом з полковником захоплено в полон. З українського боку було двоє вбитих. Невдовзі конфлікт між українськими партизанами та гонведами був врегульований у мирний спосіб. Внаслідок переговорів між представниками угорського командування та керівництвом окружного проводу ОУН(б) було вирішено представити збройний інцидент як сутичку між угорськими військами та більшовиками. За участю двох сторін відбувся урочистий похорон вбитих: угорських вояків – у Коломиї, українських – по їхніх рідних селах. Водночас було узгоджено порядок вступу до Коломиї угорських частин як союзників відновленої Української держави⁶¹.

4 липня 1941 р. українське населення радо вітало вступ угорських військ у Коломию⁶², а вже 6 липня 1941 р., за повідомленням української преси, у місті відбулась конференція за участю керівників Коломийської повітової управи й окружного проводу ОУН(б), з одного боку, уповноваженого від вермахту, командувача 52-м армійським корпусом генерала Курта фон Брізена та представника від угорської армії з іншого. Цей форум, попри те, що проходив «в дуже сердечному дусі», ні до чого конкретного не призвів. Німецький генерал висловився за організацію українського державного

⁵⁹ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001. – С. 58.

⁶⁰ Брошура «За Українську Державність». 1941 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 352.

⁶¹ Сорока П. Вишкіл ДУН на фільварку Квель 1941 року (Закінчення, 2) // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 5. – С. 614–615; Харкевич М. Сутичка з мадярами // Коломия і Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Видання комітету коломиян, 1988. – С. 840–844; Харкевич М. Я вас не забув. Спомини. 1935–1945 / Вступне слово д-ра Михайла Марунчака. – Нью-Йорк–Чікаго, 1997. – С. 112–116.

⁶² Золотий Тризуб (Калуш). – 10 липня 1941. – № 1.

життя і заявив, що «вважає Україну союзником німецького вермахту у боротьбі проти спільного ворога – більшовизму»⁶³.

Про свою участь у цьому заході згадував командир 1-ї механізованої бригади генерал Єно Майор, який з будівлі ратуші звернувся до українського населення з вітальною промовою з приводу вступу союзних військ та проголошення незалежності України, вигукнувши оклик «Слава вільній Україні!»⁶⁴. Це справило позитивне враження на присутніх⁶⁵, зважаючи на загальну невизначеність українців у зв'язку зі вступом угорської армії в Галичину. Кількатисячний український натовп, який зібрався поблизу будинку, в якому проходила конференція, щиро привітав представників німецької та угорської армій, сприймаючи їх як союзників відновленої Української держави у спільній боротьбі проти більшовизму. Цього ж дня угорські вищі офіцери взяли участь у відзначенні свята відновлення Української держави у Коломиї. Невдовзі у місті були створені українська цивільна адміністрація та міліція, що отримала частину зброї від угорських військ⁶⁶.

До Станиславова групи партизанів із околиць міста ввійшли 1 липня 1941 р., після відступу останніх частин Червоної армії. У руках українців обласний центр перебував дві доби, а вже 3 липня його зайняли угорські війська. У відповідності до умов воєнного часу влада на території Станіславської області перейшла до угорських військових⁶⁷. У самому місті розташувався штаб «Карпатської групи» на чолі з генерал-лейтенантом Ф. Сомбатгеї. Угорські війська взяли під свій контроль територію області на південь від річки Дністер, що таким чином стала своєрідною природною лінією розмежування між угорською та німецькою окупаційними зонами. Заходами ОУН(б) та української громадськості була створена Станіславівська обласна тимчасова управа на чолі з І. Сем'янчуком.

Вступ Угорщини у війну проти СРСР на боці Третього Рейху та зайняття угорською армією території галицького Прикарпаття

⁶³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: «Піраміда», 2001. – С. 259.

⁶⁴ Vitéz Major Jenő vezérezredez. Emléktörédek Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre / Sorozatszerkesztő dr. Szijj Jolán; Hadtörténeti Intézet és Múzeum. – Budapest: PETIT REAL Könyvkiadó, 2000. – О. 25.

⁶⁵ Ungváry Krisztián. A magyar honvedség a másodíc világháborúban. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. – О. 25–26.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001.– С. 57.

стало цілковитою несподіванкою для Проводу ОУН. Нижчі організаційні клітини виявились невідповідними до такого перебігу подій і вимагали від вищого керівництва детальних інструкцій «у зв'язку з маршом мадярів»⁶⁸.

З огляду на нову воєнно-політичну ситуацію, що склалась наприкінці червня – початку липня 1941 р., оунівське керівництво змушене було переглянути своє попереднє вороже ставлення до Угорщини. Перед українськими національно-визвольними силами постала об'єктивна необхідність співпраці з Угорщиною як союзником Німеччини у спільній війні проти більшовизму. У цьому випадку спрацювала проста формула «союзник мого союзника – мій союзник». Відтепер ОУН намагалась розглядати угорську армію як потенційно союзну армію відновленої Української держави⁶⁹. Однак, попри те, що спочатку українське населення Прикарпаття радо вітало прихід угорських військ на українські землі, зважаючи на загальну невизначеність військово-політичної ситуації, Організація змушена була зайняти досить обережну й вичікувальну позицію щодо Угорщини та її окупаційних сил.

Підтвердженням цього є зокрема лист одного з членів ОУН «Гомона» до «друга Гармаша» від 7 липня 1941 р., в якому зазначалось: «По всій очевидності до нас приходять мадяри і румуни. Цих союзників потрібно берегтись. Раніше всього не показувати взятої від совітів зброї, бо заберуть у нас. Але в загальному обережно і стримано з ними. Зброю здобувати і добре її ховати, і не показува-

⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 21.

⁶⁹ Відповідно до постанов II Великого Збору Революційного крила ОУН під проводом Степана Бандери (31.03 – 3.04.1941 р.), підставою для союзницької політики українського визвольного руху було зацікавлення з боку певної держави або політичного угруповання в розпаді СРСР та встановленні незалежної Української держави, а «не більшою чи меншою співзвучністю з українським національним рухом». Таке формулювання у програмних документах ОУН, на думку І. Патриляка, вичерпно пояснює, чому Організація в роки Другої світової війни вступала в ситуативні союзи з Німеччиною, Угорщиною, польським націоналістичним підпіллям, демократичними країнами англосаксонського світу тощо. Йшлося не про подібність ідеологій, а лише про тимчасовий збіг інтересів чи тактичних цілей з іншими державами або організаціями (Патриляк І. Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – С. 55). Під час Другої світової війни відповідно до змін геополітичної кон'юнктури змінювалися і союзницькі уподобання багатьох держав і народів світу, які в свою чергу визначали їхній національний інтерес. Керівництво ОУН, а згодом і УПА, намагалось діяти і визначити свою позицію відповідно до власних уявлень про національні інтереси.

ти іноземним військам. Самостійність проголошувати там, де нема Червоної Армії, а не по приході німців або інших союзних військ»⁷⁰.

Ставлення ж Угорщини до українського націоналістичного підплля та його державотворчих заходів у червні–липні 1941 р. пройшло певну еволюцію від фактичного визнання відновленої Української держави до остаточної ліквідації її адміністративних осередків і військових структур на території галицького Прикарпаття.

Зокрема, у донесенні німецької служби безпеки та СД про суспільні настрої на території Станіславівської області, зайнятої угорцями, за 15 липня 1941 р. зазначалось: «В українському питанні угорці займають неоднозначну позицію. З одного боку, вони арештовують або виносять вироки українським господарським чиновникам, частково через співпрацю з німецькими органами на північ від Дністра. З іншого боку, вони дозволяють будь-яку радикальну бандерівську агітацію, яку вже не можна зустріти на північ від Дністра». Згідно з німецькими повідомленнями, угорці думали, що проголошення Української держави та створення уряду на чолі з Я. Стецьком відбувається за згодою Третього Рейху. Тому вони «лояльно ставляться до створених Стецьком місцевих управ, але без огляду на все це відносяться негативно до міліції та міських голів, повторюючи цю політику також по відношенню до мирного населення»⁷¹.

Спочатку угорські військові чинники, не розібравшись до кінця у суспільно-політичній ситуації, що склалась на західноукраїнських теренах після відходу радянських військ, лояльно поставились до факту проголошення відновлення Української держави і створених на території Станіславівської області українських цивільних управ. Будучи впевненими у тому, що все це відбувається за офіційною санкцією Берліна, вони, на відміну від румунів, не робили перешкод у проголошенні Української держави і спочатку не заважали органам української адміністрації проводити власну діяльність, спрямовану на забезпечення громадського спокою та порядку, національно-культурне відродження краю.

Так, в українських документах був зафіксований факт участі представників угорської армії на святі Української державності в Станіславі 12–13 липня 1941 р., де були також присутні представники проводу ОУН(б), тимчасової управи міста та духовенства. Угорські військові взяли участь у богослужінні на честь української державності, а також віддали честь синьо-жовтому прапорю. Зі свого боку

⁷⁰ Доповідна записка УШПР в ЦК КП(б)У про діяльність українських націоналістів на окупованих Німеччиною землях. 7.01.1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 57.

⁷¹ A Második Víkagháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – О. 183–184.

українські представники зачитали привітальні телеграми на честь угорського регента Міклоша Горті та союзної угорської армії⁷².

У деяких місцевостях керівники українських управ входили у безпосередні контакти з представниками угорського командування, інформуючи їх про перебирання цивільної влади на місцях для забезпечення спокою та порядку. Одночасно вони офіційно декларували про свій намір співпрацювати з угорською армією, даючи згоду виконувати накази командування останньої у справах, що стосуються військової сфери.

На перший погляд, здавалось, що угорці офіційно визнають українську державність та її адміністративні органи влади на місцях. Так, безпосередній учасник тих подій В. Яшан, який був головою міської управи Городенки, пізніше писав: «Мадярські війська визнавали українську владу, і нам здавалось, що ми будемо свою державу. Не можна було довідатись, чи мадяри мали в тому на прямі якісь інструкції, але виглядало, що поважно числяться з фактом, що на тих теренах буде Україна»⁷³.

Проте це була передчасна і, без сумніву, завищена оцінка реального стану у відносинах між угорськими окупаційними військами та українським визвольним рухом на території Прикарпаття. Сумнівно, чи можна запідозрити угорських військових у щирих симпатіях до українців влітку 1941 р. Загалом нейтральне та відносно лояльне на перших порах ставлення до процесів українського державотворення на території Станіславської області стало радше виявом загальної невизначеності угорських керівних кіл в «українському питанні».

Така реакція угорських військових на суспільно-політичні події на території краю була загалом логічною й закономірною з огляду на те, що гітлерівське керівництво не посвячувало своїх дунайських колег у військові та політичні плани Третього Рейху відносно захоплених українських земель. Угорці вважали, що Німеччина офіційно санкціонувала проголошення Української держави,* і тому не чини-

⁷² ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 45–46.

⁷³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 19.

* Про ступінь поінформованості угорських керівних кіл щодо майбутнього політичного облаштування пострадянського простору свідчить зокрема донесення угорського посла в Берліні Д. Стояї, що було надіслане на ім'я прем'єр-міністра Л. Бардоші 28 червня 1941 р.: «Як я чув, розчленування Радянської Росії являється справою вирішеною. Відродяться Україна, Білорусія та інші складові Радянської імперії, але доля прибалтійських країн ще не з'ясована» (Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. – М., 1962. – С. 268.).

ли спротиву державотворчим заходам українських націоналістів на території Прикарпаття. Максимум, що вони могли спочатку дізнатись про події у Львові – це те, що було написано у поширюваних на території Станиславівщини оунівських листівках та українських самостійницьких виданнях, де писалось про проголошення відновлення Української держави, що мала «тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною», і про створення уряду – Українського Державного Правління (УДП) на чолі з Я. Стецьком.

Так, наприклад, до міської управи м. Городенки часто навідувались угорські офіцери, які цікавились проголошенням у Львові Акту та можливістю використання оунівських листівок для морально-психологічного розкладу українців у лавах Червоної армії та здачі їх в угорський полон. Городенківська міська управа, очолювана В. Яшаном, передала гонведам кілька тисяч примірників українських агітаційних матеріалів з повідомленням про події 30 червня 1941 р. у Львові, які згодом розкидували угорські літаки перед радянськими військами⁷⁴.

Аполітичних за своїм складом мислення угорських військових не особливо цікавили питання політичної приналежності захоплених українських земель. На початковому етапі головним завданням для них стало очищення зайнятих угорською армією теренів від комуністичних та всіх потенційно ворожих Угорщині елементів, а також тотальне пограбування території. Хоча варто зауважити, що згідно з військовими домовленостями між Німеччиною та Угорщиною, остання не мала права на захоплення радянських військовополонених і вивіз трофеїв із окупованих територій СРСР⁷⁵. Однак своїми першими діями на захоплених українських землях угорські війська красномовно продемонстрували, що вони прийшли сюди зовсім не з гуманітарними цілями.

На сьогодні збереглося чимало документів та спогадів очевидців, які однозначно засвідчують брутальну поведінку гонведів щодо українського населення влітку 1941 р. Згідно з донесенням німецької служби безпеки та СД за 15 липня 1941 р., угорці конфіскували всю провізію в Коломиї та Станиславі, а Долинський повіт постав перед загрозою повного голоду⁷⁶.

⁷⁴ Яшан В. Городенщина під мадярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. Зредагував М. Марунчак. – Нью-Йорк–Торонто–Вінніпер, 1978. – С. 237–238.

⁷⁵ Пушкаш А. Цивілізація или варварство. Закарпатье 1918–1945. – М. «Європа», 2006. – С. 369.

⁷⁶ A Második Vihágháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – О. 183–184.

Досить напружена ситуація після приходу туди угорських військ склалася на Долинщині. Як зазначав староста м. Вигода І. Мельник: «Мадяри не творили своєї адміністрації, але зачали сильно нас обкрадати. Забирали все, що бачили, і вивозили до Мадярщини. Зі всіх будинків, в яких знаходилась совітська адміністрація, забирали навіть замки від дверей. Нарешті почали розмонтовувати вози залізничної вузькоколійки»⁷⁷.

Свідчення про ці грабіжницькі акти залишив також голова вигодського Українського районного революційного комітету (УРРК) Степан Фрасуляк (майбутній підполковник УПА «Хмель»). Вигодський район був окупований угорцями 5 липня 1941 р. Відразу ж після прибуття у місто угорської жандармерії всюди були розвішені плакати з повідомленням про окупацію угорськими військами території південного Прикарпаття і вимогою, щоб українська міліція склала зброю. Внаслідок відмови керівництва УРРК, його члени були заарештовані та побиті, все майно, яке перебувало у його розпорядженні, – конфісковане, а підрозділи української міліції – роззброєні. Лише після втручання у справу Долинського повітового революційного комітету та проведення переговорів з угорським комендантом міста Долина (майором за званням), гортистська військова адміністрація та жандармерія у Вигодському районі була змушена визнати українські революційні органи влади на місцях і повернути українській міліції частину конфіскованої зброї⁷⁸. Під час проведення своєї політики на окупованих землях угорці були вимушені певним чином зважати на створену українську адміністрацію.

Жахливий стан, що утворився на території Городенківського повіту після приходу туди угорських військ, досить красномовно описав у своїх спогадах вже згаданий В. Яшан: «Мадярські військові відділи переходили далі, а кожний щось брав. Брали не тільки державне, але й кооперативне, а навіть приватне добро. Забирали і транспортували в Мадярщину коні, рогату худобу, а також улаштування фабрик і варстатів, телефони, і навіть вали до

⁷⁷ В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував М. Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – С. 277.

⁷⁸ Промінь волі. [Б. д.] Ф. Хмель // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 390–392; Опубл.: Промінь волі. Спогади записав сотник С. Ф. Хмель. 1949 // Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля». / Ред. і упоряд. Р. Забілий. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – С. 31–33.

прасування доріг (...) Військо обсадило млин і цукроварню. З млина забирали не тільки муку, але й те збіжжя, що селяни привезли молоти. Забирали і шкіряні паси, і частини машин. З цукроварні також вигнали наших робітників, нікого не допускали і господарили самі (...) Все борошно в млині зарекувізували і його не видавали, а одночасно на українську владу наклали обов'язок харчування мадярських ранених (...) Зв'язкові, що були вислані до Коломиї та Станиславова, добиралися туди роверами або пішки, але повертались з невеселими вітками. Там також непорядки, хаос, що їх вносили мадярські війська безкритичним забиранням майна»⁷⁹.

У повідомленні зі Львова уповноваженого рейхсміністра для окупованих східних територій Г. Коха на адресу Міністерства закордонних справ в Берлін за 26 липня 1941 р. зазначалося: «Із тих територій, які зайняті угорцями, постійно надходять нові скарги від тамтешнього українського населення (які можна підтвердити детальніше) на насильницькі реквізиції, конфіскацію запасів, навіть про демонтування фабрик, лісових залізниць і лісопилень з метою відтранспортування в Угорщину»⁸⁰.

Така брутальна і відверто безцеремонна поведінка угорських військ, їхнє регулярне втручання у діяльність українських місцевих органів влади викликала дезорганізацію суспільного життя та господарський хаос на території Станіславської області, активізувала кримінальні та маргінально-люмпенізовані елементи, які почали вдаватися до злочинних дій. Обласний провід ОУН публічно виступив проти пограбування українських земель угорцями і намагався всіяко протидіяти їхнім реквізиціям, однак насправді не міг кардинальним чином вплинути на ситуацію, бо не мав для цього достатньо інструментів.

Відносно короткий період толерування угорським військом органів української адміністрації та міліції на території Станіславської області закінчився у середині липня 1941 р. Відтоді угорське командування взяло курс на підпорядкування українських цивільних урядів власним військово-адміністративним органам. Така різка зміна угорської політики по відношенню до українського визвольного руху на теренах Прикарпаття була зумовлена трьома об'єктивними чинниками. По-перше, дався взнаки тиск, який чинився упродовж першої половини липня 1941 р. німецькими орга-

⁷⁹ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 18–19.

⁸⁰ Україна в другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував В. Косик. Т. 1 – Львів, 1997. – С. 225.

нами безпеки, спрямований на те, щоб змусити угорців покінчити з державотворчими заходами ОУН на території Станиславівщини, в той час, коли нацистські оперативні контрзаходи проти адміністративних органів Українського Державного Правління та ОУН були вже проведені на решті території Галичини.

По-друге, угорське політичне керівництво на чолі з адміралом М. Горті взяло курс на державне закріплення території галицького Прикарпаття за Угорським королівством. Внаслідок цього першим кроком до остаточної інтеграції захоплених українських земель до складу Угорщини мало стати створення тут тимчасових цивільних органів влади під контролем угорської військової адміністрації. Тому підпорядкування Будапешту й остаточно ліквідація українських органів влади на території краю залишалась, на думку угорських керівних кіл, тільки питанням часу.

Третім чинником, який відіграв вагому роль у зміні ставлення угорців до заходів українських націоналістів, став вплив на угорських офіцерів з боку поляків, традиційно вороже налаштованих щодо можливості створення Української держави на західноукраїнських землях.

У звіті невідомого представника Українського Державного Правління провідникові ОУН С. Бандері, що на той час перебував під арештом у Берліні, від 22 липня 1941 р. зазначалось: «В нормальному функціонуванні укр[аїнських] управ всіх згаданих ступнів великі перешкоди зустрічаються з боку німецьких та мадярських військових чинників (ортс- і штадткомендатур). Між іншим, часто трапляються випадки, коли на інтервенцію різних польських чинників німецькі й мадярські військові коменданти, незважаючи на існування місцевих (сільських чи містечкових) укр[аїнських] управ, уповноважують польські елементи організувати місцеву державну адміністрацію до міліції включно»⁸¹.

Прихильне ставлення угорських військових до поляків впливало насамперед із давніх історичних традицій мирного співіснування та союзництва двох народів, а також співпраці між Угорщиною та Польщею в міжвоєнний період, особливо під час дезінтеграції Чехословаччини у 1938–1939 рр. та ліквідації Карпатської України у березні 1939 р.⁸². У відповідності до передвоєнних геополітичних та

⁸¹ «Звіт про роботу в справі організації державної адміністрації на терені Західних областей України». 22.07.1941 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1–2.

⁸² Див. детальніше: Kozmiński M. Polska i Węgry przed wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty / M. Kozmiński. – Wrocław, 1970.

етнонаціональних концепцій Угорщини, саме поляки разом з угорцями були «створені Богом для керівної і панівної місії над східними расами» і виступали своєрідним щитом європейського християнства проти агресії зі сходу⁸³. На думку угорських керівних кіл, поляки були цілком дружнім і союзним народом, а тому й значно надійнішим елементом при створенні адміністративних органів влади на окупованій території. Більше того, останні виступали головними інформаторами угорських військових в «українському питанні», що не могло не позначитись на загалом негативному ставленні останніх до прагнень влітку 1941 р.

Зокрема у повідомленні невідомого інформатора ОУН з території Гуцульщини за 1 вересня 1941 р. відзначалось: «Конкретно, прихильність мадярів до українців маліє, – зростає рівночасно до поляків, навіть до жидів, що цілком без обиняків виявляють себе симпатиками уступившої большевицької влади. Треба сказати, що в Мадярській армії є багато офіцерів-поляків (з бувшої польської армії, що перейшли туди в 1939 році – як до союзників), які своєї україножерської роботи не занехаяли й досі, бо від того часу зростає сила польського духу на Гуцульщині, організована Польською військовою організацією, а попирана такими «офіцерами» Мадярської армії та потайки інформована»⁸⁴.

У другій половині липня – на початку серпня 1941 р. угорське командування в кількох районах Станіславської області стало прямо вимагати від українських цивільних управ цілковитого підпорядкування його військовій адміністрації. В оунівському донесенні від 22 липня 1941 р. зазначалося: «На теренах Станіславівської області мадяри зажадали зложення присяги й підчинення української державної адміністрації мадярам, одначе представники організованих українських управ відмовились. Який стан на терені тієї області витворився наслідком тієї відмови, відомостей ще немає»⁸⁵. У сусідній Тернопільській області, де в окремих південних районах на перехідний період також закріпилося угорське військо, ситуація була ще гірша. У звіті голови Тернопільської обласної управи В. Охримовича Проводові ОУН у Львові за 20–30 липня 1941 р. зазначалося: «Округа Борщів не дає ознак життя, бо там з приходом

⁸³ Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у ХХ ст. – К.: «Політична думка», 1996. – С. 168.

⁸⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833 – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 74.

⁸⁵ «Звіт про роботу в справі організації державної адміністрації на терені Західних областей України». 22.07.1941 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1–2.

мадярських військ запанували жажливі відносини. Міську управу, створену українцями, мадяри розігнали, а створили нову з поляків і жидів, і загалом ситуація в цій південній частині Тернопільської області фатальна»⁸⁶.

Водночас угорські військові взяли курс на повну ліквідацію непідконтрольних їм українських військових структур на території Прикарпаття. До таких насамперед відносились українська міліція та військово-старшинські школи, створені під егідою ОУН.

30 липня 1941 р. угорське військо, дислоковане у Городенці, організованим порядком оточило будівлю української міліції, що нараховувала 200 осіб, і здійснило реквізицію військового майна. Коменданта української повітової міліції і водночас начальника військово-старшинської школи ОУН на території повіту сотника УГА й члена ОУН(б) Петра Васкула було заарештовано і 2 серпня 1941 р. розстріляно у Семаківському лісі біля Дністра⁸⁷. Одночасно був заарештований новий голова міської управи Городенки Є. Дорожинський.

В уже згадуваному повідомленні невідомого інформатора ОУН за 1 вересня 1941 р. відзначалось про різке погіршення угорського окупаційного режиму на Гуцульщині: «Мадярські війська з перших днів по приході вдавали з себе українських прихильників, навіть приятелів, та з кожним днем ця приязнь прибирає щораз то холодніший вигляд, навіть ворожий (...) Цілковите роззброєння української міліції в українських селах на Гуцульщині трапляється в двох-трьох селах на район (...) Селян арештовують і віддають у польовий суд (мадярський) навіть за такі речі, як сварка за межу та легке побиття сапою»⁸⁸.

У звіті спецслужби відновленої Української держави – Управління державної безпеки (УДБ) за 12 серпня 1941 р. писалось про те, що у гуцульських селах (насамперед – Жаб'є (сучасна Верховина)) угорці активно агітували поміж населенням підписати заяву про приєднання цих територій до складу Угорщини, де їм обіцяли «значно краще життя». Водночас зазначалось, що угорці «в багатьох випадках рятували арештованих поляків, грозючи українській міліції розстрілом. Українське населення ставилося до них по-

⁸⁶ «Звіт Тернопільської області (зіставлений за час від 20.07 до 30.07)». В. Охримович. 31.07.1941 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 57–61.

⁸⁷ Угрин С. Смерть з руки фашистських наїзників Петра Васкула // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 5. – С. 617–618.

⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 74.

вздержливо, а то й з погордою. Страху перед мадярами та їхніми арештуваннями, що будуть розстрілювати, ніхто не мав»⁸⁹.

Остаточні плани щодо захоплених українських територій були визначені фюрером на нараді 16 липня 1941 р. У присутності партійних, державних і військових діячів Німеччини А. Розенберга, Г. Ляммерса, М. Бормана, В. Кейтеля та Г. Герінга А. Гітлер оголосив про свою схему розчленування українських земель. Зокрема, було вирішено Галичину «як стару австрійську провінцію» приєднати до складу Третього Рейху. При цьому фюрер наголосив, що «угорцям, туркам і словакам не обіцяно нічого певного»⁹⁰. 17 липня 1941 р. вийшов наказ німецького рейхсканцлера про запровадження цивільного управління на окупованих територіях СРСР, яким і була затверджена система адміністративного поділу та управління. У першому параграфі визначалось, що після закінчення бойових дій в окупованих східних областях управління ними має перейти від військових інстанцій до органів цивільної влади.

1 серпня 1941 р. було створено дистрикт «Галичина», який увійшов до складу краківського Генерал-губернаторства, очолюваного Г. Франком. Його губернатором став доктор Карл фон Ляш. Згідно з «Розпорядженням про адміністрацію Галичини» від 1 серпня 1941 р. до складу п'ятого дистрикту мали увійти території колишніх Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств⁹¹.

У зв'язку з цим у перші дні серпня 1941 р. в обласних та повітових центрах Станіславщини відбулись офіційні церемонії передачі повноважень представниками угорської військової влади до рук співробітників німецької окупаційної адміністрації. Зокрема, у Станіславі така процедура була проведена 7 серпня 1941 р., коли окружний староста капітан Альбрехт прийняв владу від угорського полковника Лерера. У своїй промові перший наголосив на тому, що «час безправства минув безповоротно»⁹².

Завершальна церемонія передачі влади на території всієї області відбулася 14 серпня 1941 р. у Станіславі в приміщенні обласного театру ім. І. Франка. Цивільну владу з рук угор-

⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 25–26.

⁹⁰ Україна в Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував В. Косик. Т. 1 – Львів, 1997. – С. 179.

⁹¹ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001. – С. 66–67.

⁹² Українське слово (Станіславів). – 10 серпня 1941 р. – Ч. 9.

ського генерал-лейтенанта Ф. Сомбатгеї перебрав губернатор д-р К. Ляш, а військову – генерал граф фон Роткірх. Після цього на площі ім. Міцкевича відбувся урочистий парад угорських та німецьких військ, який приймали генерали Роткірх та Сомбатгеї, д-р К. Ляш, а також представники українського греко-католицького духовенства, члени тимчасової управи міста й обласного уряду, комендант та заступник української міліції⁹³.

З цього часу Станіславівська обласна тимчасова управа, окружні та повітові управи області було розпущено. Замість них на чолі округів, повітів та великих міст створювали німецькі адміністративні органи. Політичну ситуацію на цих територіях взяли під свій нагляд органи таємної поліції (ґестапо), а громадський порядок контролювала німецька жандармерія⁹⁴. Так остаточно припинили своє існування органи державної адміністрації Української держави на території Станіславівщини.

У пошуках спадщини Арпадів-Анжу. Претензії Будапешта на південну Галичину (1941–1942 рр.)

Після передачі угорцями усєї військової та цивільної влади на території Станіславської області німцям офіційний Будапешт остаточно не відмовився від своїх територіальних претензій на українське Прикарпаття і робив у подальшому дипломатичні спроби схилити Німеччину розділити Східну Галичину на дві частини: північну залишити у складі Генерал-губернаторства, а південну – приєднати до Угорщини. Одним із головних зовнішньополітичних завдань гортистського режиму напередодні та в роки Другої світової війни було встановлення угорської гегемонії в Карпатському регіоні.

На думку офіційного Будапешта, сам факт участі Угорщини у війні проти СРСР неодмінно надавав їй право на включення до свого складу частини окупованих нею територій. Як винагороду за участь у німецькому «хрестовому поході проти більшовизму», угорські військово-політичні кола сподівалися на можливість закріплення за короною св. Стефана південної Галичини, зайнятої у липні 1941 р. гонведськими військами. Тим більше, що ще під час спільних нарад та консультацій між двома генеральними штабами в січні – червні 1941 р. німецькі керівники не раз натякали і відкри-

⁹³ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001. – С. 68–69.

⁹⁴ Там само. – С. 68–69.

то заявляли про можливість передачі Угорщині якогось шматочка із радянського пирога як політичної компенсації за участь у війні⁹⁵. Зокрема, в ході німецько-угорських переговорів у Берліні в січні 1941 р. йшлося про землі «старого князівства Галич», передгір'я Карпат до р. Дністер⁹⁶. За свідченнями начальника 2-го відділу угорського генштабу генерал-майора І. Уйсаси, наприкінці квітня 1941 р. перед приїздом до Будапешта нового німецького військового аташе Р. Туссена, аби підштовхнути Угорщину до активної участі у війні проти СРСР, фюрер надав останньому неофіційні повноваження ще раз пообіцяти угорцям «області Східної Галичини» (включаючи і нафтові родовища Дрогобича)⁹⁷. У травні 1941 р. у листі міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа на адресу угорського прем'єра Л. Бардоші йшлося про можливість передачі його країні «частини території Східної Галичини»⁹⁸.

Ставлення угорських військових кіл до проблеми можливих територіальних надбань Угорщини в разі її участі у війні проти СРСР пліч-о-пліч з німецьким вермахтом досить красномовно відображає секретне донесення угорського військового аташе в Берліні полковника Шандора Гомлока, що було відправлене на адресу начальника угорського генерального штабу Г. Верта за два дні до німецького вторгнення, 20 червня 1941 р. Активно виступаючи за приєднання Угорщини до воєнної кампанії на сході, він насамперед наголошував на можливих територіальних вигодах для останньої: «Залишаючи позаду постійно повторювані причини, ми маємо це зробити в першу чергу тому, що в даному випадку наша армія повинна буде зайняти нові території на північ від Карпат, з тим, щоб, володіючи ними, можна було вести переговори про задоволення інших наших вимог. Якщо ми проґавимо цей момент, то станемо сторонніми спостерігачами створення спільного німецько-румунського кордону»⁹⁹. Зі свого боку головний представник військового інтервенціоністського лобі генерал Г. Верт намагався до-

⁹⁵ Це відбувалося всупереч заборони фюрера проводити переговори політичного змісту на рівні генеральних штабів із союзниками Третього Рейху – Угорщиною та Словаччиною (див. Кейтель В. 12 ступенек на ешафот... – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – С. 345).

⁹⁶ Нюрнбергский процесс. Т. II. Преступления против мира. – М., 1958. – С. 668.

⁹⁷ Там само. – С. 670.

⁹⁸ Там само. – С. 672.

⁹⁹ Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. – М., 1962. – С. 257.

вести уряду Бардоші, що «територіальних та інших вигод, в тому числі і передачу всього Карпатського басейну виключно угорцям, а також участь у розподілі радянської сировини можна досягнути тільки за умови війни проти СРСР більшими силами»¹⁰⁰.

Однак офіційно А. Гітлер ніколи не давав своєму дунайському сателіту жодних політичних обіцянок з цього приводу. Для Берліна було не вигідно це робити насамперед зі стратегічних мотивів, адже отримання Угорщиною додаткових територій призвело б до її надмірного посилення, а це не відповідало гітлерівській політиці в Південно-Східній Європі, що передбачала утримувати Угорщину та Румунію в стані напруження та взаємних територіальних претензій один до одного. Це мало гарантувати домінуючий вплив на них з боку Третього Рейху. Зважаючи на більш активну участь румунських збройних сил у військовій кампанії на сході, при розподілі радянської здобичі більше переваг надавалось саме східному сусідові Угорщини.

Румунія була сильно стурбована перспективами посилення останньої в Карпатському басейні. Зокрема, 18 липня 1941 р. у повідомленні держсекретаря Міністерства закордонних справ Німеччини Вайзекера про розмову з румунським послом відзначалось побоювання Бухаресту щодо можливості передачі Угорщині частини українських земель на північ від Карпат. Тому пропонувалось зберегти пряме сполучення між Румунією та Рейхом «без вклицення між ними частини угорської території»¹⁰¹.

Більше того, за свідченнями фельдмаршала Ф. Паулюса, А. Гітлер напередодні вступу Угорщини у війну віддав таємний наказ 17-й німецькій армії за будь-яких обставин до приходу угорських військ зайняти нафтові родовища Дрогобича, які раніше пропонувалися як винагорода Будапешту¹⁰².

Після остаточного рішення щодо долі окупованих східних територій, прийнятого на засіданні вищого нацистського військового та партійного керівництва 16 липня 1941 р., і позбавлення у середині серпня угорських військ контролю над зайнятими ними теренами Станиславівщини, внаслідок включення їх разом з іншими колишніми польськими воєводствами до складу дистрикту «Галичина»,

¹⁰⁰ Пушкеш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны. – М., 1966. – С. 232.

¹⁰¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: «Піраміда», 2001. – С. 369.

¹⁰² Нюрнбергский процесс. Т. II. Преступления против мира. – М., 1958. – С. 605.

Будапешт не склав рук і продовжував тиснути на Берлін з метою задоволення своїх територіальних апетитів й великодержавних амбіцій, вважаючи свою участь у східній кампанії цілком вагомою підставою для цього.

7–8 вересня 1941 р. під час офіційної зустрічі з регентом М. Горті фюрер на знак подяки за вступ у війну проти СРСР нагородив угорського диктатора німецьким Залізним Хрестом і пообіцяв, що невдовзі гонведські війська будуть відправлені додому¹⁰³. Висловивши вдячність, адмірал натякнув на можливість «територіальної корекції» німецько-угорського кордону в Галичині з метою створення «стратегічного плацдарму» та захисту Угорщини від небезпеки зі сходу. Однак амбітні претензії регента викликали відверте роздратування з боку Гітлера¹⁰⁴. Останній на той час вже остаточно визначився з долею Галичини, що по праву мала належати Третьому Рейху як колишня провінція Австрійської імперії, законною правонаступницею якої відтепер виступала Німеччина. Гітлер і не збирався ділитися зі своїм «невдячним союзником» бо-дай крихтою радянського пирога.

Втім, угорці не вгавали. Згідно доповіді заступника міністра закордонних справ Німеччини Е. Верманна від 11 вересня 1941 р., гортистські офіцери під час переговорів з представниками німецького генштабу пропонували з воєнних мотивів посунути кордони

¹⁰³ В цей же час відбувалися переговори між начальником ОКВ В. Кейтелем та шефом угорського генштабу Ф. Сомбатгеї, під час яких останній зокрема заявив, що угорський мобільний корпус (1-а та 2-а механізовані бригади), що воював на Східному фронті у складі 17-ї німецької армії, не пристосований для ведення воєнних дій в умовах російської зими і повинен бути відкликаний з передової лінії ще до форсування Дніпра, а після відповідного переформування та переобладнання про його використання можна вести мову тільки у наступному році. Як згадував німецький генерал-фельдмаршал, Сомбатгеї «неабияк повеселив мене «глибокими» і з претензією на ущіпливість зауваженнями про «неправильне», на його погляд, використання угорської дивізії [корпусу – О. П.] на фронті. Мені залишалося тільки порекомендувати йому спочатку відучити своїх солдат від мародерства та грабіжництва, а потім вже переходити до обговорення оперативних питань. Втім, зрозумівши, що тут такі номери не проходять, угорець тут же перебудувався і розсилався в похвалах ОКХ та фюреру». В результаті було прийнято компромісне рішення про відправку угорських частин в тил (Кейтель В. 12 ступенек на ешафот... – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – С. 370).

¹⁰⁴ A Második Vékágháború. – О. 121; Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress. Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 61.

Угорщини на північ у межі німецького Генерал-губернаторства¹⁰⁵. 2 жовтня 1941 р. Будапешт навіть подав офіційний запит на адресу Берліна стосовно можливості зміни німецько-угорського державного кордону на північ від Карпат, текст якого однак не зберігся¹⁰⁶. Угорська сторона, окрім іншого, мотивувала свою пропозицію тим, що Галичина є серцем українського національно-визвольного руху, що став масовим і небезпечним як для Рейху, так і Угорщини, загрожуючи її домінуванню на Закарпатті. Відповідно, таким розчленуванням передбачалося його підірвати, й угорська сторона зобов'язалася це зробити у разі прилучення згаданих територій до корони св. Стефана¹⁰⁷.

Попри те, що німецька сторона не виявляла особливого ентузіазму до задоволення територіальних претензій Будапешта, під час переговорів з німецьким керівництвом у 1941–1942 рр. угорські представники ще не раз повертались до цього питання. Зокрема, коли під час зустрічі 11 листопада 1941 р. німецький посол в Будапешті Д. Ягов повідомив Л. Бардоші про висловлене побажання Берліна бачити в тилу Східного фронту ще дві додаткові угорські окупаційні бригади, угорський прем'єр у відповідь поставив вимогу врегулювати питання північно-східного кордону Угорщини в Карпатах. Однак Вільгельмштрассе вважало ці вимоги необґрунтованими¹⁰⁸.

Угорські претензії на південні галицькі землі аж ніяк не вписувались в ревізіоністську зовнішню політику міжвоєнної Угорщини, верхівка якої намагалась відновити державу св. Стефана в його історичних кордонах до Тріанонського мирного договору 4 червня 1920 року (що позбавив її 2/3 територій, на яких проживало 1/3 населення), тобто в межах Карпатського басейну¹⁰⁹. В той час зазіхання на Галичину, яка знаходилась на північ від Карпат, були швидше історичною ретроспективою угорської політичної еліти в епоху середньовіччя, коли Угорське королівство за правління ди-

¹⁰⁵ A Második Vikágháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – O. 120.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 113.

¹⁰⁸ Fenyó D. Hitler, Horthy and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven and London: Yale university press, 1972. – P. 35.

¹⁰⁹ Див. детальніше про угорський ревізіонізм у 1920–1945 рр.: Zaidler Miklos. Ideas on Territorial Revisionism in Hungary. 1920–1945. – Boulder, East European Monographs, 2007. – 441 p.

настій Арпадів-Анжу в певні історичні періоди володіло чи управляло галицькими землями¹¹⁰.

Зі спогадів В. Яшана відомо, що наприкінці жовтня – початку листопада 1941 р. звістки про висунення угорських територіальних претензій на галицькі землі по р. Дністер дійшли до українського населення Станиславщини. У відповідь за ініціативою та при активному сприянні останнього німецький окружний капітан Альбрехт підготував лист з протестом проти угорських зазіхань, в якому спростовувались аргументи Будапешта. Тут зокрема наголошувалось на історичній, національній та географічній єдності цих земель з рештою Галичини, а також наводились численні факти угорських грабежів та погромів влітку 1941 р. 9 листопада 1941 р. лист Альбрехта з відповідними додатками надійшов до німецьких урядових інстанцій. А вже 12 листопада 1941 р. був надісланий другий. Серед населення розпочався збір підписів проти приєднання Прикарпаття до складу Угорщини¹¹¹.

2 грудня 1941 р. генерал-губернатор Г. Франк надав офіційну відповідь угорському прем'єру Л. Бардоші стосовно його запиту від 2 жовтня 1941 р., в котрому вказувалося, що у Берліні угорська вимога викликала «відверте здивування»¹¹².

Попри це, на нижчому рівні розглядалась можливість передачі на користь Угорщини прикордонних територій в околиці Ворохти, Татарова, Яблуниці та Рафайлова. Для проведення розмежування та делімітації кордону була створена спільна комісія. Однак після 22 грудня 1941 р. весь проект завис у повітрі¹¹³.

Окрім суто військово-стратегічних аргументів на користь «привласнення» південної Галичини угорські представники висували також географічні й економічні аргументи. Так, у повідомленні бригаденфюрера СС Вехтера від 24 квітня 1942 р. зазначалося, що угорці вимагали «не тільки декілька тисяч квадратних кілометрів, але й найкращі гірські райони Галичини». Вони наголошували на тому, що землі на північ від Карпат разом із Дунайською низовиною становлять єдину нерозривну природну цілісність, і що

¹¹⁰ Див. детальніше: Волощук М. М. Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII – XIII ст.) // Автореф. канд. істор. наук. – Чернівці, 2005.

¹¹¹ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 27.

¹¹² A Második Vitézkönyv. – О. 121.

¹¹³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 27.

для Угорщини велике економічне значення матимуть цінні породи деревини у Ворохті та рекреаційні ресурси регіону. На думку Вехтера, всі претензії угорців були абсолютно безпідставними й абсурдними¹¹⁴.

Наприкінці квітня 1942 р. угорська сторона вкотре висунула вимогу змінити німецько-угорський рубіж в Карпатах на свою користь. Цю справу мали розглядати дві німецькі комісії – в Берліні та у Львові. З цього приводу 8–13 червня 1942 р. до німецької столиці виїжджала угорська військова місія на чолі з генерал-лейтенантом Аурелем Медвеї¹¹⁵. Однак після візиту генерал-губернатора Г. Франка на Станиславівщину наприкінці липня 1942 р. було вирішено, що Угорщині не дістануться навіть прикордонні території в дистрикті «Галичина»¹¹⁶.

Остаточної поразки угорські територіальні претензії на південну Галичину зазнали 17 серпня 1942 р., коли Берлін офіційно відхилив всі вимоги Будапешта. Натомість Угорщині було запропоновано перенести вирішення цього питання на післявоєнний період¹¹⁷. Німецька сторона намагалася переконати свого дунайського союзника не боятися слов'янського сусідства на сході, запевняючи його в тому, що «жодної слов'янської держави там не буде, що Галичина ні до Польщі, ні до України не буде входити, а натомість стане складовою Третього Рейху». Після повернення до Будапешта керівник угорської делегації генерал А. Медвеї в інформації на ім'я регента М. Горті за підсумками переговорів на Вільгельмштрассе висловив переконання у тому, що «вся історична Галичина стане органічною частиною Німецької імперії»¹¹⁸.

Так зазнали краху відчайдушні спроби гортистської Угорщини, окриленої першими воєнними успіхами Третього Рейху на Східному фронті та нестримними великодержавними амбіціями, відхопити собі частину із захопленої території і включити до свого складу додаткові українські території, реалізувавши таким чином середньовічні заповіти королів із династій Арпадів-Анжу на встановлення угорського домінування в усьому Карпатському регіоні.

¹¹⁴ A Második Vikágháború. – О. 121–122.

¹¹⁵ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 113.

¹¹⁶ Яшан В. Під брунатним чоботом. – С. 28.

¹¹⁷ A Második Vikágháború. – О. 121.

¹¹⁸ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 113.

Виправа на схід. Угорські окупаційні війська на території України (1941–1943 рр.)

Угорська військова присутність на території України в роки Другої світової війни була доволі значною, порівняно з іншими союзниками гітлерівської Німеччини. У вересні 1941 р. угорські 1-у гірськострілецьку та 8-у прикордонну бригади в південній Галичині, що перебували тут від початку липня 1941 р., замінили новосформовані «охоронні бригади» з номерами 102, 105, 108, 121 та 124¹¹⁹, що були відправлені виконувати окупаційні функції та боротися проти радянських партизанів у тилу Східного фронту на території українського та білоруського Полісся¹²⁰.

З цих військових сил 6 жовтня 1941 р. була сформована угорська окупаційна група (Magyar Megszállo Csoport). У січні 1942 р. на вимогу Берліна була проведена реорганізація угорських окупаційних частин. Зокрема, за наказом верховного головнокомандувача реґента М. Горті угорські бригади були переформовані у легкі дивізії із завданням виконувати функції повноцінних дивізій без відповідного озброєння (повністю була відсутня артилерія) і людських контингентів¹²¹.

Угорські окупаційні частини відзначалися невисокою боєздатністю, укомплектовувалися переважно військовослужбовцями старших вікових груп і представниками національних меншин, мали невисокий морально-психологічний рівень і слабку військову підготовку. Головним завданням окупаційного контингенту (бл. 40 тис. ос.) було охороняти німецькі комунікаційні лінії (дороги, залізниці, мости), господарські, військові та адміністративні об'єкти.

До середини грудня 1941 р. угорські піхотні бригади виконували свої завдання без особливих складнощів. Однак у першій половині 1942 р. внаслідок контрнаступальних операцій Червоної

¹¹⁹ Загалом, за даними угорських істориків, у роки Другої світової війни військове та політичне керівництво Угорщини під тиском Берліна відправляло для виконання поліційно-охоронних функцій в оперативному тилу Східного фронту у 1941 р. – 6 (102-а, 105-а, 108-а, 111-а, 121-а та 124-а бригади), у 1942 р. – 2 (додатково 114-а та 117-а бригади), у 1943 р. – 6 (1-а, 201-а дивізії) і в 1944 р. – 3 угорські окупаційні частини (Vargai G. Magyarország a második világháborúban. – Budapest, 2001. – О. 215).

¹²⁰ Эббот П. Союзники Германии на Восточном фронте. 1941–1945 / П. Эббот, Н. Томас; пер. с англ. Н. Стиховой; худож. М. Чаппел. – М.: Астрель, 2001. – С. 22.

¹²¹ Nigel T., Szábó L. The Royal Hungarian Army in World War II. – New York, 2008. – P. 7.

армії під Харковом та в Криму й посилення бойової та диверсійної активності радянських партизанських загонів в районі Брянських лісів, Прип'яті та Полісся, угорські 102-а та 105-а дивізії були залучені до проведення каральних операцій проти партизанів і мирного населення, а частини 108-ї легкої дивізії, всупереч заповненням начальника ОКВ генерал-фельдмаршала В. Кейтеля, з кінця березня 1942 р. також залучалися до стримування радянського контрнаступу на фронті під Харковом. Внаслідок цього з грудня 1941 р. по липень 1942 р. угорські окупаційні війська на території України втратили 1 тис. 802 ос.¹²².

У квітні 1942 р. на Східний фронт було відправлено найбільш боєздатне військове об'єднання Угорщини часів Другої світової війни – 2-у угорську армію (209 тис. ос.) на чолі з генерал-лейтенантом Густавом Яні, яка у складі армійської групи «Б» (група армій «Південь») взяла участь в літньо-осінньому стратегічному наступі вермахту та союзників на Сталінград (операція «Блау»). Прикриваючи разом з 8-ю італійською і 3-ю румунською армією північний фланг 6-ї армії фельдмаршала Ф. Паулюса, вона була майже цілком знищена під час Воронезько-Касторненської контрнаступальної операції РСЧА на верхньому Доні (24 січня – 2 лютого 1943 р.). Втрати сягали 100 тис. вбитих, 35 тис. поранених та 60 тис. полонених. Знищення цвіту гонведського війська у битві під Сталінградом стало найбільшою воєнною катастрофою Угорщини часів Другої світової війни, суттєво підірвавши її віру в союзницькі відносини з гітлерівською Німеччиною¹²³.

22 січня 1943 р. А. Гітлер видав наказ про відступ 2-ї угорської армії з лінії фронту поблизу Дону та призначив район Белгорода місцем подальшої її реорганізації. Під час переговорів з начальником угорського генштабу Ф. Сомбатгеї 1 лютого 1943 р. фюрер запропонував сформувати зі штабу розбитої 2-ї армії командування угорських окупаційних військ. До їх складу мали увійти шість піхотних дивізій. Попередньо планувалось, що залишки фронтових військ підкріплять наявні окупаційні сили, і разом з ними викону-

¹²² Szabó P. Hungarian soldiers in World War II: 1941–1945 // A Millennium of Hungarian military history. – Columbia University Press, New York, 2002. – P. 444–445.

¹²³ Див. детальніше про 2-у угорську армію: Dombrády Lóránd, Tóth Sándor. A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. – Budapest: Zrínyi Katonai, 1987; Szabó Péter. Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). – Budapest: Corvina, 2001; Becze Csaba. «A pokol tornácán...» A magyar királyi 2. honvéd hadsereg hídfőcsatái a Donnál (1942. július–szeptember). – Budapest, Paktum, 2006.

ватимуть охоронні функції в оперативному тилу Східного фронту, братимуть участь у боротьбі проти партизанів і тільки в окремих випадках залучатимуться до бойових дій на фронті. Однак, зважаючи на погане озброєння, низький морально-психологічний стан, поширення настроїв дефетизму та непридатність угорських гонведів до участі у великих воєнних операціях, від останньої функції невдовзі довелося відмовитись¹²⁴.

Залишки розбитої на Доні 2-ї угорської армії (70 тис. ос.) за домовленістю між угорським командуванням і верховним командуванням вермахту (ОКВ) у лютому 1943 р. були зосереджені на правому березі Дніпра для реорганізації. Згідно з директивними інструкціями угорського генерального штабу за березень 1943 р., вони мали утворити два армійські корпуси у складі чотирьох повних дивізій для виконання окупаційних завдань у німецькому тилу. 14 березня 1943 р. у Будапешті відбулось засідання представників Міністерства оборони, генерального штабу та штабу 2-ої угорської армії щодо подальшої реорганізації гонведських військ на німецько-радянському фронті. На ньому було вирішено створити спільне командування для всіх угорських частин на Східному фронті, позбавивши тим останні німецького контролю на нижчому рівні. 16 березня 1943 р. було прийняте рішення повернути залишки 2-ої угорської армії на батьківщину, замінивши їх двома свіжими армійськими корпусами з Угорщини. Транспортування угорських військ розпочалося у середині квітня 1943 р.¹²⁵

1 травня 1943 р. у Києві з військового штабу 2-ї угорської армії було сформовано командування Угорської окупаційної армії (Magyar Megszálló Hadserég), яке 22 травня 1943 р. очолив генерал-полковник Гейза Лакатош. Йому були підпорядковані всі гонведські війська на Східному фронті. Замість двох оперативних груп – «Схід» (район Прип'ятських боліт у Білорусії та північна частина Сумської і Чернігівської областей України) та «Захід» (Правобережна Україна, Волинь, південне Полісся та північно-східна частина Галичини зі Львовом), що існували ще з початку 1942 р., були створені 7-й та 8-й угорські королівські корпуси. До складу 7-го корпусу увійшли 18-а, 25-а, 121-а та 124-а піхотні дивізії, а до 8-го корпусу – 102-а, 105-а, 108-а та 201-а легкі піхотні дивізії¹²⁶.

¹²⁴ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 425.

¹²⁵ Dombrády L. *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*. – Budapest, 2000. – O. 198–200.

¹²⁶ Vargai G. *Magyarország a másodíc világháborúban*. – Budapest, 2001. – O. 290.

При штабах корпусів існували німецькі оперативні штаби зв'язку та оперативні групи зв'язку, які забезпечували координацію дій двох командувань на середньому рівні¹²⁷.

У середині 1943 р. угорське командування провело реорганізацію внутрішнього складу своїх піхотних дивізій за німецьким зразком, внаслідок чого вони мали складатися із трьох піхотних полків, 3–4 артилерійських дивізіонів, розвідувального та інженерного батальйону. Регулярні піхотні полки кожного із корпусів були об'єднані у «змішані дивізії», резервні полки – в резервні дивізії. Внаслідок реорганізації у складі 7-го угорського корпусу було створено 20-у «змішану» та 19-у резервну дивізії, а у структурі 8-го угорського корпусу – 24-у «змішану» та 23-у резервну дивізії¹²⁸. Загальна чисельність угорських окупаційних військ у тилу Східного фронту у 1943 – початку 1944 рр. налічувала 90 тис. осіб.

Угорське військове та політичне керівництво неодноразово зверталось до Берліна із проханням вивести угорські війська з радянської території. Однак німецьке командування погодилося лише замінити залишки 2-ї угорської армії на новоукомплектовані з'єднання з Угорщини. Незважаючи на регулярні обіцянки гітлерівського керівництва, в угорських тилових військах не було проведено модернізацію озброєнь. За спогадами командувача Угорської окупаційної армії генерал-полковника Г. Лакатоша, уся важка зброя піхоти була замінена автоматичною¹²⁹. Крім виконання завдань з охорони тилу, угорські окупаційні з'єднання за наказом німецького командування в окремих випадках також залучали до боїв з радянськими військами на фронті, що призводило до катастрофічних втрат у їхніх лавах¹³⁰.

На території України на початок травня 1943 р. головні угорські окупаційні сили (близько 50 тис. ос.), об'єднані у 7-й угорський королівський корпус, були розташовані вздовж залізничних шляхів Львів–Київ і Ковель–Київ. Командування 7-го корпусу

¹²⁷ Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. – М.: Изографус, 2002. – С. 339.

¹²⁸ Эббот П. Союзники Германии на Восточном фронте. 1941–1945 / П. Эббот, Н. Томас. – М.: Астрель, 2001. – С. 24–26.

¹²⁹ Lakatos Géza. Ahogyan én láttam. A jegyzeteket és az utószót írta. – Budapest: Európa, 1992. – О. 88.

¹³⁰ Vargai G. Magyarország a második világháborúban. – Budapest, 2001. – О. 215–217; Русак А. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941–1945. – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 1998. – С. 87–88; Руденко Н. М., Русак А. В. Армія фашистського агресора: від перемог до поразок. 1941–1945 рр. (Морально-психологічний аспект). – К., 1997. – С. 10.

складалось із колишнього командного складу 2-ої армії і не мало власного військового штабу. Штабні функції тут виконували командири дивізій, які одночасно обіймали посади командних офіцерів окупаційної групи «Захід». На посаді командирів 7-го угорського корпусу у 1943–1944 рр. перебували генерал-майор Ерво Дяемші (02–01.05.1943), генерал-майор Іштван Касс (01–15.05.1943), генерал-майор Гейза Вереш (01.06.1943 – 17.10.1944) та генерал-лейтенант Янош Маркочі (17.10 – 15.11.1944)¹³¹.

Першочерговим завданням угорських окупаційних військ стала охорона німецьких комунікацій (залізниць, шосейних доріг, мостів та переїздів), військових і господарських об'єктів, адміністративних пунктів від нападів радянських партизанів, збройних формувань українського та польського підпілля. Як зазначалося про це у розвідувальних донесеннях радянських партизанів, «васальні частини, головним чином, угорські та румунські, в своїй більшості являються основними частинами військ противника, що знаходяться на охороні тилу та діють проти партизан (...) В основному проти партизан німці кидають мадярські частини»¹³².

З гонведів були сформовані гарнізони у великих опорних пунктах на Правобережній Україні та Волині для охорони важливих залізничних вузлів. Зокрема, за даними Українського штабу партизанського руху (УШПР), гарнізон столиці Рейхскомісаріату «Україна» – м. Рівне нараховував 8 тис. осіб, і складався з 5 тис. угорців і 3 тис. німців. У Києві при штабі Угорської окупаційної армії перебувало 5 тис. угорців. У населених пунктах Овруцького, Коростенського та Лугинського районів Житомирщини, за даними радянських партизанів, станом на 2 квітня 1943 р. було сконцентровано до 30 тис. угорських солдат та офіцерів, які раніше входили до складу розбитих під Воронежем у січні–лютому 1943 р. 14-ої та 51-ої піхотних дивізій¹³³. Гарнізон м. Сарни складався із 2 тис. угорців¹³⁴. В Овручі дислокувалися штаби 3-ї та 9-ї бригад загальною чисельністю до 10 тис. осіб¹³⁵. У Коростені був розмі-

¹³¹ Залесский К. А. Кто есть кто во Второй мировой войне. Германия и союзники. – М.: Вече, 2010. – С. 331.

¹³² «Про політико-моральний стан солдат і офіцерів ворожих військ станом на 30.01.1943 р.» // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1.– Спр. 182. – Арк. 17.

¹³³ «Довідка про ситуацію в м. Києві і прилеглих районах». УШПР. 03.1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1.– Спр. 222. – Арк. 51, 144.; Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 227. – Арк. 101.

¹³⁴ Розвіддонесення радянського партизанського з'єднання О. Сабурова. 1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 133.

¹³⁵ Там само. – Арк. 109, 156.

щений штаб однієї з угорських дивізій, яка сформувала гарнізон міста (5 тис. осіб)¹³⁶. У районному центрі Холмах на Житомирщині розташовувались 4 тис. угорців зі штабом однієї з дивізій¹³⁷.

Гарнізони з угорських вояків були також створені в низці містечок, районних центрах та населених пунктах на Кам'янець-Подільщині та Житомирщині: Шепетівка (200 осіб), Славута (350 осіб), Михайлівка (1000 осіб), Бердичів (600 осіб), Хлупляни (500 осіб), Покалів (900 осіб), Гладковичі (700 осіб), Олевськ (600 осіб), Лугини (1200 осіб), Беги (1000 осіб), Рудня-Мечна (1300 осіб) тощо¹³⁸.

Досить красномовна характеристика перебування угорських окупаційних частин на території білоруського Полісся в районі Пінська подавалась у донесенні представника при німецькій групі армій «Південь» у головний відділ міністерства для окупованих східних територій від 21 серпня 1942 р., де зазначалось: «Дуже погано в об'єктивному значенні і на настроях населення відобразилась передислокація в область 8-го королівського угорського армійського корпусу. В угорців згодом стали проявлятися ознаки розкладу самого жадливого характеру. Місцеве населення розглядало перебування угорських військ як каторгу. Після їх відходу обширні райони області були повністю спустошені. Під загрозою зброї угорці забирали у місцевих жителів продукти, грабували їх: при всьому цьому серед них панувала поголовна боязнь зустріти противника, і це було самою характерною рисою діяльності угорського війська. Два німецьких офіцери для зв'язку нічого не могли зробити, і всі справедливі заперечення з мого боку не принесли ніяких результатів. Після того, як угорське військо повністю залишило територію області і влада повністю перейшла в руки центрального стратегічного штабу, становище помітно покращилось в дуже короткий час. Населення заспокоїлось і в теперішній час працює»¹³⁹.

Подібний стан, відображений у німецькому донесенні, значною мірою був також характерний для угорських окупаційних з'єднань, що перебували на території України. Як відзначалось у звіті радянських партизанів про перебування гонведів на терито-

¹³⁶ Розвіддонесення радянського партизанського з'єднання О. Сабурова. 1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 155.

¹³⁷ Там само. – Спр. 198. – Арк. 83.

¹³⁸ Там само. – Спр. 192. – Арк. 92–219; Там само. – Спр. 198. – Арк. 89.

¹³⁹ Донесення представника при групі армій «Південь» в головний відділ Імперського міністерства зайнятих східних областей. 21.08.1942 р. // ЦДАВО України. – КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 214–218.

рії України: «[їхні] солдати відрізняються крайньою нелюдністю у відношенні до мирного населення, не відстаючи у звірствах від своїх німецько-фашистських господарів». Поряд з цим зазначено про слабкий морально-психологічний стан угорського вояцтва, небажання воювати за німецькі інтереси, поширення страху перед партизанами¹⁴⁰.

Як справедливо зазначає історик М. Держалюк, в роки Другої світової війни на українських землях існували три рівні окупаційної політики Угорщини: на Закарпатті, у Центрально-Східній та Західній Україні¹⁴¹.

Закарпатський регіон угорське керівництво традиційно розглядало як невід'ємну складову історичної Угорщини, а його захоплення у березні 1939 р. розцінювало як закономірний і безповоротний акт повернення до лона матері-батьківщини. Утримання та оборона Закарпаття перед ворожим натиском зі сходу належало до стратегічних завдань угорського керівництва.

На землях, що до 1939 р. входили до складу УРСР, угорські війська демонстрували повну підтримку політики Німеччини, спрямованої на запровадження тут «нового порядку» та їх включення до складу Рейху. Окупацію основної частини України Угорщина розглядала як тимчасову – до завершення війни на сході, а тому угорські тиллові війська забезпечували «порядок і спокій» в зонах свого оперативного призначення, здійснювали демонтаж більшовицьких органів влади та забезпечували разом з німецькими, румунськими, словацькими військами та органами місцевого управління адміністративні функції на зайнятих територіях.

У той же час угорська окупаційна політика на території Волині та Галичини спочатку визначалася намаганням Будапешта максимально послабити тут український національно-визвольний рух, аби не допустити його поширення на територію Закарпаття. Деякий час угорський уряд сподівався, що ці землі повернуться до відродженої Польщі. Однак поява у 1943 р. тут потужного українського повстанського руху, спрямованого проти гітлерівської Німеччини та сталінського СРСР, змусила угорські військово-політичні кола внести корективи у свої плани.

¹⁴⁰ Доповідна записка про дії угорських частин проти партизанів на окупованій території України станом на 6.02.1943 р. Т. Строкач. 6.02.1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 222. – Арк. 33–34.

¹⁴¹ Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 118–119.

Позиції сторін напередодні зіткнення

Восени 1941 р. регентський комісар Закарпаття М. Козьма, який раніше зважав на можливість постанови Української держави внаслідок військового удару по СРСР, після стрімкого просування німецьких та угорських військ в глибину радянської території з розчаруванням зазначав: «Жах, в якому стані перебувала Україна. Немає тих 40 мільйонів української нації, про яку так багато говорилося в Європі. Внаслідок російського геноциду українців не стало. У 20–30-ті роки більшовики винищили всіх українців, які хоч як-небудь здатні були керувати своїм народом. Тепер в Україні нічого немає, окрім однієї людської маси, повністю обезголовленої і залишеної без національних керівників». М. Козьма вважав, що говорити про український визвольний рух після «російської інквізиції» вже не було підстав. Перед русинами, які 700 років жили в Угорській державі, на його думку, залишився єдиний вихід – «сховатися в Карпатах, щоб врятуватися від російського винищення, адже якщо вони підпадуть під владу російського чи українського руху, то зникнуть як етнос, через мовну близькість та незначну чисельність їх швидко асимілюють»¹⁴².

У звіті управління угорської прикордонної поліції в Ужгороді на адресу Міністерства внутрішніх справ в Будапешт за 31 грудня 1941 р. зазначалося: «Що стосується українського руху, то він в минулому кварталі втратив своє значення в Закарпатті, адже створення Великої Української держави відійшло на задній план, в той же час окремі українці, що проживають за кордоном, все ще сподіваються, що після успішного завершення війни з Росією Гітлер створить Велику Україну, до якої приєднають і Закарпаття. Таку таємну пропаганду проводять українці, що втекли із Закарпаття, шляхом переписки зі своїми рідними та знайомими тут»¹⁴³.

Відразу після нападу Угорщини на СРСР угорське військове керівництво на чолі з Г. Вертом особливо наполягало на тому, щоб все неугорське населення (в тому числі й українське із Закарпаття) депортувати на окуповану угорськими військами південну Галичину. Начальник угорського генштабу намагався довести уряду Л. Бардоші, що в основі участі Угорщини у війні на боці Третього Рейху повинно лежати питання про переселення карпатських русинів в

¹⁴² Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 114.

¹⁴³ «Звіт управління угорської королівської прикордонної поліції в Ужгороді міністру внутрішніх справ в Будапешт за діяльність з 1.10.1941 по 31.12.1941 рр.» // ДАЗО. – Ф. 3223. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 15.

Україну¹⁴⁴. Однак ці плани не були реалізовані, оскільки в самій Раді міністрів не існувало єдності щодо таких радикальних заходів. У той же час головний натхненник цієї акції – проницький налаштований генерал Г. Верт був замінений на своїй посаді 6 вересня 1941 р. більш поміркованим військовим – колишнім командувачем «Карпатської групи військ», генерал-лейтенантом Ф. Сомбатгеї.

Деякі представники угорської інтелігенції намагались вплинути на традиційно вороже ставлення угорців до українців та розвінчати кілька ключових страхів, пов'язаних з перспективою відродження Української держави. Так, в друкованому органі регентського комісаріату на Закарпатті «Карпатському віснику» на початку 1942 р. з'явилася стаття, в якій автор – угорський журналіст, що побував у Західній та Центральній Україні, доводив, що Угорщині немає підстав боятися вирішення «українського питання». На основі розмов із західними українцями кореспондент дійшов висновку, що «український народ хоче жити з мадярами в добрих відносинах» і стверджував, що українці визнають змагання карпатоукраїнської еміграції на чолі з А. Волошином за відокремлення Закарпаття від Угорщини як «пережиток». «Українці мусять переконатись, що Німеччина вважає проблему Карпатської України вирішеною і що ця проблема в ніякому випадку не буде розглядатись у зв'язку з українським питанням». Однак говорити про відновлення Української держави, на думку автора, було передчасним в умовах ще незакінченої війни на сході¹⁴⁵.

Інший угорський військовий кореспондент Шандор Костя, що побував на українських землях у 1941–1942 рр., у своїх працях і повідомленнях закликав керівництво своєї держави ретельно ознайомлюватися з Україною, яка вп'ятеро більша за територією і втричі за населенням від Угорщини. «Вивчати Україну слід не тільки тому, що вона багата, а тому, що в майбутній новій Європі Україна стане фактором, з яким прийдеться рахуватися всім, і нам, угорцям, в тому числі»¹⁴⁶.

З іншого боку, подібного спрямування матеріали з'являлися і в українських підпільних виданнях, в яких зафіксовані поодинокі

¹⁴⁴ Пушкаш А. Цивілізація или варварство. Закарпатье 1918–1945. – М.: «Европа», 2006. – С. 371–372; Баран О. Угорська влада на окупованому Закарпатті (1838–1944) // За українське Закарпаття / Ред.-упор. В. Маркус, В. Худанич. – Ужгород: «Гражда», 1994. – С. 16.

¹⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 32.

¹⁴⁶ Цит. за: Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 114.

спроби переглянути українсько-угорські відносини з позиції ОУН. Зокрема, у першій половині 1942 р. в одному з видань бандерівців вийшла програмно-аналітична стаття під назвою «Політичне й економічне значення Карпатської України»¹⁴⁷. Невідомий автор, пропонуючи долучити територію Закарпаття до складу майбутньої самостійної Української держави, підкреслював надзвичайно сприятливе геополітичне розташування краю для встановлення культурних, економічних і політичних контактів України з країнами Балканського регіону (сюди також відносились Угорщина та Румунія). «В інтересах України, – зазначалось у ній, – буде нав'язати з Балканами якнайдружніші відносини й створити спільний фронт боротьби за ідею свободи народів. Ключем до цих дружніх відносин з Балканами є Карпатська Україна»¹⁴⁸.

Обґрунтовуючи необхідність встановлення приязних відносин України з народами Південної Європи, автор насамперед звертав увагу на взаємні інтереси. Передусім, це була економічна потреба балканських народів в українських сировинних ресурсах та збіжжі. Для українського ж визвольного руху подібні контакти могли стати політичною платформою для просування власної етнонаціональної стратегії, спрямованої на формування антибільшовицького блоку народів Європи та Азії проти сталінського режиму і перебудову міжнародного устрою на засадах політичного самовизначення народів в їхніх етнографічних межах¹⁴⁹.

У поясненнях до постанов ІІ Великого Збору ОУН (березень – квітень 1941 р.), що використовувалися як програма політичного вишколу членів Організації, зазначалося: «Закарпатська Україна – служить для нас доброю випадовою базою на Балкани. Звідти ми можемо кожночасно вмішуватись в балканські справи»¹⁵⁰.

Розуміючи абсурдність і неможливість ведення визвольної збройної боротьби одночасно на всіх фронтах, провідники українського підпілля намагались полегшити собі шлях до реалізації головної стратегічної мети – здобуття самостійної Української держави. Керівництво ОУН надавало великого значення налагодженню

¹⁴⁷ «Політичне й економічне значення Карпатської України». 1942 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 342. – Арк. 26–28.

¹⁴⁸ Там само. – Арк. 26.

¹⁴⁹ Пагіря О. «Політичне й економічне значення Карпатської України»: праця невідомого автора з 1942 року // Екзиль. Науково-мистецький часопис. – № 6. – 2007. – С. 8–9.

¹⁵⁰ «Програма політичного вишколу. Пояснення до постанов ІІ ВЗ ОУН». «Ярманчук». 25.10.1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 187зв.

конструктивних і неконфліктних відносин із представниками інших народів, які могли стати потенційними союзниками у боротьбі проти головних ворогів. Як зазначалося про ставлення бандерівського руху до другорядних ворожих військово-політичних сил у статті «До основ нашої теперішньої політики» (надрукована у збірнику «За самостійність» 1942 р.): «не можна вести війну водночас на всіх фронтах, бо перемога залежить завжди від умілості концентрувати сили на одному найважливішому відтинкові й там основно бити. Зле є, коли мається проти себе нараз усіх противників, бо тоді перемога майже неможлива»¹⁵¹.

Тактика ліквідації другорядних фронтів у боротьбі українсько-го визвольного руху за власну державність була чітко сформульована в політичних постановках II Конференції ОУН, що відбулась у квітні 1942 р. У третьому пункті, який стосувався міжнародних аспектів діяльності Організації, зазначалось, що ОУН стоїть на ґрунті «політики вилучення другорядних фронтів і розгортання боротьби тільки на головних вирішальних фронтах». Основним ворогом українських самостійницьких цілей визнавався «московський імперіалізм», на боротьбу проти якого повинні були спрямовуватись всі сили українського націоналістичного підпілля¹⁵². Відсутність у цьому документі згадок про Німеччину як одного із головних ворогів самостійницького руху свідчила про незавершеність процесу переходу ОУН на антинацистські позиції в умовах окупації.

Досить праґматичний підхід у ставленні бандерівського руху до західних сусідів України був запропонований за результатами проведення військової конференції ОУН у жовтні 1942 р. Робочий проєкт розгортання української підпільної армії, розроблений членами військової комісії Проводу ОУН у жовтні–листопаді 1942 р., орієнтувався на розбудову повноцінної регулярної армії з різними родами і видами збройних сил¹⁵³. Плануючи мобілізувати українські війська для боротьби проти зовнішніх ворогів за створення Української держави, оунівці, зокрема, планували провести диверсійні акції проти угорців на території Карпатської України з метою прилучення цього краю до українського державного організму.

¹⁵¹ «До основ нашої теперішньої політики» / «За самостійність». 1942 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 379. – Арк. 2зв.–3.

¹⁵² ОУН в 1942 році: Документи / Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 77–78.

¹⁵³ Див. детальніше: Патриляк І., Пагіря О. Військова конференція ОУН(Б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 1/2 (30/31). – К., 2008. – С. 484–511.

Водночас у сфері зовнішньої політики пропонувалось застосувати дуже гнучку і навіть у дечому суперечливу формулу: за будь-яку ціну уникати ширшого конфлікту із південно-західними сусідами України – Румунією та Угорщиною, щоб скоротити майбутній фронт українських визвольних сил на 1 тис. км, для чого Провід ОУН повинен був обіцяти угорцям – Закарпаття, а румунам – Буковину та Бессарабію і «навіть більше, аби тільки скоротити фронт»¹⁵⁴. Про те, що це була лише тактична хитрість, спрямована на відволікання уваги, а не зрадницька відмова від етнічних територій на користь ласих на українські землі сусідів, свідчить той факт, що територію Закарпаття мали одночасно пропонувати чехам, а Галичину і Волинь – полякам. Незважаючи на те, що робочий план розбудови повноцінної української армії регулярного типу так і не був до кінця реалізований, думка про необхідність запобігання відкритого збройного протистояння із західними сусідами України в подальшому знайшла своє глибше розуміння в середовищі ОУН.

Український націоналістичний рух, який з початку лютого 1943 р. вступив у стадію переформування власних військових загонів і боївок у підпільну армію і розпочав активний збройний антинімецький спротив, розглядав Угорщину як одного з ворогів українського національно-визвольного руху та майбутньої незалежної Української держави. Така позиція була відображена в постановках III конференції ОУН (СД) (17–21 лютого 1943 р.), на якій було остаточно затверджено перехід від тактики пасивного опору до відкритої антинімецької збройної боротьби. Зокрема, в постановках конференції зазначалось, що «стоячи на становищі побудови національних держав всіх народів на їх етнографічних територіях, український народ протиставляється всім спробам народів, а в сучасний момент німецьким або московським імперіалізмам, або так званих союзників Німеччини, що їх заставив німецький імперіалізм кривавитись за його інтереси – загарбати в цілості або частинно українські землі та поневолювати Україну. Український народ буде нещадно поборювати такі імперіалістичні намагання, що являються ламанням революційного фронту поневолених народів, які борються проти імперіалістичних загарбників за вільні національні держави, побудовані на етнографічному принципі, скріплюють політичні та мілітарні позиції німецького і московського та других світових імперіалізмів»¹⁵⁵.

¹⁵⁴ «Питання політично-військової організації української армії». 12.1942 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 5. – Арк. 39.

¹⁵⁵ Постанови III конференції ОУН (СД) (неповний текст). 17–21.02.1943 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 5.

Водночас, спираючись на широку етнонаціональну платформу ОУН(СД), спрямовану на розгортання спільного з іншими народами антикомуністичного фронту боротьби, III конференція не заперечувала можливості існування спільних інтересів між українським та сусідніми народами у формуванні військово-політичних союзів проти головного супротивника українського визвольного руху – СРСР. Зокрема, в політичних постановах зазначалось: «Ми шукаємо пунктів спільних інтересів нашої боротьби з інтересами других народів і держав і на цій площині формуємо союзи для нашої співпраці»¹⁵⁶. Така відкрита теоретична платформа для співпраці з іншими народами значною мірою залишала оголеним питання про перспективу відносин ОУН із союзниками Німеччини в разі кардинальної зміни їхнього зовнішньополітичного курсу.

«За спиною війни». **Спроби Угорщини встановити таємні контакти** **із західними союзниками**

Міжнародно-політичне становище, в якому опинилася Угорщина на зламі 1942–1943 рр., підштовхувало її до проведення більш гнучкої політики на зовнішній арені. Поразка військ країн Вісі у Сталінградській битві на початку 1943 р. значною мірою розвіяла ілюзії угорського військового командування на успішне завершення війни для гітлерівської коаліції. Наприкінці січня 1943 р. начальник угорського генерального штабу генерал-полковник Ф. Сомбатгеї, аналізуючи ситуацію на фронтах, прийшов до висновку про необхідність виявлення непоступливості Берліну в окремих питаннях німецько-угорських відносин. Однак, на його думку, на той момент час для остаточного розриву альянсу ще не настав, а передчасні дії угорського уряду могли тільки спровокувати Німеччину до встановлення в Угорщині ультраправого режиму¹⁵⁷.

На зламі 1942–1943 рр. угорські військово-політичні кола зайняли вичікувальну позицію у світовому міждержавному воєнному конфлікті, вважаючи, що після катастрофічної поразки 2-ої угорської армії на Доні війна для Угорщини фактично закінчилася. Сам фюрер з прихованою недовірою ставився до угорців, які, на його думку, вміли

¹⁵⁶ Постанови III конференції ОУН(СД) (неповний текст). 17–21.02.1943 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 4.

¹⁵⁷ Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944 / Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 420–421.

«спритно уникати всіх труднощів та злиднів цієї війни» і водночас висловлювали претензії на різні території після її закінчення¹⁵⁸.

Активізацію зусиль угорського уряду, спрямованих на виведення Угорщини з війни, не слід пов'язувати з поразкою 2-ої угорської армії на початку 1943 р. і крахом надій на успішне завершення воєнної кампанії Німеччини на Східному фронті, як це робилось у працях радянських авторів¹⁵⁹. На думку сучасних угорських та західних дослідників, кардинальна зміна зовнішньополітичної стратегії Будапешта в роки Другої світової війни відбулась після призначення 7 березня 1942 р. на посаду прем'єр-міністра, а згодом і міністра закордонних справ Міклоша Каллаї. Останній, користуючись довірою регента М. Горті, став обережно і приховано проводити політику, спрямовану на виведення Угорщини з війни, застосовуючи тактику «обережного лавірування». Зміст подвійної лінії М. Каллаї полягав у тому, щоб формально не розриваючи зв'язків з гітлерівською Німеччиною, активізувати пошук контактів із західними союзниками з метою укладення сепаратного миру¹⁶⁰.

Угорський прем'єр вважав, що вступ Угорщини у Другу світову війну був великою помилкою, і, визнаючи своїм стратегічним завданням зберегти державну незалежність і територіальну цілісність країни, намагався за допомогою західних союзників врятувати її від німецької та радянської окупації. М. Каллаї був переконаний у тому, що перемога країн Заходу – це лише питання часу, і що в майбутньому Угорщина повинна стати зоною переважаючого впливу саме західних держав¹⁶¹.

Головною ж загрозою для гортистського режиму визнавалася окупація Угорщини Червоною армією у разі прориву нею німецько-радянського фронту, що мало спричинити радикальну трансформацію соціально-економічного та політичного ладу в державі і призвести до розчленування Угорського королівства на частини. У той же час, на думку угорських політичних кіл, Німеччина була меншою загрозою для Угорщини, ніж Радянський Союз, і тому по-

¹⁵⁸ Тревор-Ропер Х. Застольные беседы Гитлера. 1941–1944 / Пер. с англ. А. Цыпленкова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – С. 416–417.

¹⁵⁹ Пушкаш А. Венгрия во Второй мировой войне. Внешняя политика (1938–1944). – М.: Издательство международных отношений, 1963. – 215 с.; Пушкаш А. Венгрия в годы Второй мировой войны. – М., 1966. – 528 с.

¹⁶⁰ Fenyő D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 65.

¹⁶¹ Rupprecht P. The image of Hungary's international position in American foreign policymaking, 1937–1947. – University of Minnesota, 1967. – P. 336–337.

разка вермахту на Східному фронті була небажаною до моменту появи військ альянтів на західних кордонах країни¹⁶².

Для реалізації свого амбітного плану М. Каллаї згуртував навколо себе прозахідних діячів угорського політичного істеблішменту і сформував з них «урядову групу опору». До її складу входили члени уряду та угорські дипломати – міністр внутрішніх справ Ф. Керестеш-Фішер, начальник політичного департаменту МЗС А. Сент-Міклоши та його заступник О. Сегеді-Мосак, начальник департаменту преси А. Уллейн Ревіцки, співробітник МЗС Є. Гічи та інші угорські дипломатичні представники за кордоном¹⁶³.

М. Каллаї не мав можливостей для встановлення прямих зв'язків із західними країнами і тому вдавався до залучення посередників – дипломатів і журналістів, які працювали у нейтральних країнах. Такі кроки були здійснені ще влітку 1942 р. через Туреччину (Стамбул), Швейцарію (Берн), Швецію (Стокгольм) і Португалію (Лісабон) з метою з'ясування готовності британців та американців приступити до конкретних переговорів з Угорщиною¹⁶⁴. Зокрема, для налагодження таємного дипломатичного каналу з Великою Британією у другій половині 1942 р. на Захід виїхав головний архітектор політичної моделі регентського правління в Угорщині, доповіданий дипломат граф І. Бетлен, який був довіреною особою адмірала М. Горті¹⁶⁵.

Спроби пошуку контакту із західними альянтами Будапешт активізував після висадки англо-американських військ у Північній Африці в листопаді 1942 р. Однак до 1943 р. всі угорські секретні місії до союзників носили приватний і напівофіційний характер, а тому не мали успіху. Окрім цього, ставлення Великої Британії до Угорщини у 1942 р. принципово не відрізнялося від її ставлення до Німеччини та Італії.

¹⁶² Mócsy I. Hungary's failed strategic surrender: secret wartime negotiations with Britain // Hungary in the age of total war (1938–1948) / Edited and introduced by Nándor Dreiszinger. – New York: Columbia University Press, 1998. – P. 93.

¹⁶³ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress / Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 81.

¹⁶⁴ Желицки Б. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 193.

¹⁶⁵ Mócsy I. Hungary's failed strategic surrender: secret wartime negotiations with Britain // Hungary in the age of total war (1938–1948). – New York: Columbia University Press, 1998. – P. 92.

Першим вдалим контактом, встановленим між угорським урядом та британцями, стала місія начальника Департаменту преси МЗС Угорщини А. Уллейн Ревіцки до Стамбула у січні 1943 р. Офіційний представник Будапешта передав англійцям послання про намір Угорщини вийти з блоку Вісі. Він також привіз із собою повідомлення доброї волі від начальника угорського генерального штабу Ф. Сомбатгеї, в якому зазначалось, що якщо угорська армія увійде в безпосередній контакт з британськими військами, гонведи неодмінно перейдуть на бік союзників у війні проти німців¹⁶⁶.

Найбільш успішними плацдармами для встановлення таємних контактів між угорськими емісарами та представниками західних альянтів були Стамбул (Туреччина) та Берн (Швейцарія). Поряд з цим надійні зв'язки вдалось налагодити у Лісабоні (Португалія) через тамтешнього посла А. Водьянера, що був наближеною особою регента М. Горті, представника угорської ревізіоністської ліги Е. Тамаша та дипломата Ш. Голлана. У Стокгольмі (Швеція) дипломатичну роботу у цьому напрямку проводили послы А. Геллерт, а з вересня 1943 р. – А. Уллейн Ревіцки¹⁶⁷.

Наприкінці січня – початку лютого 1943 р. відбулась місія угорського журналіста А. Фрея до Стамбула, який однак не мав офіційних повноважень від угорського уряду. Емісар підтвердив тезу про те, що Угорщина не буде здійснювати опір британським та польським військам, якщо вони досягнуть кордонів країни та увійдуть на її територію. Він також заявив, що теоретично угорська сторона готова до воєнних дій проти Третього Рейху і бажає встановити таємні контакти із західними союзниками.

У своїй відповіді, переданій секретними дипломатичними каналами, британське МЗС інформувало угорський уряд про те, що він повинен відіслати до Стамбулу двох офіцерів високого рангу для проведення військових переговорів. Прем'єр М. Каллаї визначив, що ситуація сприятлива для відправки своїх офіційних представників у Стамбул для підняття переговорів на вищий дипломатичний рівень¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress / Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 86.

¹⁶⁷ Ibidem. – P. 131–132.

¹⁶⁸ Macartney C. A. October fifteenth. A history of modern Hungary. 1929–1945. P. II. – Edinburg: University Press, 1957. – P. 141; Kertesz S. D. Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1953 – P. 67.

У той же час продовжувалась відправка емісарів з неофіційним чи напівофіційним статусом. 7 лютого 1943 р. у турецькій столиці відбулась зустріч Нобелівського лауреата, професора Сегедського університету А. Сент-Дьорді з довіреною особою британського уряду. Виступаючи від імені демократичних та антифашистських сил Угорщини, однак за відома уряду М. Каллаї, він заявив, що його країна прагне укладення сепаратного мирного договору із західними союзниками і готова вивести зі складу угорського генштабу всіх германофілів та припинити перекидання своїх військ на Східний фронт. А. Сент-Дьорді просив британців зберегти за Будапештом всі захоплені ним у 1938–1941 рр. території, на яких проживали етнічні угорці. Окрім цього, сегедський професор надіслав ноту американському послу в Анкарі, в якій висловив позицію уряду М. Каллаї¹⁶⁹. Про місію А. Сент-Дьорді до Туреччини дізнались агенти німецького абверу, що стало приводом для додаткового тиску на угорську сторону під час візиту адмірала А. Горті в ставку А. Гітлера у замок Клейсгайм 16–17 квітня 1943 р.¹⁷⁰

Зі свого боку британці надали місії А. Сент-Дьорді великого значення, сподіваючись відколоти від Третього Рейху її південно-східного союзника. 24 лютого 1943 р. Форейн-офіс змінив свою попередню позицію щодо Угорщини і заявив, що згідно з нормами міжнародного права він не може вступати в офіційні зносини з країнами Вісі, і що подальше ставлення Лондона та західних союзників до неї буде визначатись насамперед її практичними кроками, спрямованими проти Рейху.

У березні 1943 р. до Лісабона був направлений спеціальний емісар Будапешта Л. Вереш, який за посередництвом польського еміграційного уряду встановив контакти з британськими представниками у столиці Португалії. У відповідь на заяву угорського дипломата про намір його країни вийти з війни, англійський уповноважений передав офіційну позицію свого МЗС про необхідність прийняття Угорщиною формули «безумовної капітуляції»¹⁷¹.

7 березня 1943 р. відбулась зустріч між Л. Верешом та офіцерами британської розвідки у Стамбулі. Угорський представник передав чергову заяву від імені уряду Каллаї про бажання уклас-

¹⁶⁹ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – О. 283.

¹⁷⁰ Fenyó D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 124.

¹⁷¹ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 94.

ти сепаратний мир із західними союзниками на основі наступних умов: 1) Угорщина не буде чинити опір англо-американським чи польським військам, які досягнуть кордонів країни й увійдуть на її територію (було зроблено застереження, що це повинні бути обов'язково регулярні частини, а не партизанські загони – малось на увазі можливе вторгнення сил югославського руху опору); 2) угорська сторона готова відкрито виступити проти Німеччини лише в тому разі, коли будуть надані гарантії підтримки з боку збройних сил західних держав; 3) мета цієї зовнішньополітичної акції Угорщини не збереження існуючого режиму, а насамперед захист угорських національних інтересів. Водночас було запропоновано за допомогою британських розвідувальних каналів встановити таємний радіозв'язок між Будапештом та Лондоном.

У відповідь британці в черговий раз наголосили на необхідності доведення угорським керівництвом переваги включення їхньої країни до стратегічних планів Лондона, а також вимагали, щоб угорський уряд відіслав на переговори офіцерів високого рангу¹⁷². Однак М. Каллаї не хотів залучати до початкової стадії переговорів з британцями представників угорського військового істеблішменту, побоюючись передчасних репресивних заходів з боку гітлерівців, які намагались пильно контролювати угорський офіцерський корпус, у той же час чимало угорських офіцерів були тісно пов'язані з Німеччиною¹⁷³.

На початку квітня 1943 р. група угорських еміграційних політиків, об'єднаних навколо графа І. Бетлена, встановила через колиш-

¹⁷² Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. – Cleveland, Ohio, 1995. – P. 95–99.

За даними угорського історика Лоранда Домбради, 2/3 угорських генералів та 1/3 складу угорського генерального штабу дотримувались проурядових політичних настроїв, були віддані регенту М. Горті і могли за наказом останнього в разі необхідності виступити проти Німеччини. В той же час 1/3 офіцерів генерального штабу, переважно німецького походження, були неприхованими адептами союзу із Третім Рейхом. Німецькі військові та політичні кола намагались тримати на ключових посадах в угорській військовій ієрархії своїх прихильників і таким чином зберегти інструмент впливу на угорську військову еліту. Спроби начальника угорського генштабу Ф. Сомбатгеї у 1941–1944 рр. очистити Міністерство оборони та генеральний штаб від пронимецьких елементів не увінчалися успіхом з огляду на перешкоди з боку німців (Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 443–444).

¹⁷³ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. – Cleveland, Ohio, 1995. – P. 101.

нього посла Угорщини в Лондоні І. Барча зв'язки з британським представником в Туреччині. Під час зустрічі було вкотре заявлено, що у випадку висадки західних союзників на Балканах просуванню англо-американських військ по території Угорщини не буде виявлено перешкод, а в їх розпорядження будуть передані всі угорські ресурси¹⁷⁴. Подібні повідомлення надсилав також угорський емісар Ч. Шрекер під час зустрічі з військовим аташе британського посольства в Анкарі у квітні 1943 р. У відповідь останній дипломатично заявив, що угорсько-британські переговори розпочнуться тоді, коли для цього виникнуть сприятливі міжнародні обставини¹⁷⁵.

Угорський уряд намагався реабілітувати себе в очах західних союзників і заручитись їхніми гарантіями у збереженні територіальної цілісності країни на майбутній мирній конференції. Часто погано організовані і спонтанні спроби нав'язати неофіційні контакти з альянтами у нейтральних країнах були наслідком відчайдушного намагання уряду М. Каллаї знайти вихід із майже безнадійного становища його країни. Кількість відісланих офіційних та напівофіційних угорських місій до представників західних держав у 1943 р. повинна була певною мірою компенсувати об'єктивну нездатність угорського керівництва кардинальним чином змінити свою воєнну політику¹⁷⁶.

Британські провідні кола усвідомлювали, що активний пошук урядом М. Каллаї контактів із західними альянтами є не тільки намаганням заохотити середземноморську стратегію В. Черчилля, але і спробою «вбити клин» у відносини між Лондоном і Москвою. Угорські політики намагались довести британським дипломатам тезу про те, що гострі ідеологічні та політичні суперечності між західними союзниками та СРСР тимчасово нівелюються в умовах війни проти спільного зовнішнього ворога – гітлерівської Німеччини, і що вони стануть визначальним чинником конфліктності міжнародних відносин після закінчення Другої світової війни¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) (Закінчення) // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 194.

¹⁷⁵ Fenyő D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 136.

¹⁷⁶ Ibidem. – P. 131.

¹⁷⁷ Mócsy I. Hungary's failed strategic surrender: secret wartime negotiations with Britain // Hungary in the age of total war (1938–1948). Edited and introduced by Nándor Dreiszinger. East European Monographs. – New York: Columbia University Press, 1998. – P. 93.

У донесенні британських спецслужб про можливість налагодження контактів із союзниками Німеччини за весну 1943 р. зазначалось: «Угорщина прийняла рішення, що у випадку балканського вторгнення вона не буде чинити опір англо-американським військам»¹⁷⁸. Західні експерти та аналітики визнавали Угорщину найбільш ненадійним німецьким союзником. У меморандумі британського посла у Вашингтоні, надісланого на адресу Державного департаменту США 6 квітня 1943 р., Угорщина визнавалась країною, яка зберегла найбільший ступінь національної незалежності, ніж будь-яка інша держава-сателіт Третього Рейху у Південно-Східній Європі. В документі також відзначалось існування сильної опозиції в Угорщині до пронимецької політики. Британці пропонували американцям пом'якшити своє ставлення до Будапешта в його намаганні знайти шлях до виходу з війни. У своїй відповіді від 28 квітня 1943 р. Держдепартамент США наголосив на передчасності таких дій у відношенні до сателітів Німеччини, однак зазначив, що запропонована Лондоном модифікація політики може стати хорошим засобом психологічної війни проти Третього Рейху¹⁷⁹.

Втім, на даному етапі сама Велика Британія відкидала ідею можливості проведення сепаратних переговорів з угорським урядом, посилаючись на несприятливі міжнародні обставини. Британське Міністерство закордонних справ в ультимативній формі вимагало від угорського уряду, щоб він на практиці довів зміну своєї зовнішньої політики.

Складність ведення переговорів з Лондоном обумовлювалась також тією обставиною, що між трьома союзними державами (Великою Британією, США та СРСР) існувала домовленість, досягнута на американсько-британській конференції у Касабланці в січні 1943 р., про застосування формули «безумовної капітуляції» у відношенні до країн-учасниць блоку Вісі та неможливості ведення переговорів з однією з них без інформування всіх трьох учасників угоди про це. Уряд М. Каллаї мав намір встановити прямі контакти з Великою Британією та США, однак не хотів вести переговори з Радянським Союзом, сприймаючи його як пряму загрозу для незалежності та суверенітету Угорщини. Окрім цього, угорській дипломатії належало подолати значну недовіру британців до Угорщини як до сателіта Німеччини¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 285.

¹⁷⁹ Fenyó D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German–Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 121.

¹⁸⁰ Ibidem. – P. 85.

У 1939–1942 рр. український самостійницький рух і збройні сили королівської Угорщини вступили у новий етап відносин, зумовлений подіями Другої світової війни. Над обома сторонами висів тягар досвіду взаємовідносин попередніх років, зокрема давалася ознака спадщина Карпатської України. Епізодичні контакти українського націоналістичного руху з угорськими військами влітку 1941 р. на території галицького Прикарпаття мали поверхневий характер і стали несміливим кроком назустріч один одному після подій кривавої угорської окупації Закарпаття у березні 1939 р., суттєво не змінивши конфліктного характеру українсько-угорських відносин.

Незважаючи на те, що обидві сторони виявились абсолютно невідготовленими до нової зустрічі між собою, їхні епізодичні контакти в середині літа 1941 р. на території південної Галичини мали в подальшому велике значення для перегляду ворожих стосовно один до одного міжнаціональних концепцій та політичних доктрин. Саме влітку 1941 р. перед угорською військово-політичною елітою український національно-визвольний рух постав в якісно новому і більш привабливому вигляді. Перебуваючи нетривалий час на Прикарпатті, угорці могли переконатись у тому, що він носить не стільки антиугорський характер, як його головні зусилля спрямовані на побудову власної держави на українських етнічних землях. Акт 30 червня 1941 р. та спроби створення органів української державної адміністрації на території Західної та Правобережної України чітко засвідчили перед угорськими колами потужні державотворчі устремління ОУН, її здатність впливати на хід історичних подій.

Головною передумовою поглиблення контактів між націоналістичним підпіллям та угорськими військами стало переміщення на початку 1943 р., після загибелі 2-ої угорської армії на Дні до додаткових угорських окупаційних частин на територію Волині та південного Полісся, де проходив стихійний процес зародження українського повстанського руху проти німецької окупаційної влади під егідою ОУН. Саме цей регіон згодом став першою повноцінною зоною зіткнення двох сил.

Жодна зі сторін до початку активної взаємодії між собою не сформулювала чіткої позиції у ставленні один до одного, залишаючи при цьому широкий простір для маневру у майбутньому.

Водночас перебіг подій на фронтах Другої світової війни визначав стратегії сторін у нових умовах 1943 р. Після поразки вермахту та його союзників у Сталінградській битві визначальними орієнтирами політики Угорщини стало намагання максимально мінімізувати участь своїх збройних сил у східній кампанії Третього Рейху, в тому числі й у виконанні військово-поліцейських окупаційних завдань на українських землях, а також пошук зовнішньополітичних контактів із західними союзниками з метою виходу із війни. З іншого боку, у стратегії діяльності українського самостійницького руху, очолюваного бандерівською ОУН, важливе місце відводилося курсу на побудову антикомуністичного блоку народів і держав, а також концентрації визвольних зусиль проти двох головних ворогів – нацистської Німеччини та сталінського СРСР, що залишало великий простір для маневрів і тактичних поступків у відносинах з іншими народами.

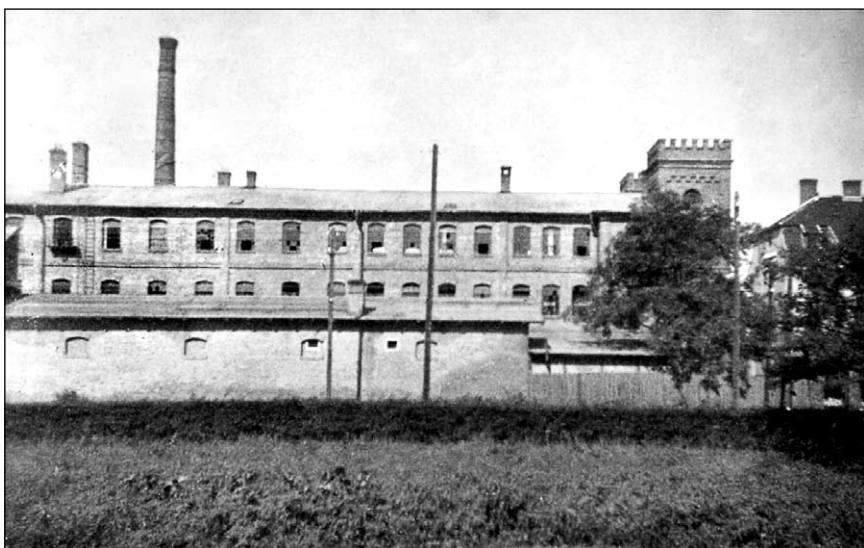
Угорський плакат, випущений з нагоди вступу гонведських військ у Карпатську Україну в березні 1939 р.

Угорська армія під час окупації Карпатської України. Друга половина березня 1939 р.

*Розстріл гонведами полоненого січовика, прив'язаного в лісі до дерева.
Друга половина березня 1939 р.*

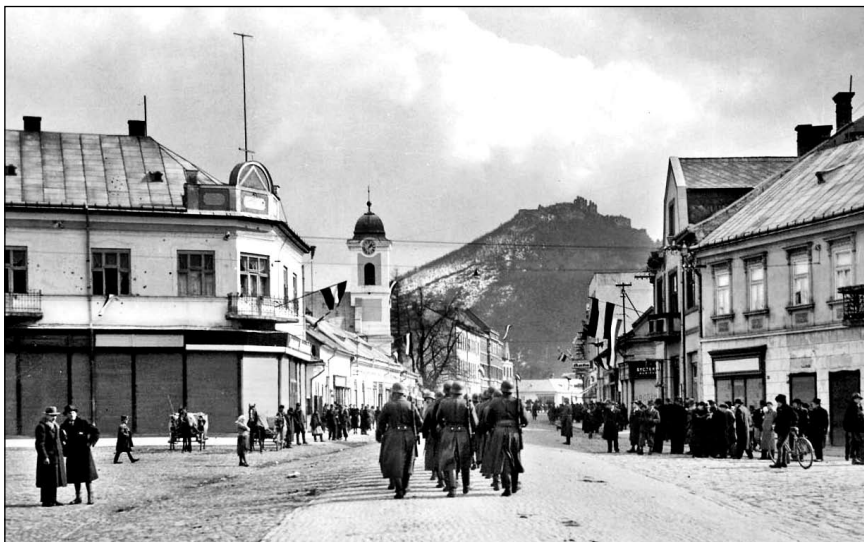
*Угорський концтабір Вор'юлопош поблизу Ніредьгази,
де упродовж квітня – липня 1939 р. утримувалися полонені січовики*

Угорські кінні жандарми

Угорські жандарми на Закарпатті. 1940 р.

*Угорське військо на вулицях окупованого Хуста.
Друга половина березня 1939 р.*

*Учні Хустської гімназії (1940–1941).
В першому ряді у центрі – Василь Маркусь*

Андрій Цуга («Мур») (1914–1945) – керівник закарпатського крайового проводу ОУН(б) у 1940–1942 рр.

Дмитро Бандусяк («Лопата») (1919–1946) – заступник провідника та організаційний референт у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1940–1942 рр.

Михайло Габовда («Лозинський») (1919–1945) – референт зв'язку у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1941–1942 рр.

Михайло Орос («Данило») (1920–1994) – референт Юнацтва у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1940–1942 рр.

Міклош Козьма виступає по радіо. 1941 р.

*Каштель Ковнер поблизу Мукачева,
де у 1942 р. проходило слідство угорської контррозвідки над
заарештованими членами підпільної мережі ОУН на Закарпатті*

*Група ковнерівців на перевихованні в угорському місті Сентендре.
Червень–липень 1943 р.*

Кінний підрозділ угорської Карпатської групи. Літо 1941 р.

Переправа угорського війська через Дністер. Перша половина липня 1941 р.

Угорські гужові артилеристи в Карпатах. Літо 1941 р.

Будівля пошти у Кошице після «радянського бомбардування» 26 червня 1941 р., що стало формальним приводом для вступу Угорщини у війну проти СРСР

Угорська артилерійська вогнева позиція під час боїв на Східному фронті. Літо 1941 р.

Бейла Міклош-Дальнокі (1890–1948) – угорський генерал, командир 2-ї механізованої бригади, а згодом Мобільного корпусу в 1941 р., прем'єр-міністр Угорщини у 1944–1945 рр.

Генрік Верт (1881–1952) – начальник угорського генштабу (1938–1941)

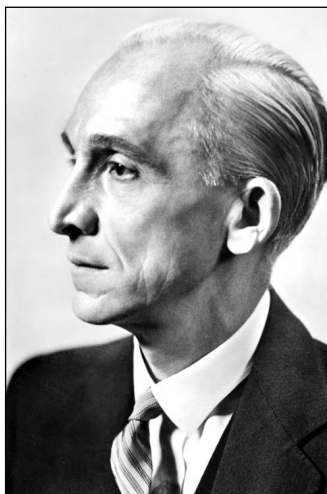
Курт фон Брізен (1886–1941) – німецький генерал піхоти, командир LII армійського корпусу

*Генерал Ено Майор,
командир 1-ї угорської
механізованої бригади*

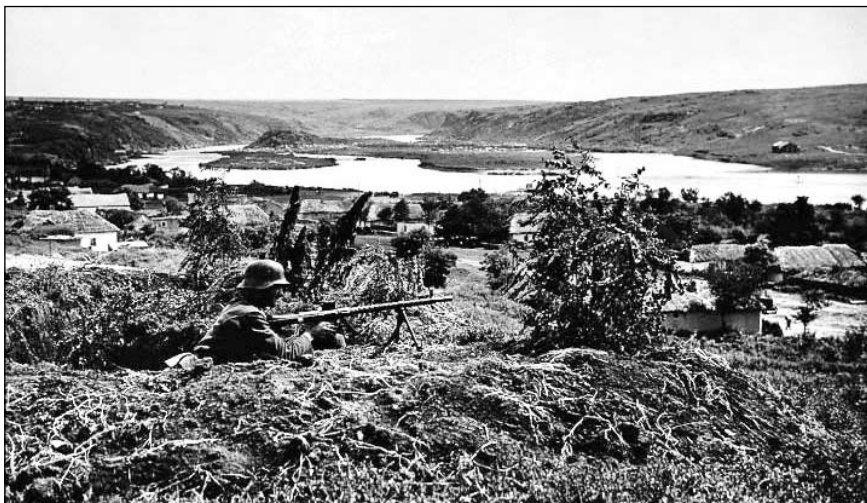
*Генерал-полковник Ференц
Сомбатгеї (1887–1946) – командир
Карпатської групи влітку 1941 р.,
начальник угорського генштабу у
1941–1944 рр.*

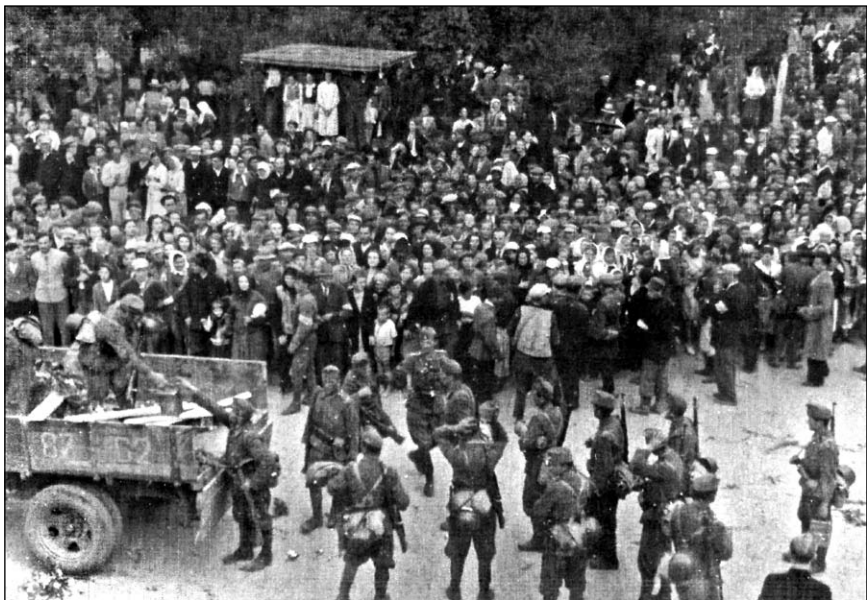
*Угорський прем'єр та міністр
закордонних справ Ласло Бардоші
(04.1941 – 03.1942)*

*Густав Яні (1883–1947) – угорський
генерал-полковник, командир
2-ї угорської армії, що зазнала
поразки на Східному фронті під
Воронежем в січні – лютому 1943 р.*

*Угорські кулеметні позиції на правому березі Південного Бугу.
Липень 1941 р.*

*Висадка 6-го механізованого угорського батальйону в Коломиї.
16.00 год. 3 липня 1941 р. Зібрання населення охороняє українська міліція*

Міклош Горті та Адольф Гітлер під час зустрічі 7–8 вересня 1941 р.

*Угорський регент після зустрічі з фюрером
7–8 вересня 1941 р. у Клейсгаймі (Австрія)*

*Угорські та німецькі офіцери обговорюють стратегію битви за Київ.
Вересень 1941 р.*

Угорська кавалерія вступає у радянське місто. Липень 1942 р.

Угорська армія на Східному фронті в Росії. 1942 р.

Гонведське військо в Росії. 1942 р.

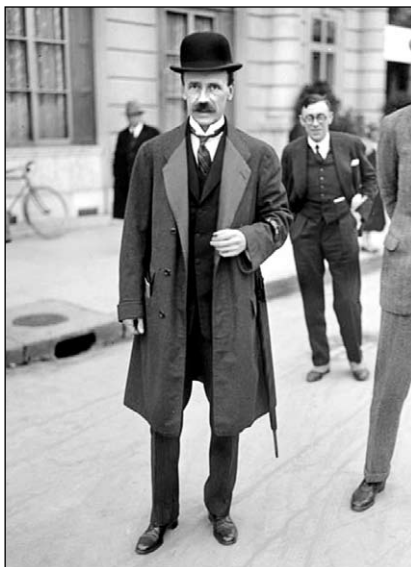
*Командувач 2-ю угорською армією генерал Густав Яні
на будапештському вокзалі. 15 травня 1943 р.*

Угорська армія на Верхньому Доні. Початок 1943 р.

*Захоплена гонведами
радянська підпільниця.
1942 р.*

*Граф Іштван Бетлен (1874–1946) –
прем'єр-міністр Угорщини у
1921–1931 рр., таємний
регентський радник з 1936 р.*

*Гейза Лакатош (1890–1967) –
угорський генерал-полковник,
командувач Угорської окупаційної
армії (1943–1944)*

*Міклош Козьма –
регентський комісар Закарпаття
у 1940–1941 рр.*

Угорський уряд М. Каллаї. 10 березня 1942 р.

Конференція західних союзників у Касабланці (14–24 січня 1943 р.)

Ференц Керестеш-Фішер – міністр внутрішніх справ Угорщини у 1931–1935 та 1938–1944 рр.

Міклош Горті (1868–1957) – регент Угорщини у 1920–1944 рр.

Альберт Сент-Дьорді (1893–1986) – емісар угорського уряду на переговорах з британцями у Стамбулі; лауреат Нобелівської премії у галузі медицини, першовідкривач вітаміну С

Вінстон Черчилль (1874–1965) – прем'єр-міністр Великої Британії у 1940–1945 рр.

РОЗДІЛ II.

**Від протистояння до переговорів:
УПА та угорські окупаційні війська
на Волині та південному Поліссі
(березень 1943 р. – березень 1944 р.)**

Фаза перша: конфронтаційна

Кінець 1942 р. – перша половина 1943 р. стала періодом зародження українського повстанського руху на чолі з ОУН(б) у волинсько-поліському регіоні. У березні – першій половині квітня 1943 р. українським резистансом були охоплені райони Мізоґа, Острога, Людвиполя, Березного, Шумська, Кременця, Верби, Рівненщини, Луччини, Костопільщини, Володимирщини, Сарненщини, Ковельщини, Горохівщини, – тобто вся Рівненська область, північна частина Тернопільщини, південні частини Пінщини та Волинської області. На цій території перші сформовані відділи УПА та збройні групи оунівського підпілля здійснювали напади на німецькі каральні війська та поліцію, господарські та військові об'єкти окупантів, їхні опорні пункти у містах і в'язниці, де утримувались арештовані німцями активісти ОУН¹⁸¹.

Німецьке командування розпочало активно залучати угорські окупаційні війська до проведення протиповстанських операцій, пацифікації українських сіл, реквізиції продовольства у селян, охорони ліній комунікації на території Волині та Полісся. Це відкрило новий антиугорський фронт у бойовій діяльності УПА. Упродовж весни та літа 1943 р. повстанські відділи здійснювали регулярні напади на угорські застави та станиці на залізничних шляхах, мостах і шосейних дорогах, активно виступали на захист мирного населення під час стягування угорськими військами продовольчих контингентів, організовували засідки та наскоки на угорські підрозділи під час їхнього переходу по теренах, підконтрольних УПА. Водночас роззброєння сильно деморалізованих і слабо вмотивованих до виконання поліційно-охоронних завдань у німецькому тилу угорських гонведів стало одним із найпоширеніших засобів здобуття зброї для українських повстанців.

Перший факт збройного зіткнення між українськими повстанцями та угорськими окупаційними військами зафіксований у першій половині березня 1943 р., коли, за повстанськими даними, невеликий відділ УПА у складі 20-ти стрільців роззброїв угорський батальйон, що відступав на захід¹⁸². На початку березня 1943 р.

¹⁸¹ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА // Український визвольний рух. – Зб. 13. – Львів, 2009. – С. 146–151.

¹⁸² УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). Ч. II. – Б. м.: Видання Закордонних Частин ОУН, 1960. – С. 8.

Очевидно, що в джерелах УПА про цей інцидент наявне певне свідоме перебільшення, зроблене з пропагандистською метою для демонстрації

при переході залізничного переїзду поблизу станції Оженин Острозького р-ну на Рівненщині відділ «Гордієнка» (сотенний Г. Вротновський) зазнав обстрілу з боку угорської охоронної залоги. Тим часом сотня під командуванням «Бурсака» провела роззброєння угорського гарнізону (бл. 60 осіб), що охороняв залізничний міст у с. Ситне Радивилівського р-ну тієї ж області. Полонених угорців було відпущено на волю¹⁸³.

Для відновлення контролю над ситуацією на Волині та придушення українського повстанського руху весною 1943 р. німці були змушені кинути на південь Рівненщини каральну дивізію, яка складалась з двох угорських полків, німецького полку СС та частини, сформованої із військовополонених узбеків і казахів. Після триденних боїв у лісах каральні війська зазнали втрат і були змушені відступити. Угорські війська, які брали участь в операції, були розפורшовані¹⁸⁴.

Зокрема, одним із епізодів цього зіткнення був тригодинний бій, що відбувся 19 квітня 1943 р. між сотнею УПА «Чорноморця» (командир – Є. Басюк), що нараховувала 120–180 осіб, і ротою гонведів у с. Будераж Здолбунівського р-ну Рівненської області. На допомогу угорцям прибули німецькі війська, внаслідок чого повстанці змушені були відступити двома групами у Кременецькі і Точевицькі ліси, втративши 2-х поранилих і 7 убитих. Серед угорців та німців було 15 вбитих і 19 поранилих¹⁸⁵.

успішності дій відділів та загонів УПА на початковій стадії їх формування. Сумнівно, чи такий дрібний повстанський відділ зміг роззброїти цілий батальйон з 500–600 угорських солдат та офіцерів. Навіть при надзвичайно низькому морально-психологічному стані угорські гонведи все ще зберігали власну військову честь та гідність, і малоімовірно, що так легко можна було нейтралізувати цілий угорський батальйон без жодного збройного опору, до того ж таким невеликим відділом українських партизан, які, очевидно, самі мали погане озброєння. Більш вірогідно, що угорський підрозділ був значно менший.

¹⁸³ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 61, 70.

¹⁸⁴ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 50.

¹⁸⁵ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 4; Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 рр. – Київ–Торонто, 2007. – С. 112.

Наприкінці квітня 1943 р. у с. Мости розвідувальний відділ УПА роззброїв 10 угорців, які при цьому добровільно здались у полон. За спробу втечі 2 гонведів було вбито, ще 2 поранено, а решта були відпущені на волю¹⁸⁶. Весною 1943 р. поблизу с. Білашів на Здолбунівщині сотня «Морозенка» (командир – М. Бихалець) зав'язала бій з угорським підрозділом, який виїхав із Мізоча для реквізиції продовольства у навколишніх українських селах, про результати якого повстанське джерело не містить інформації¹⁸⁷.

12 травня 1943 р. сотня УПА «Цигана» (командир – Павло Цинко) зробила засідку поблизу с. Янкевичі (тепер Іваничі) Костопільського р-ну Рівненської області на групу німців, поляків та угорців, які повертались після продовольчої вилазки в українські села, внаслідок чого були відбиті всі забрані у селян харчі¹⁸⁸.

31 травня 1943 р. німецькі війська за підтримки угорських окупаційних підрозділів оточили Точевецький лісовий масив на Рівненщині, де розташовувався відділ УПА «Чорноморця» (командир – Є. Басюк). Під час антиповстанської операції угорські війська, за наказом німців, були залучені до прочісування лісів. Внаслідок тривалої облоги українські партизани були змушені під прикриттям ночі відступити, залишивши на місці постою заміноване поле, вступивши на яке, гонведи зазнали значних втрат. Сам командир повстанської сотні Є. Басюк («Чорноморець»), за його особистими зізнаннями, отримав у бою 12 поранень. Німці та угорці недорахувалися, за повстанськими даними, 22 осіб¹⁸⁹.

У червні 1943 р. поблизу села Стадники Острозького р-ну місцева боївка ОУН роззброїла групу угорців, яка переганяла нагробовану худобу¹⁹⁰. При цьому угорські гонведи не чинили жодного спротиву і після роззброєння були відпущені на волю. У тому ж місяці у с. Гранівка Радивилівського р-ну відбувся напад місцевої

¹⁸⁶ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). Ч. II. – Б. м.: Видання Закордонних Частин ОУН, 1960. – С. 11–12.

¹⁸⁷ Там само. – С. 67–68.

¹⁸⁸ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 56.

¹⁸⁹ ДАРО – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 5; ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 954. – Арк. 50; Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. – Київ–Торонто, 2007. – С. 112.

¹⁹⁰ Потрібно відзначити, що окрім банального мародерства та бажання поживитись, одним із стимулів, який спонукав гонведів до неодноразових реквізицій в українських селах, була елементарна відсутність продовольчого забезпечення угорських військ з боку німецького командування.

боївки ОУН на зерновий склад, який охороняли угорці. Останні не виявили опору, і захоплене зерно українські підпільники роздали селянам¹⁹¹. 10 червня 1943 р. місцева боївка ОУН під командуванням В. Ткачука («Микола») здійснила вдалий напад на чоту угорців (50 осіб) поблизу с. Мощаниці Острозького р-ну, який здійснював охорону залізничної колії. Внаслідок атаки було роззброєно 20 гонведів. На допомогу гонведам із ст. Кривин Кам'янець-Подільської області прибув бронепоезд, внаслідок чого повстанці були змушені відступити¹⁹². 30 червня 1943 р. відділ УПА «Черника» (командир – Д. Казван) роззброїв 10 угорців на Кременеччині¹⁹³.

У липні 1943 р. сотня УПА «Великана» під командуванням М. Кондраса здійснила засідку на німецько-угорську автоколонну, яка рухалась вздовж шосейної дороги між селами Михайлівка та Ситне у Радивилівському районі. У результаті бою між відділом УПА та угорським підрозділом (300 осіб) останні втратили вбитими 50 солдат і кількох офіцерів, а повстанці, захопивши трофейну зброю, відпустили полонених угорців¹⁹⁴. 20 липня 1943 р. дійшло до сутичок між відділами УПА й угорськими військами неподалік Шнедської Буди. Із 50 угорців, які брали участь у бою, загинуло 6 осіб і 2 гонведів було взято в полон. Повстанці про свої втрати скромно змовчали¹⁹⁵.

У середині літа 1943 р. відбувся напад відділу УПА на угорську залізничну заставу в с. Михайлівка Радивилівського р-ну. На допомогу угорцям прийшла підмога, і повстанці відступили. У липні 1943 р. відбувся бій між боївкою ОУН на чолі з П. Зваричем («Славоко») і взводом гонведів у с. Тайкури Рівненського р-ну, в результаті чого було вбито 8 угорців, а решта розбіглась¹⁹⁶.

Відносно масштабне збройне протистояння між угорськими військами та повстанськими силами тривало від весни у Здолбунівському районі на Рівненщині. У липні 1943 р. угорцями було здій-

¹⁹¹ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне, 2008. – С. 78, 81.

¹⁹² «Бої і рейди Української Повстанчої Армії». 07.1943 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 6.

¹⁹³ «Звіт ч. 2 за час від 11 червня до 10 липня 1943 рр. Кременеччина». 11.07.1943 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 113; ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 8.

¹⁹⁴ «Три роки в Українській Повстанчій Армії. Поручник УПА Великан» // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 14. – Арк. 81.

¹⁹⁵ «Бої і рейди Української Повстанчої Армії». 08.1943 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 9.

¹⁹⁶ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2-х томах]. Т. 1. Волинь. – Рівне, 2008. – С. 92, 127, 130, 144, 145, 225.

снено напад на с. Ступно, однак атаку відбили загони УПА. А вже 4 серпня 1943 р. повстанська засідка на угорську моторизовану колону, організована неподалік с. Копиткове, коштувала гонведам три десятки життів¹⁹⁷. 9 та 15 серпня 1943 р. у відповідь на повстанські засідки та наскоки гонведи пограбували та спалили в цьому районі села Мар'янівку, Степанівку, Суйми, Білашів, Півче та Івачків. Під час проведення «продовольчої операції» в останньому проти окупантів виступив відділ УПА, який відібрав в угорців награбоване продовольство та худобу і вбив кільканадцять гонведів. Водночас загони УПА здійснили напади на угорські війська поблизу Глинська, Mostів та у с. Стубля неподалік Мізоча¹⁹⁸. Під час проведення останніми каральної акції у Гурбенському лісі (на межі між Здолбунівським і Дубенським районами) сотня «Беркута» на чолі з А. Федорчуком між селами Смига і Буща організувала у відповідь засідку на угорців, внаслідок чого вони були змушені відступити¹⁹⁹.

13 серпня 1943 р. курінь УПА «Негуса» (командир – С. Олесків) здійснив напад на місце дислокації роти угорських гонведів у с. Сторожів Корецького району. Після запеклого бою, який тривав цілу ніч, угорці зазнали втрат і відступили²⁰⁰.

Наприкінці літа 1943 р. угорський підрозділ, який за наказами німецького командування здійснював каральні пацифікаційні акції у Костопільському та Сарненському районах на Рівненщині, внаслідок несподіваної атаки боївки ОУН поблизу с. Немовичі був змушений відступити до Сарн і в подальшому відмовитися від участі у боротьбі проти українських партизанів²⁰¹.

У середині літа 1943 р. розпочалося зіткнення між відділами, що діяли в межах 4-ї ВО УПА «Тютюнник», та угорськими військами на Житомирщині. Зокрема, 19–20 липня 1943 р. третій відділ загону «Верещаки» (командир – Ф. Воробець) вступив у сутичку з шуцманами і угорськими військами поблизу Янушполя (тепер – Івано-

¹⁹⁷ «Події з терену в/н за серпень 1943 р.». 10.09.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 1–2.

¹⁹⁸ Літопис УПА: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2. – Т. 2. – Торонто, 1977. – С. 134–135, 164, 168, 225; УПА в світлі документів з боротьби за УССД. 1942–1950 рр. Ч. II. – С. 15; «Рейд відділу Гордієнка» 07.1943 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 11–12.

¹⁹⁹ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х томах. Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 125.

²⁰⁰ «Події з терену в/н за серпень 1943 р.». 10.09.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 1–2.

²⁰¹ Петренко Р. («Юрко», «Омелько»). За Україну, за її волю. (Спогади) // Літопис УПА. Т. 27. – Торонто–Львів, 1997. – С. 73.

піль Чуднівського р-ну). Наприкінці літа у результаті вдалої засідки в лісі неподалік с. Янушева (15 км від Житомира) один з відділів УПА розбив угорський підрозділ, вбивши при цьому 44 гонведів без власних втрат²⁰².

Внаслідок інтенсивного збройного протистояння з українськими повстанськими силами у волинському регіоні весною – влітку 1943 р. угорські війська у подальшому під час зустрічі з УПА намагались уникати відкритих збройних зіткнень. Зокрема, у вересні 1943 р. зафіксований випадок, коли під час рейду одного з відділів УПА ВО «Тютюнник» у східному напрямку поблизу с. Грабівка та на ст. Ступки на Рівненщині угорські охоронні частини відступили, так і не вступивши в бій²⁰³.

У вересні 1943 р. українські партизани часто організовували засідки на німецькі й угорські військові колони з метою захоплення зброї та боєприпасів. Нерідко напади здійснювались великими силами (по дві-три сотні). Зокрема, 4 вересня 1943 р. сотні УПА «Орлика» та «Лиса» зробили засідку на колону вантажівок з німецькими й угорськими військами поблизу с. Копиткове Здолбунівського р-ну. У результаті бою було вбито понад 30 угорців, спалено 4 вантажівки, захоплено чимало зброї та амуніції. Частина гонведів змогла повернутись до Здолбунова.

18 вересня у с. Ситне на Радивилівщині повстанці атакували угорську автоколонну з 15-ти вантажівок. Дві машини було знищено, загинуло 9 угорців. 21 вересня 1943 р. повстанці організували засідку на автоколонну з угорськими військами на шляху Дубно–Радивилів. Внаслідок акції було спалено 3 машини і вбито понад 50 угорських солдат та офіцерів. Та згодом угорцям прийшла підмога, і вояки УПА були змушені відступити. У вересні 1943 р. чота УПА під час переходу рейдом на Полісся провела поблизу с. Оржів Рівненського р-ну зустрічний бій з угорським гарнізоном, який охороняв залізничну колію, внаслідок чого гонведи втекли, а повстанці вільно перейшли залізницю²⁰⁴.

²⁰² «Вісті з Осередніх, Східних і Південних українських земель (1943 і 1944 рр.). Збірка. Ч. 2» // Архів ЦДВР, м. Львів. – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 2.

²⁰³ «Про рейд другого відділу». 09.1943 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 12; ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 16.

²⁰⁴ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 98, 151–152, 154.

Фаза друга: у пошуках *Modus vivendi*

Про успішність дій українських повстанців у волинсько-поліському регіоні свідчить, зокрема, той факт, що командування дислокованої тут 124-ої угорської піхотної дивізії влітку 1943 р. поінформувало нижче підпорядковані частини про бойову активність УПА на території її оперативної функціональності. Високу боєздатність українських повстанських загонів визнавали також на зборах офіцерського складу низки угорських окупаційних частин і з'єднань в Україні²⁰⁵.

На протипагу радянським партизанським загонам, які своєю диверсійною та бойовою діяльністю часто свідомо та цілеспрямовано провокували окупаційні війська на терор та знищення мирного населення²⁰⁶ і при цьому не виступали на його оборону²⁰⁷, для українських повстанців захист місцевої людності був пріоритетним завданням. Тому, коли угорські війська, які на середину 1943 р. не відзначалися високою боєздатністю та морально-психологічним станом, зіштовхнулися із завзятим і безкомпромісним збройним опором перших відділів УПА на Волині, то часто були змушені всупереч німецьким наказам саботувати проведення контрпартизанських та реквізиційних завдань в українських селах, остерігаючись відплатних акцій з боку повстанців. Для УПА ж вдалі бойові дії з угорськими військами стали поміж іншим джерелом поповнення запасів зброї та амуніції. Угорський солдат не був зацікавлений воювати за німецькі інтереси, тому не відзначався високим бойовим духом, і в нього легше було відібрати зброю.

²⁰⁵ Ungváry K. A magyar honvedség a másodíc világháborúban. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. – О. 222.

²⁰⁶ Див. детальніше: Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории 1941–1944. – М.: Центрполиграф, 2008. – С. 376–389.

²⁰⁷ Зокрема, найбільш яскравим прикладом бездіяльності червоних партизанів може бути наймасовіший злочин проти цивільного населення у завойованій нацистами Європі – спалення у кількості 300–500 ос. 1–2 березня 1943 р. окупаційними військами, серед яких були також військовослужбовці угорської 105-ї легкої дивізії, 6,7 тис. жителів с. Корюківка (тепер місто на Чернігівщині), що фактично відбувалося на очах у загонів партизанського з'єднання О. Федорова (загальною чисельністю 5,5 тис.), що перебували у сусідніх селах. Ця кривава масакра цивільного люду відбулася у відповідь на напад 27 лютого 1943 р. Федорівців на місцевий угорський гарнізон, у результаті якого загинуло 78 гонведів. (Див.: Корюківська трагедія: наймасовіший злочин гітлерівців. Березень 1943 р.: бібліогр. покажч. / Скл. Т. В. Сіренко, Л. В. Студьонова; авт. вступ. ст. С. В. Бутко; ред. І. Я. Каганова, відп. за вип. І. М. Аліференко. – Чернігів, 2013. – С. 3–7).

Активні виступи УПА на захист мирного населення та проти дія реквізичійно-каральним операціям окупантів змусили угорське командування рахуватись з українським повстанським рухом. Цьому сприяла також підпільна та пропагандистська література, яка роз'яснювала мету та завдання українського визвольного руху. Зокрема, про випадок поширення пропагандистських листівок ОУН спеціально звернених до угорського вояцтва на Волині згадувалось у «Політичному огляді терену Здолбунівського військового надр-ну від 9–15 серпня 1943 р.», де зазначалось: «Розклеєну нашу летючку «Мадяри» в Мізочі офіцер мадярський зірвав, прикликав перекладача та в присутності вояків переложив на мадярську мову»²⁰⁸.

У листівці «Мадяри!», виданій від імені Проводу ОУН у серпні 1943 р., містилось звернення до угорських вояків із закликом не допомагати німцям грабувати Україну. У ній ОУН чітко задекларувала свій намір встановити з Угорщиною мирні та добросусідські відносини, а також закликала угорські війська не вступати у збройні сутички з відділами УПА, передавати свою зброю до рук повстанців, разом боротись проти ворогів двох народів – Німеччини та СРСР і формувати союзницькі відносини. Українське підпілля обіцяло допомогти гонведам під час їхнього переходу через українські землі на батьківщину. У разі ж ворожої постави останніх до українського визвольного руху, ОУН мала зайняти більш безкомпромісну позицію щодо угорських окупаційних військ на території України. Наприкінці документа в приязному дусі зазначалось: «Простягаємо вам свою дружню руку. Прийміть її!»²⁰⁹

Агітаційно-пропагандистські матеріали українського підпілля стали важливим чинником у процесі зародження мирних контактів між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині. Зокрема, цитована листівка, – що з'явилася в умовах, коли угорські війська грабували та спалювали села на Здолбунівщині, а повстанці безперервно атакували угорські автоколони та гарнізони, – чи не вперше відкрито й недвозначно заманіфестувала позицію ОУН в українсько-угорських відносинах й, очевидно, сприяла формуванню позитивних вражень про український визвольний рух в очах угорського командування.

Передумовами зародження переговорного процесу між загонами УПА та угорськими окупаційними військами на Волині стало, з одного боку, небажання угорських гонведів далі виконувати військово-поліційні завдання у тилу Східного фронту та даремно

²⁰⁸ «Політичний огляд терену Здолбунівського військового надр-ну від 9–15 серпня 1943 р.» // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 25.

²⁰⁹ «Мадяри!». [08.1943] // ДАРО – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 4.

проливати свою кров за німецькі інтереси, а з іншого – намагання командування УПА уникнути розпорошення бойового потенціалу «лісової армії» у протистоянні з угорськими військами, бо у той час основні бої проводилися на трьох стратегічних напрямках («фронтах») – проти німців, радянських партизанів та польського підпілля. Окрім цього перемовини відкривали широкі можливості для співпраці двох сторін та взаємообміну. Українським повстанцям необхідні були зброя, амуніція, медикаменти, різне технічне обладнання, а угорцям – провіант, одяг і фураж.

Перші мирні контакти між відділами УПА та підрозділами угорської армії зафіксовані влітку 1943 р. У результаті одного з боїв поблизу с. Мала Осниця Маневицького району на Волині загин УПА «ім. Є. Коновальця» під командуванням М. Мельника («Кори») розбив одну з угорських частин. Відтак угорські офіцери вислали до українських партизанів делегацію з повідомленням про намір провести переговори. Інформація була доведена до відома командира І Воєнної округи (ВО) «Заграва» І. Литвинчука («Дубового»). Для переговорів з угорцями були відіслані шеф господарського відділу ВО «Заграва» Р. Петренко («Омелько», «Юрко») та місцевий військовий референт «Гордій», які провели дві зустрічі з угорськими військовими представниками у Чарторійську (тепер – с. Старий Чарторійськ) над Стиром. Як свідчив учасник зустрічі Р. Петренко, у розмові з командирами угорського з'єднання генералами Кочетом (?) та Скочком (?) (словаком за походженням) – «ми підкреслювали, що не хотіли б вважати їх нашими ворогами». На переговорах угорці запропонували передати для УПА частину важкої зброї в обмін на провіант, на що командир І. Литвинчук («Дубовий») дав згоду. Внаслідок досягнутої домовленості УПА отримала дві гармати зі снарядами, один міномет, два важкі кулемети й танкетку, а угорці поповнили свої продовольчі запаси²¹⁰. Однак угорська сторона швидко порушила домовленість про ненапад, і перемир'я виявилось нетривким.

Втім, гонведсько-повстанська переговорна практика далі пустила своє коріння, набувши конкретного змісту на локальному рівні й поступово переломавши стан у відносинах між УПА та угорськими військами. Так, у липні 1943 р. стрільцями куреня «Бористена» (командир – Д. Корінець), який оперував на території ВО «Заграва», у селах на захід від Дубровиці (північна Рівненщина) було захоплено в полон двох угорських солдат, які займалися мародерством серед населення. Через встановлений зв'язок до командування угорської

²¹⁰ Літопис УПА. Т. 27. – Торонто–Львів, 1997. – С. 171–172.

частини, від якої відірвались гонведи, командир куруня вдалось домовитися про обмін військовополонених на заарештованого угорцями районного провідника місцевої мережі ОУН²¹¹.

Цікавий випадок трапився на початку осені 1943 р. у м. Цумань (Ківерцівський р-н Волинської обл.), де до дислокованих у місті угорських військ були надіслані представники від командира загону «ім. М. Колодзінського» М. Скуби («Лайдаки») з вимогою скласти зброю. Угорська сторона спочатку відмовилась і провела дводенні бої з відділом «Лайдаки», однак, зазнавши важких втрат, була вимушена розпочати переговори. Угорці погодилися передати на користь УПА одну машину, гармату, танк, всі запаси обмундирування, зброї та продовольства. Зі свого боку, загін «ім. М. Колодзінського» зобов'язався спровадити угорські війська по підпільному зв'язку ОУН до кордонів Угорщини. Однак цього разу умов договору не дотримались повстанці, які покинули гонведів у поліських болотах²¹².

Неодноразово відділи УПА брали участь у роззброєнні угорських військових гарнізонів на залізничних станціях, які за німецькими наказами, а часто і без них, брали участь у «продовольчих операціях» в українських селах. Зокрема, за подібні «подвиги» вирішив покарати угорську заставу в м. Олика (Ківерцівський р-н), що знаходилася на залізничному шляху Рівне–Луцьк, командир куруня УПА «Олег» (М. Якимчук-Колтонюк). Завдання провести роззброєння гонведів було покладено на чоту під командуванням Кричевського. Втім, останній вирішив вдатися до хитрощів. Завдяки проникненню агента підпілля у середовище угорського гарнізону, повстанцям стало відомо про наявну зброю в гарнізоні, режим зміни варт та пропускні паролі. Однієї ночі з допомогою перевдягнутого в мундир угорського офіцера повстанця «Пчоли» підпільникам вдалось проникнути на заставу, роззброїти вартових і непомітно винести зі складу всю зброю. Після цього серед полонених угорців була проведена інформаційно-пропагандистська робота, спрямована на роз'яснення завдань і мети українського визвольного руху, відсутності намірів в УПА воювати проти гонведів. Водночас повстанець «Пчола» зробив спробу зв'язатись по телефону з командуванням інших угорських гарнізонів на цій лінії, щоб повідомити їх про проведену акцію й таким чином вплинути на їхнє ставлення до україн-

²¹¹ В. Левкович-«Вороний». Сторінки з пережитого комбатантом УПА // Літопис УПА. Бібліотека. Т. 4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред. П. Потічний, В. В'ятрович. – Торонто–Львів, 2003. – С. 25.

²¹² Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2002. – С. 73–73.

ського мирного населення та УПА. Було офіційно оголошено, що чота повстанців діє у відповідності до наказу Головного Командування УПА, яке вважає, що між українцями та угорцями може дійти до взаємного порозуміння та мирних переговорів²¹³.

У відповідь угорські офіцери з інших гарнізонів, щоб забезпечити себе надалі від небажаних сутичок із українськими повстанцями, вирішили досягнути угоди з командуванням УПА, попередньо домовившись надалі здійснювати спеціальні вилазки дрібними групами по 3–5 осіб в українські села для таємного обміну угорської зброї на місцеві харчі. Таким чином, угорці мали забезпечити себе життєво важливим продовольством, а українські повстанці – військовим спорядженням та зброєю. Окрім цього, угорське командування погодилось безперешкодно пропускати відділи УПА через мости, залізничні дороги та автошляхи²¹⁴. Наскільки ця майже детективна історія, зафіксована у спогадах М. Гордієнка, відповідає дійсності – сказати важко, втім, очевидно, що подібного роду випадки цілком могли мати місце.

Досить часто окремі відділи УПА намагались використати низький морально-психологічний стан угорських гонведів²¹⁵ і переманити їх (переважно солдат – вихідців із Закарпаття) у «лісову армію», обіцяючи прийняти у відділи чи переправити своїми лініями зв'язку в Угорщину. Особливо активним у цьому напрямку був командир Кременецького куреня УПА «Крук» (І. Климишин), який у другій половині серпня 1943 р. розгромив угорський гарнізон на станції Глинськ, роззброїв кілька груп угорських мародерів і переманив на лінії Дубно – Здолбунів майже усіх закарпатців від угорських військ до лав УПА²¹⁶. Зважаючи на надмірну активність І. Климишина, угорський комендант м. Дубно написав до нього листа на закарпатсько-му діалекті української мови з проханням про перемир'я²¹⁷.

²¹³ Гордієнко М. З Волинських і поліських рейдів УПА. (Із дій УПА-Північ, 1943–1944). – Торонто, 1959. – С. 33–35.

²¹⁴ Там само. – С. 35.

²¹⁵ Зокрема, у донесенні українського підпілля з території Рівненщини за 5 серпня 1943 р. про угорців відзначалось, що «стаціонують вони в Дубні та по цілій залізниці Рівне – Радивилів. Їхні настрої пацифічні, вони бажають якнайскорше вернутись додому. В деяких випадках, боячись українських партизан, намагаються з'єднати для себе симпатиків українського населення» («Звіти та інформації з Рівненщини. Т. II» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 4).

²¹⁶ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 34.

²¹⁷ Шанковський Л. Українська повстанча армія // Історія українського війська. 2-е вид. доп. – Вінніпер: Видавець Іван Тиктор, 1953. – С. 664.

Волинський договір про ненапад

Наприкінці серпня 1943 р. І. Климишин («Крук») повідомив керівника розвідувального відділу 2-ої ВО «Богун» А. Дольницького («Немо», «Голубенко», Андрій Кисіль) про те, що йому вдалося встановити зв'язок із командиром місцевого угорського гарнізону. Однак угорський офіцер, з яким І. Климишин мав зустріч у Конюшках (сучасне Квітневе Дубенського р-ну на Рівненщині), вимагав компетентного старшину з вищого штабу УПА для укладення загального перемир'я. У відповідь А. Дольницький організував наступне randevu з угорськими офіцерами у Конюшках, в яких з боку УПА взяли участь також І. Климишин та заступник керівника розвідувального відділу 2-ої ВО «Богун» В. Коренюк («Палій»). У результаті переговорів командир угорського гарнізону зобов'язався не вдаватися до ворожих дій проти УПА та цивільного населення, передати зміст перемовин угорському штабові у Дубно та встановити зв'язок до куреня «Крука» для проведення майбутніх переговорів. Українські повстанці, зі свого боку, пообіцяли зняти облогу угорського гарнізону та не нападати на угорські війська²¹⁸.

На початку вересня 1943 р. відбулася третя зустріч у Конюшках А. Дольницького з трьома офіцерами відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) штабу 124-ї угорської піхотної дивізії з м. Дубно (серед яких, зокрема, були капітан І. Буріч і молодший лейтенант Заслуж (перекладач)). У результаті перемовин учасники переговорів дійшли висновку про необхідність припинення боротьби між угорськими частинами та загонами УПА на Волині, вважаючи, що взаємне протистояння не відповідає інтересам обох сторін. Угорська сторона зобов'язалася не зачіпати українського цивільного населення, не проводити реквізиції, обшуки й арешти людей, що були заангажовані в підпільній роботі, не організовувати засідки на відділи УПА, що переходили через залізниці, не брати участі в каральних операціях проти повстанців як самостійно, так і разом з німецькими частинами. Значно важче було досягнути порозуміння у питанні повстанських диверсій на залізницях і телефонних лініях. Угорські військові представники вимагали, щоб загони УПА не підривали залізничні лінії і не пошкоджували телефонне сполучення, оскільки охорона цих засобів комунікації була безпосереднім завданням угорських окупаційних військ, дислокованих в Україні. Врешті-решт, після дискусії було домовлено, що повстанці не зри-

²¹⁸ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 34–38.

ватимуть телефонних ліній поблизу дислокації угорських гарнізонів. Відносно нападів відділів УПА на потяги було узгоджено, що вони повинні бути добре спланованими бойовими операціями великих повстанських загонів, яким не могли б протидіяти не тільки угорські, але і німецькі частини²¹⁹.

Після узгодження всіх положень сторони, врешті-решт, домовилися: 1) угорські окупаційні війська не будуть проводити каральних чи реквізиційних акцій в українських селах; виступати проти загонів УПА та підпільної мережі ОУН; не перешкоджатимуть повстанським відділам і транспортам переходити через залізницю; не повідомлятимуть німців про діяльність УПА, що могло спровокувати нацистські репресії проти мирного населення; 2) УПА, зі свого боку, зобов'язалася не здійснювати нападів на угорські окупаційні частини у місцях їхньої постійної дислокації, під час патрулювання території чи перебування у селах.

Окремо було обумовлено, що у випадку порушення окремими командирами чи вояками укладеного договору, постраждала сторона не буде здійснювати відплатних акцій, а прозвітує про інцидент вищому командуванню. Тоді уповноважені від двох армій повинні були вивчити справу та притягнути винних до відповідальності. Сторони домовилися зберігати досягнуту домовленість у суворій таємниці. Повстанські та угорські війська на території дії договору мали бути проінформовані про досягнення стану ненападу у їхніх взаємовідносинах. Учасники переговорів зобов'язалися «плекати дух дружби між двома народами» і висловили надію, що в недалекому майбутньому вільні уряди двох держав знайдуть шляхи для гармонійної співпраці між Угорщиною та незалежною Україною. З боку представників УПА під час зустрічі було зроблене принципове застереження про те, що даний договір не змінює їхнього ворожого ставлення до німецьких окупаційних військ в Україні²²⁰.

Особливістю укладеного у вересні 1943 р. у Конюшках перемир'я, яке отримало назву *Волинського договору про ненапад* між УПА та угорськими окупаційними військами, було те, що він мав локальний характер і стосувався лише території дислокації підрозділів 124-ої угорської піхотної дивізії на Волині.

Після завершення переговорів у Конюшках А. Дольницький вийшов у штаб-квартиру ВО «Богун» прозвітувати про перебіг розмов

²¹⁹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників.– Торонто, 1984. – С. 38–40.

²²⁰ Там само. – С. 40–41.

з представниками командування 124-ї угорської дивізії шефові військового штабу групи «Голубенкові» (справжнє ім'я та прізвище не встановлені). Ставлення останнього до досягнутої угоди було негативним. На його думку, боротьба УПА на антиугорському фронті виступала надійним засобом здобуття додаткової зброї й амуніції для повстанців, зважаючи на низьку бойову та морально-психологічну стійкість угорських вояків. Однак найважливішими стали висунуті ним політичні аргументи: Угорщина у березні 1939 р. окупувала Карпатську Україну і вдалася там до репресій проти українського національно свідомого елемента. Отже, вона була одним із окупантів України та союзником гітлерівської Німеччини. Цей договір, на його погляд, міг завдати тільки політичних та іміджевих втрат українському визвольному рухові, заангажувавши його до співпраці з країнами блоку Вісі²²¹.

Натомість, командир ВО «Богун» П. Олійник («Еней», «Роман») навпаки позитивно оцінив перспективи досягнутої українсько-угорської угоди. За його дорученням А. Дольницький виїхав до Головної Команди (ГК) УПА, яка розташовувалася північніше, на території ВО «Заграва», для узгодження та визначення подальших перспектив переговорів з угорцями. У ГК УПА А. Дольницький безпосередньо прозвітував про перебіг переговорів з представниками угорських окупаційних військ Головному Командирові УПА Д. Клячківському («Клим Савур», «Панас Мосур») у присутності коменданта заплілля Р. Волошина («Павленко», «Горбенко»), членів Проводу ОУН О. Логуша («Іванів»), Я. Бусела («Київський», «Галина») та Й. Позичанюка («Шаблюк»). Ставлення ГК УПА та Проводу ОУН до перемир'я було загалом позитивне.

Найбільша дискусія розгорнулася навколо проблеми Закарпаття, що було окуповане Угорщиною у березні 1939 р., українське населення якого зазнало репресій з боку угорської влади, а увесь крайовий провід ОУН на Закарпатті був арештований та засуджений на трьох процесах угорського військового трибуналу в Ковнері влітку 1942 р. Таким чином, договір з угорськими окупаційними військами повинен був певною мірою легітимізувати статус-кво на території краю. Після тривалого обговорення було прийнято компромісне рішення про те, що політичний договір між незалежною Україною та Угорщиною можна буде укласти лише в майбутньому після сформування українського уряду. Водночас

²²¹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 41.

члени ГК УПА висловилися за доцільність досягнення локального військового перемир'я з угорськими окупаційними частинами та з'єднаннями на Волині та південному Поліссі з метою уникнення та запобігання на майбутнє збройного протистояння з другорядним супротивником. Із зовнішньополітичної перспективи великі сподівання в ході цих переговорів покладались на можливість залучення Угорщини до процесу формування союзу поневолених народів і держав, яким загрожувала окупація з боку тоталітарних режимів, та боротьби проти Німеччини та СРСР.

За наслідками обговорення у середовищі вищого командування УПА та керівництва ОУН перспектив продовження переговорного процесу були визначені наріжні засади повстансько-гонведських контактів: коли б угорські війська дотримувалися прийнятих на себе зобов'язань і не брали участь у будь-яких ворожих діях як проти УПА, так і цивільного населення, у відповідь українські повстанці не здійснювали б проти них нападів; договірні сторони повинні були зберігати угоду про ненапад у суворій таємниці, тому будь-які контакти та подальше врегулювання суперечливих питань мало відбуватися централізовано між штабами двох армій за посередництва зв'язкових старшин. Командири як відділів УПА, так і угорських з'єднань та частин мали бути поінформовані про досягнення стану нейтралітету і ненападу у відносинах між сторонами; угорські офіцери мали поширювати серед своїх військ підпільні видання УПА про українську визвольну боротьбу у союзі з поневоленими народами та сусідніми країнами, які не мали територіальних претензій до України²²².

Таким чином, ідучи на переговори з угорськими військами, керівництво ОУН і командування УПА не планувало відмовлятися від території Закарпаття, вважаючи питання встановлення міждержавних кордонів між Україною та Угорщиною справою майбутнього. Водночас на період війни ними визнавалася доцільність досягнення локального перемир'я для уникнення непотрібного кровопролиття та подальшої взаємовигідної співпраці в умовах світової війни. Вступаючи в контакти з угорцями, представники українського самостійницького руху також переслідували стратегічно важливу зовнішньополітичну мету – поширення за посередництва останніх інформації про український самостійницький рух на міжнародній арені.

²²² Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 42–44.

За дорученням ГК УПА відповідальними в угорських справах було призначено А. Дольницького та О. Логуша, які з відповідними інструкціями вирушили на територію ВО «Богун». Після схвалення повстансько-гонведського договору про ненапад вищим командуванням УПА та з огляду на певні тактичні переваги, що давало його досягнення, 9 жовтня 1943 р. командир ВО «Богун» П. Олійник («Еней») видав наказ № 21 усім підпорядкованим відділам УПА та мережі запілля, яким зобов'язав: 1) припинити будь-які ворожі дії проти угорських військ на території Воєнної Округи; 2) увійти на місцях у контакт з їхнім командуванням для попередження збройних виступів однієї сторони проти іншої; 3) у ставленні до угорців виявляти привітність і доброзичливість; 4) у випадках мародерства та застосування насильства до українського мирного населення з боку гонведів інформувати про це вищих командирів; 5) відповідальність за виконання наказу покладалося на командирів відділів УПА та комендантів мережі запілля²²³.

Як зазначав у своїх спогадах А. Дольницький: «Після того, як к-р «Еней» видав відповідний наказ відділам УПА Південної округи, відносини з угорськими частинами склалися добре. На відтинку дивізії від Радивилова до Здолбунова й до Острога жодних сутичок з угорцями не було. Наші зв'язкові працювали справно»²²⁴.

Наступний раунд українсько-угорських переговорів був ініційований угорською стороною, яка за посередництва свого емісара поінформувала представників УПА про намір провести зустріч на вищому командному рівні для закріплення і розширення досягнутого локального договору. Представники УПА – командир ВО «Богун» П. Олійник («Еней»), комендант запілля на ПЗУЗ Р. Волошин («Павленко») та член Проводу ОУН О. Логуш («Іванів») – погодилися на проведення наступного раунду переговорів з угорськими представниками, визначивши їхні основні засади: 1) виключалася будь-яка можливість залучення до переговорів німецьких представників; натомість українсько-угорські домовленості мали містити антинацистську спрямованість; 2) угоди мали базуватись винятково на рівноправності сторін; 3) інтереси українського населення й УПА не могли бути жодним чином порушені. Водночас для участі у перемовинах була сформована делегація УПА у складі О. Логуша, А. Дольницького та В. Коренюка.

²²³ Наказ командира ВО «Богун» «Енея» № 21. 9.10.1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 167.

²²⁴ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 45.

У другій половині жовтня 1943 р. зустріч відбулася на залізничній станції Мирогоща на Дубенщині, де від угорської сторони були присутні підполковник генерального штабу, начальник відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка)²²⁵ штабу угорських окупаційних військ на Східному фронті Єно Падані, майор Вецкенді, старші лейтенанти Вадь і Верг (перекладач). Підполковник Є. Падані на початку розмови запевнив старшин УПА в тому, що Угорщина не має жодних претензій політичного й територіального характеру до України (очевидно, не вважаючи Закарпаття українською землею) і щиро привітав порозуміння, яке вдалось досягнути між українськими повстанцями та угорськими військами на південній Рівненщині. Зі свого боку, О. Логуш запевнив угорських представників у тому, що головним завданням УПА є оборона українського населення від свавілля окупантів. Після обміну привітаннями присутні приступили до обговорення конкретних справ. Є. Падані поставив українським старшинам два запитання: 1) чи УПА організаційно не пов'язана з більшовиками; 2) про ставлення командування УПА до питання Закарпаття. О. Логуш відповів, що УПА веде безкомпромісну боротьбу з радянськими партизанами. Відносно Закарпатської України дипломатично зазначив, що це питання не належить до компетенції ГК УПА, з одного боку, та угорської делегації, з іншого, і що воно винятково є прерогативою майбутніх вільних урядів Угорщини та України, в той час як справжньою метою делегації від ГК УПА на даному етапі є врегулювання відносин з угорськими окупаційними військами на території України.

²²⁵ Структура військової розвідки та контррозвідки угорської королівської армії в роки Другої світової війни вміщувала 2-й відділ генштабу, якому підпорядковувались аналогічні відділи при штабах армій на фронті (скорочено позначались – 1-Б), а також у тилкових військових округах (угорська назва – «Камельгаріто осталь»). У підпорядкуванні відділів 1-Б армій перебували відділи 1-Б корпусів і дивізій. У полку контррозвідувальні функції виконував офіцер 1-Б, а в батальйоні – фельдфебель або унтерофіцер. До завдань відділу 1-Б входили: 1) нагляд за особовим складом частини за допомогою внутрішньої агентурної мережі та цензурування листів солдат; 2) підбір агентири та її перекидання в розташування військ противника зі шпигунсько-диверсійними завданнями; 3) збір розвідувальних даних шляхом проведення допитів військовополонених та вивчення захоплених трофейних документів; 4) агентурно-пропагандистська діяльність як серед особового складу своїх військ, так і у військах противника, а також серед місцевого населення; 5) здійснення комендантського нагляду в окупованих районах (реєстрація населення, видача документів на право пересування, залучення населення до трудової повинності, здійснення реквізиції).

Після завершення дискусії було досягнуто такої угоди:

- угорські війська не проводитимуть ворожих дій проти українського мирного населення та УПА;

- відділи УПА збройно не виступатимуть проти угорських військ на території України;

- угорські війська не братимуть участі в каральних операціях німців проти українського населення, відділів УПА та повстансько-го запілля;

- угорське командування буде наперед повідомляти представників УПА про заплановані німецькі каральні акції проти УПА та мирного населення;

- угорська сторона надаватиме представникам УПА інформацію про діяльність радянських партизанів та комуністичної розвідки, а зі свого боку, командування УПА – повідомляти угорські штаби про відомі йому рухи червоних;

- угорські військові гарнізони діставали можливість одержувати від господарських відділів УПА необхідний провіант, взамін за що мали постачати УПА відповідною кількістю зброї та амуніції (у першу чергу трофейної радянської), технічного та медичного матеріалу;

- для справного виконання умов договору та врегулювання спірних питань між сторонами відбувався обмін зв'язковими старшинами (до штабу УПА був прикріплений старший лейтенант Варі, а до угорського штабу – заступник шефа розвідувального відділу штабу ВО «Богун» В. Коренюк–«Палій»);

- для проведення наступного раунду політичних переговорів О. Логуш мав зв'язати підполковника Є. Падані з Проводом ОУН у Львові²²⁶.

Одним із наслідків укладення повстансько-гонведського договору про ненапад слід вважати появу 23 жовтня 1943 р. наказу командувача Угорської окупаційної армії генерала Г. Лакатоша про заборону гонведам здійснювати «негуманні» вчинки проти мирних жителів, вбивства невинних осіб і спалювати села. Каральні операції на окупованих теренах могли проводити лише спеціальні німецькі підрозділи. Документ пропонував розрізняти мирне населення та партизанів, відмовляючись вживати відносно останніх термін «бандити», як це було прийнято в нацистській діловій термінології. У наказі зазначалось: «Угорський дух лицарства та чесною боротьби, успадкований від наших пращурів, не визнає жорсткості щодо наших підкорених ворогів; і тому ми повинні при-

²²⁶ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 44–50.

діляти особливу увагу тому, щоб, воюючи та завдаючи поразки ворогу, ми не здійснювали непотрібні вбивства, і ми маємо особливо уникати спалення цілих сіл як засобу репресій»²²⁷.

Зі свого боку, Головний Командир УПА Д. Клячківський («Клим Савур») 28 жовтня 1943 р. підписав наказ ч. 17 командирам відділів УПА та комендантам заплілля:

« – Припинити всі військові дії проти мадяр, румунів, словаків, латвійців та інших, які перебувають на нашій території і з примусу під німецьким терором виконують німецькі накази.

– Якнайшвидше увійти на місця у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами і домовитися з ними у справі взаємної недоторканості. Не винищуймо себе взаємно, коли перед нами ще великі завдання, революційно-визвольна протимперіалістична боротьба за наші вільні держави.

– Згадані національні частини гостинно приймати на наших селах, навіть допомагати харчами.

– Якщо зайдуть якісь непорозуміння, або сутички поміж нашими загонами та чужонаціональними військовими частинами на наших землях – повідомити службовою дорогою про винуватців конфлікту, а тоді відповідні чинники припинять опір. Це саме відноситься і до грабунків нашого майна й тероризування українських громадян.

– Всіх повноважних представників чужонаціональних військових частин, перебуваючих на нашій території, які хочуть домовитись з нами – відсилати і зв'язувати з політичними керівниками найнижче у воєнному надрайонні. Всі такі переговори мусять бути негайно передані або усно, або письмово до політичного центру при Генеральній воєнній окрузі. Робити дуже конспіративно і уважно.

– Щоб дружбу поневолених і покривджених імперіалізмами народів краще налагодити, треба широко пропагувати поміж усіма чужинцями наші кличі, ідеї боротьби за вільні національні держави на національних територіях. Треба, щоб нас і нашу політичну постановку всі свої і чужинці знали.

– Виступати з самообороною перед чужонаціональними військовими частинами можемо тоді, коли вони після порозуміння з нами продовжують тероризувати й грабити наші села.

– Наказ цей подати до відома всього війська і заплілля, і згідно з ним поступати»²²⁸.

²²⁷ Цит. за: Fenyő D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – Р. 157.

²²⁸ «Наказ Ч. 17 командирам і комендантам Української Повстанчої Армії». «Клим Савур». 28.10.1943 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 20; ДАРО – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 107; Там само. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 56.

Цитований вище документ вперше зафіксував загальну стратегію Головного Командування УПА у ставленні до різних національних військових формувань, що воювали на боці Третього Рейху на Східному фронті, у тому числі й до угорських військ, присутність яких на теренах бойових дій УПА та повстанського запілля була значним військово-політичним фактором.

Укладений у другій половині жовтня 1943 р. договір між ГК УПА та командуванням угорських окупаційних військ мав загальний характер і поширювався на всю територію дислокації угорських частин у Північно-західній та Правобережній Україні, про що, зокрема, свідчить розширення географічних меж дії наказів командування УПА про припинення бойових дій проти угорських військ. Якщо наказ П. Олійника від 9 жовтня 1943 р. стосувався лише території 2-ї ВО «Богун» на лінії від Радивилова до Здолбунова із заходу на схід та до Острожця (Млинівський р-н Рівненської обл.) і Шепетівки на півночі та півдні, то наказ Головного Командира УПА Д. Клячківського від 28 жовтня 1943 р. стосувався командирів усіх підрозділів УПА на території Волині та південного Полісся й зафіксував загальноповстанський характер домовленостей з угорським командуванням. Про це також опосередковано свідчить цитований вище наказ командувача Угорської окупаційної армії Г. Лакатоша від 23 жовтня 1943 р. із заборонаю застосовувати терор проти мирного населення та несподівано лояльним ставленням до партизанів.

Теоретична можливість українсько-угорських переговорів з позицій ОУН гарантувалася постановами III Надзвичайного Великого Збору ОУН (21–25 серпня 1943 р.), в яких була зафіксована тактика ліквідації т. зв. другорядних фронтів: «Ведучи боротьбу проти імперіалістичних гнобителів України, ми стоїмо за вилучення всіх другорядних фронтів. У наших зносинах з сусідніми народами розраховуємо на співпрацю з їхніми народними масами та з їхніми революційними неімперіалістичними елементами й поборюючи всіх попутників імперіалізмів»²²⁹. Оскільки головними ворогами українського визвольного руху, згідно з концепцією двофронтової боротьби УПА, визначались СРСР та Німеччина як імперіалістичні і тоталітарні держави, то вилучення антиугорського вектора боротьби, як одного із другорядних, і встановлення мирних контактів з угорськими військами на території України з метою досягнення перемир'я та налагодження подальшої співпраці – цілком відповідало програмно-теоретичним засадам українського визволь-

²²⁹ Постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН. 21–25.08. 1943 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 318.

ного руху. Загалом курс на пошук контактів з Угорщиною логічно вписувався у канву загальної зовнішньополітичної стратегії ОУН, спрямованої на формування спільного фронту поневолених народів Європи та Азії і тих країн, яким загрожувало комуністичне поневолення під гаслами «Свобода народам! Свобода людині!».

За результатами проведення III Надзвичайного Великого Збору ОУН, у структурі Проводу була створена референтура зовнішніх зв'язків (Р-33) на чолі з колишнім «урядуючим» провідником ОУН М. Лебедем («Максим Рубан», «Ігор», «Чорт», «Скиба», «Вільний»), яка була покликана координувати діяльність українського резистансу з визвольною боротьбою інших поневолених народів, поширювати фронт спільної антикомуністичної боротьби та домогтись виходу українського самостійницького руху зі стану міжнародної ізоляції²³⁰.

Виходячи з цього, одним із головних завдань у діяльності Р-33 Проводу ОУН на зламі 1943–1944 рр. стало набуття українським визвольним рухом суб'єктного статусу в міжнародних відносинах, втраченого після поразки українських національних урядів у боротьбі за незалежність у 1917–1921 рр. Одним із засобів реалізації цієї амбітної цілі стали мирні переговори, які проводились представниками українського підпільного руху із керівними колами сусідніх держав у 1943–1944 рр., покликані вирішити спірні питання у відносинах з ними та заручитися військово-політичною підтримкою у боротьбі проти радянської загрози. Водночас активна зовнішньополітична діяльність недержавної «дипломатичної референтури» ОУН у цей період була відчайдушною спробою оунівців залучити український визвольний рух до формування нової підсистеми міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі Другої світової війни. В її основі мала лежати міжнародно-політична концепція, яка обґрунтовувала необхідність створення в регіоні нових незалежних держав, кордони б яких визначались чітким етнографічним принципом, а також уявлення про кооперативний характер міждержавних відносин. Зовнішньополітична концепція ОУН в умовах Другої світової війни повинна була стати своєрідною альтернативою імперіалістичним й загарбницьким планам Берліна та Москви і цілком логічно вписувалась в тактику двофронтової боротьби УПА.

Для централізації зовнішніх контактів українського повстанського руху з представниками інших народів, за рішенням ГК УПА

²³⁰ Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. – Лохвиця, 2000. – С. 176.

наприкінці 1943 р. у структурі ГВШ УПА було створено «відділ зовнішніх зв'язків», який очолив Р. Петренко («Омелько», «Юрко») ²³¹. Одним із його завдань стало здійснення контролю за проведенням переговорів між відділами УПА та частинами угорської армії на локальному рівні. У результаті цих заходів у структурі командування УПА став формуватись своєрідний військово-дипломатичний штат.

Ненадійний союзник Німеччини

Українсько-угорські переговори другої половини 1943 р. необхідно оцінювати в контексті тієї геополітичної ситуації, яка склалася у Європі влітку–восени 1943 р. Після невдачі вермахту та його союзників в битві на Курській дузі у липні–серпні 1943 р. та після переходу Італії на бік альянтів у вересні 1943 р., Угорщина та Румунія активізували свої зовнішньополітичні зусилля, спрямовані на розрив союзу з Третім Рейхом та пошуку контактів з представниками Великої Британії та США про свій можливий вихід з Другої світової війни.

Водночас у таборі західних альянтів точились дискусії з приводу доцільності відкриття «другого фронту» на Балканах, перетнувши Адріатику й скориставшись потужним партизанським рухом у регіоні. Й. Сталін, у свою чергу, розуміючи, що можлива поява англо-американських військ на території колишньої Югославії призведе до відступу німців з Греції, виходу з війни Болгарії, Румунії та Угорщини й можливої появи альянтів на кордонах Західної України, форсованими темпами здійснював наступ на Дніпро через територію України. Його метою було відрізати Румунію, Угорщину, Болгарію, Югославію, Албанію та, по можливості, Грецію від британського впливу, насадити там комунізм і досягнути своєї ще передвоєнної мети – оволодіти протоками Босфор і Дарданелли та вийти до Середземноморського регіону, про що колись мріяв російський царський уряд ²³².

Цю загрозу чітко усвідомлювали військово-політичні кола Угорщини, які, очевидно, намагались знайти в УПА «маленького» союзника у протидії більшовицькій експансії на Захід. З іншого боку, одне з центральних місць у зовнішньополітичних розрахунках керівництва українського визвольного руху на зламі 1943–1944 рр.

²³¹ Літопис УПА. Т. 27. – Торонто–Львів, 1997. – С. 193.

²³² Фенбі Дж. Альянс / Ред. Ю. Олійник; переклад П. Тарашука. – К.: Темпора, 2010. – С. 165; Лоренс Ліз. Друга світова війна за зачиненими дверима: Сталін, нацисти і Захід / Ред. Ю. Олійник, М. Волощак; переклад Ю. Ажнюк. – К.: «Темпора», 2010. – С. 248.

посідали сподівання на швидке просування англо-американських військ через Балкани у Центрально-Східну Європу.

У цьому контексті особливу увагу привертає питання успішності проведення переговорів між альянтами та Угорщиною у 1943–1944 рр., про які згадувалося у попередньому розділі. На середину 1943 р. Велика Британія ще не була готова віддавати Центрально-Східну Європу до зони переважаючого впливу СРСР. Британський прем'єр В. Черчилль тривалий час намагався реалізувати середземноморську стратегію у відкритті «другого фронту» в Європі, вважаючи південно-східну частину континенту «м'яким підчерев'ям крокодила» – країн Вісі.

Висадка альянтів у липні 1943 р. на о. Сицилія створила передумови для подальшого просування англо-американських військ у Центральну Європу. Британський лідер вірив у те, що вихід з війни Угорщини після досягнення її кордонів арміями західних держав стане каталізатором для переходу на бік альянтів інших союзників Німеччини (Румунії та Болгарії), і це кардинальним чином змінить воєнно-стратегічну ситуацію в регіоні. У той же час в англійських урядових колах широко обговорювались плани та схеми щодо формування під своєю егідою центральноєвропейського блоку держав у складі Польщі, Угорщини та Чехословаччини для протидії поширенню радянського впливу на захід від довоєнних кордонів СРСР²³³. Зокрема, 6 липня 1943 р. дипломати Держдепартаменту США зазначили, що Британія «стає більш схильною до пом'якшення свого ставлення до угорських ініціатив» і має намір взяти на себе першість в «угорському питанні»²³⁴.

Прогнозований британцями сценарій розвитку подій не залишився поза увагою угорських аналітиків і політичної еліти. В липні 1943 р. після висадки західних союзників на о. Сицилія угорська «урядова група опору» була підсилена призначенням на посаду начальника 2-го відділу генерального штабу полковника Дюли Кадара, який, використовуючи розвідувальні канали, став зондувати ґрунт для проведення наступного раунду переговорів із Великою Британією²³⁵. За рішенням верховного головнокомандувача М. Гор-

²³³ Mócsy I. Hungary's failed strategic surrender: secret wartime negotiations with Britain // Hungary in the age of total war (1938–1948). – New York, 1998. – P. 97.

²³⁴ Fenyo D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 142.

²³⁵ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress. Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 121.

ті найбільш боєздатні угорські з'єднання та частини утримувались на території Угорщини, готуючись до переходу на бік західних союзників у разі підходу англо-американських військ до південних кордонів Угорщини²³⁶.

Під впливом можливого виходу Італії з війни після висадки англо-американських військ на півдні Апеннінського півострова 17 серпня 1943 р. у резиденції угорського регента відбулось засідання членів уряду та наближених високопосадових осіб, на якому було прийнято рішення про те, що Угорщина повинна підписати сепаратний договір із західними союзниками за умов, якщо альянти гарантуватимуть недоторканість її кордонів та існування правлячого режиму, а також, що частини Червоної армії не вступатимуть на її територію. 19 серпня 1943 р. угорський уряд М. Каллаї таємно відправив до нейтральної Туреччини співробітника МЗС Ласло Вереша із завданням встановити контакти з британським урядом. 19 серпня 1943 р. останній у супроводі стамбульського консула Угорщини Дежу Уйварі від імені уряду М. Каллаї та начальника угорського генерального штабу Ф. Сомбатгеї передав британському послу Беннету Стерндалю пропозицію про капітуляцію Угорщини в тому разі, коли англо-американські війська досягнуть кордонів країни²³⁷.

Однак відповідь з британського боку від 23 серпня 1943 р. значною мірою перекреслила плани Будапешта. Тут зазначалось, що капітуляція Угорщини одночасно з виходом Італії з війни є бажаною з точки зору стратегії західних союзників, і це може суттєво вплинути на зовнішню політику країн-сателітів Німеччини у Центральній та Південній Європі. Однак альянти не могли надати негайну військову допомогу Угорщині, а тому на той момент її вихід з війни ставав неможливим з огляду на загрозу німецької окупації. Водночас умови перемир'я були модифіковані у такий спосіб, що Угорщина була зобов'язана відмовитись від економічної та військової співпраці з Німеччиною без будь-яких гарантій з боку західних альянтів²³⁸.

²³⁶ Mócsy I. Hungary's failed strategic surrender: secret wartime negotiations with Britain // Hungary in the age of total war (1938–1948). – New York, 1998. – P. 93.

²³⁷ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress. Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 123–125.

²³⁸ Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 468.

9 вересня 1943 р. уповноважений посол Великої Британії в Туреччині Х'ю Нетчбул-Х'югессен на британському кораблі, що перебував у Мармуровому морі, передав представнику угорського уряду Л. Верешу умови попереднього перемир'я між Великобританією та Угорщиною, що мали односторонній характер²³⁹. За його умовами, угорська армія повинна була скласти зброю в разі появи англо-американських військ на кордонах Угорщини. Остання повинна була поступово зменшити свою військову та економічну співпрацю з Німеччиною, зокрема, через відкликання своїх військ зі Східного фронту та відмову від своєї частки в німецькому виробництві. Угорський уряд був зобов'язаний пропускати через свою територію авіацію союзників для здійснення повітряних нападів на німецькі міста. Водночас угорські збройні сили повинні були рішуче чинити опір будь-яким спробам німецької окупації країни, для цього необхідно було провести їх реорганізацію. На момент укладення сепаратної мирної угоди угорський уряд мав передати всі свої економічні ресурси, транспортну систему та повітряні бази у розпорядження союзників для подальшого ведення війни з Німеччиною. До цього моменту британський уряд зобов'язався зберігати цю попередню домовленість у суворій таємниці. Для підготовки умов капітуляції Угорщини союзники мали відправити туди спеціальну місію. Між Лондоном та Будапештом встановлювався регулярний радіозв'язок, за допомогою якого угорці мали інформувати альянтів про ситуацію в їхній країні та Німеччині²⁴⁰.

Подальшій розробці конкретних деталей британсько-угорської домовленості були присвячені двосторонні переговори, які відбулися у вересні 1943 р. в Швейцарії та Португалії. Зокрема, на зустрічі у Берні обговорювалось питання виведення угорських окупаційних військ з території СРСР. Представники Будапешта пропонували, не викликаючи підозр у німців, передислокувати угорські з'єднання з радянської території на Балкани, щоб, у випадку очікуваної висадки союзницьких військ на півострові, встановити з ними безпосередній зв'язок. Однак представники США висловили заперечення стосовно цього, побоюючись загострення угорсько-югославських відносин²⁴¹.

²³⁹ A Második Vikágháború / Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – О. 306–307, 312.

²⁴⁰ Ibidem.

²⁴¹ Rupperecht P. The image of Hungary's international position in American foreign policymaking, 1937–1947. – University of Minnesota, 1967. – P. 351–352.

У рамках укладеного попереднього перемир'я між Угорщиною та Великою Британією упродовж вересня – жовтня 1943 р. через таємний радіозв'язок угорський генштаб регулярно надсилав в Лондон розвіддані про плани німецького військового командування²⁴².

Таємні контакти та переговори між представниками угорського уряду та західними альянтами від початку 1943 р. пильно відслідковувались нацистськими спецслужбами, яким були відомі всі зовнішньополітичні комбінації прем'єра М. Каллаї. Тому не дивно, що вже 10 вересня 1943 р. співробітники німецької служби безпеки та СД доповіли про британські умови для капітуляції Угорщини шефу СД та РСХА Е. Кальтербрюнеру. Згідно з доповідною запискою, відісланою останнім 26 жовтня 1943 р. на адресу начальника СС рейсхфюрера Г. Гімлера, «лідер антинімецьких проурядових кіл» граф І. Бетлен відправив до держсекретаря США лист, в якому запевняв у тому, що в разі підтримки Вашингтоном планів Будапешта, останній погодиться ввести до складу свого уряду представників від соціал-демократів²⁴³.

Укладення прелімінарної британсько-угорської угоди про перемир'я від 9 вересня 1943 р. та «бомбардування» Будапештом своїми таємними місіями представництв західних демократій у нейтральних країнах продовж 1942 – першої половини 1943 рр. викликали серйозну тривогу Кремля. Зокрема, під час Московської конференції міністрів закордонних справ країн «Великої Трійки» 25 жовтня 1943 р. радянський нарком іноземних справ В. Молотов публічно заявив, що між Великою Британією та СРСР існують певні непорозуміння в угорському питанні. В результаті переговорів було вирішено проводити взаємний обмін інформацією та попередні консультації у випадку спроб країн Вісі встановити мирні контакти з представниками Альянсу, а також прийнято формулу капітуляції Угорщини відразу перед трьома союзними державами²⁴⁴.

Врешті-решт англо-угорські секретні переговори та попередні домовленості були остаточно перекреслені рішенням Тегеранської конференції між лідерами СРСР, США та Великої Британії

²⁴² Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress. Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio. 1995. – P. 157.

²⁴³ A Második Vikágháború. – О. 312–313.

²⁴⁴ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг. Сборник документов. Т. 1: Московская конференция министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19–30 октября 1943 г.) / М-во иностр. дел СССР. – М.: Политиздат, 1984. – С. 172–173, 245, 276.

(28 листопада – 1 грудня 1943 р.) про відкриття «другого фронту» у Франції та відмови Лондона від реалізації на цьому етапі своєї середземноморської стратегії²⁴⁵. Відповідно виконання умов попередньої британсько-угорської угоди відтепер мало узгоджуватися з Кремлем, оскільки з'єднання Червоної армії мали швидше за війська США та Британії досягнути угорських кордонів²⁴⁶. Наприкінці 1943 р. Лондон запропонував Будапешту вийти за його посередництвом на зв'язок з Москвою. Однак усі спроби уряду М. Каллаї нав'язати у січні–лютому 1944 р. контакти з радянськими представниками у нейтральних країнах, зокрема Швеції та Швейцарії, з метою зондування планів СРСР щодо Угорщини не принесли жодного результату. Зважаючи на це, прелімінарне перемир'я від 9 вересня 1943 р. залишилось простою декларацією намірів²⁴⁷.

Реалізації англо-угорської домовленості значною мірою також перешкождала позиція британського керівника В. Черчилля, який вважав, що укладення сепаратного миру з Угорщиною неодмінно спровокує передчасну німецьку окупацію останньої ще до підходу союзницьких військ. Тому фактично радіозв'язок між Будапештом та Лондоном був перерваний, а наступна місія Л. Вереша до Стамбула у лютому 1944 р., на відміну від попередньої, закінчилася невдачею. Не маючи жодної інформації про тегеранську домовленість між союзниками, аж до середини березня 1944 р. (німецької окупації Угорщини) угорська дипломатія продовжувала пошук контактів із західними альянтами через нейтральні країни, однак зазнала в цьому напрямку фіаско²⁴⁸. Ігноруючи прагнення сателітів Німеччини до виходу з війни, Захід зробив перший вагомий крок до фактичного визнання країн Центрально-Східної Європи переважаючою зоною впливу Радянського Союзу.

Повноцінний аналіз українсько-угорських переговорів другої половини 1943 р. також неможливий без врахування німецько-угорських військових відносин у 1943 – на початку 1944 рр. Під впливом поразок вермахту на німецько-радянському фронті у середовищі угорського вищого командування було здійснено ревізію поглядів на участь його збройних сил у східній кампанії Третього Рейху. Зокрема, на засіданні Вищої Воєнної Ради Угорщини 4 ве-

²⁴⁵ Davies N. Europe at war 1939–1945. No simple victory. – Macmillan, 2006. – Pp. 184–186.

²⁴⁶ Romsisc I. Magyarország története. A XX. Században. – Osiris Kiadó. Budapest, 2005. – O. 262.

²⁴⁷ Ibidem.

²⁴⁸ Vargai G. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – O. 286–287.

ресня 1943 р. начальник угорського генштабу Ф. Сомбатгеї, говорячи про неминучість поразки Німеччини у війні, висловив припущення, що останній вдасться досягнути прийняттого для себе мирного договору, а тому вважав, що Угорщина теж повинна прямувати до миру. У виголошеній промові на засіданні Ради міністрів Угорщини 10 вересня 1943 р. він окреслив загальну геополітичну ситуацію у світі, що склалась внаслідок перемог антигітлерівської коаліції на фронтах, і запропонував змінити формат участі угорських збройних сил у Другій світовій війні, перевівши угорські окупаційні війська з території України та Білорусії на Балкани, щоб, з одного боку, зберегти видимість підтримання союзницьких відносин з Берліном, а з іншого – добре підготуватися до довготривалої оборони державних кордонів перед наступом Червоної армії і спрямувати військові сили в регіон, де очікувалась висадка англо-американських союзників²⁴⁹. Всі свої думки стосовно цього угорський генерал передав німецькому військовому керівництву.

Однак звернення міністра оборони Угорщини генерала Л. Ча-таї до начальника ОКВ В. Кейтеля з офіційною пропозицією перекинути Угорську окупаційну армію з радянської території на Балкани викликало серйозні підозри у німецького командування. Врешті-решт «балканське рішення» було заблоковане самим угорським урядом²⁵⁰.

Генерал Ф. Сомбатгеї, щоб уберегти угорський військовий істеблішмент від німецьких впливів, сформував навколо себе надійний офіцерський склад, що був відповідальним лише перед регентом М. Горті як верховним головнокомандувачем і відстоював угорські національні інтереси²⁵¹. Він намагався уберегти Угорщину від німецької та радянської окупації, дотримуватись політики вичікування. Однак італійські події продемонстрували достатню мілітарну силу Третього Рейху, який окупував північну частину Апеннін та відкрив новий фронт проти англо-американських військ, що висадились на півдні Італії. Водночас нечіткі зобов'язання з боку Великої Британії, зафіксовані у прелімінарному перемир'ї, підсилили його побоювання у тому, що необережна поведінка Угорщини на міжнародній арені може спровокувати її окупацію німецькими військами та привести до влади пронацистські сили. Поступово втра-

²⁴⁹ A Második Vikiágháború. – O. 296–304.

²⁵⁰ Macartney C. A. October fifteenth. A history of modern Hungary. 1929–1945. P. II. – Edinburgh: University Press, 1957. – P. 175.

²⁵¹ Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War. By Laura-Louise Veress. Edited by Dalma Takacs. – Cleveland, Ohio, 1995. – P. 134.

чаючи надії на англо-американське десантування на Балканах, він прийшов до думки, що єдиним шляхом для збереження правлячого режиму в Угорщині є підтримання союзних відносин з Берліном та обережне виконання його вимог²⁵².

Однак, як справедливо зазначає угорський історик М. Ормос, угорське командування не розробило жодних планів дій угорських збройних сил на випадок німецької окупації країни, а також не могло гарантувати того, що радянські війська будуть наступати на територію країни саме через Східні Карпати, де проводились масштабні фортифікаційні роботи зі спорудження оборонних ліній²⁵³.

Упродовж другої половини 1943 – початку 1944 рр. Будапешт неодноразово звертався до німецького командування та політичного керівництва з проханням вивести угорські експедиційні сили (бл. 90 тис.) зі Східного фронту і зосередити їх у північно-східному підніжжі Карпат. Стосовно цього начальник угорського генштабу неодноразово навідувався до гітлерівських штабів (у вересні, листопаді, грудні 1943 р. та січні 1944 р.). Однак намагання угорського керівництва наблизити свої війська до кордонів країни зустріли повне ігнорування з німецького боку²⁵⁴.

В одному з меморандумів німецького військового аташе у Будапешті Паппенгайма про військово-політичну ситуацію в Угорщині (вересень 1943 р.) зазначалося, що угорці «тихо сидять за спиною війни» й очікують укладення сепаратного миру з альянтами. Автор стверджував про ненадійність угорських окупаційних військ і вимагав тримати їх якомога подалі від Карпатських гір поміж німецькими частинами. У випадку несподіваного виходу Угорщини із блоку Вісі, вони повинні були стати заручником в руках німецького командування. Документ, який був перехоплений угорською розвідкою, викликав гострий протест у командувача угорських окупаційних військ генерала Г. Лакатоша, внаслідок чого Паппенгайм був змушений 8 жовтня 1943 р. піти зі своєї посади²⁵⁵.

8 листопада 1943 р. Ф. Сомбатгеї наказав 7-му та 8-му угорським окупаційним корпусам самостійно відступати на захід до кордонів Угорщини і 12 листопада 1943 р. повідомив про це телеграфом начальника ОКВ В. Кейтеля. Втім, на вимогу останньо-

²⁵² Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 468.

²⁵³ Ormos M. *Hungary in the age of the two world wars 1914–1945*. – New York: Columbia University Press, 2007. – P. 405.

²⁵⁴ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 462–464.

²⁵⁵ *Ibidem*. – P. 467.

го був змушений раптово модифікувати свій наказ, в якому відтепер зазначалось, що будь-яка передислокація угорських військ на Східному фронті має відбуватись лише за попередньою згодою німецького командування. Водночас ОКВ видало інструкцію щодо запобігання вермахтом самовільного відступу угорських військ без узгодження з німецьким командуванням будь-якою ціною, навіть у разі необхідності – застосування зброї²⁵⁶. Як зазначав німецький генерал Г. Гудеріан, «попри те, що у нас було повно своїх власних проблем, тут ще й угорці доставляли нам турбот своєю недостатньою боєздатністю та сумнівною союзницькою вірністю (...) На угорців не можна було покладатися»²⁵⁷.

Перебування угорських окупаційних військ на Східному фронті було не стільки питанням військової доцільності, скільки політичним. Угорські експедиційні сили, які виконували поліційно-охоронні функції на окупованій радянській території, були своєрідним заручником Німеччини і виступали водночас гарантією підтримання німецько-угорської військової співпраці. Їх виведення означало б вихід Угорщини зі східної воєнної кампанії Третього Рейху.

У зв'язку з проривом 1-го та 2-го Українського фронтів на Правобережжя та Волинь у грудні 1943 – лютому 1944 рр. командир Угорської окупаційної армії генерал Г. Лакатош неодноразово звертався до вищого німецького та угорського командування з проханням репатріювати угорські війська, які в окремих випадках залучались до фронтових бойових дій й тому зазнали внаслідок цього великих втрат (на початок 1944 р. вони становили 7 тис. осіб)²⁵⁸.

Попри байдужу позицію німців, у січні 1944 р. Рада міністрів Угорщини прийняла рішення про відкликання 90 тис. угорських військ зі Східного фронту, що спровокувало гостру реакцію в Берліні²⁵⁹. Про це самовільне рішення А. Гітлера повідомив прем'єр М. Каллаї, а реґент М. Горті в особистому листі до фюрера від 12 лютого 1944 р. просив його видати наказ про виведення угорських окупаційних військ²⁶⁰. 14 лютого 1944 р. начальник угорського генштабу Ф. Сомбатгеї разом з реґентом та прем'єром у свое-

²⁵⁶ Fenyo D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 155–156.

²⁵⁷ Гудериан Г. Воспоминания солдата. – Смоленск: «Русич», 1999. – С. 356.

²⁵⁸ Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 498.

²⁵⁹ Gyula Vargai. Magyarország a másodíc világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 291.

²⁶⁰ The confidential papers of admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by M. Szinaj and L. Szücs. – Corvinus, Budapest, 1965. – P. 267–269.

му меморандумі на адресу В. Кейтеля вкотре прохали наблизити угорські окупаційні з'єднання до кордонів країни для участі в обороні Карпат²⁶¹.

Однак фюрер розглядав плани угорського командування у зосередженні своїх військ біля підніжжя Карпатських гір як перший крок до виходу із союзу з Німеччиною. Дізнавшись про наміри уряду М. Каллаї вивести Угорщину з війни при підтримці країн Заходу та побоюючись повторення італійського варіанту, він наприкінці 1943 р. затвердив розроблений німецьким генштабом план військової операції з окупації Угорщини під кодовою назвою «Марґарете-1»²⁶².

Будапештська місія ОУН та УНДО

Наступним етапом українсько-угорських переговорів, які завершилися у другій половині жовтня 1943 р. досягненням загальної «джентльменської» угоди про ненапад між УПА та угорськими окупаційними військами, стали переговори на вищому напівофіційному рівні між делегатами Проводу ОУН та військово-політичними колами Угорського королівства. У зв'язку з підготовкою зустрічі наприкінці листопада 1943 р. у будинку вчителя Й. Шевчука у с. Дермань на Рівненщині відбулись консультації між угорськими офіцерами генерального штабу (були присутні підполковник Є. Падані та майор Вецкенді) і представниками Проводу ОУН О. Лоґушем («Іванівим») та Є. Врецьоною («Волянським»). Під час наради угорські парламентарі ще раз підтвердили, що угорські війська не атакуватимуть повстанські відділи і допомагатимуть УПА зброєю, а представники ОУН не здійснюватимуть акцій проти гонведів, надаватимуть їм продовольчу, а в разі потреби і військову допомогу. У мілітарній сфері обидві сторони домовились надалі координувати свої дії у боротьбі проти радянських партизанів. Під час зустрічі було порушено питання про можливість укладення українсько-угорської політичної угоди на вищому напівофіційному рівні, у зв'язку з чим було прийнято рішення про наступну зустріч представників Проводу ОУН з офіційними особами угорського уряду²⁶³.

²⁶¹ Fenyo D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 156.

²⁶² Romsisc Ignác. Magyarország Története. A XX. Században. – Osiris Kiadó. Budapest, 2005. – O. 262.

²⁶³ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 340. – Арк. 73–74.

За результатами перемовин О. Логуш разом з підполковником Є. Падані вилетів до Львова, де зв'язався з керівником Р-33 Проводу ОУН М. Лебедем («Максим Рубан»), поінформувавши його про результати попередніх переговорів з угорцями. Керівник «дипломатичної референтури» Проводу ОУН доручив О. Логушу та Є. Врецьоні провести черговий раунд перемовин з угорськими військовими у Львові, щоб з'ясувати позиції сторін напередодні зустрічі на вищому рівні. Зокрема, обговорювались наступні питання: 1) міжнародно-політична ситуація; 2) перспективи німецько-радянського протистояння на Східному фронті; 3) українсько-угорські взаємовідносини; 4) можливість польсько-українського примирення; 5) німецько-українські відносини; 6) становище українського визвольного руху та Угорщини в умовах швидкого наступу Червоної армії. В ході обговорення угорські офіцери запропонували оунівцям продовжити переговори для більш детального розгляду порушених питань з представниками не тільки військових, але і політичних кіл у Будапешті²⁶⁴.

У зв'язку з цим наприкінці листопада 1943 р. керівник Р-33 М. Лебець визначив склад української делегації, що мала вирушити до столиці Угорщини. До неї увійшли колишній старшина батальйону «Нахтігаль», член УНДО Мирон Луцький (голова делегації) та представники Р-33 Проводу ОУН Є. Врецьона («Волянський») та І. Гриньох («Герасимівський»).

Призначення представника УНДО М. Луцького головою української делегації обумовлювалося намаганням Проводу ОУН надати будапештській місії більш представницького характеру. Водночас останній намагався сформувати спільну позицію двох політичних груп на переговорах з угорськими офіційними представниками і не допустити того, щоб останні домовилися з тією стороною, яка висуне менші умови й більше запропонує. Адже восени 1943 р. у Львові лідери УНДО В. Мудрий, З. Пеленський та М. Луцький, за посередництва журналіста Погорецького, самі вступали у контакти з представниками угорського генштабу, обговорюючи з ними перспективу надання їхньою країною притулку для української еміграції у випадку зайняття Червоною армією західноукраїнських земель та створення з їхнього складу військових підрозділів при угорській армії для боротьби проти радянських військ²⁶⁵. До-

²⁶⁴ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 85зв.

²⁶⁵ Там само. – Арк. 85–86зв.

мовленість двох українських політичних сил з угорського питання продемонструвала їхню готовність досягати політичний компроміс у такій важливій для українського самостійницького руху справі як його репрезентація на міжнародній арені. За даними Є. Врецьони, українська місія, яка виїхала до Будапешта, була уповноважена представляти ті політичні сили, які готували установчий з'їзд підпільного українського уряду – Української Головної Визвольної Ради (УГВР)^{266*}.

Як зазначав стосовно підготовки української делегації до переговорів у Будапешті один з її членів І. Гриньох («Герасимівський»): «Лебедь проінформував мене, що: мадяри не хочуть обмежитись тільки місцевим «волинським» договором, але бажають укласти договір на найвищій площині, між найвищим політичним керівництвом українського підпілля та мадярським урядом; розмови на найвищому щаблі мають відбутись в столиці Угорщини. Мадяри гарантують українській делегації її безпеку та дипломатичний статус; мадяри зобов'язуються дотримуватись суворої таємниці про свої розмови від свого союзника – Німеччини; мадяри зобов'язуються подбати про деталі переїзду української делегації до Будапешта та із Будапешта до Львова, очевидно, так само зберігаючи це в секреті від німецьких окупаційних чинників; мадяри зобов'язуються всі вищеназвані умови виконувати незалежно від результату розмов. Угорська сторона пристає на це з умовою, що її повідомлять про правдиві імена і прізвища української делегації, бо з делегатами під вигаданими іменами вони розмови на найвищому рівні вести не можуть»²⁶⁷.

Переговори між УПА та угорською королівською армією стали предметом обговорення на засіданні Проводу ОУН у Львові в грудні 1943 р., в якому взяли участь голова Бюро Проводу ОУН Р. Шухевич («Тарас Чупринка», «Тур»), член Бюро Д. Маївський («Косар», «Тарас»), М. Прокоп («Володимир»), Д. Ребет («Одарка»), В. Охримович («Далекий»), М. Лебедь («Максим Рубан»), шеф ГВШ УПА Д. Грицай («Перебийніс») та інспектор ГВШ і командир УНС О. Луцький («Андрієнко»). За свідченнями останнього, на засі-

²⁶⁶ Врецьона Є. Фрагменти з життя та боротьби. Упоряд. О. Панченко. – Гадяч, 2006. – С. 134.

* Про створення та діяльність УГВР див.: Мороз В. Історія створення та діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 89–106.

²⁶⁷ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 135.

данні Проводу із доповіддю про переговори між УПА та угорською армією виступив М. Лебедь, який поінформував присутніх про те, що вдалось встановити контакт з представниками угорського командування. Останні, за словами Лебеда, готові вести переговори з ОУН на широкій політичній основі про спільну боротьбу з Червоною армією, але побоюються німців, оскільки у всіх питаннях залежні від них. М. Лебедь вважав, що угорці вирішили вступити у переговори з ОУН з огляду на активну діяльність УПА, яка продемонструвала успішну партизанську боротьбу в німецькому тилу. У результаті нарад керівного активу ОУН було санкціоновано проведення переговорів української делегації з угорськими військово-політичними колами в Будапешті²⁶⁸.

Про мотивацію української сторони у веденні переговорів із військово-політичними колами країн-союзниць Третього Рейху – Угорщини та Румунії²⁶⁹ у 1943–1944 рр. свідчив той ж І. Гриньох: «Справа не в тому, що і Угорщина і Румунія були сателітами Німеччини, справа в тому, що обидві держави втримували свої залоги на Україні, і ці залоги треба було неутралізувати, щоб концентрувати свою боротьбу на фронтах проти найбільших ворогів – гітлерівської Німеччини і більшовицької Москви. Справа також у тому, що Угорщина, Румунія і Польща – сусіди України. Треба було почати впорядковувати сусідські відносини»²⁷⁰.

Наприкінці листопада 1943 р. українська місія, замаскована у формі угорських гонведів, відбула на військовому літаку з летовища Скнилів зі Львова до столиці Угорщини²⁷¹. Є. Врецьона був єдиним з її членів, хто володів угорською мовою. У 1938–1939 рр. він був чотарем військового штабу Карпатської Січі на Закарпатті і

²⁶⁸ Протокол допиту О. Луцького. 11.09.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 282–283.

²⁶⁹ Див. детальніше: Пагіря О. Переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії у 1943–1944 роках // Український визвольний рух. – № 14. – Львів, 2010. – С. 145–181.

²⁷⁰ Гриньох І. Українська Головна Визвольна Рада (У 30 річницю її створення) // Сучасність. – Мюнхен, 1974. – Ч. 7–8. – С. 77.

²⁷¹ Точної дати поїздки української місії до Будапешта не вдалося встановити. Один з її членів І. Гриньох у своїх спогадах лише зазначає, що місія відбулась в останніх числах грудня 1943 р. За свідченнями члена Проводу ОУН М. Степаняка, представники УПА вилетіли на угорському військовому літаку до столиці Угорщини наприкінці листопада 1943 р. Співставляючи ці дані з іншими синхронними подіями та фактами, є всі підстави датувати відліт українських представників до Будапешта останніми днями листопада 1943 р.

під час березневих боїв 1939 р. з угорськими військами потрапив у полон, де зазнав жорстоких катувань²⁷².

Українська делегація мала дві інструкції від М. Лебеда, відповідно до яких мала вести переговори з угорськими представниками. Перша містила в собі максимальний варіант вимог, а друга – пропонувала «тимчасову практичну домовленість співпраці та співдії». Сенс останньої зводився до наступного: всі спірні питання (міждержавних кордонів, гарантій прав національних меншин) будуть вирішені між урядами Угорщини та суверенної Української держави у мирному двосторонньому договорі після закінчення Другої світової війни; будапештський уряд спільно з вищим угорським командуванням мали видати наказ окупаційним з'єднанням і частинам, які в цей час перебували на українській території, припинити будь-які каральні акції проти українського населення, репресивні заходи проти членів українського підпілля та бойові дії проти відділів УПА. Останні мали отримати аналогічні накази від командування «лісової армії». Угорці повинні були зобов'язатись приховано постачати повстанські відділи зброєю зі своїх чи німецьких складів, допомагати УПА найновішим технічним обладнанням зв'язку та у вишколі техніків-радистів. При потребі угорські військові мали забезпечити офіцерів-інструкторів для повстанських старшинських і підстаршинських шкіл²⁷³.

Припускаючи, що наступ радянських військ зупиниться в Карпатах і Червона армія не зможе досягнути території Угорщини, українська сторона мала запропонувати угорському уряду передати територію Закарпаття з містами Хуст, Ужгород та Кошице (належало до Словаччини, окупованої угорськими військами за наслідками Віденського арбітражу в листопаді 1938 р.) до рук українських повстанців для організації там запальної бази. На цій території повинна була гарантуватись повна свобода дій повстанських відділів у перевезенні поранених бійців, облаштуванні військових шпиталів, організації вишколу військових кадрів, заготівлі складів із запасами продовольства, одягу, зброї та амуніції. Угорський уряд мав зобов'язатись надати притулок українським емігрантам, які, втікаючи від радянського режиму, опинились би на угорській території. При цьому українська сторона повинна була звернути увагу угорських представників на те, що українське політичне керівництво буде спрямовувати втікачів з України саме в Угорщину, застерігаючи їх зокрема від втечі

²⁷² Волянський О. В обличчі мадярського наступу // Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. – Відень, 1939. – С. 116–120.

²⁷³ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 140–141.

до Третього Рейху*. Планувалось запропонувати угорцям створити в Будапешті окреме українське представництво без офіційного дипломатичного статусу. До угорського генерального штабу мав бути призначений зв'язковий старшина УПА. Обидві сторони повинні були зберігати договір у суворій таємниці²⁷⁴.

Водночас, за свідченням М. Степаняка, члени об'єднаної української делегації отримали чіткі вказівки від керівника Р-33 М. Лебеда відмовлятися від будь-яких пропозицій угорської сторони своїх посередницьких функцій у переговорах між ОУН та Німеччиною. Водночас категорично заперечувалась можливість створення українських військових частин при угорській армії, що могло скомпрометувати український самостійницький рух на міжнародній арені²⁷⁵.

Отже, українська сторона досить ретельно підготувалась до зустрічі на вищому рівні з угорськими військово-політичними колами, передбачивши наперед різні варіанти переговорного процесу.

Зустріч в угорському генеральному штабі довелось відкласти у зв'язку з поїздкою генерал-полковника Ф. Сомбатгеї до штаб-квартири А. Гітлера в Німеччину. Тільки у середині грудня 1943 р. українська делегація, дочекавшись нарешті повернення начальника генштабу, взяла участь у двосторонніх переговорах, на яких, окрім

* При формулюванні вимог до угорських представників відносно можливості прийняття їхньою країною української еміграції у разі швидкого зайняття Червоною армією західноукраїнських земель, керівництво ОУН, вочевидь, виходило із досвіду підтримки Будапештом у роки Другої світової війни польських, єврейських, французьких, британських, бельгійських, данських, російських, сербських та інших цивільних і військових втікачів на території Угорщини. На переломі 1943–1944 рр. Угорське королівство поряд з нейтральними країнами залишалось чи не єдиним острівцем відносно вільного життя різних груп емігрантів і втікачів від нацистського терору в Європі. Ця обставина була однією з головних протиріч та конфліктів у відносинах між Будапештом та Берліном у 1939–1944 рр. Гітлерівське керівництво неодноразово вимагало від угорського уряду негайної видачі небезпечних з точки зору нацистів груп втікачів. Особливо сильний тиск Берлін здійснював щодо представників однієї з найбільших єврейських громад у Європі, яка зосереджувалась в Угорщині (бл. 800 тис. осіб). Однак уряд М. Каллаї, попри всі хитросплетіння та повороти зовнішньої політики Будапешта в роки Другої світової війни, намагався непохитно захищати права різних груп емігрантів і категорично відмовлявся від реалізації нацистської політики геноциду щодо євреїв на території своєї країни. (Про втікачів в Угорщині у роки Другої світової війни див. детальніше: Karponczay K. Refugees in Hungary. Shelter from storm during World War II. Translated by Eva Barcza Besseneyey. – Toronto–Buffalo: Matthias Corvinus publishing, 1999. – 248 p.).

²⁷⁴ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 140–141.

²⁷⁵ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 89–90.

угорських вищих офіцерів, був присутній також радник Міністерства закордонних справ Дежу Шаї. Очевидно, що зі складу угорського вищого командування у переговорах з українськими представниками брала участь лише наблизена до Ф. Сомбатгеї група офіцерів, що не були пов'язані з пронимецькими впливами, зокрема, серед них – начальник 2-го відділу генштабу Д. Кадар, який координував проведення таємних переговорів угорських військ з різними партизанськими рухами у Східній Європі та на Балканах. За угорськими даними, у переговорах з делегацією українських партизан (яких, начебто, очолював якийсь Михайло Попов) брали участь полковник Єно Падані та майор Єно Кіраль²⁷⁶. Водночас можна припустити, що на будапештському форумі не були присутні угорські штабні офіцери пронацистського спрямування, які могли повідомити німецьку розвідку про закулісне рандеву з українськими повстанцями, оскільки німецькі документи цього часу мовчать про цей факт.

Про привітання українських представників біля будівлі генерального штабу пригадував І. Гриньох: «Признаюсь, що здивувало мене таке парадне привітання на порозі будинку генерального штабу. Здивувало тому, що з одного боку, ми виконували таємну місію й отже боялись розконспірування (...) Проте, відчув я в собі якесь внутрішнє задоволення. Це ж вітали мадярські достойники не нас, тих кількох осіб у ролі недосвідчених дипломатів, а наш народ, що в злидennих умовах бореться з найбільшими імперіями світу. Це вони, мадяри – відповідальні керівники суверенної держави, бачать у нас наших вояків, підпільників, революціонерів і віддають нам шану за них. Ми зростали в очах чужинців, нам було чим пишатися! Це ж було як-неяк досягнення нашої підпільної боротьби, досягнення хоч і недержавної нації, але яка разом з тим мислила та діяла по-державному»²⁷⁷.

Всупереч угорським обіцянкам, мирні переговори між представниками ОУН та УНДО, з одного боку, та офіцерами угорського генштабу на чолі з генерал-полковником Ф. Сомбатгеї, з іншого, мали в основному військовий характер, попри те, що на них також порушувались питання політичного змісту. На спільну українсько-угорську зустріч не змогли з'явитись представники угорського уряду, за винятком радника Міністерства закордонних справ д-ра Дежу Шаї. За свідченням О. Луцького, відсутність офіційних політичних та урядових кіл Угорщини на переговорах з представниками української підпіль-

²⁷⁶ Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagyak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései / Szerkesztette Haraszi György; Állambiztonsági szolgálatok történeti levéltára. – Budapest, 2007. – O. 450.

²⁷⁷ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. – Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 145.

ної місії певною мірою розчарувало останніх, які мали намір укласти з Угорщиною не тільки військову, але і політичну угоду. Підписання останньої мало не тільки привести до визнання підпільної Української держави з боку офіційного Будапешта, але й опосередковано наблизити керівні кола українського визвольного руху до Великобританії, з представниками якої угорський уряд М. Каллаї підтримував таємні контакти. Провід ОУН розраховував на розрив німецько-угорських союзницьких відносин в разі висадки англо-американських військ на Балканах та переходу Угорщини у табір західних альянтів²⁷⁸. Однак на той момент угорське керівництво побоювалось військової інтервенції з боку Німеччини і тому намагалось діяти вкрай обережно, дотримуючись тактики найменшого спротиву вимогам Берліна.

Попри відсутність на українсько-угорському таємному форумі офіційних представників від угорського уряду²⁷⁹, Ф. Сомбатгеї, за свідченням М. Степаняка, заявив, що регенту М. Горті відомо про переговори з делегатами українського підпільного руху²⁸⁰. Очевидно, що сувора субординація між останнім, як верховним головнокомандувачем угорських збройних сил, та начальником генштабу передбачала порядок звітування у всіх важливих військових справах, зокрема й щодо секретних перемовин із представниками рухів опору.

Переговори у генеральному штабі угорської армії, які за спогадами українських делегатів відбувалися у цілком дружній та приязній атмосфері, проходили відповідно до інструкцій М. Лебеда. Українська сторона не наважилась порушити складну проблему в українсько-угорських відносинах – питання Закарпаття, вирішивши відкласти його на післявоєнний період. Водночас українські представники, за свідченнями В. Чижевського («Демид»), погодились припинити будь-яку підпільну антиугорську діяльність на території краю²⁸¹, в чому угорська сторона була особливо зацікавлена²⁸².

²⁷⁸ Протокол допиту О. Луцького. 11.09.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – Арк. 122.

²⁷⁹ В той час, коли в будівлі угорського генштабу проходили переговори між представниками українського визвольного руху та військовим керівництвом Угорщини, в Будапешті проходило засідання парламенту, на якому були присутні члени Ради міністрів.

²⁸⁰ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 86зв.

²⁸¹ Цей пункт домовленості пояснює, чому після ліквідації угорською військовою контррозвідкою крайової організації ОУН на Закарпатті влітку 1942 р. та візиту делегації представників українського визвольного руху до Будапешта в грудні 1943 р. керівництво ОУН та командування УПА не намагались поширити свій вплив на територію краю аж до моменту вигнання Червоною армією угорських військ з території Закарпатської України у жовтні 1944 р.

²⁸² Протокол допиту В. Чижевського. 21.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 267.

Уникнення відкритого обговорення на переговорах у Будапешті проблеми державної приналежності Закарпаття пояснювалось кількома причинами. По-перше, спрацювала формула, прийнята керівництвом ОУН і командуванням УПА про те, що питання українських державних кордонів належить виключно до компетенції уряду незалежної України, а не представників підпільно-повстанського руху. По-друге, обидві сторони дуже добре розуміли, що у цьому питанні вони не зможуть дійти до спільної згоди і що суперечки на цьому ґрунті можуть тільки зірвати переговорний процес та ліквідувати усі попередні домовленості.

Відсунення територіальних суперечок на задній план з метою досягнення більш тактичних завдань – уникнення кровопролиття та досягнення співпраці між УПА та угорською армією на антикомуністичній основі – зробило переговори з військово-політичними колами Угорщини більш успішними та ефективними* за аналогічні перемовини ОУН з представниками польського націоналістичного підпілля та Румунії у 1943–1944 рр., на яких саме територіальні суперечки стали на заваді усім домовленостям та порозумінню.

Під час переговорів у Будапешті угорське вище командування погодилось видати наказ своїм окупаційним військам на території України із заборонаю проводити будь-які військові операції проти загонів УПА, каральні акції проти українського населення та членів націоналістичного підпілля. Зі свого боку, командування УПА повинно було видати аналогічні накази про загальне припинення антиугорських дій (що вже було частково реалізовано наказами П. Олійника та Д. Клячківського).

Питання постачання угорської зброї до УПА викликало дискусію. Угорське командування в принципі погодилось передати зайву кількість зброї, боєприпасів та військової техніки україн-

* Тут варто провести паралель з попереднім етапом українсько-угорських відносин, який відноситься до періоду українських Визвольних змагань 1917–1921 рр., коли в Будапешті функціонувала Надзвичайна дипломатична місія УНР. У 1920 р. Міністерство закордонних справ Угорщини підготувало проект декларації про визнання території Підкарпатської Русі (Закарпаття) складовою частиною держави св. Стефана і запропонувало підписати її голові дипломатичної місії УНР в Будапешті М. Галагану. У відповідь на відмову останнього це зробити Будапешт заявив, що не може де-юре визнати самостійність УНР до того часу, поки інші держави світу цього не зроблять. (Протокол допиту М. Галагана. 16.06.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1 – Арк. 28–28зв.). Про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині у 1919–1923 рр. див. детальніше: Матяш І. Б., Мушка Ю. Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005).

ським партизанам, однак при цьому звернуло увагу на проблему збереження конспірації перед німцями. Під час обговорення було прийнято «соломонове рішення» – угорці не будуть самостійно передавати зброю повстанцям, а натомість останні за попередньою домовленістю «опорожнюватимуть» угорські військові склади, інсценізуючи напад. Відносно угорських офіцерів-інструкторів для вишколу старшин і підстаршин в УПА, то вони за домовленістю мали отримати «статус дезертирів» з угорської армії. Також було узгоджено і питання надання притулку втікачам-українцям в Угорщині. Угорська сторона також погодилася влаштувати у столиці країни неофіційне українське представництво²⁸³. Однак при цьому було зазначено, що остаточна відповідь на українську пропозицію надійде тільки після узгодження цього питання з угорським урядом, про що представники українського підпілля мали довідатися через штаб угорських військ у Львові²⁸⁴ (втім, як видно зі спогадів угорського прем'єра М. Каллаї, Будапешт не поспішав виконувати взяті на себе обіцянки щодо притулку, вважаючи їх «небезпечними» та «сумнівними»²⁸⁵). Водночас був обумовлений обмін зв'язковими старшинами між УПА та угорською армією.

Під час переговорів українські представники запропонували угорським військовим готуватись до оборони Дунайського басейну власними силами, незалежно від планів німецького командування.

²⁸³ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 146–148.

²⁸⁴ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 88.

²⁸⁵ Як згадував угорський прем'єр М. Каллаї щодо пропозиції українських повстанців прийняти українських втікачів на територію Угорщини: «Я би дуже хотів пристати на цю пропозицію, однак, на жаль, було не практично відповідати негайно. Успіх їхнього плану був дуже сумнівний, і здавалось, що коли вони почнуть це робити, наша участь в цьому стане очевидною. Тоді також, коли вони досягнуть Угорщини, німці захочуть «покласти на них руку», і це призведе до серйозного конфлікту. Якщо ми будемо опиратися, німці відразу отримають готовий привід для інтервенції (...) Чи була б успішною чи неуспішною ця спроба, німці б сказали, що ми змовились з ворогом. Це не означало, що ми відкидаємо притулок для партизан, але ми маємо відкласти наше остаточне рішення і безпеку та відповідальність, які з цього випливають, до того часу, коли ситуація стане такою, що ми не зможемо далі відкладати з цим. Наше військове керівництво стояло на тому, що запит партизан про надання їм притулку може бути взятий серйозно до уваги лише тоді, коли партизани досягнуть угорських кордонів, і це стане політичною, а не військовою проблемою» (Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war. With a foreword of C. A. Macartney. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 308–309.

При цьому делегати ОУН керувались стратегічними розрахунками на можливу висадку західних альянтів на Балканському півострові, що призвело б до встановлення західного впливу і не допустило до утвердження радянського диктату в країнах Південно-Східної Європи. За свідченнями Є. Врецьони, угорські представники заявили, що готові прийняти дану концепцію української сторони, однак лише у випадку висадки військ альянтів на Балканах. При цьому у них склалось враження, що ці українські пропозиції зроблені з ініціативи західних союзників²⁸⁶.

За свідченнями М. Степаняка, на таємному форумі у Будапешті українська делегація висловила думку про те, що Німеччина вже пограла війну на сході і невдовзі зазнає поразки у світовій війні. На українські землі мала прийти Червона армія, яка, просуваючись все далі на захід, мала розпочати комунізацію країн Центрально-Східної Європи. Українські представники наголошували на існуванні спільної радянської загрози для українського та угорського народів. Це, зі свого боку, породжувало спільні інтереси двох сторін у протистоянні експансії Кремля. Члени української місії заявили, що український народ рішуче налаштований на боротьбу з більшовиками і що в цій боротьбі він відкритий до активної співпраці та союзництва зі всіма народами, що визнають право українців на створення власної незалежної держави в її етнографічних межах²⁸⁷.

Угорські представники погодились з висловленою оцінкою становища на Східному фронті та загрозою більшовизації країн Центрально-Східної Європи, визнавши, що сталінський режим є спільним ворогом для двох народів. У зв'язку з цим вони висловили зацікавленість у створенні на кордоні з Угорщиною самостійної Української держави як своєрідного буферу проти російської загрози. Було також підкреслено, що угорське командування планує обороняти державні кордони власними силами і не бажає відсилати свої війська на окуповані німцями східні території. Однак, з огляду на сильний пресинг Берліна, воно змушене утримувати угорські частини далеко від власних кордонів. Було висловлено сподівання, що взаєморозуміння та співпраця між Угорщиною та українським народом відіграють велику роль у спільній боротьбі проти більшовизму в майбутньому. З протилежної сторони було додано, що українці планують вести антирадянську боротьбу власними силами, незалежно від планів інших держав, однак українські

²⁸⁶ Врецьона Є. Фрагменти з життя та боротьби. Упор. О. Панченко. – Гадяч, 2006. – С. 134–135.

²⁸⁷ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 87.

повстанські сили потребують зброї та інших військово-технічних засобів для кількісного розширення УПА до «бажаних розмірів»²⁸⁸.

Під час розмов із генерал-полковником Ф. Сомбатгеї українські делегати представили йому карту українських етнічних земель, на яких повинна була сформуватись незалежна Україна. Мапа французькою мовою відповідала стану 1937 р. На ній територія Закарпаття була віднесена до Української держави як її невід'ємна складова²⁸⁹. У такий спосіб українські делегати намагались у завульованій формі представити свої інтереси щодо цієї території.

Під час українсько-угорської зустрічі в Будапешті обговорювалось також питання українсько-польських міжнаціональних відносин. Угорські військові представники, негативно оцінюючи українсько-польський міжетнічний конфлікт, який спалахнув на території Західної України як фактор, що суттєво послаблював два антикомуністичні рухи опору в Східній Європі – польську АК та УПА, запропонували своє посередництво у проведенні переговорів між делегатами ОУН та польського підпілля. Зокрема, угорці підкреслили, що вони надають великого значення подібному договору і впевнені, що їх посередництво дасть позитивні результати. Представники ОУН відповіли, що подібні переговори вже проводяться, однак у зв'язку зі значними територіальними претензіями поляків, домовитись з ними складно²⁹⁰. Зі свого боку, угорські делегати запропонували допомогу в налагодженні зв'язку Проводу ОУН із представниками польського еміграційного уряду в Лондоні для досягнення взаємної згоди. Однак оунівські представники відхилили посередництво угорців, покликавшись на те, що керівництво ОУН очікує завершення чергового раунду українсько-польських переговорів²⁹¹.

²⁸⁸ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 87–87зв.

²⁸⁹ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. – К., 1997. – №1. – С. 138–139.

²⁹⁰ Див. детальніше про українсько-польські переговори у 1943–1945 рр.: В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів в роки Другої світової війни: позиції сторін / В. В'ятрович // Український визвольний рух. – Зош. 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів: Мс, 2003. – С. 127–137; Кутовий Р. Позиція польського підпілля на переговорах з ОУН(Б) весною 1943 р. кризь призму причини «Волинської трагедії» // Волинська конференція: через історію до порозуміння. Матеріали Волинської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 року. – Луцьк: Східноукраїнський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – С. 54–58.

²⁹¹ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 83–83зв.

Наприкінці українсько-угорського таємного форуму у Будапешті, коли були узгоджені всі пункти угоди й аудієнція наближалась до кінця, українські делегати відважились виступити з неоднозначною пропозицією, запропонували угорському уряду розірвати союз із гітлерівською Німеччиною та вивести свої окупаційні війська з території України. «Для старшин, присутніх під час переговорів, це була справжня несподіванка. Наступила мовчанка. І ми, а ще більше мадярські старшини, дивились на генерала Сомбатаї [має бути Сомбатгеї – О. П.]. Від нього очікували відповіді. Обличчя генерала показало сліди неспокою. Внутрішньо він стримував свою знервованість. Здавалось, він бореться сам з собою і шукає, як сформулювати своє рішення. І врешті він сказав рішучим тоном і тремтячим голосом: «Ні, волюю, щоб мене повісив Сталін, аніж, щоб розстріляв Гітлер», – писав у своїх спогадах член української делегації І. Гриньох²⁹².

Враховуючи невдачі угорської дипломатії у переговорах із західними альянтами, втрату надій на можливу висадку англо-американських військ на Балканах і швидке наближення радянських військ до кордонів своєї країни, на зламі 1943–1944 рр. начальник генштабу Ф. Сомбатгеї, а також та частина угорського військового командування, що розраховувала на можливість розриву союзу із нацистською Німеччиною, були змушені надалі дотримуватися тактики вичікування, яка заперечувала можливість відкритого виступу проти Третього Рейху. Сам очільник угорського генштабу вважав, що відкрита конфронтація з Німеччиною за тих умов є вкрай небезпечною. Головною ідеєю-фікс угорської правлячої еліти було збереження існуючого гортистського режиму перед обличчям двох потенційних загроз: німецької окупації та перспективи насадження влади ультраправих; і встановлення радянської влади з ліквідацією традиційних інститутів угорської державності. Ці страхи провокували рефлекс самозбереження, який робив угорське політичне та військове керівництво заручником наявної ситуації, нездатним до рішучих дій на міжнародній арені. Тому невдвозначна пропозиція українських представників викликала тільки внутрішнє збентеження та пронимецькі сентименти представників угорського військового істеблішменту, яке не бачило у тій ситуації надійної альтернативи союзу з Німеччиною.

Незважаючи на свій конспіративний характер, українська підпільна місія до столиці Угорщини не залишилась поза увагою західних дипломатів. Зокрема, про переговори між представниками

²⁹² Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 148.

українського збройного резистансу та угорським генштабом у Будапешті дізнались представники американського дипломатичного корпусу. Колишній посол США в Будапешті Дж. Монтгомері згадував у своїх спогадах про те, що керівники українських повстанців були запрошені до Будапешта, де внаслідок переговорів з представниками угорського командування була досягнута секретна домовленість про ненапад, відмову від практики захоплення в полон вояків обох армій та обмін військовополоненими²⁹³.

Цей епізод українсько-угорських відносин у роки Другої світової війни підтверджує також у своїх спогадах угорський прем'єр М. Каллаї, відзначаючи, що наприкінці 1943 р. угорці запросили керівників українських, польських та російських некоммуністичних партизанів до Будапешта, де були проведені переговори з начальником угорського генерального штабу Ф. Сомбатгеї та вищими офіцерами, обговорені умови перемир'я та визначені засади взаємовідносин між партизанами й угорськими окупаційними військами у німецькому тилу²⁹⁴.

Опосередкованим свідченням про переговори командування УПА з представниками угорського військового керівництва можна вважати твердження головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Р. Шухевича («Тарас Чупринка») у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради», надрукованій у 1948 р., де зазначалось: «Бойові й політичні успіхи УПА зацікавили українською проблемою сусідів України та інші чужонаціональні політичні кола. З Головним Командуванням УПА зв'язувались представники урядів інших держав, бажаючи провести переговори з офіційним представництвом українського народу з метою врегулювати цілий ряд політичних справ, актуальних тепер чи в майбутньому. Тому, що такого загальнонаціонального представництва українського народу в цей час не було, – взимку 1943–1944 рр. ці переговори вело Головне Командування УПА. До участі в цих переговорах Головне Командування запросило також представників інших українських політичних самостійницьких угруповань»²⁹⁵.

Поїздка української підпільної місії до столиці Угорщини та подальші переговори з представниками угорського істеблішменту засвідчують суб'єктний статус ОУН та УПА у міжнародних відноси-

²⁹³ Montgomery J. F. Hungary the unwilling satellite. – New York, 1993. – P. 164.

²⁹⁴ Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second World War. With a foreword of C. A. Macartney. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 307–308.

²⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». Документи і матеріали. – Торонто–Львів, 2007. – С. 339.

нах. Зокрема, українсько-угорські перемовини, які згідно з нормами міжнародного права, слід трактувати як політичні консультації, логічно вписуються у транснаціональну модель теорії міжнародних відносин (прихильники – Дж. Розенау, К. Кайзер, Дж. Най, Р. Коохейн, Е. Морзе), за якою держави можуть вступати у взаємодію з недержавними суб'єктами міжнародних відносин. Остання стала проявом нової тенденції у світовій політиці, коли на арену міжнародного життя поступово висунулись недержавні учасники (гравці) міжнародних відносин. Український визвольний рух, за класифікацією П. Віллетса, став «нелегітимним актором» світової політики²⁹⁶.

Попри досягнуті на українсько-угорському таємному форумі у Будапешті усні домовленості, головною причиною того, що вони не матеріалізувались у конкретній письмовій угоді і навіть була тимчасово призупинена їх реалізація, на думку угорського дослідника І. Ровоса, стали занадто сміливі й амбітні вимоги української сторони, а саме: наполягання на швидкому розриві угорсько-німецьких союзних відносин і заява про територіальну претензію до Угорщини – Закарпаття (хоча, як видно зі свідчень українських делегатів, прямої декларації з боку ООН з цього питання зроблено не було), на що угорські урядові кола за тих обставин не могли піти²⁹⁷.

Стратегічним завданням угорської військово-політичної еліти на переломному етапі Другої світової війни було збереження державної незалежності і територіальної цілісності своєї країни. Якщо вимога розірвати стосунки з Третім Рейхом залежала від успішності переговорів Будапешта із західними державами та надання ними гарантії у забезпеченні військової підтримки для Угорщини, то на поступки у територіальному плані вона не могла піти за будь-яких обставин. Угорський уряд на зламі 1943–1944 рр. шукав виходу зі складної геополітичної ситуації, застосовуючи при цьому різноманітні зовнішньополітичні комбінації. При цьому її керівники намагались не повторити сумний досвід Першої світової війни, коли Угорщина, як складова частина Австро-Угорської дуалістичної монархії, опинилась у таборі переможених країн і була змушена поступитись своїми територіями на користь держав-переможниць і новостворених країн.

²⁹⁶ Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин: підручник. – (3-тє вид., переробл. і доп.). – К.: Знання, 2007. – С. 101–106.

²⁹⁷ Ravasz I. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. – К., 2006. – О. 217.

Дискусійними і не до кінця з'ясованими залишаються стратегічні мотиви угорського військового керівництва у веденні переговорів з представниками ОУН та УПА. На думку польського дослідника Г. Мотики, у випадку виходу Угорщини з Другої світової війни остання сподівалась заручитись підтримкою українського підпілля і забезпечити з його допомогою успішний перехід угорських військ на батьківщину²⁹⁸.

Однак пояснення польського автора є спрощеним підходом до інтерпретації дій угорського військового керівництва. На нашу думку, слід враховувати більш широкий геополітичний контекст переговорів між УПА та угорською королівською армією на завершальному етапі Другої світової війни. Усвідомлюючи загрозу поширення експансії Кремля на захід, угорські військові кола, які були пов'язані з прозахідним курсом політики уряду М. Каллаї, у 1943 р. намагались скоординувати діяльність антикомуністичних рухів опору в Східній Європі для спільного протистояння радянській загрозі. З цією метою командування угорських окупаційних частин на Східному фронті у 1943–1944 рр. ініціювало переговорний процес не тільки з представниками УПА, але і з командуванням польської АК²⁹⁹. У той же час аналогічні домовленості щодо

²⁹⁸ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*; Instytut Studiów Politycznych PAN / Grzegorz Motyka. – Warszawa: Oficjalna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 273.

²⁹⁹ У роки Другої світової війни Будапешт за спиною німців підтримував таємні контакти з польським еміграційним урядом в Лондоні, сподіваючись за його посередництвом налагодити зв'язки з англо-американськими союзниками та вивести країну з війни. Угорщина довгий час утримувала на своїй території в таборах інтернованих велику групу польських біженців (до 15 тис., з яких 6 тис. військових), що перебралися сюди восени 1939 р. після поділу Другої Речі Посполитої між Німеччиною та СРСР. Нею ж проходила одна із головних зв'язкових і кур'єрських ліній польського підпілля, а в Будапешті у 1943 р. була створена законспірована база АК, командування якої планувало за підтримки угорських військових розгорнути тут свої підрозділи (3–4 батальйони) для походу у Західну Україну в разі вибуху тут загальнопольського повстання.

Перші контакти між представниками угорської військової розвідки та командуванням АК вдалось досягнути у вересні 1943 р. на Волині. Тоді під час зустрічі начальника відділу 1-Б штабу угорських окупаційних військ на території України полковника Є. Падані та локального командувача АК М. Карашевича було досягнуто угоду про припинення збройного протистояння між двома арміями.

5 листопада 1943 р. комендант бази АК в Будапешті А. Сап'єга («Токай») спробував нав'язати контакти з вищим командуванням угорських королівських збройних сил. За допомогою полонофіла угорського графа С. Бадені він

ненападу та обміну військовополоненими, зброєю, амуніцією, розвідданими та медикаментами у другій половині 1943 р. угор-

зустрівся з начальником угорського генштабу генерал-полковником Ф. Сомбатгеї. Під час рандеву, що тривало біля години, польський військовий емісар намагався з'ясувати наступні питання: 1) заручитись підтримкою командування угорської армії у справі таємного постачання підрозділам АК певної кількості угорської легкої зброї та амуніції; 2) з'ясувати ставлення угорського командування до можливості таємного формування на території Угорщини окремих військових підрозділів АК зі складу інтернованих польських офіцерів та вояків (3–4 тис.); 3) прозондувати можливість здійснення угорськими військами тимчасової окупації території Західної України у випадку поразки вермахту на Східному фронті для наступної передачі цих земель полякам. Під час розмов з польським емісаром угорський генерал відмовив у постачанні відділів АК зброєю та амуніцією, пояснюючи її нестачею в угорській армії. Стосовно другого питання Ф. Сомбатгеї зазначив, що в польсько-угорській таємній військовій співпраці ще не досягнуто необхідного рівня відносин для формування польських збройних сил на території Угорщини. Він відзначив, що угорська дружба з поляками коштує дуже дорого для Угорщини в умовах німецького тиску. Незважаючи на це, генерал виявив зацікавленість у співпраці угорської армії з АК і призначив для утримання постійного контакту з польськими військовими представниками відповідних офіцерів 2-го відділу (розвідка та контррозвідка) угорського генерального штабу.

Однак встановити дієві контакти між представниками польського еміграційного уряду в Лондоні й угорськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр. так і не вдалось. Незважаючи на прихильність гортистської владної еліти до поляків, сподівання польського підпілля на активну підтримку своїх планів з боку угорського керівництва не виправдались через перманентний тиск з боку Берліна, загрозу німецької окупації Угорщини та швидке просування радянських військ на захід. Як підсумував результати таємних польсько-угорських переговорів у своєму піврічному звіті до еміграційного уряду в Лондоні командувач АК генерал Б. Коморовський від 1 березня 1944 р.: «У відбутих переговорах окрім прихильних слів на нашу адресу не здобуто нічого конкретного».

Водночас угорці були вкрай не зацікавлені у збройному протистоянні із збройними силами польського підпілля та АК на території Західної України. Застосовуючи тактику таємної військової дипломатії, угорські представники регулярно вступали у мирні контакти з різними національними рухами резистансу з метою досягнення домовленостей про ненапад. На початку 1944 р. угорське командування, реалізуючи цю тактичну лінію, уклало локальний пакт про ненапад з командуванням АК в окрузі Станіславів (*Armia Krajowa w documentach. 1939–1945. Tom III: kwiecień 1943–lipiec 1944 / Studium Polski Podziemnej. – Londyn, 1976. – S. 201–205, 316; Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego. Pod red. Kr. Komorowskiego. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 2001. – S. 179–189; Ungváry Krisztián. A magyar honvedség a másodc világháborúban. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. – O. 221; Fai-Podlipnik Judith. Hungary's relationship with Poland and its refugees during World War II / Southeastern Louisiana University // East European Quarterly. – 2002. //http://findarticles.com/p/articles/mi_7063/is_1_36/ai_n28129483).*

ські окупаційні війська з санкції 2-го відділу генштабу досягнули із сербськими четниками (офіційна назва з 1942 р. – Югославські війська на батьківщині) генерала Д. Михайловича на Балканах³⁰⁰, вочевидь, сподіваючись використати їх у протистоянні з комуністичними партизанам Й. Тіто та налагодженні за їхнім посередництвом зв'язків із англо-американськими союзниками, у випадку висадки останніх на півострові.

Відповідно до тактичної схеми, прийнятої угорським командуванням та підтриманої урядом М. Каллаї у 1943 р., угорські окупаційні війська, які перебували на радянській території, з метою збереження власної боездатності та сил повинні були уникати сутичок з некомуністичними партизанськими формуваннями поляків, українців та росіян, укладаючи з ними договори про ненапад, домовляючись про обмін військовополоненими та постачаючи їм зброю, амуніцію та медикаменти³⁰¹.

Феномен замирення угорських окупаційних військ з небільшовицькими рухами опору був безпосередньо пов'язаний з небажанням угорської військово-політичної еліти розпорошувати військовий потенціал своєї країни у війні на Східному фронті та водночас із фатальною неможливістю вирішити питання репатріації угорських експедиційних сил з радянської території через непоступливу позицію Берліна. За цих умов тактика максимально можливого уникання конфліктів з локальними партизанськими формуваннями для збереження власних сил була чи не єдиною рятівною лінією поведінки угорських окупаційних військ у 1943–1944 рр.

Угорська військова місія на Волинь

Наприкінці грудня 1943 р., після повернення української делегації до Львова, для закріплення будапештської домовленості на територію Волині була відправлена угорська військова місія на чолі з колишнім керівником відділу 1-Б 8-го угорського окупаційного корпусу полковником генштабу Ференцом Мартоном у складі молодшого лейтенанта Ю. Штама і сержанта Сабо. Метою місії було встановити тісні контакти з командуванням УПА, дізнатися більше про український національно-визвольний рух у регіоні, структуру

³⁰⁰ Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagyak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései / Szerkesztette Haraszti György; Állambiztonsági szolgálatok történeti levéltára. – Budapest, 2007. – O. 59.

³⁰¹ Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second World War. With a foreword of C. A. Macartney. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 307–308.

та засади формування УПА. Загалом угорський візит мав посприяти повстансько-гонведському примиренню та виробленню спільної стратегії й тактики антирадянської боротьби.

Відповідальними за забезпечення угорських військових представників необхідною інформацією та супроводу під час їхнього «повстанського вояжу» ГК УПА було призначено Р. Волошина («Горбенка»), О. Логуша («Іваніва») та А. Дольницького. Водночас для охорони був виділений спеціальний відділ курінного «Кропиви» (В. Процюк), розписано план поїздок та інспекцій по запіллю УПА, за допомогою районної референтури УЧХ організовано харчування та проживання гостей³⁰².

Угорська делегація була доставлена кінним роєм «Байди» із залізничної станції Мирогоща до с. Будераж Здолбунівського р-ну на Рівненщині, де для гостей з Угорщини був влаштований урочистий привітальний концерт та огляд місцевої сотні УПА. Звідси у супроводі заступника керівника розвідувального відділу ШВО «Богун» В. Коренюка («Модеста»), шефа штабу групи Д. Казвана («Черника») та її командира П. Олійника («Енея») угорські представники виїхали в штаб-квартиру групи до с. Батьківці Острозького р-ну, де було оглянуто кінний відділ полковника О. Даниленка («Данька»). Після цього делегація відвідала с. Теремне цього ж району, де в лісі сфотографувала місце недавнього бою між відділом УПА та загonom радянських партизанів, а потім перемістилася до с. Вовковії Демидівського р-ну для огляду куреня «Юрка» і сотні чехів при УПА. Після наради з повстанськими старшинами і святкового концерту, влаштованого місцевим населенням, угорські парламентарі ознайомилися з господарським комплексом повстанського запілля, оглянувши майстерні та промислові об'єкти, а згодом у с. Глибока Долина – артилерійський відділ УПА «Берези». Після цього делегація побувала в Дермані, де відвідала т. зв. картографічне бюро УПА, очолюване І. Мартинюком («Козак»). Тут, у будинку вчителя Й. Шевчука, з 30 грудня 1943 р. по 2 січня 1944 р. була проведена велика нарада, в якій з українського боку брали участь А. Дольницький («Немо»), Р. Волошин («Горбенко»), О. Логуш («Іванів»), П. Олійник («Еней») та В. Кук («Леміш»)³⁰³.

³⁰² Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 51–54.

³⁰³ «Моє перебування в кавалерії Данька». «Сливка». 1948 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 92, 96; Марчук І. Ростислав Волошин / Відповід. ред. П. Й. Потічний. – Торонто–Львів, 2012. – С. 45–46; Протокол допиту Р. Трофимчук. 5–6.12.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 74–75.

2 січня 1944 р. угорські військові представники прибули у супроводі перекладача і трьох старшин ГК УПА до штабу 4-ої ВО «Тютюнник» групи УПА-«Північ», що розташовувався у с. Топча Корецького р-ну на Рівненщині. З цієї нагоди у помешканні одного з жителів села було влаштовано привітальний банкет. Згодом відбулись переговори, на яких з української сторони були присутні представники ШВО «Тютюнник» – командир групи Ф. Воробець («Верещака»), шеф військового штабу П. Гудзоватий («Очеретенко»), політичний виховник Є. Мовчан («Орел»), командир з'єднання «Хмельницький» Я. Яковлів («Кватиренко»), шеф військового штабу з'єднання А. Балицький («Вітер») і політичний референт «Хитрий». Ф. Мартон у привітальному слові високо оцінив «доблесну повстанську армію, яка несе визволення людству» і передав їй командирам 1 тис. індивідуальних перев'язочних пакетів, зброю та боєприпаси. Зі свого боку Ф. Воробець («Верещака») висловився за необхідність тісної співпраці між угорськими військами та відділами УПА у проведенні спільних бойових акцій проти радянських партизанів. 3 січня 1944 р. угорська делегація з дозволу командування УПА оглянула особовий склад з'єднання «Хмельницький» у с. Мала Совпа. При від'їзді зі штабу ВО «Тютюнник» полковник Ф. Мартон пообіцяв подарувати українським повстанцям радіостанцію для підтримання з ними постійного радіозв'язку³⁰⁴.

За розповіддю головного опікуна місії А. Дольницького: «Мартон отримав хорошу інформацію про наш рух від Волошина та Логуша. Ми відвідували бойові відділи УПА всіх родів зброї, робили їхній перегляд і полк[овник] Мартон розмовляв з старшинами відділів. Відбулись подібні інспекції нашого підпільного та господарського апарату. Мені здавалось, що вже на початку перебування при УПА полк[овник] Мартон був переконаний, що має справу не з стихійним місцевим бунтом, а з добре організованою й дисциплінованою підпільною армією, що розпоряджається свідомими та бойовими кадрами і спирається на справжній адміністративний апарат. Він теж помітив, що УПА має повну підтримку населення. Мені було приємно помічати, як полк[овник] Мартон відкривав щораз нові прикмети нашої організації й здавалось набирав до УПА щораз більшого респекту в час нашої поїздки. Він був здивований артилерійським полком к-ра «Берези». Особливо він захопився кін-

³⁰⁴ Протокол допиту В. С. Логвиновича. 4.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 3. – Арк. 102–103, 109–110, 118; ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 168–169.

ним ескадроном полк[овника] Олександра Даниленка («Данька») (...) Був полк[овник] Мартон присутній і на нічних вправах, прийняв звіт від узбецького відділу, що перейшов від німців до УПА в повному озброєнні та амуніції. Коли при відвідинах одного польового шпиталю він довідався, що лікар робить операцію без наркозу, він негайно склав з лікарями список необхідних медикаментів та інструментів і того самого дня передав це замовлення по радіо до штабу угорської армії. За декілька днів 12 саней, навантажені скринями медикаментів, прибули з Мирогощі до шпиталю. Познайомили ми полк[овника] Мартона і з нашою промисловістю»³⁰⁵.

Згодом угорська місія вирушила на північний захід до ВО «Заграва», де у той час дислокувався КВШ УПА-«Північ». 6 січня 1944 р. полковник Ф. Мартон зустрівся з командиром групи Д. Клячківським, начальником штабу полковником Л. Ступницьким («Гончаренком») та іншими повстанськими старшинами у с. Комарове Маневицького р-ну Волинської обл.³⁰⁶. У цей час було дистанційно врегульовано конфлікт між відступаючими під Коростенем угорськими частинами та загоном УПА, який було прийнято за радянських партизанів³⁰⁷. За спогадами Ю. Ступницького, сина начальника штабу УПА-«Північ», під час переговорів сторони підтвердили попередню домовленість про взаємний ненапад, пропуск частин обох армій через контрольовану ними територію. Угорці зобов'язались передати відділам УПА певну кількість зброї та амуніції³⁰⁸.

За свідченнями М. Степаняка, Р. Волошин («Горбенко») під час перемовин з полковником Ф. Мартоном представив йому план розгортання боротьби УПА в радянському тилу, що надзвичайно зацікавило угорських військових³⁰⁹. Врешті-решт, було домовлено про злагоджену координацію між сторонами антибільшовицької боротьби: відповідальним за це з угорського боку став підполковник Є. Па-

³⁰⁵ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомины учасників. – Торонто, 1984. – С. 51–56.

³⁰⁶ Там само. – С. 58; Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. Т. 4. 1943. – М., 1988. – С. 359.

³⁰⁷ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомины учасників. – Торонто, 1984. – С. 58.

³⁰⁸ Ступницький Ю. Спогади про пережите. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 1. – Львів–Торонто: Літопис УПА, 2004. – С. 66.

³⁰⁹ Протокол допиту М. Степаняка. 30.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135 фп. – Т. 1. – Арк. 88зв.

дані, водночас капітан А. Дольницький був призначений на посаду зв'язкового старшини³¹⁰ УПА при штабі угорської армії³¹¹.

За даними члена КВШ УПА-«Північ» В. Левковича («Вороного»), полковник Ф. Мартон виступав на повстанському Святвечорі 6 січня 1944 р., а згодом у зв'язку з наближенням лінії фронту разом з групою угорських офіцерів відлетів в Угорщину³¹². Один з відділів УПА, що супроводжував угорську делегацію до станції Олика (Ківерцівський р-н Волинської обл.), отримав на знак подяки від угорців 4 ящики гранат і кілька ящиків амуніції³¹³. Невдовзі після завершення волинської місії полковник Ф. Мартон був призначений головним зв'язковим офіцером від Угорської окупаційної армії до крайового командування УПА-«Північ».

Таким чином, поїздка угорської військової делегації на Волинь по теренах повстанського запілля наприкінці 1943 р. – початку 1944 р. та обмін зв'язковими старшинами завершили переговорний процес між командуванням УПА та угорської армії, розпочатий наприкінці серпня 1943 р., і заклали підґрунтя для подальшої двосторонньої військової співпраці на антирадянській платформі.

Відносини кризь локальну призму

Про результати українсько-угорських домовленостей та їхнє втілення у реальному житті свідчив М. Лебець, який курував переговорний процес із угорцями: «Від того часу мадяри поводяться лояльно в цілому терені. Перепускаючи відділи УПА через вузлові лінії, що стережуть, подають денні гасла, повідомляють про небез-

³¹⁰ Потрібно відзначити, що посада зв'язкового офіцера від партизанської формації при штабі угорської королівської армії не була чимось особливим в угорській військовій практиці у 1943–1944 рр. Зокрема, у Будапешті у 1943 р. перебував зв'язковий офіцер від сербських четників Драже Михайловича на прізвище Боснякович, який підтримував контакти з угорськими військовими колами, забезпечував радіозв'язок та обмін розвідувальною інформацією між угорською армією та сербськими партизанами, поставку угорської зброї та медикаментів четникам, перекидання сербських емігрантів з Угорщини на югославську територію. (Macartney С. А. October fifteenth. A history of modern Hungary. 1929–1945. P. II. – Edinburgh: University Press, 1957. – P. 180).

³¹¹ Дольницький А. Вказ праця. – С. 58–59.

³¹² В. Левкович–«Вороний» Сторінки з пережитого комбатантом УПА // Літопис УПА – Бібліотека. Т. 4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред. П. Потічний, В. В'ятрович. – Торонто–Львів, 2003. – С. 28.

³¹³ Ступницький Ю. Спогади про пережите. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 1. – Львів–Торонто: Літопис УПА, 2004. – С. 66.

пеку з боку німців, перестають грабувати, знають та респектують нашу боротьбу за самостійність. Такий стан тривав до кінця німецької окупації»³¹⁴. Подібну райдужну картину відносин між угорськими окупаційними військами та УПА на Волині після укладення загального перемир'я зображував також А. Дольницький: «Відносини між угорцями та повстанцями надалі склалися добре. Майже на всій території, де стояли угорські частини, українське населення не знало клопотів. Не було більших боїв між УПА та угорцями. Щоправда, було кілька дрібних сутичок та непорозумінь, але вони були швидко полагождені зв'язковими старшинами»³¹⁵.

Однак наведені вище свідчення діячів українського підпільного руху більш схильні до ідеалізації повстансько-гонведських відносин, аніж претендують на адекватне відображення реалій. Через таємний характер джентльменської угоди про ненапад, глибоку конспіративність переговорів, обізнаність про неї переважно представників вищого командного складу сторонам так і не вдалось уникнути конфліктів. Відносини між УПА та угорськими окупаційними військами у другій половині 1943 р. – початку 1944 р. мали багатогранний і вкрай неоднозначний характер. Існували як випадки дотримання нейтралітету, взаємного ненападу та співпраці, так і факти збройних сутичок, боїв, зіткнень, пограбувань угорськими військами українського населення та роззброєння повстанськими загонами гонведів. Усе залежало від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, головним серед яких була світова війна, у якій Угорщина брала участь на боці Третього Рейху.

Спробуємо за допомогою українських підпільних звітів та інформацій з теренів відтворити ставлення угорських окупаційних військ до українського населення та відділів УПА у листопаді – грудні 1943 р. на території Волині та південного Полісся і в цьому контексті визначити, наскільки угорська сторона виявилась послідовною у виконанні умов договору з УПА про ненапад.

Після зайняття Червоною армією Києва 6 листопада 1943 р. та у зв'язку зі спробами радянського командування потіснити німецьке угруповання з Правобережної України у листопаді – грудні 1943 р., угорські окупаційні війська, які розташовувались на Житомирщині

³¹⁴ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 77–78.

³¹⁵ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 51.

та Київщині, за наказом німецького командування стали швидкими темпами перекидатись на територію Волині та південного Полісся для зміцнення німецького оперативного тилу та боротьби проти місцевих партизанських формувань. Рух угорських військ головним чином здійснювався по лінії Олевськ–Сарни–Дубровиця–Рівне. Щоб вивільнити частину тилових підрозділів вермахту для фронту, угорські війська, що прибували у населені пункти Волині, займали місця німецьких на охороні залізничних колій і шосейних доріг, а також поповнювали військові гарнізони в опорних пунктах.

Кардинальна зміна ставлення угорського командування до партизанських рухів різного ґатунку та мирного населення пов'язана з виданням 23 жовтня 1943 р. вже згаданого наказу командувача Угорської окупаційної армії генерала Г. Лакатоша про заборону гонведам здійснювати «негуманні» вчинки щодо мирних жителів, вбивства невинних осіб і спалення сіл³¹⁶. Однак справжня поведінка угорських військ на окупованій радянській території була далека від приписів наказу. Його поява, очевидно, стала наслідком намагання командування покращити імідж угорських окупаційних військ на Східному фронті в очах західних альянтів, з якими Будапешт підтримував таємні контакти.

На південному Поліссі та Волині у середині листопада 1943 р. спостерігались випадки брутального поводження гонведів супроти мирного населення. Разом з німцями вони брали участь у численних грабiжницьких акціях, зокрема у районі Пінська, Столина та Городка³¹⁷. 4–6 грудня 1943 р. такі акції угорців були зафіксовані українським підпіллям у селах Стара Носовиця, Крупець та Михайлівка у Дубенському, Радивилівському та Сарненському районах Рівненщини³¹⁸, а з 22 по 24 грудня 1943 р. – у Тутовичах, Ремчицях, Ратні, Бережниці, Великих Цепцевичих та Орв'яниці на півночі Рівненщини³¹⁹. Згідно з донесенням однієї із надрайонних референтур СБ ВО «Заграва», угорське військо отримало наказ від німецького командування грабувати українські села на Волині для забезпечення себе харчовими продуктами³²⁰. Побоюючись заходити в сільські

³¹⁶ Цит. за: Fenyó D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 157.

³¹⁷ «Відомості з Столинщини». [Осінь 1943 р.] // ЦДАВО України. – Ф. 3883. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 37.

³¹⁸ «Огляд подій з терену В. О. за час 1.12. до 10.11.1943 р.» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 33–36, 84; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 9.

³¹⁹ «Теренові відомості». УПА група «Заграва». Надр-н «Конотоп» 24.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 58.

³²⁰ Там само. – Арк. 59.

місцевості, опановані повстанським рухом, німці вирішили скористатись послугами своїх сателітів у здійсненні реквізиційних акцій.

Поведінка угорського війська в українських селах була неоднорідною, що визначалось кількома факторами. Зокрема, великий вплив мало перебування поблизу угорських підрозділів представників німецького командування. Окрім цього, важливим був також контроль з боку угорського командування за діями власного, вже значною мірою деморалізованого війська, своєчасне доведення ним інформації до підлеглих про замирення з УПА.

Згідно з інформацією командира об'єднаних куренів ВО «Турів» Г. Решетина («Галайди»), поданою командирі ВО «Заграва» І. Литвинчуку («Дубовому»): «Мадяри, де стояли сотні по хатах без своїх зверхників, то обходились з населенням погано, що-небудь грабували або крали. А де стояли мадяри з своїми командирами, то там заховувались спокійно, не зачіпали нічого, тільки брали сіно, овес та коней (...) Мадяри за свій час постою майже в кожному селі дещо взяли з таких речей, як гуси, свині, овечки і де в кого худобу (...) Але це вони робили, що їхні командири не знали. Бо коли вони хотіли щось робити у якого-небудь хазяїна, а хазяїн звертався до командира, то командир таку роботу забороняв»³²¹.

У відповідь на угорські реквізиційні акції підрозділи УПА виступили на захист українського мирного населення, входячи у збройні сутички та бої з угорськими окупаційними військами. Однак у більшості випадків українські повстанці не могли попередити та суттєво зашкодити «продовольчим операціям» угорців і німців в українських селах, а їхні виступи в обороні люду мали часто випадковий і нескоординований характер. До того ж не всі контракції УПА в цьому напрямку були успішними.

Наведемо кілька прикладів збройних зіткнень між відділами УПА та угорським військом у жовтні–грудні 1943 р. 10 жовтня 1943 р. відділ УПА роззброїв невелику групу угорських гонведів, яка прибула у с. Башківці на Шумщину для стягнення продовольчого контингенту³²². 2 листопада 1943 р. курінь УПА «Негуса» (командир – С. Олесків) оточив угорські війська у с. Сторожів Корецького р-ну на Рівненщині. В результаті бою, що тривав цілу ніч, повстанці так і не змогли вибити гонведів із укріпленої позиції. Тоді ж курінь УПА у кількості 400 осіб здійснив напад на німецьке й

³²¹ Лист до командира групи «Заграва» І. Литвинчука заступника командира «Галайди» «Голуба». 15.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 95.

³²² «Вістки з Кременеччини». 18.10.1943 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 138.

угорське військо у с. Осова Дубровицького р-ну³²³. Восени 1943 р. відділ УПА «Калини» (командир – Т. Качук) провів бій з угорським військом поблизу с. Війниця Млинівського р-ну.

У листопаді 1943 р. невідомий відділ УПА роззброїв колону угорського війська на шляху між селами Підзамче – Будки Радивилівського р-ну, однак згодом відпустив усіх гонведів на волю. Аналогічні акції були проведені повстанцями проти чоти угорців (50 осіб) поблизу с. Святе Здолбунівського р-ну, а також сотнею УПА «Сокола» (командир – Ф. Остапчук) проти угорського охоронного гарнізону на залізничному мості поблизу с. Замчисько Дубенського р-ну³²⁴.

9 грудня 1943 р. під час проведення реквізиційної акції німців та угорців (100 осіб) у с. Півче на Здолбунівщині дійшло до зіткнень з повстанським загоном «В'юна» та відділом азербайджанців при УПА, які перебували в околиці і виступили на захист населення. Внаслідок несподіваного нападу повстанців військо окупантів змушене були відступити³²⁵. На початку грудня 1943 р. курінь «Благого» під час рейду з південної Кременеччини на схід у с. Нова Гута був несподівано обстріляний угорсько-німецькою залізничною охороною³²⁶.

12 грудня 1943 р. у передмісті Тупинки відбувся бій між відділом УПА та німецьким й угорським військом, яке приїхало грабувати населення. В результаті бою було вбито 6 німців і роззброєно кількох угорців³²⁷. У ніч з 19 на 20 грудня 1943 р. на Жолудському переїзді між станціями Велика Рафалівка та Антонівка Володимирецького р-ну угорський охоронний гарнізон зробив засідку на відділ повстанців «Хортів» – «Корбана», внаслідок якої було поранено трьох стрільців³²⁸. 24 грудня 1943 р. невідомий відділ УПА здійснив обстріл німецького війська, яке прибуло у с. Мізочок Здолбунівського р-ну для стягнення продовольчого контингенту. На допо-

³²³ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 169, 188, 228.

³²⁴ Там само. – С. 178, 191, 219.

³²⁵ Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – С. 481; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 10.

³²⁶ «З хроніки подій на українських землях» (кінець 1943 і початок 1944 рр.) Збірка Ч. 4» // Архів ЦДВР. – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 2.

³²⁷ «Огляд подій з терену В. О. (10.12. – 20.12.1943)» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 303.

³²⁸ Літопис УПА. Т. 11. Нова серія. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. Упорядник В. Ковальчук. – Київ–Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2007. – С. 403.

могу останньому прибули 2 машини з угорським військом, яке відкрило вогонь по повстанцях, внаслідок чого відділ УПА був змушений відступити³²⁹. Подібна сутичка трапилася також 23 грудня 1943 р. у с. Богушівка Млинівського р-ну³³⁰.

Прикладом невдалої атаки повстанців на угорське військо може послужити нічний бій 24 грудня 1943 р. у с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну двох куренів УПА «Кори» (командир – М. Мельник) та «Ярка» (Д. Каленюк) і повстанського відділу під командуванням «Овдія» з угорською бригадою (бл. 2 тис. осіб), під час якого українські партизани зазнали значних втрат і були змушені відступити. У відповідь гонведи спалили кілька садиб у селі та розпочали репресії проти мирних жителів. Внаслідок цього серед селян поширились нарікання на УПА «за зачепку мадярів»³³¹.

24 грудня 1943 р. під час проведення ревізійної акції у селі Мощаниці на Острозчині угорці, попри спробу українських повстанців їх роззброїти, втекли, забравши при цьому з собою частину награбованого майна. Того ж дня у с. Уїздці Млинівського р-ну 5 стрільців УПА роззброїли 8 угорців. У відповідь до села прибула угорська чота (50 осіб), яка поставила ультиматум віддати до 28 грудня 1943 р. всю захоплену повстанцями зброю, погрожуючи спалити село. При цьому угорський командир у розмові з селянами висловив співчуття до українського визвольного руху, зазначивши, що «цілком розуміє становище українців, але такими вчинками, як цей, вони самі собі роблять шкоду». Після цього випадку угорці також ускладнили перехід через залізницю відділів та загонів УПА в околиці³³².

30 грудня 1943 р. під час квартирування сотні угорців (120 осіб) у с. Мощаниця Острозького р-ну на Рівненщині туди вступила сотня «Тура», яка запропонувала угорцям здати зброю. Однак під час роззброєння на підмогу гонведам підійшло німецьке військо з двома танкетками та бронепотягом, відбувся бій, в результаті якого загинуло 70 угорців (за іншими даними, 5 офіцерів і понад 20 вояків). Повстанці втратили 4 вбитих та один був важко поранений (за іншими джерелами, 6 поранених) і під натиском німецького вогню відступили³³³.

³²⁹ «Огляд подій з терену В. О. за час від 20.12. по 31.12.1943». «Січ». // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 120.

³³⁰ Там само. – Арк. 124.

³³¹ «Теренові відомості». УПА група «Заграда». Надр-н «Конотоп». 26.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 73.

³³² «Інформація Ч. 50 про події з терену Дубно за час на 3.01.44 до 5.01.44» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 120, 176.

³³³ «Огляд подій з терену В. О. за час від 20.12. по 31.12.1943». «Січ». // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 127; Андрощук М. («Вороний»). Записки повстанця / Ред. І. Марчук. – Торонто–Львів: «Літопис УПА», 2011. – С. 63.

31 грудня 1943 р. угорське військо, повертаючись назад після пограбування разом з польськими шуцманами сіл Велика Яблунька та Собятин Маневицького р-ну Волинської обл., було обстріляне відділом УПА, який виступив на захист українського населення. Однак внаслідок невдало спланованої засідки повстанців, угорські вояки змогли безперешкодно відступити³³⁴. У грудні 1943 р. місцева боївка ОУН під командуванням М. Павлюка («Тихого») здійснила засідку поблизу с. Новоселівка Млинівського р-ну на автоколоні з угорською чотою (25 осіб). Без жодного спротиву гонведи здалися в полон, віддавши українським підпільникам всю свою зброю³³⁵.

Зі спогадів командира куреня УПА М. Скорупського («Макс») відомо, що німецьке командування відправило наприкінці 1943 р. – початку 1944 р. одну угорську дивізію у лісовий масив між Острогом та Шумськом, щоб прикрити створений розрив у тилу фронтової смуги. Однак через вкрай низький морально-психологічний та бойовий стан угорське військо не наважилось вступати у збройні сутички з місцевими повстанськими загонами. Траплялись навіть випадки, коли українські та угорські війська стаціонували разом в одній місцевості, а словосполучення «український повстанець» було своєрідним паролем для пропуску відділів УПА через угорські охоронні застави. Українські повстанці обмінювали харчі на угорське озброєння. Частими також були випадки дезертирства угорців до лав УПА, які сподівались по зв'язках підпілля потрапити на батьківщину³³⁶.

Під впливом укладення договору про ненапад між угорськими окупаційними військами та ГК УПА наприкінці жовтня 1943 р. в окремих тилкових районах на Волині спостерігалось загострення угорсько-німецьких відносин через відмову угорських військ брати участь у пацифікаційних акціях в українських селах і здійсненні облав проти відділів УПА. В одному з підпільних звітів ОУН стосовно цього зазначалось: «... в осінніх місяцях 1943 р. на Волині стали помітними сильні тертя між мадярськими військовими частинами і німцями. Одною з головних причин напруження між «союзниками» була відмова мадярів брати участь у погромах та грабуванні українського населення. Між німцями й мадярами стали множитись різні конфлікти»³³⁷. Наприклад, цікавий випадок стався

³³⁴ «З письмово звіт за час від 27.12 до 1.01.1944 р. з терену «Кодак». 15.01.1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 68.

³³⁵ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х томах. Т. 1. Волинь. – Рівне: ППМД, 2008. – С. 204, 392.

³³⁶ Скорупський М. Туди, де в бій за волю. – К. 1992. – С. 213–214.

³³⁷ «Вісті з Осередніх, Східних і Південних українських земель (1943 і 1944 рр.). Збірка Ч. 2.» // Архів ЦДВР, м. Львів. – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 45.

10 листопада 1943 р. на північній Збаражчині, коли німці разом з польським шуцманшафтом та угорським військом грабували с. Раковець. Німці й поляки жорстоко знущались над населенням, а угорці, як зазначалось у звіті, «не хотіли брати участі в погромі і тільки просили в селян хліба і яєць»³³⁸.

10 грудня 1943 р. угорці не взяли участі у спільній з німцями «продовольчій» операції у селах Лосятин та Соснівка Кременецького та Шумського р-нів, а «старались попередити людей, щоб ховали перед німцями речі»³³⁹. 12 грудня 1943 р. під час нападу німців та гонведів (разом бл. 200 осіб) на село Уїздці Млинівського р-ну на Рівненщині останні не брали участі у грабуванні українських селян³⁴⁰. 14 грудня 1943 р. аналогічна ситуація спостерігалася у с. Шумбар на Шумщині, де угорці також відмовились від реквізиції, а «селян з худобою повертали, говорячи втікати назад». Цього ж дня угорське військо, що перебувало на постой поблизу с. Липи Дубенського р-ну, не допустили в селі проведення грабівницької акції підрозділом шуцманшафту³⁴¹. Про вияв лояльності мадярських військ у відношенні до УПА свідчить також випадок, що трапився у с. Новостав Рівненського р-ну, де гонведи виявили господарську криївку УПА з продовольчими запасами та медикаментами, про яку не повідомили німців, обумовлюючи це тим, що «угорці і партизани є союзниками»³⁴². Були зафіксовані також випадки звільнення затриманих українських підпільників угорськими військовими³⁴³.

За даними Є. Басюка, який восени 1943 р. перебував в оточенні командира ВО «Богун» П. Олійника («Енея»), угорські частини, що охороняли лінію залізниці на ділянці Шепетівка–Рівне, дотримуючись умов укладеної угоди з УПА про взаємний ненапад, давали можливість загонам останньої вільно пересуватись та маневрувати в цьому районі³⁴⁴.

³³⁸ Літопис УПА: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2. Т. 2. – Торонто, 1977. – С. 183.

³³⁹ «Збройні ворожі сили в терені В. О. 10.12 – 20.12.1943 р.» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 88, 303.

³⁴⁰ «Огляд подій з терену В. О. за час 1.12 до 10.11.1943 р.» // Там само. – Арк. 38.

³⁴¹ «Збройні ворожі сили в терені В. О. 10.12 – 20.12.1943 р.» // Там само. – Арк. 85.

³⁴² Там само. – Арк. 87.

³⁴³ Див.: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. – С. 482–483.

³⁴⁴ Протокол допиту Є. Басюка. 28–29.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75133 фп. – Арк. 50.

На аналогічні свідчення, що характеризують ставлення українських повстанців до гонведів, можна натрапити також в угорських джерелах. Зокрема, у книзі спогадів радника МЗС Угорщини Дежу Шаї, який брав участь у будапештських переговорах з представниками ОУН та УНДО у грудні 1943 р., згадується випадок, коли великий загін УПА (500–600 осіб) оточив і взяв у полон сотню німецьких та угорських вояків, що здійснювали реквізицію продовольства в одному з українських сіл на Волині. Після з'ясування ситуації повстанці розстріляли 11 німців і водночас відпустили 70 гонведів, навіть не роззброївши їх³⁴⁵.

Повстансько-гонведське замирення

Для врегулювання відносин між УПА та угорськими окупаційними військами на локальному рівні у 1943–1944 рр. практикувалось укладення окремих тактичних угод на місцях, незалежно від загального договору на вищому рівні. Можливість застосування такої практики забезпечувалася наказом головнокомандувача УПА Д. Клячківського від 28 жовтня 1943 р. та відповідними директивно-розпорядчими документами угорського командування.

Завдячуючи цьому, у тилу Східного фронту виникло явище укладання серії локальних тактичних угод про нейтралітет і ненапад між командуванням УПА та угорськими окупаційними військами. Тому важко погодитись з думкою угорського дослідника І. Ровоса, який вважає, що українсько-угорська співпраця набула широкого розголосу та практичного втілення серед вояків обох армій лише наприкінці весни 1944 р.³⁴⁶. Наведені нижче факти повстансько-гонведських переговорів і військової співпраці спростовують цю тезу. Процес замирення між УПА та угорськими військами у зонах зіткнень затягнувся до кінця 1943 р. – початку 1944 р., зважаючи на умови суворої конспірації у повстансько-угорських перемовинах та місцеві обставини.

Комендант ВПЖ ВО «Богун» М. Андрощук («Вороний») стосовно цього згадував: «Часті були випадки, що поодинокі відділи УПА з одної сторони, а частини мадярських військ з другої, заключували поміж собою договори про взаємну виміну, а саме: мадяри

³⁴⁵ Saly D. Szigoruan bizalmas! (Fekete könyv: 1939–1944). – Anonymus, 1945. – О. 674.

³⁴⁶ Ravasz I. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. – К.: Інститут історії України, 2006. – О. 217.

доставляли зброю, амуніцію і медикаменти, за що діставали від повстанців харчеві продукти»³⁴⁷.

Перші переговори на локальному рівні між УПА та угорським військом після укладення Волинського договору про ненапад ми зафіксували на початку грудня 1943 р. На зустрічі у с. Суйми Здолбунівського р-ну на Рівненщині між групою гонведів і п'ятьма делегатами місцевої боївки ОУН, яка проходила при допомозі закарпатських українців, що перебували в угорському війську, угорці погодились не нападати на українських повстанців і взамін за фураж для коней передали певну кількість зброї та амуніції для останніх. За наслідками наступного раунду перемовин делегатів ОУН із представниками угорського командування у Мізочі, угорські офіцери передали для українських партизанів ключі від складів зі зброєю та боєприпасами для їх самостійного спорожнювання³⁴⁸.

Про замирення між УПА та угорським військом на Мізоччині згадував М. Андрощук («Вороний»): «Добросусідські відносини з командуванням мадярських військ в цьому терені були якнайкращі. Всі об'єкти, які обсаджували мадярські війська, як залізниці (особливо залізничні переїзди), мости, переправи, були доступними для відділів УПА. Всякі непорозуміння, інциденти, що виникали між повстанськими відділами та мадярськими військами, були зараз поладжані спеціальною комісією, що складалася з обох сторін»³⁴⁹.

17 грудня 1943 р. під час переходу угорського батальйону (500 осіб) у напрямку на Цумань поблизу с. Майдан Дубенського р-ну гонведи зіткнулись з відділом УПА, з яким не наважились вступити у бій, розпочавши переговори. За наслідками перемовин між командирами, угорцям було надано право на безперешкодний прохід через територію, підконтрольну повстанцям³⁵⁰.

21 грудня 1943 р. було укладено локальний договір у Радивилівському р-ні на Рівненщині, про що повідомлялось в інформації референтури СБ Дубнівського надрайону за 27 грудня 1943 р. Згідно з документом, 21 грудня 1943 р. на станції Михайлівка відбулась зустріч представників ОУН та офіцерів угорського гарнізону для обговорення спірних питань. З угорського боку були присутні капітан з ад'ютантом та 13 нижчих офіцерів. Зі сторони ОУН за столом

³⁴⁷ Андрощук М. («Вороний»). Записки повстанця / Ред. І. Марчук. – Торонто–Львів: «Літопис УПА», 2011. – С. 64–65.

³⁴⁸ «Сам собі волю здобував (оповідання повстанця УПА)». «Дуб». [Б. д.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 151.

³⁴⁹ Андрощук М. («Вороний»). Записки повстанця / Ред. І. Марчук. – Торонто–Львів: «Літопис УПА», 2011. – С. 63–64.

³⁵⁰ «Відомості з терену». [Б. д.] // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 80.

переговорів опинилися провідник Дубнівського надрайону сотенний М. Казван («Гірняк»), надрайонний комендант запілля «Нора» та двоє працівників референтури СБ – районний референт «Промінь» і підрайонний О. Сухарський («Стодоля»). Предметом зустрічі стало обговорення питання переходів відділів УПА через залізничні колії, що охоронялись угорським військом. У ході розмови було досягнуто домовленості про взаємний ненапад, обмін угорської зброї на українське продовольство, постачання повстанцями гонведам розвідданих про дислокацію загонів радянських партизанів взамін за повідомлення угорців про заплановані каральні акції німців в українських селах. Водночас розглядалася можливість налагодження подібних контактів з іншими угорськими гарнізонами на залізничній колії від Здолбунова до Бродів³⁵¹.

Про приязні відносини з угорським військом на Дубенщині згадував також вояк УПА М. Макарук. За його свідченнями, в обмін на зброю й уніформу повстанці та населення годували угорських вояків і допомагали їм у переході через контрольовані силами УПА терени³⁵². Зокрема, 22 грудня 1943 р. у с. Нова Носовиця Дубенського р-ну прибули 4 угорські вояки, які залишили для української сільської самооборони кілька гранат, ракет та набоїв. 27 грудня 1943 р. під час переходу угорського війська через с. Кораблище Млинівського р-ну гонведи встановили контакт з місцевим відділом УПА і передали йому скриньку гранат, водночас не турбуючи населення³⁵³.

Відносини між УПА та угорським військом у цьому регіоні стали предметом пильної уваги з боку деяких підпільних структур ОУН. Зокрема, у листі керівника розвідувально-інформаційної мережі ОУН Дубнівського надрайону «Софії» до керівника районної референтури СБ у Радивилівському р-ні «Проміня» від 1 січня 1944 р. рекомендувалось звітувати про взаємовідносини між українцями та угорцями кожні 10 днів³⁵⁴.

³⁵¹ Інформації ч. 45 про події в терені Дуб за час від 20 до 22.XII.43 включно. 27.12.1943 р. «Софія» // ДАРО – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 123.

³⁵² Дмитренко Т. Друковані джерела і краєзнавчі нотатки про боротьбу ОУН-УПА на Дубенщині 1942–1950 рр. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Вип. 30: матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конференції, 24–25 березня 2009 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2009. – С. 254.

³⁵³ «Інформація від «Ігоря». Здолбунівщина (22.12.1943 – 10.01.1944) // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 134.

³⁵⁴ Лист «Софії» до Проміня» стосовно звітування у справі відносин між українськими повстанцями та угорськими військами. 1.01.1944 // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 227.

24 грудня 1943 р., за даними керівника розвідувально-інформаційного відділу референтури СБ ВО «Заграва» І. Трейка («Немо», «Дибов»), один з угорських офіцерів, скориставшись виїздом всіх німецьких військ зі станції Дубровиця, висловився про необхідність встановлення контактів з командуванням УПА для досягнення взаємного порозуміння³⁵⁵, що вдалося реалізувати на початку січня 1944 р.

Цікавим виявилось ставлення загону УПА «ім. Богуна» до угорського охоронного підрозділу (40 осіб), який 24 грудня 1943 р. реквізував у с. Зносичі Сарненського р-ну Рівненської обл. рогату худобу. Дізнавшись, що це зробили угорці, командир загону Н. Семенюк («Ярема») наказав не зачіпати їх і водночас у листі до зверхників запитував: «Що мені робити з мадярами – чи їх бити, чи не чипати поки»³⁵⁶.

30 грудня 1943 р. у с. Одерадівка Шумського р-ну на Тернопільщині були проведені мирні перемовини між підрозділом угорців чисельністю до 20 осіб і трьома стрільцями УПА, які проходили в «дружній атмосфері». Гонведи під час свого перебування у селі «поводились з людьми лагідно» і «лише просили селян, щоб дали їсти»³⁵⁷.

Командант ВПЖ ВО «Богун» М. Андрощук («Вороний») згадував про існування справжнього товарообміну між повстанцями та українським населенням, з одного боку, та відступаючими угорськими військами з іншого: «Вже фронт був так близько, що чути було гарматні стріли. Мадярські війська безцільно крутилися, раз ішли на фронт, потім вертали. Відділи УПА відважно ходили поміж мадярськими військами, які направо і наліво торгували зброєю. За два літри самогону ручний кулемет віддавали та ще й з відповідним запасом амуніції до нього. Така зброя, як кріси, пістолі, амуніція цілими скриньками. Гранати стало бути на «ринку» товарообміну на продукти. Але самогонка чи не найбільш поплатною була в тому інтересі. Так, що селяне-дядьки також зробили тут немалий інтерес»³⁵⁸.

Про інформування бойових одиниць УПА та підпільних структур ОУН стосовно угорсько-українського перемир'я на Волині зо-

³⁵⁵ Відомості з терену. УПА група «Заграва». «Немо». 24.12.1943 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 234. – Арк. 3.

³⁵⁶ Лист командира загону ім. Богуна «Яреми» до зверхників. 24.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 36. – Арк. 91.

³⁵⁷ «Збройні ворожі сили в терені В. О. 10.12 – 20.12.1943 рр.» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 88.

³⁵⁸ Андрощук М. («Вороний»). Записки повстанця / Ред. І. Марчук. – Торонто–Львів: «Літопис УПА», 2011. – С. 69.

крема свідчив С. Трохимчук («Недоля»), командир вишкільного куреня ВО «Богун», що базувався на території Гоцанського району на Рівненщині. На допитах радянських органів держбезпеки у червні 1944 р. він зазначав, що наприкінці 1943 р. організаційно-мобілізаційний референт Рівненського надрайонного проводу «Самара» передав йому таємне розпорядження командування УПА (очевидно, наказ Д. Клячківського від 28 жовтня 1943 р.) із заборону проводити бойові дії проти угорських та румунських військ на території України. У разі збройних сутичок з ними зазначалося, аби негайно повідомляти про такі випадки вище керівництво, локалізуючи їх на місці³⁵⁹. Про доведення відповідних інструкцій до низу також згадує рівненський районний та міський провідник ОУН В. Повстанський («Спартак»), що був особисто поінформований про замирення з угорцями ґрипсом від командира ВО «Богун» П. Олійника («Енея»)³⁶⁰, а також член боївки Рівненського районного коменданта СБ «Макара» О. Кирилюк («Гамалія», «Рубач»)³⁶¹.

Аналогічні розпорядження також зафіксовані з боку угорсько-го командування. У той час, коли в Будапешті велись переговори між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини, ад'ютант командира 25-ї піхотної дивізії підполковник Йозеф Вашварі видав наказ до підпорядкованих частин і підрозділів, в якому доводив до їхнього відома інформацію про діяльність на території України бандерівської організації ОУН та її боротьбу за самостійну Україну, заборонивши проводити будь-які репресивні заходи та переслідування проти її членів. Наприкінці грудня 1943 р. відбулась офіцерська нарада штабу 25-ої дивізії у с. Пісків на Костопільщині, на якій було порушено питання про ставлення угорських окупаційних військ до УПА. На зборах виступив командир дивізії генерал Імре Кальман, який зазначив, що угорським військам необхідно знищувати радянських і польських партизанів, а українських повстанців не зачіпати, оскільки проти угорців вони боротьби не ведуть³⁶².

До початку 1944 р. українсько-угорське перемир'я на Волині, як свідчать наявні джерела, залишалось у таємниці від німецької

³⁵⁹ Протокол допиту С. Трохимчука. 28.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 1. – Арк. 118–119.

³⁶⁰ Свідчення Володимира Повстанського («Спартака»), записав Пагір'я О. М. 4 жовтня 2008 р. у м. Рівному. Зберігається у приватному архіві автора.

³⁶¹ Протокол допиту О. Кирилюка. 18.07.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 2. – Арк. 63.

³⁶² Протокол допиту Б. І. Скипало // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 3. – Арк. 115–117.

сторони, хоча очевидно, що нацисти могли довідатися про це і раніше. Так, за свідченням майора К. Молнара, який у 1943 р. – першій половині 1944 р. очолював інформаційний підрозділ «Евіденц» у складі бюро розвідки 2-го відділу угорського генштабу, його командування спочатку встановило контакти з УПА поза спиною німців, однак коли останні про це довідалися і почали вимагати пояснень, начальник генштабу генерал Ф. Сомбатгеї своїм наказом заборонив Угорській окупаційній армії проводити подвійну політику і входити у зв'язок з українськими націоналістами та УПА без відома німецького командування³⁶³.

Наскільки це свідчення, дане угорським офіцером розвідки на допитах органів контррозвідки «СМЕРШ» 2-го Українського фронту у квітні 1945 р. відповідає дійсності, визначити важко, враховуючи той факт, що дотичних німецьких документів, які б підтверджували цю інформацію, залишилося вкрай мало. Зокрема, дослідникам відомий звіт розвідувального відділу «Іноземні армії Сходу» при німецькому верховному командуванні сухопутних військ за 16 лютого 1944 р., укладений на основі донесень абверзагону № 323 при 4-й танковій армії, в якому повідомлялося: «Ставлення Української Повстанської Армії до угорців є дружнім. Воно зводиться до укладення тихої мовчазної угоди не виступати одна проти іншої. Велика частина озброєння УПА є угорського походження і була куплена. На початку січня 1944 р. у с. Жолобки (17 км від Кременця) близько 30 угорців квартирували разом зі сотнею УПА цілий день. Там було свято, угорці обмінювали зброю на горілку. Військовослужбовцям УПА відомо, що угорці не здійснюватимуть нічого проти них»³⁶⁴. Однак про жодну координацію між угорським та німецьким командуванням щодо ведення переговорів з УПА тут не йдеться.

Чи не єдина спроба досягнути узгодженості дій між угорцями та німцями на переговорах з українським підпіллям в цей період ми зафіксували у польському регіоні. Про це детально описано у звіті розвідниці референтури СБ ОУН на ПЗУЗ А. Мацерук («Олени») від 22 лютого 1944 р., що від імені УПА намагалися на початку лютого 1944 р. нав'язати контакти з командуванням 8-го угорського королівського корпусу, що виконував окупаційні завдання на території білоруського Полісся. 13 лютого 1944 р. вона у супроводі боївки СБ вирушила у с. Мокрани (сучасна Берестейська обл. Білорусі) для

³⁶³ Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 199–200.

³⁶⁴ Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942–червень 1944 / Зібрав та впорядкував Т. Гунчак. – Торонто: Літопис УПА, 1983. – С. 116.

налагодження контактів із командуванням тамтешнього угорського батальйону та підготовки переговорів. Після затримання та попереднього обшуку «Олена» була відправлена у Кобрин, де дислокувався штаб 5-ї угорської дивізії. Тут 16 лютого 1944 р. вона взяла участь у переговорах з командиром дивізії та старшим лейтенантом відділу 1-Б. Під час зустрічі з ними повстанська розвідниця заявила, що отримала завдання підготувати переговори між командуванням ВО «Заграва» групи УПА-«Північ» та 8-го угорського королівського корпусу на терені південно-західної Білорусі з метою укладення локального договору про ненапад та співпрацю. Однак, підозрюючи її у зв'язках з радянськими партизанами, командування дивізії передало справу «Олени» до рук відділу 1-Б угорської дивізії. Тільки після налагодження зв'язку «Олени» з провідником ОУН на псевдо «Високий», який у листі до угорського командування підтвердив наміри затриманої, угорці погодились на переговори.

Під час перемовин угорські представники заявили, що не є ворогами українського самостійницького руху, однак допомогти йому нічим не можуть. «Вони розуміють наші стремління, вони також хочуть мати свою державу, але трудно тепер, ще не час виступати. Зрештою, коли б вони зважились виступити проти муки [криптонімічне позначення в документі німців – О. П.], то про це мука довідалась б і їх зліквідували б, тому що і між ними є люди, які працюють в хліві [СД]. Вони мусять триматися муки, а тим самим пильнувати їх інтересів. Вони хотіли б мені дуже допомогти, але не мають на це великої змоги (...) Взагалі вони не знають, чим ця справа скінчиться, що буде в їх силі, вони зроблять, щоб допомогти. Так говорили мені всі офіцери. Помічалось в них прихильність, але страх перед мукою не давав їй відкрито виявляти», – писала у своєму звіті «Олена» про переговори 17 лютого 1944 р. у Кобрині з офіцерами відділу 1-Б 5-ї угорської дивізії. Побоюючись німецького втручання, угорське командування передало справу «Олени» до рук нацистської служби безпеки та СД³⁶⁵.

18 лютого 1944 р. угорські офіцери 5-ї дивізії склали протокол переговорів, в якому на догоду німецьким чинникам було зазначено, що «Олена» приїхала до Кобрини з метою підготовки зустрічі між ОУН та німецьким командуванням. Зафіксувавши у вигідному для нацистів ключі хід та результати попередніх переговорів, угорське командування передало «Олену» до рук німецьких органів безпеки. 23 лютого 1944 р. повстанська розвідниця прибула

³⁶⁵ Звіт розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ї угорської дивізії в Кобрині 22 лютого 1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 71–73.

до Бреста, де була допитана органами СД. Німці намагались використати «Олену» для встановлення контактів з УПА, пропонуючи, щоб повстанські відділи ліквідували бази радянських партизанів у північно-західній Волині, взамін за що мали отримати від німців зброю, амуніцію та медикаменти. Попередньо було обумовлено про зустріч з представниками УПА у Кобрині 25 лютого 1944 р.³⁶⁶. Однак запланована зустріч так і не відбулася, оскільки 9 березня 1944 р. «Олена» поблизу м. Ратне була захоплена в полон радянським диверсійним загonom ім. Хрущова, в результаті чого до рук червоних потрапив її звіт про поїздку до Кобрини³⁶⁷.

У зв'язку з швидким просуванням на зламі 1943–1944 рр. Червоної армії на захід та наводненням німецького тилу загонами радянських партизанів, які кремлівське керівництво активно закидало за лінію фронту великими групами по 500–1000 осіб³⁶⁸, командування вермахту вирішило розпочати пошук шляхів замирення з українськими повстанськими силами в західноукраїнському регіоні, намагаючись у свою чергу використати їх для боротьби проти червоних «народних месників». Наприкінці 1943 р. – першій половині 1944 р. німецькі спеціальні служби, військове та поліційне командування, а також представники нацистської окупаційної адміністрації намагались встановити контакти з представниками ОУН та УПА і провести мирні перемовини про співпрацю³⁶⁹. Очевидно, що з цією метою німці спробували також використати у власних інтересах переговори, які цілком незалежно і таємно проводило командування угорських окупаційних військ з представниками УПА на Волині та південному Поліссі у другій половині 1943 р. – початку 1944 р., сподіваючись силами УПА ліквідувати загони радянських партизанів у тилу вермахту. Однак наскільки такі спроби були успішними, говорити важко, адже повстанці зазвичай не бажали мати справу з німцями.

³⁶⁶ Звіт розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ї угорської дивізії в Кобрині 22 лютого 1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 73–76.

³⁶⁷ Там само. – Арк. 73.

³⁶⁸ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945): Наук.-довід. вид. // [В. Лозицький (керівник), О. Бажан, А. Кентій та ін.]; редкол.: В. Смолій та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – С. 17–18; Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории 1941–1944. – М.: Центр-полиграф, 2008. – С. 120.

³⁶⁹ Див. детальніше: Патриляк І. Повстансько-німецькі переговори грудня 1943 – вересня 1944 років: причини, хід, наслідки // Воєнна історія. – № 5(41). – 2008. – С. 66–74.

На свідчення про українсько-угорські переговори можна також натрапити в аналітичних зведеннях британських військових спецслужб, зроблених наприкінці 1945 р. на основі трофейних німецьких документів. Зокрема, у донесенні британського військового офісу за 13 грудня 1945 р. зазначалось, що український націоналістичний рух має схильність до перемовин з угорською армією у власних інтересах³⁷⁰.

Переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на території Західної України наприкінці 1943 р. – початку 1944 р. активно відслідковувало також польське підпілля в краї. Зокрема, у звіті командувача АК генерала Б. Коморовського до польського еміграційного уряду в Лондоні від 1 березня 1944 р. зазначалося, що українські повстанці уклали таємний договір з угорськими військами. Останні погодились постачати УПА зброю й амуніцію та забезпечити притулок українським втікачам в Угорщині, взамін за що отримали вільний пропуск через територію, що перебувала в руках УПА³⁷¹.

З початком 1944 р. переговори між представниками УПА та угорської армії особливо активізувались. З одного боку, це пояснювалось тим, що відступаючим гонведам потрібен був пропуск через підконтрольну повстанцям територію, а з іншого – загонам УПА були необхідні зброя, боєприпаси, медикаменти і технічні засоби. Сам механізм укладання угод залишався той сам, що і раніше. В організаційному відношенні контактними особами виступали переважно співробітники розвідувальних відділів. Домінуючою мовою на українсько-угорських військових переговорах була німецька.

Досліджуючи питання переговорів між УПА й угорськими окупаційними військами на початку 1944 р. в умовах пересунення лінії Східного фронту на територію Волині, слід зазначити, що ініціатива в переговорному процесі належала зазвичай командуванню угорських частин, які часто опинялись в більш небезпечних з військової точки зору ситуаціях, аніж відділи УПА.

Як приклад можна навести факт перемовин між представниками угорського війська та УПА на початку січня 1944 р. в околицях м. Дубровиця на Рівненщині, де угорська частина, потрапивши в оточення радянських військ, була змушена звернутись по допомогу до українських повстанців. Через станичного господарчого

³⁷⁰ Anglo-American perspectives on the Ukrainian question 1938–1951. A documentary collection / Edited by Lubomyr Y. Luciuk and Bohdan S. Kordan. Foreword by Hugh A. Macdonald. – Kingston, Ontario – Vestal – New York, 1987. – P. 175.

³⁷¹ Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. Tom III: kwiecień 1943 – lipiec 1944; Studium Polski Podziemnej. – Londyn, 1976. – S. 316.

УПА м. Дубровиця (Домбровиця) В. Логвиновича («Вернидоля») угорцям вдалось встановити контакт з командиром загону УПА «Волинцем». У відповідь 5 січня 1944 р. останній написав листа до угорського командування з пропозицією про зустріч.

8 січня 1944 р. відбулись переговори у с. Орв'яниця Дубровицького р-ну, на яких українську сторону представляли окружний референт СБ та водночас комендант запілля ВО «Заграва» М. Середа («Шворний»), співробітник референтури СБ цієї групи А. Татура («Третій», «Архип»), повстанський командир Г. Решетин («Галайда»), станичний господарчий м. Дубровиця В. Логвинович («Вернидоля»). З угорського боку був присутній командир військової частини у супроводі ад'ютанта та лікаря. Перемовини відбувалися німецькою мовою «в атмосфері сердечності та взаємного порозуміння». Командир угорської частини заявив, що угорські офіцери вже давно зацікавились боротьбою УПА і ознайомилися з програмою діяльності українських націоналістів, які «борються за створення дружньої до Угорщини Української самостійної держави». Під час розмови було досягнуто взаємної домовленості: українське підпілля зобов'язувалось вивести угорську частину (до її складу входив також підрозділ німецької жандармерії) з р-ну оточення поблизу Дубровиці через лінію німецько-радянського фронту в напрямку до Луцька, де в той час зосередилися основні угорські сили в регіоні; їм гарантувалось безперешкодне пересування теренами повстанського запілля. Водночас у разі потреби відділи УПА мали прикрити відступ угорського війська. Взаєм гонведи мали передати повстанцям два важкі міномети, станкові кулемети, автомати та гвинтівки з амуніцією.

Умови угоди були успішно виконані обома сторонами. За допомогою провідників ОУН і під прикриттям відділів УПА угорська частина безперешкодно вийшла з радянського оточення, за що упівці отримали обіцяну угорську зброю та амуніцію. Водночас як трофей повстанці здобули все озброєння німецької військово-польової жандармерії, прикріпленої до угорської частини для її контролю³⁷². Окрім цього на бік УПА добровільно перейшли 100 гонведів³⁷³, оче-

³⁷² Протокол допиту В. С. Логвиновича. 4.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 1. – Арк. 259, 285–289 зв.; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 4–16; Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Вип. I. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – К., 2000. – С. 8–9.

³⁷³ Із доповіді М. Хрущова на адресу Й. Сталіна про становище в Рівненській та Волинській обл. УРСР // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 703. – Арк. 11.

видно, закарпатського походження, що не бажали далі воювати за інтереси держави св. Стефана і сподівались з допомогою українських націоналістів повернутися на батьківщину.

Під час відступу угорських окупаційних військ на захід під натиском Червоної армії останні також вступали у переговори з УПА на території Шумщини. За інформацією, наведеною В. Щеглюком, у першій половині лютого 1944 р. у с. Угорськ відбулась зустріч між підполковником угорської військової розвідки (прізвище та ім'я невідомі) та представниками командування УПА-«Південь» – командиром групи В. Куком («Леміш», «Коваль», «Медвідь»), шефом КВШ О. Даниленком («Полтавченко», «Павчук», «Данько») та керівником вишкільного відділу штабу Л. Павлишиним («Ігор»), що була організована співробітниками референтури СБ ОУН у будинку місцевого священика. З'єднанням 7-го угорського корпусу був необхідний пропуск через територію, густо насичену загонами УПА-«Південь», в Галичину. Угорці пропонували передати відділам УПА певну кількість зброї, амуніції, військової техніки, артилерії та провіанту взамін за їхню допомогу у переведенні гонведських військ через лісові масиви у напрямку Карпат. За наслідками переговорів командування групи УПА-«Південь» погодилось на запропоновані умови і пропустило угорські війська через свою територію без будь-яких перешкод, внаслідок чого було поповнено військові запаси повстанців³⁷⁴.

Одним з дієвих засобів, який сприяв досягненню повстансько-гонведського порозуміння, стала активна агітаційно-пропагандистська кампанія ОУН та УПА серед угорського вояцтва, що мала на меті миролюбно налаштувати угорців до себе та цивільного населення, стимулювати здачу ними зброї. Активізація угорської складової повстанської пропаганди припадає на момент переходу Східного фронту через терени УПА-«Північ» та УПА-«Південь» на початку 1944 р.

3 січня 1944 р. побачила світ інструкція за підписом суспільно-політичного референта запілля ВО «Турів» С. Драницького («Матвій», «Мірко», «Андрій»), адресована політичним референтам військових надрайонів групи. У ній повідомлялось, що німецьке командування кинуло проти УПА угорські та румунські війська, які не бажать виконувати його наказів. З огляду на це, визначалися наступні завдання для місцевих керівників ОУН та командирів УПА: негайно увійти в контакт з підрозділами угорців та румунів на місцях і домовитись про взаємний ненапад; шляхом проведення

³⁷⁴ Щеглюк В. Р. «Як роса на сонці...». Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. Павлишина. – Львів: УПІ ім. І. Федорова, 1992. – С. 137–139.

дружніх бесід та розклеювання агітаційних листівок переконати їх в абсолютній недоцільності продовження подальшої боротьби за інтереси Третього Рейху. При цьому додавалася спеціальна листівка російською мовою зі зверненням до гонведів – «Мадяре»³⁷⁵.

Це неперіодичне видання належить до маловідомих агітаційно-пропагандистських матеріалів УПА³⁷⁶. Українські повстанці закликали угорських вояків покинути війну на боці гітлерівської Німеччини, передати свою зброю й амуніцію до рук УПА та повертатись на батьківщину³⁷⁷. Окрім цього була надрукована й інша листівка подібного змісту українською мовою. Зокрема, в підпільних донесеннях із Кобринщини за 10 лютого 1944 р. вказувалося на те, що угорці «до нашого руху ставляться прихильно, роблять успішні акції проти червоних», «серед них поширено нашу летючку «До мадярів»³⁷⁸.

На початку січня 1944 р. у середовищі пропагандистських осередків УПА на Волині було виготовлено інший різновид листівки, адресованої угорським військам – «Мадяри!»³⁷⁹. У ній українські повстанці закликали угорців приєднуватись до Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) Європи та Азії, співпрацювати з іншими національно-визвольними силами поневолених народів у їхній боротьбі проти двох тоталітарних режимів за побудову власних незалежних національних держав³⁸⁰. За окремими даними, лише у військовому надрайоні «Лиман» ВО «Заграва» (Столинський, Володимирецький та Дубровицький райони) у першій половині січня 1944 р. було виготовлено 418 примірників цієї листівки російською мовою й 300 – українською³⁸¹.

³⁷⁵ Інструкція політичним референтам надрайонів. «Матвій». 8.01.1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 45.

³⁷⁶ Зокрема, у додатку до монографії О. Стасюк, присвяченої видавничо-пропагандистській діяльності ОУН, ця листівка не представлена у списку неперіодичних видань українського підпілля (Див.: Стасюк О. Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941–1953 рр.). – Львів, 2006. – С. 258–316).

³⁷⁷ Звернення УПА до гонведів. [Початок 1944 р.] // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 70; Інший різновид листівки під назвою «Венгры!»: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 113.

³⁷⁸ «Вістки з Кобринщини». 10.02.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 36; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 45.

³⁷⁹ «Мадяри!». [Початок 1944 р.] // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 12–14; ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 375. – Арк. 55; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 114; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 21.

³⁸⁰ Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939–1945. – К.: Видавнича спілка, 2005. – С. 95–96.

³⁸¹ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 367. – Арк. 23.

На початку 1944 р. було також видане звернення до угорських гонведів від імені Проводу ОУН. Тут містився заклик до угорських окупаційних військ, які перебували на території України, не брати участі в німецьких каральних акціях в українських селах, а навпаки – входити в дружні контакти з українцями і передавати їм зброю для боротьби з окупантами. Зі свого боку, українські підпільники мали забезпечити вільний перехід гонведських військ у напрямку Угорщини³⁸².

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН та УПА серед угорського вояцтва, як і серед представників інших народів, була одним із засобів реалізації етнонаціональної політики українського визвольного руху. Вона також сприяла переходу невеликих груп закарпатських українців, які воювали у складі угорських окупаційних військ, до лав УПА. Зокрема, у звіті політичної референтури військового надрайону «Долина» (Костопільський район) ВО «Заграва» про пропагандистську діяльність у грудні 1943 р. зазначалось, що під час ревізійних акцій угорського війська в українських селах у районі «Керч» (Степанщина) 15–17 грудня 1943 р. представники референтури провели переговори з угорським військом на тему припинення ним грабіжницьких акцій у терені. При цьому серед закарпатських українців була проведена агітаційно-пропагандистська робота з поширенням серед них підпільної літератури ОУН та УПА й організацією «ряд[у] бесід на революційні теми». Внаслідок цього закарпатські вояки угорської армії, «відходячи в дальшу дорогу, сердечно прощалися, бажали успіху в боротьбі, обіцяючи, коли повернуться в свої сторони, то саме будуть робити»³⁸³.

В інформації заступника коменданта Столинського надрайону «Гало» «Архипа» про закарпатських українців у лавах угорських окупаційних військ зазначалось: «ходять без зброї, співають українські пісні, ставляться прихильно до населення, деякі крадуть у мадяр гранати і передають нашим людям»³⁸⁴.

Внаслідок внутрішнього розкладу угорських військ за національною ознакою, загальної деморалізації та зростання опозиційних настроїв до німецьких військ представники вермахту для посилення контролю за угорською частиною у м. Сарни видали наказ роззбро-

³⁸² Звернення ОУН до угорських вояків. [Початок 1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк. 33; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 44. – Арк. 132–132 зв.

³⁸³ «Відомості з району Камінь». [12.1943] // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 11.

³⁸⁴ «Інформація з Столинського надрайону за час 15.12.1943 р.» // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 28.

їти закарпатських українців у її складі, однак угорське командування відповіло відмовою³⁸⁵. Після чого німці були змушені зробити це са-мостійно³⁸⁶, побоюючись переходу закарпатців на бік УПА.

Випадки дезертирства українців з угорської армії до відділів УПА були непоодинокими. Вихідці із Закарпаття, що воювали як в складі УПА, так і в угорській королівській армії, відіграли важливу посередницьку роль у налагодженні контактів поміж двома сто-ронами, зокрема виконуючи функції перекладачів з угорської на українську, і навпаки. Зокрема, відомо про долю Ю. Беднарчика («Слюзар», «Чорногуз»), уродженця м. Хуста, який був мобілізова-ний до угорського війська та скерований в складі однієї з частин в район Рівного. Тут за допомогою підпільниці ОУН він встановив контакт з українськими повстанцями та перейшов із групою закар-патців у повному озброєнні до УПА. Ставши особистим ад'ютантом командира групи УПА-«Північ» Д. Клячківського і добре володіючи угорською та німецькою мовами, він брав безпосередню участь у переговорах УПА з угорськими окупаційними військами на Волині. Згодом «Слюсар» став провідником північної Рівненської округи ОУН, загинув у 1949 р.³⁸⁷.

У курені «Міші» (командир – М. Кондрас) з'єднання «Холод-ний Яр» групи УПА-«Південь» воював сотенний «Гутич» (справжнє прізвище невідоме), виходець із Закарпаття, який перейшов до повстанців від угорців. 15 травня 1944 р. у бою з внутрішніми вій-ськами НКВС на шляху Славута–Шепетівка, де був оточений курінь «Міші», «Гутич» разом з іншими 25-ма повстанцям загинув³⁸⁸.

Зафіксовані також непоодинокі випадки, коли в УПА опинялися дезертири з угорської армії неукраїнського походження. Зокрема, відомо про долю словака-прапорщика Бенедикта Скипало, який перебував у лавах повстанців з 1 лютого по 29 травня 1944 р.³⁸⁹.

Явище дезертирства було доволі поширеним серед угорських військовослужбовців, вихідців з національних меншин держави

³⁸⁵ «Теренові відомості». УПА група «Заграва». Надр-н «Конотоп». «Швор-ний». 22.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 26.

³⁸⁶ «Теренові відомості». УПА група «Заграва». Надр-н «Конотоп» 24.12.1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 58.

³⁸⁷ Літопис УПА. Т. 28. Савчин М. («Марічка»). Тисяча доріг (спогади). – Торонто–Львів, 1995. – С. 286–287.

³⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля (1944–1946). Документи і матеріали / Упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. – К.–Торонто: Літопис УПА, 2006. – С. 492.

³⁸⁹ Протокол допиту Б. Скипало. 24.07.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 3. – Арк. 115–118.

св. Стефана на завершальному етапі Другої світової війни. Адже вони були насильно мобілізовані до складу гонведських збройних сил після окупації Угорщиною у 1938–1941 рр. території південної Словаччини, Закарпаття, північної Трансільванії, Воєводини та Західної Бачки. Більшість з них не визнавала факту приєднання своїх батьківських земель до складу Угорської держави і не хотіла ризикувати власним життям заради чужих цілей у війні на Східному фронті, подалі від дому, в чужому мундирі. На жаль, на сьогодні відсутні узагальнюючі дані про кількісний та відсотковий стан закарпатських українців у складі королівської армії у роки війни, однак відомо, що угорським командуванням був визначений ліміт частки національних меншин у своїх частинах до 20%, що припали на сербів, хорватів, румунів, словаків і закарпатських українців разом узятих. Переважно нацменшинами укомплектовувались угорські охоронні частини у тилу Східного фронту, де вони займали нижчі посади і виконували функції військового персоналу та обслуги. Угорським командуванням були встановлені спеціальні обмеження для їх просування по службовій ієрархії, що забезпечило домінування угорського етнічного елемента серед командного складу військ. У 1943 р. відсоток представників нацменшин в угорських «неохоронних» частинах збільшився до 25–30%, а в «частково охоронних» – до 10%³⁹⁰.

Стосовно переходів самих угорців на бік українських повстанців у доступних нам джерелах відсутні узагальнюючі дані. Переважно гонведи потрапляли до лав УПА як військовополонені під час дрібних сутичок з відділами останньої, або ж внаслідок проведення повстанцями акцій з роззброєння невеликих груп гонведів, які при цьому не чинили опору. На перших етапах переходом сприяла повстанська пропаганда. Зокрема, у підпільних вістках ОУН з Тернопільщини за січень–лютий 1944 р. зазначалось: «Грузини, мадяри, татари та інші щораз численніше переходять до УПА по прочитанні наших летючок»³⁹¹.

Очевидно, що факти втечі угорців в «лісову армію» мали місце, втім не були численними. Пояснити це можна кількома обставинами. По-перше, в міру наростання внутрішнього розкладу угорської

³⁹⁰ Budaj M. Národnostné menšiny v Maďarskej kráľovskej armáde v rokoch 1939–1943 // Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov. T. I. Zborník príspevkov z prvého sympozia Katedry historie FF UCM Trnava Modrová 19–20. apríla 2002. – Trnava, 2002. – S. 160–170.

³⁹¹ Літопис УПА. Т. 49. Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943–1950. Кн. 1. (1943–1947). – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2010. – С. 72; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 118.

армії під впливом воєнних поразок Німеччини, у її лавах зросли пацифістські та прорадянські настрої. Серед найбільш деморалізованих угорських вояків збільшились випадки масового дезертирства та переходу на бік Червоної армії і загонів радянських партизанів, а також до лав польського підпілля та АК. По-друге, створення окремих угорських підрозділів при УПА не вписувалось в канву загальної політичної концепції боротьби поневолених народів проти тоталітарних імперіалістичних режимів, яку пропагувала ОУН, оскільки угорський народ таким у роки Другої світової війни не вважався. Угорщина відносилась до групи країн Центрально-Східної Європи, яким загрожувала радянська окупація.

Окрім цього, існувала спеціальна інструкція, виготовлена керівником контррозвідального відділу референтури СБ при військовому штабі УПА-«Північ» «Каруспуном» (О. Присяжнюк), для командирів УПА, керівників заплілля та СБ, датована 15 січня 1944 р. У ній перераховувались категорії військовослужбовців іноземних військових формувань і збройних сил при німецькій армії на Східному фронті, серед яких не варто було проводити агітаційно-пропагандистську діяльність на тему переходу в УПА. Сюди також відносились і угорці. Інструкція забороняла залучати до лав УПА тих гонведів, які перейшли добровільно, і застерігала утримувати їх подалі від осередків команд і зв'язку. Особливу увагу радилось звертати на «перебігачів одинцем чи малими групами». Їх зобов'язувалось передавати органам СБ для перевірки³⁹².

Побутувала й інша інструкція подібного функціонального призначення з більш детальним змістом, видана шефом СБ одного з військових надрайонів на Волині «Грабом» 21 січня 1944 р. Зокрема, у ній суворо заборонялось вести пропаганду серед угорців на тему переходу в УПА. У тому разі, коли б угорський підрозділ потрапив у полон до повстанців, його наказувалось негайно роззброїти та з'ясувати подальші наміри гонведів: якщо вони хотіли повернутись в Угорщину, то потрібно було неодмінно їм допомогти у транспортуванні і контактах, а якщо виявили бажання залишитись в УПА – передати їх до диспозиції українського командування і письмово повідомити про це відповідного коменданта СБ³⁹³.

³⁹² «Інструкція № 1 командирам ВО і комендантам СБ ВО». «Каруспун». 15.01.1944 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 280, 287; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 250; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 3. – Арк. 118–119.

³⁹³ Лист «Граба» до «Марка» 21.01.1944 р. // ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 284.

Барометр відносин

В контексті укладеної угоди про ненапад між УПА та угорськими військами варто окремо розглянути проблему ставлення останніх до українського мирного населення на охоплених повстанським рухом теренах (у т. зв. запіллі) на початку 1944 р. та їхніх відносин з УПА. Відразу зазначимо, що відношення гонведів до місцевої української людності в різних регіонах Волині та південного Полісся було неоднорідним. Існували як випадки толерантності, так і факти відверто ворожого та негуманного поводження, прояви мародерства та жорстоких репресій³⁹⁴. Це залежало від низки факторів: 1) поінформованості командування окремих угорських з'єднань та частин про перемир'я з УПА, однією з умов якого було дотримання лояльного ставлення угорців до місцевого населення; 2) присутності поблизу них німецьких військ і ступеня контролю за угорськими військами з боку німецьких офіцерів; 3) національним складом угорської армії; 4) наявності чи відсутності збройних сутічок із українськими повстанськими силами у регіоні.

Звітно-інформативні документи українського підпілля дають можливість відтворити різні моделі поведінки угорських гонведів у запіллі дій УПА-«Північ». У звіті заступника референта СБ військового надр-ну «Затока» ВО «Заграва» (Сарненський та Камінь-Каширський райони) «Донця» («Коробка») за січень–лютий 1944 р. вказувалось на незвичайну прихильність до відділів УПА та мирного населення угорських фронтових частин, що відступали: «Ці цілком не грабили населення, відносились по-приятельськи та давали амуніцію для УПА». Автор звіту наголошував на сильно деморалізованому стані угорських вояків, які внаслідок невдач на фронті «до німців ставились уже майже вороже»³⁹⁵. Хороше ставлення

³⁹⁴ На думку угорського історика Крістіана Унгварі, жорстокість гонведів була зумовлена поганим озброєнням і невідповідністю наявних сил поставленим завданням. Втім, якщо взяти на озброєння «шкалу злочинів» іноземних військових формувань гітлерівської коаліції на Східному фронті, запропоновану італійським маршалом Дж. Мессе, то угорці за ступенем жорстокості поступались російським білогвардійцям, німцям, румунам та фінам, і були менш «гуманними» лише за італійців (Мессе Дж. Война на русском фронте. Итальянский экспедиционный корпус в России (К.С.И.Р.) / Пер. на рус. П. Васюков, А. Тихомиров. – М.: Книжный мир, 2009. – С. 100).

³⁹⁵ Звіт заступника референта СБ військового надр-ну «Затока» ВО «Заграва» «Донця» («Коробка»). 01–02.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2 (1960 р.). – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 2006; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 21.

гонведського війська до населення спостерігалось також у військовому районі «Росток» (Любомльський р-н Волинської обл.)³⁹⁶.

У районі м. Дивина (територія III ВО УПА-«Північ» – «Турів», сучасна територія Білорусі), згідно з розвідувальними даними одного з повстанських відділів, у січні 1944 р. угорці «цивільного населення не зачіпали, обходились з ним добре». Хоча існували також випадки, коли останні оточували села з метою знищення місцевих підпільників та повстанців, все ж частіше вони вдавались до переслідування саме радянських партизанів³⁹⁷. Поява останніх в українських селах часто провокувала репресії з боку угорських окупантів.

Зокрема, 26 січня 1944 р. угорське військо оточило хутори Крива Нива та Залісся у Дивинському районі та реквізувало в населення всю худобу, підозрюючи про перебування радянських партизанів у селах³⁹⁸. 29 січня 1944 р. угорська частина оточила м. Дивин і почала розстрілювати місцеве населення через чутки про квартирування у місті червоних. З цієї ж причини на початку лютого 1944 р. гонведи також спалили українські села Плоске, Клітище та Ягвіново на Поліссі, при цьому перевізши все їхнє населення до інших сіл³⁹⁹. 9 березня 1944 р. угорське військо за наказом німців зрівняло з землею с. Туричани у Турійському р-ні Волинської обл. через дислокацію тут штабу загону радянських партизанів ім. Щорса. Населення, яке не встигло втекти, було вивезене, при цьому реквізовано худобу та конфісковано майно у селян⁴⁰⁰.

У лютому 1944 р. у районах Кобринщини (південно-західна частина Білорусі), за українськими підпільними даними, угорці ставилися прихильно до українського повстанського руху, запитували про літературу, яку видавала УПА, здійснювали успішні акції проти червоних партизанів⁴⁰¹. За даними розвідниці «Олени», частини 8-го угорського корпусу на території цього району у лютому

³⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і заплля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / Упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук – Київ–Торонто, 2010. – С. 429.

³⁹⁷ «Інформації». Дивинський р-н. 29.01.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 6.

³⁹⁸ «Інформації». Луцький р-н. 29.01.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 18.

³⁹⁹ «Інформації». Дивинський р-н. 29.01.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 138 – Арк. 12.

⁴⁰⁰ «Інформація (Володимир – Горохівщина)». 28.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 49, 57.

⁴⁰¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 36–37.

1944 р. отримали від німців наказ відноситись до УПА, як до радянських партизанів, однак боїв проти повстанців не проводили⁴⁰².

У той же час у Ковельському та Матіївському районах на Волині, які опинились у прифронтовій зоні, у січні–лютому 1944 р. спостерігались численні випадки грабування угорцями українського населення спільно з німцями⁴⁰³. Як зазначав автор інформації «Вовчак»: «Мадяри стоять на охороні залізниці і по селах. Граблять і палять поодинокі села в Ковельському та Матіївському районах, вбивають людей. Заховуються гірше, як червоні»⁴⁰⁴. У зв'язку з постійними диверсійними нападами радянських партизанів на залізничну колію неподалік Ковеля, німецькі війська разом з гонведами спалили в його околиці близько 10 сіл⁴⁰⁵.

У підпільному донесенні ОУН з терену Володимирщини – Горхівщини за березень 1944 р. про угорців зазначалось: «Основна їх робота – пильнувати залізничні шляхи та мости (...) Починають біля міста разом з німаками обдирати населення. 17 березня обставили Лобачич [Локачі] скорострілами, награбили 9 фір сіна. Також вистрілюють осіб. Ці, що стоять по селах, не граблять насильно, тільки драйкають. Все питають за сіном, салом, курми, яйцями, самогоном. 1 л. самогону – 2 гранати. Хотіли домоворитись з Організацією про купівлю сіна. Коли зажадали від них за це зброї й амуніції, замовкли. Переходячи зі зброєю, наших людей не зачіпають. Все одно повторують: «Нас нічого не обходить»⁴⁰⁶.

У вістках українського підпілля з Тернопільщини за січень–лютий 1944 р. про ставлення угорських окупаційних військ до мирного населення та УПА зазначалось: «У м. Бурштині відпочивала мадярська частина. Вона виявила симпатію до українців, говорячи «Польніш і Україна гут – Гітлер капут» (...) Мадяри з нашими людьми обходяться по-дружньому та оповідали, що, їдучи з німцями лісом, наткнулися на українські частини, які відкрили по німцях вогонь, не чіпаючи мадярів»⁴⁰⁷.

⁴⁰² Додаток до звіту розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ї угорської дивізії в Кобрині. 23.02.1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 78.

⁴⁰³ «Вісті з Ковельщини (за час від 1.02. – 15.02.1944)» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 42, 49, 74.

⁴⁰⁴ «Інформація. Ковельщина». «Вовчак». 10.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 46.

⁴⁰⁵ «З вісток». 19.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 227.

⁴⁰⁶ «Інформація (Володимир – Горхівщина)». 28.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 48–49.

⁴⁰⁷ Літопис УПА. Т. 49. Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943–1950. Кн. 1. (1943–1947). – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2010. – С. 75.

Водночас відділи УПА, з огляду на пересування на початку 1944 р. лінії Східного фронту по території Волині, продовжували здійснювати роззброєння окремих угорських підрозділів, користуючись безладним відступом останніх, для поповнення власних запасів зброї та боеприпасів.

Зокрема, у січні 1944 р. відділи УПА «Іскри» та «Самсона» (командир – М. Дубік) у Дубровицькому районі на Рівненщині роззброїли групу німецького та угорського війська, що відступало (бл. 180 осіб)⁴⁰⁸. 12 березня 1944 р. була проведена аналогічна акція відділом УПА в с. Ласківці Теревовлянського р-ну на Тернопільщині проти невеликої угорської військової групи, внаслідок чого було вбито та поранено кількох угорців, а 15 вояків згодом були відпущені на всі чотири сторони⁴⁰⁹. 24 березня 1944 р. український відділ самооборони у с. Гнійне Володимир-Волинського р-ну роззброїв групу угорських дезертирів з 22 осіб, які втікали до польських партизанів⁴¹⁰.

Окремі повстанські загони в умовах пересування лінії німецько-радянського фронту на захід вступали у локальні переговори з командирами угорських частин, домовляючись з ними про взаємний ненапад, пропуск через території та різні форми військової співпраці. У донесенні радянських партизанів з північної Тернопільщини за 27 лютого 1944 р. про УПА зазначалось: «Бандерівці продовжують боротись проти німців, з мадярами недовіркою борються. В останніх в обмін на продукти харчування здобувають зброю та боеприпаси (...)»⁴¹¹.

Цікавий випадок трапився 6 лютого 1944 р. у с. Башуки на Кременеччині, де з угорського війська до УПА дезертирувало 60 гонведів закарпатського походження. У розмовах з повстанцями один з дезертирів розповів про бої його підрозділу разом з німецьким військом проти УПА. Зокрема, в одній із каральних акцій німці відправили на передову угорців, залишившись позаду на відстані 500 м. Уночі під час таборування угорські вояки побачили ракетне освітлення, а через півгодини до них наблизився відділ УПА. Командир угорського підрозділу заборонив відкривати вогонь. Після цього відділ УПА, привітавши угорців окликом «Сервус мадярок!» («Вітання, мадяри!»), спокійно оминув їхні позиції та подався в бік

⁴⁰⁸ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. [У 2 т.] Т. 1. Волинь. – Рівне, 2008. – С. 236.

⁴⁰⁹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. – С. 37.

⁴¹⁰ «Інформація (Володимир – Горохівщина)». 28.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 50, 63.

⁴¹¹ Виписка із донесення Погребенко від 27.02.1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 9.

німців. За кілька хвилин між останніми та УПА розпочався бій, внаслідок чого гітлерівці були розбиті, а повстанський відділ, не зачіпаючи гонведів, повернувся на свої позиції⁴¹².

4 березня 1944 р. під час рейду на схід за Збруч сотні «Сокола» з куреня «Саблюка» (командир – О. Качан, УПА-«Південь») угорські частини, які контролювали ці території, не проявили ворожого ставлення до УПА⁴¹³. 7 березня під час постою куреня УПА «Саблюка» у с. Тарнава-Польна на Кам'янець-Подільщині дійшло до переговорів з угорською чотою, яка вступила у село. Обидві сторони виявили схильність до порозуміння. У результаті перемовин повстанці пропустили гонведів через село, а на зворотній дорозі організували спільний українсько-угорський обід. Дружні жести з боку українських партизанів вразили угорського командира, який у розмові заявив: «Наш народ бажає зав'язати добрі відносини з українським народом і усталити з ним спільні кордони». З огляду на наявність взаємних інтенцій до подальшої нормалізації відносин на вищому рівні, в сусідньому селі Нестерівці була проведена наступна фаза переговорів між командиром куреня УПА О. Качаном («Саблюком») та командиром угорського батальйону. Під час зустрічі угорський майор запевнив українських представників у намірі надалі підтримувати мирні відносини з українськими повстанцями в терені, адже це відповідало інтересам обох сторін. Пропустивши угорські війська, повстанці взамін отримали «військові подарунки» – зброю, амуніцію, гранати та інші вибухові матеріали. Факт досягнення негласних домовленостей між УПА та угорським військом в терені вразив не тільки мирне населення, але й самих повстанців, які у розмовах відзначали «мудрість нашої політики», що «дійсно підносить нас усіх морально»⁴¹⁴.

У звіті про пропагандистську роботу ОУН на території Тернопільської області за січень–лютий 1944 р. відзначалось, що, перебуваючи у Збаражі, один з угорських генералів у розмовах з місцевим ляндрівтом позитивно відгукувався про український повстанський рух, який, на його думку, був вагомим фактором у протистоянні більшовицькому наступу та закріпленню радянської влади на Волині. Генерал говорив, що він «є гордий з українських героїв (повстанців), які так славно б'ються»⁴¹⁵.

⁴¹² «Прифронтові події з терену». «Зенон». 10.02.1944 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 27–28.

⁴¹³ «Протокол, списаний з курія Саблюка, сотні Сокола, які повернули додо-му». 29.03.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 12.

⁴¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 102–104.

⁴¹⁵ «Звіт з пропагандистської роботи за місяць січень 1944 р.» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 156. – Арк. 9.

Про зміну ставлення угорського війська до українського населення під впливом замирення з УПА у прифронтовій смузі на Волині у березні 1944 р. свідчить також підпільний звіт з території Ковельщини, де вказувалось, що угорці «перед фронтом поводитись добре, не грабували населення (хіба під містом), а старались «легально» через старостів сіл про харчові продукти. Усюди заявляли співпрацю з УПА, часто мадярські військові частини і відділи УПА квартирували в одній місцевості». Трапився навіть випадок, коли у бою одного з відділів УПА проти німців на Кременеччині на стороні повстанців взяв участь рій угорців, який перебував на той час у селі. Внаслідок цього німці втратили 12 вбитих, 6 поранених, без втрат з боку українських повстанців та гонведів^{416*}.

⁴¹⁶ «Начерк огляду подій, життя і боротьби під сов. окупацією від січня до липня 1944 р.». 14.08.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 30. – Арк. 160; ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 75.

* Втім, цей факт не є поодиноким у серії угорсько-німецьких збройних сутичок на території Західної України. Згідно з донесеннями українського підпілля, 4 липня 1943 р. під Радивиловом угорці увійшли в перестрілку з німцями, в результаті чого було вбито 2 німці. (ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 2). У жовтні 1943 р. дійшло до збройного зіткнення між німцями та угорцями у с. Капустинцях на Збаражчині через самовільне рішення угорських військ передислокуватись до Збаража («Вісті з Осередніх, Східних і Південних Українських Земель (1943 і 1944 рр.). Збірка Ч. 2.» // Архів ЦДВР. – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 26). У звіті про суспільно-політичний стан на території ІІ ВО «Богун» за листопад 1943 р. командир групи П. Олійник («Еней») констатував, що «останньо стало помітним між німцями і мадярами тертя. Німці до мадярів відносяться з недовір'ям і трактуючи їх, як щось нижче, і це у висліді дає поважні конфлікти. Наприклад, 14.11 (на Кореччині) німецький офіцер під час суперечок з мадярським офіцером ударив останнього в лице. У відповідь на те мадярський офіцер кинув між німців гранату, що розірвалась і вбила 4-ох німців. Німці за те заарештували 25 мадярів враз із полковником. На другий день заїхали мадяри бронемашиною, роззброїли німецьку варту, забрали арештованих і від'їхали. Подібні випадки в терені частішають». (Літопис УПА, Нова серія. Т. 2. – С. 452; «Вісті з Осередніх, Східних і Південних Українських Земель (1943 і 1944 рр.). Збірка Ч. 2.» // Архів ЦДВР. – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 45). Цікавий епізод між гонведами та німецькими офіцерами стався на початку 1944 р. у м. Бурштин в Підніславівщині, де розташовувалась угорська частина. Згідно з підпільних вісток ОУН з Тернопільщини за січень–лютий 1944 р.: «(...) Зайшовши до ресторану, мадяри викинули німецьких жовнірів за двері. Німці сейчас зробили алярм; старшина, який увійшов, щоб зробити порядок, зажадав, щоб мадяри йому підпорядкувались. Його слова були прийняті сміхом. По короткій сварці дійшло до стрілянини, і німці були змушені покинути ресторан» (Літопис УПА. Т. 49. – Торонто–Львів, 2010. – С. 75). Наскільки перераховані вище факти є достовірними важко судити, однак українські підпільні донесення неодноразово відмічали зростання опозиційних і навіть бунтівних настроїв у середовищі угорських окупаційних військ по відношенню до їхніх німецьких союзників.

26 березня 1944 р. при переході угорського війська у Іваничівському р-ні з Іваничів через Порицьк у Радовичі гонведи населення не зачіпали, розшукуючи лише за радянськими партизанами, і «казали, що повстанці можуть їх не боятися»⁴¹⁷.

Досвід відносин з українським мирним населенням та повстанськими силами на території Західної України в роки Другої світової війни відбився в пам'яті багатьох угорських військовослужбовців. Зокрема, Дюла Форкош, який служив офіцером в угорському окупаційному війську на українських землях у 1943–1944 рр., після війни згадував: «Ми завжди мали хороші відносини з українцями та русинами. Ми давали дітям хліб. Партизани не атакували угорців – тільки німців, які погано поводитись зі всіма, навіть з нами»⁴¹⁸.

Загалом упродовж січня–березня 1944 р. у доступних нам джерелах відсутні дані про великі збройні сутички між відділами УПА та угорськими військами на території Волині та південного Полісся, а ставлення угорської окупаційної армії до мирного українського населення відзначалось відносною толерантністю та прихильністю (за деякими винятками). Все це дає підстави стверджувати про реалізацію українсько-угорської угоди про ненапад на практиці та завершення процесу замирення між УПА та угорськими військами.

Відносини між УПА та угорськими окупаційними військами у 1943 р. – початку 1944 р. на території Волині та південного Полісся стали важливим початковим етапом у взаєминах між двома сторонами, у якому можна виділити дві фази. Перша тривала з березня до вересня 1943 р. і характеризувалася запеклим збройним протистоянням. За нашими підрахунками, за цей період відбулось понад 11 великих і дрібних боїв, 14 засідок і нападів повстанців на угорські опорні пункти, колони гонведів і лінії комунікації під їх охороною. У той же час угорські з'єднання та частини самостійно та разом з німецькими військами провели близько 10 каральних операцій і нападів на повстанські сили, обстріли відділів УПА на залізниці. Втрати угорців у цих сутичках, за документами підпілля,

⁴¹⁷ «Інформація (Володимир – Горохівщина)». 28.03.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 75. – Арк. 54.

⁴¹⁸ Cecil D. Eby. Hungary at War; Civilians and Soldiers in World War II. – Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1998. – P. 72.

можна приблизно оцінити від 300 до 500 вбитими і більше 300 полоненими (роззброєними). Це становило близько 1/8 від загальних втрат угорських окупаційних військ у тилу Східного фронту за період з 1 травня 1943 р. по 1 січня 1944 р. (4 тис. 108 осіб)⁴¹⁹. Повстанські жертви вкрай складно підрахувати, оскільки у документах УПА та підпілля вони зазвичай не фіксувалися або сильно применшувалися.

Досягнувши свого кульмінаційного моменту влітку 1943 р., збройне протистояння між УПА та угорськими військами на початку осені 1943 р. стало поступово спадати, а відносини між двома сторонами поступово еволюціонували у другу фазу – мирні переговори про ненапад. Переговорними практиками з УПА було охоплено як командування окремих частин і з'єднань угорських окупаційних військ на території Волині, південного Полісся та Правобережжя, так і вище військове керівництво Угорщини. Незважаючи на наявність чітко окресленої тенденції до переговорів, процес замирення між українськими повстанськими силами й угорськими гонведами на нижчому рівні затягнувся до кінця 1943 р. – початку 1944 р.

Внаслідок переговорів (з точки зору міжнародного права – політичних консультацій) на вищому рівні між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті у середині грудня 1943 р. було досягнуто таємної джентльменської угоди про ненапад, нейтралітет та військово-співпрацю на антирадянській основі. Українсько-угорські мирні переговори не завершилися підписанням якогось конкретного документа, а всі пункти домовленостей були узгоджені в усному плані. Під час зустрічі в Будапешті були визначені перспективи майбутньої співпраці між двома вільними державами, угорські військово-політичні кола висловилися за необхідність створення самостійної Української держави на кордоні з Угорщиною. Однак офіційне визнання з боку Будапешта незалежної України відкладалось до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов.

У ході перемовин були зроблені сміливі кроки вперед до українсько-угорського зближення. Угорські керівні кола де-факто визнали ОУН за головну силу в українському національно-визвольному русі, репрезентанта інтересів українців на міжнародній арені, а УПА як його військово-формування. Під час переговорів з угорськими представниками керівництво ОУН та УПА ні на крок не відійшло від ідеї соборності українських земель. Визнаючи

⁴¹⁹ Szabó P. Hungarian soldiers in World War II: 1941–1945 // A Millennium of Hungarian military history. – P. 457.

Закарпаття складовою частиною майбутньої Української держави, вони у той же час залишили вирішення долі цього краю на майбутнє українсько-угорських переговорів.

Незважаючи на те, що українсько-угорські переговори стосувались переважно військової та розвідувальної сфери, вони також містили політичний компонент. Зокрема, під час перемовин з угорським командуванням представники українського визвольного руху намагались залучити Угорщину до антикомуністичної боротьби у союзі з іншими поневоленими народами СРСР і поширити інформацію про українську національно-визвольну боротьбу під проводом ОУН та УПА на міжнародній арені. Водночас одним із головних завдань керівництва українського самостійницького руху у 1943–1944 рр. було встановлення за посередництвом Угорщини зовнішніх контактів із західними альянтами, чого не вдалося досягнути через неуспішність таємних переговорів Будапешта із західними союзниками про свій вихід з війни.

Поряд з переговорами, важливою складовою відносин між УПА та угорськими окупаційними військами у досліджуваній період було збройне протистояння. Своєрідним барометром повстансько-гонведських взаємин на локальному рівні виступало ставлення угорських військ до українського мирного населення. Виступи українських повстанців на захист цивільного люду, як і сам фактор військової конфронтації, змушував угорське командування йти на замирення з УПА та враховувати інтереси українського визвольного руху у волинсько-поліському регіоні.

Євген Басюк («Чорноморець», «Компанієць»)
(1922–2005) – командир сотні та куреня в УПА-«Північ» у 1943–1944 рр.
Фото з кримінальної справи

Кіннота УПА на Волині. 1943 р.

Федір Воробець («Верещака»)
 (1922–1959) – командир
 ВО «Тютюнник» та з'єднання
 груп «44» групи УПА-«Північ» у
 1943–1945 рр.

Роман Петренко («Омелько») –
 інтендант КВШ УПА-«Північ»,
 керівник відділу зовнішніх зв'язків
 при штабі групи. 1943 р.

...
 ...
 ...

Не пам'ятайте ніколи жодного українця, який прокинувся в Україні і в Україні піти
 пробити його дубом, а в Польщі і проїхав його.
 Родило його в день на голубому ніжку, в груді і під сонцем. Ніхто
 знав, чому його. Не пам'ятайте свого косяка в каті двох днів.
 Не забувайте ніколи і. Вони хотять тільки вичоркати нас, а опісля
 нас поховати, заховати в рясинах, а Бог у батьківину заселить німців.
 Марко світіради. Не забувайте ніколи сонця, не забувайте за нічо-
 цькі інтереси. Ваша батьківина, Ваші діти, дітки, батько полюбляє
 Ваше діти і Ваші руки. Вони зрозуміли і Ваші праці від двох місяців.
 Ми Ваші праці. Ми свої суєди Вашої країни. Віддайте нам зброю.
 Пам'ятайте нам пам'ятайте пам'ятайте і Ваших порад. Не віддайте праці нас і
 Вудьте пам'ятайте пам'ятайте і.

За то ми умишляємо Вам скорий поворот додому.
 Як не підете з нами до будемо. Все уможати за своїх порад. А тоді
 ніколи не бачити Ваш білі в своїй батьківині.
 Просимо Вас свою дружню руку. Прійміть її і

ХАЙ ЖЕБЕ ВЕЛИКЕ МАГУРСЬКЕ НАРОД І
 СВОЮ НАРОД І ЖЕБЕ І
 ХАЙ ЖЕБЕ ПОПЕВІСЬКЕ НАРОД І
 СМЕРТЬ ПУШІВІСЬКЕ ОБСІДІТИ І

--- Організація Українських Націоналістів ---
 --- § § § ---
 § § §
 §

Звернення ОУН до угорського війська. Серпень 1943 р.

*Микола Якимчук
(«Колтонюк», «Олег») (1914–1947)
– командир ВО «Турів»
групи УПА-«Північ» (1943–1944)*

*Іван Климишин («Крук»)
(1918–1944) – організатор перших
збройних відділів УПА, командир
Кременецького куреня (1943–1944)*

*Андрій Дольницький
(Андрій Кисіль, «Немо», «Голубенко»)
(1912–1982) – начальник розвідки
ШВО «Богун» групи УПА-«Північ»
(1943), зв'язковий старшина УПА
при угорській армії (1944–1945)*

*Василь Коренюк («Палій»)
(1919–1945)
– заступник керівника
розвідувального
відділу ВО «Богун» (1943)*

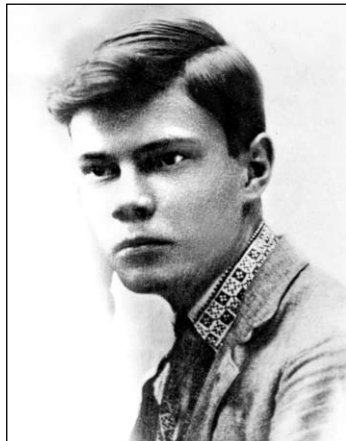
*Роман Шухевич («Тарас Чупринка»)
(1907–1950) – Головний Командир
УПА (1943–1950), голова Бюро
Проводу ОУН та Генерального
секретаріату УГВР*

*Петро Олійник («Еней»)
(1909–1946) – організатор відділів
УПА на південній Рівненщині
та Кременеччині, командир
ВО «Богун» (1943–1944)*

*Яків Бусел («Галина»)
(1912–1945) – член Проводу ОУН,
заступник командира УПА-«Північ»
(1944), начальник політвідділу
ГВШ УПА (1944–1945)*

*Ростислав Волошин («Горбенко»)
(1911–1944) – співорганізатор
та комендант запілля УПА на
ПЗУЗ (1943–1945), Генеральний
секретар внутрішніх справ УГВР*

Йосип Позичанюк («Шаблюк») (1913–1944) – член Проводу ОУН та ГК УПА, керівник Бюро інформації Генерального секретаріату УГВР

Микола Лебедь («Максим Рубан») (1909–1998) – урядуючий провідник ОУН (1941–1943), організатор та керівник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (Р-33)

Дмитро Клячківський («Клим Савур») (1911–1945) – організатор УПА на Волині, командир УПА-«Північ» (1943–1945)

Леонід Ступницький («Гончаренко») (1891–1944) – шеф штабу ВО «Заграва» (1943), начальник КВШ УПА-«Північ» (1943–1944), генерал-хорунжий УПА

*Начальник угорського генштабу генерал Ференц Сомбатгеї в Будапешті.
Середина травня 1942 р.*

*Висадка англо-американських військ в Салерно, на півдні Італії.
Вересень 1943 р.*

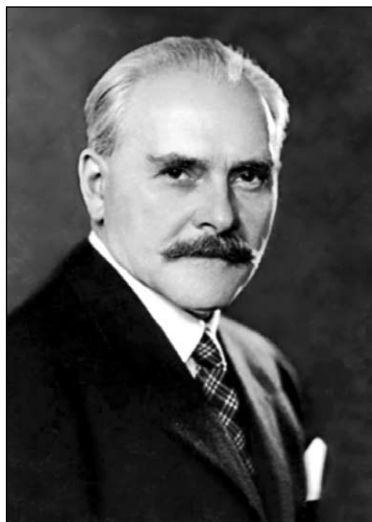
Велика Трійка на Тегеранській конференції (28 листопада – 1 грудня 1943)

*Вище угорське командування на чолі з генералом Ференцем Сомбатгеї.
Початок квітня 1942 р.*

*Лайош Чатаї (1886–1944) –
міністр оборони Угорщини у
1943–1944 рр.*

*Міклош Каллаї (1887–1967) –
прем'єр-міністр Угорщини у
1942–1944 рр.*

*Іван Гриньох («Герасимовський», «Орлів») (1907–1994) –
співробітник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (1943–1944),
віце-президент УГВР, учасник переговорів з польським підпіллям,
угорськими і румунськими колами, німецькою владою*

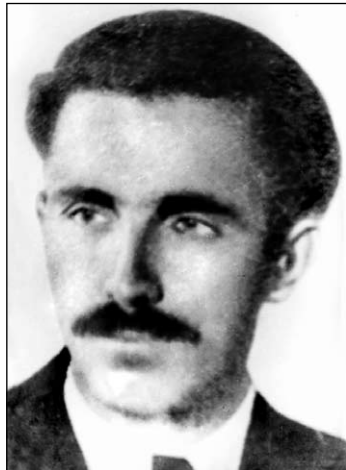
Євген Врецьона («Осип Волянський») (1905–1975) – політ'язень угорського концтабору Вор'юлопош (1939), член референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН та Генерального секретаріату закордонних справ УГВР (1943–1944)

Михайло Степаняк («Сергій») (1905–1967) – співробітник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (1943)

Мирослав Прокоп («Володимир») (1913–2003) – референт пропаганди Проводу ОУН (1943–1944)

Дмитро Грицай («Перебийніс») (1907–1945) – шеф Головного військового штабу УПА (1944–1945), майор УПА, член УГВР

*Василь Мудрий («Ігор Вавричин»)
(1893–1966) –
лідер УНДО, віце-маршал польського
Сейму, перший віце-президент УГВР*

*Член Проводу ОУН Ростислав
Волошин разом з шефом СБ ОУН
«Михайлом» (Микола Арсенич) на
конференції поневолених народів.
с. Будаєраж, Рівненщина.
Листопад 1943 р.*

*Петро Гудзоватий («Очеретенко»)
(1912–1946) – шеф штабу
ВО «Тютюнник» та з'єднання
груп «44»*

*Василь Кук («Леміш», «Коваль»)
(1913–2007) – член Проводу ОУН,
командир УПА-«Південь» у першій
половині 1944 р.*

*Угорська військова делегація на чолі з Ференцем Сомбатгеї під час відвідин
воєнного меморіалу в Римі. Початок квітня 1942 р.*

*Угорська військова місія на Волині з командуванням групи УПА «Богун».
Січень 1944 р. Нижній ряд (зліва направо): шеф розвідувального відділу групи
Андрій Дольницький («Немо»), член Проводу ОУН Омелян Логуш («Іванів»),
керівник угорської військової місії до УПА полковник Ференц Мартон,
комендант запілля УПА-«Північ» Ростислав Волошин («Горбенко»), командир
групи Петро Олійник («Еней»), керівник охорони делегації Василь Процюк
 («Кропива»). Верхній ряд: заступник керівника розвідувального відділу
групи Василь Коренюк («Палій»), господарський референт УПА-«Північ»
Антін Мороз («Зубатий»), шеф штабу групи Дмитро Казван («Черник»)*

Артилерійський відділ УПА «Берези». 1943 р.

Артилерійський відділ УПА «Берези». 1943 р.

М а д я р и !

Вигідне, спокійне життя в рідній батьківщині Ви мусли замінити на поневірення, труди й небезпеки в чужині. Білий хліб і сало на піскую куку а сухарі. Теплу рідну стріху на холод, люті морози, які Вам в'їссь вже в самі кістки.

А Ваші рідні в далекій батьківщині терплять в цей час не менше лихо. Загребуща рука гестало і там порядкує, вона і там знадається над Вашими батьками, жінками, дітьми, як тут над Вами. Вам цього не доводиться знати, бо як від Вас, так до Вас всі листи цензурують. Зате наше око далеко бачить, а наше ухо далеко чує.

Родина Веща живе на голодному пайку. Ви ж бачите які важкі контингенти наложують німці в Україні. Такий самий титар контингентів давить і Ваших пайдорсжчих, коло яких Ваші думки вдень і вночі, коло яких Ваші всі турботи, мрії і сніи. Хто протявиться розпорядкам, того б'ють немилосердно, замикають по тормах і концлагерах. Гітлер постановив до решти висити не тільки Вашу кров, яку Ви мусите проливати на фронті за його інтереси, але й останні соки життя за Ваших рідних. В них забирають все те, що Ви своєю працею придбали за добрих ще часів вдома.

Мадяри! Для кого Ви поносите ці жертви? Кому потрібно, щоб Ваші діти світили голодними очима, а Ваші жінки лозили руки а розпуки. Кому потрібно, щоб Ваші багатий, квітучий край був змінений в руїну, як сьогодні Україна? Кому потрібно, щоб Ваші голодні родини жертвували останню свою корову та останнє зерно пшениці, як це Ви бачите у нас? Куди ж іде Ваше добро? Може на фронт для Вас? Ні! Все воно йде в Німеччину, для ненаситних німецьких шлунків, а Ви мусите годуватися тин, що Вам Ваші „союзники“ німці удлять. Так! Ваше добро потрібне німцям і вони його для себе грабують без жодного дозволу від Вас. Ваша безсила влада є тільки сліпим зняряддям в німецьких руках.

А кому потрібна Ваша кров? Може теж даєтє П Мадярщині, своїй батьківщині? Ніколи! Її потребує сьогодні Німеччина для своєї перемоги. А як лєре може своїх ворогів, то й Вас поневолить, як сьогодні поневолує нас.

Мадяри! Чи не бачите, що робиться в Україні, яка попала жертвою кровожадних імперіалістів? Чи ви не бачите, як цігучі села переімінюються в руїну, як бласитє українське небо ікрявється хмарами диму від пожарів, як невинні діта та безборонні жінки гинуть в тих пожарах? Українські ріки баграніють від української крові і кровавими сльозами клічуть про помсту до неба.

І за який же час те саме буде у Вашому краю. Німецький варвар за Вашу кров пролигуть за його перемогу, заплятять Вам кровю Ваших невинних дітей і жінок. Жодний парід в світі не має і не матимє в нього пощади.

Проливаючи Кров, Ви мусите знати за що проливаєте. Чи за вільну Мадярщину, за щасливе життя своїх дітей, чи за чужі Вам німецькі інтереси. Між ворогами мусите відрізнити виразно своїх ворогів і своїх привтелів. Більшовики і німці—це Ваші вороги, бо вони хотять Вас поневолити. Українці і всі інші поневолені народи сходу Европи—це Ваші приятилі і союзники, бо вони ведуть боротьбу проти Ваших ворогів.

Мадяри! Звертаємось до Вас, а в першу чергу до тих, що служать в Україні зняряддям німецького терору супроти українців, подумайте в ту хвилину про своїх рідних вдома. Вони терплять такий самий терор, нужду й голод. Подумайте про майбутнє своїх дітей. Яка їх доля жде.

Не будьте сліпим зняряддям в німецьких руках. Подайте свою дружню руку нам Українцям. Віддайте нам свою зброю. Ми за те уможлиимо Вам поворот додому, до своїх рідних. Ваші голодні діти ждуть Вас, мов свого Спасителя. Ваша обдірана батьківщина потребує Вас, як ніколи. Ідть і рятуйте П від руїни! Ідть і ведть боротьбу там за П добро, бийтеся з П ворогами, а не помагайте тут німцям до решти ограблювати Україну. Український народ готує ворогам смерть. Ані один кат, що мордував невинних дітей не вилде живим з України. Український народ так само в хвилині своєї люті і помсти вміє бути жорстоким і безоглядним. Жбе сьогодні летється ворожа кров. Але це лише незаметні початки. Кінець буде батато страшнішим.

І ми не думаємо, що Ви Мадяри хочете поділяти долю своїх же ворогів. Ми віримо, що у Вас відізветься лицарське серце і здоровий людський розум.

Ми віримо, що ми у Вас знайдемо своїх приятелів.

**ХАЙ ЖИВЕ СПІЛЬНИЙ ФРОНТ БОРЬОБИ
ПОНЕВОЛЕНИХ І ПОКРИВДЖЕНИХ НАРОДІВ:**

**ХАЙ ЖИВЕ САМОСТІЙНА МАДЯРЩИНА!
СВОБОДА НАРОДАМ, СВОБОДА ЛЮДИНІ!
СМЕРТЬ КРИВАВИМ ІМПЕРІАЛІСТАМ!
СМЕРТЬ ГІТЛЕРУ І СТАЛІНУ!**

Організація Українських Націоналістів.

Звернення ОУН до угорського війська. Початок 1944 р.

ВЕНГРИ!

Германские фашисты заставили Вас проливать Вашу кровь за интересы империалистов Берлина.

Вас использовывали на фронтах как слепое орудие. За Вашу борьбу на фронте кровавое гестапо уничтожает и грабит Вашу родную землю. Немцы Германия было использовать Вас как физическую силу, а потом так само поработить Вас как и другие народы.

Но Германия не достигла своей полной цели порабощения Европы. Германия вылетит вешде. — Кто же спасает Вас венгерские солдаты.

Вас германские разбойники вывезут на каторгу в германию, или уничтожат так, как они уничтожили миллионы других народов.

С другой стороны Вы можете попасть в плен большевикам. А кто спасает ли Вы с Вами большевики. Безусловно, что всех расстреляли бы за то, что Вы помогали немцам. Но и большевики несут это же самое что и немцы. Сэтом Вы могли убедиться когда были на украинских землях. — Какой же выход.

Для спасения Вашей личной жизни и жизни Вашей родины Вы должны немедленно оставить ряды германской армии и спешить домой на свою родину. Ваши дети, жены, отцы, Ваша родина — зовут Вас.

Дальше проливать кров за германских сапранов Вы не имеете никакого основания. Ваша жизнь нужна Вашей родине.

Но через украинские земли Вы с оружием прийти не сможете потому, что Вас тогда будет считать за врагов. Так же само и в дороге можете попасть в руки большевиков, которые через оружие безусловно Вас уничтожат. В родно! Ваш край! Вы можете достать или как цивилизые.

В виду того передайте свое оружие украинскому народу и Украинской Повстанческой Армии — которая ведет борьбу с германскими и большевистскими захватчиками. Меняйте военную одежду на гражданскую и спешите на свою родину. В этому Вам поможет украинский народ.

Но когда Вы и дальше останетесь при германских войсках, то на Вас упадет тот же самый вес наказания за злодеяния войны, что и на гитлеровских и большевистских захватчиков.

Когда же Вы и дальше останетесь при германских войсках, то кто тогда будет защищать Вашу родину перед грабежом новой большевистской ордн.

ВЕНГРИ, СОЛДАТЫ.

Судьба порабощенных народов лежит в их же руках. Свободу себе получите только или путем национальных революций под лозунгом: "Свобода Народам и Человеку".

Только в собственном национальном государстве возможно жить свободно. Поэтому призываем Вас — спешите спасти Вашу родину. Довольно проливать овом кров за чужих империалистов.

Передавайте оружие украинским повстанцам, украинскому народу — тогда Вас в пути никто не будет задерживать.

Украинский народ поможет Вам достать на Вашу родину.

ДАЛО ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКУЮ ВОЛНУ.

ДАЛО ГИТЛЕРА И СТАЛИНА.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ВЕНГРИЯ.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ УКРАИНА.

УКРАИНСКИЕ ПОВСТАНЦЫ.

Звернення УПА до гонведів російською мовою. Початок 1944 р.

МАДЯРИ!

Переходячи через ваші землі ми виказали лідарськість і такт. Наше повстання в населенні гостро відгукнується і від варварської навали нбидів. Судячи по тому наше відношення до укр. народу можемо охарактеризувати як нейтральне.

Значить це є вистаркання для нашого взаємовідношення? Рішуче ні! Європейське міжнародне подвигнення диктує нам щось більше як взаємне невідання.

Розвільненою Європою, гітлерівська Німеччина в наслідок своєї насильницької політики є супроти всіх народів стала перед незлудним крахом. Ізраїли на фронтах, скрутні положення внутрі країни вказує на те, що цей крах вже недалекій.

Німеччина виказалась надворісною, щоб оборонити Європу перед більшовицькою навалюю. Інцидент нешлук стала дурна німецька політика яка хотіла перетворити всі народи Європи у своїх рабів. Такого варварського поступкування нібидів не могли стерпіти народи Європи, і не тільки не підтримали Німеччину в її замаху, але і виступили проти неї.

Безм стало ясно, що німеччина перетворила Україну в колонію, то австрія якби виграла війну перетворила б у колонію Мадярщину і інші держави.

Вслід за відступом нібидів це в Європу більшовицька навала. Європейські воєни вже заняли пів України, австрія буде в Європі Європі на війнах, останні конференції в Регені і Гаїро пророчисто про це свідчать. Мадярщина стоїть перед загрозою завоювання більшовицьким імперіалізмом так само як і Україна.

Що нас є більшовицьким з собою мадярські воєни добре базили проколячи через укр-раїнські землі. Більшовицька нас є собою національно захищені.

Перед такою перспективою не може вступати Мадярщина німаю воєнної сили. Бо тоді, коли Німеччина валиться і хоче за собою потягнути до цілковитої загибелі Мадярщину, Англія віднає Сердині Європу і Балкани під вплив СССР.

Вступати Мадярщину перед такою обосторонньою загрозою може тільки боротьба мадярського народу разом з іншими поневоленими народами проти імперії московської і гітлерівської.

Тільки національним боротьба народів проти більшовицькому принесе всім народам Європи і Азії свободу. Тільки саме вона розвалить більшовицьким.

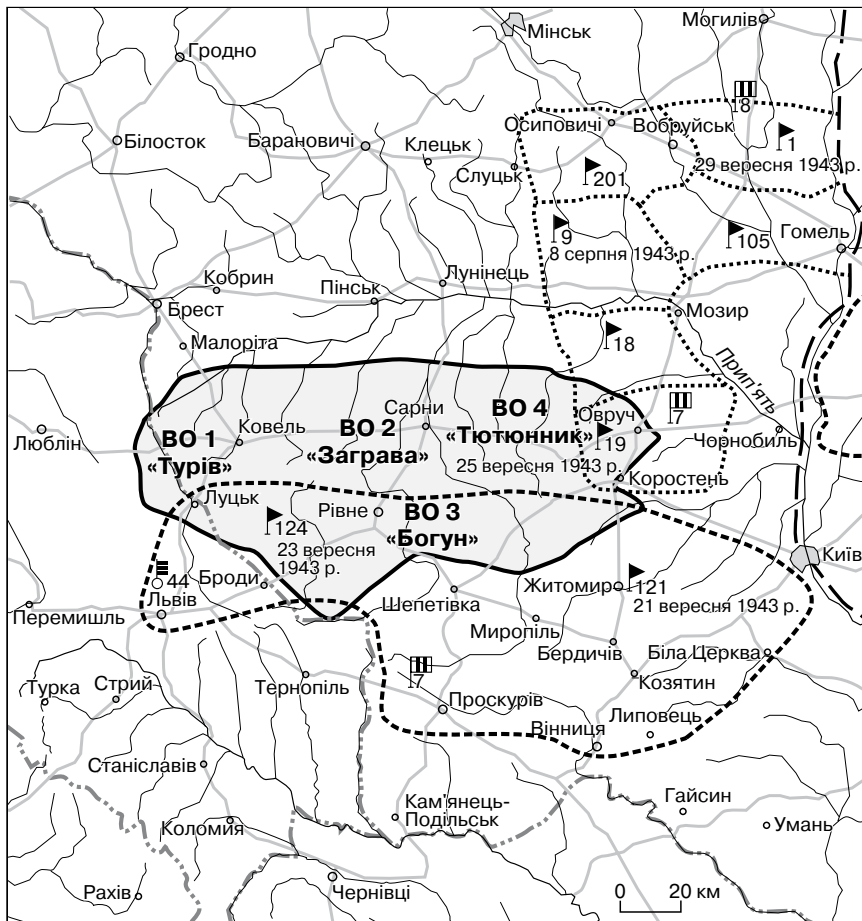
М а д я р и ! У Вашому національному інтересі є співпрацювати зі всіма революційними протибільшовицькими силами Європи і Азії. Дати революційним рухам це удар по більшовицькому, це охорона Вашої батьківщини.

Великий виступ проти поневолених народів це ослаблення фронту в боротьбі проти більшовицькому, це стягнення на себе цілої більшовицької навали. Україна це наразній вал у боротьбі з більшовицьким. Тому входьте в контакт з Українською Повстанчою Армією, наляуйте в наш тісні звязки помагайте зброєю і адміністрацією.

Творіть спільний фронт в боротьбі проти імперіалістів за самостійні національні держави всіх народів Європи і Азії.

Х А Н Ж И В Е С А М О С Т Ї Н А М А Д Я Р Ш И Н А !
Х А Н Ж И В Е С А М О С Т Ї Н А У К Р А І Н А !
Х А Н Ж И В Ъ С А М О С Т Ї Н І Д Е Р Ж А В И Н А Р О Д І В Е Р О П И І А З І І !

У К Р А І Н С Ь К І П О В С Т А Н Н І .

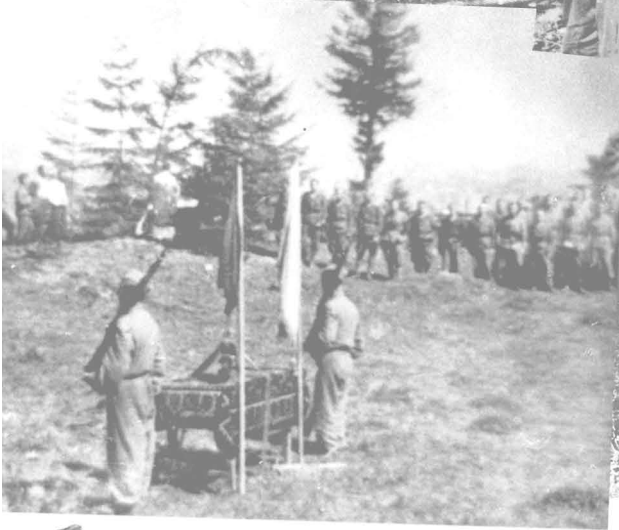

	корпус		залізничні колії		райони зосередження з'єднань 7-го угорського корпусу
	дивізія		міждержавні кордони		райони зосередження з'єднань 8-го угорського корпусу
	полк		лінія фронту		ареал формування УПА-«Північ»

Дислокація угорських окупаційних військ в тилу Східного фронту (літо 1943 р.)

РОЗДІЛ III.

**Різкий поворот назад:
УПА-«Захід» та
1-а угорська армія в Галичині
(березень–жовтень 1944 р.)**

Під німецьким чоботом

Вирішальним чином ситуація у відносинах між ОУН, УПА й угорськими збройними силами змінилась після подій 18–19 березня 1944 р., коли німецькі війська окупували Угорщину. Тоді за сценарієм німецької операції під кодовою назвою «Марґарете – 1» реґент М. Горті разом з міністром закордонних справ Є. Гучі, міністром оборони Л. Чатаї та начальником генштабу Ф. Сомбатгеї були запрошені на переговори з німецьким рейхсканцлером А. Гітлером до його штаб-квартири в Клейсгаймі. Під час зустрічі угорський реґент відхилив вимогу фюрера підписати документ, за яким німецькі війська запрошувались на територію Угорщини від його імені. Німецький рейхсканцлер погодився зберегти інститут реґентства, однак під загрозою введення румунських та словацьких військ на територію Угорщини змусив М. Горті призначити замість західноорієнтованого уряду М. Каллаї германофільський кабінет Д. Стояї.

Водночас вранці 19 березня 1944 р. 11 дивізій вермахту (40 тис. осіб) без жодного опору протягом кількох годин зайняли стратегічні об'єкти по всій Угорщині. Боездатні угорські з'єднання (два армійські корпуси) у той час були зосереджені у північно-східних Карпатах і Трансільванії, а тому не змогли оперативно відреагувати на німецьке вторгнення. До того ж гортистська військова та політична еліта в умовах наростаючої комуністичної загрози та втрати надій на англо-американську допомогу⁴²⁰ не була готова

⁴²⁰ Цікавим є той факт, що за день до окупації Угорщини 17 березня 1944 р. відбулась довгоочікувана, але вже позбавлена будь-якого змісту, висадка на парашутах зв'язкової місії армії США у складі 3-х американських офіцерів, що мала на меті підготувати всі необхідні умови для капітуляції Угорщини. Американські офіцери встигли зв'язатись з колишнім керівником 2-го відділу (розвідка та контррозвідка) угорського генштабу генералом І. Уйсаси, однак наступного дня в Будапешті були заарештовані німецькими органами безпеки та відправлені до Берліна. Водночас планувалась відправка британської військової місії в Угорщину. На початку березня 1944 р. Держдепартамент США надіслав через угорського представника в Лісабоні повідомлення до Будапешта, в якому зазначалось, що американський президент Ф. Рузвельт виявив бажання підтримати угорські вимоги, виходячи з принципів самовизначення, у тому випадку, якщо Угорщина надасть гарантії західним союзникам у підтримці їхніх армій у вирішальний момент. Однак ці запізнілі кроки з боку альянтів вже не мали жодного впливу на розвиток подій в самій Угорщині. (Rupprecht P. The image of Hungary's international position in American foreign policymaking, 1937–1947. – University of Minnesota, 1967. – P. 383; Macartney C. A. A History of Hungary. 1929–1945. Volume II. – New York: F. A. Praeger, 1957. – P. 216).

до активного виступу проти Третього Рейху. Начальник угорського генштабу Ф. Сомбатгеї, по дорозі до Будапешта після зустрічі в Клейсгаймі, видав наказ, яким забороняв угорським військам чинити опір вступу вермахту на територію країни. Спроба угорського прем'єра М. Каллаї організувати спротив німецькій окупації виявилась провальною, зважаючи на небажання угорських генералів і польових командирів, з одного боку, а з іншого, через блокування угорських військових гарнізонів німецькими військами⁴²¹. Як згадував німецький генерал-фельдмаршал Е. Манштейн, напередодні цих подій, 15 березня 1944 р. командування вермахту отримало інструкції про роззброєння угорських збройних сил на фронті у випадку зради угорського уряду⁴²².

Відразу після нацистської окупації члени уряду М. Каллаї були заарештовані, а сам прем'єр був змушений шукати притулку в турецькому посольстві в Будапешті. Замість нього був призначений пронімецький уряд на чолі з колишнім угорським послом у Берліні Д. Стояї, який відразу приступив до насадження нацистських порядків у країні. Фактично вся влада в Угорщині зосередилась в руках гітлерівського намісника Е. Веезенмаєра, який мав контролювати діяльність уряду, стежити за виконанням сировинних поставок до Третього Рейху, відправкою свіжих угорських військ на Східний фронт та «остаточним вирішенням» єврейського питання у країні. Усі таємні канали зв'язку угорського уряду із західними альянтами були перервані.

Після окупації Угорщини кардинальні зміни відбулись у командуванні угорськими збройними силами. Спочатку королівські війська перебували під повним німецьким контролем і з 25 березня 1944 р. були передислоковані в затисянську військову оперативну зону. З огляду на ненадійність гонведів, у німецьких колах лунали навіть думки про необхідність їхнього роззброєння. Остаточна доля угорської королівської армії була вирішена на конференції 28 березня 1944 р. за участю нацистської верхівки – фюрера А. Гітлера, начальника ОКВ В. Кейтеля, начальника ОКХ А. Йодля, міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа, командира німецьких окупаційних військ в Угорщині М. Вейгса та уповноваженого Рейху Е. Веезенмаєра. Зважаючи на військово-політичну ситуацію в країні, було визнано небажаним проведення роззброєння угорських військ, а замість цього передбачалася максимальна експлу-

⁴²¹ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Ráczó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 517–525.

⁴²² Манштейн Э. *Утерянные победы*. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 657.

атація збройних сил Угорського королівства для ведення бойових дій на Східному фронті. 19 квітня 1944 р. спеціальним емісаром вермахту в Угорщині був призначений генерал Г. Грейфенберг, який повинен був утримувати безпосередній контакт з угорським командуванням, передавати йому інструкції від ОКВ та слідкувати за їхнім виконанням. Іншим завданням німецького генерала стало проведення «чисток» в угорському офіцерському корпусі від ненадійних з погляду Рейху елементів і посилення нацистських впливів в угорській армії⁴²³.

У квітні 1944 р. за участь у переговорах з офіцерами американської військової місії у Будапешті німецьким СС були заарештовані три вищі офіцери 2-го відділу (розвідка та контррозвідка) угорського генштабу: генерал І. Уйсаси, полковник Д. Кадар та майор К. Кейрі. 19 квітня 1944 р. з поста начальника угорського генерального штабу було усунуто генерал-полковника Ф. Сомбатгеї та його заступника генерал-полковника Й. Байночі. За вказівкою прем'єр-міністра М. Каллаї⁴²⁴, у березні 1944 р. Ф. Сомбатгеї знищив чимало документів генштабу, очевидно, серед них і ті, що стосувались переговорів з некомуністичними партизанами (в т. ч. й УПА) в Україні та на Балканах. Після призначення 19 квітня 1944 р. нового начальника генштабу генерала Я. Вереша в угорських збройних силах почалися кадрові ротації, зорієнтовані на посилення німецького впливу у середовищі вищого командування⁴²⁵.

На новому фронті протистояння

Наприкінці березня – початку квітня 1944 р. новий угорський уряд мобілізував і відправив на Східний фронт у південну Галичину 1-у угорську армію (136 тис. осіб) на чолі з генерал-полковником Гейзою Лакатошем (який 1 квітня змінив на цій посаді опозиційного до німців генерал-лейтенанта Іштвана Надаї), окремі частини якої

⁴²³ Dombrády L. *Army and politics in Hungary 1938–1944*. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 532–535.

⁴²⁴ Як писав про це у своїх спогадах М. Каллаї: «Я наказав спалити секретні архіви Міністерства зовнішніх справ, внутрішніх справ, оборони та інших більш важливих установ, а також більшість мого власного Міністерства» (Kállay N. *Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war*. With a foreword of C. A. Macartney. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 425).

⁴²⁵ Fenyó D. M. *Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944*. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 175–180.

змушені були вести бойові дії і проти українських повстанців. 5 квітня 1944 р. угорські окупаційні війська (7-й корпус), що перебували на території України, а також частини 1-ої угорської армії, були підпорядковані командуванню групи армій «Північна Україна»⁴²⁶. При цьому ліквідували окреме угорське командування окупаційних військ, деякі представники якого брали участь у переговорах з УПА. З вищих командних посад звільнили або перевели на інші службові посади чимало угорських офіцерів, причетних до контактів з представниками українського підпілля. На вищі урядові та військові пости призначені люди, відомі своїми пронимецькими поглядами. За таких умов виконання домовленостей, досягнутих у результаті угорсько-українських таємних переговорів, виявилось неможливим.

У квітні–травні 1944 р. через ситуацію, яка склалася внаслідок німецької окупації Угорщини, встановлення пильного контролю над угорськими військами з боку німецьких офіцерів та через підпорядкування гонведських штабів в оперативно-тактичному і воєнно-стратегічному відношенні командуванню вермахту, спостерігається загострення військово-політичних відносин між угорською королівською армією й українським націоналістичним підпіллям та УПА у Галичині. Це фактично призвело до ліквідації всіх попередніх домовленостей, досягнутих на Волині у 1943 р. між ГК УПА й угорським командуванням щодо ненападу, нейтралітету та військової співпраці.

З іншого боку, на терені Галичини на початку 1944 р. на базі загонів Української Народної Самооборони (УНС) постала нова структура українського визвольного руху – група УПА-«Захід», відносини з якою ще не були врегульовані на переговорах з угорським командуванням.

У квітні 1944 р. основні угорські військові сили на території України були сконцентровані у південній Галичині (теперішні Турківський і Сколівський р-ни Львівської обл., Долинський, Ка-

⁴²⁶ Згідно з таблицею групування військ, складеною оперативним відділом генерального штабу німецьких сухопутних сил станом на 15 червня 1944 р. у складі групи армій «Північна Україна» (створеною за наказом А. Гітлера від 4 квітня 1944 р. з північної частини колишньої групи армій «Південь»), діяли такі угорські військові сили: 1-а угорська армія у складі 6-го армійського корпусу (27-а легка піхотна дивізія, 1-а та 2-а гірськострілецькі бригади, бригада «Шлембрюге» (німецька)), 7-го корпусу (16-а піхотна дивізія, 68-а піхотна дивізія (німецька)), 9-го корпусу (24-а, 25-а піхотні дивізії, 18-а резервна дивізія, 101-а егерська дивізія (німецька)); 2-а танкова дивізія, 19-а резервна дивізія та 20-а піхотна дивізія 1-ї німецької танкової армії. (Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. – М.: «Изографус», 2002. – С. 410, 418, 792).

луський, Тисменицький, Надвірнянський і Тлумацький р-ни Івано-Франківської обл.) у складі 1-ої угорської армії (6-й, 7-й, 9-й армійські корпуси⁴²⁷ та угорські з'єднання, підпорядковані 11-ому німецькому корпусу), що разом з 1-ю та 4-ю німецькими танковими арміями входила до складу групи армій «Північна Україна». 1-а угорська армія отримала завдання прикривати 200-кілометровий проміжок у лінії фронту між 1-ю та 8-ю німецькими арміями від Карпат до Дністра у глибину. Попри нестачу в угорських військах протитанкового озброєння, вважалося, що ці сили будуть стримувати радянський натиск в Карпатах, де ЧА могла застосовувати танки в дуже обмежених масштабах. До того ж ця надія, за спогадами німецького генерал-фельдмаршала Е. Манштейна, підживлювалася спогадами, як у Першу світову війну угорський гонвед успішно боронив від росіян карпатські перевали⁴²⁸.

17–30 квітня 1944 р. угорські війська зайняли цю лінію фронту в Галичині, втративши в боях 15 тис. осіб і 80% танків і бронетехніки. У передгір'ї Карпат навколо населених пунктів, вздовж великих річок і шосейних доріг угорці розпочали активно розбудовувати систему оборонних укріплень, що стала переднім рубежем «лінії Арпада»⁴²⁹, отримавши назву

⁴²⁷ До їх складу в квітні–травні 1944 р. увійшли 2-а бронетанкова, 7-а, 16-а, 20-а, 24-а та 26-а змішані і 27-а легка піхотні дивізії, 1-а та 2-а гірськострілецькі бригади. У серпні 1944 р. 1-у угорську армію було посилено 6-ю, 10-ю та 13-ю змішаними дивізіями (Еббот П. Союзники Німеччини на Східному фронті. 1941–1945. – М., 2001. – С. 26–27).

⁴²⁸ Манштейн Э. Утерянные победы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 658.

⁴²⁹ «Лінія Арпада» – фортифікаційна система угорської королівської армії в роки Другої світової війни у Північно-східних Карпатах. Названа на честь угорського князя Арпада, який у 9–10 ст. перевів угорські племена через Карпати у Дунайську низовину. Головний архітектор – полковник угорського Інституту воєнної інженерії Теофіл Гароші, який у 1940–1941 рр. теоретично обґрунтував і розробив концепцію побудови захисної лінії на північно-східних кордонах Угорського королівства для захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. «Лінія Арпада» увібрала у себе найкращі досягнення світової фортифікаційної науки та воєнної інженерії. Перші роботи з її спорудження у Східних Карпатах розпочались у другій половині 1939 р. після окупації Угорщиною Карпатської України. Керівником інженерного штабу зі зведення лінії був полковник Пол Молнар, а його заступником полковник Теофіл Гароші. Практичною стороною фортифікації Карпат займався військово-інженерний штаб на чолі з майором Ласло Майксом. Упродовж 1940–1943 рр. завдяки зусиллям військово-інженерних груп у Східних Карпатах було споруджено систему блоків-перешкод, які з наближенням Червоної армії до кордонів

«лінія Гуняді»⁴³⁰. З цих позицій 1-а угорська армія продовжувала із перемінним успіхом бої проти радянських військ аж до середини липня 1944 р.⁴³¹

У Галичині у справу українсько-угорської угоди про ненапад були втаємничені лише окремі представники вищого командування, про нього не знали ні штаби прибулих з Угорщини новоукомплектованих з'єднань, ні командири бойових відділів УПА. Особливої практики укладення тактичних локальних договорів тут на початку не склалось. Це призвело до численних конфліктів.

Угорщини були перетворені на три лінії оборони. У передгір'ї Карпат у першій половині 1944 р. була зведена зовнішня «лінія Гуняді», яка закривала головні шляхи проходів до карпатських перевалів. Її кінцевими південними точками були Жаб'є, Микуличин та Яремче біля підніжжя Чорногори. Найбільш міцні опорні пункти були споруджені поблизу Делятина, в підніжжі г. Яворина та Горган на шляху до Торунського перевалу і в Стрию на шляху до Верецького перевалу. Північною точкою передньої лінії було м. Турка та передгір'я г. Магури в долині, що вела до Ужоцького перевалу. У 1943 р. була зведена середня лінія оборони, яка простягалася вздовж «тисячолітнього кордону» Угорщини по карпатських перевалах і була названа в честь угорського короля «лінією Св. Ласла». Головним рубежем оборони вважалась «лінія Арпада», розташована на головних хребтах та пасмах Карпат позаду «лінії Св. Ласла». Станом на серпень 1944 р. у Східних Карпатах було побудовано 99 опорних пунктів, 759 довготривалих залізобетонних споруд, 394 дерев'яно-земляних споруд, 439 відкритих вогневих площадок, 400 км траншей та стрілецьких окопів, споруджено протитанкові і протипіхотні перешкоди (рови, ескарпи, завали і т. п.) протяжністю 135 км. На відміну від своїх попередніх аналогів «лінія Арпада» орієнтувалась не на стаціонарну пасивну оборону, а на активні оборонні дії із застосуванням контратак та обхідних маневрів захисників. За умов пошуку угорським керівництвом у 1943 – початку 1944 рр. таємних контактів із західними альянтами з метою укладення сепаратного миру та виведення Угорщини з війни, воєнна стратегія Будапешта орієнтувалась на довготривалу й стійку оборону проти радянського наступу на північному сході країни в очікуванні підходу англо-американських військ з південного заходу. (Про «лінію Арпада» див. детальніше: Szabó János József: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. – Budapest: Timp kft. kiadó, 2002, англ. перекл. – Szabó J. J. The Árpád-line. The defence system of the Hungarian Royal Army in the Eastern Carpathians 1940–1944. Editor of the serial: László Veszprémy. Translator: Mihály Benkő. – Budapest: Kiadó, 2006. – 331 p.).

⁴³⁰ Гречко А. А. Через Карпаты. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1972. – С. 84.

⁴³¹ Szabó P. Hungarian soldiers in World War II: 1941–1945 // A Millennium of Hungarian military history. – Columbia University Press, New York, 2002. – P. 458–459.

Під час відступу в ході боїв з радянськими військами у південній Галичині угорські частини часто вдавалися до грабування мирного населення. Як зазначалось у підпільному донесенні ОУН з території Станиславівщини за квітень 1944 р.: «Відношення їх (угорців – О. П.) до населення брутальне, попросту дике, кожного чоловіка підозрюють, що має зв'язок з партизанами, це почали підозрівати аж в тих селах, де з'єдналися з німцями, бо як переходили через Чорний ліс, то були дуже лагідні та просили їдання». Водночас відзначалось зростання випадків мародерства з боку гонведів, посилення репресій проти членів підпільної мережі ОУН та мирного населення⁴³².

Згідно інформації підпілля ОУН з Тисменицького р-ну на Станиславівщині, угорці вдавалися до грабування у селян продовольства та коней, а там, де зустрічали опір з боку збройних структур націоналістичного підпілля, відступали. Зокрема, у с. Вільшаниця три члени повітової боївки ОУН вигнали з села невелику групу угорських мародерів у складі 15 осіб, яка так і не встигла пограбувати селян⁴³³.

Подекуди угорське військо вдавалось до вкрай жорстоких акцій. Наприклад, 29 березня 1944 р. угорська частина, що дислокувалась у Галичі, спалила с. Пукасівці та розстріляла 18 селян тільки за те, що тут зникло семеро гонведів⁴³⁴. У р-ні Товмач (Тлумач) угорці пограбували населення у Пужниках, Хотимири, Товмачі та Озерянах⁴³⁵. У Тисменицькому районі українське підпілля зафіксувало 4 випадки угорських мародерств: «На терені р-ну більшовики не грабували, ані не насилували. За те робили це мадяри (4 випадки) та німці (2 випадки). Совіти просять у людей їсти, натомість німці і мадяри грабують без кінця»⁴³⁶.

Під час наступу угорської армії у південній Галичині 7–10 квітня 1944 р. були спалені села Милування, Стриганці, Рошнів, Заріччя, а 14 квітня погромлено м. Делятин. Водночас проводилась ревізиція худоби в селах Забережжя, Іваніківка та Грабовець Богородчанського р-ну. Особливо жорстокий терор проти українського

⁴³² «Звіт від 30.03. до 1.05.1944 р.». «Остап». 17.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 17.

⁴³³ Інформації з Станиславівщини. [04.1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 49.

⁴³⁴ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 193.

⁴³⁵ Інформації з Станиславівщини. [04.1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 52.

⁴³⁶ Там само. – Арк. 57.

населення був застосований угорцями на терені Коломийщини та Косівщини. Під прикриттям проведення контрпартизанських акцій гонведи пограбували та погромили села на лінії від Кутів до Слободи, якими проходила лінія фронту. Зокрема, невідомий автор звіту про антиукраїнські акції угорського війська в цьому регіоні свідчив: «Мадярський терор в Коломийщині дався так сильно в знаки українському населенню, що воно воліло вже радше бути під большевиками. Напр., населення Рунгур втікало до большевиків. В Рунгурах мадяри вистріляли майже третину населення за те тільки, що тут квартирували большевики»⁴³⁷.

Досить поширеною була практика розстрілів гонведами людей за підозру в участі в українському підпільному русі. Водночас угорське військо перешкоджало підтриманню зв'язку між осередками ОУН, розкиданими по обидва боки лінії фронту⁴³⁸.

Як відзначав стосовно поведінки угорського війська на території Галичини навесні 1944 р. інтендант 21-го Коломийського ТВ групи УПА-«Захід» Т. Баб'юк («Сагайдак»): «Зразу, опинившись в наших теренах, вони не вважали нас небезпечними противниками, ігнорували німецькі таблички перестороги і пробували нахабно пхатись в наші села, dokonуючи грабіжей нашого населення, забираючи всіляке майно, коні та підводи»⁴³⁹.

Таке жорстоке і безцеремонне ставлення угорського війська до мирного населення на території південної Галичини призвело до зростання кількості збройних сутичок з українськими повстанськими загонами, які активно виступили на захист селян. Ще наприкінці березня – початку квітня 1944 р. збільшується кількість випадків роззброєння відділами УПА і боївками ОУН окремих підрозділів 7-го угорського корпусу, який дезорганізовано і панічно відступав перед швидким наступом Червоної армії з Волині та Поділля в Галичину, намагаючись ухилитись від виконання німецьких наказів із прикриття фронту.

Як зазначалося в одному з підпільних інформаційних повідомлень ОУН з терену Станиславівщини за березень–квітень 1944 р.: «Мадяри їхали переважно підводами, які реквізували по селах. Не орієнтувалися вони в терені. Часто крутилися бічними дорогами,

⁴³⁷ Протиукраїнські виступи мадярів (Вістки за час від січня до липня 1944 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 1–2.

⁴³⁸ Там само.

⁴³⁹ «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Архів Є. Штендери «Місія УПА закордоном». – Reel 29. – Num. 252. – P. 21.

і тут була добра нагода їх роззброювати (...) Мадяри грабували харчі й коні. Де зустрічали опір – не грабували»⁴⁴⁰.

Невідомий автор звіту про події на Станиславівщині у березні 1944 р. писав: «Найбільше зброї можна здобути від мадярів»⁴⁴¹. У середині цього місяця, за даними українського підпілля, невелика група повстанців у кількості 20 осіб роззброїла цілий угорський батальйон на Товмаччині (Тлумаччині)⁴⁴². Упродовж 25–27 березня 1944 р. боївка ОУН «Залізняка» у складі 13-ти осіб успішно роззброїла окремими групами угорське військо на Коломийщині: 24 гонведів у с. Фатівці (Фатовець), 30 – у с. Жукотин та 12 – у с. Михалків. Водночас наприкінці березня 1944 р. один з відділів УПА на цих теренах вдалим наскоком відібрав зброю у трьох угорських сотень⁴⁴³. 26 березня 1944 р. охоронна сотня старшинської школи УПА «Олені» в Карпатах під командуванням «Коника» роззброїла між селами Старий та Новий Мізунь Долинського р-ну роту із 180 гонведів, що висувалися з Угорщини на німецько-радянський фронт⁴⁴⁴. 28 березня 1944 р. боївка ОУН «Бурлая», що нараховувала 80 осіб, провела аналогічну акцію у с. Хлібичин Снятинського р-ну⁴⁴⁵. Про роззброєння чотами УПА «Хмари» та «Боевира» 400 угорських вояків на Косівщині згадував командир куреня «Недобитий» (Ю. Матвіїв)⁴⁴⁶.

⁴⁴⁰ Інформації з Станиславівщини. [04.1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 50.

⁴⁴¹ Там само.

⁴⁴² Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 28.

Можна висловити певний сумнів стосовно достовірності поданого джерела, адже слабо віриться у те, щоб такий невеликий підрозділ зумів провести роззброєння цілого батальйону. У повстанських документах нерідко помітне намагання авторів перебільшити бойові заслуги відділів УПА.

⁴⁴³ Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 28.

⁴⁴⁴ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії / Упоряд. М. Борис. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. – С. 240–241.

⁴⁴⁵ «Збройна боротьба українського народу проти окупантів. (Вістки з українських земель за час від січня до серпня 1944 р.) // Архів ЦДВР (м. Львів). – Ф. 7. – Т. 5. – Арк. 10; Хмель Ф. Українська партизанка (З крайових матеріалів). – Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1959. – С. 257.

⁴⁴⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти повстанського руху та націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954. Кн. 2 / Упор. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. – С. 386.

Наприкінці березня 1944 р. на шляху Станиславів–Калуш у заїмку куреня УПА «Скажені» під командуванням В. Андрусяка («Різун») потрапили три вантажівки, наповнені німецьким та угорським військом. Внаслідок короткотривалого бою німці загинули, а угорці здались у полон⁴⁴⁷. 5 квітня 1944 р. у лісі між Боднарівим та Мос-тищем на Калушині українськими повстанцями було роззброєне угорське військо, що їхало на 4-ох машинах⁴⁴⁸.

Загалом, як зазначав про характер проведених акцій УПА з роззброєння угорських військ на теренах 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» її командир І. Бутковський («Гуцул»): «Як правило, проходили вони без ужиття зброї. Сили проти мадярів уживано хіба тільки тоді, коли вони, відмовляючись скласти зброю добровільно, починали стріляти»⁴⁴⁹. За свідченням стрільця відділу «Нечоси» куреня «Гамалії» І. Якимчука, в екстрених випадках гонведи віддавали перевагу полону, аніж проведенню затяжних боїв з УПА⁴⁵⁰.

У місячному огляді суспільно-політичних подій на терені Калушини за травень 1944 р. оунівець «Дорошенко» писав: «Мадяри дуже бояться партизан і тому є дуже обережні. Відживлення мадяр погане. Вони ходять по близьких селах та жебрають молоко, яйця, кури. Часто заїздять в село і беруть на власну руку кілька штук худоби. Німецька інтендантура не забезпечує їх харчами. Є випадки дезерції. На терені занотовано кілька випадків. У розмовах нарікають на свій уряд і Німеччину. Воювати не хочуть. В ненадійному бою тратять голови (...) За нашим рухом спеціально не слідкують»⁴⁵¹.

Таким чином, на початку весни 1944 р. командування УПА-«Захід» успішно скористалось із відступу та перегрупування угор-

⁴⁴⁷ Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 145.

⁴⁴⁸ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). Ч. II. – Б. м.: Видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1960. – С. 40; Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 401.

⁴⁴⁹ Літопис УПА. Т. 19. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 32.

⁴⁵⁰ Запис інтерв'ю з І. Якимчуком, 1924 р. н., від 2.07.2008 р. у м. Моршин Львівської області, інтерв'юер – О. Пагіря // «Центр усної історії» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Колекція 3: УПА (1943–1949). – Од. зб. 26.

⁴⁵¹ «Місячний огляд суспільно-політичних подій за час від 1.05. до 31.05. 1944 р. Округа Калуш». «Дорошенко». 7.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 216.

ських військ на Східному фронті, здобувши при цьому від роззброєних гонведів значну кількість зброї, амуніції, медикаментів та різного військового майна, що стали у нагоді при чисельному розширенні вже існуючих та формуванні нових повстанських відділів у регіоні.

Після вступу частин і з'єднань 1-ої угорської армії у південну Галичину в квітні 1944 р. на терені 21-го ТВ «Гуцульщина» 4-ої ВО «Говерля» опинився 6-й угорський армійський корпус під командуванням генерал-полковника Ференца Фаркаша де Кішбарнака, з'єднання якого (27-а легка піхотна дивізія, 1-а та 2-а гірськострілецькі бригади) займали лінію фронту від Делятина до Кутів. Відділи УПА, які перебували в цьому регіоні, спочатку ставились нейтрально до угорського війська, однак досить часті випадки останнього проти місцевого населення, арешти підпільників теренової мережі ОУН та спалення українських сіл спонукали УПА до активного виступу проти агресивно налаштованого угорського війська. Упродовж трьох місяців (квітня, травня і червня) 1944 р. у тилу 6-го угорського корпусу відбувались постійні бої та зіткнення між підрозділами УПА та збройними групами українського підпілля, з одного боку, та угорським військом, з іншого.

Найбільших атак з боку повстанських загонів на Верховині зазнала 27-ма трансільванська дивізія на чолі з генерал-майором Андрашем Зако, що опікувалась лінією постачання 6-го угорського корпусу довжиною у 150 км. Численні протипартизанські операції дивізії закінчувались безуспішно. Суттєвим фактором у невдачах угорського війська у боротьбі з УПА на Гуцульщині стала її масова підтримка з боку українського населення⁴⁵².

Водночас тривало збройне протистояння угорського війська з повстанськими силами в районі дислокації угорських з'єднань 7-го (16-а піхотна дивізія) та 9-го (24-а і 25-а піхотні, 18-а резервна дивізія) корпусів на теренах Калушини, Станиславщини, Богородчанщини та Надвірнянщини, у межах яких, зокрема, функціонували збройні відділи УПА 22-ого ТВ «Чорний Ліс» і 23-ого ТВ «Магура» 4-ої ВО «Говерля».

Зокрема, 11–15 квітня 1944 р. на Калущині повстанськими силами було розгромлене угорське військо, яке палило села Копанки і Томашівці, а оточений підрозділ угорців було взято у полон⁴⁵³. Зіткнення між «лісовою армією» та гонведськими частина-

⁴⁵² Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 55.

⁴⁵³ Там само. – С. 33.

ми відбувались також на Долинщині та Надвірнянщині⁴⁵⁴. Саме у районі Надвірної, за спогадами І. Бутковського («Гуцул»), запеклі бої тривали упродовж кількох місяців весни 1944 р., під час яких угорцям було завдано значних втрат, і вони були змушені зайняти нейтральну позицію щодо українського населення⁴⁵⁵.

У квітні 1944 р. угорське військо пограбувало с. Пилипи на Коломийщині, забравши з собою у полон 150 селян. Однак у горах поблизу присілку Рунок конвоюваних відбив відділ УПА, знищивши 15 угорських конвоїрів⁴⁵⁶. У цьому ж місяці гонведи, які проводили «продовольчі операції» у с. Красноїлля на Гуцульщині, були оточені та роззброєні сотнею УПА, що виступила на захист населення⁴⁵⁷.

Водночас, за свідченнями командира кулеметної роти 24-ї угорської піхотної дивізії лейтенанта Астолаша Аладара, вступ його з'єднання у Галичину та пересування по маршруту Стрий–Сколе–Болехів–Долина–Саджава упродовж 1–22 квітня 1944 р. не супроводжувався сутичками з відділами УПА, що уникали зустрічі з угорським військом⁴⁵⁸.

За повстанськими даними, 1–6 травня 1944 р. у відповідь на провокацію радянських партизанів гонведи спалили с. Рунгури на Коломийщині, внаслідок чого загинуло 110 осіб⁴⁵⁹. 6 травня 1944 р. угорське військо у кількості 180 осіб здійснило наїзд на суміжні сс. Грабівка (Калущина) та Саджава (Богородчанщина), в результаті якого було пограбовано населення, спалено 166 господарств і розстріляно 34 особи. Під час акції на захист населення виступив самооборонний кущовий відділ (СКВ), який, нав'язавши бій і знищивши 30 осіб, змусив угорців відступити до Богородчан⁴⁶⁰. 12 травня 1944 р. біля Солотвини на Богородчанщині стежа УПА потрапила в угорську

⁴⁵⁴ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського війська 1917–1995. – Львів: Світ, 1996. – С. 548–549.

⁴⁵⁵ Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 33.

⁴⁵⁶ УПА в світлі документів з боротьби за УССД. 1942–1950 рр. Ч. II. – С. 49.

⁴⁵⁷ «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Архів Є. Штендера «Місія УПА закордоном». – Reel 29. – Number 252. – Р. 21–23.

⁴⁵⁸ Bene J., Szabó P. Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban. A m. kir. 24. gyaloghadosztály története 1944–1945. – Nyiregyháza, 1997. – О. 23.

⁴⁵⁹ Історія Гуцульщини. Т. 5. / Гол. ред. М. Домашевський. – Львів: Логос, 2000. – С. 288.

⁴⁶⁰ «Повідомлення про напад мадярів на село Грабівку». «336». 16.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 168; «Станиславівщина. Квітень–травень 1944 р. Як відносяться». 07.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 24.

засідку, з якої зуміла вийти з двома пораненими стрільцями⁴⁶¹. У травні 1944 р. після короткого бою відділ УПА провів роззброєння трьох рот гонведів у с. Жаб'є на Гуцульщині⁴⁶².

У травні 1944 р. повстанська сотня під командуванням Л. Гринішака («Довбуш») здійснила напад на німецько-угорський гарнізон в Долинщині, який з допомогою місцевих поляків систематично здійснював каральні та мародерські акції в українських селах. Під час бою було вбито 8 гонведів і 3 німців, а рота угорців (134 особи) у повному виряді здалась у полон. Втрати УПА становили: один вбитий і чотири поранені. Всіх полонених гонведів повстанці відпустили на волю⁴⁶³.

Водночас унаслідок блокування у середині травня 1944 р. частинами 25-ї угорської піхотної дивізії лісових масивів у Надвірнянському районі в скрутній продовольчій ситуації опинилась старшинська школа УПА «Олені» в Карпатах, про що у надзвичайному звіті на адресу військових штабів УПА-«Захід» усіх рівнів доповідав її командир поручник Ф. Польовий («Поль»)⁴⁶⁴.

За даними польського підпілля, наприкінці травня 1944 р. відбувались запеклі бої між частинами 7-го угорського корпусу та загонами УПА на Долинщині та Болехівщині з використанням гонведами польової артилерії. Через деякий час конфлікт між УПА та угорськими військами поширився також на Турківщину⁴⁶⁵.

Цікавим джерелом для дослідження відносин між УПА та угорськими військами на території Галичини та Прикарпаття у першій половині 1944 р. є спогади командира 6-го дебrecенського корпусу 1-ої угорської армії генерал-полковника Ференца Фаркаша. За його даними, після декількох запеклих сутичок з повстанськими відділами

⁴⁶¹ «Вісті з терену (від 10.05. по 20.05. 1944 р.) Станиславщина» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 71.

⁴⁶² «Інформації про події в долині Прута». Коломийщина – Станиславщина. – 3.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 82. – Арк. 195.

⁴⁶³ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії / Упоряд. М. Борис. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. – С. 13, 472.

⁴⁶⁴ «Надзвичайний звіт у справі про харчування, взуття і убезпечення. УПА 3 «Олені». Поручик Поль». 30.05.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 109.

⁴⁶⁵ Ziemie wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień–lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie. Mieczysław Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki / Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Wyższa Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora Wszechnica Świętokrzyska. – Warszawa–Pułtusk–Kielce, 2006. – S. 107, 116.

командування корпусу на початку травня 1944 р. видало спеціальне оголошення до місцевого населення, в якому застерігало українців від участі в підпільному русі, погрожуючи розстрілами партизанів і шпигунів. У листівках, які були розклеєні в українських селах, зазначалось, що «угорська армія воює тільки проти більшовиків, а з чесним цивільним населенням бажає встановити мирні відносини, взаєморозуміння і дух взаємної підтримки»⁴⁶⁶. Втім, остання заява свідчила не стільки про певну приязнь угорського війська до українського населення на теренах Станиславівщини, скільки застерігала від проведення «ворожої діяльності» в заплілі угорських військ.

Водночас командир корпусу видав спеціальні інструкції з боротьби проти партизанського руху. Вони передбачали спеціальну реєстрацію та облік усіх осіб чоловічої статі у віці більше 12 років, що перебували на підконтрольній угорцям території, а також кримінальну відповідальність старост за дотримання порядку і спокою по селах. Всіх виявлених партизан наказувалося негайно арештувати. Водночас працездатне чоловіче населення мало бути мобілізоване в окремі робітничі сотні для будівництва угорських фортифікаційних та оборонних укріплень в Карпатах. Від 19-ої години вечора до 7-ої години ранку в галицьких селах запроваджувалась комендантська година, порушників якої мали розстрілювати на місці. Поряд з цим узаконювалися проведення масових обшуків по хатах особливими патрулями на чолі з угорськими офіцерами. Останній пункт інструкцій наголошував на повазі до приватної власності й офіційно забороняв гонведам вдаватися до грабівництва, однак у випадку виявлення непокори з боку місцевого населення дозволялось забирати худобу та інше майно⁴⁶⁷.

Такі радикальні і жорстокі заходи угорського командування щодо місцевого українського населення на території дислокації 6-го корпусу були спрямовані на те, щоб уберегти угорський тил від ворожих виступів в умовах фронтових боїв 1-ої угорської армії, а також для того, аби використати місцеве населення для будівництва оборонних споруд у Північно-східних Карпатах. Зокрема, з середини травня 1944 р. угорське військо розпочали робити систематичні облави на чоловіче населення Станиславівщини з метою набору його на військові роботи зі спорудження оборонних укріплень⁴⁶⁸.

⁴⁶⁶ Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 54–55.

⁴⁶⁷ Там само. – P. 55.

⁴⁶⁸ «Вісті з терену за час від 21.05. до 12.06.1944 р. Станиславівщина». 13.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 81. – Арк. 211; «Звіт з Надвірнянського повіту» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 81.

Поряд з цим така «негуманна» позиція була також обумовлена і тією обставиною, що командування 6-го угорського корпусу на той момент ще не розрізняло із загального середовища руху опору окремого українського повстанського руху, вважаючи усіх партизан більшовиками або їхніми союзниками. З огляду на вкрай загострене відчуття комуністичної загрози, що існувало в гортистської правлячої еліті упродовж усього міжвоєнного періоду (як результат комуністичного експерименту в Угорщині у 1919 р.) і яке ще більше посилилось в умовах підготовки РСЧА до наступу на територію країни, угорське військо вдавалося до жорстоких і радикальних заходів у боротьбі з партизанським рухом на території дислокації 1-ої угорської армії.

Застосування угорських силових заходів впливу на мирне населення та УПА на території Коломийщини у квітні–травні 1944 р. активно відслідковувало українське підпілля. В одному зі зведених звітів про антиукраїнські акції угорського війська на території Галичини в першій половині 1944 р., зазначалось: «30 квітня 1944 р. мадярське командування в долині Прута (Коломийщина) видало для цивільного населення ряд дошкульних рішень. На їх підставі гонведи застосували до місцевого населення індивідуальний і масовий терор в формі: а) інтернування його боєздатного чоловічого елемента від 16–50 літ; б) масових політичних арештів. Акцію інтернування переведено в селах: Ворохта, Яблуниця, Татарів, Микуличині. Інтернованих злягровано у табір в Яблуниці, а частково в Микуличині. Політичні арешти переведено в селах: Ямна, Дора, Делятин, Лоева. Всіх арештованих приміщено в спеціальному лагрі. Гонведи пильно пошукували за українськими повстанцями й членами ОУН»⁴⁶⁹. Говорячи про ставлення угорського війська до мирного населення, автор красномовно відзначив: «На терені Станіславівського повіту ставились мадяри до місцевого населення на 100% гірше, ніж червоноармійці, а ще гірше від німців»⁴⁷⁰.

Третій зайвий: польський фактор у відносинах між УПА та угорською армією в Галичині

Певною мірою загострення українсько-угорських відносин в Галичині спричинив вплив на угорське командування з боку польського підпільного руху, вороже налаштованого щодо українців. У

⁴⁶⁹ «Протиукраїнські виступи мадярів (Вістки за час від січня до липня 1944 р.)». [07.1944 р.] // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 2.

⁴⁷⁰ Там само. – Арк. 3.

зв'язку з цим, слід окремо зупинитись на такій складній проблемі у відносинах між УПА та угорськими збройними силами в роки Другої світової війни, як втручання в них третьої сили – поляків. Цей аспект проблеми найкраще розкрив у своїх дослідженнях польський дослідник Г. Мотика. На його думку, з огляду на існування в роки війни тісної військово-політичної співпраці між Угорщиною та польським підпіллям, угорсько-українська угода жодним чином не була спрямована проти поляків. У політичному плані угорці були більш зацікавлені у тому, щоб після закінчення війни Галичина відійшла до складу відновленої Речі Посполитої, аніж до незалежної України, постання якої на північно-східних кордонах Угорщини, за версією дослідника, не вписувалось у зовнішньополітичні плани угорської еліти. Автор стверджує, що в українсько-польському конфлікті угорці, безумовно, перебували на боці поляків. Між польським підпільним рухом та угорськими військами упродовж війни існувала тісна співпраця у розвідувальній сфері – поляки інформували угорців про український національний рух та військово-політичне становище в Галичині. Окрім цього, проводились переговори між командуванням АК та угорської армії про створення на території Угорщини з інтернованих польських військ однієї дивізії, яка мала дістатись до Львова у випадку вибуху там нової польсько-української війни⁴⁷¹.

Безумовно, угорські війська підтримали польську сторону в українсько-польському конфлікті на території Галичини у 1944 р.: цілком дружелюбно ставилися до польського населення і часто захищали їхні села від збройних нападів українських боївків, допомагаючи полякам у виїзді на Захід. Як зазначалось у польських «відомостях зі східних земель» за травень 1944 р.: «Поляки почуваються у безпеці тільки там, де є угорські війська»⁴⁷².

Польське підпілля намагалось використати угорські війська для здійснення відплатних акцій в українських селах, провокуючи гонведів на проведення паціфікацій проти українського населення та загонів УПА. В одному з підпільних звітів ОУН з терену Станиславівщини за березень–травень 1944 р. з цього приводу зазначалось: «Поляки ворожо настроюють мадярів до українців. Вони

⁴⁷¹ Motyka G. *Українська партизантка 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*; Instytut Studiów Politycznych PAN / Grzegorz Motyka. – Warszawa: Oficjalna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 271–280.

⁴⁷² Польша та Україна у тридцятих і сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. II. – Варшава–К., 2005. – С. 1078.

подають їм, що українські партизани, це малі банди, які тільки грабують і палять польські села, а самих поляків убивають. Також подають мадярам дані про мнимі вбивства мадярів українськими партизанами. Докладно інформують мадярів про наш рух. Під впливом цього почали мадяри на спілку з поляками переводити ревізії й арештування українців»⁴⁷³.

В огляді суспільно-політичних подій на терені Калущини оунівець «Дорошенко» також писав: «На загал мадяри відносяться до нас пасивно, але підбрехані поляками часто в'їдаються в боки українцям. Дуже часто поляки кажуть, що в нашому селі є партизани, і тоді мадяри разом з поляками приїздять в село (...)»⁴⁷⁴.

До того ж, за відома й за активної співучасті угорських військових польське підпілля почало організовувати спеціальні ліквідаційні загони для нападів на українські села. У квітні–травні 1944 р. такі атаки були здійснені на села Посіч, Старий Лисець, Угринів Горішній теперішнього Тисменицького р-ну та на м. Тлумач. Окрім цього, спільно з польською допоміжною поліцією та німецьким військом у квітні 1944 р. угорські гонведи спалили кілька сіл на Долинщині та Калущині: Старий Мізунь (1–5 квітня), Копанки (11–15 квітня), Кропивник (17–22 квітня)⁴⁷⁵.

За деякими даними, пацифікаційна акція гонведів у Старому Мізуні була здійснена у відповідь на роззброєння угорського підрозділу охоронною сотнею старшинської школи УПА «Олені» під командуванням «Коника» в околиці с. Новий Мізунь 26 березня 1944 р. Угорсько-польський ж напад на село виявився цілковитою несподіванкою для українських повстанців, і тому вони не змогли захистити мирне населення від жорстокого погрому, внаслідок якого було вбито 200 осіб⁴⁷⁶.

У ГДА СБУ зберігся «Протокол з німецько-мадярсько-польської акції на Кропивник в днях 17, 18, 19, 20, 21 квітня 1944 р.», який

⁴⁷³ «Суспільно-політичний звіт Станиславівської округи за час від 20.03. по 20.05.44 р.». 1.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 185; «Станиславівщина. Квітень–травень 1944 р. Як відносяться». 07.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 15.

⁴⁷⁴ «Місячний огляд суспільно-політичних подій за час від 1.05. до 31.05.1944 р. Округа Калуш». «Дорошенко». 7.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 216.

⁴⁷⁵ «Станиславівщина. Квітень–травень 1944 р. Як відносяться». 07.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 15, 16, 24.

⁴⁷⁶ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Упор. М. Борис. – Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002. – С. 13.

подає детальний опис проведення спільної антиукраїнської акції трьох сторін. Під натиском ворожого війська невелика боївка ОУН під керівництвом «Бурлая» (10 осіб), що перебувала в селі, була змушена відступити до лісу. Внаслідок акції було спалено понад 340 господарств, вбито 2 особи і забрано в заручники 30 осіб, яких було згодом розстріляно⁴⁷⁷.

20 квітня 1944 р. у результаті нападу добре озброєного загону УПА на угорський підрозділ у с. Сівка-Калуська гонведи відступили до Калуша, де, роздавши зброю місцевим полякам, спільно відбили повстанський напад і провели пацифікацію села⁴⁷⁸.

Намагаючись нейтралізувати угорське військо під час польських збройних акцій в українських селах, на початку травня 1944 р. представники Станиславівського інспекторату АК провели переговори зі штабом 18-ої угорської резервної дивізії у с. Старий Лисець Тисменицького р-ну, за результатами яких польським ліквідаційним загонам АК було надано право здійснювати необмежену кількість нападів на українські пункти, в яких розміщувались угорські гонведи. При цьому останні залучались до грабежу населення та прикриття польських акцій. Згодом про досягнуту домовленість було поінформовано командування округи Станиславів АК, внаслідок чого наприкінці травня 1944 р. у Станиславові відбувся другий раунд переговорів з угорським командуванням, на яких були присутні представник штабу округи Станиславів АК на псевдо «Карась», шеф інформації Станиславівського інспекторату АК Островський («Шашек») та капітан угорської армії Гаде. За результатами рандеву польське підпілля отримало карт-бланш на здійснення збройних нападів на українські села при повному сприянні угорського окупаційного війська. Зі свого боку, представники АК зобов'язались видавати угорським військовим осіб, вороже налаштованих до гонведів⁴⁷⁹.

⁴⁷⁷ «Протокол з німецько-мадярсько-польської акції на Кропивник в днях 17, 18, 21, 22.04.1944 р.». 1.05.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 157.

⁴⁷⁸ Ziemię wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień–lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie. Mieczysław Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki – Warszawa–Pułtusk–Kielce, 2006. – S. 74.

⁴⁷⁹ Польша та Україна у тридцятих і сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. II. – Варшава–К., 2005. – С. 1128–1132.

Примирення перед обличчям спільного ворога

Попри негативний вплив польського чинника на українсько-угорські відносини, ставлення угорського війська до мирного населення в різних регіонах Галичини було неоднаковим. Як зазначав стосовно цього один із членів підпілля ОУН на Станиславівщині: «Відношення мадярів до цивільного українського населення дуже тяжко звести під один спільний знаменник. Воно дуже різне і узалежене цілковито від місцевого командування. Відступаючи перед наступом більші частини ставились до населення повздержливо, не грабували, ані не чіпали людей (...) Причиною такого ставлення було, мабуть, те, що їх було дуже мало і вони боялися партизанів. Були випадки, що старшини хотіли договорюватися з провідниками партизанів в справі взаємного ненападу. Та коли приїхали свіжі й краще озброєні частини з Мадярщини, які ще не стрічалися з партизанами й яких попереджувано, що українські партизани це тільки слабкі банди, які грабують і вбивають мадярських вояків – відношення до населення радикально змінилося. Почалися грабежі, палення сіл і нищення людського майна, ревізії, арештування, розстріли і закидування гранатами невинних, безборонних людей. В застрашених, здеморалізованих гонведів пробудився дух їхніх прадідів – жорстоких гунів, які, не зважаючи ні на сльози, ні на прокльони, лишали руїну там, де проходили їхні загони»⁴⁸⁰.

Стосовно ставлення угорського війська до підпілля ОУН та УПА, автор зазначає: «Всюди розпитують за УПА й українських партизан. Вояки часто оповідають про свої зустрічі з загонами УПА на Волині. Говорили, що українські партизани не стріляли мадярів, вони забирали тільки зброю, а вояків відпускали. Дуже часто билися спільно проти більшовиків або червоних партизанів. Старшини договорювалися з провідниками українських партизанів у справі взаємного ненападу. Були випадки, коли звільняли наших людей, коли задержали зі зброєю (...) Та з часом відношення до українських партизан змінилося. Причиною цього є, мабуть, те, що вони не бачать жодної реакції з нашої сторони за їхню поведінку й тому думають, що тут у Галичині ми не маємо більшої сили»⁴⁸¹.

Водночас відносно лояльність до українців проявляли військовослужбовці дислокованої на Стрийщині 20-ї угорської піхот-

⁴⁸⁰ «Станиславівщина. Квітень–травень 1944 р. Як відносяться». 07.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 17–18.

⁴⁸¹ «Як відносяться: а) німці, б) мадяри, в) більшовики. Станиславівщина. Квітень–травень 1944 р.» 26.05.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 42.

ної дивізії, що входила до складу 1-ї німецької танкової армії. У суспільно-політичному огляді за травень 1944 р. підпільник «Жук» повідомляв, що на території повіту «їхня [угорців – О. П.] поведінка наскрізь коректна, [вони] допомагають селянам в певних роботах та живуть в тісних взаєминах з населенням. Нас [членів підпілля – О. П.] не чіпають (...) Мадяри своєю поведінкою з'єднали собі симпатії мас більше чим німці (якщо такі симпатії існували). В місцях постою по селах помагають селянам при весняних роботах. Перепоєні ненавистю до німців (...)»⁴⁸².

Існують фрагментарні дані про спробу врегулювання описаного вище гонведсько-повстанського конфлікту у мирний спосіб. Зокрема, діяч українського визвольного руху В. Макар у своїх спогадах наводить свідчення про те, що у відповідь на запит представника УПА при штабі угорських військ на погроми українських сіл угорське командування лукаво заявило, що воно до цієї справи не причетне, а всю грабіжницьку акцію організували поляки, втягуючи до неї окремих угорських офіцерів⁴⁸³.

Українські розвідники зафіксували навіть той факт, що було видано спеціальний наказ штабу 1-ої угорської армії про припинення всякого роду грабежів серед мирного населення⁴⁸⁴. Однак всупереч наказу, відступаючи під натиском Червоної армії, деморалізована угорська армія продовжувала здійснювати ганебні грабіжницькі акції.

У той же час, за даними українського підпілля, деякі угорські офіцери в розмовах з українською інтелігенцією говорили таке: «Терористичні акції на населення роблять комуністичні елементи армії. Офіцери признають, що українські партизани добрі люди. Похваляють також те, що партизани вдержують мирні відносини з мадярським народом. Це виявилось тоді, коли партизани роззброювали мадярські частини. Мадярське признання партизанам за те, що при роззброюванні не впав ані один мадяр, але відіслано їх на Мадярщину»⁴⁸⁵.

⁴⁸² «Суспільно-політичний огляд за місяць травень 1944 р. Стрийщина». «Жук». 14.06.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 220; «Політичний звіт. Дрогобицька обл.». 6.05.1944 р. «Жук» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 9, 31.

⁴⁸³ Макар В. Спомини й роздуми. Т. 4: Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. – Торонто–К., 2001. – С. 246.

⁴⁸⁴ «Інформативний звіт за квітень–травень 1944 р. Станиславівщина. Коломийщина» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 67.

⁴⁸⁵ Там само.

Цікаві думки одного угорського майора відносно перспективи українсько-угорських взаємин зафіксувало оунівське підпілля у с. Білоберізці на Гуцульщині. Зокрема, у розмові з тамтешнім священиком офіцер зазначив, що військове керівництво Угорщини серйозно сприймає можливість створення самостійної Української держави на північно-східних кордонах Угорського королівства. Відстоюючи цілісність останнього в його історичних кордонах, він висловив сподівання, що Україна відмовиться від території Закарпаття, щоб взамін отримати зовнішньополітичну підтримку Будапешта у боротьбі проти більшовиків. Угорці радо б погодились на переселення українців Закарпаття в Галичину і цим, на його думку, забезпечили б міцні підвалини для створення надійного і тривкого українсько-угорського міждержавного кордону в Карпатах⁴⁸⁶. Наскільки ці судження відповідали реальній оцінці угорськими військовими колами «українського питання» говорити важко, однак інформаційно-розвідувальні звіти українського підпілля засвідчують непоодинокість такого роду висловлювань з боку угорських офіцерів.

Зокрема, про рівень зацікавлення українським самостійницьким рухом серед угорських офіцерів красномовно свідчить підпільний звіт ОУН з теренів Стрийщини та Дрогобиччини: «Мадяри залишили свою дотеперішню поведінку супроти українців. Зараз намагаються зблизити та нав'язати тривкі товариські взаємини. У розмовах з українськими громадянами твердять, що українці і мадяри повинні співпрацювати, особливо у теперішній політичній дійсності, де обом народам грозить ця сама небезпека – большевизм. Згадують теж, що ми є природні союзники і в історії вже боролись спільно проти москалів. Головно мадярські старшини виявляють охоту вести розмову на політичні теми та хочуть зорієнтуватись про нашу думку, політичні плани та революційний рух, та наша інтелігенція, до якої вони звертаються, не все вміє підійти до тих справ і все виступає як певний союзник Німеччини, чим відразу відганяють у мадярського старшини охоту продовжувати розмову, який в засаді є протинімецького наставлення»⁴⁸⁷.

У зв'язку зі зміною ситуації у повстансько-гонведських відносинах 5 травня 1944 р. ГК УПА видала наказ, продубльований наказом організаційної референтури крайового проводу ОУН на

⁴⁸⁶ «Протиукраїнські виступи мадярів. (Вістки за час від січня до липня 1944 р.)». [07.1944 р.] // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 4; «Останні вісті з терену. Станиславівщина, повіт Косів». 24.07.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 30.

⁴⁸⁷ «Політичний звіт. Стрийщина – Дрогобиччина». 30.01.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 121.

ЗУЗ, до усіх бойових відділів УПА-«Захід» та повітових провідників ОУН на ЗУЗ із суворою заборонаю вступати у мирні переговори та контакти з ворожими до українського визвольного руху народами, зокрема й угорцями. Тут зазначалось, що у зв'язку з німецькою окупацією Угорщини, остання втратила державне право на проведення самостійної зовнішньої політики, військово-політично та економічно підпорядкувавши себе Берліну. У документі дозволялося роззброювати угорські війська, а у випадку їхнього нападу на українські села – «проводити збройні контракції»⁴⁸⁸.

Даний наказ скоріше за все зафіксував уже наявний стан у відносинах між українським резистансом та 1-ою угорською армією навесні 1944 р. Хоча документ і ознаменував собою певну модифікацію політики Проводу ОУН та ГК УПА щодо Угорщини та її окупаційних військ на українських землях, однак він не міг кардинальним чином переглянути стратегічний зовнішньополітичний курс керівництва українського підпілля, спрямованого на втягування Угорщини до свого антикомуністичного союзу.

Зрештою, конфліктний стан у відносинах між українським визвольним рухом та угорськими збройними силами не міг тривати занадто довго. Під впливом подальших воєнних поразок вермахту на Східному фронті та підготовки Червоної армії до наступу в Галичині, у середовищі угорських військових кіл усе більш стає очевидною необхідність уникнення тактично не вигідних сутичок з українськими повстанцями. Для УПА бої з гонведами ставали теж вкрай небажаними. Це почали усвідомлювати більш об'єктивні та реалістичні у своїх оцінках ситуації кінця весни 1944 р. керівники ОУН. Зокрема, крайовий провідник Юнацтва ОУН на ЗУЗ Я. Скасків («Моряк») в одному зі своїх звітів вказував на те, що «останніми часами [є] дуже часті нагоди до переговорів з мадярами в малому і середньому масштабі», проте «більшість їх пропускається, а навіть є випадки сутичок, які можна легко оминати»⁴⁸⁹. Подаючи рекомендації відносно ставлення українського підпілля й УПА до угорських військ, він радив увійти в контакт з ними, негайно заборонити усі зачіпні сутички та використати їх для закупівлі чи обміну зброї й амуніції – як один з нечисленних джерел поповнення військових запасів УПА⁴⁹⁰.

⁴⁸⁸ Відпис наказу ОРКП 4.7/44. 5.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 53.

⁴⁸⁹ «До сучасного нашого внутрішнього організаційного положення (думки члена)». «Ярослав Моряк». 21.05.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 13.

⁴⁹⁰ Там само. – Арк. 15.

Поряд з цим, готуючись до продовження боротьби в умовах комуністичної дійсності, командування УПА було зацікавлене у тому, щоб максимально використати військовий потенціал Угорщини на власну користь і тактично вигідно скоординувати повстансько-партизанські акції УПА у тилу радянських військ з оборонними операціями угорської армії, що активно розбудовувала систему фортифікаційних споруд, оборонних рубежів та опорних пунктів уздовж Карпатських гір – т. зв. «Лінію Арпада» – для відбиття сталінського наступу на Угорщину.

В таких умовах у середовищі організаційних центрів ОУН була розроблена низка інструкцій, спрямованих втягнути окремих бойових командирів УПА та місцевих провідників ОУН у переговори з угорськими військами з метою здобуття додаткової зброї, амуніції, технічного обладнання, медикаментів, укладення локальних договорів про нейтралітет і ненапад, координації військових дій проти більшовиків. Хоча вони і суперечили наказу Проводу ОУН, виданого на початку 1944 р., про заборону проводити політичні переговори місцевим штабами УПА та нижчим проводам ОУН з представниками інших народів та держав⁴⁹¹, однак були спрямовані більше на нормалізацію повстансько-гонведських відносин на локальному рівні, ніж претендували на вирішення важливих політичних проблем у відносинах між двома народами, у той час, коли покращити їх на вищому офіційному рівні не вдавалося.

Одну з таких інструкцій нам вдалось виявити у ГДА СБУ, що має загальну назву «Інформація»⁴⁹². Походить це джерело з території Галичини і датується орієнтовно кінцем весни – початком літа 1944 р. Документ, скоріш за все, обірваний, а його авторство невідоме, хоча, з великою долею ймовірності можна стверджувати, що він був розроблений у середовищі керівництва ОУН. Основною суттю «Інформації», яка доводилась в інструктивній формі до ни-

⁴⁹¹ В інструкції, спрямованій до всіх членів ОУН та вояків УПА, вказувалось на те, що «питання нашої політики до ворогів належить до найважливіших і найскладніших питань. Тому тим більше наша політика до ворогів мусить належати виключно до політичної референтури головного Проводу, а ніколи до одного з краєвих Проводів, а тим менше до нижчих проводів, або до поодиноких командирів відділів УПА, і це в додатку, коли вони ведуть політику без найменшого порозуміння з покликаними до цього людьми» (ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 4).

⁴⁹² «Інформація». [Перша половина 1944 р.]// ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 4; ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 400–402; Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 399–401.

зових структур Організації та штабів УПА, були рекомендації щодо взаємин і ведення переговорів з угорськими військами⁴⁹³.

Документ був спрямований на формування в учасників українського націоналістичного підпілля певної переговорної культури – сукупності зразків поведінки та діяльності, що мала забезпечити успішне протікання та завершення переговорного процесу з угорськими військами. Сюди входили головні принципи, норми, ідеали, особливі форми орієнтації та установки підпільників щодо переговорного процесу⁴⁹⁴.

Для уникнення непотрібного кровопролиття між двома сторонами та для створення атмосфери взаємної довіри пропонувалося виконання 6-ти основних пунктів. Перші два визначали обов'язок українських підпільників приймати угорських офіцерів до себе на помешкання для налагодження з ними товариських взаємовідносин. При нав'язуванні контактів перевага надавалась колишнім австро-угорським старшинам як можливим товаришам угорців по зброї з часів Першої світової війни, та жінкам-підпільницям. Рекомендувалось запрошувати гонведів на спеціально влаштовані мистецькі вечори із залученням українського та, по можливості, угорського фольклорного репертуару. «На приватні прийняття для мадярів запрошувати людей з добрими голосами, щоб при столі заспівати кілька популярних мадярських мельодій. В розмовах дискретно підкреслювати схожість українського та мадярського фольклору, темпераменту, естетичних замилювань»⁴⁹⁵.

У спілкуванні з угорськими військовими наголошувалось на необхідності здобуття у них поваги до українців як нації. Зокрема зазначалось, що на товариські зустрічі з угорцями потрібно запрошувати лише українців «з бездоганними товариськими ознаками», а в розмовах необхідно знайомити їх з українською культурою та історією, а особливо з тими фактами, що свідчили б про достатню політичну зрілість українського народу, його здатність самостійно створити власну незалежну державу. Рекомендувалось під час дружніх бесід порушувати без будь-якої тенденційності та уперед-

⁴⁹³ Див. детальніше: Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 64–71.

⁴⁹⁴ Тихомирова Є. Б., Постоловський С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів: Підручник. – Рівне: «Перспектива», 2007. – С. 173–174.

⁴⁹⁵ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 67.

ження наперед визначені теми: насамперед треба було говорити, що українці здавна ставляться з симпатією до угорського народу, люблять його фольклор та «завзяту, незалежну вдачу».

Ведучи мову про політичні проблеми, вимагалось підкреслювати спільність у прагненні двох народів у міжвоєнний час до перегляду умов Версальської системи міжнародних договорів, що встановлювала несправедливі, з їхньої точки зору, міждержавні кордони. Відносно найбільш болючої і гострої проблеми українсько-угорських відносин – Закарпаття – в інструкції рекомендувалось говорити, що угорсько-український конфлікт у 1939 р. носив епізодичний і локальний характер, а тому не може визначати справжнього ставлення сторін один до одного на теперішньому етапі їхніх взаємовідносин. Слід було наголошувати, що Карпато-Українська держава не мала відвертої антиугорської спрямованості, водночас радилось применшувати роль національно-визвольних змагань закарпатців у 1938–1939 рр. для реалізації ідеї побудови Української держави, а територію краю називати як «терен не прихожий до того – замалий, положений поза природньою межею України». При цьому вказувалось, що «осередок Української держави не належить Закарпаттю, ані куди більшій румунській займанщині [мались на увазі Буковина та Бессарабія – О. П.]»⁴⁹⁶.

Така позиція була своєрідною хитрістю, тактичним відступом від принципових засад українського визвольного руху з його концепцією боротьби за побудову Української Самостійної Соборної Держави на всіх українських етнографічних землях. Вона мала дати реальну практичну користь від співпраці з угорською армією у складних умовах 1944 р., – час запеклого протистояння між кількома потужними військово-політичними силами на території України. В «Інформації» зазначалось, що «соборництво – максимально ідеологічна програма, це ціль кожного народу, але нині глядімо на неї реалістично, коли бачимо, як важко здійснити основну вимогу – незалежність»⁴⁹⁷.

Особлива увага в інструктивних рекомендаціях відводилась тезі про те, що український і угорський народи зацікавлені в державному існуванні один одного. Спільними ворогами їхнього національного суверенітету визначались сталінський СРСР та гітле-

⁴⁹⁶ «Інформація». [Перша половина 1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 4зв.

⁴⁹⁷ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 67.

рівська Німеччина. Особливо підкреслювалась небезпека Кремля як нового поневолювача Європи. У геополітичному вимірі саме існування в Східній Європі самостійної Української держави, на думку керівництва ОУН, перешкодило б встановленню спільного радянського кордону з Угорщиною та Румунією і стало б надійним бар'єром для просування агресивних планів більшовиків у Європі та на Балканах. Саме тому створення незалежної України об'єктивно мало відповідати інтересам Будапешта.

Автори «Інформації» виходили з того, що угорці, як сусіди українців, відчувають загрозу комуністичної експансії і могли б дієво допомогти українському визвольному руху в його боротьбі зі сталінською імперією.

Також у розмовах з угорськими офіцерами пропонувалось з'ясувати сприйняття угорською громадською думкою «українського питання» та перспектив створення незалежної України. Особлива увага зверталась на загрозу зриву українсько-угорських переговорів через втручання третьої сили – поляків, зважаючи на досвід компрометації українського визвольного руху перед угорськими військовими з боку польських представників. Тому необхідно було вивідувати про спроби польського підпілля встановити контакти з угорським командуванням та про їхні конкретні результати.

Для української сторони вкрай важливо було виявити існування певного побоювання угорської сторони щодо майбутніх спроб українського націоналістичного підпілля повернути територію Закарпаття до складу незалежної Української держави. В умовах відкритої загрози захоплення Червоною армією галицьких земель влітку 1944 р. особливої актуальності набувало також питання військового співробітництва та координації бойових дій проти більшовиків. У переговорах з угорцями рекомендувалось з'ясувати, як вони планують оборонятися перед радянським наступом в Галичині та чи бачать у цьому контексті користь від співпраці з відділами УПА в Карпатах. У разі встановлення радянської влади у Галичині, угорський уряд, на думку оунівців, міг прийняти на своїй території українську політичну еміграцію⁴⁹⁸.

Поряд з цим побутувала й інша інструкція ОУН більш загального типу з лаконічним формулюванням основних пунктів. Зокрема, у розділі документу про ставлення Організації «до інших союзницьких німецьких військ» вказувалось на те, щоб: «а) не вести

⁴⁹⁸ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. Вип. 11. – К., 2008. – С. 67–68.

жодних зачіпних бойових акцій; б) примірно карати за виступи проти народу; в) входити в порозуміння в цілі здобуття зброї і других боєприпасів»⁴⁹⁹.

9 червня 1944 р. на території 2-ої ВО «Буг» УПА-«Захід» було поширено інструкцію підписом командира групи В. Левковича («Вороний») та обласного провідника ОУН Львівщини М. Шкамбари («Скала»), в якій наказувалось усім підпорядкованим командирам підрозділів УПА та керівникам підпілля ОУН на території краю уникати збройних зіткнень з угорськими військами. У документі пропонувалось зайняти щодо угорців позицію доброзичливого нейтралітету. Заборонялося роззброювати гонведів і розстрілювати полонених. Серед угорських військ необхідно було проводити пропаганду антикомуністичного й антинацистського спрямування, роз'яснювати ставлення українського самостійницького руху до поляків, підкреслювати можливість українсько-угорської співпраці, уникаючи при цьому болючої теми Карпатської України. Водночас рекомендувалось допомагати угорським військовополоненим та дезертирам у поверненні на батьківщину. У разі ж здійснення угорським військом мародерських та пацифікаційних акцій в українських селах, наказувалося збройно виступати проти них⁵⁰⁰.

Очевидно, що в середовищі українського підпілля побутували й інші інструкції подібного спрямування, що мали донести до відомого рядового членства ОУН та вояків УПА інформацію про існування попередніх домовленостей між ГК УПА та вищим командуванням угорської армії у справі нейтралітету та ненападу (хоча, очевидно, що після німецької окупації Угорщини більшість з них була скасована), із заборону будь-яких ворожих дій проти угорських військ на території західноукраїнського регіону та рекомендаціями у справі переговорів. Загалом документи інформативного й інструктивного типу відіграли важливу роль у налагодженні мирних контактів між представниками УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією на території Галичини.

⁴⁹⁹ «Інструкція». [весна 1944 р.] // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 377. – Арк. 27; ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 35.

⁵⁰⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 44. (Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943–1952. Кн. 1.– Київ–Торонто: Літопис УПА, 2009. – С. 84).

Тотожні вказівки щодо відносин з угорськими військами зафіксовані у додатку до інструкцій керівництва ОУН, виданих у зв'язку з переходом лінії німецько-радянського фронту у січні 1944 р. («Додаток до інструкцій з січня 1944 року» // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 41).

Реанімуючи перемир'я

З початку 1944 р. функції головного зв'язкового старшини УПА при штабі угорських окупаційних військ виконував колишній шеф розвідувального відділу ВО «Богун» УПА-«Північ» капітан А. Дольницький («Немо»), до безпосередніх обов'язків якого входило врегулювання відносин між УПА та угорською армією у разі виникнення між ними конфліктних ситуацій. До жовтня 1944 р. він підтримував основний зв'язок між командуванням угорської королівської армії та УПА і був своєрідним «військовим аташе» у «дипломатичному корпусі» українських повстанців, намагаючись максимально використати своє становище для допомоги українському визвольному руху. Щоб справно виконувати свої функції, А. Дольницький отримав необхідні угорські документи та автомобіль й вдягнув уніформу капітана угорської армії.

До окупації Угорщини німецькими військами «Немо» перебував при штабі Угорської окупаційної армії у Львові. Від протилежного боку аналогічну функцію до початку березня 1944 р. виконував підполковник генштабу Є. Падані (згодом він став військовим аташе в Анкарі, маючи завдання від реґента встановити контакти із західними альянтами). Після березневих подій та введення на Східний фронт нового угорського з'єднання, зв'язковим офіцером до УПА від угорської сторони став керівник 4-го (розвідувального) відділення відділу 1-Б 1-ої армії капітан Імре Буріч, який повинен був у подальшому курувати переговорний процес з командуванням УПА, внаслідок чого А. Дольницький переїхав до угорського штабу в Калуш⁵⁰¹.

За спостереженнями свого майбутнього колеги по роботі, сотника Я. Струтинського, капітан А. Дольницький ідеально підходив на свою посаду. Як перший згодом згадував у своїх спогадах: «Я з приємністю переконався, що Андрій мав великий дар дипломата. До нього угорці мали респект. Він володів свobodно німецькою, французькою, слов'янськими мовами, а також вивчав угорську мову й уже міг нею порозуміватися (...) В моїх очах він був ідеальний на цей пост. Я завжди був вдоволений, що наші знайшли такого чоловіка на цей пост»⁵⁰².

⁵⁰¹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Споми́ни учасників. – Торонто: Літопис УПА, 1984. – С. 63; Протокол допиту В. Чижевського. 21.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 266–267.

⁵⁰² Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 194–195.

Інформація про угорсько-повстанське збройне протистояння навесні 1944 р. на терені Галичини дуже швидко набула розголосу і дійшла до вищого командування двох армій. Для врегулювання конфлікту у квітні 1944 р. капітан А. Дольницький виїхав до штабу 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у с. Завій на Калущині, маючи на меті встановити безпосередні контакти з польовим командуванням УПА та обласним проводом ОУН Станиславщини. Під час зустрічі з командиром 4-ої ВО «Говерля» І. Бутковським («Гуцул») та керівником Станиславівського обласного проводу ОУН Я. Мельником («Роберт») А. Дольницький поінформував їх про укладення на Волині та в Будапешті договору про ненапад між ГК УПА та вищим керівництвом угорських збройних сил і висловив прохання підшукати помічника для врегулювання відносин між угорськими військами й українськими повстанцями на території південної Галичини та Північно-східних Карпат. Після наради І. Бутковський («Гуцул») призначив на цей пост свого ад'ютанта хорунжого Я. Струтинського («Яспар», «Орлик»). До його завдань входило: 1) врегулювання конфліктів між підрозділами УПА та частинами 1-ої угорської армії; 2) моніторинг поведінки угорських військ (ставлення до українського мирного населення) на території Станиславщини; 3) стеження за ходом транспортування угорської зброї, військових матеріалів і медикаментів для потреб УПА, перевезення важкопоранених повстанців на лікування до угорських шпиталів на територію Закарпаття⁵⁰³.

Фактично Я. Струтинський обійняв місце заступника А. Дольницького у зв'язках з угорським командуванням. Поряд з цим наприкінці квітня – початку травня 1944 р. за дорученням керівника Р-33 Проводу ОУН М. Лебеда спеціальним помічником в угорських контактах став ад'ютант командира групи УПА-«Захід» поручник В. Чижевський («Демид»), якого за вказівкою А. Дольницького було спрямовано до штабу 1-ої угорської армії в Калуш⁵⁰⁴.

Троє зв'язкових старшин УПА наприкінці травня – на початку червня 1944 р. виконали значний обсяг «дипломатичної» роботи в штабах 1-ої угорської армії та її окремих об'єднань та з'єднань, спрямованої на відновлення втрачених зв'язків з угорськими офіцерами та реанімацію стану перемир'я у повстансько-гонведських

⁵⁰³ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 192–195; Лист Я. Струтинського до А. Дольницького. 12.1980 р. // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 697. – Арк. 44.

⁵⁰⁴ Протокол допиту В. Дячук-Чижевського. 4–6.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 134–135.

відносінах. Зокрема, за радянськими даними, наприкінці квітня 1944 р. локальна співпраця між УПА й угорським військом у боротьбі проти ЧА була досягнута у Заболотівському районі Станіславської обл.⁵⁰⁵.

У травні 1944 р. у с. Бабин-Зарічний Калуського р-ну В. Чижевський організував зустріч членів Станіславівського обласного проводу ОУН: провідника Я. Мельника («Роберт»), референта СБ В. Лівого («Митара»), в. о. організаційного референта І. Лавріва («Нечая»), командира 4-ї ВО «Говерля» І. Бутковського («Гуцула») з членом Проводу ОУН М. Лебедем та зв'язковими старшинами УПА при штабах угорської армії. Керівник Р-33 поінформував присутніх про те, що між УПА та угорськими військами досягнуто перемир'я. Розповідаючи про причини та обставини, що передували укладенню договору, М. Лебедь зазначив, що український визвольний рух на цьому етапі повинен мати якнайменше зовнішніх ворогів, і що умови, на яких було укладено угоду з угорським командуванням, вигідні для УПА і в майбутньому керівництво ОУН планує використати Угорщину в інтересах української визвольної боротьби.

За результатами наради було прийнято рішення про налагодження зв'язку між представниками УПА при військових штабах угорської армії та керівництвом підпілля ОУН і польовими командирами УПА на території Станіславщини з метою уникнення збройних зіткнень з угорськими військами та недопущення проявів терору проти українського мирного населення. Головним зв'язковим старшиною між 1-ю угорською армією та УПА-«Захід» на території Галичини був призначений Я. Струтинський («Яспар»)⁵⁰⁶.

10 червня 1944 р. відбулась зустріч А. Дольницького з начальником відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) 1-ої угорської армії підполковником Каролем Молнаром. Під час розмови зв'язковий старшина УПА висунув до угорського командування кілька важливих вимог. Зокрема, він наголосив на потребі угорської допомоги у забезпеченні повстанських відділів зброєю та амуніцією, а також підготовці для них фахових військових спеціалістів (було згадано про танкістів, артилеристів, зенітників і лікарів). Для їх вишколу командування УПА планувало спрямувати в угорську армію повстанські кадри, які після проходження відповідного курсу військової підготовки мали повернутись до лав «лісової армії».

⁵⁰⁵ Виписка з доповідної записки про агентурно-оперативну та слідчу роботу НКДБ на території Станіславської області за період від 20 березня по 1 травня 1944 р. 1.05.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 59. – Арк. 293.

⁵⁰⁶ Протокол допиту В. Дячук-Чижевського. 4–6.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 136–138.

З українського боку серед політичних питань поставлено вимогу офіційного визнання Будапештом самостійної Української держави. У додаток до цього – надання в Угорщині політичного притулку українським втікачам в разі остаточної окупації радянськими військами території Західної України, та забезпечення представникам Проводу ОУН можливості виїзду за допомогою угорських дипломатичних каналів у нейтральні країни Європи для встановлення контактів із західними альянтами. Останній пункт стосувався оголошення амністії заарештованим за націоналістичну діяльність українським політичним в'язням на території Закарпаття та передачі їх до рук УПА.

Підполковник К. Молнар, не маючи повноважень від вищого керівництва проводити такого рівня переговори, відразу поінформував про цю зустріч командира 1-ої угорської армії генерал-полковника Кароля Берегфі й телеграфував начальнику 2-го відділу генштабу полковнику Ласло Кути в Будапешт. 15 червня 1944 р. він отримав відповідь від вищого керівництва з пропозицією узгодити питання військової співпраці між УПА та угорською армією зі штабом групи армій «Північна Україна» у Львові та її командувачем фельдмаршалом О. Моделем. Водночас вирішення політичних питань, порушених під час переговорів зв'язковим старшиною УПА, відкладалося до моменту прийняття угорським урядом окремого рішення з «українського питання».

23 червня 1944 р. під час розмови з начальником розвідувального органу «1-Ц» групи «Північна Україна» німецьким полковником фон Брюмрюдером К. Молнар пояснив, що представники УПА пропонують співпрацю з угорською армією на ґрунті спільної боротьби проти ЧА та радянських партизанів, і ніякої ворожої діяльності проти угорців обіцяють не проводити, взамін за що вимагають забезпечити їх зброєю та боєприпасами і надати можливість вишколювати власні військові кадри при угорській армії. Політичні питання під час розмови не були згадані. Полковник Брюмрюдер відкинув можливість постачання повстанських відділів зброєю та боєприпасами, зазначивши, що хоча УПА і являється ворогом комуністичного режиму, вона також веде активну боротьбу і проти німців. Водночас начальник німецької військової розвідки групи армій «Північна Україна» позитивно поставився до можливості здобуття під час співпраці між УПА та угорською армією даних повстанської розвідки про розташування частин Червоної армії та загонів радянських партизанів і пропонував залучати повстанські сили для боротьби проти радянських військ безпосередньо на фронті. Після

обговорення зазначених питань полковник фон Брюмрюдер погодився на проведення переговорів між командуванням 1-ї угорської армії й УПА щодо військової співпраці, передавши цю справу повністю в руки своїх угорських союзників^{507*}.

Після повернення в штаб 1-ої угорської армії підполковник К. Молнар поінформував її командира генерал-полковника К. Берреґфі та представника угорського генштабу полковника Бана про розмову з фон Брюмрюдером щодо співпраці з УПА, попросивши їх тимчасово утриматись від останньої до моменту узгодження цього питання з генеральним штабом у Будапешті. Тут підполковник К. Молнар отримав чітку вказівку від начальника 2-го відділу генштабу полковника Л. Кути із заборобою підписувати будь-які політичні угоди з представниками УПА. Це питання передавалося повністю на відповідальність угорського уряду. Водночас підкреслювалась необхідність налагодження контактів з представниками ГК УПА та проведення переговорів щодо припинення збройного протистояння між загонами УПА та частинами угорської армії⁵⁰⁸.

Тим часом у червні 1944 р. українські зв'язкові старшини провели значну роботу в штабах корпусів та дивізій 1-ої угорської армії. Зокрема, А. Дольницький познайомив Я. Струтинського («Яспар») з офіцерами штабу 7-го угорського корпусу у Богородчанах. Останні виявили надзвичайну зацікавленість у можливості подальшої співпраці з УПА, оскільки були стурбовані, чи зможе угорська армія захистити свою країну від радянського наступу. Угорські представники забезпечили старшин УПА відповідними документами та встановили клички і знаки порозуміння між нижчими штабами з'єднань і частин угорської армії та польовим командуванням УПА. При цьому були обговорені різні сфери військової співпраці: угорська сторона пообіцяла передавати для УПА трофейну радянську зброю, одяг, взуття та військове технічне обладнання.

Згодом українські зв'язкові старшини виїхали до Надвірної та Делятина, де познайомились з офіцерами розквартированих там штабів 2-ї танкової та 25-ї піхотної дивізій⁵⁰⁹. Останні організували поїздку до штабу угорського війська у горах поблизу с. Білі Ослави

⁵⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 203.

* Тут потрібно зазначити, що до початку вересня 1944 р. представники УПА при штабах з'єднань угорської армії нічого не знали про факти інформування угорськими офіцерами своїх німецьких союзників щодо переговорів з командуванням УПА.

⁵⁰⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 203–204.

⁵⁰⁹ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 194.

на Надвірнянщині, де ознайомили представників УПА з подіями на Східному фронті. Далі Я. Струтинський разом з поручником В. Чижевським виїхали з інспекційною поїздкою у терен Космач–Косів–Кути для огляду стану гонведсько-повстанських взаємин на території 21-го ТВ «Гуцульщина»⁵¹⁰.

Водночас здійснювалась інформаційно-роз'яснювальна робота в середовищі УПА та підпілля ОУН. За дорученням М. Лебеда зв'язковий старшина В. Чижевський («Демид», «Дячук») провів численні наради з керівниками окружних та повітових проводів ОУН Станиславівщини, а також з командиром 5-ої ВО «Маківка» (Дрогобиччина) групи УПА-«Захід» поручником І. Белейовичем («Дзвінчук»), поінформувавши їх про укладення договору між УПА та угорською армією. При цьому від командирів УПА та представників підпілля ОУН була зібрана інформація про факти угорського терору проти українського мирного населення, що була передана А. Дольницькому («Голубенко»), який, зі свого боку, поставив вимогу до угорського командування щодо припинення антиукраїнських дій⁵¹¹. За підсумками проведеної роботи старшинам УПА вдалось налагодити постійний зв'язок між штабами угорських дивізій і місцевими командами УПА, що мало у майбутньому забезпечити дотримання стану перемир'я, ненападу та військової співпраці між сторонами.

У результаті вжитих заходів з нормалізації відносин між угорськими військами та повстанськими силами на території Галичини, за даними польського підпілля, в районі сіл Завадка, Мислів, Старий Угринів та Ріп'янка на Калушині у середині червня 1944 р. відбувалася співпраця між відділами УПА та угорськими військами. Зокрема, у повідомленні Східної Секції Департаменту Інформації і Преси Делеґатури Уряду Речі Посполитої на Край за 16 червня 1944 р. відзначалось, що угорські військовослужбовці закарпатського походження нав'язували контакт з українськими повстанцями. Водночас повідомлялось, що один з командирів УПА у формі угорського капітана (очевидно А. Дольницький) на військовій машині перевозив за згодою угорського командування амуніцію зі Львова до с. Мислів для потреб УПА⁵¹².

⁵¹⁰ Лист Я. Струтинського до А. Дольницького. 12. 1980 р. // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 697. – Арк. 44.

⁵¹¹ Протокол допиту В. Дячук-Чижевського. 4–6.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 138.

⁵¹² Ziemie wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień–lipiec 1944 r. – Warszawa–Pułtusk–Kielce, 2006. – S. 161.

Цікаві взаємини у травні–червні 1944 р. склались між угорськими військами та відділами УПА на території Гуцульщини. Зокрема, сотня «ім. І. Богуна» на чолі з Ю. Матвіївим («Недобитий») відбила в одного з угорських підрозділів награвану ним у верховинських селах худобу. У відповідь командування угорської 27-ої дивізії відрядило один батальйон для здійснення відплатної акції проти УПА. Однак українські повстанці випередили гонведів, здійснивши на них успішну засідку, внаслідок якої більшість їхніх сил відступила, невелику частину було вбито та поранено, а 100 осіб потрапило в полон. Після цього для зміцнення позицій сотні «Недобитого» на постій прибули відділи УПА «Боевира» та «Перебийноса», які планували взяти спільну участь в обороні проти чергового угорського наступу. Однак угорське командування не наважилось на великий бій з повстанцями, натомість вирішило вступити у мирні переговори. До місця розташування згаданих відділів УПА була відправлена угорська військова делегація у складі двох офіцерів. Однак командир «Недобитий» (Ю. Матвіїв) спочатку не дав санкції на переговори, не маючи офіційних повноважень від окружного проводу ОУН. Лише після отримання згоди останнього було вирішено досягнути локальної угоди про перемир'я з угорськими військами на терені Косівщини⁵¹³.

У червні 1944 р. у с. Красноїлля на Гуцульщині за ініціативою угорської сторони відбувся раунд переговорів між представниками командування 21-го ТВ «Гуцульщина» 4-ої ВО «Говерля» та офіцерами штабу 27-ої угорської дивізії. Українську сторону представляли старшини УПА: полковник УПА Ф. Стефанович («Кропива»), сотенний М. Кіндзірський («Боевир», «Буковинець»), чотовий «Шугай» та інтендант Коломийського ТВ УПА Т. Баб'юк («Сагайдак»), а угорську – представники штабу 27-ої дивізії у званні капітана та лейтенанта. Під час зустрічі, яка відбувалась у будинку місцевого вчителя, обговорювалась загальна стратегія боротьби двох армій проти більшовиків та можливість координації спільних зусиль у цьому напрямку. У результаті було досягнуто домовленість про припинення збройного протистояння між відділами УПА та угорськими військами на терені Гуцульщини, відмову гонведів від терору проти місцевого українського населення, надання допомоги УПА зброєю, амуніцією, продовольством та медикаментами, лікуванням важкопоранених повстанців в угорських військових шпита-

⁵¹³ Андрусак М. Брати грому. Художньо-публіцистична повість. – Коломия: Вік, 2002. – С. 133–137.

лях. Водночас були встановлені розпізнавальні знаки для переходів відділів УПА через місця дислокації угорських військ. Однією з умов угоди було збереження її в таємниці перед німецькою стороною. За наслідками рандеву був здійснений обмін зв'язковими старшинами при штабах з'єднань, які повинні були врегульовувати конфлікти між сторонами на теренах Гуцульщини.

Наступна зустріч повстанських та угорських представників відбулась у штабі 27-ї дивізії у с. Жаб'є (Верховина). Угорці конспіративно доставили для українських повстанців у с. Верхній Ясенів вантажі зі зброєю, боєприпасами та продовольством^{514*}. Окрім цього, угорське командування прийняло на лікування до себе семеро важкопоранених вояків УПА. Повстанська місія на чолі з лікарем Т. Поліщук, яка відправилась на Закарпаття у червні 1944 р., передала поранених стрільців до угорських військових шпиталів, забрала передану для УПА зброю на одному з угорських складів і повернулась назад⁵¹⁵. Внаслідок досягнутої домовленості на території Гуцульщини на певний час встановились нейтральні відносини між УПА й угорським військом.

⁵¹⁴ «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Архів Є. Штендери «Місія УПА закордоном». – Reel 29. – Num. 252. – P. 1–5, 10–11.

* У досить цікавий спосіб зафіксував переговори між представниками УПА та командуванням 27-ої угорської дивізії у с. Верхній Ясенів М. Андрусак у своїй художньо-документальній повісті «Брати грому». За його версією, безпосереднім приводом до переговорів стало захоплення гонведами як заручників 28 українців у с. Жаб'є, яких угорці намагались використати для переведення дивізії через верховинські ліси, опановані повстанськими відділами. Під час попередньої зустрічі парламентарю УПА Ю. Павлюку вдалось переконати командира угорської дивізії полковника Вородаша та офіцерів його штабу в тому, що угорські війська оточені повстанськими силами. Під час наступного раунду переговорів неподалік с. Ясенева українську сторону представляли провідник ОУН Косівського повіту «Курява» та старшини УПА Ф. Гречанюк («Іскра»), «Крук», І. Гринишин («Крига»), Ю. Матвій («Недобитий»), Д. Білінчук («Хмара») та І. Андрійчук («Вихор»). Під тиском фальшивої демонстрації військової сили повстанців у терені угорський полковник Вородаш був змушений пристати на умови УПА: відпустити українців-заручників, не зачіпати українського населення, передати для «лісової армії» зайву кількість зброї, амуніції та коней. Представники УПА, зі свого боку, погодились не турбувати угорське військо. За результатом зустрічі учасники переговорів провели спільний обід. (Брати грому. Художньо-публіцистична повість. – Коломия: «Вік», 2002. – С. 353–356).

⁵¹⁵ Поліщук Т. На верхів'ях Гуцульщини // Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. Кн. 2. – Торонто–Львів, 2001. – С. 209–211.

Як відзначав стосовно кардинальної зміни лінії поведінки угорського війська у відношенні до українського мирного населення та УПА на Гуцульщині наприкінці весни – початку літа 1944 р. інтендант Коломийського ТВ Т. Баб'юк («Сагайдак»): «З бігом короткого часу їхня ментальність, під впливом нашої там присутності, змінилась на сто вісімдесят степенів. Переконавшись в нашій бойовій силі, угорські військові частини взагалі не шукали, а навпаки – уникали бойових сутичок з відділами УПА (...), старалися поводитись в терені відповідно до наших вимог, та вкінці почали робити заходи для нав'язання контакту з нашим підпіллям»⁵¹⁶.

Згодом переговорний процес набув ширшого звучання та сягнув рівня командування 6-го угорського армійського корпусу та 4-ої ВО «Говерля». За спогадами командира 6-го корпусу генерал-полковника Ф. Фаркаша, 27 червня 1944 р. на горі поблизу Татарського (Яблунецького) перевалу відбулась зустріч, на якій з угорського боку був присутній уповноважений офіцер штабу цього корпусу у супроводі почту, а від УПА – майор, один надпоручник та шестеро осіб у цивільному. За результатами переговорів були узгоджені основні пункти договору, що стосувались відносин між частинами та з'єднаннями 6-го угорського корпусу й відділами ВО «Говерля»: 1) припинення військового протистояння, спільна антирадянська боротьба; 2) будь-які факти взаємних непорозумінь та збройних сутичок мали відстежуватись спеціальними представниками від двох сторін та врегульовуватись мирним способом «в дусі братерства по зброї та взаємного порозуміння»; 3) угорські війська на фронті та відділи УПА в тилу повинні були спільно боротись проти регулярних частин ЧА та загонів радянських партизанів; 4) угорці зобов'язались поважати інтереси українського населення і не вдаватись до самовільних грабежів; 5) для забезпечення постійного зв'язку й обміну інформацією між двома сторонами від командування ВО «Говерля» до штабу 27-ої дивізії був призначений зв'язковий старшина, який отримував право вільно пересуватися по диспозиціях угорських військ; 6) поранених повстанців мали приймати на лікування у всіх установах і закладах Міністерства здоров'я угорського уряду⁵¹⁷.

⁵¹⁶ «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Robarts Library of Toronto University). – Архів Є. Штендери «Місія УПА закордоном». – Reel 29. – Number 252. – P. 23.

⁵¹⁷ Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Box. 207. – Num. 17. – P. 56–57.

Факт укладення договору між командуванням 4-ої ВО «Говерля» та 6-им угорським корпусом підтверджується свідченнями полковника УПА Ф. Стефановича («Кропиви»), який після свого арешту у 1945 р. розповів радянським слідчим про те, що він сам перекладав письмовий договір з німецької мови⁵¹⁸, а також спогадами І. Бутковського («Гуцула»)⁵¹⁹.

Відтак на території дислокації 27-ої трансільванської дивізії, 1-ї та 2-ї гірськострілецьких бригад, що входили до складу 6-го корпусу, активна антиугорська діяльність відділів УПА припинилась, а угорські з'єднання не відчували подальших перешкод у забезпеченні. Гонведи перестали здійснювати грабінницькі акції в українських селах, а населення натомість не виявляло ворожого ставлення до них. Відповідно до укладених пунктів угоди відбувалось активне військове співробітництво та спільна координація дій у боротьбі з червоними. 6-ий угорський корпус, що займав лінію німецько-радянського фронту від Татарського перевалу до с. Кутів, проводив оборонні бої проти регулярних частин РСЧА, у той час як відділи УПА боролись проти загонів радянських партизанів у тилу корпусу глибиною в 100 км⁵²⁰.

Для закріплення укладеного на Татарському перевалі договору, 12 липня, на свято Петра й Павла, зв'язкові старшини УПА Я. Струтинський («Яспар») та А. Дольницький («Немо») разом з угорськими штабними офіцерами 6-го угорського корпусу виїхали на машинах в с. Красноїлля неподалік Жаб'є, де розміщувався штаб ТВ «Гуцульщина» 4-ої ВО «Говерля». Тут за співучастю пропагандистського відділу штабу 1-ої угорської армії було знято звуковий фільм-репортаж «Гуцульщина», в якому показано українську церковну службу, похід духовної процесії, гуцульську музику і танці у виконанні повстанців з куреня «Козака», гуцульські народні пісні. Згодом ця стрічка демонструвалася у кінотеатрах Будапешта⁵²¹.

⁵¹⁸ Протокол допиту Ф. Стефановича. 21.06.1945 р. // Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Ф. 5. – Спр. 3100п. – Т. 1. – Арк. 42.

⁵¹⁹ Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Книга друга: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 33.

⁵²⁰ Farkas de Kisbarnak F. My experiences with the UPA in the Carpathian Mountains. How I came in touch with the UPA // UPA. The story of the Ukrainian Insurgent Army and the Ukrainian Red Cross / Introduction by John F. Steward. Scottish league for European Freedom. – Edinburgh, w.d. – P. 21–24.

⁵²¹ Я. Струтинський («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко»). – С. 194; Чижевський В. Вказ. праця. – Арк. 60.

Генерал Ф. Фаркаш у своїх спогадах високо оцінював досвід військової співпраці між з'єднаннями угорської армії на фронті та відділами УПА в тилу влітку 1944 р., назвавши такий тип ведення бойових дій «боротьбою на два фронти»⁵²². Відтак, перемир'я поширилося на всю територію дислокації 6-го корпусу і не обмежувалось лише теренами Гуцульщини, де перебувала 27-ма угорська дивізія. Однак, на жаль, Ф. Фаркаш не помістив у своїх спогадах ані протоколу мирних переговорів, ані самого договору, просто переказавши основні пункти домовленості. Залишається відкритим питання, хто саме представляв українську сторону на зустрічі з угорцями на горі біля Татарського перевалу. Версія угорського дослідника І. Ровоса та українського історика М. Держалюка про те, що це міг бути старшина УПА Богдан Зубенко, від імені якого було начебто видано наказ № 896 про припинення бойових дій з угорськими військами, не підтверджується документами УПА.

Ще одна деталь, яка привертає увагу при ознайомленні зі спогадами Ференца Фаркаша: за його даними, укладення договору з командуванням 4-ї ВО «Говерля» відбулось за відома та згодою німців. Цей факт є цікавий тим, що це один з нечисленних випадків, коли до переговорів між угорською армією та УПА була приховано залучена німецька сторона.

Цю обставину можна пояснити декількома причинами. По-перше, угорське військове керівництво після нацистської окупації країни 19 березня 1944 р. було значно більш залежне від німецького командування на всіх рівнях військової ієрархії, аніж це було у випадку з угорськими окупаційними військами на Волині та південному Поліссі у 1943 – початку 1944 рр. По-друге, німецькі військові в умовах постійної активності відділів УПА в тилу Східного фронту були як і їхні угорські колеги надзвичайно зацікавлені у використанні українських повстанських сил у боротьбі проти загонів радянських партизанів у німецько-угорському запіллі. А зважаючи на лише частковий успіх у проведенні локальних переговорів з польовими командирами УПА взимку та весною 1944 р., німецьке командування вирішило використати контакти, що їх угорська армія встановила з повстанцями, у власних інтересах.

Однак переговори між командуванням 6-го угорського корпусу та ВО «Говерля» були обумовлені не стільки наявністю німецького чинника у їхніх відносинах, скільки існуванням попереднього до-

⁵²² Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Box. 207. – Num. 17. – P. 57.

свіду мирної коабітації (співіснування) угорських та повстанських військ на Волині, прагматичною логікою й тактичними комбінаціями командних центрів. Відновлення гонведсько-повстанського перемир'я було пов'язане з об'єктивними чинниками і геополітичними викликами, які диктували сторонам необхідність припинення збройного протистояння та налагодження взаємовигідної співпраці на антикомуністичній основі. Втручання німців в українсько-угорські переговори було швидше епізодичним, аніж закономірним явищем.

Нацистський слід в останніх можна простежити за наслідками зустрічі на Татарському перевалі. Зокрема, в сучасній українській та угорській історіографії утвердилась думка про те, що головним підписантом угоди між командуванням ВО «Говерля» та 6-го угорського корпусу, текст якої так і не вдалось віднайти в архівах, був генерал-майор УПА Богдан Зубенко. Такий висновок авторів (насамперед, М. Держалюка та І. Ровоса) був зроблений на основі виявленого ними у Військово-історичному архіві Угорщини тексту наказу «Верховної команди бойової групи Української Повстанчої Армії» № 896/44 за підписом генерал-майора Б. Зубенка за липень 1944 р., що, на їхню думку, свідчило про досягнення домовленості між командуванням УПА та угорської армії⁵²³. Німецькомовний наказ з тим самим порядковим номером, однак відмінний за змістом, був також надрукований у спогадах Ф. Фаркаша у 1952 р. Водночас угорський генерал-полковник опублікував повідомлення «команданта відділу пропаганди Головної квартири» д-ра Миколи Матієнка⁵²⁴.

Наказ містить нехарактерні для УПА гасла на початку та в кінці документа, а також суперечить усталеним засадам ведення діловодства в середовищі українського підпілля. Навіть поверхове ознайомлення зі змістом документа наводить на думку про його сфальшованість. У німецькомовному варіанті наказу говорилось про те, що самостійна боротьба загонів УПА (чисельність якої визначалась в декілька сотень тисяч осіб) проти більшовиків,

⁵²³ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. – К., 1997. – №1. – С. 140–141; Ravasz I. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. – К.: Інститут історії України, 2006. – О. 220.

⁵²⁴ Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Box. 207. – Num. 17. – P. 58–63.

тривалий час не могла принести успіху. Причиною цього було те, що українські повстанські відділи часто вдавались до роззброєння німецьких та угорських частин. Відтак, від моменту видання наказу заборонялося робити це під загрозою покарання військовим судом. Документ вводив обмеження на мобілізацію до лав УПА в кількості 100 тис. осіб (як відомо, дані про чисельність загонів УПА у 80–100 тис. часто зустрічаються у донесеннях німецької служби безпеки та СД з окупованих українських територій⁵²⁵ й ніколи не фігурували в матеріалах УПА). Решта вояків, згідно наказу, повинна була для проходження військового вишколу зголоситись до лав 14-ої гренадерської дивізії СС «Галичина». Водночас заборонялось вести боротьбу проти гестапо й угорських фронтових частин.

У тексті документа зазначалось: «Було б божевіллям продовжувати безнадійну боротьбу за шматок землі (Закарпаття – О. П.), яку, зрештою, ми не є в силі оборонити, а рівночасно нашу прекрасну батьківщину, більшу як Франція, віддати Москві». Наприкінці підсумовувалося: «Ці факти треба нашим воякам пояснити і звернути їхню увагу на можливу співпрацю України з Угорщиною. Хто цього не може, чи не хоче зрозуміти, той не є гідним бути членом нашого визвольного руху, що від початку провадив завзяту боротьбу проти большевизму. Ми мусимо утримувати добрі сусідські відносини з Мадярщиною аж до розпаду Москви. Ми не маємо ніяких територіальних претензій супроти Мадярщини і тому хочемо плекати з нею добрі зв'язки»⁵²⁶. Остання теза мала свідчити про офіційну відмову керівництва українського визвольного руху від території Закарпаття та визнання її невід'ємною складовою Угорщини.

В угорськомовному варіанті наказу містились додаткові тези: «(...) Угорські солдати надають нам велику допомогу у перемозі над советами. Сміливо можемо сказати, що сьогодні нами досягнуто вже того порозуміння, якого на військових та політичних теренах до цих пір з угорцями досягти не вдавалося (...) Негайно слід звернути увагу наших солдат на можливість співпраці Великої

⁵²⁵ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 241; Донесення управління ІІ «Ост» для фронтової розвідки у Міністерство окупованих східних територій «ОУН-УПА». 2.11.1944 // ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 38.

⁵²⁶ Спогади Ференца Фаркаша «Озираючись на Татарський перевал». Буенос-Айрес. 1952 р. // «The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (Toronto University). – Box. 207. – Num. 17. – P. 58–62.

України та Угорщини. Той, хто цього не знає, або не хоче порозуміти, той нездатний для того, щоб стати членом нашої визвольної акції. (...) Угорці пізнали ціну нашої зброї і в разі потреби із задоволенням допоможуть нам. Той, хто намагається зіпсувати ці добрі відносини, того слід виключити з рядів Визвольної Армії. Такого солдата слід засудити на смерть, бо в наших рядах не може знаходитися така постать, яка не виконує накази командування нашої Визвольної Армії»⁵²⁷.

Автентичність згаданих документів викликає величезний сумнів, а їхня форма, зміст та мова (були написані угорською та німецькою), використання нехарактерної термінології дають підстави визнати їх як німецьку підробку. Видання наказу за підписом абсолютно невідомого з документів УПА генерал-майора Б. Зубенка було прихованою нацистською провокацією, намаганням командування вермахту вплинути на переговори між УПА та угорською армією і використати їх у власних інтересах.

Зміст згаданого наказу також суперечить програмному документу (платформі) підпільного українського уряду – Української Головної Визвольної Ради, що була прийнята на установчому Першому Великому Зборі УГВР 11–15 липня 1944 р. і засвідчила непохитність керівництва українського визвольного руху у відстоюванні ним ідейного постулату боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу на всіх українських етнічних землях. Зокрема, у третьому розділі платформи зазначалось: «УГВР прагне до порозуміння і до мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу»⁵²⁸.

Перший Великий Збір УГВР загалом високо оцінив переговори представників українського визвольного руху з військово-політичними колами Угорщини. Зокрема, колишній віце-маршалок польського сейму та лідер УНДО В. Мудрий, який був обраний на посаду першого віце-президента УГВР, у своїй промові наголосив на необхідності укладення військово-політичного союзу з Будапештом та пропонував використати угорців у спільній антикомуніс-

⁵²⁷ Наказ № 896 головнокомандувача бойової групи Української Повстанської Армії генерала Богдана Зубенка // *Hadtörténelmi Levéltár (HL) – Röplapgy. IV/313*. – О. 1.

⁵²⁸ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. (Збірка документів). – Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. – С. 13.

тичній боротьбі народів Центрально-Східної Європи⁵²⁹. Водночас генеральний секретар закордонних справ підпільного українського уряду М. Леbedь («Варяг») підкреслив, що «Карпатської України ми не подаруємо мадярам»⁵³⁰.

Цінним джерелом для реконструкції поглядів керівництва українського визвольного руху на переговори і співпрацю з Угорщиною є виголошена на Першому Великому Зборі УГВР політична доповідь члена Проводу ОУН М. Прокопа («Володимир», «Садовий»), в якій він намагався окреслити геополітичну ситуацію в світі, змалювати внутрішнє та зовнішньополітичне становище України і визначити стратегічні завдання українського визвольного руху на майбутнє. У цій ґрунтовній аналітичній праці зазначалось, що хоча «Україна не є сьогодні підметом в міжнародному житті й її боротьба не є сьогодні визнана всіма іншими народами як визвольна боротьба поневоленого народу за власну державу», проте вона «знайшла вже неофіційне признание не одного закордонного обсерватора». Далі автор уточнював: «Оце парадоксальне явище можна пояснити тим, що ми назвали вище невиклярованістю ідейно-політичних фронтів в сучасній війні, або конкретніше фактом, що ряд народів, що неофіційно визнає боротьбу українського народу й його право на власну державу, та що навіть у цій боротьбі сам заінтересований, не дає нам офіційного визнання тому, бо він зв'язаний союзом з якимсь з двох наших головних ворогів, себто Москвою або Німеччиною». Саме до цих держав М. Прокоп зараховував сателітів Німеччини – Угорщину та Румунію, які «далеко заінтересовані в українських визвольних змаганнях та в повстанні Української Держави». На думку автора, ці країни мали велике значення для українського самостійницького руху: «Політично, як майбутні співборці в одному протибольшевицькому фронті, стратегічно, як одна з дуже поважних брам в Європу, транзитних ліній для контакту й помочі з заходу».

⁵²⁹ Літопис УПА. Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 4: Документи і спогади. Зібрав Євген Штендера / Ред. П. Потічний. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2001. – С. 463–464.

Відповідно до затвердженої на Першому Великому Зборі УГВР у липні 1944 р. нової концепції антитоталітарної національно-демократичної революції народів, усі держави, що географічно розташовувалися між Німеччиною та СРСР (Фінляндія, країни Балтії, Білорусія, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія), автоматично прирівнювалися до союзників українського визвольного руху у його боротьбі проти двох тоталітарних систем.

⁵³⁰ Протокол I Великого Збору УГВР. 11.07.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 71. – Арк. 70; Літопис УПА. Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. – Торонто–Львів, 2001. – С. 499.

У взаєминах з цими державами М. Прокоп пропонував надалі дотримуватись постанов III Великого Збору ОУН(СД) про вилучення зі стратегії українського визвольного руху т. зв. другорядних фронтів, адже саме така тактика у відносинах з Угорщиною та Румунією, на його думку, виявилась найбільш успішною⁵³¹.

Військово-розвідувальна співпраця

11 липня 1944 р. у Богородчанах, де в той час розміщувався штаб 1-ої угорської армії, відбулись переговори між зв'язковими старшинами А. Дольницьким («Немо») та В. Чижевським («Демид»), з одного боку, і начальником відділу 1-Б 1-ої угорської армії підполковником К. Молнаром та його заступником капітаном І. Бурічем, з іншого. Під час зустрічі К. Молнар заявив, що політичні питання, поставлені українськими представниками на переговорах 10 червня 1944 р., будуть вирішуватись угорським урядом, а на даний момент необхідно досягнути угоди про військову співпрацю. Угорські представники поставили вимогу, щоб повстанські відділи не здійснювали нападів на угорські війська, оскільки, за їхніми даними, близько 50 % збройних зіткнень угорських частин у тилу відносилось саме на рахунок підрозділів УПА. Повстанці натомість мали охороняти мости та залізничні лінії від диверсій радянських і польських партизанів, передавати розвідувальні дані про чисельність та озброєння останніх та про передислокацію частин ЧА, допомагати провідниками у Карпатах угорським військам, що відступали.

Представники УПА погодились виконати висунуті вимоги угорської сторони за умови виконання власних: 1) допомога УПА зброєю, амуніцією та медикаментами; 2) припинення проведення реквізиційних і грабіжницьких акцій в українських селах, демонтажу виробництва та евакуації українського населення; 3) звільнення всіх заарештованих українських політичних в'язнів; 4) невтручання у процес збору інформації повстанською розвідкою, а також передавання в штаби УПА аналогічних розвідувальних відомостей угорської сторони.

У відповідь підполковник К. Молнар зазначив, що загоны УПА отримають обіцяну зброю та боеприпаси тільки тоді, коли угорська армія відступить до державного кордону. Окрім цього він пообіцяв

⁵³¹ Орлович В. Політична доповідь. 06. 1944 р. // Архів ЦДВР. – Фонд: Архів Нью-Йорка. – Арк. 23; Грицьків Р. Політична доповідь Мирослава Прокопа (1944 р.) // Український визвольний рух. Збірник 5. – Львів: Видавництво «Мс», 2005. – С. 39–40.

відокремлювати всіх полонених українських військовослужбовців ЧА від інших національностей і після перевірки передавати їх до рук УПА, натомість повстанці мали повернути захоплених у полон гонведів разом з їхнім військовим майном.

У результаті переговорів між представниками УПА та 1-ої угорської армії було досягнуто усної домовленості про військову співпрацю. Угорські представники пообіцяли провести через деякий час додаткові переговори для узгодження порядку виконання пунктів цього договору. На його виконання командир 1-ої угорської армії генерал-полковник К. Берекфі видав відповідний наказ усім підпорядкованим військовим з'єднанням і частинам, яким повідомив про замирення з УПА⁵³².

Для координації боротьби відділів УПА та частин угорської армії проти Червоної армії та радянських партизанів і запобігання військових конфліктів, за дорученням командира 4-ої ВО «Говерля» І. Бутковського («Гуцул») при трьох корпусах 1-ої угорської армії (6-му, 7-му та 9-му) були призначені окремі представники від УПА: відповідно у Коломийському районі – «Богдан», у Станіславівському – М. Фединич та Надвірнянському – Я. Струтинський («Яспар») ⁵³³. Однак, з огляду на швидкий наступ Червоної армії в районі Коломиї 22 липня 1944 р., зв'язок командування 1-ої угорської армії із 7-им та 9-им корпусами був тимчасово втрачений, тому тільки Я. Струтинський 15 липня 1944 р. був прикріплений до штабу 6-го угорського корпусу⁵³⁴.

Окрім цього на початку серпня 1944 р. А. Дольницький («Голубенко») провів нараду з новим командиром 4-ї ВО «Говерля» М. Твердохлібом («Громом») та членами штабу групи, керівником старшинської школи УПА «Олені» майором Ф. Польовим («Полев»), сотенними К. Петерсом («Соколом»), Д. Білінчуком («Хмарою») та Ф. Гречанюком («Іскрою») на г. Малиновище поблизу с. Зелена (Надвірнянський р-н). Предметом обговорення стали відносини між УПА та угорським військом в Карпатах. Під час зустрічі капітан А. Дольницький продемонстрував присутнім фальшиву листівку, випущену німцями від імені УПА за підписом генерала Б. Зубенка⁵³⁵.

⁵³² Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 204–206.

⁵³³ Протокол допиту В. Дячук-Чижевського. 4–6.05.1946 р. // Там само. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 138.

⁵³⁴ Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 206–207; Чижевський В. («Демид»). Організація військової праці ОУН // Архів ЦДВР (м. Львів). – Арк. 57.

⁵³⁵ Лист Я. Струтинського до А. Дольницького. 12.1980 р. // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 697. – Арк. 45.

Водночас між УПА та угорською армією була налагоджена співпраця у військово-розвідувальній сфері, яка ґрунтувалась на цілком паритетній і взаємовигідній основі. За домовленістю між сторонами, кожні десять днів зв'язковий старшина УПА повинен був постачати в штаб 1-ої угорської армії здобуті повстанцями розвіддані про дислокацію та дії радянських партизанів і частин Червоної армії у Західній Україні. Зі свого боку, угорці зобов'язались надавати повстанцям інформацію, яка цікавила УПА. Перше розвідувальне зведення було переслане А. Дольницьким в угорський штаб наприкінці липня – початку серпня 1944 р., а у відповідь угорці повідомили його про діяльність повстанських загонів у радянському тилу в районі Кам'янця-Подільського⁵³⁶.

У подальшому угорська сторона висловила побажання, щоб УПА розмістила своїх агентів-радистів у Станиславові, Стрию, Самборі, Долині, Калуші та Надвірній. Вони повинні були регулярно передавати розвідувальні дані по рації в штаб 1-ої угорської армії в Хуст. Остання вимога передбачала наявність відповідних радистських кадрів у середовищі українського підпілля. З огляду на їх нестачу, у червні 1944 р. на території окупованого угорцями Закарпаття під загальним наглядом А. Дольницького та сприянням угорського командування було проведено вишкіл п'ятох українських радистів, які отримали криптонім «жучкарі». У липні 1944 р. у колишній столиці Карпатської України – Хусті А. Дольницький передав підготовлених радистів зв'язковому старшині УПА при 6-му угорському корпусі Я. Струтинському («Яспарові») та шефові зв'язку при ГВШ УПА сотнику М. Медведю («Карпович») для подальшого їх використання на території 4-ої ВО «Говерля»⁵³⁷. Окрім цього, за даними В. Чижевського, на теренах Прикарпаття та Закарпаття за сприяння угорської сторони були організовані курси санітарок, медсестер, інструкторів юнацтва та політвиховників для відділів УПА⁵³⁸.

У середині серпня 1944 р. А. Дольницький передав до диспозиції угорців 8 вишколених українських радистів-розвідників, четверо з яких було підготовлено на радистських курсах під керівництвом угорського лейтенанта Бачкої (15–23 серпня 1944 р.). 28 серпня 1944 р. їх було перевезено до Надвірної та Долини, вже на той час зайнятих радянськими військами. Угорська військова

⁵³⁶ Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 207.

⁵³⁷ Я. Струтинський («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко»). – С. 195.

⁵³⁸ Чижевський В. («Демид»). Організація військової праці ОУН // Архів ЦДВР (м. Львів). – Арк. 60–61.

розвідка поставила перед ними завдання встановити місця дислокації штабів з'єднань і частин Червоної армії, що стояли на фронті проти 1-ої угорської армії, та здобути дані про їхній командний склад. Радіозв'язок з українськими розвідниками в Надвірній був встановлений на початку вересня 1944 р. й утримувався до кінця місяця, впродовж якого відбувалися інтенсивні бої між угорськими військами та частинами 4-го Українського фронту у Карпатах. Українські радисти у 2-ох радіограмах передали угорській військовій розвідці інформацію про наступальні дії 8-ої стрілецької дивізії ЧА в районі Татарського перевалу, висунення артилерії зі Станиславова та Богородчан до лінії фронту, перебування радянського командування в Надвірній, а також про становище в українських селах після зайняття радянськими військами, мобілізацію чоловічого населення до Червоної армії тощо. Тим часом контакт з агентами-радистами в Долині не був встановлений⁵³⁹.

Труднощі нормалізації відносин

Процес урегулювання відносин між штабами з'єднань, частин і підрозділів 1-ої угорської армії та польовим командуванням УПА на локальному рівні у Галичині був доволі складним й неоднозначним і затягнувся на різних теренах до кінця літа – початку осені 1944 р. Серед обставин, які об'єктивно утруднювали нормалізацію повстансько-гонведських взаємин, слід виокремити вплив німецького чинника, конспіративний характер переговорів, слабкий рівень обізнаності серед командирів нижчого рівня з умовами укладеного договору про ненапад.

На основі спогадів і документів обох сторін спробуємо прослідкувати відносини між угорськими військами та відділами УПА на території південної Галичини влітку 1944 р. у локальному вимірі.

Через місцеві обставини і тиск на угорців з боку німецького командування доходило до збройних сутичок між відділами УПА та угорськими військами, що супроводжувались втратами з обох боків. Влітку у військове протистояння з гонведами були, зокрема, залучені старшинські школи УПА в Карпатах. Так, у червні 1944 р. особовий склад офіцерської школи УПА «Грегит» на чолі з Ф. Стефановичем («Кропивою») завдав поразки угорському війську у бою в присілку Завоєли поблизу Космача. Гарматні обстріли гонведами повстанських становищ в урочищі наступного дня не принесли ре-

⁵³⁹ Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 207–210.

зультатів⁵⁴⁰. На початку липня 1944 р. на дорозі Косів–Жаб'є бойові сотні цієї ж школи на чолі з поручником А. Максименком («Степовим») здійснили засідку на угорську роту (200 осіб), що відступала під натиском ЧА, у результаті чого цілий підрозділ здався у полон, і після роззброєння його вояки були відпущені на волю⁵⁴¹.

Наприкінці червня 1944 р. у Долинському районі відбувся бій між відділом охорони старшинської школи УПА «Олені» та угорською ротою, що була залучена до будівництва лінії укріплення у передгір'ї Карпат, внаслідок чого загинуло 27 угорців, а решта гонведів були змушені відступити зі своїх позицій⁵⁴². У першій половині липня 1944 р. сотня під командуванням Л. Гринішака («Довбуша») роззброїла 300 угорських гонведів між селами Сливки і Ясень у Рожнятівському районі⁵⁴³.

6 липня 1944 р. курінь УПА «Різуна» (командир – В. Андрусак) здійснив успішний напад на німецько-угорський гарнізон у м. Сколе на Дрогобиччині, внаслідок чого поповнив свої запаси зброї та амуніції⁵⁴⁴. У відповідь 8 липня 1944 р. німецькі та угорські війська провели спільну операцію проти «різунівців», що після перших ар'єргардних боїв зайняли добре укріплені стаціонарні позиції на горі Лопата поблизу містечка Долина (їх свого часу підготували угорці як резервну лінію оборони в Карпатах). Бій на горі Лопата став найбільшим у літній кампанії «лісової армії» і водночас був кульмінацією зіткнень між УПА та угорськими військами у 1944 р. Після двох безуспішних штурмів повстанського табору угорський полк був обстріляний артилерійським вогнем і відкинутий на вихідні позиції. Усвідомлюючи безвихідність ситуації, угорці пішли на перемир'я з «різунівцями». За спиною німців через емісарів було досягнуто таємної домовленості: угорський полк зобов'язався під час наступної атаки відступати у безладі відразу після того, як його буде обстріляно безпечним гарматним вогнем з позицій УПА, що у підсумку й було зроблено. Внаслідок цього повстанці змогли успішно нейтралізувати угорців й сконцентрувати всю увагу на

⁵⁴⁰ Сіреджук П. Космач у вогні визвольних змагань 40–50-их рр. ХХ ст. // Галичина. – Вип. 14. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 411.

⁵⁴¹ Андрусак М. Брати грому. Художньо-публіцистична повість. – Коломия: Вік, 2002. – С. 143–144.

⁵⁴² Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Книга друга: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 37.

⁵⁴³ Панівник П. Штрихи переболеного // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали // Літопис УПА. Кн. 5 (Серія «Події і люди») / Упоряд. Р. Грицьків. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2008. – С. 37–38.

⁵⁴⁴ Криськів В. Українська Народна Самооборона. – Стрий, 2004. – С. 86.

протистоянні з німецьким військом, яке тривало в районі гори Лопати та містечка Долина до 16 липня 1944 р. У результаті з німецького та угорського боку полягло понад 200 солдатів, а повстанці втратили близько 50 осіб⁵⁴⁵.

У липні 1944 р. під час відступу під натиском Червоної армії угорських військ до Карпат зафіксовано випадки грабування останніми українських сіл. У відповідь відділи УПА вдарили по обозах і тилах окремих угорських підрозділів і частин, здобувши при цьому велику кількість зброї, амуніції, військового майна, обмундирування та медикаментів⁵⁴⁶. Зокрема, 24 липня 1944 р. між селами Тур'є і Жданна на Дрогобиччині відділ УПА «Благого» (командир – Олекса Химинець) роззброїв роту угорців⁵⁴⁷. 24 липня 1944 р. у відповідь на акти спалення с. Угринова у Тисменицькому р-ні сотня «Гамалії» (командир – І. Гонта) здійснила напад на угорське військо, відбивши у нього заарештованих селян, яких вели у напрямку Угорщини⁵⁴⁸.

У деяких випадках угорські підрозділи, що потрапляли в оточення частин ЧА, самі погоджувались передавати зброю та амуніцію для відділів УПА, за що отримували в допомогу місцевих провідників, які виводили їх безпечними шляхами через гори до кордонів держави св. Стефана⁵⁴⁹. Зокрема, 30 липня 1944 р. у с. Кальна на Долинщині чота сотні УПА під командуванням «Ясьміна» здійснила засідку на дві роти угорців, що відступали з фронту, відібравши у них зброю⁵⁵⁰. Після цього полонених гонведів було нагодовано й відправлено по зв'язку ОУН у напрямку Слободи-Болахівської, щоб далі перевести їх в Угорщину⁵⁵¹.

⁵⁴⁵ Літопис УПА. Т. 19. – С. 54–55; Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – С. 43; Андрусак М. Нарис історії Бойківщини // Бойківщина. Середня частина Карпат. – Філядельфія–Нью-Йорк, 1980. – С. 160–161.

⁵⁴⁶ Чижевський В. («Демид»). Організація військової праці ОУН // Архів ЦДВР (м. Львів). – Арк. 59.

⁵⁴⁷ Літопис УПА. Т. 7. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: червень 1944 – квітень 1945 / Зібрав та впорядкував Т. Гунчак. – Торонто: Літопис УПА, 1983. – С. 42.

⁵⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 32 зв.

⁵⁴⁹ Чижевський В. («Демид»). Організація військової праці ОУН // Архів ЦДВР. – Арк. 59.

⁵⁵⁰ Літопис УПА. Т. 7. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: червень 1944 – квітень 1945 / Зібрав та впорядкував Тарас Гунчак. – Торонто: Літопис УПА, 1983. – С. 42

⁵⁵¹ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії / Упоряд. М. Борис. – Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002. – С. 477; УПА в світлі документів з боротьби за УССД. Ч. II. – С. 61.

Зберігся досить детальний опис проведення роззброєння угорської роти в районі с. Старий Мізунь на Долинщині зусиллями трьох підстаршин УПА, випускників старшинської школи «Олені-1» – «Ханенком», «Сливкою» та «Лапайдухом». Останні за допомогою різноманітних повстанських хитрощів і засобів маскуванню змогли ввести в оману командування цілого угорського підрозділу, який самовільно під натиском ЧА покинув лінію фронту і відходив у бік кордону без відома командування вермахту. У результаті проведення акції було захоплено в полон 184 деморалізованих гонведів і велику кількість зброї та амуніції, що була згодом використана для озброєння цілого повстанського куреня. Всіх полонених угорців, як годилося, було відпущено на волю⁵⁵².

У другій половині липня 1944 р. під час очищення від недобитків загону радянських партизан М. Шукаєва у Майданських лісах на Дрогобиччині один з відділів УПА, що перебував в околицях сіл Зубриця та Головське, зазнав несподіваного нападу з боку угорського війська. Відбивши напад, повстанці успішним обхідним маневром змогли оточити гонведів і змусили їх скласти зброю. Все військовоє спорядження було конфісковано, а роззброєних гонведів відпущено на всі чотири сторони⁵⁵³.

Цікаві свідчення про відносини між сотнею УПА «Нечоси» та підрозділами 24-ої угорської піхотної дивізії (9-й корпус) в районі Надвірної надав автору стрілець І. Якимчук («Сковорода»), який працював у розвідці відділу. За його даними, угорські війська мали більше мирних контактів з повстанцями, аніж входили з ними в бої та сутички. Для нейтралізації угорської військової загрози командування сотні вдалось до різноманітних хитрощів, зокрема використавши з цією метою закарпатця на псевдо «Юрко» (справжнє прізвище невідоме), який у середині травня 1944 р. дезертирував до упівців у званні угорського молодшого офіцера. Добре володіючи угорською, він під виглядом угорського підполковника неодноразово вступав у переговори з командуванням різних угорських частин і підрозділів, вводячи в оману противника. Зокрема, у середині червня 1944 р. під час переходу відділу через с. Цінева Рожнятівського р-ну, в якому квартирував угорський полк, фіктивний підполковник виступив перед гонведами з повідомленням, що переходить великий загін УПА. У відповідь ошелешене угорське

⁵⁵² Загоруйко Р. Повернення із справжнього пекла. – Дрогобиччина, 1996. – С. 256–260.

⁵⁵³ УПА в світлі документів з боротьби за УССД. Частина II. – С. 61; Літопис УПА. Т. 19. – С. 40.

командування було змушене пристати на пропозицію і пропустити повстанців, аби не наражати власне військо на небезпеку⁵⁵⁴.

У середині червня 1944 р. у с. Завій Калуського р-ну розвідувальна група сотні «Нечоси» на чолі з І. Якимчуком («Сковородою») у складі трьох стрільців обеззброїла групу угорських вояків (14 осіб), серед яких були й офіцери. З полоненими провели переговори, за результатами яких гонведи погодилися не виступати проти повстанців, їм було повернуто зброю та домовлено про передачу під час наступної зустрічі додаткових запасів зброї та амуніції для УПА. Наступного дня на умовленому місці після обміну попередньо узгодженими розпізнавальними знаками угорці передали 35 нових гвинтівок, два ящики патронів, один ящик пістолетів і два ящики гранат. Як свідчив І. Якимчук, надалі відносини сотні «Нечоси» з угорським військом склались на загал добре, великих боїв між ними не відбувалось, у той час, коли відділ вів довготривалі і виснажливі бої з німецькими військами⁵⁵⁵.

Підтвердженням факту дотримання командуванням 24-ої угорської дивізії одного з пунктів таємної угоди з УПА стало, зокрема, недопущення до здійснення німцями реквізиції худоби в українських селах навколо Калуша, де розквартирувалися угорські війська, що спричинило серйозне непорозуміння з німецьким командуванням у середині липня 1944 р.⁵⁵⁶.

Інформацію про взаємовідносини 16-ої угорської піхотної дивізії з відділами УПА на території 22-го ТВ «Чорний ліс» 4-ї ВО «Говерля» подає документ, віднайдений російськими дослідниками О. Гогунем і К. Александровим в архіві Гуверського інституту війни, революції та миру Стенфордського університету (США). Навесні 1944 р. 16-а угорська дивізія, що входила до складу 7-го угорського корпусу, відступаючи на територію південної Галичини, укріпилась у місцевості Станиславів–Долина. До основних завдань дивізії входили охорона залізничної колії та проведення каральних акцій проти партизанів. Під час прочісування масиву Чорного лісу угорське військо декілька разів зазнало обстрілів з боку загонів УПА. У

⁵⁵⁴ Запис інтерв'ю з І. Якимчуком, 1924 р. н., від 2.07.2008 р. у м. Моршин Львівської області, інтерв'юєр – О. Пагіря // «Центр усної історії» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Колекція 3: УПА (1943–1949). – Од. зб. 26.

⁵⁵⁵ Там само.

⁵⁵⁶ Ziemie wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień–lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie. Mieczysław Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki. – Warszawa–Pułtusk–Kielce, 2006. – S. 232.

подальшому українські повстанці перейшли до активних дій, внаслідок чого втрати угорського війська склали близько 30 осіб на добу. Все сполучення між угорським військом в цьому регіоні було перерване, а підвезення продовольства утруднене. Ситуація погіршилась ще й масовими переходами окремих угорських підрозділів, що склались із закарпатських українців, на бік УПА.

Наприкінці травня 1944 р., зважаючи на погіршення ситуації на фронті, командування 16-ої дивізії за мовчазної згоди штабу 7-го угорського корпусу вирішило розпочати переговори з українськими повстанцями. Через кілька днів до штабу дивізії прибув уповноважений від УПА капітан «Юрій». Під час зустрічі було укладено перемир'я, за умовами якого угорські частини отримали змогу відновити комунікації та логістику між собою. Гонведам, які переїздили у службових справах через становища повстанців, надавався пропускний пароль «Гонта». На початку липня 1944 р. було домовлено про наступний раунд переговорів, для чого група офіцерів угорського штабу в супроводі капітана «Юрія» виїхала для зустрічі з командуванням 22-го ТВ «Чорний Ліс». На переговорах, що відбулись у лісі поблизу селища Стара Гута (Богородчанський р-н), сторони швидко дійшли згоди й уклали угоду, що надавала угорським військам право на вільний перехід через терени, контрольовані загонами УПА. Представники останньої погодились у разі необхідності прикрити відступ угорських військ перед наступом ЧА. Умови угоди були реалізовані: 16-а угорська піхотна дивізія відступила до «лінії Гуняді», а загоны УПА прикрили її відступ⁵⁵⁷, взамін за що, очевидно, отримали винагороду у вигляді запасів зброї та амуніції.

Досить напружені відносини між українськими повстанськими силами і 13-ою угорською піхотною дивізією (9-ий корпус) склались у районі сіл Зелена та Рафайлів у долині р. Бистриця на Надвірнянщині. Тут новоприбулі з Угорщини війська застосовували репресії проти мирних жителів за участь в українському підпільному русі, грабували та спалювали села. У відповідь штаб 4-ої ВО УПА «Говерля» прийняв рішення завдати удару по угорських військах. На початку липня 1944 р. у відповідь на акти насилля гонведів у с. Рафайлів (тепер с. Бистриця) курінь «Різуна» (командир – В. Андрусак) здійснив несподівану засідку на угорський батальйон в околиці с. Зелене. Внаслідок виснажливого бою угорці підняли білий прапор і попросили про перемир'я. До гонведів була відправлена делегація УПА у складі сотенного «Павла», обласного провідника ОУН Станиславівщини Я. Мельника («Роберта») та по-

⁵⁵⁷ Гогун О., Александров К. Дії УПА проти 16-ої піхотної угорської дивізії // Визвольний шлях. – Кн. 2. – 2004. – С. 79–82.

чоту охорони. За підсумками переговорів командування батальйону погодилось передати частину зброї та військового спорядження українським повстанцям, а УПА натомість – пропустити угорське військо до Карпат⁵⁵⁸.

У результаті частих зіткнень між загонами УПА та частинами 13-ої угорської дивізії у першій половині липня 1944 р. низові ініціативи українсько-угорських переговорів вийшли на рівень командування угорського з'єднання. До диспозицій розташування відділів УПА була відправлена військова делегація, яка запропонувала припинити бої та провести мирні переговори. За підсумками зустрічі, що проходила у штабі дивізії за участю повстанських старшин – сотенного Л. Гринішака («Довбуша») та новопризначеного командира 4-ої ВО «Говерля» майора М. Твердохліба («Грома»), угорці зобов'язались припинити грабіжницькі акції в українських селах і передати частину військового спорядження повстанцям, а відділи УПА – не нападати на гонведів⁵⁵⁹.

У липні 1944 р. за домовленістю між угорськими офіцерами та командуванням 4-ої ВО «Говерля» було організовано перевезення на територію Закарпаття та Словаччини поранених бійців УПА для подальшого лікування в угорських військових шпиталях. Серед них опинився й О. Болахівський («Василь Савчин»), лікар одного з відділів ВО «Говерля»⁵⁶⁰. Чотовий Березівської сотні УПА М. Симчич («Кривоніс») згадує про подібний випадок, коли внаслідок переговорів з угорським підрозділом, що займав позиції на карпатському хребті, було домовлено про лікування 16 поранених стрільців в угорському тилу⁵⁶¹.

У серпні 1944 р. М. Твердохліб («Грім») у супроводі почоту старшин виїхав на переговори з командиром угорського підрозділу закарпатцем-поручником Іваном Іванчом, з яким був знайомий з часів подій у Карпатській Україні в 1938–1939 рр. Під час зустрічі у с. Зелена було досягнуто домовленості про передачу для відді-

⁵⁵⁸ Криський В. Українська Народна Самооборона. – Стрий, 2004. – С. 15–16.

⁵⁵⁹ Зеленчук М. З її святим іменням // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали // Літопис УПА. Кн. 5 (Серія «Події і люди») / Упоряд. Р. Грицьків. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2008. – С. 61–62.

⁵⁶⁰ Болахівський О. З підпілля у невідому путь. Спомини. // Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. Кн. 2. – Торонто–Львів, 2001. – С. 188–193.

⁵⁶¹ Інтерв'ю з М. Симчичем, записане 21.04.2010 р. у с. Вижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської області. Інтерв'юери: Т. Чолій, Б. Зрайко // Архів Меморіального музею «Територія терору» (Львів).

лів УПА певної кількості угорської зброї та амуніції, які повстанці забрали з угорських становищ на г. Ріпна⁵⁶².

Попри непоодинокі факти співпраці, угорське вище військове командування виявило досить стримане й навіть підозріле ставлення до діяльності відділів УПА в Карпатах, про що зокрема свідчить доповідь начальника угорського генштабу генерал-полковника Яноша Вереша про воєнно-політичне становище, що була виголошена на засіданні Військової ради Угорщини 26 липня 1944 р. Розрізняючи два види партизанського руху на Східному театрі бойових дій – український національний та радянський, угорський генерал зазначав: «Перший – це українські національні банди, метою яких є створення Великої України. У даний час вони борються проти радянських банд. З угорської точки зору, заслуговує на увагу рух українських національних бандитських формувань, які демонструють дружбу з угорцями. Але взагалі не слід сумніватися, що в інтересах досягнення своєї мети, у відповідну й вигідну для них хвилину, ці партизани на повну силу повернуться проти нас. Через це з ними треба триматися напоготові»⁵⁶³. Тут також висловлювалось побоювання, що «у найближчому майбутньому як українські, так і радянські партизани проникатимуть у Закарпаття»⁵⁶⁴.

У серпні 1944 р. поряд зі стабілізацією фронту після радянського наступу в Галичині вдалось певним чином нормалізувати повстансько-гониміські відносини. Одним із чинників, який сприяв цьому, стали документи інструктивного типу для членів підпілля, розроблені в середовищі керівних осередків ОУН. Зокрема, в одній з інструкцій Проводу ОУН, виданій наприкінці літа – початку осені 1944 р., наказувалось не загострювати відносин з сусідніми народами, а саме з поляками, румунами та угорцями, а навпаки, по-можливості будувати з ними приязні взаємини. Зокрема, у розмовах з представниками цих націй рекомендувалось звертати увагу на абсолютну недоцільність ворожнечі з українцями у той час, коли існувала спільна для всіх народів загроза – СРСР. «Нам треба сконсолідуватись між собою, – зазначалось у поясненні до інструкції, – для спільного фронту проти одного ворога. Щойно після того будемо рішати про справи між собою. Коли хтось зверне увагу,

⁵⁶² Зеленчук М. З її святим іменням // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали // Літопис УПА. Кн. 5 (Серія «Події і люди») / Упорядник Р. Грицьків. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2008. – С. 62–63.

⁵⁶³ Доповідь начальника угорського генштабу генерал-полковника Яноша Вереша про воєнно-політичне становище, виголошена на засіданні Військової ради Угорщини. 26.07.1944 р. // HL. – VKF. – 12szn/el.n.1-1944. – О. 5.

⁵⁶⁴ Ibidem.

як ми можемо миритись з тими, які мають претензії-апетити на наші землі, як Галичина, Карпатська Україна, Бессарабія і інші, то даймо коротку відповідь, що це справа проводу і нас ця справа не обходить»⁵⁶⁵.

Черговий випадок українсько-угорського порозуміння був зафіксований на початку серпня 1944 р. За даними лейтенанта Лайоша Гідвейгі, ад'ютанта командира 24-ої угорської піхотної дивізії, що дислокувалась в долині р. Бистриця, до командувача з'єднання генерал-майора Яноша Маркочі навідався староста села Рафайлова, як цивільний представник УПА. Він заявив, що українські повстанці припинили нападати на угорські війська і взамін за свій нейтралітет вимагають від останніх зброю, амуніцію, медикаменти та лікарську допомогу. За свідченнями Лайоша Гідвейгі, угорський генерал довго роздумував: «Чи маю я право на подібну пропозицію? Проте у наступні хвилини я вже сильно хотів цього. Німці окупували Угорщину і цим самим вони свої наміри насадили угорському військовому керівництву, наклали руки на промисловість, сільське господарство, більше того, у країні пропагують тепер фашистську ідеологію. З моєї точки зору, саме німці порушили союзницькі домовленості, вони не заслуговують пощади. Вони – противники угорців». Через кілька днів генерал-майор Я. Маркочі разом з двома офіцерами зі штабу дивізії провів переговори з представниками УПА у Рафайлові, за результатами яких відділи УПА отримали зброю й амуніцію, за що звільнили від радянських партизанів полонених гонведів. Окрім цього угорські медики допомогли пораненим повстанцям. Після досягнутого перемир'я вояки УПА часто перебували в одній місцевості разом з угорським військом та обмінювались продовольством. Приязні відносини склались в українських партизанів також із генералом Я. Маркочі та його оточенням⁵⁶⁶.

За даними курсанта старшинської школи «Олені-2» Івана Захарківа («Артем»), 8 серпня 1944 р. сотня «Борового» (командир – В. Брилевський) вступила у переговори з командуванням угорських військ, що перебували на оборонних позиціях на гірському хребті в Богородчанщині, щоб вийти із зони зіткнення двох ліній фронту. З цією метою за дорученням командира старшинської школи поручника Ф. Польового («Поля»), старшини УПА «Яреми» та «Артема» провели перемовини з угорським старшим лейтенантом, у ході яких була досягнута домовленість про ненапад та обумовлені попередні розпізнавальні клички і знаки.

⁵⁶⁵ Інструкції Проводу. [08.1944] // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 21–23.

⁵⁶⁶ Спогади Гідвейгі Лайоша // НЛ. – Тгу. 3280. – О. 113–116.

Згодом «дипломатична місія» «Оленів» у супроводі угорського офіцера виїхала в штаб угорського полку в Солотвин, а потім у штаб-квартиру 24-ї угорської піхотної дивізії у с. Вишків. По теренах, якими переїжджала спільна військова місія, були встановлені розпізнавальні знаки для порозуміння між угорськими військами та відділами УПА. На переговорах у Вишкові були присутні угорські офіцери – невідомий у ранзі полковника, майор Орелі та інші старшини, а також німецький офіцер. Угорці намагались дізнатись від представників УПА про дислокацію, чисельність та озброєння радянських військ по інший бік фронту, а німецький офіцер – про чисельність та місця розташування повстанських сил. Старшини УПА відповідали досить обережно і невдовзі домоглись від'їзду представника вермахту. 10 серпня 1944 р. вони встановили контакт із зв'язковим офіцером УПА при штабі угорської армії А. Дольницьким («Голубенко»), який домігся, щоб угорці забезпечили старшинську школу «Олені-2» певною кількістю харчів, боєприпасів та зброї. Акт передачі відбувся 15 серпня 1944 р. під час зустрічі командира школи майора Ф. Польового («Поля») з угорським полковником у Солотвині. Окрім цього, «Голубенко» передав відповідні інструкції Ф. Польовому щодо переведення школи в більш безпечне місце постою⁵⁶⁷.

Про цю домовленість стало трохи згодом відомо співробітникам УНКВС Львівської обл. Зокрема, у чекістському місячному звіті про діяльність УПА на території області за листопад 1944 р. наводилися свідчення заарештованого інструктора-викладача старшинської школи «Олені-2» І. Мельниченка, згідно яких між командуванням УПА та угорських військ була досягнута угода про переведення в разі необхідності повстанських старшинських шкіл на територію Угорщини. На теренах, де діяла угода, угорці не проводили реквізиції майна та продовольства у селян, а стосунки з українськими партизанами були дружніми. Аббревіатура «УПА» слугувала перепусткою під час зустрічі з угорськими солдатами. Згідно з тим же свідченням, з угорського військового складу для «лісової армії» було доставлено зброю⁵⁶⁸.

13 серпня 1944 р. старшина УПА «Артем» провів локальні перемовини з угорським офіцером на г. Яворина на Долинщині. «Він хотів зорієнтуватись, які люди є в УПА і що вони собою представ-

⁵⁶⁷ «Щоденник курсанта старшинської школи УПА «Олені» «Артема». 22.11.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 951. – Арк. 16–20.

⁵⁶⁸ Боляновський А. Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 р. – поч. 1944 р.) // Україна в минулому. – Вип. 7. – Київ–Львів, 1995. – С. 58–59.

ляють, який їх рівень політичний. Ми говорили про політичну ситуацію взагалі і про УПА зокрема. Вкінці він заявив, що мав уже кілька таких розмов зі стрільцями УПА і дуже дивується, що всі вони так добре орієнтуються у всіх справах», – писав у своєму щоденнику І. Захарків («Артем»)⁵⁶⁹.

Відомо також, що встановленням контактів з угорськими військами у Карпатах займався і начальник розвідки та зв'язку офіцерської школи «Олені-2» хорунжий «Ждан», який, за деякими неперевіреними даними, кілька разів навіть виїжджав до Будапешта⁵⁷⁰.

У той ж час на окремих теренах південної Галичини продовжували відбуватись збройні зіткнення, а також активне роззброєння відділами УПА деморалізованих угорських військ, що відступали. Зокрема, такі факти зафіксовані на Долинщині, де 1 серпня 1944 р. у с. Витвиця українські повстанці обеззброїли гонведів⁵⁷¹. На початку серпня 1944 р. курінь УПА «Скажені» під командуванням В. Андрусяка («Різуна») роззброїв між селами Зубриця і Радич у Турківському р-ні на Дрогобиччині 220 угорських солдат. Під час проведення цієї акції було вбито 2-ох і поранено 7 угорців, без втрат з боку повстанців⁵⁷².

На початку серпня поблизу р. Опір на Сколівщині за допомогою сотні УПА «Бея» залишився без зброї угорський батальйон, який самочинно залишив лінію фронту у пошуках дороги на батьківщину. Під час несподіваного оточення угорського війська у лісі, до переговорів було залучено парламентаря «Злучка», який переконав командира батальйону капітана Кселаші здати всю наявну зброю, військове майно та обмундирування на користь повстанців, які, мовляв, використають їх у боротьбі проти більшовиків. Натомість роззброєних гонведів за допомогою зв'язкових було переведено через Карпати до кордонів Угорщини⁵⁷³.

У середині серпня 1944 р. сотня УПА «Журавлі» влаштувала засідку на шляху поблизу с. Перегінське Рожнятівського р-ну, внаслідок чого було оточено цілу автоколонну гонведів, яких після

⁵⁶⁹ «Щоденник курсанта старшинської школи УПА «Олені» «Артема». 22.11.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 951. – Арк. 19–20.

⁵⁷⁰ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Упор. М. Борис. – Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002. – С. 456.

⁵⁷¹ Там само. – С. 101.

⁵⁷² УПА в світлі документів з боротьби за УССД. 1942–1950 рр. Частина II. – С. 69; Літопис УПА. Т. 19. – С. 130.

⁵⁷³ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: «Прометей», 1962. – С. 10–14.

роззброєння відпущено на волю⁵⁷⁴. 22 серпня 1944 р. повстанці спробували роззброїти групу угорських вояків у с. Ялинкувате на Сколівщині, однак гонведи вчинили збройний опір і зав'язали бій, змусивши повстанців відступити⁵⁷⁵.

Подекуди бойові виступи УПА проти угорських військ виконували «дидактичну функцію», мали на меті провчити їх за антиукраїнські дії та примусити до миру. Так, наприклад, командир групи УПА-«Захід-Карпати», що була створена у серпні 1944 р. для організованого переходу відділів і загонів УПА, які опинились в Карпатах через лінію фронту у радянський тил, О. Луцький («Беркут») згадував, як до нього звернувся зв'язковий старшина при угорській армії А. Дольницький («Голубенко») з проханням активізувати бойові дії проти гонведів, щоб змусити їх поважати УПА та виконувати взяті на себе зобов'язання відповідно до укладеного договору про ненапад⁵⁷⁶.

Протистояння між підрозділами УПА та угорським військом на території Гуцульщини наприкінці літа 1944 р. детально описав у своїх спогадах працівник КВШ УПА-«Захід» В. Чижевський («Демид»). На його думку, головним ініціатором погромів гуцульських сіл був командир 2-ої гірськострілецької бригади 6-го угорського корпусу, колишній польський офіцер, який вороже ставився до українців. У відповідь на регулярні мародерства гонведів, зв'язковий старшина УПА Я. Струтинський («Яспар») звернувся зі скаргою до угорських штабів, однак це не дало результатів. У відповідь командування УПА видало наказ повстанським відділам завдати удару по угорських військах. Внаслідок цього, 15 серпня 1944 р. дійшло до сутичок між сотнею УПА «Недобитого» (командир – Ю. Матвіїв) та угорським батальйоном в околиці сіл Жаб'є та Красноїлля, гонведи втратили 32-ох полеглими (у тому числі трьох офіцерів) та одну бронемашину, а з повстанського боку був один убитий та один важкопоранений⁵⁷⁷.

Дуже швидко справа збройного зіткнення між УПА та угорським військом набрала ширшого розголосу. На місце бою виїхала спільна

⁵⁷⁴ Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Упор. М. Борис. – Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002. – С. 308.

⁵⁷⁵ Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів в 2 томах. Т. 2.: Галичина та Східна Україна. – Рівне: ППДМ, 2008. – С. 115.

⁵⁷⁶ Протокол допиту О. Луцького. 11.09.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – Арк. 124.

⁵⁷⁷ УПА в світлі документів з боротьби за УССД. 1942–1950 рр. Ч. II. – С. 65; Архів ЦДВР (м. Львів) // «Із дій УПА в Галичині». – Арк. 14.

угорсько-українська комісія зі штабу 1-ої угорської армії, до складу якої з боку УПА входив В. Чижевський («Демид»). Під час перевірки було встановлено, що відділ УПА діяв правильно, бо угорці порушили один з пунктів договору. При цьому військово-польовим судом були покарані командири бригади та батальйону, які ініціювали антиукраїнські вакханалії⁵⁷⁸. Після цього відносини між УПА та угорським військом на терені Гуцульщини було певним чином унормовано. Під час відступу у вересні 1944 р. із села Жаб'є останнє під примусом повстанців передало їм значну кількість провіанту та зброї, яку не могли евакуювати разом зі собою⁵⁷⁹.

Під впливом українсько-угорських переговорів та зважаючи на безперспективність протинімецького фронту боротьби, командування групи УПА-«Захід-Карпати» 22 серпня 1944 р. видало наказ ч. 1, в якому зазначалось, що «німці з опущенням української території перестають бути для нас окупантом та головним ворогом», а тому було наказано «оминати всякі зудари як з німцями, так і з мадярами. Тільки у випадку нападу на нас боронитись. Про випадки зударів зараз доносити до штабу УПА «Захід-Карпати». Далі зазначалось: «Мадярські частини, які досі культурною поведінкою на українських землях здобули собі симпатію українського населення, трактувати як приятелів». Категорично заборонялось роззброювати «поодиноких вояків чи розбитків згаданих армій»⁵⁸⁰.

На час переходу через лінію Східного фронту куреня «Рена» 24 серпня 1944 р. її командир В. Мізерний отримав від ГВШ УПА та КВШ УПА-«Захід» усну інструкцію стосовно ставлення УПА до різних військово-політичних сил. У ній, зокрема, містилась заборона на час переходу фронту входити у збройні сутички з угорськими військами. У випадку окремих зіткнень командування куреня повинно було встановити контакт з угорським штабом і послатись на договір про ненапад між УПА та угорською армією⁵⁸¹.

Аналогічні розпорядження подібного змісту були зафіксовані також з боку командування окремих частин та з'єднань 1-ої угорської армії, що займали оборонні позиції у Карпатах і були зацікав-

⁵⁷⁸ Чижевський В. («Демид»). Організація військової праці ОУН // Архів ЦДВР (м. Львів). – Арк. 58.

⁵⁷⁹ Там само. – Арк. 59; Білінчук М. Доля борця. Публіцистичний нарис про командира УПА «Хмару» з Верховини. – Львів: Край, 1998. – С. 16.

⁵⁸⁰ Наказ ч. 1. командира група УПА-«Захід-Карпати» О. Луцького («Богун»). 22.08.1944 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1.

⁵⁸¹ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина. (Документи і матеріали). Ред. П. Потічний та І. Лико. – Львів–Торонто: Літопис УПА, 2001. – С. 114.

лені у співпраці з УПА перед обличчям спільного ворога – більшовизму. Зокрема, 23 серпня 1944 р. командування 13-ої угорської піхотної дивізії видало наказ про «Процедуру, яка вимагається при контактах з партизанськими частинами»⁵⁸². У документі зазначалося, що на лівому фланзі дивізії стаціонують загони УПА, які борються за звільнення України і водночас проти «спільної більшовицької загрози», тому «співпраця з ними необхідна і бажана». Посилаючись на попередню практику зустрічей угорського командування з представниками УПА та німецький досвід переговорів, командир 13-ої піхотної дивізії генерал-майор Ганковські з метою забезпечення співпраці з українськими повстанцями наказав усім підпорядкованим частинам і підрозділам не вважати їх за ворогів. У разі потрапляння до угорського полону вояків УПА, їх потрібно було звільнити після відповідної перевірки співробітниками відділу 1-Б. При цьому заборонялось конфісковувати в українських повстанців зброю та амуніцію, навіть у разі встановлення їх угорського походження. Для кращого розпізнавання угорське командування обіцяло видати окремим командирам УПА спеціальні посвідки угорською та німецькою мовами. Водночас для підтримання зв'язку дивізії із розташованими в околицях сіл Завадка та Криве (теперішнього Сколівського р-н Львівської обл.) загонами УПА була встановлена система паролів, що змінювалась періодично кожні 10 днів. До 31 серпня 1944 р. діяли наступні паролі: угорський – «Кошице» та український – «Ковель». Якщо при зустрічі вояк УПА вживав неправильний пароль, його наказувалось затримати або відразу ж розстріляти на місці⁵⁸³. У документі зазначалось, що «основною умовою співпраці є відмова частин від самовільного пограбування населення (виділення в документі – О. П.). Ніхто не має права самовільно привласнювати урожай, фрукти або будь-яку приватну власність населення».

Гонведи, які порушили цей пункт наказу, мали бути покарані, включно зі смертною карою. Зокрема, заборонялося здійснювати реквізиції продовольства, турбувати населення та загалом пересування в районі сіл Криве, Довжки, Задільське та Завадка на Сколівщині, де дислокувалися загони УПА, без попереднього на те дозволу угорського командування. Окрім цього, підпорядкованим частинам і підрозділам заборонялось самостійно вступати у

⁵⁸² Наказ командира 13-ої угорської піхотної дивізії Ганковські «Процедура, яка вимагається при контактах з партизанськими частинами». 23.08.1944 р. // HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 54/pk. – O. 944.

⁵⁸³ Ibidem.

перемовини з УПА. Монополію на встановлення будь-яких контактів з українськими партизанами та ведення офіційних переговорів з їхніми командирами мали лише співробітники відділу 1-Б штабу 13-ої піхотної дивізії. Для всіх інших гонведів подібні починання оголошувались «життєво небезпечними»⁵⁸⁴.

27 серпня 1944 р. відділом 1-Б штабу 13-ої угорської дивізії був визначений взірєць посвідок для вояків і старшин УПА німецькою та угорською мовами, в яких зазначалось, що вони співпрацюють з угорським військом і мають право пересуватись по території дислокації угорських частин, носити зброю та уніформу. Відразу було виготовлено 10 таких посвідок, що були передані командуванню УПА для розподілу серед осіб, залучених до співпраці з угорським військом⁵⁸⁵. Аналогічну посвідку, видану відділом 1-Б штабу 27-ї трансільванської дивізії у с. Жаб'є 4 вересня 1944 р. на ім'я підпільника І. Кравця («Мака») для переходу в Хуст на зв'язок з А. Дольницьким та М. Лебедем, автор виявив в архіві СБУ⁵⁸⁶.

З огляду на зайняття у серпні 1944 р. 13-ю угорською піхотною дивізією території Сколівського та Турківського районів Дрогобицької області (від Ужоцького перевалу), на вимогу німецької служби безпеки командування останньої 29 серпня 1944 р. видало розпорядження про запровадження адміністративного та господарського військового управління на згаданих теренах у вигляді військових комендатур. Завдання останніх разом з цивільними органами влади полягало у контролі за діяльністю населення в тилу угорських військ. Запроваджувались різноманітні обмеження на пересування селян, його зв'язків з радянськими військами та партизанами, мирних зібрань, утримування радіоприймачів, протидії військовим операціям угорської армії, вводилася комендантська година на нічний час. Водночас угорським військам заборонялось проводити грабіжницькі та мародерські акції серед населення. Всі необхідні матеріали та продовольство угорська армія повинна була закуповувати у селян. Для покарання за порушення згаданих приписів вводились угорські військові трибунали. Окремо в документі згадувалося про територію дислокації загонів УПА в околиці

⁵⁸⁴ A Második Vikágháború. Szerveztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – О. 432–434.

⁵⁸⁵ Інструкція відділу 1-Б 13-ї угорської піхотної дивізії «Про видачу посвідчень для членів УПА». 27.08.1944 // «HL.– M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 79/pk. – О. 944.

⁵⁸⁶ Посвідчення, видане Павлу Бойку відділом 1-Б штабу 27-ї угорської трансільванської дивізії. 4.09.1944 р. // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 47–50, 143.

сіл Завадка, Задільське, Довжки та Кальне на Сколівщині, на які дія угорської військової адміністрації не поширювалась⁵⁸⁷.

Цікаві дані про відносини між УПА та угорськими військами зафіксував у своєму щоденнику один із працівників ШВО «Говерля». За його даними, 4 вересня 1944 р. угорська військова розвідка надіслала до штабу ВО лист з пропозицією про повернення трьох їхніх офіцерів, захоплених у полон повстанцями 1 вересня, в обмін на угорську зброю та амуніцію. У відповідь того ж дня було проведено інсценовану передачу бранців під виглядом сутички із ротою угорців під командуванням поручника І. Іванча. 12 вересня 1944 р. група старшин УПА на чолі з командиром 4-ої ВО «Говерля» М. Твердохлібом («Громом») і працівником штабу групи сотником К. Петерсом («Соколом») провела переговори з угорським штабом, домовившись про організацію поїздки представників командування УПА на територію Закарпаття. 14 вересня 1944 р. командир М. Твердохліб, шеф зв'язку ГВШ УПА М. Медвідь («Карпович»), зв'язковий старшина Я. Струтинський («Яспар») та інші повстанські командири у супроводі угорських офіцерів залізницею зі станції Рафайлів виїхали в штаб-квартиру 1-ої угорської армії до Хуста, де 16 вересня 1944 р. провели переговори (про їх результат джерело мовчить) та зустрілися зі зв'язковим старшиною УПА при цьому штабі капітаном А. Дольницьким («Голубенко»), а 17 вересня повернулись назад до Сколе⁵⁸⁸. Очевидно, що предметом зустрічі з представниками угорського командування було врегулювання відносин між УПА та з'єднаннями 1-ої угорської армії, що відступали, а також передача розвідувальної інформації УПА про розташування частин Червоної армії в Карпатах.

В аналітичному зведенні відділу 1-Б штабу 13-ої угорської піхотної дивізії за підписом майора Боровці від 15 вересня 1944 р. зазначалось: «Вище угорське керівництво підписало з керівництвом УПА угоду, суть якої полягає в тому, що загони УПА не нападуть на наші позиції, а ми в свою чергу, не нападимо на їхні позиції, а також в спільній боротьбі проти більшовизму. Керівництво УПА запропонувало надавати нам розвідувальні дані, що будуть ними роздобуті, а взамін ми надаватимемо їм інформацію, що цікавить їх і роздобрита нами. Наше вище керівництво взамін за це пообіцяло передати для УПА певну кількість трофейної зброї, а

⁵⁸⁷ Розпорядження командування 13-ї угорської піхотної дивізії: «Організація адміністративно-управлінської роботи в середовищі мешканців, що проживають на території розташування дивізії». 29.08.1944 р. // НЛ. – М. кір. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok.94/pk. – О. 944.

⁵⁸⁸ Щоденник невстановленого члена ШВО 4-ї ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 34–37.

також дещо із трофейного спорядження. Ведеться постійний обмін з УПА роздобутою інформацією»⁵⁸⁹.

Подекуди окремі відділи УПА під натиском радянських фронтоних частин відступали разом з угорськими військами на Закарпаття, звідки вони за домовленістю з їхнім командуванням привозили вантажі зі зброєю, амуніцією та медикаментами, супроводжували поранених повстанців на лікування до шпиталів. Наприклад, відомо про перехід наприкінці вересня 1944 р. в окуповане угорцями Закарпаття куреня УПА «Степового» (командир – А. Максименко), який, скориставшись цією нагодою, розповсюдив у тамтешніх селах до 5 тис. екземплярів листівок та оунівської літератури і на зворотній дорозі забрав кілька підвод з угорською зброєю, боеприпасами, медикаментами та уніформою⁵⁹⁰.

Водночас окрема робота в угорському напрямку здійснювалася по лінії ОУН на території Закарпаття. У вересні–жовтні 1944 р. тут з'явились уповноважений Проводу ОУН, член КВШ УПА-«Захід» В. Чижевський («Демид»), керівник Самбірського окружного проводу ОУН Б. Кузьма («Кубайчук») та член ОУН «Грінченко» (інше псевдо – «Ромко»). Перед ними Провід ОУН поставив низку першочергових завдань: встановити зв'язок з місцевими оунівцями часів угорської окупації та відновити мережу націоналістичного підпілля в краї; через Закарпаття та Чехословаччину організувати конспіративну лінію зв'язку між підпіллям в Галичині та закордонними осередками ОУН, а також провести переговори з угорським командуванням щодо передачі зброї, боеприпасів, продовольства і обмундирування для загонів УПА⁵⁹¹. Приблизно в той ж час з аналогічними ініціативами на місцевих оунівців виходили представники угорської військової розвідки. Зокрема, референт СБ ОУН на Закарпатті Ю. Бандусяк пригадував, як у вересні 1944 р. його розшукував начальник ужгородського відділу «Камельгаріто-осталь» (відділ 1-Б VIII військового округу з центром у м. Кошице) полковник Іштван Ожват, який просив зв'язати його з УПА, мовляв, угорська армія згідна передати українським повстанцям зброю, аби тільки вони пропустили гонведів без бою в Карпатах⁵⁹².

⁵⁸⁹ Загальний огляд ворожого стану на період з 1 по 15 вересня 1944 року. 15.09.1944 р. // HL. – М. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 153/pk. – О. 944.

⁵⁹⁰ Протокол допиту Ф. Стефановича. 21.06.1945 р. // Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Ф. 5. – Спр. 3100п. – Т. 1. – Арк. 42.

⁵⁹¹ Вегеш М. Назустріч волі. Нариси історії визвольних змагань. – Ужгород, 2004. – С. 11–12.

⁵⁹² Автобіографія Юрія Бандусяка // За українське Закарпаття / Ред.-упоряд. В. Маркусь, В. Худанич. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 164.

Угорське командування не перешкоджало і навіть допомагало у переході українських повстанських сил за лінію фронту на зайняту Червоною армією територію. Зокрема, за даними УНКВС по Станіславській області, в ніч на 10 серпня 1944 р. відділ УПА у кількості 100 осіб був перекинутий угорським військом через лінію фронту у Яблунівський р-н Станіславської обл.⁵⁹³, 2–6 вересня 1944 р. за його сприянням сотня УПА «Скуби» (командир – Д. Гах) перейшла фронт на Коломийщині⁵⁹⁴, а 5 жовтня 1944 р. з території Угорщини у с. Гошів на Долинщині прибули відділи УПА «Яструба» та «Горлоріза», що відразу були ліквідовані внутрішніми військами НКВС⁵⁹⁵.

Під впливом пропагандистських заходів УПА та українського підпілля у середовищі угорських військ на Прикарпатті, окремі групи закарпатців, що воювали в їх складі, почали переходити на бік повстанців. Зокрема, у наказі командування артилерійського підрозділу 13-ої угорської піхотної дивізії від 9 вересня 1944 р. йшла мова про ненадійність військовослужбовців русинського походження, які разом з амуніцією, зброєю та кіннями дезертирують до УПА⁵⁹⁶. Такий випадок, зокрема, стався на початку вересня 1944 р. у с. Орява на Сколівщині, де зі складу угорського тилового артилерійського дивізіону втекло 4 закарпатців. У рапорті про дезертирство зазначалось: «Часта поява в населених пунктах вояків УПА на диво позитивно впливала на можливість ведення агітаційної роботи в середовищі угорських солдат русинського походження, незважаючи на сувору заборону таких контактів. Агітатори УПА діють не цілком безпосередньо, а за посередництвом цивільних жителів тієї місцевості, де розташований дивізіон»⁵⁹⁷.

У зв'язку з цим командування дивізії вдалось до жорстких заходів з метою відновлення дисципліни у власному війську. Зокрема, було наказано «повністю позбавитися від тих небажаних елементів, котрі мають будь-які зв'язки з УПА» та провести «безапеляційне

⁵⁹³ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 65. – Оп. 4. – Т. 1. – Арк. 14.

⁵⁹⁴ Там само. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 234.

⁵⁹⁵ «Суспільно-політичний звіт за час від 15.09. – 06.10. 1944 року. Станіславщина. Округа Калуш» // Там само. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 263; УПА в світлі документів з боротьби за УССД. Ч. II. – С. 69; Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії / Упоряд. М. Борис. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. – С. 497.

⁵⁹⁶ Наказ командування артилерійського підрозділу 13-ої угорської піхотної дивізії «Розстановка солдат русинського походження». 09.09.1944 // HL. – М. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 132/pk. – О. 944.

⁵⁹⁷ Рапорт командування артилерійського дивізіону 13-ї угорської піхотної дивізії «Про дезертирство русинських солдат». 9.09.1944 р. // HL. – М. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 132/pk. – О. 944.

виселення за межі розташування всіх тих, хто у будь-який спосіб пов'язаний з УПА та її діяльністю», а «солдат русинського походження – роззброїти і перевести на господарські роботи, бо їх відданість державі є лише споглядальною і покладатися на них у важких умовах неможливо». 10 вересня 1944 р. солдат-русинів кількох артилерійських батареї дивізії було замінено більш надійними з політичної точки зору військовослужбовцями угорського походження. Окрім цього, для посилення контролю над закарпатськими українцями пропонувалось відправляти їх на навчальну перепідготовку, а всіх щойно мобілізованих русинів роззброювати та переводити на господарські роботи. Лише через деякий час після встановлення їхньої надійності треба було повернути їм зброю. У документі зазначалось: «Мета не в тому, щоб ставитися до кожного солдата-русина грубо, безпідставно звинувачуючи його в чомусь, а в тому, щоб його відповідно виховувати (...) Повторюю: я впевнений, що втікачі, про яких іде мова, стали жертвою пропаганди УПА. Жорстка пильність і незламно суворий контроль має бути постійним!»⁵⁹⁸

Попри вжиті дисциплінарні заходи, група закарпатців, що воювала у складі 13-ої угорської дивізії, на чолі з поручником І. Іванчом наприкінці вересня 1944 р. таки перейшла у повному озброєнні на бік УПА і допомагала організовувати рейд сотні «Вікторії» на Закарпаття у с. Ясіня 2–6 жовтня 1944 р.⁵⁹⁹. Подібні факти переходів в умовах відступу деморалізованих угорських військ були непоодинокими.

На окремих ділянках угорсько-радянського фронту під час проведення з'єднаннями 4-го Українського фронту Карпатсько-Ужгородської наступальної операції (9 вересня – 28 жовтня 1944 р.) відділи УПА за домовленістю з угорською стороною прикривали відхід гонведських військ з середньої смуги оборони в Східних Карпатах («лінії Св. Ласла») до головної – «лінії Арпада». Зокрема, зі спогадів капітана штабу 1-ої угорської армії Ласло Есенї відомо, що наприкінці вересня 1944 р. українські повстанці прикрили відступ 27-ої дивізії з оборонних позицій на Татарському перевалі до опорних рубежів в селах Ясіня та Богдан на Закарпатті⁶⁰⁰.

⁵⁹⁸ Рапорт командування артилерійського дивізіону 13-ї угорської піхотної дивізії «Про дезертирство русинських солдат». 9.09.1944 р. // HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 132/pk. – O. 944.

⁵⁹⁹ Щоденник невстановленого члена ШВО 4-ї ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 40зв.–41.

⁶⁰⁰ Szabó J. J. The Árpád-line. The defense system of the Hungarian Royal Army in the Eastern Carpathians 1940–1944 / Editor of the serial: László Veszprémy. Translator: Mihály Benkő. – Budapest: Kiadó, 2006. – P. 229–230.

Під час рейду куреня «Рена» (командир – В. Мізерний) із Закарпаття в запілля радянського фронту на територію Східної Галичини його сотням доводилось часто перебувати в одній місцевості поряд із з'єднаннями та частинами 1-ої угорської армії, що відступали на територію Угорщини. Часто обидві армії обмінювались між собою розвідувальною інформацією щодо дислокації та пересування частин ЧА, а угорське військо постачало відділи УПА зброєю та боєприпасами. Так, за спогадами І. Дмитрика, який був стрільцем у сотні «Веселого», наприкінці серпня – початку вересня 1944 р. до сіл Дверничок, Дверник, Лютовиська (Літовищі) на Перемищині періодично прибували угорські вантажні машини зі зброєю та амуніцією для повстанської армії. Один з таких транспортів, в якому була також і важка артилерія, сотня «Веселого» забрала у Ступосянах⁶⁰¹.

Окрім цього, на початку вересня 1944 р. в селі Гульське (Гільське) за ініціативою угорської сторони було проведено переговори між розвідувальним відділом, який отримав завдання від свого командування підготувати терен до переходу більших угорських військових сил, та сотенним «Веселим» (Данило Свістель) щодо пропуску гонведів через територію, контрольовану відділом УПА. Після досягнення відповідної домовленості угорці поінформували повстанських старшин про маршрут переходу їхніх військ і подарували партизанам скриньку з гранатами⁶⁰². Загалом угорські солдати надзвичайно дивувались тому факту, що загони УПА переходять на радянський бік фронту, вважаючи, що збройна боротьба в умовах комуністичної окупації практично неможлива.

Поряд з цим існували і випадки збройних сутичок. Так, за спогадами стрільця Є. Добровольського («Лісового») з сотні «Громенка» на початку вересня 1944 р. під час переходу куренем «Рена» лінії фронту відбувся тригодинний бій з угорським батальйоном (400 осіб) на Ужоцькому перевалі. Опинившись у не вигідному становищі (курень «Рена», що перебував на горі, здійснював мінометний обстріл угорських позицій в маленькому присілку на схилі), угорське військо підняло білий прапор і було повністю роззброєне повстанцями. При цьому вояки УПА зняли з гонведів все обмундирування, віддавши їм взамін власний цивільний одяг⁶⁰³.

⁶⁰¹ Дмитрик І. В лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА. 2-е вид. – Сучасність, 1977. – С. 45.

⁶⁰² Там само. – С. 50.

⁶⁰³ Запис інтерв'ю з Євстахієм Добровольським, 1927 р. н., від 16.07.2008 р. у м. Тернопіль, інтерв'юєр: Олександр Пагіря // «Центр усної історії» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Колекція 3: УПА (1943–1949). – Од. зб. 5.

У вересні 1944 р. відбулось також роззброєння невеликою групою курсантів підстаршинської школи УПА на чолі з Л. Волосовцем («Улас») угорської роти, що відступала в Карпатах⁶⁰⁴.

За спогадами угорського офіцера Ференца Ромгані, який у вересні 1944 р. проходив службу в 22-му піхотному полку у районі м. Волове та Верецького перевалу на Закарпатті, а також в Турківському р-ні на Львівщині, українські повстанці часто здійснювали диверсії на залізничному мості на станції Лавочне, коли його охороняли німецькі солдати, і водночас не атакували, коли на бойовому посту були угорські гонведи. У лютому 1994 р. він згадував: «(...) УПА воювала проти всього радянського; воювала вона водночас і проти німців. Як правило, ці люди були вихідцями з Галичини, регіону Східних Бескидів. У середовищі жителів вони отримували підтримку (...) Проти угорців члени УПА воювали тоді, коли у них була потреба на стрілецьку зброю та набой до неї. Наших солдат члени УПА практично не чіпали (...) Вважаю великою помилкою, що угорське військове керівництво у період війни слабо інформувало свій офіцерський корпус про це цікаве явище. Розвиток політичних подій засвідчив, що з цього руху зародилася теперішня Українська держава»⁶⁰⁵.

29 вересня 1944 р. під час перебування куреня УПА «Рена» у Лавочному, що вже було залишене угорським військом, але ще не зайняте червоноармійцями, повстанські сотні були несподівано обстріляні гарматно-мінометним вогнем з угорських оборонних позицій, внаслідок чого було завдано важких поранень кільком стрільцям. У відповідь командир В. Мізерний («Рен») відразу направив до угорських становищ із білим прапорцем кінну стежу на чолі з чотовим «Тарасом» для ведення переговорів (в її складі був ройовий «Аврам», виходець із Закарпаття, що володів угорською). Під час перемовин з командуванням частини, що здійснила обстріл, українська делегація, діючи відповідно до наданої перед початком рейду куреня інструкції ГВШ УПА та КВШ УПА-«Захід», вимагала припинити вогонь, посилаючись на договір про ненапад між УПА та угорською армією. У відповідь угорські офіцери видали наказ не стріляти, попросили вибачення за інцидент, зазначивши, що помилково прийняли загін УПА за більшовиків. Під час зустрічі було домовлено, що курінь «Рена» покине Лавочне, бо сюди очікувався прихід радянських військ, а угорська сторона зобов'язалась

⁶⁰⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління 2-Н). – Оп. 59 (1953 р.). – Спр. 4. – Т. 2. – Арк. 99 (конверт).

⁶⁰⁵ Спогади Ференца Ромгані «Мій досвід про українських партизан». 02.1994 р. // НЛ. – Тгу. 3713. – О. 3.

взяти до себе на лікування вояків УПА, поранених під час помилкового обстрілу, та пропустити в Угорщину втікачів з Галичини, які, будучи наляканими комуністичним терором на вже зайнятих українських землях, поспішали виїхати за кордон⁶⁰⁶.

Наприкінці вересня 1944 р. під час переходу лінії фронту сотнею «Кривейка» у районі г. Сивуля командир відділу вступив у переговори з угорським військом, що утримувало оборонні позиції на горі. До налагодження контактів були залучені закарпатські вояки сотні, які перед цим дезертирували до лав повстанців. На угорських становищах українські партизани знайшли тимчасове укриття від переслідування радянських військ. Як згадував про це стрілець сотні П. Панівник: «З усіх сторін бачили ми не насторожені, не злі обличчя, а чим раз привітніші усмішки. Мало не кожен вояк-угорець вважав за потрібне вигукнути: «Сервус УПА!» Ніби не пам'ятали про недавні бої з нашими сотнями і чотами, які змушували угорські частини піднімати білі полотна й просити у повстанців примирення»⁶⁰⁷.

Через деякий час до місця перебування сотні «Кривейка», в якій було багато поранених стрільців, у супроводі двох охоронців прибув командир 4-ї ВО «Говерля» майор М. Твердохліб («Грім»), який провів переговори з офіцерами штабу 24-ої угорської піхотної дивізії і домовився про лікування 11 поранених повстанців в угорському військовому шпиталі у Рафайлові. Натомість трьох важкопоранених стрільців за наказом угорського полковника Боднара було перевезено через карпатські перевали у Кошице, де їх зустрів офіцер військової розвідки майор Заслуш і забезпечив їх лікування до грудня 1944 р.⁶⁰⁸.

⁶⁰⁶ Ріпецький М. («Горислав»). Історія куреня «Рена» // Літопис УПА. Т. 33. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина. (Документи і матеріали) / Ред. П. Потічний та І. Лико. – Львів–Торонто: Літопис УПА, 2001. – С. 118; Ріпецький М. Санітарна служба в Лемківському курені УПА // Літопис УПА. Т. 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – Торонто–Львів, 1992–1993. – С. 130–131; Дмитрик І. В лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА. 2-е вид. – Сучасність 1977. – С. 63–64; Гарасимів І. («Палій»). З юнацьких мрій – у ряди УПА (Спогади ройового УПА «Палія») // Літопис УПА. Т. 29. – Торонто–Львів, 1999. – С. 70–71; В рядах УПА. Збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини / Ред. Микола Дупляк. – Нью-Йорк, 1999. – С. 134–137.

⁶⁰⁷ Панівник П. Штрихи переболеного // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упорядник Роман Грицьків. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 5. – Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. – С. 42.

⁶⁰⁸ Там само. – С. 43–44.

Зустріч угорських військових з українською визвольною боротьбою в Галичині у березні–жовтні 1944 р. носила більш конфліктний і жорсткий характер, ніж на Волині та південному Поліссі у 1943 – початку 1944 рр.

Загалом в окреслений період, згідно джерел переважно повстанського походження, між підрозділами і частинами 1-ї угорської армії та відділами УПА-«Захід» відбулося 13 великих і 15 дрібних боїв та сутичок, українські партизани провели 22 акції з роззброєння бл. 3,5 тис. гонведів. Зі свого боку, угорські війська взяли участь у 10-ти каральних операціях проти УПА та запілля ОУН. Ця статистика військового протистояння суттєво випереджає виміри конфлікту між УПА та угорськими окупаційними військами у волинсько-поліському регіоні.

Такий стан відносин був обумовлений кількома об'єктивними чинниками. По-перше, великий вплив на погіршення стану повстансько-гонведських взаємин у вказаний період мала трагічна для історії Угорщини періоду Другої світової війни німецька окупація. Вона супроводжувалась насадженням нацистських порядків у державі, усуненням із керівних посад осіб прозахідного налаштування, які робили попередні спроби, щоб вивести Угорське королівство зі стану війни за підтримки західних альянтів, і які в обличчі ОУН та УПА вбачали потенційних «маленьких» союзників у протистоянні комуністичній експансії. Репресії проти опозиційних до нацистського курсу сил у країні супроводжувались також заміною ненадійного з німецької точки зору угорського військового істеблшменту на осіб відверто прогітлерівської орієнтації.

По-друге, важливим чинником, який стримував нормалізацію українсько-угорських військово-політичних відносин у Галичині, була слабка обізнаність рядових учасників української збройної боротьби, з одного боку, та командування з'єднань і частин новоукомплектованої 1-ої угорської армії, з іншої, про існування таємного договору про ненапад, нейтралітет і військову співпрацю на антикомуністичній основі, укладеного у попередній період взаємовідносин між УПА та угорськими військами, що обумовлювалось високим ступенем секретності та конспіративністю самих переговорів.

По-третє, на території Галичини значно більше, ніж на Волині та південному Поліссі, спостерігався вплив польського чинника на українсько-угорські відносини, що значно загострило стосунки між двома сторонами. У зв'язку з цим, навесні 1944 р. між загонами УПА-

«Захід» та частинами 1-ї угорської армії розпочався збройний конфлікт, який в окремих місцевостях тривав аж до кінця літа 1944 р.

Поряд із випадками збройних зіткнень та проявами міжнаціональної ворожнечі, в цей період знайшла своє логічне продовження тенденція до проведення мирних переговорів на тему укладення локальних договорів про ненапад і співпрацю у військовій, медично-технічній та розвідувальній сферах. Пік переговорної активності між УПА та угорськими військами у Галичині припадає на червень–липень 1944 р., наслідком чого стало укладення серії угод на кількох військових рівнях між різними штабами та командними центрами двох армій. Загальні договори були підкріплені локальними домовленостями і переговорами. Їх вплив на відносини між угорськими військами та відділами УПА у місцевості мав неоднозначний характер: з одного боку, чітко окреслилася і набула дедалі більшого поширення прагматична тенденція до нормалізації повстансько-гонведських взаємин, а з іншого боку, за інерцією продовжувалося збройне протистояння. Доволі часто стійкість повстанців у боротьбі проти угорських військ ставала основним фактором, який змушував угорське командування йти на замирення з УПА.

Однак, на відміну від Волинського договору про ненапад та подальших переговорів на вищому рівні в Будапешті, спроби нормалізації цих відносин у Галичині мали більше локальний і тактичний характер. Обидві з переговорних сторін виявились не до кінця послідовними у реалізації домовленостей на практиці, і кожна з них насамперед переслідувала власні інтереси та цілі, щоб максимально вигідно використати одна одну в умовах навислої комуністичної загрози.

Окупація вермахтом столиці Угорщини. 19 березня 1944 р.

Німецькі окупаційні війська на вулицях Будапешта 19 березня 1944 р.

Генерал-майор Іштван Уйваси – керівник угорських органів держбезпеки (AVK) у 1942–1944 рр.

Деме Стояї (1883–1946) – угорський посол в Берліні (1935–03.1944), після подій 19 березня 1944 р. в Угорщині очолив германофільський кабінет

Едмунд Веезенмаєр (1904–1977) – бригаденфюрер СС, надзвичайний і повноважний посланець Третього Рейху в Угорщині з необмеженими повноваженнями у 1944 р.

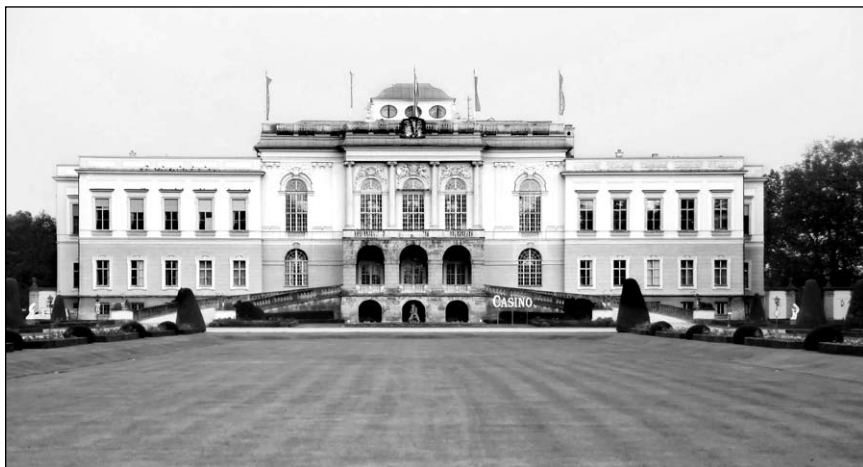
Генерал-полковник Янош Вереш (1891–1968) – начальник угорського генштабу (19.04 – 10.1944)

*Генерал-полковник
Гейза Лакатош – командувач
1-ю угорською армією
у квітні–травні 1944 р.*

*Генерал-лейтенант
Кароль Берегфі (1888–1946) –
командувач 1-ю угорською армією
(15.05 – 1.08.1944)*

*Палац Клейсгайм (Зальцбург, Австрія), де 18-19 березня 1944 р.
відбулася зустріч А. Гітлера та М. Горті. Сучасне фото*

На передньому плані: командувач 1-ю угорською армією Г. Лакатош та командир групи армій «Північна Україна» В. Модель на місці дислокації 2-ї танкової дивізії. Надвірна, травень 1944 р.

Переправа 12-го батальйону 24-ї угорської піхотної дивізії через річку в південній Галичині. Весна 1944 р.

*Переправа угорського танку «Туран» через річку в р-ні Надвірної.
18 квітня 1944 р.*

*Протитанкові загородження на лінії «Гуняді» в Північно-Східних Карпатах.
Весна 1944 р.*

*Рештки оборонних рубежів угорської лінії «Гуняді» на Івано-Франківщині.
Сучасне фото*

*Залишки оборонної споруди на лінії «Св. Ласло», що проходила по
угорському «тисячолітньому» кордону. Сучасне фото*

*Залишки бункера на лінії «Арпада» поблизу Верхньої Грабівниці,
Воловецький р-н, Закарпаття. Сучасне фото*

*Рештки лінії «Арпада» поблизу Ясіня, Рахівський р-н, Закарпаття.
Сучасне фото*

*Угорські інженери витягують гармату з річки, р-н Надвірної.
18 квітня 1944 р.*

*В.о. головнокомандувача збройних сил Угорщини генерал Л. Чатаї
під час інспектування військ в околиці Жаб'є (Верховина).
Поруч з ним командир 27-ї дивізії генерал Андраш Зако*

*Василь Андрусяк («Різун»)
(1915–1946) – командир куреня
«Скажені», а відтак командир
ТВ «Чорний Ліс» (1944–1946),
полковник УПА*

*Іван Бутковський («Гуцул»)
(1910–1967) – командир ВО
«Говерля» групи УПА-«Захід» у
першій половині 1944 р., керівник
Місії УПА закордоном*

*Кость Петерс («Сокіл») –
сотенний УПА,
член ВО «Говерля», майор*

*Юліан Матвіїв («Недобитий»)
(1919–1953) – командир сотні «ім.
Богуна» на Косівщині, а згодом
куреня «Перемоги» ВО «Говерля»
УПА-«Захід»*

ІНФОРМАЦІЯ

Українське громадянство мусить доложити зусиль, щоб зедвати симпатії мадярських військових, розміщених на наших землях. З одного боку йде про те, щоб вони не поведилися жорстоко, коли їм доручать пацифікацію наших сіл — з другого боку годі забувати, що мадяри це наші сусіди, тому можуть нам чимало допомогти, вокрема можуть прийняти нашу еміграцію, якщо б большевики заняли Галичину і спинилися щойно на Карпатах.

З огляду на те необхідно, у місцевостях де розташовані мадярські частини:

- 1) брати мадярських старшин на квартири,
- 2) входити у товариські взаємини з мадярами, запрошуючи їх до українських домів. Годі зражуватися можливими першими труднощами і залишати мадярів на впливи поляків, які настроюють мадярів неприхильно до нас. При налаштуванні товариських зв'язків головна ролля припадає бившим австрійським старшинам — як товаришам зброї першої світової війни — та жінкам. З огляду на рівень мадярської товариської культури, взаємини з мадярами не стиркати.
- 3) Запрошувати мадярів на різні мистецькі імпрези, даючи в них якнайбільше фолькльорного матеріялу, українського та по змозі мадярського (мадярські оперетки, мадярські пісні й танки у ревівних програмах, мадярські композиції у концертах). На приватні приняття для мадярів запрошувати людей з добрим голосами, щоб при столі заспівати кілька популярних мадярських мелодій. В розмовах дискретно підкреслювати схожість українського та мадярського фолькльору, темпераменту, естетичних замишувань.
- 4) Старатися здобути у мадярів пошану для українців:
 - а) на товариські зустрічі з мадярами запрошувати лиш українців з бездоганим товариським уложенням;
 - б) в розмовах знайомити мадярів з нашою культурою та історією (зокрема з бантами, що підкреслюють політичну зрілість), — уважаючи, що б не худити співбесідників ані не викликати у них несмаку дешевою, крикливою самореклямою.
- 5) В розмовах порушувати такі теми (дискретно, помірковано, буцімто без тенденції):
 - а) українці ставляться ядвна з симпатією до мадярів: люблять їхній фолькльор, шанують за завязту, незалежну владу. Від 1920 — 1938 р. українці виступали дружньо з мадярами за кордоном як ревізіоністи поборюючи несправедливі кордони;
 - б) українсько-мадярський вудар на Закарпатті мав епізодичний характер. Карпато-Українська держава повстала як реакція протического централізму без протимадярського вістря. Заанжована мусіла боронитися — а це викликало чисто емоційний відгук серед українського

Інструкція ОУН для ведення переговорів з угорськими військами.
Весна 1944 р. (лице документа)

громадянства. Живучи довгі роки в неволі серед жорстоких незалежницьких змагань, українці хотіли за всяку ціну мати якийсь зв'язок держави, базу дальших змагань. Випадково той зв'язок створився саме на Закарпатті — дарма, що це терен непригожий до того — маленький, положений поза природньою межею України.

- в) Нині одинока ціль українців — створити державу та утримати її за всяку ціну. Щоб те було можливе необхідна прихильна допомога сусідів. Осередок української держави не лежить на маленькому Закарпатті ані на куди більшій румунській займанщині, дарма що там положення гірше, що почування українців до румунів справді вороже. Соборництво — максимальна ідеологічна програма, це ціль кожного народу але нині глядімо на неї реалістично, коли бачимо, як важко здійснити основну вимогу — незалежність.
- г) І український і мадярський нарід заінтересовані в державному існуванні обох народів. І українці і мадяри загрожені імперіалістичними апетитами московського і німецького імперіалізму. Зокрема небезпечною для обох народів є Росія. Коли буде існувати самостійна українська держава московські імперіалісти немаючи безпосередніх кордонів з Румунією і Мадярщиною будуть мусіти зрезувати зі своїх планів експансії на Балкан. Це в першу чергу відноситься до большевизму яких цілює в большевизм Європа. Обидва народи постійно пізнали большевизм і обоє проти нього боролися. Адміралеві Горті вдалося зберегти Мадярщину від комуністичних банд, а Україна незалежно від героїчної боротьби в 1918-1921 рр. впала під ударами большевизму. Большевизм який тоді насиллям згнобив Україну сьогодні загрожує всьому світу. Щоб усунути цю небезпеку треба співпраці всіх свободолюбних народів для спільної боротьби проти імперіалістів під гаслом вільних національних держав всіх народів. Тому якраз треба якнайшлішій співпраці українського і мадярського народів на площині взаємного визнання і пошани.
- б) В розмовах старатися зясувати собі відповідь на такі питання:
- а) яка постава мадярської опінії до нас? Які прояви прихильности чи неприхильности?
 - б) Чи поляки стараються вплинути на поставу мадярів до нас? В якому напрямі, якими засобами, з яким успіхом? Як найкраще нам протиділати?
 - в) Чи мадяри бояться наших майбутніх ревіндикацій на Закарпатті? Чи легко успокоїти ці їхні побоювання?
 - г) Чи мадяри бояться большевицького наступу? Як уявляють собі оборону перед ним? Чи розуміють яку вагу мала б мати для них українська армія, що боронила б Галичину — хоча б у Напатах?

Інструкція ОУН для ведення переговорів з угорськими військами.
Весна 1944 р. (зворот документа)

СТАНІСЛАВ ВЕДИКА.

Долина.

З В І Т

про акцію мадярів в с. Мізунь у к-ї «Олексійського повіту».

6.IV.1944. приїхало до с. Мізунь 15 сір мадярів та помічників. Поміч поляками мали пізнали бундик «еркудманін з Ягола: Кавера та Веряте. ІА обе отрілом з кулеметів, мадяри почали грабувати село. 15 сір награваного майна відвезли до Велдіка. З Велдіка приїхали ще одніи вантажні вагон, наповнені його майном і відвезли. Забрали також всю худобу зі села. Після грабункової акції заляпали село і почали стріляти людей. Вислід: згоріло 34 хати, вбитих понад 80 осіб обох полів і різного віку. Вислід: згоріло мадяри священника, - про його долю нічого невідомо.

Мадяри напевно були б продовжували розпочату акцію, але в той час над'їзав відділ Вермахту, що зорієнтувавшись в ситуації став в обороні села. Після короткої перестрілки, мадяри відступили, залишаючи в трупів.

Наступного дня зібрались люди, щоб похоронити жертви мадярсько-польського терору. Приготовали велику свільну грумку і їму, щоб гідно з почетом похоронити. В той час асовсім несподівано напочина знову мадяри та не дали людям похоронити вбитих.

П р и к і т к а : Причиною мадярської акції була небуть сутинка нашого відділу з мадярським відділом, у висліді якої наші розстріляли мадярів.

Слід зазначити, що наставлення мадяр до українського населення досить вероке. Зі селом в якому кватерують нікого не шукають, прокопих провірять. На кожному кроці граблять, що попадає. Крім харчевих продуктів забирають одяг, а трапляються випадки, що з прокопих людей стагають обуви.

6.IV.1944.

*Звіт ОУН про акцію угорських військ у с. Мізунь на Долинщині
6 квітня 1944 р.*

Угорські війська в Долині. 1944 р.

Командир 24-ї угорської піхотної дивізії (1.06 – 27.09.1944), генерал-майор Янош Маркочі

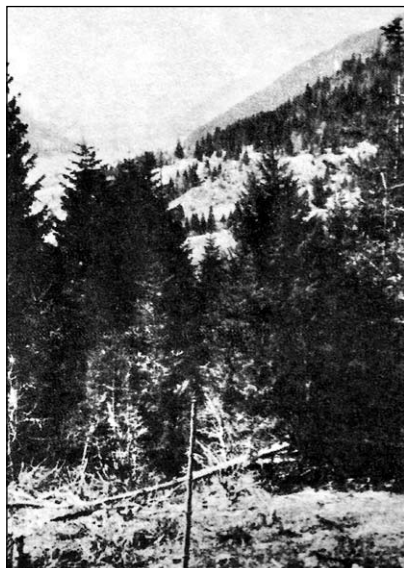
Ференц Фаркаш (1892–1980) – угорський генерал-полковник, командир 6-го армійського корпусу (1943–1944), що у складі 1-ї армії воював на Східному фронті

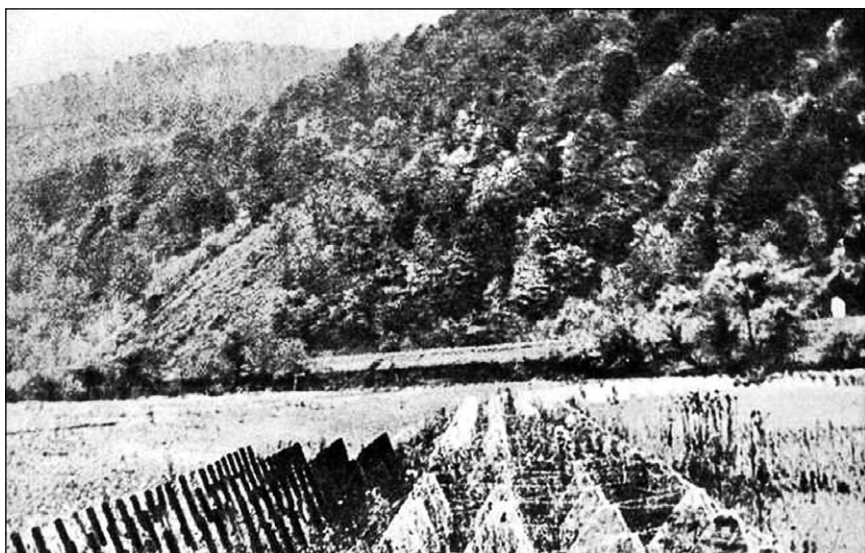
Угорські офіцери у північно-східних Карпатах. Літо 1944 р.

*Командир 12.ІІ батальйону
24-ї угорської піхотної дивізії
підполковник Ласло Верешварі в
Карпатах*

*Татарський перевал в Карпатах.
Літо 1944 р.*

Протитанкові загородження у долині між горами на лінії «Арпада». 1944 р.

*Микола Твердохліб («Грім»)
(1911–1954) – командир
ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у
1944–1954 рр.*

*Микола Твердохліб («Грім»)
(ліворуч)*

Микола Твердохліб («Грім») (праворуч)

*Лука Гринішак («Довбуш»)
(1918–1956) – командир куреня
«Бескид» ВО «Говерля», сотник УПА*

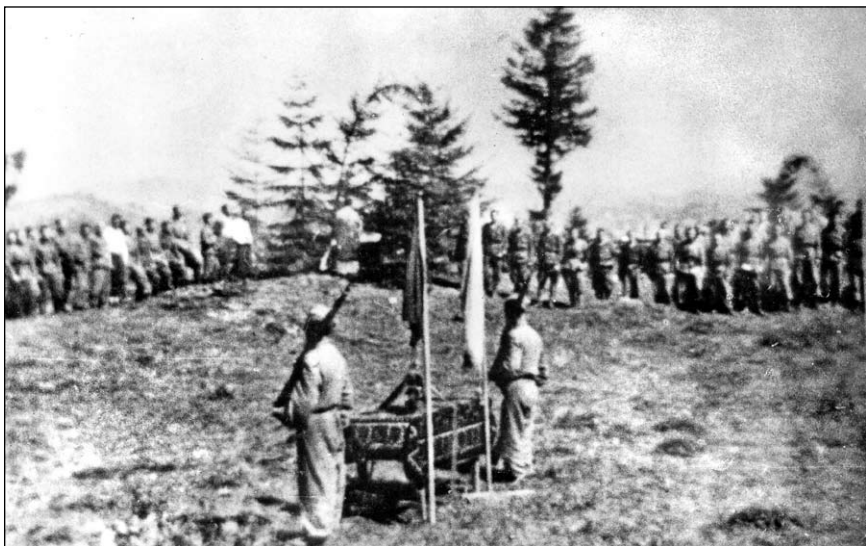
*Дмитро Білінчук («Хмара»)
(1919–1953) – сотенний УПА ТВ 21
«Гуцульщина»*

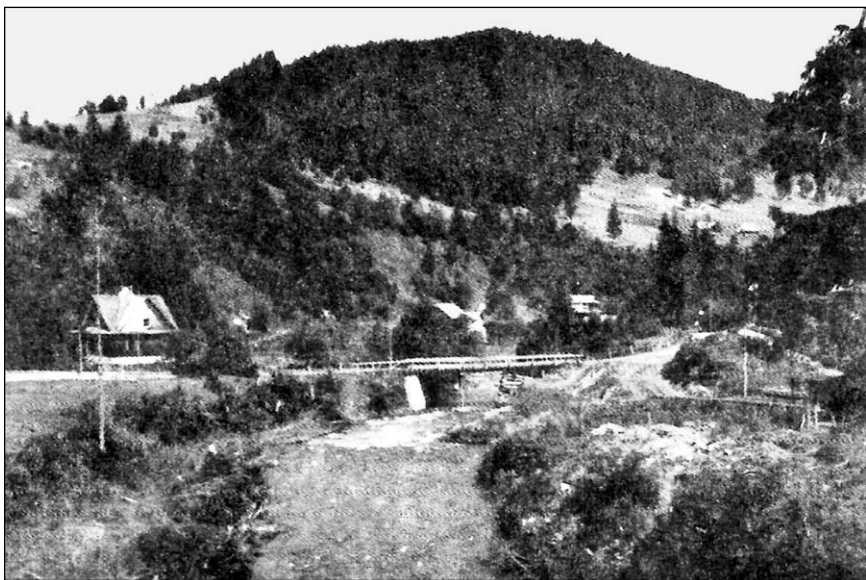
*Ярослав Мельник («Роберт»)
(1919–1946) – провідник
Станіславівського обласного
проводу ОУН (1942–1945)*

*Ярослав Струтинський («Яспар»)
(1922 р.н.) – ад'ютант командира
ВО «Говерля» І. Бутковського,
заступник головного зв'язкового
старшини УПА при угорській армії
А. Дольницького*

*Присяга курсантського складу старшинської школи УПА «Олені» в Карпатах.
Липень 1944 р.*

*Рафайлів (тепер с. Бистриця) – штаб-квартира командування
24-ї угорської піхотної дивізії. Літо 1944 р.*

Командир 24-ї угорської піхотної дивізії (03 – 1.06. 1944) генерал-майор Пінтер Олодар з офіцерами поблизу Тлумача (Товмача). Весна 1944 р.

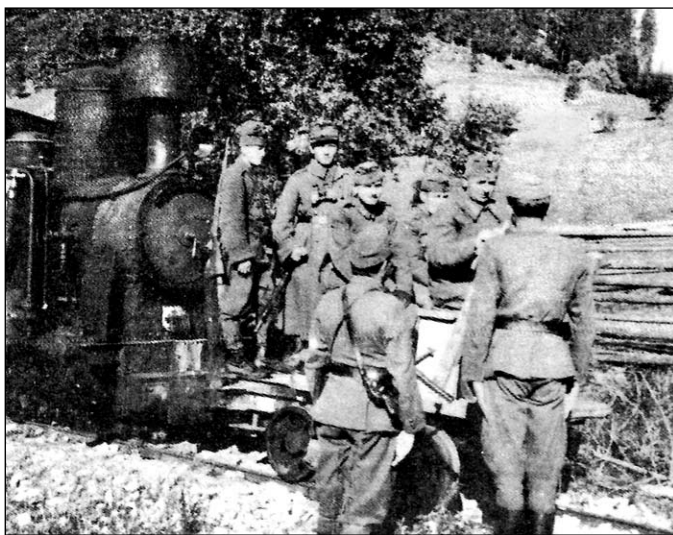
Нагороджені за бойові заслуги військовослужбовці 12-го угорського піхотного полку. У центрі старший лейтенант Лайош Гідвейгі

*Генерал-майор П. Олодар
нагороджує військовослужбовців
12-го піхотного полку*

*Генерал-майор Янош Маркочі
разом з начальником штабу
24-ї піхотної дивізії майором
Арпадом Лайтошем в Карпатах.
Літо 1944 р.*

Генерал Янош Маркочі поблизу Рафайлова (Бистриці)

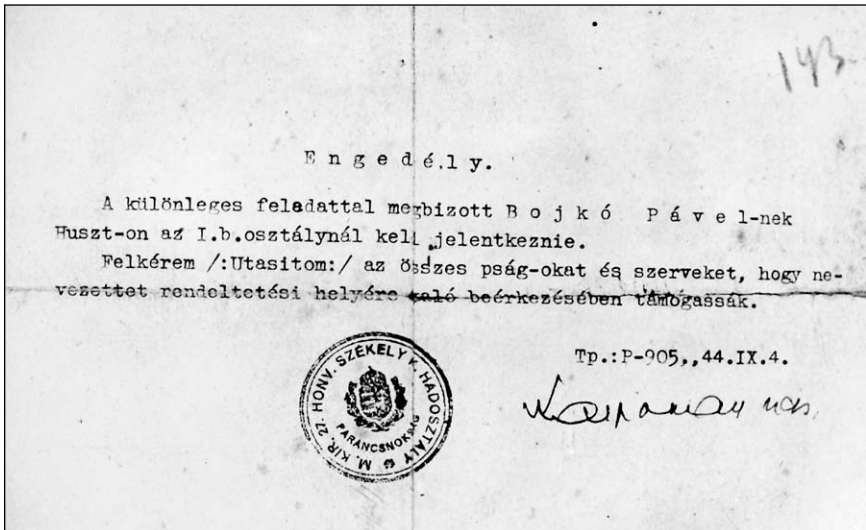
Василь Левкович («Вороний») (1920–2012) – командир ВО «Буг» (1944–1946), полковник УПА

Михайло Дуда («Громенко») (1921–1950) – командир сотні «Ударники-2», що входила до складу Перемиського куреня на Закарзонні

Олександр Луцький («Богун», «Андрієнко») (1913–1946) – командир УНС в Галичині (1943), командир групи УПА-«Захід» та УПА-«Захід-Карпати» (1944), член ГВШ УПА. В'язничне фото

Engedély.

A különleges feladattal megbízott Bojkbó Pávél-nek
Huszt-on az I.b.osztálynál kell jelentkeznie.

Felkérem /:Utasítom:/ az összes pság-okat és szervezet, hogy ne-
vezettet rendeltetési helyére való beérkezésében támogassák.

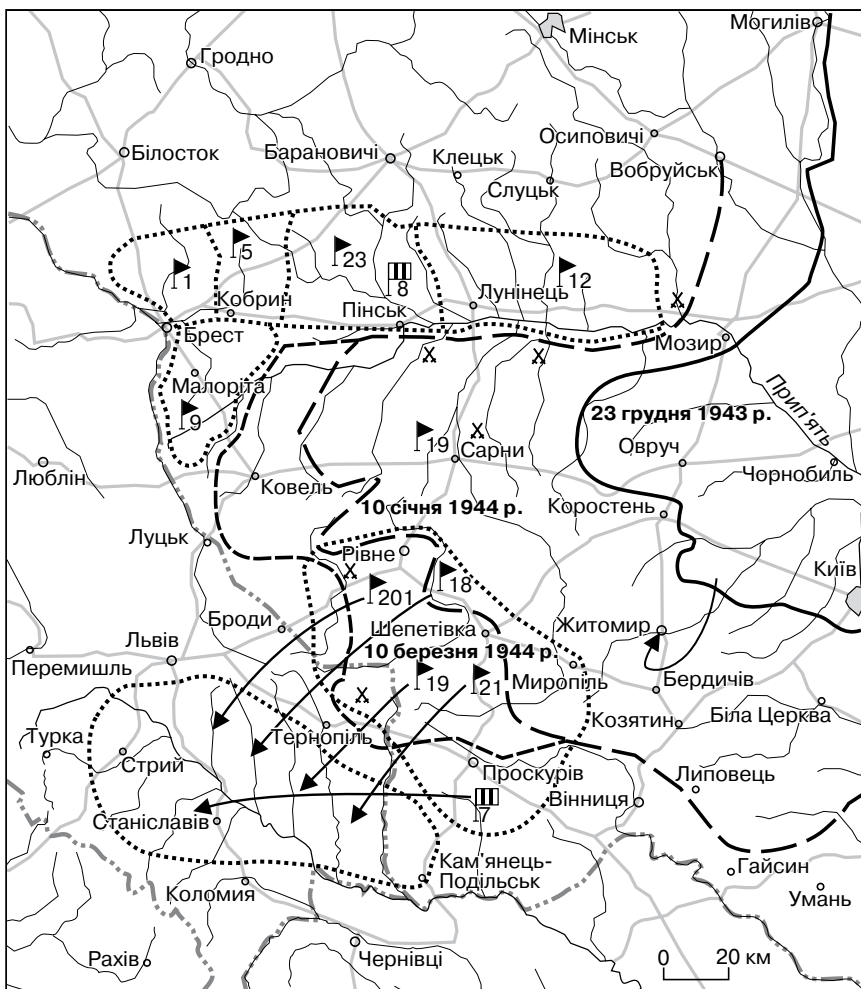
Tr.:P-905,,44.IX.4.

Handwritten signature

*Посвідчення, видане 4 вересня 1944 р.
відділом 1-Б штабу 27-ї трансільванської дивізії у м. Жаб'є
на ім'я підпільника І. Кравця (Павло Бойко)*

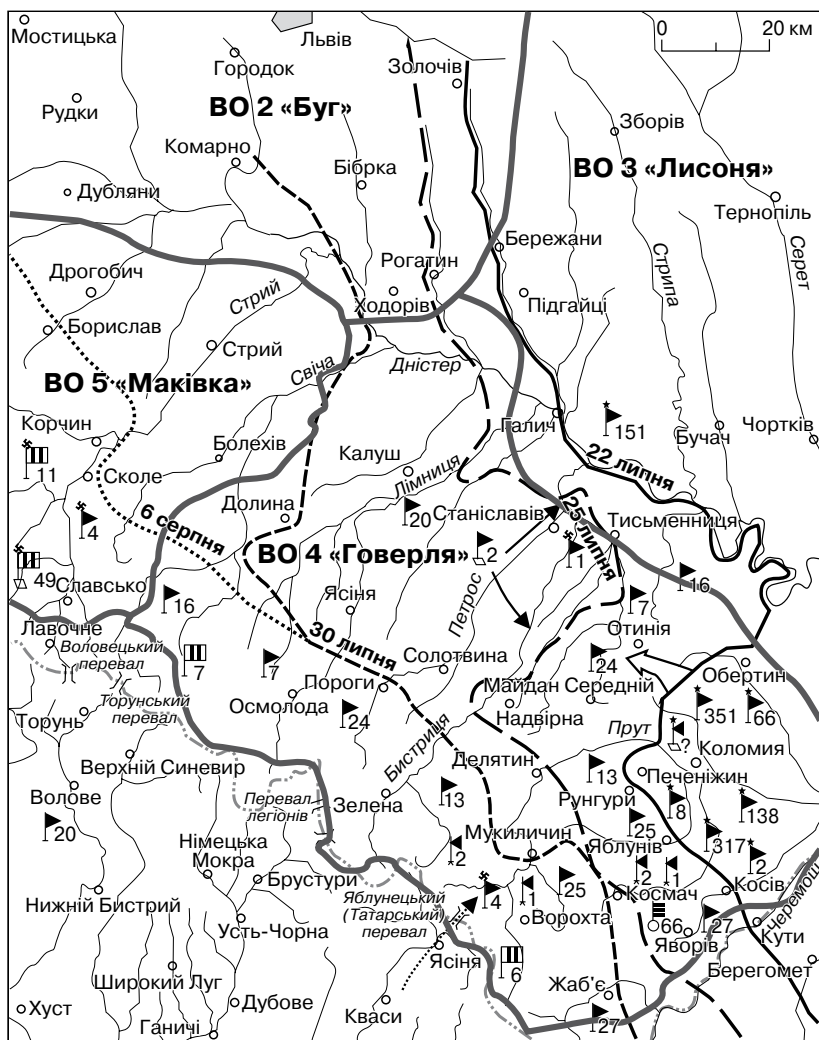

*Угорські війська в Карпатах поблизу с. Волосянка на Сколівщині.
9 вересня 1944 р.*

	корпус		залізничні колії		Лінія фронту станом на 23 грудня 1943 р.
	дивізія		міждержавні кордони		Лінія фронту станом на 10 січня 1944 р.
	місця боїв гонведських військ з радянськими регулярними частинами		райони зосередження угорських військ		Лінія фронту станом на 10 березня 1944 р.

Передислокація угорських окупаційних військ на території України та Білорусії (серпень 1943 – 10 березня 1944 рр.)

Дислокація з'єднань і частин 1-ої угорської армії на території Галичини (липень–серпень 1944 р.)

РОЗДІЛ IV.

**Діяльність зв'язкової
Місії УПА в Угорщині
(вересень 1944 – березень 1945 рр.)**

7 вересня 1944 р. командир групи УПА-«Захід-Карпати» О. Гасин («Дор») своєю інструкцією затвердив функції зв'язкових старшин УПА при угорській та німецькій арміях. Зокрема, до компетенції перших входили: репрезентація та утримування зв'язку поміж військовою частиною та командуванням УПА-«Захід-Карпати»; покладження всіх справ, що виникають між УПА та угорськими військами в терені (непорозуміння, зловживання, узгодження кличок, місць перебування та руху відділів); інтервенція в справах захисту українського населення (грабежі майна, мобілізація на роботи, акти насильства тощо); опіка над втікачами та військовополоненими українцями; допомога населенню під час евакуації з території, охопленої воєнними діями; контроль за безпекою і порядком у терені; забезпечення обміну інформацією про стан справ в запіллі та на фронті; звітування про проведені переговори; надсилання отриманих від угорських військ розвідданих; передача до штабу УПА-«Захід-Карпати» полонених радянських парашутистів і розвідників, а також членів «банд»⁶⁰⁹.

На початку вересня 1944 р. зв'язковий старшина УПА капітан А. Дольницький («Голубенко»), який перебував при штабі 1-ої угорської армії в Хусті, дізнався від офіцерів про те, що вони поставили до відома німецьке командування про хід переговорів з УПА. У зв'язку з цим, про цей факт було повідомлено М. Лебеда з вимогою надати подальші інструкції щодо контактів з угорцями. Керівник Р-33 Проводу ОУН, який на той час перебував у Братиславі, у листі до А. Дольницького наказував йому самостійно прийняти рішення щодо доцільності подальшого перебування при штабі угорської армії й утримування контактів з угорськими військовими колами. Сподіваючись використати ці зв'язки в інтересах української визвольної справи, «Голубенко» вирішив продовжити свою «дипломатичну» місію в Угорщині, отримавши через деякий час вказівку від М. Лебеда виїхати до Будапешта та зв'язатись з впливовими угорськими високопосадовцями, щоб використати їх в інтересах ОУН⁶¹⁰.

У середині вересня 1944 р. на темі встановлення контактів між ОУН та угорськими урядовими колами спекулював співробітник відділу 1-Б 1-ої угорської армії лейтенант Лендел, який разом з на-

⁶⁰⁹ «Компетенції зв'язкових старшин при мадярських та німецьких частинах». 07.09.1944 р. «Дор» // Архів ЦДВР (Львів). – Ф. 9. – Т. 15. – Спр. 13. – Арк. 1–2.

⁶¹⁰ Протокол допиту В. Дячук-Чижевського. 4–6.05.1946 р. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 141–148.

чальником розвідувального відділення угорської військової контррозвідки на Закарпатті старшим лейтенантом Андором Мункачієм організував в Ужгороді переговори із зв'язковим старшиною УПА А. Дольницьким, в яких також брали участь оунівці А. Печара та О. Беднарж. Угорська сторона запропонувала зв'язати ОУН з угорським урядом, зокрема з Міністерством внутрішніх справ, в обмін на розвіддані про радянські війська. Однак, переконавшись у тому, що співробітники угорської військової розвідки не уповноважені на ведення переговорів від імені офіційного Будапешта, А. Дольницький перервав їх та повернувся до Хуста⁶¹¹.

Наприкінці вересня 1944 р. за вказівкою начальника відділу 1-Б 1-ої угорської армії підполковника К. Молнара капітан І. Буріч перевів зв'язкового старшину УПА зі штаб-квартири в Хусті до 2-го відділу генерального штабу в Будапешт⁶¹². Тут він став неформальним представником інтересів українського визвольного руху та УГВР перед угорським командуванням. На його вимогу угорське військове керівництво погодилось відкрити на заході від столиці неофіційне українське представництво, що об'єднало в своєму складі представників української еміграції та звільнених із тюрем українських політичних в'язнів (загалом бл. 200 осіб)⁶¹³. Однак через наступ Червоної армії на Закарпатті у жовтні 1944 р. зв'язок з ГК УПА був втрачений.

Повалення гортистського режиму

Наприкінці серпня 1944 р. після переходу Румунії на бік антигітлерівської коаліції політична ситуація в Угорщині різко змінилась. Намагаючись відновити реальний суверенітет країни, зменшити німецьку військову присутність, припинити переслідування євреїв і здійснити підготовку до виходу Угорщини зі стану війни, 24 серпня 1944 р. М. Горті призначив військовий уряд на чолі з генералом Гейзою Лакатошем, що складався з відданих реґентові угорських

⁶¹¹ Агентурне донесення «Скалов». 20.04.1945 р. // ГДА СБУ. – Ф. 65. – С-9148. – Т. 1. – Арк. 333–337; «Добровільне та щире і сердечне признання до вини та зізнання всіх моїх провин заподіяних українському народу». Власноручне зізнання агента НКВД, який діяв на території Дрогобицької області та країн Західної Європи із 1944 року. Протокол допиту СБ ОУН А. Печари. [Б. д.] // Архів ЦДВР. – Ф. 2. – Т. 4. – Арк. 3.

⁶¹² Протокол допиту К. Молнара. 13.04.1945 р. // Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 210.

⁶¹³ Протокол допиту В. Чижевського. 21.05.1946 р. // Там само. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 267.

генералів⁶¹⁴. Водночас для зміцнення опори в збройних силах на випадок можливого повороту подій були проведені кадрові ротації у вищих ешелонах угорської армії. Зокрема, 1 серпня 1944 р. новим командиром 1-ої угорської армії став генерал-полковник Бейла Міклош-Дальнокі, а з 28 серпня 1944 р. 2-у угорську армію очолив генерал-полковник Лайош Вереш⁶¹⁵.

Новий уряд, з одного боку, підтримав Німеччину у її війні на Східному фронті та наказав до останнього утримувати угорську оборонну лінію в Карпатах, а з іншого, відновив пошук контактів із західними альянтами для укладення сепаратного миру. Угорський реґент все ще вірив у можливість англо-американської висадки на Балканах⁶¹⁶, вважаючи, що тільки вона зможе врятувати Угорщину від радянської окупації.

⁶¹⁴ Fenyó D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 216.

⁶¹⁵ Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944. Edited by G. Rázsó. Translated by E. Arató. – New York: Columbia University Press, 2005. – P. 540.

⁶¹⁶ Попри відкриття «другого фронту» у Франції 6 червня 1944 р., британський прем'єр-міністр В. Черчилль продовжував дотримуватись східно-середземноморської стратегії, домагаючись висадки військ західних союзників у «м'якому підчерев'ї» Європи – на Балканах, щоб випередити Червону армію на окремих ділянках фронту у Південній та Центральній Європі. Зокрема, під час планування чергової військової операції альянтів на півдні Франції у серпні 1944 р. британські генерали пропонували замість цього продовжити наступ на італійському фронті, щоб максимально далеко просунути на північ Апеннінського півострова та вийти через Східну Адриатику на Балкани та по-можливості в Угорщину (див.: Irving D. The war between the generals. Inside the allied high command. – UK, 2003. – P. 267–269). Намаганням домогтися змін локації нанесення другорядного удару західних союзників в Європі та обговоренню майбутнього Східної Європи були підпорядковані поспішні спроби В. Черчилля провести зустріч членів Великої Трійки наприкінці літа 1944 р. (Plokhy S. M. Yalta. The price of peace. – New York: Viking, 2010. – P. 24). Такого роду британські демарші були насамперед викликані намаганням обмежити розширення радянської сфери впливу та відновити традиційний баланс сил на континенті, утвердивши британську військову присутність на півдні Європи. Однак США різко виступали проти розпорощення військових сил Заходу і, в першу чергу, домагались повного розгрому Німеччини в Європі для перекидання американських частин на фронт проти свого далекосхідного супротивника – Японії. В той же час провал британських зовнішньополітичних ініціатив з цілого ряду проблем військового планування та повоєнного облаштування світу свідчив про зменшення впливу Лондона на міжнародній арені та поступову трансформацію міжнародних відносин у біполярну структуру, – з СРСР та США як глобальними лідерами.

Найбільш успішна спроба у цьому напрямку була здійснена 22–23 вересня 1944 р., коли відбулась повітряна місія генерал-полковника Іштвана Надаї у супроводі британського військовополоненого полковника Чарльза Гові до Фогії в південно-східній Італії, де було проведено зустріч з Верховним головнокомандувачем союзними військами на Середземному морі британським фельдмаршалом Генрі Мейтлендом Вілсоном (Henry Maitland Wilson). У той час радянські війська вже перетнули кордони Угорщини і розпочали з обох боків наступ на Дунайську низовину. На переговорах у Фогії генерал І. Надаї заявив, що угорський уряд усвідомлює неминучість подальшого наступу Червоної армії, і тому просив західних альянтів виступити посередниками у відносинах з СРСР, щоб полегшити наслідки радянської окупації для країни.

Угорська місія не залишилась поза увагою офіційного Лондона. Незадовго після інциденту, 28 вересня 1944 р. В. Черчилль згадав про неї у своїй офіційній промові, а під час візиту до Неаполя 6 жовтня 1944 р. він обговорив з фельдмаршалом Г. Вілсоном наслідки угорської місії в Італію⁶¹⁷.

Намагаючись досягнути безпосередньої угоди з радянським диктатором поза спиною Вашингтона та відновити свою позицію в альянсі, В. Черчилль спробував домовитись зі Сталіним про сфери розмежування впливів у Центрально-Східній та Південній Європі. Зокрема, під час свого візиту до Москви 9 жовтня 1944 р. він, подібно до ставок у бриджі, на аркуші паперу запропонував відсотковий поділ країн Південно-Східної Європи за зонами впливу між СРСР та західними країнами. Зокрема, в Угорщині до західної сфери він пропонував віднести 50 %. У відповідь радянський нарком іноземних справ В. Молотов поставив вимогу збільшити частку впливу Москви в цій країні до 75 %.

Втім, вправління Лондона у веденні «відсоткової дипломатії» щодо країн Центрально-Східної Європи не увінчались успіхом. Зрештою, В. Черчилль здогадався, що він, можливо, допомагає заганяти мільйони людей у комуністичне ярмо. Стривожений тим, що накоїв, він сказав, що цей ганебний момент державної діяльності можна вважати за цинізм і запропонував спалити папір, однак Сталін не погодився⁶¹⁸. Реалізації такого принципу обкороювання цієї частини континенту також завадила позиція Білого дому,

⁶¹⁷ Lukacs J. The Great Powers and Eastern Europe. – New York: American book, 1963. – P. 263.

⁶¹⁸ Геллетлі Р. Ленін, Сталін і Гітлер: доба соціальних катастроф / Переклад А. Тарашук. – К.: «Темпора», 2011. – С. 537.

який виступав проти засобів таємної дипломатії та створення сфер впливу в Старому світі в дусі *Realpolitik*. Зберігши природжену ворожість до комунізму, британський прем'єр визнавав неминучу реальність наступу Червоної армії на Східному фронті і виступав за створення сильної Західної Європи, щоб уникнути радянського панування на всьому континенті після війни. При цьому він і далі тішив себе ілюзіями щодо можливості встановлення дружніх особистих стосунків зі Сталіном⁶¹⁹. Втім, останній давно вже вирішив, що на території, «визволеній» Червоною армією, домінуватиме СРСР в ім'я комунізму. Західні альянти не мали достатньої військової могутності, щоб протистояти планам Кремля, і були безпорадні якось вплинути на ситуацію у Східній Європі.

Відправки угорських місій і таємні спроби Будапешта укласти сепаратний мир з альянтами на завершальному етапі війни загострили підозри Кремля щодо можливого розширення впливу Лондона в Південно-Східній Європі. Очевидно, що сподівання М. Горті на західну підтримку були ілюзорними та ефемерними, однак постійні донесення німецької військової розвідки про можливу висадку англо-американських військ в Далмації та повідомлення, які надсилали західні представники урядовим колам Угорщини, давали останнім надії на успішність шляху до сепаратного миру в західному напрямку.

Водночас здійснювались спроби нав'язати контакти з офіційними колами Радянського Союзу, війська якого розпочали наступ на території Угорщини. Метою угорських секретних місій у східному напрямку стало зондування ґрунту для подальших переговорів з радянськими представниками та виявлення справжніх намірів Кремля щодо Угорщини. Успіхи Червоної армії у Трансільванії у вересні 1944 р. остаточно переконали адмірала Горті у необхідності проведення переговорів з СРСР.

28 вересня 1944 р. до Москви була відправлена таємна місія у складі графа Гейзи Телекі, колишнього угорського військового аташе у радянській столиці генерал-полковника Габора Фараго та офіційного представника угорського МЗС Домокоша Сент-Івані. Завданням делегації було досягнути перемир'я з Радянським Союзом та припинення бойових дій на угорсько-радянському відтинку фронту, а також забезпечити участь британців та американців в окупації Угорщини, безперешкодній евакуації німецьких військ з

⁶¹⁹ Фенбі Дж. Альянс. Ред. Ю. Олійник. Переклад П. Таращука. – К.: «Темпора», 2010. – С. 341–345.

території країни⁶²⁰. В офіційному листі до Й. Сталіна М. Горті просив помилювання для Угорщини та вироблення союзниками умов мирного договору, «сумісними з інтересами та честю народів, які дійсно заслугоували б мирного життя та безпечного майбутнього»⁶²¹. За наслідками секретних переговорів, які тривали з 1 по 11 жовтня 1944 р., були парафовані попередні умови перемир'я між Угорщиною та альянтами, за якими перша повинна була в десятиденний термін евакуювати свої війська та чиновницький апарат з окупованих територій довоєнних Чехословаччини, Югославії та Румунії до кордону станом на 1937 р., а також оголосити війну Третьюму Рейху при підтримці радянських військ⁶²².

15 жовтня 1944 р. М. Горті оголосив через радіо-звернення до угорського народу про свій намір досягнути перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції та закликав угорські війська припинити збройний опір Червоній армії⁶²³. Адмірал обґрунтовував свій крок тим, що Німеччина не виконала союзницьких зобов'язань, не забезпечила обіцяну угорцям допомогу в обороні країни та безпечляційно втручалась в її внутрішні справи⁶²⁴. Однак не з'ясованим залишалось питання про те, чи припинять угорські війська збройний опір ЧА відразу чи після підписання офіційного перемир'я⁶²⁵.

16 жовтня 1944 р. за підтримки німецьких військ у Будапешті відбувся державний переворот, внаслідок якого до влади прийшов пронацистський уряд партії «Схрещені стріли» на чолі з Ференцом Салаші, який створив в Угорщині один з найжорстокіших режимів на завершальному етапі Другої світової війни⁶²⁶.

⁶²⁰ Admiral Nicholas Horthy: Memoirs. Andrew L. Simon (Annotations by), Nicholas Horthy (Preface by), Nicholas Roosevelt (Introduction by). – Simon Publications, 2000. – P. 284.

⁶²¹ Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів: «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.» / Упорядкування, передмова та покажчик О. Д. Довганича та О. М. Корсуна. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2007. – С. 414.

⁶²² Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х т. Документы / Т. 1. 1944–1948 гг. Отв. редактор – Т. В. Волокитина. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – С. 101–102.

⁶²³ Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. – М., 1962. – С. 341.

⁶²⁴ Admiral Nicholas Horthy: Memoirs. Andrew L. Simon (Annotations by), Nicholas Horthy (Preface by), Nicholas Roosevelt (Introduction by). – Simon Publications, 2000. – P. 284.

⁶²⁵ Типпельскирх К. История Второй мировой войны. – М.: Полигон, 2001. – С. 637.

⁶²⁶ Fenyő D. M. Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian relations, 1941–1944. – New Haven–London: Yale University Press, 1972. – P. 232–238.

Обмін партизанським досвідом

Не особливо переймаючись складними перипетіями та колізіями угорської зовнішньої та внутрішньої політики, представник УПА А. Дольницький, який продовжував перебувати при штабі угорської армії в Будапешті, намагався надалі підтримувати контакти зі знайомими йому офіцерами генерального штабу, сподіваючись отримати за їхнім сприянням військову допомогу для УПА. Наприкінці жовтня 1944 р. він зустрівся з новим очільником 2-го відділу генштабу генералом Андрашем Зако (був призначений на цю посаду 25 жовтня 1944 р.), з яким раніше познайомився в Карпатах, де той командував 27-ю трансільванською дивізією, офіцерами І. Бурічем, Ф. Мартоном та М. Корпонаї. Під час зустрічей обговорювалися плани створення спеціального штабу угорського партизанського руху для боротьби проти Червоної армії на окупованій нею території Угорщини, для чого у радянському заплілі мали бути залишені склади зі зброєю та офіцерські кадри для керівництва партизанськими загонами. Угорські представники висловили прохання, щоб командування УПА, боротьба якої отримала високу оцінку в угорських військових колах, відрядило групу повстанських старшин для вишколу угорських офіцерів у веденні нерегулярної війни. З цією метою угорським генеральним штабом поблизу м. Папа у Західній Угорщині був організований навчальний табір під керівництвом угорського офіцера Неймета-Фріца, а командиром створюваного партизанського відділу був призначений Міклош Корпонаї, який у Східних Карпатах познайомився з тактикою діяльності УПА⁶²⁷.

А. Дольницький був залучений до роботи цього партизанського штабу, навчаючи угорців засад конспірації та підпільної діяльності в умовах окупації⁶²⁸. До вишколу було також залучено полковника армії УНР, колишнього начальника КВШ УПА-«Південь» О. Даниленка, старшого булавного УПА «Криленка», що перебував на лікуванні в угорському шпиталі в Кошице, двох піротехніків і ще кількох фахівців з партизанської тактики. Формування та підготовка загону відбувалися у таємниці від німецького командування⁶²⁹.

⁶²⁷ Дольницький А. Зустріч з полковником О. Даниленком («Данком») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 188.

⁶²⁸ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / Під заг. ред. В. Сергійчука. Т. 1. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. – С. 478.

⁶²⁹ Дольницький А. Зустріч з полковником О. Даниленком («Данком»). – С. 189.

У середині грудня 1944 р. угорський загін під кодовою назвою «Копіяші» був поповнений українськими політв'язнями з угорських тюрем і таборів, звільнених будапештським урядом у 1944 р.⁶³⁰. А на початку січня 1945 р. до його формування зусиллями керівника закордонної Місії УПА І. Бутковського («Гуцула») була також долучена група розбитих у липні 1944 р. під Бродами вояків та офіцерів дивізії СС «Галичина», що перебували на реорганізації у Криниці (Польща)⁶³¹. В одному з повідомлень ОУН про політичну ситуацію за кордоном станом на кінець 1944 р. зазначалось: «(...) мадяри організують «Штаб Партизанського Руху», що має завдання: а) організація партизанки; б) зв'язки з партизанськими рухами (...)»⁶³². До лютого 1945 р. зусиллями зв'язкової Місії УПА в Угорщині була укомплектована перша вишколена група на чолі з Я. Струтинським («Яспар») ⁶³³. Загін «Копіяшів» складався з двох сотень вояків, підстаршин і старшин.

В контексті підготовки партизанського загону в Угорщині слід оцінювати появу в середині осені 1944 р. оунівської інструкції «Основні напрямки антибольшевицької повстанської пропаганди». Головним призначенням цього документа було окреслити головні напрямки пропаганди українських націоналістів «в умовах повстанського руху на Мадярщині» та дезавувати ілюзії її жителів щодо сталінського режиму. Зокрема, в пропагандистській роботі серед угорців основний акцент передбачалося робити на роз'яснення сутності радянського «визволення», його засобів та завдань, імперіалістичних цілей Кремля, тотожності сталінської експансії з політикою царської Росії у XIX столітті, а також розкритті справжньої суті національної та соціальної політики комуністичного режиму, його карально-репресивного характеру. Основним лейтмотивом інструкції було поширення ідей національно-визвольної боротьби як у середовищі мешканців Угорщини, так і червоноармійців, що вступали на її територію⁶³⁴. На жаль, у доступних документах немає інформації про практичну реалізацію цього плану на території Угорщини. Очевидно, що в умовах швидкого наступу Червоної армії його так і не розпочали втілювати.

⁶³⁰ Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 123.

⁶³¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 132.

⁶³² «Політичні інформації». [Кінець 1944 р.] // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 7. – Арк. 347.

⁶³³ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С. 197.

⁶³⁴ «Основні напрямки антибольшевицької повстанської пропаганди». [Жовтень 1944] // Архів ЦДВР (Львів). – Ф. 9. – Т. 32. – Спр. 10. – Арк. 1–6.

На початку березня 1945 р. по дорозі на Захід до м. Папа прибули Генеральний секретар закордонних справ УГВР М. Лебедь («Максим Рубан»), віце-президент УГВР о. д-р І. Гриньох («Герасимівський»), керівник закордонної Місії УПА майор І. Бутковський («Гуцул»), член УГВР і письменник І. Багрянний⁶³⁵. Вони сподівалися за допомогою угорських військових встановити зв'язок із ГК УПА в Карпатах. При цьому була досягнута домовленість про вишкіл окремої групи парашутистів зі складу українських стрільців загону «Копіяшів» на чолі з Я. Струтинським («Яспар») для висадки їх угорським літаком у Східних Карпатах. Основним її завданням був пошук зв'язку з Головним Командиром УПА Р. Шухевичем для передачі йому інформації про ситуацію на німецько-радянському фронті та діяльність Місії УПА на Заході.

Однак наприкінці березня 1945 р. залишки угорських збройних сил під натиском Червоної армії відступили до західних кордонів Угорщини. Угорські офіцери повідомили українських представників, що не можуть виділити літак через нестачу пального. З огляду на це члени УГВР були змушені покинути Угорщину і попрямувати далі на Захід у пошуках виходу до англо-американських альянтів. Через деякий час у тому ж напрямку разом з партизанами групи «Копіяшів» відправився Я. Струтинський та А. Дольницький⁶³⁶. Партизанський загін, сформований за участю Місії УПА в Угорщині для боротьби проти Червоної армії, так і не отримав свого бойового хрещення, а його учасники емігрували до Західної Німеччини⁶³⁷.

Існують фрагментарні дані угорського історика І. Ровоса про те, що окремі вояки УПА, які відступили з угорськими військами, взяли участь у спільній обороні Будапешта перед наступом Червоної армії (27 грудня 1944 р. – 13 лютого 1945 р.)⁶³⁸, що знаходить часткове підтвердження у спогадах окремих повстанців, які перебували на лікуванні в Угорщині і взяли участь в оборонних боях за угорську столицю в цей час⁶³⁹.

⁶³⁵ Також за даними члена Проводу ОУН П. Дужого, у 1945 р. для пошуку зв'язку з антирадянськими колами в Угорщину відправлявся також працівник Проводу «Ряст» // Протокол допиту П. Дужого // ГДА СБУ. – Ф. 72362фп. – Т. 1. – Арк. 84.

⁶³⁶ Струтинський Я. Вказ. праця. – С. 197–198.

⁶³⁷ Дольницький А. Вказ. праця. – С. 190.

⁶³⁸ Ravasz I. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében. – О. 219.

⁶³⁹ Див. наприклад: Панівник П. Штрихи переболеного // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали // Літопис УПА. Кн. 5 (Серія «Події і люди») / Упоряд. Р. Грицьків. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2008. – С. 44–46.

Діяльність зв'язкової Місії УПА на чолі з капітаном А. Дольницьким забезпечувала нерозривність і сталість контактів між керівництвом ОУН і УПА та представниками угорського командування з початку 1944 р. до березня 1945 р. Саме її активність навесні – влітку 1944 р. заклала підґрунтя для подальшої нормалізації повстансько-гонведських відносин на теренах південної Галичини. Періодичні зустрічі з командирами УПА та провідниками ОУН, з одного боку, та представниками угорського командування, з іншого, та дипломатичний хист членів зв'язкової Місії УПА забезпечили передумови для поступового переростання нового витка збройного конфлікту у фазу мирних переговорів.

Впродовж означеного періоду зв'язкова Місія УПА була основним комунікаційним центром та осердям усіх повстансько-гонведських контактів, «двигуном» політики співпраці та порозуміння. Саме під її дахом переважно відбувалося військове, розвідувальне та медичне співробітництво між УПА та угорськими військами. Водночас слід визнати, що діячам місії так і не вдалося закріпити контакти між УПА та угорськими збройними силами на вищому політичному рівні. Значною мірою це було пов'язано зі зміною внутрішньої ситуації в Угорщині після німецької окупації країни та прихід до влади в Будапешті пронацистського уряду Ф. Салаші. Встановлений за наслідком цих подій пильний контроль над угорськими військами з боку командування вермахту блокував усі ініціативи української сторони щодо поглиблення зв'язків українського визвольного руху з угорськими військово-політичними колами. Зважаючи також на цю обставину, «закулісна» присутність нацистського чинника в українсько-угорських переговорах і контактах у Галичині була значно більшою за аналогічні спроби німців втрутитися у них на Волині та південному Поліссі на початку 1944 р., незважаючи на неусвідомлення цього факту з боку представників зв'язкової Місії УПА.

Після зайняття території Західної України частинами Червоної армії група А. Дольницького продовжила свою роботу на території Угорщини, сподіваючись використати встановлені зв'язки з угорським вищим командуванням для підтримки боротьби УПА на українських землях. Попри чергову зміну політичного режиму в країні, вона не переривала своїх контактів з угорськими офіцерами аж до березня 1945 р. Втім, після невдалої спроби налагодити військову співпрацю з угорським командуванням в організації партизансько-

го загону в Угорщині для боротьби проти радянських військ, а також після захоплення території країни Червоною армією у березні 1945 р. зв'язкова Місія УПА при угорській армії припинила своє існування, а її члени емігрували на Захід.

Так завершився активний період співпраці та контактів між українським самостійницьким рухом та угорськими військово-політичними колами у роки Другої світової війни. Однак вже перебуваючи на еміграції, представники ОУН та УПА продовжували підтримувати зв'язки з окремими угорськими діячами, зокрема залучивши колишнього командира 6-го угорського корпусу генерал-полковника Ференца Фаркаша до діяльності очолюваного Я. Стецьком Антибільшовицького Блоку Народів (АБН), в якому з 1950 р. він обійняв посаду керівника військового відділу і став автором звернення від імені очолюваної ним антикомуністичної організації – Угорського Визвольного Руху (Magyar Szabadság Mozgalom) – стосовно загибелі головного командира УПА Р. Шухевича 5 березня 1950 р.⁶⁴⁰.

Частково сподівання на повалення комуністичного режиму в Угорщині справдилися під час Угорської революції кінця жовтня – початку листопада 1956 р., коли до влади в Будапешті прийшов уряд І. Надя. З цього приводу Закордонні Частини (ЗЧ) ОУН 27 жовтня 1956 р. оприлюднили на еміграції заяву на підтримку національного повстання в Угорщині, висловивши сподівання, що воно стане приводом до початку цілої серії революційних подій у країнах соцтабору, зокрема і в Україні. При цьому віталосся створення військових частин із добровольців-представників різних народів для участі в угорських подіях⁶⁴¹. Окремо було поширено звернення ЗЧ ОУН до українців у радянській армії із закликом не воювати проти угорських революціонерів⁶⁴².

Попри те, що угорське національно-визвольне повстання було жорстоко придушене в крові радянськими танками, воно стало

⁶⁴⁰ Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – С. 251.

⁶⁴¹ «Заява Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів з приводу національно-визвольної боротьби в Мадярщині!» 27.10.1956 // Архів ЦДВР (Львів).

⁶⁴² «Українці! – Бійці і Командири Радянської Армії!». 10.1956 // Архів ЦДВР (Львів).

першою ластівкою у серії антитоталітарних революцій у країнах Центрально-Східної Європи, на початок яких поклало великі сподівання керівництво українського націоналістичного підпілля та УПА ще у другій половині 1940 – початку 1950 рр., і яке, за влучним висловом американської дослідниці Джоан Гренвіл, стало «першим доміно»⁶⁴³ в розхитуванні та остаточному краху комуністичної системи. Принципи та ідеї, на яких базувалася співпраця українських повстанців та угорських гонведів у роки Другої світової війни – визнання прав народів на самовизначення, їх суверенність, рівноправність відносин, – змогли втілитися в життя тільки після розпаду соцтабору та СРСР в 1989–1991 роках, коли на мапі Європи відновилися незалежні Угорщина та Україна, які вступили у новий міждержавний етап відносин.

⁶⁴³ Granville J. C. The first domino. International decision making during the Hungarian crisis of 1956. Foreword by Raymond L. Garthoff. – Texas A&M University Press, 2004.

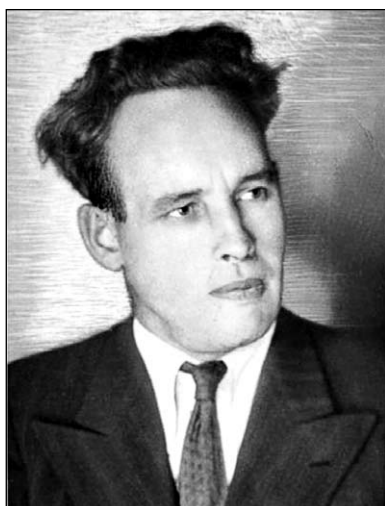
Генрі Мейтленд Вілсон (1881–1964) – британський фельдмаршал, верховний головнокомандувач союзними військами на Середземному морі

Габор Фараго – генерал-полковник, член мирної угорської делегації в Москву у вересні–жовтні 1944 р., військовий аташе в СРСР у 1940–1941 рр.

Адраш Зако – начальник 2-го відділу угорського генштабу у 1944–1945 рр.

Іван Багрянний (1907–1963) – український письменник, член ЗП УГВР

Угорські урядові війська Ф. Салаші в Будапешті. Жовтень 1944 р.

*Вид з гори Геллерта на зруйнований міст Сейчені,
що з'єднує Пешт з Будою. Грудень 1944 р.*

Радянські війська на вулицях Пешта. Лютий 1945 р.

Червоноармійці в Будапешті. Лютий 1945 р.

ВИСНОВКИ

На початковому етапі Другої світової війни українсько-угорські відносини перебували у стані глибокого антагонізму та ворожнечі, позначеної періодом окупації угорськими військами Карпатської України у березні 1939 р. та подальшою репресивною політикою гортистського режиму в краї. Епізодичні контакти між українським визвольним рухом та угорською армією влітку 1941 р. на території Прикарпаття суттєво не змінили цієї ситуації і ще більше загострили міжнаціональне напруження. Незважаючи на це, ані угорські військово-політичні кола, ані український самостійницький рух до початку 1943 р. не сформували чіткої позиції у ставленні один до одного. Це залишало великий простір у відносинах між двома сторонами на майбутнє.

Початок активної взаємодії сторін припадає на 1943–1944 рр., коли угорські окупаційні війська зіткнулись з загонами УПА на території Волині та південного Полісся. Перша фаза повстансько-гонведських відносин тривала до початку осені 1943 р. і ознаменувалася активним збройним протистоянням, яке супроводжувалось насиллям і терором угорських військ проти мирного населення. З початку осені 1943 р. відносини між УПА та угорськими військами стали поступово еволюціонувати у мирні переговори про ненапад.

Існували об'єктивні чинники, які сприяли нормалізації повстансько-гонведських відносин. Передусім, це намагання угорського уряду в 1943 – початку 1944 рр. вивести Угорщину з Другої світової війни шляхом переговорів із західними державами. По-друге, вимушений характер перебування угорських військ на

території України як окупаційних та відверте небажання гонведів далі воювати за німецькі інтереси. По-третє, тактика двофронтвої боротьби українського підпілля та УПА, яка передбачала зосередження основних зусиль українського резистансу на боротьбі з Німеччиною та СРСР, у той час як протистояння з іншими державами та народами не мало для нього стратегічного характеру. По-четверте, широка етнонаціональна платформа ОУН та УПА, яка давала можливість залучити до спільної боротьби проти двох тоталітарних систем поневолені народи, а також ті країни, яким загрожувала окупація з боку цих режимів.

Незважаючи на те, що над обома сторонами тяжив важкий досвід попередніх відносин, угорські військові кола, з одного боку, та керівництво ОУН і командування УПА, з іншого, змогли у складних умовах Другої світової війни віднайти шлях до порозуміння і домовитись про ненапад, нейтралітет та військову співпрацю на антикомуністичній основі.

Керівництво українського визвольного руху, ідучи на переговори з урядовими та військовими колами Угорщини у 1943–1944 рр., переслідувало кілька стратегічних завдань: 1) подолати зовнішньополітичну ізоляцію, в якій на той час перебував український визвольний рух; 2) спробувати налагодити взаємовигідні та партнерські стосунки з найближчими територіальними сусідами України і заручитись їхньою підтримкою у боротьбі проти спільної комуністичної загрози; 3) за допомогою угорських дипломатичних каналів встановити зв'язок із західними альянтами.

Межа між війною та миром, протистоянням і союзництвом у відносинах між угорськими військами та українським підпільноповстанським рухом у 1943–1944 рр. була досить хиткою. Їхні взаємовідносини регулювались шляхом укладання низки окремих локальних угод на Волині, в Галичині та в Карпатах, загального договору між ГК УПА та командуванням Угорської окупаційної армії наприкінці жовтня 1943 р., «джентльменської» угоди, досягнутої внаслідок українсько-угорських переговорів на напівофіційному рівні у грудні 1943 р. в Будапешті. Серед локальних угод найбільш тривалим і надійним виявився Волинський договір про ненапад.

Переговори мали таємний, військовий, переважно усний характер. У різні періоди 1943–1944 рр. мирними переговорами з УПА було охоплено угорське військове керівництво в іпостасі начальника генерального штабу Угорщини та його офіцерів, командування Угорської окупаційної армії, 1-ої угорської армії, 6-го, 7-го, 8-го та 9-го корпусів, а також більшої кількості підпорядкованих їм з'єднань і частин.

Ставлення сторін одна до одної часто змінювалось під впливом подій Другої світової війни й тиску з боку Німеччини на Угорщину. Тому поряд із загальним договором встановився механізм укладення локальних угод, що повинні були враховувати конкретну військову ситуацію, розташування та позиції сил в окремих регіонах, і стосувались справи місцевого співробітництва.

Проведення мирних переговорів між керівництвом українського визвольного руху та угорськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр. яскраво засвідчило про появу нового унікального феномену в історії міжнародних відносин – дипломатії «підпільної» або «повстанської», що підпорядковувалась головній меті – боротьбі за суверенну соборну Україну, обстоювання її національних інтересів, захисту територіальної цілісності. Так званий дипломатичний напрямок діяльності ОУН і УПА в роки Другої світової війни став одним із засобів боротьби за утвердження Української держави на міжнародній арені. Водночас перемовини між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорського королівства поряд з іншими зовнішньополітичними акціями українського підпілля у 1943–1944 рр. (українсько-румунськими та українсько-польськими переговорами) прискорили процес формування у липні 1944 р. підпільного уряду – Української Головної Визвольної Ради (УГВР) як репрезентативного органу воюючої України на міжнародній арені.

Під час переговорів українським представникам так і не вдалося вирішити важливих політичних і територіальних проблем у відносинах з Угорщиною, зокрема питання державної приналежності Закарпаття. Поряд з цим не було досягнуто однієї з головних політичних цілей українського визвольного руху у контактах з угорськими керівними колами – встановлення за посередництва Будапешта зв'язків з західними альянтами. Головна причина цього полягала у тому, що уряд Угорщини сам не зумів налагодити дієві контакти зі США та Великою Британією.

Водночас переговори між УПА та угорською армією у 1943–1944 рр. вивели українсько-угорські відносини на якісно вищий рівень. Якщо раніше ставлення угорських керівних кіл до «українського питання» та можливості створення незалежної Української держави на північно-східному кордоні Угорщини визначалось значною мірою проблемою Закарпаття, то в результаті мирних переговорів між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в роки Другої світової війни було продемонстровано можливість мирного співіснування

та взаємовигідної співпраці між двома сторонами на ґрунті спільних інтересів та боротьби проти спільного зовнішнього ворога незалежно від питання Закарпаття.

Повстансько-гонведські відносини у 1943–1944 рр. набули власної внутрішньої динаміки, в якій фази військової конфронтації та протистояння періодично чергувались з мирними переговорами та безконфліктним співіснуванням. Попри досягнення локальних тактичних домовленостей між УПА та угорськими військами, ставлення останніх до українського мирного населення в зоні активної повстанської діяльності виступало своєрідним барометром взаємовідносин у роки Другої світової війни.

Чинник антиугорської збройної боротьби УПА на території Волині, південного Полісся та Галичини у 1943–1944 рр. неодноразово змушував угорські війська змінювати своє відверто вороже ставлення до українського населення та підпілля на нейтральне і навіть прихильне. У тих випадках, коли гонведи застосовували репресії і терор проти місцевого люду та націоналістичного підпілля, здійснювали акти грабежу, мародерства та реквізиції продовольства в українських селах, збройний виступ відділів УПА на захист українських селян ставав фактором, який суттєво обмежував каральні дії угорських окупаційних військ на території Західної України та спонукав їх зважати на інтереси українського визвольного руху в регіоні.

За нашими підрахунками, у період активної взаємодії на території Західної України у 1943–1944 рр. між УПА та угорськими військами відбулося близько 24 великих боїв і 29 дрібних збройних сутичок. Українські повстанці провели понад 30 акцій з роззброєння 4–5 тис. гонведів. Угорські частини самостійно та разом з німецькими військами здійснили близько 20-ти каральних операцій проти УПА. Жертвами збройного протистояння за весь період активних відносин стали до 1 тис. гонведів і декілька сотень повстанців.

Незважаючи на фази військової конфронтації, наявність посади зв'язкового старшини УПА при штабі угорської армії забезпечувала тяглість і неперервність угорсько-повстанських військових контактів від початку 1944 р. до моменту окупації радянськими військами території Угорщини у березні 1945 р., забезпечуючи «дипломатичний» рівень контактів з угорськими військово-політичними колами.

Вагомим наслідком повстансько-гонведських мирних переговорів, які періодично чергувались із боями та збройними сутичками, стало значне обмеження угорського військового терору на українських землях та уникнення масштабного кровопролиття у протистоянні між УПА та збройними силами Угорщини.

Поряд з позитивними моментами слід відзначити і негатив українсько-угорських переговорів у роки Другої світової війни, що полягав в ангажуванні політичних кіл ОУН та УПА до співпраці з державою-сателітом нацистської Німеччини. Однак при цьому слід враховувати той факт, що переговори мали для обох сторін значною мірою вимушений характер. Водночас поряд з яскраво вираженим антирадянським характером домовленості між УПА та угорською армією подекуди мали й антинімецьку складову.

Присутність німецького чинника в переговорах між УПА та угорськими військами документально встановлена тільки в окремих випадках у 1944 р. Однак вона не мала вирішального впливу на хід і результати перемовин між двома сторонами, і тому була радше наслідком спроб німецьких спецслужб використати УПА за посередництва угорців в інтересах боротьби проти радянських партизанів та ЧА. Переговори угорських військ з представниками ОУН та УПА витікали не з їхньої підпорядкованості командуванню вермахту, а навпаки, проявом незалежницької позиції угорського військового керівництва у війні на Східному фронті, намаганням уникнути вкрай небажаного протистояння з українськими повстанськими силами на території України.

Проводячи паралель із діяльністю інших національних рухів опору в країнах Центрально-Східної Європи, потрібно відзначити, що практика проведення мирних переговорів та укладення таємних угод про ненапад і співпрацю з угорською армією була також характерна для польського підпілля та Армії Крайової. Водночас угорське командування наприкінці 1943 р. проводило перемовини з представниками сербських четників Д. Михайловича на окупованій території Югославії. Стратегічна лінія угорського військового керівництва під час контактів його збройних сил з національними рухами резистансу в Другій світовій війні полягала в тому, щоб уникати вкрай небажаних боїв і збройних сутичок із військовими формуваннями українського, польського та сербського національного підпілля для збереження боєздатності та потенціалу угорських військ, необхідних для оборони кордонів Угорщини від очікуваного радянського вторгнення.

Таким чином, переговори між УПА й угорською армією у 1943–1944 рр. були не якимось особливим та унікальним явищем в історії Другої світової війни, а проявом доволі розповсюдженої тенденції у відносинах між арміями та нерегулярними формаціями різних країн і народів, незалежно від того, на чийому боці вони воювали.

ДОДАТКИ

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

- № 1. [Серпень 1943 р.] – Звернення Проводу ОУН до угорських військ на Україні
- № 2. 9 жовтня 1943 р. – Наказ командира ВО «Богун» П. Олійника («Енея») про припинення збройного протистояння з угорськими військами
- № 3. 1 січня 1944 р. – Лист «Софії» до «Проміня» щодо звітування у справі відносин між українськими повстанцями та угорськими військами
- № 4. 11 січня 1944 р. – Лист «Софії» до керівників розвідувально-інформаційних відділів ОУН щодо порядку звітування про українсько-угорські відносини
- № 5. Січень 1944 р. – Листівка УПА до угорських військ
- № 6. [Початок 1944 р.] – Звернення УПА до гонведів
- № 7. Початок 1944 р. – Звернення ОУН до угорських вояків
- № 8. 22 лютого 1944 р. – Звіт розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ої угорської дивізії в Кобрині
- № 9. 23 лютого 1944 р. – Додаток до звіту розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ої угорської дивізії в Кобрині
- № 10. [Перша половина 1944 р.] – Інструкція для ведення переговорів з угорськими військами
- № 11. 4 червня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту В. Логвиневича
- № 12. 28 червня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту С. Трохимчука
- № 13. Початок липня 1944 р. – Німецька підробка наказу Головного Командування УПА про відносини з угорськими військами
- № 14. Липень 1944 р. – Оглядовий звіт підпілля ОУН про антиукраїнські акції угорських військ у Галичині у першій половині 1944 р.
- № 15. 24 липня 1944 р. – Протокол допиту Б. Скипало
- № 16. 26 липня 1944 р. – Доповідь начальника угорського генштабу генерал-полковника Яноша Вереша про воєнополітичне становище, виголошена на засіданні Військової ради Угорщини
- № 17. 30 серпня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту М. Степаняка

- № 18. [Без дати] – Уривок зі спогадів ад'ютанта командира 24-ої піхотної дивізії генерал-майора Яноша Маркочі лейтенанта Гідвейгі Лайоша про відносини з УПА в Карпатах
- № 19. 23 серпня 1944 р. – Наказ командира 13-ої угорської піхотної дивізії щодо контактів з УПА
- № 20. 27 серпня 1944 р. – Інструкція відділу 1-Б штабу 13-ої угорської піхотної дивізії щодо видачі посвідчень для вояків УПА
- № 21. 29 серпня 1944 р. – Розпорядження командування 13-ої угорської піхотної дивізії про запровадження адміністративно-господарського військового управління на окупованих територіях Сколівщини й Турківщини
- № 22. 7 вересня 1944 р. – Інструкція групи УПА-«Захід-Карпати» щодо функціональних обов'язків зв'язкових старшин при угорських та німецьких військах
- № 23. 9 вересня 1944 р. – Рапорт командування артилерійського дивізіону 13-ої угорської піхотної дивізії про втечі гонведів закарпатського походження до лав УПА
- № 24. 13 вересня 1944 р. – Наказ командування артилерійського підрозділу 13-ої угорської дивізії у справі гонведів українського походження, що дезертирують до УПА
- № 25. 15 вересня 1944 р. – Аналітичне зведення відділу 1-Б штабу 13-ої угорської піхотної дивізії
- № 26. 5–6 жовтня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту Р. Трофимчук
- № 27. [Жовтень 1944 р.] – Інструкція для ведення антикомуністичної пропаганди УПА на території Угорщини
- № 28. 13 квітня 1945 р. – Протокол допиту К. Молнара
- № 29. 11 вересня 1945 р. – Виписка із протоколу допиту О. Луцького
- № 30. 20 квітня 1946 р. – Донесення радянського агента про переговори між представниками ОУН та угорської розвідки в Ужгороді у вересні 1944 р.
- № 31. 4–6 травня 1946 р. – Протокол допиту В. Чижевського
- № 32. 17 травня 1946 р. – Виписка із протоколу допиту В. Чижевського
- № 33. 21 травня 1946 р. – Виписка із протоколу допиту В. Чижевського
- № 34. Без дати – Уривки зі спогадів працівника КВШ УПА-«Захід» В. Чижевського («Деміда») «Організація військової праці ОУН» про відносини між ОУН і УПА й угорською армією в 1944 р.

- № 35. 28 травня 1947 р. – Довідка 1-го Управління МДБ УРСР про А. Дольницького
- № 36. 6 червня 1947 р. – Розпорядження начальника 1-го відділу УМДБ Закарпатської області щодо розшуку А. Дольницького
- № 37. 1948 – Спогади вояка «Сливки» про перебування у кінному відділі «Данька» (ВО «Богун» УПА-«Північ»)
- № 38. 4 липня 1956 р. – Свідчення В. Кука про А. Дольницького («Немо»)
- № 39. 27 жовтня 1956 р. – Заява ЗЧ ОУН щодо подій Угорської революції 1956 р.
- № 40. Жовтень 1956 р. – Звернення ЗЧ ОУН до українців у Радянській армії із закликом не воювати проти угорських повстанців
- № 41. 1 грудня 1980 р. – Лист А. Дольницького до Я. Струтинського
- № 42. Грудень 1980 р. – Лист-відповідь від Я. Струтинського А. Дольницькому
- № 43. 2 грудня 1980 – Спогади інтенданта Коломийського ТВ 21 «Гуцульщина» групи УПА-«Захід» Т. Баб'юка («Сагайдака») про переговори з угорськими військами в Карпатах
- № 44. 12 липня 2008 р. – Свідчення І. Якимчука («Сковороди»), стрільця сотні «Нечоси» куреня «Гамалії» про контакти його сотні з угорськими військами в Галичині

№ 1
[Серпень 1943 р.] – Звернення Проводу ОУН
до угорських військ на Україні

МАДЯРИ !

[Серпень 1943 р.]

Не помагайте німецьким варварам грабити Україну! В Україні німці граблять наше добро, а в Мадярщині граблять Ваше.

Родина Ваша в дома на голодному пайку, в нужді і під терором. Німці є винувниками того. Не проливайте свою кров за катів дітей Ваших.

Не слухайте німців! Вони хочуть тільки використати Вас, а опісля Вас поневолити, запрягти в рабство, а Вашу батьківщину заселити німцями.

Майте свій розум. Не служіть німецьким варварам. Не бийтеся за німецькі інтереси. Ваша батьківщина, Ваші діти, жінки, батьки потребують Вашого життя і Ваших рук. Ваша кров і Ваша праця тільки для Мадярщини.

Ми Ваші приятелі, ми щирі сусіди Вашої країни. Віддайте нам зброю. Помагайте нам нищити наших і Ваших ворогів! Не йдіть проти нас! Будьте нашими союзниками!

За то ми уможлиavimo Вам скорий поворот додому.

Як не підете з нами, то будемо Вас уважати за своїх ворогів. А тоді ніколи не бачити Вам більше своєї батьківщини.

Простягаємо Вам свою дружню руку.

Прийміть її!

ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНИЙ МАДЯРСЬКИЙ НАРОД !
СВОБОДА НАРОДАМ І ЛЮДИНІ !
ХАЙ ЖИВУТЬ ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ !
СМЕРТЬ НІМЕЦЬКИМ ОКУПАНТАМ !

Організація Українських Націоналістів

ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 4. Друкований примірник. Машинопис. Без дати.

№ 2

9 жовтня 1943 р. – Наказ командира ВО «Богун» П. Олійника («Енея») про припинення збройного протистояння з угорськими військами

Копія
захваченого в Кременецьких лесах
при разгроме банди УПА –
«Южной группы УПА» приказа, гласившего:

Секретно

ПРИКАЗ № 21

Командирам и казакам УПА, комендантам
и работникам подполья ОУН

В связи с политической ситуацией и определенными настроениями, требующими от нас чрезвычайной чуткости и политической гибкости,

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Прекратить какие-либо агрессивные действия против венгров на территории всего военного округа.
2. Договориться на местах с командованием венгерских подразделений с целью предупреждения выступления одной стороны против другой.
3. В отношении венгров необходимо быть приветливыми и предупредительными.
4. В случае, если венгры будут проводить грабежи и насилия, необходимо немедленно известить об этом вышестоящих начальников, указав конкретные факты (место, время, пострадавших лиц и т. д.).
5. Ответственность за выполнение настоящего приказа возлагаю на командиров подразделений УПА и комендантов подполья ОУН.

Слава Украине!
Командир группы УПА «ЭНЕЙ»

9.10.1943 г.

Ставка.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 35. – Арк. 230–231. Копія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.

Опубліковано: Літопис УПА. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упор. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ–Торонто, 2010. – С. 335.

№ 3

1 січня 1944 р. – Лист «Софії» до «Проміня» щодо звітування у справі відносин між українськими повстанцями та угорськими військами

[Дубнівський надрайон]

Друже Промінь⁶⁴⁴!

Доводжу Вам до відома, що звітуйте надалі так, як звітував до сьогоднішн[ього] дня. Крім того, подавати, що 10 днів звіт з взаємовідносин українців і мадярів.

Цей звіт мусить охоплювати всі випадки В. Р. як злі, так і добрі.

Подам коротко приклад.

1. 10.12.43 через район Козин їхали повстанці, натрапили на мадярів, що були загрузли в снігу. Повстанці помогли дістати машину зі снігу, порадили де краще їхати і роз'їхались в свої сторони.
2. 15.12.43. повстанці (чи СБ або орг. моб і т. д.) роззброїли 17 мадярів в с. Іванівка район Славута. Після того подати цілий процес, що відбувався під час роззброєння.
3. Мадяри запросили на Різдвяні свята /чи навпаки повстанці мадяр/. Подати період відсвяткування.

⁶⁴⁴ «Промінь» – районний референт СБ у Радивилівському районі на Рівненщині.

Отже, ще раз пригадую, що мусите охопити найдрібніші факти су-проти мадяр – повстанці чи відношення мадяр до населення. Та-кий звіт слати окремо до мене.

Звіт висилати 10-го, 20-го і т. д.

Слава Україні!
1.01.44 р.
Софія⁶⁴⁵

ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 227. Оригінал. Маши-нопис.

№4

11 січня 1944 р. – Лист «Софії» до керівників розвідувально-інформаційних відділів ОУН щодо порядку звітування про українсько-угорські відносини

[Дубнівський надрайон]

Софія

Промінь

До всіх шефів розв[ідувально]-інф[ормаційного] відділу

Доводжу Вам до відома, що інформація п'ятиденний звіт про ворожі сили в терені та десятиденні звіти про взаємовідносини між українцями і мадярами слати не на 213, а на 535.

(...)

Слава Україні!
Героям Слава!

11.01.44.
Софія

ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 228. Оригінал. Маши-нопис.

⁶⁴⁵ «Софія» – дубнівський надрайонний референт СБ.

МАДЯРИ !

Переходячи через наші землі Ви виказали Вашу лицарськість і такт. Ваше поведення з населенням гостро відрізняється від варварської навали німців. Судячи по цьому Ваше відношення до Укр[аїнського] народу маємо уважувати як неутральне.

Одначе чи це є вистарчаюче для нашого взаємовідношення? Рішуче ні. Сьогоднішне міжнародне положення диктує нам щось більше як взаємне ненападення.

Розгляньмо його. Гітлерівська Німеччина в наслідок своєї всесильницької політики супроти всіх народів стала перед неминучим крахом. Поразки на фронтах, скрутне положення внутрі країни вказують на те, що цей крах вже недалекий.

Німеччина виказалась недозрілою, щоб оборонити Європу перед більшовицькою навалою. Причиною невдач стала дурна німецька політика, яка хотіла перетворити всі народи Європи в своїх рабів. Такого варварського оступовання німців не могли стерпіти народи Європи і не тільки не підтримали Німеччину у її змаганнях, але і виступили проти неї. Всім стало ясно, що коли сьогодні Німеччина перетворила Україну в колонію то завтра як би виграла війну перетворила б в колонію Мадярщину і інші держави.

Вслід за відступом німців іде в Європу більшовицька навала. Сьогодні вона вже заняла пів України, завтра вона вже буде в Середній Європі на Балканах. Мадярщина стоїть перед загрозою заливу большевицьким імперіялізмом так само як і Україна.

Що несе з собою більшовизм мадярські вояки добре бачили переходячи через українські землі. Більшовизм несе з собою національне знищення, нужду, терор НКВД та цілковите поневолення людини.

Перед такою перспективою не може врятувати Мадярщину ніяка зовнішня сила. Бо тоді, коли Німеччина валиться і хоче за собою потягнути до цілковитої загибелі Мадярщину. Англія віддає Середню Європу і Балкани під вплив СССР. Врятувати Мадярщину перед такою обосторонньою загрозою може тільки боротьба мадярського народу разом з іншими поневоленими народами проти імперій московської і гітлерівської.

Тільки національна боротьба народів проти більшовизму принесе всім народам Європи і Азії свободу. Тільки вона зможе розвалити більшовизм.

Мадяри! У Вашому національному інтересі є співпрацювати зі всіма революційними протибільшевицькими рухами Європи і Азії.

Поміч революційним рухам – це удар по більшовизмові.

Це охорона нашої батьківщини. Всякий виступ проти поневоле-них народів – це ослаблення фронту боротьби проти більшевизму, це стягнення на себе цілої більшовицької навали. Україна це передній вал у боротьбі з більшевизмом. Тому входьте в контакт з «Українською Повстанчою Армією», нав'язуйте з нею тісні звязки, помагайте зброєю і амуніцією.

Творіть спільний фронт боротьби проти імперіялізмів за самостійні національні держави всіх народів Європи і Азії.

При Вашім повороті у батьківщину, зброю, якою Ви бились про-ти більшевизму, Ви повинні передати нам для продовження бо-ротьби проти сталінських імперіялістів.

Наша перемога – це перемога мадярського народу, наш програш – це програш і неволя мадярського народу.

ХАЙ ЖИВЕ САМОСТІЙНА МАДЯРЩИНА!

ХАЙ ЖИВЕ САМОСТІЙНА УКРАЇНА!

ХАЙ ЖИВУТЬ САМОСТІЙНІ ДЕРЖАВИ ВСІХ НАРОДІВ ЄВРОПИ І АЗІЇ!

Січень 1944 р.

Українські повстанці

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 12–14. Маши-нопис. Друкований примірник.

Аналогічні друковані примірники: ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 375. – Арк. 55; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 114; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 21.

Опубліковано: Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939–1945. – К.: Видавнича спілка, 2005. – С. 95–96.

№ 6
[Початок 1944 р.] – Звернення УПА до гонведів

МАДЯРЕ⁶⁴⁶ !

Немецкие фашисты заставили Вас биться за интересы империалистов Берлина. Вас использовано на всех фронтах, как слепое орудие в руках Германии. За Вашу борьбу на фронте кровавое гестапо губит и разоряет Вашу страну. Целью Германии было использовать Вас, как физическую силу, а потом покорить в рабство, как и другие Народы. Но Германия не достигла своей пошлой цели и впредь ей это не удастся – она валится везде и гибель ее недалеко.

Что же ждет Вас мадярские солдаты.

Вас немецкие разбойники пока в них сила вывезут на каторгу в Германию или уничтожат, как уничтожили миллионы других народов.

С другой стороны, Вы можете попасть в плен большевикам. Чтоб сделали с Вами большевики. – Безусловно, всех разстреляли б за то, что Вы помогали немцам. Конечно, и большевики несут то самое, что и немцы – грабеж, неволю, насилие и ссылку в концлагеря Сибири. – Про что⁶⁴⁷ Вы могли убедиться, знакомясь живучи на украинской земле, между Украинским Народом.

Каков же выход для спасения Вашей личной жизни и жизни Вашего Народа и страны. – Вы должны сейчас же бросить резы германской армии и спешить скорей домой на свою родину. Ваши дети, жени, отцы, Ваша страна – зовет Вас.

Дальше проливать кровь за немецких сатрапов, Вы не имеете никаких прав⁶⁴⁸. Ваша жизнь нужна и необходима Вашей также измученной непосильной войной Родине и народу, который кроме нисчеты не достал и не достанет от немцев ничего.

– Только через украинскую землю с оружием в руках Вы перейти не сможете, почему. – Потому, что Вас будут считать как германских солдат – и так будут с Вам поступать. Главное, по дороге можете попасть в руки большевиков, которые увидя Вас с оружием, будут разстреливать. На свою Родину Вы можете достаться только как цивилильные. Поэтому передайте свое оружие Украинской Повстанческой Армии или Украинскому Народу – который ведет борьбу с немецкими и большевицкими захватчиками. Ме-

⁶⁴⁶ Зверху в правому куті аркуша рукою синім олівцем написано: «І наклад прим.».

⁶⁴⁷ Зверзу дописано рукою синім олівцем: «В чем».

⁶⁴⁸ Зверху олівцем виправлено «никакого права».

няйте военное обмундирование на гражданское и переодеваясь – спешите на Свою Родину, в чем Вам поможет Украинский Народ.

Когда Вы и в будущем останетесь при германской армии, тогда на Вас падет вся тяжесть преступления и ответственности за ужасы войны и насилия, против освободительного движения всех поработанных народов, которых германский и советский империализм хочет задавить и уничтожить – обратив в рабство. И тогда Вы останетесь дальше в германской армии, кто же будет защищать Ваш край, Вашу землю и народ от новых орд насилия и грабежа – большевиков.

МАДЯРСКИЕ СОЛДАТЫ !

Судьба поработанных народов лежит в руках их самих – свободу достанем себе только путем Национальных Революций под Лозунгом: «Свобода Народам и Человеку». Только в собственном национальном государстве можете зажить счастливо. Поэтому зовет Вас – спешите на помощь своей Родине. Довольно проливать свою кровь за чужие интересы, за ненавистный империализм в какой бы форме он не был. Передавайте оружие Украинским Повстанцам, Украинскому Народу. – Тогда Вас никто не задержит. Украинский Народ Вам легко поможет пробраться на свою Родину.

Итак Долой Империалистическую Войну!

Долой ГИТЛЕРА и СТАЛИНА!

Да здравствует независимая МАДЯРЩИНА!

Да здравствует независимая УКРАИНА!

Да здравствует независимые национальные государства всех поработанных народов!

УКРАИНСКИЕ ПОВСТАНЦЫ

ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 70. Машинопис. Друкований примірник. Без дати.

Скорочений варіант листівки: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 413. Копія. Машинопис.

№ 7

Початок 1944 р. – Звернення ОУН до угорських вояків

Мадяри!⁶⁴⁹

Вигідне, спокійне життя в рідній батьківщині Ви мусіли замінити на поневірення, труди й небезпеки в чужині. Білий хліб і сало на пісну юшку й сухарі. Теплу рідну стріху на холод, люті морози, які Вам в'їли вже в самі кістки.

А Ваші рідні в далекій батьківщині терплять в цей час не менше лихо. Загребуща рука гестапо і там порядкує, вона і там знущається над Вашими батьками, жінками, дітьми, як тут над Вами. Вам цього не доводиться знати, бо як від Вас, так до Вас всі листи цензурують. Зате наше око далеко бачить, а наше ухо далеко чує.

Родина Ваша жиє на голодному пайку. Ви ж бачите які важкі контингенти наложують німці в Україні. Такий самий тягар контингентів давить і Ваших найдорожчих, коло яких Ваші думки вдень і вночі, коло яких Ваші всі турботи, мрії і сни. Хто противиться розпорядкам, того б'ють немилосердно, замикають по тюрмах і концлагерах. Гітлер постановив до решти виссати не тільки Вашу кров, яку Ви мусите проливати на фронті за його інтереси, але й останні соки життя з Ваших рідних. В них забирають все те, що Ви своєю працею придбали за добрих ще часів вдома.

Мадяри! Для кого Ви поносите ці жертви? Кому потрібно, щоб Ваші діти світили голодними очима, а Ваші жінки ломили руки з розпуки. Кому потрібно, щоб Ваш багатий, квітучий край був змінений в руїну, як сьогодні Україна? Кому потрібно, щоб Ваші голодні родини жертвували останню свою корову та останнє зерно пшениці, як це Ви бачите у нас? Куди ж іде Ваше добро? Може на фронт для Вас? Ні! Все воно йде в Німеччину, для ненаситних німецьких шлунків, а Ви мусите годуватися тим, що Вам Ваші „союзники” німці уділять. Так! Ваше добро потрібне німцям і вони його для себе граблять без жодного дозволу від Вас. Ваша безсильна влада є тільки сліпим знаряддям в німецьких руках.

А кому потрібна Ваша кров? Може теж даєте її Мадярщині, своїй батьківщині? Ніколи! Її потребує сьогодні Німеччина для своєї перемоги. А як переможе своїх ворогів, то й Вас поневольть, як сьогодні поневолює нас.

Мадяри! Чи не бачите, що робиться в Україні, яка попала жертвою кровожадних імперіалістів? Чи ви не бачите, як цвітучі села

⁶⁴⁹ Зверху в правому куті дописано олівцем: «До вузького вжитку. №1». Зліва написано: «6 прим[ірників]».

перемінюються в руїну, як блакитне українське небо вкривається хмарами диму від пожарів, як невинні діти та безборонні жінки гинуть в тих пожарах? Українські ріки багр[я]ніють від української крові і кровавими сльозами кличуть про помсту до неба.

І за якийсь же час те саме буде у Вашому краю. Німецький варвар за Вашу кров пролиту за його перемогу, заплатить Вам кровю Ваших невинних дітей і жінок. Жодний нарід в світі не має і не матиме в нього пощади.

Проливаючи кров, Ви мусите знати за що проливаєте. Чи за вільну Мадярщину, за щасливе життя своїх дітей, чи за чужі Вам німецькі інтереси. Між ворогами мусите відрізнити виразно своїх ворогів і своїх приятелів. Більшовики і німці – це Ваші вороги, бо вони хочать Вас поневолити. Українці і всі інші поневолені народи сходу Європи – це Ваші приятелі і союзники, бо вони ведуть боротьбу проти Ваших ворогів.

Мадяри! Звертаємось до Вас, а в першу чергу до тих, що служать в Україні зряддям німецького терору супроти українців, подумайте в ту хвилину про своїх рідних вдома.

Вони терплять такий самий терор, нужду й голод. Подумайте про Майбутнє своїх дітей. Яка їх доля жде.

Не будьте сліпим зряддям в німецьких руках. Подайте свою дружню руку нам Українцям. Віддайте нам свою зброю. Ми за те уможлиavimo Вам поворот додому, до своїх рідних. Ваші голодні діти ждуть Вас, мов свого Спасителя. Ваша обідрана батьківщина потребує Вас, як ніколи. Ідїть і рятуйте її від руїни! Ідїть і ведїть боротьбу там за її добро, бийтеся з її ворогами, а не помагайте тут німцям до решти ограблювати Україну. Український народ готує ворогам смерть. Ані один кат, що мордував невинних дітей не вийде живим з України. Український народ так само в хвилині своєї люті і помсти вмїє бути жорстоким і безоглядним. Вже сьогодні ллється ворожа кров. Але це лише незамїтні початки. Кїнець буде багато страшнїший.

І ми не думаємо, що Ви Мадяри хочете подїляти долю своїх же ворогів. Ми віримо, що у Вас відїзветься лицарське серце і здоровий людський розум.

Ми віримо, що ми у Вас знайдемо своїх приятелів.

Хай живе спільний фронт боротьби поневолених і покривджених народів:

Хай живе самостійна Мадярщина!
Свобода народам, свобода людині!
Смерть кривавим імперіалістам!
Смерть Гітлеру і Сталіну!

Організація Українських Націоналістів

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк. 33. Друкований примірник. Машинопис. Без дати.

Аналогічний друкований примірник: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 44. – Арк. 132–132 зв.

№ 8

22 лютого 1944 р. – Звіт розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ої угорської дивізії в Кобрині

Строго тайне⁶⁵⁰

З В І Т

(Подає Олена⁶⁵¹)

Дня 13.02.44 року, я від'їхала до Марусі, щоб там зустрітися з лицом⁶⁵² і виконати припоручене мені завдання. Дня 14.02.44 р. до Марусі⁶⁵³ приїхали лико так, що я мала нагоду з ними зустрітися. До Марусі відправили мене з поблизького хутора двох друзів.

⁶⁵⁰ Зверху на шапці документа написано: «Начальнику Украинского штаба партизанского движения генерал-майору Т. Строкачу направляю документы националистов, захваченные в районах Камень-Каширска и Ратно Вольнской области. Командир диверсионного отряда им. Хрущева капитан (Чепига), комиссар отряда ст. лейтенант Семанишин, нач. штаба отряда за 15 отдел ст. лейтенант (Транквильницкий). 13.03.44».

⁶⁵¹ Зверху синьою ручкою додано: «Олена поймана нами 9 марта 1943 года (1944 р. – О. П.) под Ратно. Фамилия ее Мацерук Антонина Матвеевна из Морочно Ровенской обл. 13 марта при попытке к бегству нами расстреляна в с. [...] Ратненского р-на Вольнской обл. Капитан (Чепига) [Володимир Чепига – командир з'єднання радянських партизанів ім. М. Хрущова]».

⁶⁵² Тут і далі по документу означає угорці (мадяри).

⁶⁵³ Назва невстановленого населеного пункту.

Помітивши нас варта на віддалі одного кілометра дала остерігавчу серію з кулемети. Друзі вернулися а я пішла до варті. Пост завів мене до службового підофіцера, а звідти після ревізії течки⁶⁵⁴, що була при мені – до офіцера. Першим офіцером з яким я говорила був обер-лейтенант – лико... Переглянув мою течку, в котрій була література, та почав випитувати, що я властиво хочу. Я казала, що прибула для нав'язання торгівлі⁶⁵⁵ поміж відділами лико та відділами веретено⁶⁵⁶. Розмова з цім офіцером була дуже коротка, бо він мене завів до майора, командуючого цім батальйоном. Той був мабуть вже повідомлений про моє затримання, бо перекладач (капітан лико) привітав мене відразу словами «чому Ви зробили цю дурницю, що Ви тут шукаєте». Тут почала я з ним від початку говорити з чим приходжу. Ходить про взаємну торгівлю між відділами лико і веретено. В часі розмови переглядали рівночасно мою течку, в котрій поміж літературою була листівка на мові мука⁶⁵⁷ «Друзі з фронту» під моттом «Геть з партією – Хай живе вільна Німеччина». Капітонові та старшому лейтенантові зміст листівки подобався, бо читаючи її сміялися і казали, що дуже добре написане. Але коли переклали зміст її майорові, той мав міну неприємного заскочення. Він вважав, що ця література не може бути амоньяку⁶⁵⁸, а лише чеколяди⁶⁵⁹. Переконати його, що так не є було дуже трудно. Після короткої розмови між собою один з офіцерів зревізував мене, не находячи при мені нічого. Мене спитали, де поділись ці люди, що зі мною йшли, чому вони вернулись, я повинна завести лико на місце де є тамті. Я категорично відмовилась, по перше, що не знаю, де вони є, по друге, якщо кого приведу це буде вважатися за зраду. В між часі з'явився лейтенант з панцерної компанії муки, влученої до батальйону лико. Тому лейтенантові було доручено завести мене до Віри⁶⁶⁰ і віддати до команди дивізії лико, яка там стоїть. Йому під опіку дати мою течку з паперами. Цього дня доїхали ми до Галини, де заночували. В Галини я мала ночувати в тій самій хаті, де й офіцери, щоб лекше було мене пильнувати. В вечері підійшов до мене лейтенант мука і почав випитувати чому я властиво сюди попала, як це

⁶⁵⁴ Обшук сумки.

⁶⁵⁵ Тут і далі –переговори.

⁶⁵⁶ Тут і далі – УПА

⁶⁵⁷ Тут і далі – німці.

⁶⁵⁸ Тут і далі – ОУН(б).

⁶⁵⁹ Тут і далі– більшовики.

⁶⁶⁰ Зашифрована назва міста Кобрина (тепер у складі Брестської області Білорусі), де розміщувався штаб 5-ої угорської дивізії.

вийшло, що мала при собі літературу. Авжеж ця література є писана ворогами муки. Це підрив влади та легковаження цілого уряду муки. За цю листівку можна бути дуже багато неприємності. Але я пояснювала, що зміст літератури є мені не відомий, до літературу вручили мені в останній хвилині, так що я не мала часу її переглянути. Взагалі ціла розмова його, це було одне обурення.

А коли лейтенант вийшов з хати. Один з солдатів, що слухав нашу розмову підійшов до мене і сказав, щоб я не журилась, він pomoже. Між 11 год. а 1 год. вночі він має варту і щоб тоді я втікала, зазначив, що тільки не проспати цього часу. Але з втечі нічого не вийшло, бо перешкодив в цьому лейтенант. Ніч пройшла спокійно. На другий день рано приїхали ми до Галини і далі аж до Віри їхали в танку. По дорозі недалеко біля Галини в напрямі до Віри їхали був попсутий міст (хтось в ночі перерізав дошки). Направа мосту зайняла пару годин. Під час направи мосту був цілий час коло мене цей солдат, що пропонував мені в ночі втечу. Але цілий час проходили також інші.

Коли коло год. 9 рано приїхало від Віри панцерне авто з одним лейтенантом, солдати сказали мені, що це добра людина і я можу з ним зовсім відкрито говорити. Він pomoже мені напевно, якщо тільки буде мати змогу. Коротко після цього я звернулась до свого «знайомого» з попереднього вечора, що маю велику охоту втікти. Він вийшов з машини, забравши з собою всіх солдат, за залишивши коло мене лише одного напівсонного. Приготування до втечі робили два рази, одначе за кожним разом коло машини крутився старший солдат, якому лейтенант припоручив на випадок моєї втечі стріляти в мене. Взагалі відношення молодих до мене і старих дуже різнилося. Молоді розуміють наші ідеї, вони хочуть жити, мають досить війни, їм шкода молодости, співчують всім і бачать несправедливість свого уряду. Із старими справа цілком інша, для них добре є як є, на кожному кроці зазначають свою вищість. Вірять, що вони сповнять велику місію. До офіцерів відносяться також різно. Про одного говорять, що з ними можна розмовляти, до іншого краще бути здалека. З офіцерами муки не доводилось мені зустрічатись. Крім тих двох, що мене транспортували, з них один казав, що за таку літературу треба карати, другий казав, що може листівки властиво говорять правду.

Лейтенант, що прибув з Віри він показував мені трикутний червоний прапор з написом в білоруській мові «Геть з німецьким окупантом – не хочемо фашистського режиму». Прапор цей дістали у Галини.

До Віри привезли мене 15.02.44 р. і того самого дня відвезли мене до команди лико. По дорозі і питала я офіцера муку, як може кінчитись моя справа, Але він мене заспокоював, що лико не є такі страшні, щоб не боятися, все буде добре, тільки триматись міцно в руках. З команди лико без розмов відвезли мене до арешту, де пробула я до полудня наступного дня. Вечером 16.02.44 р. викликали мене до полковника командуючого дивізії. Той привітав мене словами: «що Ви шукали у Марусі». Він був в асисті одного старшого лейтенанта (як після довідалась з розвідного відділу). Я йому сказала, що мене вислано для нав'язання торгівлі і заготовки між командами лико і веретено. Вислухав мене уважно нічого не кажучи. На кінець задав одно питання: «звідки Ви прийшли» – «з околиці Ірини». Це було все, я вернула до арешту. На другий день прийшли до мене трьох старшин і забрали мене з собою. З арешту перевезли мене до військової лікарні лика. Там оточили доброю опікою, ставлячи під вікнами коло дверей і на коридори варту. Вікна в моїй кімнаті були закриті, крім того всього пару разів на ніч заглядали через двері чи я ще є. Взагалі дивились за кожним кроком і пильнували кожного руху. Керівництво лікарні мало особисте завдання, бо відвідували мене по декількох разів на день і випитували про різні справи. Головне про що їм йшло, це від кого я прийшла від амоньяку чи від чеколяди, чи говорю по мадярськи чи ні. Мушу признати, що все це робили дуже спритно. Говорили про одні справи, а раптом перескакували на другі справи. обсервуючи при тому моє обличчя. Маю враження, що все це були розвідчики. Приходили часом офіцер, яких пізніше нігде не бачила, ніби відвідуючи своїх хворих солдатів заходили до мене, питаючи де лікар і від того починаючи розмову. Всім на всі питання відповідала я одно і те саме, так що за три дні дали мені спокій.

Доходження в моїй справі провадив полковник розвідного відділу при штабі дивізії лико. Література при мені знайдена дуже його перелякала. Говорив мені зовсім відкрито, що за це буде напевно відповідати перед мукою. Справу погіршало ще і це, що не можна ніяк було переконати, щоб не дивитись на цю справу, як на якусь розвідчу штуку, а щоб повірили в то, що говорю. З моєї справи зробили голосну історію агентки чеколяди. Я робила все, щоб їх переконати що так не є і це мені удалось лише через листа, якого я написала до Високого. В листі писала я зовсім виразно, що зі мною сталося, де я є і що підозрівають мене як агентку чеколяди. Лист був пересланий радйо телеграфічною дорогою, так що коло вечора перестали говорити про агентку чеколяди (видно

прийшла відповідь), а докладніше про інші справи (мені не хотіли сказати, де є Високий). Лиш один раз старшина відводячи мене до («дому») лазарета, казав, щоб він є у Ярини. Дня 17.02.44 р. приїхав Рябий, викликаний спеціально в моїй справі, тепер все прийняло інший оборот. Цей старшина був з розвідного відділу, як і всі інші з якими я зустрічалась. Він говорив добре по російські і українські. В більшості всі розмови велись (...) ⁶⁶¹ мові, тому що лико почали мене випитувати чому я приїхала, які дані мала на це, щоб з ними нав'язати торгівлю. Вони не є нам ворогами, але помогти також нічого не можуть. Лико є малою державою зв'язаною персональною унією з мукою, а властиво кажучи залежні повні від муки. Вони розуміють наші стремління, вони також хочуть мати свою державу, але трудно тепер, ще не час виступати. Зрештою, коли б вони зважились виступити проти муки, то про це мука довідалась б і їх зліквідували б, тому що і між ними є люди, які працюють в хліві. Вони мусять триматися муки, а тим самим пильнувати їх інтересів. Вони хотіли б мені дуже помогти, але не мають на це великої змоги. Мою справу мусять передати до хліва, а там може бути зле. Моя справа не може бути сьогодні легковажена, бо тепер є війна і про лад в середині краю іде перед усім. Взагалі вони не знають чим ця справа скінчиться, що буде в їх силі вони зроблять, щоб помогти. Так говорили мені всі офіцери. Помічалось в них прихильність, але страх перед мукою не давав їй відкрито виявляти. Про їх відношення до муки можна орієнтуватись з питань, які мені ставили, а саме: яке моє відношення до хліва, чи могла б з ним погодитись і з ним працювати, чи працювала коли на дві сторони, чи працювала для муки безсторонньо коштом амоньяку, де працювала і чому, чому з води перейшла працювати в молоко, які мої відношення до Високого, що при ньому робила, як я ставлюсь до нього. Після відповіді питали: чому така невічливість до муки я відповіла, що помічається у всіх амоньяків, а винна у цьому сама мука. Коли б їх відношення було як до людей, а не як до невільників в деяких краях – ситуація була б цілком інша, на жаль, мука забула, що ми такі самі люди як і вони, але в майбутньому, може навіть і швидко переконаються, як дуже помилились.

Полковник слухав цього і всміхався, видно що моє ставлення до цих справ не є йому немилим. Зрештою, поміж ликом а мукою помічалось також велику різницю у відношенні. Мука ставили себе дуже високо. Один зі старшин говорячи про це, що мене швидко віддадуть в руки муки – виразився, « з ціми героями сьогоднішніх

⁶⁶¹ Пропуск у тексті. Очевидно, ідеться про про німецьку мову.

днів дуже тяжко працювати, там людина ніколи не знає, що його чекає, бо одно говорить, а друге роблять».

Дня 18.02.44 р. приступили до закінчення доходження. Було написано протокол так, що можна було знайти жодної зачепки. В протоколі говорилось, що я прийшла до нав'язання торгівлі між амоньяком а мукою. Що мені було доручено зустрітись з старшиною лико, або муки. Це згоджувалось за останніми розпорядженнями хліва, що всіх людей затриманих, які можуть допомогти нав'язати торгівлю з веретенем передавати до хліва до використання. Перед підписанням протоколу полковник прочитав мені його 5 разів. Кажуть все, щоб я добре вважала чи це згідне з правдою. Доки підписала протокол, то я вже вміла його на пам'ять. Далі дали мені ще коротко вказівки що говорити в хліві, чога триматися. Вони зроблять, що тільки зможуть, щоб їй допомогти. Тепер на закінчення мусила я відповісти на декілька питань Рябому і обер-лейтенантові з розвідного відділу:

- 1) що знаю про чеколяду. Відповідь – що знала то подала.
- 2) Все що знаю про лико – де стоять, дух узброєння, умундування, сили відділів. Відповіла так, щоб лико були задоволені.
- 3) Все, що знаю про рух амоньяку–хто керує, яка організація, чи провадить партія чи ні (партія довела совітів до згуби, Німеччину до того чим сьогодні є, і довела до згуби деякі малі держави. Партія не може здецидувати в справах державних – думка лико про партії)

Далі цікавило їх питання – організація армії, її структура, так само як і структура організації. Відносно війська їх цікавило, яке узброєння, умундування, дух війська, командування.

Мої відповіді видавались їм байкою, бо вони уявляли собі, що тут живуть люди, які дикари. Далі цікавило їх звідки командування, це мусять бути фахівці, невже ж у нас такі є. Докладно питали, як стоїть пропаганда, хто нею керує. Дивувались, що пропагандивно-політичні відділи, що пропагандою займаються, бо відділом таким повинні керувати політично дозрілі люди, а звідки вони взялися в нас. Хто провадить пропаганду по селах. Відповідь: є до цього відповідні вишколені люди. Хто їх школив, звідки вони взялися. Відп.: Проводять вишколи цих людей, а після закінчення вишколу люди йдуть до роботи і в праці виробляються. Крім політично-пропагандивного вишколу був ще вишкіл старшинський, підстаршинський, військово-інструкторський, медичний і інші.

Це було для них більш як неможливо.

Питали зв'язки вони взяли ці люди, бо на це треба мати політичну дозрілих людей, фахівців, інтелігентів. Далі спитали, чи ми всі віримо в це, що наша ідея за котру тепер боремося здійсниться.

Відп: ми не тільки віримо, але твердо переконані, що здійсниться і то вже швидко. Коли б навіть мали це довше тривали будемо боротись аж переможемо. Тратити не маємо в цій боротьбі нічого.

Вони зі своєї сторони бажають здійснення наших бажань. Крім того питали, хто керує загальним рухом, а хто керує в цих округах, питали про прізвище командира, керівника пропагандивно політичного відділу і команданта. Чи були коли випадки, що веретено стріляли в лико.

Відп: Прізвищами в нас ніхто не послуговується і зрештою вони нікому не знані. Про бої веретена з ликом я до цього часу не чула.

Дня 19.02.44 р. полковник з розвідного відділу мав мене відвезти до хліва, але відвозив мене поручник з розвідного відділу. Полковник з розвідного відділу і Рябий були вже перед тим в хліві і все полагодили. В хліві прочитали протокол і сказали що в зв'язку з тайним наказом з дня 27.02.44 р. підписаного Грубим з Олени хлів мусить найти людей через котрих зв'яжеться з веретеном, мене хочуть використати в цій цілі. Зараз же задзвонили до Олени і договорились, що на другий день привезуть туди мене ніч з 19.02.44 р. на 20.02.44 провела в тюрмі у Віри. Дня 23.02.44 р. приїхали ми до Олени. Там вже всі чекали на наш приїзд. Грубий якраз кудись виїхав і мав за пів години вернути, тимчасом мою справу полагоджував інший. В хліві на сходах зустріла я знайомого Трутня, що перше працював в Ірини в молоці, а після в хліві той дуже здивувався, коли мене побачив і спитав, що чути в Мотрони, Тамари, Пріські, але я сказала, що в Мотрони ще ніколи не була. Я зі сторони Ярини. На це Трутень відповів, «о це не велика різниця, в Мотрони сходяться все одно всі нитки до одного рішення». В хліві чекали вже на нас, там знов прочитали протокол, на літературу майже не дивилися. Далі почали мене випитувати звідки я прибула, з якого лагера, хто є комендантом. І спеціально цікавило їх які сили озброєння, умундування чи досить амуніції, чи є тяжка зброя.

Відп: умундування різне, частина в німецьких мундурах, частина цивільному, озброєння різне, від кріса до тяжкої зброї, про брак амуніції ніколи не чула, про сили мені не відомо.

Пит: Хто керує сотнями

Відп: Кожною сотню керує старшина, але і є випадки коли керує і не старшина, якщо маємо до цього здібності перевірені в боях.

Пит: Хто утримує порядок (в політичному відношенні), яка має завдання, хто керує, прізвища.

Відп: На це є Органи Безпеки. Завдання мають таке, які у ваших Органах Безпеки. Керує ними якась мало знана людина, прізвище незнайоме.

Пит: як виглядають люди з ваших органів безпеки, чи можна їх відрізнити, як убрані, чи мають якісь особливі відзнаки.

Відп: Відзнак жодних не носять, є одягнені цивільно відрізнити їх не можна, виглядають як і всі.

Про Органи Безпеки випитували, що працювали на цих теренах, що робили крім того. Цікавило їх яке в нас ставлення до членів хліва, чи коли б хтось був би розстріляний чи ні. На це відповіді не дала, тому що в цей момент до кімнати увійшов Грубий і почалося все від нова. Свого часу Грубий вів переговори з люлькою і до нічого не договорився, бо Люлька ставив йому територіальні вимоги, котрих Грубий не мав права вирішувати. Крім того за своєї Праці у Лесі доводилось йому дуже часто зустрічатись з членами перую, але це були дуже молоді люди великі ідеалісти, але політично не вироблені, дійти з ними до чогось було дуже трудно. Тому тепер не хотів би він зустрітись з кимсь з молодих, бо тоді напевно до нічого не дійде. А все таки хотілося б йому цю справу полагодити. Справді це не лижить в великому його інтересі, це лежить в інтересі веретена, щоб ця зустріч відбулась. Його справа стоять добре, але справа веретена не дуже добре і він дуже охотно піде йому на руку.

Йому чеколяда не загрожує, лише веретеніві. (В подальших своїх виводах про конечність торгівлі сам собі заперечує). Оповідає, що більше кількість чеколяди зайняли надію і це саме загрожує Віри, він не хотів би до цього допустити.

Взагалі було б зліквідувати добре, коли б можна було зліквідувати чеколяду коло Марусі. Він хоче допомогти веретеніві і в замінь за зліквідування вище згаданої чеколяди дасть трохи зброї, амуніції і може ліків. Але одного із перших умов торгівлі, це за звільнення всіх овечок і взагалі чи це правда, що всіх інших овечок зліквідовано (тих, що були у веретена). Він хотів би дістати на це відповідь, як властиво є. Кінець кінців ми договорились, що торгівля відбудеться 25.02.44 р. у Віри в хліві. Виставлено мені документ на підставі котрого я могла вільно переїхати на місце призначення і після назад вернутись до Грубого. У Віри в хліві, де я цю ніч перебувала розпочалась знов розмова на політичні теми. Мука говорив, що вони помічають яку велику зробили помилку в

1941 році по відношенню до амоньяка. Коли б це було зроблено війна на кордоні була б вже давно закінчена і не коштувала б стільки жертв. А так не відомо чим це все кінчиться.

На Катрі генерального Комісаріяту Волині і Поділля в Віри і Олени були червоним олівцем зазначені Катерина і Раїда, як лагери веретена, а також ще пари інших знаків, що означали місця постою чеколяди. Лико як і мука дуже цікавились чи коли веретена зустрічаються з чеколядою б'ється, чи ні.

Дня 21.02.44 р. машина з хліва відвезла мене до Галини, а звідам на Хому через Марусю пішла на місце.

Олена

Постій, дня 22.02.1944 року

ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 72–76. Машинопис. Оригінал.

№ 9

23 лютого 1944 р. – Додаток до звіту розвідниці ОУН на Волині «Олени» про переговори з командуванням 5-ої угорської дивізії в Кобрині

Строго тайне

Інформація

1. Лейтенант – з розвідного відділу при штабі дивізії, що стоїть у Високий (180), щуплий, темне рідке волосся, гладко до гори зачесане, подовжене смугляве обличчя, коричневі, глибоко осаджені очі, ніс нормальний, втомлений вигляд лица, літ коло 30, умундування мадярське.

Кінчив університет в Варшаві і там працював в розвідці в користь Мадярщини, в Варшаві взяв собі коханку і завіз додому до Мадярщини, де вистарався їй громадянство. В 1936–1938 року сидів у в'язниці в Румунії за шпигунства. Випустили його, дякуючи певній комбінації, зловили його з матеріалами про стан румунської армії. 1939 році перебував в Галичині, тепер виконує спеціальні доручення

розвідного відділу при штабі дивізії. Дня 18.02.44 р. літав літаком з Кобрин над Луцьк і обсервував дорогу Луцьк–Рівне, якщо не побачив би з літака потрібних даних, мав наказ спуститись на ворожу територію і зібрати потрібні відомости. За 6 місяців кінчається його праця в штабі цієї дивізії (взагалі багато солдатів з мадярської дивізії, що стоїть в Кобрині, за 6 місяців кінчає службу і від'їжджає додому) і від'їжджає до Будапешту. Звідти їде в Берлін, де по покладженню певних справ їде до Львова. У Львові має трьох своїх людей, які провадять якесь підприємство, а властиво працюють по лінії розвідки. Забирає там трьох людей і має від'їхати в Туреччину.

На цивільній стані – адвокат, скінчив право в Варшаві. Знає мови: польську, німецьку, французьку, турецьку, мадярську і трохи італійську.

2. Oberst-лейтенант (полковник) – шеф розвідного відділу при штабі дивізії в Кобрині. Низький, добре збудований, лице кругле темне, волосся темне, зачесаний на гітлерівську, очі малі, дуже неспокійні малі вузькі затиснені уста, літ коло 35.

Вже довгий час працює в розвідці, був пару разів в Туреччині, був в Іспанії під час громадянської війни, в Росії за царя і за большевицької влади.

3. Oberst-лейтенант – комендант мадярської дивізії в Кобрині.

Низький, повне рум'яне лице, темний блондин, зачесаний до гори, веселі мало дуже лагідні очі, як людина дуже добра.

4. Лейтенант – з головного штабу (фон гаупткомандо) армії, що стоїть на українських землях і міститься в Бересті⁶⁶², працює при розвідному відділі.

Середнього росту, постава не військова, обличчя кругле – темне, на лиці прищі великі темні очі, широкі великі брови, волосся темне зачесане на бік.

Мадярські частини дістали наказ⁶⁶³, щоб до УПА, до червоних банд відноситись одинаково. Одначе на цих теренах акції проти нас не ведуть.

До поляків відносяться мадяри не дуже ввічливо, великий вплив на це має польське вислужництво у німців. В Кобрині біля 15.02.44 р. арештовано дві польки, які хотіли випитати дещо в мадярських солдатів про розпорядження мадярських частин.

Ці мадярські відділи, що були на східньому фронті знають російську мову. Багато офіцерів (більшість) знає німецьку мову. В основі мадярські солдати чужих мов не знають.

⁶⁶² Очевидно, ідеться про 8-й угорський окупаційний корпус.

⁶⁶³ «Дістали наказ» дописано зверху олівцем.

Розвідчі органи мадярської армії, що стоять на теренах окупованих німцями, працюють цілком самостійно. Арештованих тримають для себе і самі їх використовують. Розвідку в терені ведуть самі. І інформації збирають виключно для свого використання.

В Кобрині в більшості зараз є польська поліція, є лише в поліції трохи українців і росіян. В'язничну охорону становлять виключно поляки. В місяці лютому в в'язниці в Кобрині сиділо дуже багато людей так мужчин, як і жінок, переважно східняки.

Дня 22.02.44 р. СД з Кобрини вислало в Заболотський район одного селянина, селянина цього затримали були мадяри під селом Замшани. Звільнили його під умовою, що до відділу веретено в Заболотському районі доручив від СД листа. СД покладає дуже багато надії на цю справу, що хочуть зробити не відомо, не точні дані. Подають, що це для нав'язання торгівлі.

Дня 23.02.1944 р.

ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 77–78. Машинопис. Оригінал.

№ 10

[Перша половина 1944 р.] – Інструкція для ведення переговорів з угорськими військами

Інформація

Українське громадянство мусить доложити зусиль, щоб з'єднати симпатії мадярських військових, розміщених на наших землях. З одного боку йде про те, щоб вони не поводитись жорстоко, коли їм доручають пацифікацію наших сил – з другого боку годі забувати, що мадяри це наші сусіди, тому можуть нам чимало допомогти, зокрема можуть прийняти нашу еміграцію, якщо б большевики заняли Галичину і спинились щойно на Карпатах.

З огляду на те необхідно, у місцевостях де розташовані мадярські частини:

- 1) Брати мадярських старшин на квартири,
- 2) Входити у товариські взаємини з мадярами, запрошуючи їх до українських домів. Годі зраджуватися можливими першими

труднощами і залишати мадярів на впливи поляків, які настроюють мадярів неприхильно до нас. При налаштуванні товариських зв'язків головна роля припадає бувшим австрійським старшинам, як товаришам зброї Першої світової війни, та жінкам. З огляду на рівень мадярської товариської культури, взаємини з мадярами не є прикрі.

3) Запрошувати мадярів на наші мистецькі імпрези, даючи в них якнайбільше фольклорного матеріалу українського та по змозі мадярського (мадярські оперетки, мадярські пісні й танки у реквієвих програмах, мадярські композиції у концертах). На приватні приняття для мадярів запрошувати людей з добрими голосами, щоб при столі заспівати кілька популярних мадярських мелодій. В розмовах дискретно підкреслювати схожість українського та мадярського фольклору, темпераменту, естетичних замилювань.

4) Старатися здобути у мадярів пошану для українців:

а) На товариські зустрічі з мадярами запрошувати лиш українців з бездоганим товариським уложенням;

б) В розмовах знайомити мадярів з нашою культурою та історією (зокрема з фактами, що підкреслюють політичну зрілість), – уважаючи, що б не нудити співбесідників ані не викликувати у них неспаку дешевою, крикливою самореклямою.

5) В розмовах порушувати такі теми (дискретно, помірковано, буцімто без тенденцій):

а) українці ставляться здавна з симпатією до мадярів: люблять їхній фольклор, шанують за завзяту, незалежну вдачу. Від 1920–1938 р. українці виступали дружньо з мадярами за кордони як ревізіоністи, поборюючи несправедливі кордони;

б) українсько-мадярський зудар на Закарпатті мав епізодичний характер. Карпато-Українська держава повстала як реакція проти чеського централізму без протимадярського вістря. Заатакована мусіла боронитися – а це викликало чисто емоційний відгук серед українського громадянства. Живучи довгі роки в неволі, серед жорстоких незалежницьких змагань, українці хотіли за всяку ціну мати якийсь зав'язок держави, базу дальших змагань. Випадково той зав'язок створився саме на Закарпатті – дарма, що це терен неприхожий до того, замалий, положений поза природньою межею України.

в) нині одинока ціль українців – створити державу та утримати за всяку ціну. Щоб те було можливе, необхідна прихильна постава сусідів. Осередок української держави не лежить на маленькому Закарпатті ані на куди більшій румунській займанщині⁶⁶⁴, дарма що

⁶⁶⁴ Йдеться про Північну Буковину та Бессарабію.

там положення гірше, що почування українців до румунів справді вороже. Соборництво – максимально ідеологічна програма, це ціль кожного народу, але нині глядимо на неї реалістично, коли бачимо, як важко здійснити основну вимогу – незалежність.

г) і український і мадярський нарід заінтересовані в державному існуванні обох народів. І українці, і мадяри загрожені імперіалістичними апетитами московського і німецького імперіалізму. Зокрема небезпечною для обох народів є Росія. Коли буде існувати самостійна українська держава московські імперіалісти, не маючи безпосередніх кордонів з Румунією та Мадящиною, будуть мусіти зрезигнувати зі своїх планів експансії на Балкан. Це в першу чергу відноситься до большевиків, яких ціллює є большевицька Європа. Оба народи достаточо пізнали большевизм і оба проти нього боролися. Адміралові Горті вдалось зберегти Мадярщину від комуністичних банд, а Україна незалежно від героїчної боротьби в 1918–1921 рр. впала під ударами большевизму. Большевизм, який тоді насиллям згнобив Україну, сьогодні загрожує всьому світу. Щоб усунути цю небезпеку, треба співпраці всіх свободолюбних народів для спільної боротьби проти імперіалістів під гаслом вільних національних держав всіх народів. Тому якраз треба якнайстислішої співпраці українського і мадярського народів на площині взаємного визнання і пошани.

б) В розмовах старатися з'ясувати собі відповідь на такі питання:

а) яка постава мадярської опінії до нас? Які прояви прихильності чи неприхильності?

б) Чи поляки стараються вплинути на поставу мадярів до нас? В якому напрямі, якими засобами, з яким успіхом? Як найкраще нам протиділати?

в) Чи мадяри бояться наших майбутніх ревіндикацій на Закарпатті? Чи легко успокоїти ці їхні побоювання?

г) Чи мадяри бояться большевицького наступу? Як уявляють собі оборону перед ним? Чи розуміють, яку вагу мала б мати для них українська армія, що боронила б Галичини – хоча б у Карпатах?

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 4. Машинопис. Друкований примірник.

Опубліковано: Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 64–71.

№ 11
4 червня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту
В. Логвиновича

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого ЛОГВИНОВИЧА Владимира Степановича

ЛОГВИНОВИЧ В. С., 1911 года рождения, уроженец м. Домбровица, Ровенской области, по национальности украинец, гражданин СССР, образование незаконченное среднее, из служащих, женат, со слов не судим, до ареста находился на нелегальном положении в Домбровицком районе.

4-а июня 1944 года

(Допрос начат в 9 ч. 30 мин)

(...)

Вопрос: Расскажите подробнее о вашем участии в УПА.

Ответ: Как-то раз в конце сентября 1943 года ко мне домой пришел неизвестный мужчина и передал мне письменное распоряжение за подписью Домбровицкого районного «господарчого» (хозяйственника) «ХОМА» немедленно явится к нему для переговоров в с. Орвяница, Домбровицкого района.

На следующий день я пошел по указанному адресу:

«ХОМА» рассказал мне об организации УПА, ее целях задачах и предложил мне стать статичным хозяйственником в м. Домбровица. Я ответил согласием. Тогда де «ХОМА» присвоил мне псевдоним «ВЕРНИДОЛЯ» и сказал, что моим непосредственным руководителем будет кущевой хозяйственник ТОМКО Степан Павлович, под псевдонимом «ТАРАС», проживающий в м. Домбровица.

Таким образом я стал активным участником УПА.

В круг моих обязанностей, как станичного «господарчого» входило проведение организационной работы среди населения по сбору продуктов питания и одежды для нужд УПА.

Получая через кущевого разнарядку от районного «господарчого» «ХОМЫ» я предупреждал об этом население м. Домбровица, составлял ведомости по дворам. Каждое хозяйство было обязано сдать натурой в пользу УПА: 8 кгр. ржи с гектара имеющейся земли, десять килограмма овса, 6 кгр. ячменя и 50 кгр. картофеля. Все эти поставки по м. Домбровица мною были выполнены.

Кроме того, по своей личной инициативе, я собрал и передал для нужд УПА свыше 60 кур и 70 пар сапог, а также одеяла, белье и другие виды вещевого довольствия.

Все собранное я отвозил в село Орвяница и сдавал «ХОМЕ». Каким образом «ХОМА» обеспечивал доставку собранного мною продовольствия и вещдоговольствия в УПА, мне неизвестно.

Эти, собственно, исчерпывается моя практическая деятельность, как хозяйственника оуновской вооруженной банды, именуемой ее главарями «Украинская Повстанческая Армия».

Вопрос: Какое участие вы принимали с оружие в руках в бандитской деятельности УПА?

Ответ: К вооруженному бандитизму УПА, в узком смысле этого слова, я не причастен.

Вопрос: Что вам известно о связи УПА с немцами и их «союзниками»?

Ответ: Эта связь имеет место и, как это будет видно из эпизода, о котором я сейчас расскажу, она носит антисоветский характер.

Лично мне в начале текущего года пришлось принять участие в переговорах между представителями УПА и командованием венгерских частей на территории Западной Украины.

Этим переговорам предшествовали следующие обстоятельства:

Одна из венгерских частей, отходящих под ударами Красной Армии на запад, в первых числах декабря 1943 года расквартировалась в м. Домбровица.

Поскольку в это время в м. Домбровица не было ни одного врача, все население местечка за медицинской помощью обращалось к врачу венгерской воинской части, который за крупную плату занимался на дому частной практикой.

6-го января 1944 года, заболев, я обратился к этому врачу (фамилии не помню), который проживал в доме БНАХА, возле костела. После этого, как врач осмотрел меня, мы с ним разговорились, он хорошо владел польским языком.

Во время этой беседы венгерский врач, узнав, что я украинец и живу долго в этих местах, обратился ко мне с вопросом, не знаю ли я, где находятся «украинские повстанцы-бандеровцы»,

так как командование венгерских частей намерено вести с ними переговоры.

Полагая, что венгерский врач просто провоцирует меня, с целью установить мою принадлежность к УПА, с тем, чтобы меня арестовали, я ответил, что о «повстанцах» ничего не слышал. На этом наш разговор закончился и я ушел.

На следующий день я специально выехал в с. Орвяница и рассказал «ХОМЕ» о моем разговоре с венгерским врачом.

«ХОМА» внимательно выслушал меня и сказал, что об этом случае он доложит своему командованию.

Через день ко мне в м. Домбровица прибыл связник УПА и вручил мне конверт с двумя записочками.

Первая записка была адресована на мое имя и гласила:

«Друже ВЕРНИДОЛЯ!

При этом направляю вам письмо-обращение к командованию венгерской части в м. Домбровица. Немедленно занесите к известному вам врачу. За неисполнение приказа будете отвечать в соответствии с законами УПА военного времени.

Командир группы УПА «Волынец».

5 января 1944 г. Ставка.»

Вторая записка представляла собой обращение к командованию венгерской части и была следующего содержания:

«Командование венгерских войск!

Нам стало известно, что командование венгерских войск в м. Домбровица имеет желание вступить в переговоры с командованием УПА.

Для проведения этих переговоров прошу завтра прибыть в село Берестье, Домбровицкого района в составе 5 человек с личным оружием.

Командир группы УПА «Волынец».

5 января 1944 года. Ставка.»

Я в тот же день отнес это письмо врачу, который, ознакомился с его содержанием, обещал немедленно доложить командованию.

Однако, как мне стало известно потом, мадьяры в условленный день на переговоры в с. Берестье не приехали.

Спустя два дня в м. Домбровица я встретился с врачом, которому относил письмо командира группы УПА «ВОЛЫНЕЦ». Он

сказал мне, что командование венгерской части согласно вести переговоры с командованием УПА и для этой цели он просит меня сейчас же отвести венгерскую делегацию в штаб «ВОЛЫНЦА». Я пообещал. Врач ушел и через полчаса приехал на бричке, заявил, что делегация сейчас не поедет, а первичные переговоры будет вести он, специально на то уполномоченный командованием части.

Сев в бричку, я поехал с врачом с начала в с. Орвяница к «ХОМЕ», но там его не оказалось. Узнав от связного «ХОМЫ», что последний вместе с другими руководящими участниками УПА находится в селе Працюки, Дембровицкого района, я с врачом направился туда.

Прибыв в село Працюки, при помощи связного, я быстро разыскал «ХОМУ», который узнав кого я привез, вышел на встречу врачу, помог ему сойти с брички и повел нас в одну хату. Там в это время находилась группа лиц, среди которых, как я впоследствии узнал, были: шеф «службы безопасности» одного из отрядов или групп УПА-«ШВОРНЫЙ»⁶⁶⁵, лет 35, низкого роста, лицо круглое, шатен, уроженец Галиции; «проводник» оуновской организации надрайона или округа (какого именно не знаю) под псевдонимом «ТРЕТИЙ»⁶⁶⁶, 38 лет, выше среднего роста, круглолицый, уроженец Галиции; районный руководитель оуновской организации «ГАЛАЙДА»⁶⁶⁷, лет 32, среднего роста, продолговатое лицо, уроженец житель с. Орвяница, Дембровицкого района и еще ряд других участников ОУН и УПА, которых я не знаю ни по фамилии, ни по кличкам.

Как только венгерский врач вошел в дом, «ТРЕТИЙ», который являлся старшим по положению среди присутствующих, подал ему руку. Остальные последовали приему «ТРЕТЬЕГО».

Врач сразу заявил «ТРЕТЬЕМУ», что переговоры вести он не уполномочен, а только передаст просьбу командования венгерской части направить с ним представителя УПА для ведения переговоров непосредственно в штаб части, причем

⁶⁶⁵ Михайло Серета («Шворний») (1922–1945) – референт СБ та комендант загілля ВО «Заграва» (1944 р.). У 1944–1945 рр. – керівник ВСБ ЗГ «ЗЗ» («Завихост»), референт СБ Ковельської округи («Славута»). Поручник СБ від 22 січня 1948 р.

⁶⁶⁶ Анатолій Татура («Архип», «Третій») (1912–1945) – співробітник СБ ВО «Заграва», політвідділу 4-ї ВО «Тютюнник» (1944). Співробітник, політичний референт проводу східного краю (ПСК) «Одеса» (1944–1945).

⁶⁶⁷ Трохим Ляхман («Галайда») (1920–1944) – референт СБ Мізочьського району (1944).

представителя УПА, выехавшим на переговоры, гарантируется полная безопасность.

«ШВОРНЫЙ», «ТРЕТИЙ», «ГАЛАЙДА», посоветовавшись между собой, в свою очередь попросили врача передать командованию, что в штаб они не поедут, а будут ждать представителя командования в с. Орвяница.

Врач уехал обратно в м. Домбровица, «ШВОРНЫЙ», «ТРЕТИЙ», «ГАЛАЙДА», «ХОМА» и я отправились в село Орвяница.

Спустя 2–3 часа в с. Орвяница прибыл командир венгерской части в сопровождении адъютанта и врача, переговоры начались.

Делегацию УПА представляли: «ТРЕТИЙ», «ШВОРНЫЙ», «ХОМА» и я.

Нужно сказать, что обстановка на участке фронта в районе м. Домбровица в этот момент сложилась для венгерских частей, как для немце[в], крайне неблагоприятно.

Советские войска, в результате умелого обходного маневра, овладели м. Домбровица и венгерские части, дислоцировавшиеся там, стали в беспорядке отступать.

Таким образом мадьяры очутились в мешке и неминуемо должны были быть уничтожены частями Красной Армии.

Вступив с нами в переговоры, мадьяры, будучи хорошо осведомлены о нашей деятельности, преследовали цель, при помощи главарей банд УПА выйти с оружием. Последние также были осведомлены о положении мадьяр.

Как мне рассказал «ТРЕТИЙ» (он хорошо владел немецким языком, на котором велись переговоры), в ходе переговоров он, обращаясь к командиру венгерской части заявил, что на войне счастье изменчиво и что если сейчас наступает Красная Армия, то завтра может быть счастье улыбнется немца венграм.

«ТРЕТИЙ», как он рассказал мне далее, заверил командира венгерской части, что он гарантирует, что ни один волос с головы отступающего немецкого или венгерского солдата не упадет и УПА поможет окруженной части выбраться из кольца советских войск, но за это он «ТРЕТИЙ» требует от венгров оружие с боеприпасами, которые будут им использованы против «общего с УПА и венгров врага большевиков».

По словам «ТРЕТЬЕГО», командир венгерской части в свою очередь заявил, что венгры уже давно интересуются действиями УПА и хорошо изучили программу украинских националистов,

борющихся за создание «дружественного Венгрии Украинского Самостоятельного Государства».

Переговоры с мадьярами протекали в атмосфере сердечности и взаимного понимания и поэтому очень быстро обе стороны пришли к обоюдному соглашению.

Конкретно был заключен следующий договор:

Командование УПА берет на себя обязательство провести венгерскую воинскую часть, в состав которой входило также подразделение немецкой жандармерии, из района окружения, через линию фронта до г. Луцка, где в то время размещались основные венгерские вооруженные силы на советско-германском фронте.

Командование УПА гарантирует мадьярам беспрепятственное передвижение по территории контролируемой группой УПА и, в случае необходимости, своими силами будет прикрывать их отступление.

Командование венгерской части обязуется также передать УПА два тяжелых миномета, один станковый пулемет с запасами патронов к нему и некоторое количество автоматов и винтовок.

Когда переговоры были закончены «ТРЕТИЙ» тут же дал распоряжение своему связному немедленно выделить специальных проводников для венгерской части и одновременно получить у последней предусмотренное договором оружие и боеприпасы.

Как позже я узнал от «ТРЕТЬЕГО» вс[я] венгерская часть без потерь, со всем вооружением, техникой и обозами, была выведена проводниками УПА из окружения, за что передала нам обещанные минометы, пулеметы и патроны.

ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 1. – Арк. 285–289 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 12
28 червня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту
С. Трохимчука

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого ТРОФИМЧУК Степана Климентьевича⁶⁶⁸

ТРОФИМЧУК С. К., 1909 г. рождения, уроженец и житель м. Тучин, Тучинского района, Ровенской области, по национальности украинец, гражданин СССР, грамотный, женат, ранее со слов не судим.

28 июня 1944 года
(Допрос начат в 10 ч. 20 м.)

(...)

⁶⁶⁸ Трохимчук Степан («Кирея», «Недоля») (1909–1944) – під час німецько-польської війни 1939 р. служив у Війську Польському, потрапив у полон, перебував у таборі для військовополонених у Гаммері (Вестфалія), потім працював у маєтку німецького фермера у м. Нейштадт (Судети) та на військовому заводі у Дрездені. Член ОУН з 1941 р., вояк легіону «Роланд» (липень–серпень 1941 р.), з травня 1942 р. у допоміжній поліції, заступник коменданта поліції Тучинського району, з кінця 1942 р. коменданта поліції Гощанського району (Рівненщина). У січні 1943 р. за наказом Тучинського районного проводу ОУН покинув службу в поліції і з табельною зброєю перейшов у підпілля. З березня 1943 р. відповідальний за формування сотень УПА у Тучинському та Гощанському районах, що згодом увійшли відповідно до складу куреня «Кватиренка» та «Ясеня». З початку 1944 р. за завданням Рівненського надрайонного проводу керував набором та військовою підготовкою вишкільного куреня УПА ВО «Богун» на території Тучинського (№ 30) та Олександрівського (№ 20) районів з базою на Пустомитівських хуторах. У квітні 1944 р. у пустомитівських лісах командував обороною чотирьох сотень УПА («Левадного», «Вихора», «Очмана» та «Дубчака» чисельністю до 500 чол.) проти наступу внутрішніх військ НКВД, після якого повстанці були розпорошені та змушені відступити в глибину лісу. У середині квітня 1944 р. курінь «ім. Робітницького» під командуванням «Недолі» у складі сотень «Квітки», «Трясила» й «Очмана» та підстаршинської школи на чолі з Хомою Литвиноком («Луговим») увійшов у підпорядкування ВО «Заграва». Після розпуску куреня до червня 1944 р. виконував функції організаційно-мобілізаційного референта Тучинського та Олександрійського районів. З 9 червня 1944 р. був призначений командиром загону у складі з'єднання «Хмельницький», ВО «Тютюнник», однак вже 16 червня був арештований органами НКВС. Подальша доля невідома.

Вопрос: Какая существенная связь между главарями банд УПА и командованием оккупационных войск на Украине?

Ответ: Еще в конце 1943 года надрайонный⁶⁶⁹ орг. моб. комендант «САМАРА» лично мне передал официальное секретное распоряжение главного командования УПА, которым категорически запрещалось всем подразделениям УПА вступать в какие либо боевые действия с румынскими и венгерскими частями, находившимися на территории Украины, в качестве союзных войск Германии. О всех возникших случаях столкновений банд УПА с румынскими и венгерскими частями на территории действий моего куреня, я должен был немедленно доносить «САМАРЕ», как о чрезвычайном происшествии, локализуя эти столкновения на месте.

Мне также известно, из разговоров с надрайонным руководством ОУН, что в январе 1944 года части УПА посетила делегация командования венгерских войск на Украине, возглавляющаяся венгерским генералом⁶⁷⁰.

В ряде мест специально для этой делегации был проведен смотр частей УПА. Было ли заключено какое либо соглашение между командованием УПА и венгерским генералом и какое именно – мне неизвестно.

Вопрос: Проводили ли возглавлявшиеся вами лично банды какие либо действия против оккупантов?

Ответ: Нет, не проводили, поскольку, как я уже показывал, на это я имел запрет.

ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 1. – Арк. 118–119. Рукопис. Оригінал.

⁶⁶⁹ Рівненського надрайону.

⁶⁷⁰ Ідеться про полковника Ф. Мартона.

№13
Початок липня 1944 р. – Німецька підробка наказу
Головного Командування УПА
про відносини з угорськими військами

Ставка Верховного Головнокомандувача УПА
11.789/44. D.Z.Dr.N.: P:D:

Україна понад усе!
Смерть окупантам!

Наказ № 896

Радянська орда знову розпочала наступ у нашій країні. Водночас уперед прорвалася і німецька армія, щоб знищити свого ворога. Наші героїчні солдати вже не раз і без німецької допомоги завдали врат у рядах противника.

Разом з тим є випадки, коли наші окремі групи з власної ініціативи роззброювали німецьких та угорських солдат. Це їхній самостійний вчинок, через те таких солдат слід передати військовому суду.

Угорські солдати надають нам велику допомогу у перемозі над советами. Сміливо можемо сказати, що сьогодні нами досягнуто вже того порозуміння, якого на військових та політичних теренах до цих пір з угорцями досягнути не вдавалося. Не можна вести безумну боротьбу за жменьку землі (Закарпаття) і водночас нашу найкращу Батьківщину – більшу за територію Франції, – віддати Москві. Негайно слід звернути увагу наших солдат на можливість співпраці Великої України та Угорщини. Той, хто цього не знає, або не хоче порозуміти, той нездатний для того, щоб стати членом нашої визвольної акції.

Нам слід підтримувати з Угорщиною добросусідські відносини. У нас немає жодних територіальних претензій до Угорщини і через те ми хочемо бути з нею у добрих сусідських стосунках. Угорці пізнали ціну нашої зброї і в разі потреби із задоволенням допоможуть нам. Той, хто намагається зіпсувати ці добрі відносини, того слід виключити з рядів Визвольної Армії. Такого солдата слід засудити на смерть, бо в наших рядах не може знаходитися така постать, яка не виконує накази командування нашої Визвольної Армії.

Не робіть нічого такого, що принесе нам шкоду!
Хай живе порозуміння з нашими сусідами!
Смерть імперіалізму!

ЗУЗ. Головнокомандувач бойової групи
Української Повстанської Армії
Генерал Зубенко Богдан

*Hadtörténelmi Levéltár (HL). – Röplapgy. IV/313. – Sz. 1. Копія.
Машинопис. Переклад з угорської.*

№ 14

Липень 1944 р. – Оглядовий звіт підпілля ОУН про антиукраїнські акції угорських військ в Галичині у першій половині 1944 р.

Протиукраїнські виступи мадярів
(Вістки за час від січня до липня 1944 р.)

12.01.1944 р. мадяри, що верталися з фронту у Львів, вбили в Малехові українця Пубиса. Стріляли також до інших прохожих людей.

31 січня 1944 р. військовий мадярський відділ в числі 80 вояків сильно пограбував українське село Смідин Седлищанського р-ну, мадяри понабирали з млину усю муку й збіжжя й ограбили до щенту ті господарства, в яких хто-небудь пішов у повстанці. Крім того порозривали мінами сховища, що їх люди поробили собі в лісі.

29 березня 1944 р. більші мадярські військові відділи знищили до тла українське село Пукасівці пов. Галич. Це мала бути відплата за пропавших в селі 7 мадярських вояків-дезертирів. Мадяри знущалися по-дикунськи над жінками й дітьми та стріляли й палили живцем безборонних людей. Всього загинуло 13 осіб українців. Згоріло 93 будинки в Пукасівцях – 27 господарств у сусідньому селі Курилові. В вогні пропало також 243 штуки домашньої худоби. Решту майна напасники забрали з собою. Люди пізнали між мадярами 10 поляків з Галича.

В деяких повітах Галицького Підкарпаття мадярські військові відділи виявили себе запеклими ворогами українського народу.

Це відноситься зокрема до тих мадярських частин, які стояли на квартирах по польських колоніях і домах.

6.04.1944 р. мадяри на спілку з поляками по-дикунськи погромили село Мізунь біля Долини. Ограбили село, почали палити хати і мордувати людей. Вбито до 80 осіб, спалено 34 господарств. Дальший погром села припинили німецькі вояки, що саме надїхали. Німці вбили 5 мадярів.

На другий день мадяри не допустили до похорону жертв погрому. Місцевого пароха о. Гаврилюка мадяри забрали з собою. По кількох днях знайдено його трупа з відтятими вухами й носом та виколеними очима.

7.04.1944 р. мадяри відбили від большевиків село Милування пов. Станиславів і погромили його по-дикунськи. За тиждень постою в селі мадяри забрали від селян всі кури, заграбували все збіжжя, одяг, полотна і т. д. Взяли також 118 курей, не зважаючи на весняні роботи в полі. Знущанню над людьми не було кінця. В селі не було ні одної родини, а може й ні одної особи, яка не була б покривджена мадярами. Мадяри били на вулиці всіх стрічних людей, часом по безтями і то без жадної причини. На Великдень не пустили людей до церкви, тільки приволокли священника правити для них Полеву Службу Божу. Крім того згвалтували 3 жінки, а в інших одну збили до крові за опір. По проході до Милування мадяри спалили 100 господарств, і відому сільськогосподарську школу. Будинки перед запаленням облили бензиною. Підпалюючи школу, глузували, що це горить партизанський осередок. В криївці під одною підпаленою мадярами хатою, згинуло 6 осіб. Дальших 5 впало від мадярських куль.

При наступі на большевицькі позиції між 7–10 квітня 1944 р. мадяри нарочно (без військової потреби) спалили Стриг[а]нці, Рошнів і Милування в Станиславівщині. Згоріло до 130 господарств.

7.04.1944 р. в с. Заріччі мадяри спалили 25 господарств і обстріляли 15 українців.

В селі Юрківка розстріляли 3-ох людей, на яких місцевий комуніст сказав, що вони партизани. Село важко пограбували.

В с. Забереже розстріляли одного господаря, спалили 2 господарства й забрали 75 штук худоби й коней.

В с. Іванківка забрали 100 коней, 140 возів і всю пащу.

В с. Грабовець застрілили одного господаря, що не зручно переводив їх через річку.

В погромі села Копанки пов. Калуш в днях 11–20.04.1944 р. брали участь також мадяри. Вони були «охороною польських бандитів», що грабували, палили й убивали українських громадян. На чолі мадярського «охоронного» відділу стояв офіцер поляк.

Під час воєнних дій в Коломийщині виявилось, що малярська армія дуже скомунізована. Малярські жовніри йшли масово й добровільно до большевиків в полон. Полонених малярів большевики використовували пізніше як розвідників у малярському заплілі.

В Коломийщині мадяри застосовували дикий терор по відношенню до українського населення. Під покришкою поборювання партизанщини зграбували й знищили села від Кут аж до Слободи Рунгурської. При тому допускалися ганебних масових гвалтувань жінок.

В селі Пилипах мадяри влаштували дикий погром під претекстом, що в селі замордовано кількох малярів. Погромники ростріляли частину людей на місці, а 150 мужчин повели на Мадярщину. В горах відділ УПА відбив арештованих.

Мадярський терор в Коломийщині дався так сильно в знаки українському населенню, що воно воліло вже радше бути під большевиками. Напр., населення Рунгур втікало до большевиків. В Рунгурах мадяри вистріляли майже третину населення за те тільки, що тут квартирували большевики.

30.04.1944 р. мадяри відбили село Ланчин. Між трупами большевиків мадяри найшли також озброєних цивільних людей. Це були поляки й жида Надвірної. Розлючені мадяри почали палити хати й мордувати невинне українське населення. Застрілили до 60 людей, ранили ок. 50 і спалили до 200 будинків.

21.04.1944 р. в с. Мочарка мадяри ростріляли всіх евакуйованих зі Сходу.

21.04.1944 р. мадяри в числі 45 брали участь в погромі села Кропивники пов. Калуш. Вони також зібрали в селі 30 закладників, з яких 26 по дорозі до Кал[у]шу, правдоподібно, розстріляли. В Кропивнику спалено понад 340 господарств.

30.04.1944 р. малярське командування в долині Прута (Коломийщина) видало для цивільного населення ряд документальних рішень. На їх підставі гонведи застосували негайно до місцевого населення індивідуальний і масовий терор в формі: а) інтернування боєздатного чоловічого елементу від 16–50 літ; б) масових політичних арештів.

Акцію інтернування переведено в селах: Ворохта, Яблониця, Татарів, Микуличин. Інтернування злягровано в Яблониці, а частково в Микуличині. – Політичні арешти переведено в селах: Ямна, Делятин, Лоева. Всіх арештованих приміщено в спеціальному лагрі. – Гонведи пильно пошукували за українськими повстанцями й членами ОУН.

В с. Боднарові (Станиславівщина) в квітні 1944 р. мадяри розбили українську кооперативу, забрали 5 кірців цукру й роздали місцевим полякам.

В квітні й травні 1944 р. мадяри на спілку з поляками напали кілька разів на села Посіч і П[а]ци[к]ів пов. Станиславів. Мадяри арештували українців і катували їх тільки тому, що поляки твердили, що згадані українці роззброювали мадярів.

Зі Станиславівщини звітували дня 1.05.1944 р.:

«На терені Станиславівського повіту ставилися мадяри до місцевого населення на 100% гірше за червоноармійців, а ще гірше німці. З мадярами було в двоє більше жидів. Жиди також грабували населення, загрожували людям чересними мадярськими гранатами (Підлужже, Ганусівці).

В с. Юрківка мадяри розстріляли 10 осіб. Розстріляли:

1. Бельбас Дмитро.
2. Бельбас Іван.
3. Бабій Василь.
4. Вівчарик Калина.
5. Вовк Федір.
6. Гвоздецький Василь.
7. Гвоздецький Яків.
8. Григорович Юлія д. Івана.
9. Макара Василь.
10. Сторожук Михайло, член ОУН, зв'язківець.

6.05.1944 р. мадяри спалили ок. 100 господарств в селах Глибівка й Саджава пов. Станіславів та розстріляли 36 українських селян. Так вони пімстилися за свою поразку в бою з українським збройним відділом.

8.05.1944 р. мадяри арештували в Цуци[л]ові на донос польки Тетяни Григорчук двох українських самостійників. Під час переслухання арештованих тортурували, а опісля розстріляли.

10.06.1944 р. мадяри перевели примусову евакуацію села Іванівка пов. Надвірна. На кожне господарство призначили тільки одну підводу. Решта людського майна пропала. В дорозі до Надвірної багато підвод відбилосся від валки й втекло з під конвою.

10.06.1944 р. під час облоги в с. Парище пов. Надвірна мадяри ранили розривною кулею повітового спец. кур'єра ОУН Ганжу. Раненому вдалося втекти.

10.06.1944 р. на полонині Скупова біля Яблониці, пов. Коломия, двох мадярів застрілили ройового УПА – Лева.

26.06.1944 р. група мадярів зловила й згвалтувала українку Євдокію Степан, евакуйовану зі с. Рунгурів. Тому що жінка завзято оборонялась, мадяри її за то побили й ушкодили око.

30.06.1944 р. в Жаб'є мадяри розстріляли одного українця, при якому знайшли зброю.

...Мадяри, які квартирували в липні 1944 р. по селах Станиславщини, строго заборонили вояками-українцям з Закарпаття розмовляти з місцевим українським населенням».

З Буковини повідомляли 28.06.1944 р.:

«Мадяри поводяться дуже брутально й забирають все, що попаде, а головно худобу й птицю. Населення ставитися до них ворожо...»

Інші вістки:

Один мадярський майор в розмові з українським священиком в с. Білоберезці пов. Косів сказав, що військовий провід Мадярщини рахується серйозно з можливістю створення самостійної України. Мадяри сподіваються, що Україна зрезигнує з Закарпаття й на ту ціну отримає піддержку Мадярщини в своїй експансії на Схід. Мадяри радо згодяться на переселення українців з Закарпаття на Схід. В той спосіб українсько-мадярська границя стане найкращою й найбезпечнішою в Карпатах.

В половині березня 1944 р. на підставі зарядження мадярським урядом амністії, звільнено з мадярських тюрем всіх політ. в'язнів українців, що були засуджені за націоналістично-самостійницьку роботу. Всім їм привернено громадянські права⁶⁷¹.

Самі мадярські старшини в розмовах з українською інтелігенцією говорили про те, що при роззброєнні мадярських частин відділами УПА, не впав ані мадяр, всіх їх відіслано свобідно на Мадярщину.

ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 1–4. Копія. Машинопис. Без автора.

Аналогічна копія: Архів ЦДВР (Львів). – Ф. 9. – Т. 20. – Спр. 16.

⁶⁷¹ Більшість підпільників ОУН, засуджених угорським військовим трибуналом на Ковнерівському процесі в Мукачеві у липні 1942 р., була амністована регентом М. Горті в день його народження – 5 грудня 1942 р. У червні–серпні 1943 р. їх було направлено на «перевиховання» у спортивно-оздоровчий табір Сентендре поблизу Будапешта, після чого угорська влада дозволила їм повернутися до навчання. 22 березня 1944 р. з угорських таборів і тюрем були амністовані члени крайового проводу ОУН на Закарпатті (А. Цуга, Д. Бандусяк, М. Габовда, М. Орос та ін.).

№ 15

24 липня 1944 р. – Протокол допиту Б. Скипало

Протокол допроса

свидетеля Скипало Бенедикта Ивановича

Скипало Б. И., 1919 г. рождения, уроженец и житель г. Кошице, Чехо-Словакия, по национальности словак, образование высшее, учитель, поданный Чехо-Словакии, член фашистской партии «Словенска еднота» с октября 1939 г., холост офицер венгерской армии в чине прапорщика.

С 1 февраля с. г. по 29 мая с. г. участник банды украинско-немецких националистов.

Адрес: г. Киев, Лукьяновская тюрьма.
24 июля 1944 г.

Об ответственности за дачу ложных показаний по ст. 89 УК УССР предупрежден.

Вопрос: Что вам известно о бандитской деятельности немецко-украинских националистов?

Ответ: Еще находясь на ст. Христиновка Киевской области получил приказ за подписью адъютанта 25 пехотной дивизии Венгерской армии – подполковника Вашвари в котором доводилось до нашего сведения о существовании на Украине бандеровской организации борющейся за «самостийную Украину». Этим приказом нам было велено никаких репрессий против бандеровцев не проводить.

В конце декабря 1943 г. я был вызван на офицерское собрание в дивизию, в м. Песковое, возле г. Костополя, Ровенской области.

На этом собрании выступил командир 25 пехотной дивизии – генерал Калмань [Кальман] Имре, который заявил:

«Господа офицеры! Сейчас мы с вами находимся на территории, которая кишит партизанами. Тут вы можете встретить и польских, и советских, и наконец, украинских партизан. Последние именуются бандеровцами (по имени своего вождя Бандеры).

Поэтому Вам необходимо разобраться против кого-же мы ведем борьбу?

Разъясняю: Советских и польских партизан уничтожать, украинских партизан-бандеровцев не трогать, так как против нас они борьбы не ведут».

Кроме этого из разговоров с такими офицерами мне было известно, что бандеровцы сами ведут борьбу против советских партизан. Прапорщик Шипож, командовавший взводом, размещавшемся в м. Столин, Ровенской области, рассказывал мне, что в Западной Украине значительно легче нести службу, чем в восточной, так как тут бандеровцы против венгров не выступают и даже относятся к ним доброжелательно, помогая вести борьбу с советскими партизанами.

Из разговоров с руководителем банд мне также известно, что ряд банд немецко-украинских националистов находятся по ту сторону фронта, у немцев. В конце апреля 1944 года главарь одной из банд «Чорнота» ушел к немцам с целью перевести эти банды через линию фронта для активизации борьбы с советской властью, так как за последнее время, в результате боестолкновений с воинскими частями, банды бандеровцев потеряли значительную часть своего состава.

Записано с моих слов верно, прочитано на понятном для меня языке, в чем и расписываюсь.

Скипала

Допросил: Зам. Нач. Отделения ОББ НКВД УССР
ст. лейтенант Госбезопасности (Вайсберг).

*ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67430. – Т. 3. – Арк. 115–118. Рукопис.
Оригінал.*

№ 16

26 липня 1944 р. – Доповідь начальника угорського генштабу генерал-полковника Яноша Вереша про воєнно-політичне становище, виголошена на засіданні Військової ради Угорщини

Прозвучало на засіданні Військової Ради 26 липня 1944 року

Аналіз становища станом на 24 липня 1944 року

Загальне становище

На п'ятий рік війни, який згідно з наявними симптомами, можемо назвати вирішальним роком, основний тягар і надалі лежить на європейській арені.

Незважаючи на те, що основний фронт знаходиться на Заході, Східний фронт залишається таким, що події, які тут відбуваються, незабаром можуть перетворити його в арену вирішальних подій.

A. Військове становище на фоні театру воєнних дій

I. Східний Фронт

Червона Армія свої зимові наступальні операції на початку квітня 1944 року завершила. У квітні та травні російське головнокомандування перегрупувало і поповнило свої бойові угруповання свіжими силами, перебудувало їх на літнє ведення бойових дій. Ця робота завершена в кінці травня. Як і очікувалося, паралельно з висадкою союзних військ на західні порти, одночасно розпочнеться натиск проти Фінляндії. Певно, наступ на фінській арені розпочнеться 9 червня (через 3 дні після висадки союзників), а на середній ділянці театру воєнних дій – 22 червня (у річницю початку німецько-російської війни).

Розпочаті у липні воєнні дії росіян досягли несподіваного успіху, що вказує на те, що німці не очікували на цих теренах натиску такої сили. Напевне, що російське військове командування намагається пробитися у напрямі Кенігсберга, щоб розбивши центральну німецьку армію, відірвати Північне німецьке угруповання. Це поклато б край Фінляндії та її всієї долі. Успіхи, досягнуті росіянами на середній арені театру війни зробили можливим пробитися їм і у напрямі Луцьк–Тернопіль–Коломия, бо в такий спосіб їм забезпечувався успіх на Півночі. Мета розпочатого наступу росіян

на Півдні – Краківський напрям, щоб потім пробитися в Карпати, заблокувати там німецькі війська і відсікти їх від основних сил.

Незважаючи на те, що російське командування в регіоні Ясси–Одеса суттєво знизило кількість переміщених сюди сил, з їх успіхами, досягнутими на центральній арені, слід рахуватися.

Для закріплення досягнутих ними успіхів та з утворенням значного пролomu, російські війська підуть далі у напрямках Румунії – Фочани [Фокшани], Галац.

Наступ проти Фінляндії, після перших початкових успіхів, зупинився.

На центральному театрі війни, після низки контроперацій німців, загальмувалися.

Співпраця з англосаксами: По суті справи, на військовій арені говорити про російсько-англосакське співробітництво ще рано, бо домовленостей не досягнуто. Тільки в галузі повітряних сил є певна домовленість про співробітництво, що призвело до перебазування окремих частин військових повітряних сил на територію Росії. Маємо, однак, інформацію про те, що ці військові повітряні сили англосаксів уже розташувалися на російських повітряних базах.

Підбиваючи підсумки: Червона Армія ще здатна продемонструвати велику силу, хоча її людські ресурси знаходяться на межі вичерпання. Внутрішні труднощі Радянського Союзу надзвичайно великі, проте рахуватися з ними ми можемо посправжньому лише тоді, якщо літній наступ Червоної Армії з якихось причин міг би припинитися.

П. Західний театр

Розпочатою 6 червня акцією під командуванням Монтгомері⁶⁷², який керує 21-ою гвардійською британсько-американською

⁶⁷² Монтгомері, Бернард Лоу (17.11.1887 – 24.03.1976) – британський воєначальник, фельдмаршал (1944), віконт (1946). Учасник Першої світової війни. У 1939–1940 рр. командував 3-ою піхотною дивізією, брав участь у боях у Франції та Бельгії. З серпня 1942 р. командував 8-ою англійською армією у Північній Африці, яка у боях під Ель-Аламейном (жовтень – листопад 1942) завдала поразки італо-німецьким військам, а потім діяла в Сицилії та Італії (1943). Разом з американським генералом Двайтом Ейзенгауером командував союзною групою армій, що висадилися 6 червня 1944 р. в Нормандії (операція «Оверлорд»), з серпня 1944 р. командував 21-ою групою армій, що діяла в Бельгії, Нідерландах та північній Німеччині. У 1945 р. головнокомандувач британськими окупаційними військами в Німеччині. 1946–1948 рр. – начальник імперського Генерального штабу, в 1948–1951 рр. голова Комітету головнокомандувача Ради оборони Західного Альянсу. У 1951–1958 рр. заступник Верховного головнокомандувача збройними силами НАТО в Європі.

армією, завдяки висадці у французьких портах – Шербур та Гавр, досягнуто мети лише частково.

Маючи суттєву перевагу у людських та матеріальних ресурсах, 34 англосакські дивізії, як висадились у портах, затративши на це грандіозні матеріальні ресурси та ввівши в бій численні корабельні гармати, військові бомбардувальники, Монтгомері не вдасться переступити Південний Італійський Рубікон, що відомий під назвою «сантиметрова війна». Це вже війна матеріальних цінностей. Тепер англосаксам не вистачає танків. Нестача настільки значна, що згідно з нашою інформацією, американська військова промисловість, яка може легко задовольнити не лише свої, а й англійські потреби в цих бойових машинах, буде перебудована на випуск ще більшої кількості танків. Атлантична стіна так просіяла наступаючі частини, що вже протягом перших днів 8–10 англосакських дивізій були цілком пошарпані, поторсані, ушкоджені, потіпані.

Найімовірніше, що зараз розквартировані в Англії приблизно 40 дивізій будуть введені у бій у Східній частині портів Сейна і Соме. З політичних міркувань можна уявити й те, що з метою збереження англосакських військових сил, у бій не буде уведено нових поповнень, тому що вони очікують результатів від росіян на Сході, що врешті вирішить питання перенесення арени театру війни на Європейські простори.

Ш. Середземноморські простори

1. Італія.

Введені в бої 27 англосакських, французьких, польських та загонів «кольорових» вояків досягли лише лінію Анкони та Ліворно, та заkostenіли там завдяки німецьким протиповітряним загорозам.

2. У регіоні західної частини Середземномор'я: можуть бути введені приблизно 15 дивізій. Можливий напрям їх наступу – французькі порти Середземного моря.

3. У регіоні східної частини Середземномор'я може бути введено 13 дивізій у напрямі островів Егейського моря, що служило б противагою подіям на Балканах і перекрило б вихід росіян до Середземномор'я.

IV. Партизанська діяльність.

1. Партизанське становище на Балканах

На Балканах головним фактором є партизанський рух під керівництвом Тіто⁶⁷³, що нараховує в своїх рядах 100–120 тис. чол. і становить одну четвертину всіх партизанських сил у регіоні річищ Сава і Драва, починаючи від Борча й поширюється на Захід. Вони організують акції збройної боротьби і з їх саботажними діями нам слід рахуватися. Від Сави на Південь вага успіху партизанського руху Тіто поширюється на Далмацію та її порти.

Водночас із партизанським рухом Тіто існує інший, керований Драґа Михайловичем⁶⁷⁴, який носить національний характер і

⁶⁷³ Йосип Броз Тіто (25.05.1892 – 4.05.1980) – керівник югославського комуністичного руху опору у роки Другої світової війни, маршал (1943), лідер Югославії (1945–1980), президент (з 1953). Учасник бойових дій на Східному фронті Першої світової війни, потрапив у російський полон (1915), у 1917–1920 рр. – учасник громадянської війни в Росії. У 1920 р. повернувся в Хорватію, де став членом компартії Югославії (КПЮ). У 1921–1928 рр. – на підпільній партійній роботі. У 1928 р. – секретар Загребського міському КПЮ. У 1928–1934 рр. – арешт та ув'язнення. У 1935–1936 рр. – еміграція до СРСР, працівник Комінтерну в Москві. У 1937 р. – голова ЦК КПЮ. У 1940–1952 рр. – генеральний секретар КПЮ. У 1941–1945 рр. – головнокомандувач Народно-визвольних загонів (з 1942 р. – Народно-визвольної армії), що протягом війни досягнула 320 тис. З листопада 1943 р. – голова виконкому Національного комітету визволення Югославії (НКВЮ). У 1945–1946 рр. – голова тимчасового уряду та міністр оборони. З серпня 1945 р. – голова виконкому Народно-визвольного фронту (НВФ). У 1946–1963 рр. – голова Союзного виконавчого віча. У 1952–1980 рр. – генеральний секретар Союзу комуністів Югославії (з 1966 р. – голова). У 1953–1980 рр. – президент Югославії.

⁶⁷⁴ Михайлович Драґолюб (Дража) (27.04.1893 – 17.07.1946) – югославський військовий діяч, лідер сербського монархічного руху опору у роки Другої світової війни. Начальник штабу Королівської гвардії (1927–1930), навчався у Франції, полковник, у 1930-их рр. обіймав посади військового аташе у Болгарії та Чехословаччині, начальника штабу Дравської дивізійної області в Любляні, командира 39-го піхотного полку, начальника штабу по зміцненню прикордонної області. У 1938 р. виступив з ініціативою реорганізації армії за національною основою (словенською, хорватською та сербською), так як вважав тогочасні югославські війська небоєздатними. Однак його пропозиція була відкинута і він був переведений на викладацьку роботу в Академію Генерального штабу і стратегії. Після капітуляції Югославії у «квітневій війні» 1941 р. закликав солдат та офіцерів відмовитися її прийняти і 13 травня 1941 р. очолив четницький (равногорський) партизанський рух проти окупантів, що орієнтувався на королівський уряд в еміграції та західних альянтів і прагнув відновлення довоєнної Югославії на великосербських засадах. Головнокомандувач Четницьких загонів королівської югославської армії, а з початку 1942 р. – Югославських військ на батьківщині, армійський генерал (07.1942). На чолі четницьких військ (до 75 тис.) продовжував боротьбу проти окупантів, комуністичних партизан та усташів до жовтня 1944 р. Після вступу Червоної армії на територію Югославії відійшов з військами на північ країни, однак у березні 1946 р. його сили були розгромлені, а він сам потрапив в полон. 15 липня 1946 р. був засуджений югославським народним судом до смертної кари. Розстріляний 17 липня 1946 р.

нараховує в своїх рядах приблизно 20 тис. чол. четників. Вони борються проти бандитів-партизан Тіто разом з 30 тисячами урядових внутрішніх військ (керівник Недіч⁶⁷⁵). Англосаксам важко розраховувати на якусь лояльність повстанців Драґа Михайловича, у випадку, якщо їм вдасться висадитися в якомусь югославському порту.

2. Російські та українські партизани

Російський театр війни породив партизанський рух і в Карпатах, який з весни 1944 року стає все більш відчутнішим і стане ще сильнішим. Тут нам слід розрізнити два види партизанського руху.

Перший – це українські національні банди, метою яких є створення Великої України. В даний час вони борються проти радянських банд. З угорської точки зору заслуговує на увагу рух українських національних бандитських формувань, які демонструють дружбу з угорцями. А взагалі, не слід сумніватися, що в інтересах досягнення своєї мети, у відповідну й вигідну для них хвилю, ці партизани на повну силу повернуться проти нас. Через це з ними треба триматися напоготові. Згідно з нашою недавньою інформацією, українські партизани зараз у своїх інтересах боротьби з російською небезпекою шукають захисток і у німців.

Друге формування – радянські партизани. Успіх їх діяльності пов'язаний з успіхом російського наступу. В цьому випадку, виходячи з особливостей розташування угорських військ, їх діяльність створює для нас додаткове матеріальне навантаження і вимагає додаткової пильності.

Нам слід рахуватися у найближчому майбутньому з тим, що як українські, так і радянські партизани проникатимуть у **Закарпаття**. Характерно, що як правило, партизанські об'єднання діють уздовж залізничних полотен.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що як північний, так і південний партизанські рухи, починаючи з весни 1944 року поблизу наших кордонів суттєво пожвавилися. І хоча на території нашої країни (!) партизанський рух ледь помітний і є явищем

⁶⁷⁵ Недіч Мілан (2.09.1877 – 4.02.1946) – сербський військовий та державний діяч, генерал, начальник Генштабу (1934–1935), міністр оборони Югославії (1939–1940), в серпні 1941 – жовтні 1944 рр. прем'єр-міністр маріонеткового колабораціоністського «уряду національного порятунку», створеного після окупації Югославії німецькими військами. Після війни був відданий під суд за державну зраду, покінчив життя самогубством.

локальним, у разі успішного російського наступу, нам слід очікувати і підготуватися як всередині країни, так і за її межами, на придушення серйозного партизанського руху.

V. Політичне становище.

Між Радянським Союзом і англосаксонськими країнами ще й зараз спостерігається суттєва недовіра. Плани англосакських країн щодо післявоєнної Європи Радянський Союз перекреслить і з цією метою він діятиме своїми окремими акціями.

Шляхом натиску на нейтральні країни, англосакси з Португалії отримують вольфрам, з Туреччини – хром та 20 відсотків вольфраму Іспанії. Єдина країна, якій вдалося впливати з тенет англосаксів, це – Швеція.

Крім англосакського натиску, на Туреччину робить натиск і Росія. Її все частіші успіхи помітно впливають на поліпшення відносин з Туреччиною, що призводить до розриву господарсько-економічних та дипломатичних відносин з Німеччиною. Це, в свою чергу, може призвести аж до того, що врешті-решт Туреччина може оголосити війну Німеччині. Немає сумніву, що Туреччина стоїть перед великим історичним вибором.

Болгарія. Уряд Багрянова⁶⁷⁶ і в подальшому намагається покращувати дипломатичні відносини з Німеччиною у якості її союзника, водночас поглиблюючи відносини з Радянським Союзом. Надавши дозвіл Росії на відкриття її консульських установ у Варні, Бургасі та Рущукі, суттєво покращилися російсько-болгарські відносини.

⁶⁷⁶ Багрянов Іван (17.10.1891 – 1.02.1945) – болгарський політичний діяч, прем'єр-міністр країни з 1 червня по 2 вересня 1944 р. Упродовж багатьох років входив до найближчого оточення царя Бориса III, у 1935 р. брав активну участь у встановленні режиму його особистої влади. У 1938–1939 рр. – депутат парламенту, у 1938–1941 рр. – міністр землеробства та державного майна Болгарії. За умов військових поразок нацистської Німеччини, наступу Червоної армії та висадки західних альянтів в Нормандії намагався маневрувати між про-німецькою та прозахідною орієнтаціями. Робив спроби укласти перемир'я зі США та Великою Британією, щоб вивести Болгарію з Другої світової війни та не допустити вступу до країни радянських військ. 26 серпня 1944 р. його уряд заявив, що дотримуючись цілковитого нейтралітету, Болгарія буде роззброювати німецькі війська, які увійдуть на її територію. Також було прийнято рішення про виведення болгарських окупаційних військ з югославської Македонії, що була зайнята ними у 1941 р. Однак на оголошення війни Німеччині уряд Багрянова так і не наважився, що призвело до краху його зовнішньополітичного курсу, відставки та заміни на ліберальний уряд Константина Муравієва, що цілковито орієнтувався на США та Велику Британію.

Побоювання Румунії від Радянського Союзу і водночас потреба виконувати свої союзницькі зобов'язання перед Німеччиною сприяли повній мобілізації всієї румунської армії на боці німців проти російського фронту.

Висновок

Війна вступила у свою завершальну фазу. Західний фронт став плацдармом гігантської боротьби, де зараз числом і матеріальними ресурсами переважаючі сили англосаксів успішно стримує німецька сила.

В Італії, можна сказати, наступ повністю загальмований, просунутися далі він не в змоззі.

На Сході, у центральній фронтівій зоні, наступ росіян все більш загальмовується. Початковий російський успіх у важких боях все частіше гальмується, а у майбутньому очікується, що в силу вступу нових сил, досягнення на Південному фронті так само будуть загальмовані.

Треба рахуватися також з усе більшими територіальними поступками німців, що врешті призведе до пересунення фронтівій зони у Карпати.

HL. – VKF. – 12szn/eln.1-1944. – Sz. 1–7. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.

№ 17
30 серпня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту
М. Степаняка

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого СТЕПАНЯК Михайла Дмитриевича

от 30 августа 1944 года

(...)

ВОПРОС: Чем же закончились переговоры ОУН с представителями «Польского эмигрантского правительства в Лондоне»?

ОТВЕТ: Официальными данными об этом я не располагаю. Я интересовался этим вопросом, тем более, что зная о заинтересованности мадьяр в заключении соглашения ОУН с поляками. Я в апреле месяце 1944 года спросил «ЛЕМИША»⁶⁷⁷, что ему об этом известно. Он мне ответил, что переговоры не привели к заключению договора, но причин не объяснил.

ВОПРОС: Что Вам известно о заинтересованности мадьяр в заключении договора между ОУН и поляками?

ОТВЕТ: Осенью 1943 года, когда я вел переговоры с представителями польского «правительства» в Лондоне, незадолго до моего отстранения от переговоров, начались переговоры между ОУН с одной стороны и мадьярскими военными кругами с другой о военном и политическом сотрудничестве.

Во время этих переговоров мадьяры предложили представителям ОУН ВРЕЦЬОНЕ и «ИВАНИВУ»⁶⁷⁸, ведшим переговоры в гор. Львове и ВРЕЦЬОНЕ и ГРИНЕХЕ, ведшим после этого переговоры в Будапеште, свое посредничество в переговорах между поляками и ОУН.

Они заявили, что придадут большее значение такому договору и уверены, что их посредничество даст положительные результаты.

Представители ОУН ответили, что такие переговоры ведутся, но в связи с большими претензиями поляков с ними трудно договорится.

Мадьяры предложили связать ОУН с такими официальными польскими кругами, т. е. «правительственными», с которыми ОУН сможет договорится.

⁶⁷⁷ Див. Кук Василь.

⁶⁷⁸ Див. Логуш Омелян.

Как мне передал ВРЕЦЬОНА, он, «ИВАНИВ» и ГРИНЕХ отклонили посредничество мадьяр, сославшись на то, что они подождут результатов ведущихся переговоров.

Характеризуя мне причину заинтересованности мадьяр в заключении договора между ОУН и поляками ВРЕЦЬОНА указал, что мадьяры имеют ввиду ликвидировать разрозненность антисоветских сил в связи с непосредственной угрозой со стороны СССР, развернувшей успешное наступление на фронтах.

ВОПРОС: Что Вам известно о связях польских антисоветских кругов с мадьярами?

ОТВЕТ: Из вышеизложенного видно о наличии связей официальных «правительственных» кругов Польши и из вооруженных сил края с мадьярскими кругами.

К этому я могу добавить, что по данным оуновской разведки, через Венгрию проходит маршрут, которым пользовались польские военные организации, подчиненные польскому «правительству» в Лондоне, что делалось с ведома венгерских властей, так как они беспрепятственно пропускали поляков.

Когда я осенью 1943 года вел переговоры с поляками, они всячески пытались меня склонить к тому, чтобы в Лондон послать представителей ОУН для «контакта с кругами союзников», в чем они заявляли им поможет польское «правительство», в то же время они гарантировали безопасность переезда в Лондон и длительность переезда в 3–4 дня.

Зная, что мадьяры помогают полякам в организации связи и учитывая, что они из Львова представителей ОУН перебрасывали самолетами в Будапешт, я понял, что польские делегаты имеют ввиду помощь Венгрии.

ВОПРОС: Дайте показание о переговорах, которые велись между ОУН и мадьярами?

ОТВЕТ: Осенью 1943 года мне стало известно от «ИВАНИВА», что мадьярские военные воинские части, дислоцировавшиеся на Волыни, после некоторых столкновений с отрядами УПА, вошли в соглашение с одним из отрядов и заявили командному составу, что хотели бы видаться с руководством УПА и наладить взаимоотношения мадьяр с УПА, поскольку они – мадьяры не поддерживают политики немцев, направленной против украинцев и не хотят бороться против УПА.

Это заявление привело к переговорам между представителями мадьярских войск на Волыни и представителями УПА, которым являлся «ИВАНИВ».

В результате переговоров, был заключен договор, по которому мадьяры обязывались:

1. Не вести военных операций против УПА.
2. Не реквизировать у населения продуктов питания и фуража.

УПА обязалась:

1. Не препятствовать мадьярам проводить добровольно закупки продуктов питания и фуража у населения для венгерской армии.
2. Разрешить им пользование лесом.

Тогда же мадьяры выразили желание разрешить с ОУН ряд политических вопросов.

«ИВАНИВ» ответил, что не может лично без провода говорить по этим вопросам и что он об их предложении поставит в известность провод в городе Львове.

Мадьяры, поняв из разговора с «ИВАНИВЫМ», что для ответа требуется некоторое время, предложили перебросить его в город Львов самолетом, что они немедленно сделали, предварительно переодев его в венгерскую военную форму.

«РУБАН» поручил вести переговоры с мадьярами «ИВАНИВУ» и ВРЕЦЬОНЕ.

У них была одна встреча на квартире мадьярских офицеров. Со стороны мадьяр в переговорах принимал участие представитель венгерского генерального штаба.

ВРЕЦЬОНА и «ИВАНИВ» мне говорили, что с мадьярами обменялись взглядами по таким вопросам:

1. О международной политической ситуации.
2. О перспективах войны СССР с немцами на востоке.
3. Об «украинско-венгерских» взаимоотношениях.
4. О возможности «польско-украинского соглашения».
5. О «немецко-украинских отношениях».
6. О положении ОУН и венгров по случаю дальнейшего продвижения Красной Армии.

Во время этих переговоров, мадьяры предложили продолжать их ведение в городе Будапеште, с тем, что все затронутые вопросы более глубоко обсудить, с участием не только воинских, но и политических руководителей Венгрии.

Предложение венгров было принято и через несколько дней, в том же ноябре 1943 года, самолет из аэродрома гор. Львова, в Будапешт, вылетели переодетые в венгерскую военную форму: ВРЕЦЬОНА Евгений, доктор теологии – ГРИНEX – оба члены ОУН и с ними ЛУЦКИЙ Мирон, член УНДО, бывший помещик, якобы села

Янчин, Перемышлянського району, Львовської області, бувший офіцер австро-венгерської армії. При немцях он проживав в гор. Львові, наскільки пам'ю, по вулиці Романовича, в домі № 3.

ВОПРОС: Какое отношение имел ЛУЦКИЙ к этой поездке?

ОТВЕТ: За несколько дней до прибытия в гор. Львов самолетом «ИВАНИВА», я встретился с представителями УНДО – МУДРЫМ Василием⁶⁷⁹, последний мне по секрету сказал, что УНДО имеет связь с венграми, что во Львові были переговоры между УНДО и представителями венгерского генерального штаба. От УНДО в переговорах участвовал он – МУДРЫЙ, ПЕЛЕНСКИЙ Зиновий⁶⁸⁰ (умер в 1943 году), ЛУЦКИЙ Мирон и связист УНДО с мадьярами –

⁶⁷⁹ Мудрий Василь (19.03.1893 – 03.1966) – український громадсько-політичний діяч, журналіст. Навчався на філософському факультеті Львівського університету. У 1920-их рр. брав участь в організації Львівського таємного університету під польською окупацією, з 1922 р. – його секретар. У 1921–1931 рр. – член Головної управи товариства «Просвіта», з 1932 р. – заступник його голови. З 1927 р. – головний редактор газети «Діло». У 1923 р. – один із засновників Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), з 1926 р. – перший заступник його голови, з 1935 р. – голова. 1935–1939 – депутат польського сейму, де був обраний на посаду віце-маршалка, голова Української Парламентської Репрезентації (УПР), член комісії закордонних справ. Виступав за політику «нормалізації» українсько-польських відносин. У 1939–1941 рр. проживав у Кракові. Наприкінці червня 1941 р. став секретарем Українського Національного Комітету (УНК) у Кракові, створеного з ініціативи ОУН з метою об'єднати українські національні сили (гетьманців, петлюрівців, бандерівців та представників УНДО) у Генерал-губернаторстві для репрезентації перед Німеччиною, однак вже 5 липня 1941 р. після арештів, проведених німецькою службою безпеки, комітет припинив існування. У 1941–1944 рр. проживав у Львові. Учасник І ВЗ УГВР (11–15.07.1944), де був обраний першим віце-президентом 3 осені 1944 р. на еміграції в Німеччині, де очолював Центральне представництво української еміграції, був заступником голови Виконавчого органу Української Національної Ради. 1949 р. виїхав до США, жив у Нью-Йорку. Виконавчий директор Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) в 1953–1966 рр.

⁶⁸⁰ Пеленський Зиновій (1890–1943) – український громадсько-політичний і кооперативний діяч, редактор «Господарського кооперативного часопису» (1927–1930), референт пропаганди при Ревізійному Союзі Українських Кооператив (РСУК) та його представник на міжнародних кооперативних з'їздах. Член ЦК УНДО (з 1929), посол (з 1930) до польського сейму і делегат Української Парламентської Репрезентації на конгресі національних меншин та у справах українських петицій до Ліги Націй. Член президії Ради національних меншин у Женеві. 1940–1941 рр. – комісар Рільничого банку в Любліні та громадський діяч на Холмщині й Підляшші, пізніше директор аграрного банку у Львові. Помер 28.X.1943 р. і похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

ПОГОРЕЦКИЙ – бывший журналист, при немцах работал в львовском отделе У.Ц.К. «Украинского Центрального Комитета».

Переговоры между УНДО и венграми велись в направлении:

1. Получения от венгров помощи и разрешения на эмиграцию в Венгрию жалеющих бежать от Советской власти на случай дальнейшего продвижения Красной Армии на запад.
2. Получения в Венгрии приюта «политическим» эмигрантам и создания из числа эмигрирующей молодежи воинских частей для вооруженной борьбы против Красной Армии.

Узнав от МУДРОГО вышеизложенное, я об этом проинформировал «РУБАНА» и заявил ему, что ООН сейчас, в связи с имеющими место переговорами УНДО с венграми, во время переговоров в Будапеште будет находиться в невыгодном положении, поскольку тот же «украинский народ» предоставляет и УНДО.

Я ему напомнил, что создавшееся положение результатом провала организации «Общеукраинского представительства» и если вести переговоры с венграми, то договорятся те, кто от них меньше потребует и больше пообещает.

Я предложил «РУБАНУ» поручить мне договориться с МУДРЫМ, чтобы с венграми вести переговоры какому-то объединенному представительству от ООН и УНДО, с чем он согласился.

МУДРЫЙ на мое предложение дал согласие на посылку в Будапешт общих представителей от УНДО и ООН и выделил для этого от УНДО Луцкого Мирона.

Таким образом, в Будапешт выехала объединенная делегация.

В Будапеште в переговорах от венгров участвовали только представители главного командования Венгрии. Переговоры от Венгрии вел, если не ошибаюсь, шеф генерального штаба ШОТАНИ⁶⁸¹ и другие офицеры высшего командного состава.

Представители правительства в переговорах участия не принимали.

В то время переговоры совпали с заседанием венгерского парламента, проходившего очень бурно, так как правительство подверглось резкой критике по поводу пронемецкой политики Венгрии.

ШОТАНИ за несколько дней до переговоров возвратился из ставки Гитлера и заявил представителям ООН и УНДО, что Венгрия сейчас должна быть очень осторожна в своей политической деятельности, так как ей угрожает интервенция со стороны немцев.

⁶⁸¹ Має бути Ференц Сомбатгеї.

Этим он как-бы оправдывал отсутствие представителей правительства при ведении переговоров. В то же время он заявил, что регент ХОРТИ полностью в курсе переговоров.

На совещание в гор. Будапеште обсуждались те же вопросы, что и в гор. Львове, кроме того:

1. Об снабжении УПА оружием.
2. Об эмиграции в Венгрию.

Украинская делегация высказала мнения, что немцы войну на востоке уже проиграли и проиграют ее вообще. В связи с этим, на украинские земли придет Красная Армия, которая на Карпатах не остановится и попытается войти в долину реки Тисы и это обстоятельство может положить начало большевицкой революции в Средней Европе, на которую СССР не перестает притязать.

«Украинский и мадьярский народы» стоят перед одной угрозой со стороны большевиков, что связывает их общим интересом против общего врага – СССР.

«Украинский народ» настроен решительно оказывать сопротивление большевистской «угрозе» и в этой борьбе готов идти бок о бок с каждым народом, уважающим борьбу «украинского народа» за создание «Самостоятельного украинского государства».

Мадьяры согласились с оценкой положения на Восточном фронте и с «угрозой» большевизации Средней Европы. Они подтвердили высказанное «украинской» делегацией, что в лице большевиков имеет единого с «украинцами» врага. Они заинтересованы в создании «Украинского самостоятельного государства» и их искренним желанием является иметь с Украиной совместную границу. Они также намерены всеми средствами защищать свои границы от Красной Армии, в то же время не желают посылать свои войска для борьбы против Красной Армии на другие территории Востока.

Однако, они на сегодняшний день еще вынуждены считаться с обстановкой и направлять свои войска далеко от своих границ.

Они также заявили, что взаимопонимание и сотрудничество между Венгрией и «украинцами» сыграло бы большую роль против большевистской «угрозы».

«Украинская делегация» в свою очередь проинформировала мадьяр, что «украинцы» имеют ввиду вести антибольшевистскую борьбу самостоятельно, независимо от других государств, однако, военные силы «украинцев» нуждаются в оружии и других военно-технических средствах, что является основным препятствием для расширения УПА до желательных размеров.

В связи с репрессиями осуществляемыми Германией в отношении деятелей ОУН, хотя эта борьба направлена против большевиков, многие из них из-за опасений репрессий вынуждены эмигрировать или перейти под прикрытие УПА, в последнем случае они ограничены в возможностях проведения военно-политической деятельности.

Кроме того, учитывая факт наступления Красной Армии, необходимо заранее подготовить место для эмиграции «украинцев», которые вынуждены будут эмигрировать с занятой Красной Армией всей Украины.

Поэтому речь идет не только об эмиграции этих контингентов, но и предоставлении им возможности, как сейчас, так и позже проводить политическую деятельность на территории государства, предоставляющего этой эмиграции право убежища. Государство, которое может помочь и в снабжении оружием и в вопросах эмиграции – является Венгрия.

Магьяры на это ответили, что у них есть полное представление о поднятых вопросах об оружии и эмиграции, но что окончательный ответ на предложение «украинской делегации» они смогут дать после согласования с правительством, через дней десять, о чем сообщат «украинской» делегации в г. Львове через штаб войск.

Во время указанных переговоров они и затронули вопрос о польско-украинских отношениях, о котором я уже показывал.

Кроме того, они заявили, что им известно положение украинцев на оккупированной немцами территории и считают политику немцев по отношению к украинцам неправильной.

Они предложили свои услуги в посредничестве между немцами и «украинцами» и запросили на каких условиях делегаты считают возможным достигнуть соглашения с немцами.

«Украинская» делегация на это ответила, что «украинцы» не верят в возможность изменения немецкой политики в вопросе Украины, кроме того, считают, что с Германией, как проигравшей войну нет смысла заключать соглашения.

До моего отъезда на Волынь, в середине декабря 1943 года, как мне говорил «РУБАН», ответа от магьяр не поступило.

В конце декабря 1943 года и в начале января 1944 г., когда я находился в селе Дермань, Мизочского района, Ровенской области, где был и член бюро центрального провода ОУН – «ГОРБЕНКО», к нему прибыл из Венгрии представитель генерального штаба в чине майора или полковника с переводчиком и радистом⁶⁸².

⁶⁸² Ідется про угорську військову місію на чолі з полковником Ф. Мартоном.

Мне говорил «ГОРБЕНКО», что он показывал этому майору воинские части УПА, склады с продовольствием и места, где имели в виду дислоцировать участников УПА в период прохождения фронта.

Он ему также представил планы борьбы УПА в советском тылу.

С венгерским майором «ГОРБЕНКО» вел какие-то переговоры, но о содержании их мне не говорил.

Еще мне известно, что в конце декабря 1943 года или начале января 1944 года, по инициативе одного из отрядов УПА, на Волыни, была разоружена группа венгров. По распоряжению «КЛИМА САВУРА» это оружие им было полностью возвращено.

ВОПРОС: Вы показали, что якобы, делегаты ОУН и УНДО в Будапеште на предложение венгров посредничать в заключении договора между немцами и ОУН ответили отрицательно, мотивируя это нецелесообразностью в связи с настоящим поражением Германии в войне. Чем же объяснить, что с Венгрией, которой предстоит разделить судьбу Германии ОУН вела переговоры?

ОТВЕТ: Перед отъездом делегатов ОУН и УНДО в Будапешт, я советовал «РУБАНАУ» дать указание ВРЕЦЬОНЕ и ГРИНЬОХУ, также советовал МУДРОМУ, чтобы он дал указание ЛУЦКОМУ в том случае, если мадьяры захотят стать посредниками между немцами и украинскими националистами – отклонить их такое предложение. Не допустить соглашения с мадьярами о создании воинских частей из украинцев, которые должны были войти составной частью в Венгерскую армию.

Я указал «РУБАНАУ», что это может еще больше скомпрометировать ОУН, как не ведущей самостоятельной политики, а всегда находящейся в зависимости от иностранного государства.

«РУБАН» со мной согласился и дал такие указания ВРЕЦЬОНЕ и ГРИНЬОХУ, в чем я убедился после их приезда, когда лично с ними говорил и они мне передали содержание переговоров в Будапеште, о чем я показал выше.

Я, как и другие члены центрального провода, считал, что положение венгров несколько иное чем немцев.

Венгры, хотя в начале показали себя противниками «Самостоятельной Украины», в частности тем, что ликвидировали так называемое «Государство Карпатская Украина», однако, впоследствии признали целесообразным создание «Самостоятельного Украинского государства».

Мадьяры заменили в положительную сторону свое отношение к украинцам на оккупированной ими территории и против них не могли быть так озлоблены союзники СССР – Англия и Америка, поскольку венгерский войска нигде не использовались против государств и было известно о стремлении венгров оттянуть свои войска с советского фронта.

Кроме того, нам было известно, что Англии существует Венгерский комитет, представляющий Венгрию и что Венгрия стремится выйти из войны, порвав с Германией.

Предложение Венгрии о посредничестве между ООН и Германией мы рассматривали, не как желание со стороны Венгрии укрепить немецкие позиции, а как возможность использовать немцев в поддержке ООН в антисоветской борьбе.

Мы учитывали и то, что в Венгрии имеется оппозиция к правительству, через которую можно было бы связаться с Венгерским комитетом в Лондоне, а через него с английскими другими государственными кругами.

Вот почему мы с венграми вели переговоры, отличая ее от Германии

(...)

Протокол написан с моих слов верно, мне прочитан, в правильности изложенного расписываюсь. *М. Стэпаняк.*

ДОПРОСИЛИ: НАЧАЛЬНИК СЛЕДСТВЕННОГО ОТДЕЛЕНИЯ
ОББ НКВД УССР – МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
Спиваковский

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 83–90. Оригінал. Машинопис.

Опубліковано у скороченому вигляді: Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ООН і УПА. 1944–1945 / Упорядники: О. Іщук, С. Кокін. – Київ–Торонто: Літопис УПА, 2007. – С. 94–108.

№ 18

[Без дати] – Уривок зі спогадів ад'ютанта командира 24-ої піхотної дивізії генерал-майора Яноша Маркочі лейтенанта Гідвейгі Лайоша про відносини з УПА в Карпатах

(...) У мене було двоє вікон. Вони виходили – одне на річку Бистрицю, а друге на залізничний вокзал. У кімнаті було двоє стільців зі спинками і, якщо хтось приходив на рапорт до генерала, я просив його присісти, а якщо було двоє відвідувачів, я змушений був сісти на тапчан.

Постукав якимось один чоловік, до цих пір небаченої мною висоти, одягнений в українському національному вбранні. Прикинув, що йому десь за 50 років. Чоботи начищені, халяви зведені в гармошку. Німецькою мовою попросив, щоб його прийняв генерал. Додам, що хату, де розташувався генерал, не охороняв ніхто, навіть незважаючи на те, що небезпека від партизан була значною. До нього приходив кожен, кому це було потрібно. Вхід до генерала регулював я.

– Хто ви?! Що ви бажаєте від пана генерала?

– Я – староста Рафайлова. Те, за чим я прибув, розповісти вам не можу.

– Якщо ви не розповісте це, я вас не впущу до генерала. У цій ад'ютантській, кожен, хто бажає потрапити до генерала, має сказати про мету свого візиту. Про це я ставлю до відома генерала. Виключення немає нікому, ні майорам, ні полковникам. Скажете, чи не скажете?

На цю голосну розмову відкриває двері Маркочі.

– Що тут твориться?

– Староста села, якого я ще жодного разу не бачив, бажає говорити з паном генералом.

Староста випрямився і доповів:

– Герр генерал, іх...

– Звідки ви знаєте німецьку?

– Я був цуксфюрером у спільному з німцями піхотному полку під час світової війни⁶⁸³ (...)

– Заходьте, – сказав генерал.

Минуло кілька чверть години і виходить від генерала староста з сигарою в руках. Сердечно з ним поручкалися. Селянин звисока зиркнув на мене.

Після вечері Маркочі присів на «лава сповіді». Так ми називали лавку, що була розташована зразу ж за будівлею, над

⁶⁸³ Ідеться про Першу світову війну.

швидкоплинною Бистрицею. Генерал, ховаючись від вітру у плащ, сидів, а я просив його дати розпорядження щодо справ наступного дня. Генерал щоразу саджав мене поблизу себе. Ми разом дивилися на гори, що з плином часу ставали все більш темнішими, слухали шум бистроплинної річки і час від часу мовчали. Маркочі після подій у Делятині до мене ставився з теплотою, мало що не пестив. Я відчував себе його сином, чи молодшим братом.

- Староста, – почав він розмову, – прийшов з такою пропозицією, на яку я не розраховував. Вони вже багато днів підряд на угорців цілком не стріляють і робити цього не будуть.
- Хто саме?
- Як він казав: «Ми, національні партизани». Водночас, – продовжував він, – ми й надалі стріляємо в німців. У німців та росіян. Ми хочемо незалежної України.
- Це добре. Однак, видно, вони хочуть за це чогось? – кажу я.
- Вимог немає, вони просять зброї, набоїв, лікаря та ліків. Словом, мене на кілька секунд запаморочило. Чи маю я право на подібну пропозицію? Проте у наступні хвилини я вже сильно хотів цього. Німці окупували Угорщину і цим самим вони свої наміри насадили угорському військовому керівництву, наклали руки на промисловість, сільське господарство, більше того, у країні пропагують тепер фашистську ідеологію. З моєї точки зору саме німці порушили союзницькі домовленості, вони не заслуговують пощади. Вони – противники угорцям.

Через кілька днів генерал та два офіцери Генштабу в одній із селянських хат домовилися з партизанами. Котрою була та хата, Маркочі мені не показав. Генерал пішов у цю хату без супроводу, лише за межами паркану хата була оточена партизанами, яка чатували напоготові.

На третій день після цієї зустрічі партизани звільнили одного нашого вартового (караульного), захопленого раніше у Надвірній. Наша фронтова сторона батареї виходила на численні долини і між окремими її частинами були великі прогалини, котрі не могли нами охоронятися. Туди міг пробратися той, хто хотів. Незначну охорону несли окремі вартові, виставлені в далечинь сам-на-сам. Ось у одному з таких місць і був захоплений наш вартовий. Потім це ж зробили і російські партизани, котрі полонених угорських солдат тримали у дерев'яному приміщенні. Українські партизани, котрі, фактично, були скрізь, вислідили це і, підірвавши дошки, визволили звідти наших солдат, котрих незабаром живими передали нам.

Іншим було ставлення українських партизан до німців. Ми знали про це, бо бачили в офіцерській їдальні поранених партизанами німецьких вояків. Тяжко було дивитися на важкораненого німецького лейтенанта. Та вже у наступні дні легше приймалося все: хай вас чорт побере, – думалося.

Незабаром прийшов час передислокації партизан з Максимівців⁶⁸⁴. Разом з генералом ми проїхали кілька сот метрів серпентинами. Вони прийшли. Попереду озброєна охорона, а потім поаранжирно озброєні люди, після них – вози, запряжені коровами й волами. На них, по обидва боки – люди, озброєні автоматами. На возах, що поскрипували, важко поранені. Вони не ойкали, лежали й сиділи тихо. Численні їх рани видавали довкола сморід. Ці люди були аж жовтими і цілком не голеними. Після них ішли жінки, зодягнені у панську міську одягу. Правда, незначна їх частина була зодягнена у національну одягу. Ці жінки були місцевими жителями. Молоді і юні дівчата були погоничами запряжених волів та корів.

Корови: Одного дня староста села, котрий після першої зустрічі досить часто бував у генерала, прийшов із пропозицією, щоб поміняти добре доглянутих молочних корів на безплідних. Генерал Маркочі видав письмове розпорядження начальнику поїзда харчоблоку, щоб відбувся такий обмін. Першу корову передав партизанам я. Один партизан привів мене, де паслася череда, і вивів корову. На її передніх лапах був недоуздок, щоб не втекла і добре наїлася. У череді були добре вгодовані тварини, бо трави в тутешніх долинах вистачало. Кілька з них було таких, що мало молока давали. Просимо разом із старшиною, щоб показали нам таку корову, яка дає багато молока. Заговорив партизан, наче передбачивши, про що йде мова, і каже, що він уже виглядив таку корову, бо бачив, як її доїли, багато молока дає. І казати цього вже не треба, справді виявилось, що ті, хто доглядав потім за цією твариною, забезпечували своїх друзів добрим парним молоком у нашій дивізії.

При відборі обидвох корів ми покляли одну поруч іншої, прикидували, чи вдалим буде обмін. Ніколи не знав, що гірська порода тварин не така вже й низенька. Старшина, що мене супроводжував, здогадався, про що я думаю:

- Не таку вже й маленьку корову беремо ми, пане лейтенанте, нехай цей громадянин забирає нашу корову, наш обмін є вдалим, – відповів він.

⁶⁸⁴ Тепер село у Долинському районі Івано-Франківської області.

Після відпочинку більшість партизанів через день-два відкланялися. Генералові вони подарували шкуру дикої кішки – рисі. Навіть уявити не міг, що рись може бути такою великою. Мені дісталася шкура лисиці, а пану Маркочі подарували ще красиву, вишиту руками національну сорочку. На всяк випадок, я попросив дати мені письмове довідку про це хутро: угорська королівська 24-а піхотна дивізія гонведів, довідка від командування. Нижчепідписаний командуючий штабом угорської королівської 24-ої піхотної дивізії засвідчує, що шкура лисиці є власністю лейтенанта Гідвейгі Лайоша. Дата» (...).

HL. – Tgy. 3280. – Sz. 113–116. Оригінал. Рукопис. Переклад з угорської.

№ 19

23 серпня 1944 р. – Наказ командира 13-ої угорської піхотної дивізії щодо контактів з УПА

№ 38./13. піхотна дивізія 1-Б. 44.08.23.

Процедура, яка вимагається при контактах з партизанськими частинами № 100.000

На території дислокації дивізії – її лівому фланзі – розташовані частини УПА (українські визвольні частини).

З одного боку, УПА бореться за визволення України, з іншого боку – веде боротьбу і проти спільного ворога – більшовицької небезпеки. Співпраця з ними необхідна і бажана.

На основі досвіду, переданого нам німецькими військами, а також набутого нами досвіду і проведених з УПА переговорів, з метою забезпечення співпраці наказую наступне:

1. Загони УПА не треба вважати ворогом і ставитися до них як до недруга.
2. Усіх спійманих (затриманих) після перевірки і у разі, якщо відділ контррозвідки 1-Б підтвердить, що йдеться про члена УПА, слід відпустити. Члени УПА не мають при собі жодних

посвідчень. Окремим керівникам УПА командування видасть посвідчення, виписане німецькою та угорською мовами.

3. Ознаки для впізнання. У членів УПА одяг угорський, німецький, польський чи російський, однострій та чоботи, шапки – найрізноманітніші. Частина цих людей несе свою службу на коні, інша частина пересувається на возах, ще частина – пішки.

Зброя. У більшості членів УПА є російські автомати і пістолети. У тих, у кого є інші типи зброї, додатково носять ще і пістолети. У командного складу є біноклі.

Свій одяг і зброю, а також набойці ці люди носять кожен по своєму. Уніформи немає.

4. Примусово відбирати у членів УПА зброю та їх одяг не дозволено, забороняю забирати їх навіть у тому випадку, якщо вони угорського походження.
5. Роз'яснення. Розпізнання цих людей при зустрічі відбувається шляхом обміну паролями. При зверненні вони для розпізнання виговорюють «УПА». Відповідати слід угорським умовним словом, котре час від часу буде змінюватися. На це член УПА відповідно відреагує своїм умовним словом. У разі, якщо відповідь цієї людини не збігається з тим словом, котре мала б вимовити, цю особу негайно треба затримати. Пароль щоразу мінятиметься через кожні десять днів. До 31 серпня ц. р. діючими є такі паролі:
– угорський: «Кошице»
– український: «Ковель».
6. Організація. У районі с. Завадка⁶⁸⁵ командуючим загonom УПА є полковник, у районі с. Крива⁶⁸⁶ – майор та сотник. Приблизні бойові сили – полк. Докладніше подробиці невідомі.
7. Основа співробітництва: щоб у місцевих жителів ніхто нічого не реквізував: ні збіжжя, ні фруктів, ані ніяких власних речей. *Ті, хто порушить це правило, піддам жорсткому покаранню, аж до смертної кари.*
8. Забороняю: забирати у місцевих жителів будь-які продукти харчування, розміщатися на нічліг чи в будь-який інший спосіб набридати й заважати жителям населених пунктів Крива, Дольські⁶⁸⁷, Задрельсько⁶⁸⁸ та Завадка. Будь-яку форму

⁶⁸⁵ Сколівський р-н Львівської обл.

⁶⁸⁶ Правильно с. Криве, Сколівського р-ну Львівської обл.

⁶⁸⁷ Правильно с. Довжки Сколівського р-ну Львівської обл.

⁶⁸⁸ Правильно с. Задільське Сколівського р-ну Львівської обл.

пересування через названі пункти військовим частинам наперед слід обумовити і при потребі просити у командування внести їх у маршрут. Маршрут між селами Крива-Дольські військовим загонам заборонено використовувати.

9. На даний час на території дислокації дивізії відомостей про перебування червоних партизан немає.
10. Загони не мають права вести самостійні переговори з підрозділами УПА. Будь-яке своє бажання, потребу в'яснення завданої комусь кривди чи образи слід здійснювати через відділ контррозвідки – 1-Б, який доведе це до керівництва УПА. Право на проведення таких переговорів тільки у керівництва відділу 1-Б. Для всіх інших подібна процедура категорично заборонена і є життєво небезпечною.
11. Може статися, що члени УПА з власної ініціативи бажають переступити нашу територію. Якщо до них доведено викладене у 5 пункті цієї процедури, без допиту їх негайно слід передати у дивізійний відділ 1-Б, забирати у них зброю чи одяг навіть у цих випадках немає потреби.
12. Командири УПА свою організацію тримають у суворій таємниці. У цьому зв'язку перераховане вище слід довести до підлеглих лише у тому обсязі, у якому вимагає ситуація.

Написано: 23 серпня 1944 року, 23 год. 30 хв.

Підпис: командувач піхотною дивізією генерал-майор Ганковські

HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 54/pk. – 944. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.

Опубліковано: A Második Vékágháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest. 2005. – Sz. 432–434.

№ 20

**27 серпня 1944 р. – Інструкція відділу 1-Б штабу
13-ої угорської піхотної дивізії щодо видачі посвідчень
для вояків УПА**

Про видачу посвідчень для членів УПА

Для членів УПА (підрозділів українських партизан), за доданим зразком видавати посвідчення, поки що з 1 по 10 номери.

Ці посвідчення заповнить і роздасть керівництво УПА.

Польова пошта: Z. 181 від 27 серпня 1944 року

За дорученням командування дивізії:

командир відділу 1-Б дивізії

Додаток: 1 екз., вірець

№ 132/13 артилерійський підрозділ. командування. 44.09.09.

Відділ 1-Б дивізії

Реєстраційний № 8

Посвідчення

(дійсно до відкликання)

(ПІБ)_____ українець служить на користь німецької армії та співпрацює з угорськими військами.

На території дивізії може вільно переміщатися, носити відповідну військову форму та носити зброю.

27 серпня 1944 року

Кругла печатка:

Управління польової пошти військового табору

від 27 серпня 1944 року

За дорученням командування дивізією

Командир відділу 1-Б

HL.– M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 79/pk. – 944. Zавірена копія. Машинопис. Переклад з угорської.

№ 21

29 серпня 1944 р. – Розпорядження командування 13-ої угорської піхотної дивізії про запровадження адміністративно-господарського військового управління на окупованих територіях Сколівщини й Турківщини

Таємно
Тільки для офіцерів

№ 51/13 піхотвна дивізія. 1-Б. 44.08.29.

Організація адміністративно-управлінської роботи в середовищі мешканців, що проживають на території розташування дивізії

У зв'язку з виділенням дивізії у самостійну одиницю та у зв'язку з тим, що вона одержала свою власну територію, німецька служба безпеки вимагає від нас терміново організувати адміністративно-управлінську роботу в середовищі жителів.

На межах території дислокації дивізії наказую виставити таблиці з написами «Заборонена територія». (За виключенням перелічених пунктів у процедурі за номером 100.000⁶⁸⁹, що стосуються розташування УПА). На всій території дивізії запроваджую угорську військову комендатуру, яка тут керуватиме всіма господарсько-економічними справами.

З цією метою наказую здійснення наступного:

1. На території розташування дивізії негайно утворюються перераховані у додатку № 1 до цього документу адміністративно-територіальні одиниці

2. Жителі адміністративно-територіальних одиниць терміново мають запропонувати з свого середовища на посаду голови мерії таку цивільну особу, котра добре знає людей і адміністративну роботу, яка є надійною для виконання своїх обов'язків.

3. Під керівництвом обраного мера, негайно зробити перепис населення у всіх підлеглих пунктах населення. Список має вміщувати наступні дані особи: прізвище, ім'я, рік її народження, постійне місце проживання, точну домашню адресу. Якщо людина

⁶⁸⁹ Див. док. № 20.

не місцева, то звідки і коли вона прибула в населений пункт, у кого проживає тепер

4. Подані сільськими керівниками матеріали списків районні (територіальні) керівники мають перевірити на точність. У населеному пункті можуть знаходитися лише ті, хто є тут постійним жителем, або в якості біженців, прийнятих тут їх кривними родичами на проживання. Всі інші особи мають покинути населений пункт і будуть доставлені у збірний пункт біженців с. Орява.

5. Після здійснення зазначених мною розпоряджень, у населених пунктах чужі люди поселитися не мають права. Надання дозволу на поселення виключно може бути здійснено лише через відділ контррозвідки дивізії – 1-Б.

6. Цивільному населенню слід оголосити:

А) Цивільному населенню негайно повернутися до звичної на селі щоденної роботи;

Б) Населенню утримуватися від будь-якої такої діяльності, що спричинила б шкоду військовим, була б на шкоду їх майна;

В) Населенню слід утримуватися від будь-яких контактів з противником. Забороняється підтримувати діяльність агентів противника, червоних партизан, парашутистів. Приймати чужих людей у своїй хаті категорично заборонено. Покарання за порушення цих розпоряджень – смерть. Будь-яка поява чужих людей, їх пересування, зупинка, транзит мають бути негайно заявлені. За порушення – смерть.

Г) Населення зобов'язане дотримуватися правил нічного затемнення свого житла.

Ґ) Заборонено подавати будь-кому і будь-які умовні сигнали: дим, вогонь, дзвін, пташиний спів і т. д.

Д) **Повна заборона:** населення не має права мати у своєму розпорядженні радіоприймачів.

Е) Здійснення під час нічного затемнення злочину – крадіжки та терору з використанням зброї, карається смертною карою;

Є) Заборонено проводити збори, збиратися в гурти. На вулиці більше 3-х людей не мають права бути разом.

Ж) Заборонено перегороджувати дороги, що могло б затримувати рух військових. Під час руху військових частин, доставки вантажів, кожен має перебувати в своїй оселі, не заважати.

З) Вхід та перебування цивільного населення у розташування військових складських приміщень та місця дислокації військових частин заборонено.

Й) З настанням темноти і до світанку (в залежності від пори року буде регульовано) цивільні особи на вулиці не можуть утримуватися.

К) Армія не вважає населення противником до тих пір, поки все перелічене вище буде ним дотримуватися.

Л) Армія не грабуватиме майна населення, вояки не займатимуться мародерством. Якщо армії буде на щось потреба, військові оплатять за це власникові, в т. ч. за використання його речей, реманенту чи їх придбання.

М) Будь-які образи чи скривдження, що нанесено комусь, будуть розглянуті після їх заяви в адміністративно-територіальні органи.

Н) Вимагаю, щоб населення безвідмовно виконувало усе перераховане. За порушення, (наприклад, не оправдане перебування в житлі чужих людей, переховування їх) відповідає усе без виключення населення, на чолі з їх старостою, перед військовим трибуналом

7. Там, де є потреба і обставини цього вимагають з військової точки зору, жителів будівель, які займають військові, будуть згруповані. Однак цю роботу слід провести таким чином, щоб у населення не склалася думка, що вся діяльність військових спрямована на скривдження цивільних жителів.

8. У разі скоєння кимось злочину, слід діяти за схемою першого ступеня – найперше, розібрати справу у місцевій мерії. У складних випадках слід просити розібратися у справі військовиків.

9. Наказую: населенню займатися інтенсивним збором і сушінням сіна на зимове утримання тварин. Для цього виділено площі, де слід цими роботами займатися.

Забезпечення накопичень мають здійснюватися наступним шляхом:

а) там, де є лише жителі – з ними, а там, де є мер, вирішити питання закупки сіна на місцях.

У разі, якщо за гроші жителі сіно не бажають продати, слід випробувати проведення обміну (хліб, тютюн, соя).

У разі ускладнених обставин, сіно слід придбати під розписку, посередництвом мера. На розписку ставити печатку польової пошти.

Б) Там, де жителів немає, чи власник хати переселився кудись, сіно слід реквізувати примусово.

10) Кожна адміністративно-територіальна одиниця 5 листопада ц. р. має повідомити, у який спосіб буде виконуватися завдання, що стоїть перед населенням.

11) Виконання поставлених робіт не можуть обмежувати чи бути на шкоді ведення на території необхідних військових операцій чи бойової підготовки.

12) На території дивізії контроль за темпами і вчасністю проведення робіт покладаю на керівника відділу контррозвідки – 1-Б.

Виготовлено: 29 серпня 1944 року, 12 год.
Генерал-майор Ганковски

Копія вірна.

Підписано: 29 серпня 1944 року

(підпис) (в. о. керівника відділу безпеки у контр розвідувальному підрозділі 1-Б)

HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok.94/pk. – 944. Zавірена копія. Машинопис. Переклад з угорської.

№ 22

7 вересня 1944 р. – Інструкція командування групи УПА-«Захід-Карпати» щодо функціональних обов'язків зв'язкових старшин при угорських та німецьких військах

УПА – Захід-Карпати

Компетенеції зв'язкових старшин
при мадярських та німецьких частинах
(текст у дужках відноситься тільки до мадярських зв'язкових)

Зв'язковий старшина:

1. (Репрезентує УПА), удержує зв'язок між даною частиною та к[оман]дою УПА З[ахід].-Карпати.
2. Полагоджує всі теренові справи, що виринають між УПА та маляр[ярською] згл. нім[ецькою] армією (непорозуміння, надужиття, клички, узгіднює місце перебування і рух відділів і т. п.).
3. Інтервенює в справах укр[аїнського] населення в випадках, де того не може зробити УОК⁶⁹⁰ (грабежі майна, забирання людей до праці, насильства і т. д.).

⁶⁹⁰ Український окружний комітет.

4. Опікується втікачами й людьми при військ[ових] роботах (оскільки УОК не може тим займатися) та полоненими українцями.
5. Порозумівається і дораджує у справі евакуації терену, обнятого воєнними діями, та помагає евакуйованому населенню.
6. Порозумівається і дораджує у справі безпеки і порядку в терені.
7. Регулює виміну інформацій, що відносяться до відтинку терену від запілля до фронту. Всі зафронтові вісті пересилає безпосередньо до Штабу УПА З.-Карпати. Тільки в дуже важливих випадках може дати даній маляр[ярській], згл. нім[ецькій] частині вісті в справах, що її безпосередньо загрожують. Про це однак негайно повідомляє Штаб УПА З.-Карпати.
8. Передає до Штабу УПА З. – Карпати у формі писемного звіту зміст кожної переведеної розмови.
9. Висилає до Штабу УПА З. – Карпати відомості, що їх зібрав від своїх, або одержав від німців, згл. малярів.
10. Рішає про негайне відставлення до Штабу УПА З. – Карпати всіх зловлених нашими відділами парашутистів, летунів, розвідників з ЧА, і членів банд.

Вище названий в ніякому випадку не сміє віддавати до переслухання їх німцям, хоч би навіть і хвилево.

Постій, 07.09.1944

Підписав Дор⁶⁹¹

Архів ЦДВР (Львів). – Ф. 9. – Т. 15. – Спр. 13. – Арк. 1–2. Копія. Машинопис.

⁶⁹¹ Гасин Олекса («Лицар», «Дор», «Чорнота», «Сук») (08.07.1907 – 31.01.1949) – член «Пласту», УВО та ОУН, політв'язень польських тюрем, організаційний та військовий референт КЕЗУЗ (1935–1936), член військової референтури ПУН за кордоном у ранзі сотника (1938–1939), член Револьюційного проводу ОУН (1940–1941), заступник міністра військових справ в Українському Державному Правлінні у Львові (липень 1941 р.), політв'язень німецької тюрми в Дрогобичі (1942), з якої був визволений зусиллями СБ ОУН. Військовий референт Проводу ОУН (весна 1943 – 01.1944, кін. 1945–1949), член Проводу ОУН (1947–1949), заступник шефа ГВШ УПА (1943–1945), командир УПА-«Захід-Карпати» (08.1944), шеф ГВШ УПА (1945–1949). Полковник УПА (1948).

№ 23

9 вересня 1944 р. – Рапорт командування артилерійського дивізіону 13-ої угорської піхотної дивізії про втечі гонведів закарпатського походження до лав УПА

Рапорт

Про дезертирство русинських солдат

Доповідаю, що з тилового дивізіону, у регіоні Орява чотири солдати-погоничі русинського походження дезертирували.

Перше дезертирство сталося: 1 вересня – двоє чоловік, за прізвищами Гебрі Герасим та Дуганович Ласло. Втікачі взяли з собою повне своє обмундирування та трьох коней.

8 вересня, під ранок рядовий солдат Саксон Йожеф при втечі із розташування дивізіону, окрім свого повного обмундирування, украв і поні з собою три карабіни.

8 вересня увечері втік рядовий солдат Ливрінц Янош, який узяв з собою повне обмундирування. До цих пір, усі названі втікачі в дивізіоні рахувалися як такі, на котрих можна повністю покластися – дисципліновані, надійні виконавці. На мою думку, їх служба у тилівій військовій частині давала їм змогу безпосередньо контактувати з цивільним населенням, що сприяло можливості бути об'єктом агітації агентами УПА, з якими вони у мовному відношенні могли вільно спілкуватися.

Часта поява в населених пунктах вояків УПА на диво позитивно впливала на можливість ведення агітаційної роботи в середовищі угорських солдат русинського походження, незважаючи на сувору заборону таких контактів. Агітатори УПА діють не цілком безпосередньо, а за посередництвом цивільних жителів тієї місцевості, де розташований дивізіон.

Найбільш імовірно, що названі втікачі подалися у район безпосереднього розташування вояків УПА, що знаходиться недалеко від Оряви. У цьому зв'язку:

Прошу розпочати проти них слідство.

Щоб у майбутньому припинити дезертирство, вважаю необхідним:

а) з усіх тих населених пунктів, де розквартирований дивізіон, повністю позбавитися від тих небажаних елементів, котрі мають будь-які зв'язки з УПА. При цьому не брати до уваги подані цими людьми для свого виправдання різноманітні посвідки.

б) безапеляційне виселення за межі розташування всіх тих, хто у будь-який спосіб пов'язаний з УПА та її діяльністю.

в) солдат русинського походження – роззброїти і перевести на господарські роботи, бо їх відданість державі є лише споглядальною і покладатися на них у важких умовах неможливо.

Кожного утікача з Оряви, що відноситься до 3-ої батареї, мною негайно замінено надійним солдатом-угорцем; усіх інших солдат русинського походження я розподілив у підрозділах таким чином, щоб вони знаходилися під більш пильним наглядом і контролем. Усі вони у подальшому нестимуть військову службу без зброї.

9 вересня 1944 року, о 20 год. 45хв.

HL.– M. Kir. 13. Tá. Tü.o.pk-i. Iktató iratok. 132/pk. – 944. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.

№ 24

13 вересня 1944 р. – Наказ командування артилерійського підрозділу 13-ої угорської дивізії у справі гонведів українського походження, що дезертирують до УПА

№ 132./13. tü.oszt.pk.44.09.9.

Розстановка солдат русинського походження

Встановлено, що солдати русинського походження, які несли службу у третій тиловій батареї, є ненадійними. За умов відсутності жорсткого контролю, днями чотири людини, що несли службу в цій батареї, разом з амуніцією, зброєю та кіньми дезертирували. Усі ознаки вказують на те, що втікачі подалися до найближчого населеного пункту, де розташовані підрозділи УПА.

З цих причин усіх солдат русинського походження я нагально замінив надійними солдатами-угорцями у всіх підрозділах 3-ої батареї, де сталися втечі. Вважаю за потрібне також терміново провести раціональнішу розстановку солдат-русинів. Щойно мені доповіли, що в третій батареї служить 12 осіб русинського походження, з яких троє переведено у 1-й, а семеро у 2-й підрозділ другої батареї, третя батарея так само буде укомплектована двома солдатами русинського походження. Замість них з повним

військовим спорядженням службу нестимуть надійні солдати-угорці. Заміна здійснена 10-го числа цього місяця о 12.00 годині в день. Усю документацію про вибулих і прибулих підготовлено так само 10-го числа поточного місяця.

Водночас із більш жорстким контролем за діяльністю солдат-русинів, вони мають пройти відповідну навчальну перепідготовку. Дезертирство може статися у майбутньому лише в тому випадку, якщо командирами буде допущено якийсь недогляд чи послаблено контроль. З цього моменту відповідальним за подібні явища є той офіцер, у підрозділі якого станеться втеча.

Усі ново мобілізовані солдати-русини, які прибудуть у дивізію, мають бути негайно роззброєні (інші, що вже зараз несуть службу – ні!) і розподілені на різноманітні господарські роботи.

Уповноважую кожного, хто виявить будь-якого солдата-русина в намірі втечі, заявити про це, щоб перешкодити такому вчинку. Офіцер, чи будь-яка інша особа, що несе караульну службу, при потребі має право негайно використати зброю.

Мета не в тому, щоб ставитися до кожного солдата-русина грубо, безпідставно звинувачуючи його в чомусь, а в тому, щоб його відповідно виховувати. У тому випадку, коли надійність особи русинського походження буде доведена, офіцер має право повернути зброю одній третині солдат-русинам, а ще після двох тижнів, якщо не станеться дезертирства, усій іншій частині солдат-русинів.

Повторюю: Я впевнений, що втікачі, про яких іде мова, стали жертвою пропаганди УПА.

Жорстка пильність і незламно суворий контроль має бути постійним!

Отримувачі: 1-а і 3-я батареї

9 вересня 1944 року, 20 год. 10 хв.

Підпис нерозбірливий
Командування 13-го артилерійського підрозділу

HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok.132/pk. – 944. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.

№ 25
15 вересня 1944 р. – Аналітичне зведення
відділу 1-Б штабу 13-ої угорської піхотної дивізії

№ 139/13-а піхотна дивізія. 1-Б. 44.09.15.

Таємно

Підлеглі можуть бути ознайомлені лише конспективно!

Загальний огляд ворожого стану на період
з 1 по 15 вересня 1944 року

I. Діяльність особового складу

Особовий склад, що розташований у лісистій долині Сколе, займається побудовою окремих опорних пунктів для підрозділу, поліпшенням встановлення і маскуванню вогневих позицій. В інших місцях розташування, що знаходяться на віддалі 2–4 км від передової, йде підготовка бойових засобів та спорядження.

У першій половині оглядового періоду особовий склад був зайнятий укріпленням окремих вогневих точок, триває розвідувально-пошукова робота, що в зазначений період зменшилася на одну третину з причин певного затишшя.

II. Полонені

Протягом оглядового періоду 359-а стрілецька рота роздобула одного, 351-а – двох, 1157-а – одного, 24-а та споріднена 274-а – одного «язика».

III. Настрої

Полонені одногolosно засвідчують, що харчеві постачання у ворожому стані цілком посередні (протягом дня солдати отримують два рази суп та не менше 200 грамів хліба). Настрої особового складу в основному погані, антивоєнні. Більшість солдат єврейського походження знаходиться не у бойових, а в господарсько-підсобних частинах.

IV. Озброєння, обмундирування, спорядження

Для солдат-росіян (найнадійніші) видано автомати, для інших національностей – карабіни та важкі кулемети. Заслугує на увагу твердження полонених, що радянські загони зараз добре оснащені всіма необхідними набоями для автоматів, кулеметів та гвинтівків.

Часто відчувається, що це призводить до необґрунтованої стрілянини заради задоволення емоцій, стріляють просто у повітря.

Усім підрозділам радянських військ видано літню форму одягу, однак протигазових пристроїв не видано нікому.

V. Пропагандистська діяльність

Пропагандистська діяльність противника націлена на звернення уваги особового складу на безвихідність ворога у подальшому веденні воєнних дій. Пропаганда ведеться шляхом застосування мегафонів, а також роздавання листівок у розташуванні особового складу. Протягом оглядового періоду було два випадки поширення листівок і два випадки звернення до солдат по мегафону. Зміст: безвихідність становища ворога, примушення його припинити військові дії, звернення уваги особового складу на наближення завершення війни, необхідність підтримання високої дисципліни.

VI. Інша діяльність

Націлена на здобуття «язика», розвідувальна робота в глибокому тилу противника. Планового обстрілювання позицій за оглядовий період на позиції розташування нашої дивізії не було.

VP. Діяльність УПА

Вище угорське керівництво підписало з керівництвом УПА угоду, суть якої полягає в тому, що загони УПА не нападуть на наші позиції, а ми в свою чергу, не нападимо на їх позиції, а також в спільній боротьбі проти більшовизму.

Керівництво УПА запропонувало надавати нам розвідувальні дані, що будуть ними роздобуті, а взамін ми надаватимемо їм інформацію, що цікавить їх і роздобута нами. Наше вище керівництво взамін за це пообіцяло передати для УПА певну кількість трофейної зброї, а також дещо із трофейного спорядження.

Ведеться постійний обмін з УПА роздобою інформацією.

ВШ. Діяльність «червоних» бандформувань

На території розташування дивізії не помічено діяльності «червоних» бандитських формувань.

ІХ. Пошуково-розвідувальна діяльність

Розпочався обмін окремо роздобою інформацією з УПА.

На території нашого розташування йде пошук таких осіб, котрі не є місцевими жителями, але живуть у середовищі місцевих мешканців, є чужинцями.

Додаток:

2 екземпляри – виключно лише для вищого керівництва.

Направляю – для ознайомлення у 100-й та 101-й підрозділи

Отримують – офіцери, що мають допуск

Копія вірна

Місце дислокації, 15 вересня 1944 року

Підпис (заміняє командира): майор Боровці

HL. – M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok.153/pk. – 944. Zavrëna kopia. Masinopis. Preklad z uhorskoj.

№ 26
5–6 жовтня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту
Р. Трофимчук

ВЫПИСКА
из протокола допроса ТРОФИМЧУК Раисы Петровны.

1923 года рождения, уроженки
с. Дермань, Мизочского района,
Ровенской области, образование
среднее, член ОУН с 1940 г.

5–6 октября 1944 года

«25 декабря 1943 года, проживая в с. Дермань у сестры «НЭМО» – Мельник Нины Архиповны, я встретилась с посетившим ее «НЭМО», который мне заявил, что пора принять более активное участие в работе ОУН и предложил отправиться к жителю этого же села Шевчуку Иосифу Сидоровичу. «НЭМО» здесь же объяснил, что в доме Шевчука в течении нескольких дней будет происходить совещание видных деятелей-дипломатов ОУН с представителями венгерских воинских частей, где я должна буду работать в качестве обслуживающей это совещание.

Явившись в дом к Шевчуку Иосифу 25 декабря 1943 года, я застала там двух неизвестных мне венгерских офицеров, одетых в гражданское платье, «НЭМО» – Кисель Андрея, «Горбенко» – Волошин Ростислав, «Невидимого» – Фридриха Григория.

«НЭМО» отрекомендовал меня упомянутым участникам совещания, как свою родственницу и доверенное лицо, объяснив мне, что все они являются видными руководителями краевых «проводом» ОУН.

На второй день «НЭМО» познакомил меня с «Лемишем», «Энеем» и «Иванивым», прибывшим также для участие в совещании и ожидавшими приезда на это совещание какого-то доктора философии – венгра⁶⁹², который должен был возглавить группу присутствующих уже венгров. Приехал этот доктор 30 декабря 1943 года к вечеру вместе с представителем от неизвестного для меня краевого «провода» ОУН «Палием» и охраной от «Энея».

Это совещание началось 25 декабря 1943 года и закончилось 2 или 3 января 1944 года.

⁶⁹² Ідеться про керівника угорської військової делегації на Волинь полковника Ф. Мартона.

Все дни во время совещания я присутствовала в доме Шевчука, отлучаясь из этой квартиры только поздно ночью.

(...) Как видно было из хода совещания, им руководил «Горбенко» и оно было создано с целью заключения какого-то принципиального соглашения между всеми венгерскими частями, находившимися в составе немецкой армии на Восточном фронте – с одной стороны, и УПА – с другой стороны».

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 74–75. Копія. Машинопис.

№ 27

[Жовтень 1944 р.] – Інструкція для ведення антикомуністичної пропаганди УПА на території Угорщини

1. Основні напрямні антибольшевицької повстанської пропаганди

Пропаганда, як наша зброя. Бувши могутнім знаряддям взагалі, без допомоги якого не можуть обійтися навіть найсильніші мілітарні потуги, для повстанського руху має пропаганда виключне значіння. В такій нерівній мілітарній боротьбі, як повстанський рух проти сильного й досконало озброєного імперіалістичного загарбника, добре поставлена пропаганда вирівнює до певної міри сили, а там де ідейна основа повстанського руху сильна й прогресивна, то й створює перевагу над ворогом.

Пропаганда – це є зброя, що часто буває сильніша ніж зброя звичайна, і не раз в історії пропаганда вирішувала завершення боротьби, або поворот подій, в спосіб діяння на людські маси. Так, в 1917 році пропаганда розклала цілу російську армію й вона ж відіграла вирішальну роллю в розвалі тодішньої Російської імперії.

Як чинник мобілізуючий маси з одного боку й як деструктивний чинник у відношенні до супротивника, пропаганда є зброєю незамінною, без якої взагалі не може обійтися ніяка боротьба. Історія вчить, що чим досконаліше й спритніше поставлена пропаганда, тим більше шансів на виграну, навіть при нерівних мілітарних силах.

Добре поставлена пропаганда мусить бути комплексною, тобто виконувати цілий комплекс найсуперечливіших на перший погляд завдань, в цілому стремлючи до єдиної мети – до перемоги над ворогом. Так серед свого народу пропаганда мусить виконувати позитивну роллю, як організуючий і мобілізуючий маси до боротьби чинник. В таборі ж ворога пропаганда мусить діяти як деструкційний чинник, скерований на розклад, дезорганізацію, моральне роззброєння мас супротивника і на представлення бодай хоч частини тих мас супроти своєї державно-політичної чи соціальної системи; в зв'язку з тим така пропаганда мусить базуватися на докладному знанню всіх протиріч в таборі противника. Знову ж по відношенню до відсепарованих в ворожому таборі, пропаганда мусить діяти як організуючий і мобілізуючий чинник навіть, коли ті сили будуть боротися проти спільного ворога, а значить об'єктивно на користь того, хто веде пропаганду.

Далі, – прагнучи створити якнайбільший супротив ворогові, притягнути супроти нього якнайбільше спільників, окрему роллю виконує й окреме значіння має пропаганда за кордоном, впливаючи на громадську опінію як світових потуг, так і малих народів, особливо серед народів загрожених спільним ворогом, стимулюючи їх до спільної боротьби.

Отже, перед тим як накреслити основні напрямні анти-більшовицької повстанської пропаганди, беручи до уваги її комплексність, визначимо об'єкти, по яких вона йтиме конкретно в умовах повстанського руху на Мадярщині. Це очевидно буде:

- 1) Пропаганда серед мадярського народу;
- 2) Пропаганда серед Червоної армії і советському запіллю;
- 3) Пропаганда закордоном, і –
- 4) Пропаганда серед самих повстанців.

Ось це чотири, так би мовити, сектори, що в кожному з них пропаганда мусить виконувати окрему функцію, на однакову в кожній з цих ділянок, але єдину в цілому – функцію організатора мас до боротьби з червоним імперіалізмом.

Накреслюючи основні напрямні протибільшовицької пропаганди в кожній з цих ділянок, ми останню з них (а саме четверту), оскільки вона вимагає не стільки знання більшовицької дійсності й природи більшовизму, оскільки знання душі мадярського вояка, його культурно-політичних вимог і потреб, в зв'язку з цим постановка пропаганди в цій ділянці – це справа компетенції національних пропагандистів. Мусимо тільки зазначити, що основною засадою пропаганди в цій ділянці мусить бути ідея національної єдності,

жертвенности і самопосягати. Коротше, вона мусить бути ціла спрямована на те, щоб служити з'єднуючим цементом і могутнім стимулом в боротьбі за національну честь і незалежність.

Специфічна ж властиво антибільшовицької пропаганди стосується більше перших трьох ділянок, тому ми присвячуємо їм увагу.

2. Основні напрямні антибільшовицької пропаганди серед малярського народу

1. Пропаганда ідеї державності окремішності, національної незалежності й суверенності нації, оскільки це є антитеза більшовицької псевдо-інтернаціональної доктрини.
2. Розшифровування справжньої суті «визволення», що його несе Сталін на вістрях багнетів, – за цим «визволенням» криється загарбницька експансія російського червоного імперіалізму.
3. Ототожнення імперіалістичної політики Сталіна з імперіалістичною політикою всіх російських імператорів.
4. Пригадати всі кривди будь-коли заподіяні російським імперіалізмом малярському народові й всі факти з цим зв'язані, зв'язуючи це все з теперішньою більшовицькою практикою на окупованій малярській території й підкреслюючи імперіалістичну суть теперішнього більшовицького «визволення».
5. Большевики зв'язують свою теперішню історію з історією государства російського, перебираючи традиції російських царів та генералів, про що вони самі трубили й трублять в пресі. Нагадати Паскевича⁶⁹³ і його криваві подвиги

⁶⁹³ Паскевич Іван (1782–1856) – російський військовий діяч, генерал-фельдмаршал (1829), граф Єреванський (1828), князь Варшавський (1831). Походив з козацько-старшинського роду Полтавського полку. Учасник російсько-турецької 1806–1812 рр. та російсько-французької війни 1812 р., командував царськими військами на Закавказзі (1826) та намісник на Кавказі (1827). Під час російсько-іранської війни 1826–1828 рр. російська армія під командуванням Паскевича зайняла Тебриз, а згодом і весь Азербайджан. За взяття фортець Карс та Ерзерум під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. був нагороджений орденом Георгія 1-го ступеня. У 1831 р. керував придушенням польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр, після чого був призначений намісником Царства Польського (1832–1856). На запрошення австрійського імператора Фердинанда I у червні–вересні 1849 р. російські війська під командуванням Паскевича приймали участь у придушенні національної революції в Угорщині. Під час Кримської війни 1853–1856 рр. – головнокомандувач російськими військами на західних кордонах імперії та на Дунаї. У 1854 р. отримав контузію і пішов у відставку.

на Мадярщині. Особливо ж нагадати цього Паскевіча мадярському народові, акцентувавши на тім, що реакційний російський імперіалізм ХІХ ст. і реакційний червоний імперіалізм теперішній – це явище одного порядку.

6. Розкриття справжньої сутті т. зв. «ленінсько-сталінської національної політики». Ця політика скерована на нівеляцію й кінцеву денаціоналізацію окремих народів. При цій політиці народи втрачають і державу й свою культуру і всі права на національну незалежність і окремішність. Нації існують тільки формально, або, як кажуть більшовики, «національні лише по формі», а ще вірніше – окремі республіки в ССРСР існують лише теоретично, пропагандивно. Суттю ж вони обезличені, з усіх їх більшовики творять безлику саламаху, звану «єдиним російським советським народом». Ілюструвати це прикладами з практики ССРСР.
7. Ще в частині національної політики: пропаганда фактів політичного й фізичного винищення більшовиками національно свідомого елемента, – вчених, професорів, митців і т. п. по всіх т. зв. республіках ССРСР – на Україні, в Білорусі, Узбекистані, Казахстані і т. д. Мета цього винищення – позбавлення поневолених народів національної еліти, голови, щоб легше було визискувати маси.
8. Безбожництво більшовизму, винищення всього духовенства, знищення святинь і теперішня брудна спекуляція більшовиків на релігії в своїх політичних цілях.
9. Антинародність більшовизму. Цілковито духовне, моральне і матеріальне рабство поневолених народів тотальною більшовицькою системою. Терор, узурпація права людини.
10. Роля профсоюзів в ССРСР як доказ безправ'я трудящих.
11. Розкриття справжньої суті соціальної політики більшовиків:
 - а) колективізація як модерна форма тяжкого кріпацтва. Пауперизація селян, або «пролетаризація».
 - б) знищення «куркуля як класу» в світлі національної політики більшовиків і що це несе для мадярського народу.
 - в) так звана «стахановщина», «соцзмагання» та «ударництво», як витончена форма найінтенсивнішої експлуатації трудящих, замаскована потогінна система державного капіталізму.Взагалі вміло піддати критиці цілу більшовицьку політику т. зв. «класової боротьби», як відому тактику всіх загарбників і узурпаторів, що діяли по принципі «розділяй і володарюй».

12. Окреме вістря скерувати проти НКВД, як основи большевицької держави, висвітлюючи практику НКВД в СРСР, – мільйони пропущених через тюрми, засланих в концтабори і розстріляних за неблагонадійність.
13. Висвітлення перспективи для мадярського народу, що його московський імперіалізм роззує і роздягне під претекстом компенсації за збитки, причинені СРСР війною. І хоч мадярський народ не є ініціатором цієї війни, але його будуть доїти і обдирати, бо є з чого, бо Мадярщина має матеріальні й людські ресурси, з яких зголоднілий Сталін схоче скористати максимально на правах переможця і «визволителя». Коротше, мадяри будуть мусіти платити потом і своїм добром червоному ненажерливому молохові.
14. Публікація спогадів тих мадярських вояків, що побували на Україні й на власні очі бачили селян, робітників і інтелігенцію – світських громадян, що пережили вже раз соціалістичний большевицький лад. Кричуща бідність тих людей, вбогість житла, брак шляхів сполучення, брак елементарних культурних життєвих умов, – як наслідок тяжкої праці на багатуючій землі в умовах грабіжницького російського соціал-імперіалізму.
15. Окремо в питанні соціальної політики большевизму висвітлювати голод на Україні 1933 р., як спеціально організований большевиками засіб впливу на селянську маси, що не хотіли колективізації. Жертви цього голоду становлять понад 6 млн, тобто майже половину тої кількості, що має мадярський народ. Весь цинізм політики на Україні в 1933 році особливо наглядний, коли підкреслити, що голод на Україні був саме в той час, коли большевики організували т. зв. демпінг в Європі, запалюючи цілий світ «ізлішками» СРСР за безцінь. Це перше, а друге – кричущий момент цинізму, – допомогу, організовану цілою Західною Україною під керівництвом митрополита Шептицького⁶⁹⁴, большевики не допустили до голодних українських мас. Більше того, на голодній Україні завдяки заходам НКВД і цілої большевицької системи, ніхто навіть не знав про те, що про них хтось дбав на Західній Україні, таким чином навіть морально не могли люди втішитися в тяжкій трагедії.

⁶⁹⁴ Шептицький Андрей (29.07.1865 – 01.11.1944, м. Львів) – єпископ Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), з 17 січня 1901 р. до 1 листопада 1944 р. митрополит Галицький та Архієпископ Львівський – предстоятель УГКЦ.

3. Основні напрямні антибольшевицької пропаганди серед Черв[оної] армії в заплілю

Ця пропаганда мусить вестися виключно російською, а при зверненні спеціально до українського народу – українською мовою.

1. Антинародність большевизму. Большевизм – це антинародна і антиросійська практика інтернаціональних міжнародних політичних авантюриків-пройдох. Склад Політбюро, керівництво і склад ВеЧеКа, ГПУ, НКВД – свідчать самі за себе. Большевизм поборював і поборює справжні національні визвольні тенденції в самім російському народі. Як один з прикладів – розправа Сталіна з кращими провідниками російського народу, керівниками та учасниками правої, лівої, робітничої та іншої опозиції.
2. Соціалекспериментарство большевизму на скірі російського народу й та ціна, що її народи ССРСР заплатили за всі ці експерименти в ім'я т. зв. світової революції, в результаті всього – злидні, безправ'я, матеріальне й духовне рабство.
3. ССРСР – це тюрма народів, в тім числі й російського, запряжених в кривавий «соціалістичний», а не справді державно-капіталістичний шарабар купки інтернаціональних змагунів за світову диктатуру.
4. Державно капіталістична система в ССРСР як найтяжча форма капіталізму, як система найжорстокішої експлуатації робітників й селян. Держава – всевладний капіталіст і феодал, що володіє всіма засобами виробництва і розпоряджує життям і долею робітників і селян як сам хоче. Трудящі поставлені всіх прав і навіть профспілки не можуть обстоювати їх інтереси, бо є ті профспілки зняряддям не в руках робітників, а в руках держави й партії.
5. Класова боротьба Сталіна і як вислід її – створення нової упривілейованої класи, класи державного і партійного чиновництва, політичної плутократії, гешефтярів, соціальних трутнів.
6. Політика «класової боротьби» Сталіна і справжня її суть – це спосіб боротьби за владу й утримання цієї влади шляхом роз'єднання громадської чи національної спільноти й нацькуванням одного на другого, особливо серед націй, які боролися і мали тенденції боротися далі за незалежність і окремішність.

Практика знищення «куркуля як кляси», поспіль рясніє кричущими фактами, коли розкуркулювані й знищені селяни не були ані експлуататорами, ані взагалі – були злиднями, але їх нацькував большевизм і нищив, щоб внести розкол між селянство, послабити його і зменшити його відпорність при переведенні «соціальної реформи», а саме спролетеризації селянства й поставити його в цілковиту економічну й політичну залежність від ласки Сталіна й партії.

7. Соціальний лад в ССРСР – це модерне кріпацтво. ССРСР – це велетенська касарня зрівняних, тобто однаково бідних, однаково безправ'ї і дисциплінованих людей, потрібних Сталінові як виконавців його волі для боротьби за цілі цього жорсткого маніяка.
8. Большевики 25 років дурили народ, відмежували його від світу китайським муром, вимагаючи безконечних жертв в ім'я «звільнення» народів Європи, Азії й цілого світу від злидні, безправ'я й «капіталістичної експлуатації». Тепер в цій війні вояки Червоної армії на власні очі переконалися, скільки тут було нахабної брехні й цинізму. Не Європу звільнити і ущасливлувати, а самі звільнитися мусять всі народи ССРСР від жорсткого, антинародного режиму в ім'я людського життя.
9. Цинізм, жорстокість і підлість большевиків в їх практиці панування над народами ССРСР. В цій світлі – кампанія боротьби з так званими ворогами народу в 1936–1939 роках; голод на Україні 1933 року, т. зв. розкуркулення тощо. Все це як метод терору й політичного шахрайства.
Навіть за найбільших узурпаторів Російської імперії, як от за Катерини II діяв принцип – «краще помилувати сто винних, ніж скарати одного невинного». За Сталіна ж було навпаки, сопливі жидки з НКВД козирили партійною директивою «краще поламати ребра й розстріляти сто невинних, ніж пропустити одного винного». В ССРСР людей хватить.
10. Теперішня війна й відповідальність за неї Сталіна.
11. Завтрішня війна за т. зв. «світову революцію», а насправді за диктатуру Сталіна «в міровому масштабі», – як перспектива безконечних жертв для підсовітського народу.
12. Спекуляція Сталіна на російській історії й російським патріотизмі, як впорскування дози морфію російському народові, щоб йшов з ентузіазмом на смерть за блеф за світову революцію, в дійсності за власнолюбиві мрії політичних кар'єристів.

13. Дуже вдячна тема для антибольшевицької пропаганди серед Червоної армії – це гострі випадки на тему «фронт і тил», в той час, коли на фронті вояки встелюють трупами землю далекої «звільняємої» чужини в ім'я сталінсько-кагановичевських імперіалістичних забаганок, в цей час в тилу діти, жінки, матері загинуть на тяжких роботах, в злиднях, голоді, працюючи на війну на дурну світову революцію. А безліч всяких бронірованих патріотів, творячи патріотичний галас, сидять дома, жиріють (працюють на благо родини) з партійною бабою в ліжку. Такими патріотами повні всі наркомати, установи і підприємства оборонного значіння. Вони роблять пропаганду, співають пісень, танцюють на честь Сталіна і т. д., заробляючи ордени «на фронті отечественної війни». Другі стріляють з гармат в Кремлі тощо. Особливо багато їх в НКВД, що не хочуть на фронті підставляти свої лоби «за Сталіна й родіну», а воюють із беззахисними матерями й дітьми, наповняючи тюрми «врагами народа». Всі ці пси зі Сталіном на чолі – це представники нової класи експлуататорів, що жиріють з народної крові й зберігають свої «дорогоцінні» голови, щоб ціною життя советського безіменного вояка мати «луччу жизнь» в ролі агентів світового інтернаціоналізму.
14. В цьому ж плані – яку опіку, яку нагороду матимуть вдови й сироти загиблих за сталінську світову революцію. За приклад, брати вдів і сиріт героїв Жовтневої революції, що поповнювали були всесоюзні кадри босяків, проституток і безпризорних. Вдома ж на фабриках, на землях орудуватиме інтернаціональний «пролетаріат» з закінченням прізвище на –ович з партбилетом в кишені, жиріючи на землі щедро напоєній кров'ю російського вояка.
15. Національна політика большевиків і практика її в ССРСР, що в наслідку дала не розквіт націй, а зник, бо це є мета большевизму.
16. Пропагандивний демократизм і справжня залізна диктатура партії, а фактично ж жорстока диктатура Сталіна в ССРСР.
17. Чому Сталін не хоче зреалізувати пункту конституції про «право націй на незалежність аж до відокремлення», а натомість стріляє й винищує тисячі й десятки тисяч людей за сам лиш вияв бажання реалізації цього пункту. Підкреслювати й викривати імперіалістичну, антинародну суть організаторів тої брехливої конституції.

18. Звернення до представників окремих народів в Червоній армії, промовляючи до їх національної амбіції.
19. Виділення українців в Червоній армії, як нарід поневолений, вказуючи їм шлях – шлях боротьби за свою власну державу й підкріплюючи солідарність в боротьбі за національну незалежність.
20. Так само щодо грузин, білорусів, узбеків, казахів, донських і кубанських козаків – в той же спосіб.

Примітка: Хай провідників мадярського визвольного руху не турбує те, як там буде з тими незалежними національними державами. Це менше всього мусить братися під увагу. Питання упорядкування їх – це питання державної організації тих народів, а не питання боротьби з більшевизмом, коротше – це питання завтрашнього, а не сьогоднішнього дня.

Ось основні моменти антибільшевицької пропаганди серед Червоної армії в більшевицькому запіллі.

Гасла, кидані в маси червоноармійців, мусять попадати в точку, тобто відповідати настроям – «Геть війну!», «[Ні] війні імперіалістичній, свободу й незалежність народів!». Заклик до соціального й політичного переустрою на сході Європи і т. д. – все, що може стимулювати внутрішні соціально-політичні заворушення в ССРСР.

Як один з впливових засобів слід використати звернення полонених й перебіжчиків з Червоної армії, що зуміють промовити до своїх товаришів ліпше, як хто інший.

На закінчення таке зауваження:

В цій ділянці, а саме в ділянці пропаганди серед Червоної армії й в більшевицькому запіллі, успішність тої пропаганди буде забезпечена лише тоді, коли вона вестиметься в імені самостійного мадярського народно-визвольного руху. За інших умов найліпша пропаганда дорівнюватиме нулю.

Ще зауваження: для ведення пропаганди притягати фахівців, які добре знали б ту дійсність. Кожний, хто ту дійсність знає, кому вона допекла, сам знайде безліч найвразливіших місць, куди спрямувати удар. Пропаганда мусить бути стислою, ударною, оперувати загально відомими фактами та конкретними матеріалами, яких не бракувало й не бракує, але подавати їх під новим кутом – а саме під кутом самостійної визвольної боротьби поневолених народів,

не даючи ніде приводу запідозрення в агентурності. Вістря мусить бути всюди скероване проти режиму, проти НКВД, проти класи політичних спекулянтів і експлуататорів, проти жидів, проти Сталіна, переслідуючи мету: роз'єднувати народ і партію.

4. Пропаганда за кордоном.

Щоб не повторюватися перечисленнями, скажемо взагалі – всі порушені теми можуть і мусять бути використані для пропаганди за кордоном, але з позиції національно-визвольного народного руху, як мадярського народу, так і інших народів, що ще в більшій мірі знають ціну червоному імперіалізму й що їх аргументи можуть бути через те авторитетні для цілого світу. Тільки при таких умовах пропаганда матиме сенс.

В цілому пропаганда за кордоном мусить бути цілеспрямованою на мобілізацію якнайбільше спільних і симпатиків в боротьбі проти червоного імперіалізму. Під цим кутом окреме місце й окреме значення будуть мати всі відповідні матеріали й інформації про визвольну боротьбу мадярського й всіх інших народів, що об'єктивно стоять в спільному фронті. Матеріали про жорстоку практику окупанта. Словом, все те, що може бути корисне в осягненню мети – якою є:

- а) компрометація окупанта й викликання відруху проти нього;
- б) організація симпатій до національно-визвольного руху поневолених і загрожених народів і організація їх співдії.

Д. Ш.

Архів ЦДВР (Львів). – Ф. 9. – Т. 32. – Спр. 10. – Арк. 1–6. Копія. Машинопис.

№ 28

13 квітня 1945 р. – Протокол допиту К. Молнара

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Действующая Армия 13 апреля 1945 года

Допрос начат 12-00

Окончен – 1-00 15.04.45 г.

Я, старший следователь 2-го отделения, 4-го отдела Управления контрразведки «СМЕРШ» 2-го Украинского фронта капитан ОБЧАРЕНКО, в присутствии переводчика с венгерского на русский язык ЛУЦЬО Георгия Ивановича, допросил задержанного

МОЛНАР Кароля, 1910 года рождения, Уроженца с. Нодь-Сыльвш⁶⁹⁵, округ Угоча (Венгрия), проживавшего в город Будапеште, мадьяра, поданного Венгрии, с высшим образованием, беспартийного, из семьи подполковника венгерской армии, военнослужащего.

В венгерской армии с 1932 г., в звании майора 2-го Отдела генерального штаба, в занимаемой должности – Начальник отдела «1-Б» венгерской разведки 1-й Армии.

Переводчик ЛУЦЬО за неправильный перевод предупрежден по ст. 95 УК РСФСР.

Вопрос: Имела ли венгерская разведка связь с «Организацией украинских националистов» и ее бандитскими отрядами УПА?

Ответ: Да, имела.

Вопрос: Изложите подробно об этой связи?

Ответ: Осенью 1943 года, будучи начальником информационного подотдела «Эвиденц» – «Бюро» венгерской разведки 2-го [отдела] генерального штаба, мне стало известно из материалов, поступающей информации, что украинские националисты стремятся установить связь с командованием венгерской армии для совместной борьбы против Красной Армии и советских партизан.

⁶⁹⁵ м. Севлюш – сучасне Виноградове Закарпатської області.

В октябре 1943 года, когда 2-я венгерская армия⁶⁹⁶ под ударами частей Красной Армии отступила из-под Киева в направлении Каменец-Подольска, Львова к реке Днестр, украинские поставили в известность командование о своем желании войти в контакт с венгерской армией и обещали против венгров никакой деятельности не проводить. Одновременно просили венгерское правительство прекратить преследовать украинцев-националистов и венгерское командование не вести борьбы против действующих отрядов УПА.

Венгры согласились и вошли в секретную от немцев связь с украинскими националистами. Однако об этом узнали немцы и потребовали объяснения по этому вопросу от начальника генерального штаба венгерских войск – генерал-полковника СУМБОТКЕЛИ⁶⁹⁷.

СУМБОТКЕЛИ запретил командованию 2-й армии вести двойственную политику и издал приказ, разрешающий иметь связь с украинцами-националистами и УПА с ведома немецкого командования.

После этого приказа 2-я армия установила связь только с УПА.

19 марта 1944 г. Германия оккупировала Венгрию и 2-я армия была расформирована, а из других создана 1-я венгерская армия, которая занимала оборону на участке Станислав, Стрий, Сколе и Надворная.

С этого времени связь с отрядами УПА была только с ведома немцев. Эта связь была установлена лично мною.

Вопрос: Каким образом Вы установили связь с УПА?

Ответ: 6-го июня я был назначен начальником отдела 1-Б венгерской разведки штаба 1-й Армии.

10 июня 1944 г., принимая отдел «1-Б» от полковника 2-го генерального штаба – ВИДЯЗО, который передал мне на связь представителя действующих отрядов УПА – ДАНИЛИЧА Андрея⁶⁹⁸, 1908–1910 года рождения, уроженец Западной Украины, украинец, с высшим образованием. Имел связь с украинцами националистами во Львове, куда часто выезжал.

Тогда же мне стало известно, что ДАНИЛИЧ уже 3–4 месяца находился при штабе армии, как связной от УПА по координации военных действий против советских партизан и частей Красной Армии.

⁶⁹⁶ Ідеться про залишки 2-ї угорської армії, що у травні 1943 р. були переформатовані в Угорську окупаційну армію, а зокрема про 7-й корпус, що входив до його складу.

⁶⁹⁷ Має бути: Ф. Сомбатгеї.

⁶⁹⁸ Ідеться про зв'язкового старшину при штабі угорської армії капітана Андрія Дольницького («Немо», «Голубенко»).

ДАНИЛИЧ мне заявил, что для УПА нужны танкисты, артиллеристы, зенитчики, врачи и просил, чтобы венгерское командование оказало помощь в обучении указанных выше кадров. С этой целью он будет направлять участников УПА для прохождения учебы при венгерской армии, которые после обучения должны возвращаться в отряды УПА для активной вооруженной борьбы совместно с венгерскими войсками против советских войск и партизан. Одновременно поставил меня в известность, что руководители Организации украинских националистов и УПА просят венгерское командование оказать помощь оружием и дать для отрядов УПА как можно больше пулеметов, винтовок, гранат и боеприпасов.

По вопросам политической требуют:

а) признание Венгрией «Самостийной Украинской державы».

б) признание политических представителей от УПА и чтобы им было разрешено проживать на территории Венгрии, а также предоставить возможность легального выезда политических представителей ООН в нейтральные государства.

в) чтобы венгерские власти прекратили репрессии украинцев-националистов и освободили из-под стражи всех украинцев, арестованных за националистическую деятельность, передав их в отряды УПА. Всем военнопленным украинцам, добровольно сдавшимся в плен или перешедшим на сторону венгров разрешить передавать посылки и письма от родных.

Об этом разговоре я поставил в известность командующего 1-й венгерской армией генерал-полковника БЕРЕКФИ и телеграфировал в Будапешт начальнику 2 [отдела] Генерального штаба полковнику КУТЫ Ласло.

15 июня 1944 года я получил ответ, что по вопросам военным согласовать с командующим Южной группы немецко-венгерских войск фельдмаршалом МОДЕЛЬ⁶⁹⁹, находившимся в г. Львове.

⁶⁹⁹ Модель Отто Моріц Вальтер (1891–1945) – німецький генерал-фельдмаршал, як командувач танковими з'єднаннями приймав участь у практично всіх великих кампаній вермахту на Європейському континенті, а також в операції «Барбароса» проти СРСР. 30 березня 1944 р. був призначений командувачем групи армій «Північна Україна», одночасно у першій половині 1944 р. виконував обов'язки командувача груп армії «Центр» та «Північ» на Східному фронті. У серпні 1944 р. був переведений на Захід, де обійняв посаду головнокомандувача вермахту на Західному фронті та групи армій «В». Останньою командував до повного розгрому групи та свого самогубства у квітні 1945 р. Мав прізвисько «пожежний Гітлера», так як вважався найдосвідченішим та неперевершеним майстром оборони серед вищого генералітету вермахту, був відомий особистою відданістю фюрерові та націонал-соціалізму, «прославився» жорстоким поводженням з цивільним населенням, практикував «тактику випаленої землі» на окупованій території.

Политические вопросы остаются при венгерском правительстве до особого разрешения.

Согласно полученного ответа, 23 июня 1944 г. я вылетел на самолете в г. Львов, где имел встречу с начальником разведоргана «1-Ц» южной группы немецко-венгерских войск полковником генерального штаба немецкой армии Фон БЛЮМРЮДЕРОМ. Ему я объяснил, что представители УПА предлагают войти в контакт с венгерскими вооруженными силами для совместной борьбы против Красной Армии и советских партизан и никакой деятельности против венгерских войск обещают не вести. Просят оказать им помощь вооружением и предоставить возможность обучать кадры при венгерской армии. Вопросы политического характера я не объяснял.

БЛЮМРЮДЕР мне заявил, что немецкое командование возражает только против снабжения отрядов УПА оружием, а во всем остальном согласно и возлагает на венгерское командование договоренность о взаимодействиях с УПА. Одновременно с этим он предупредил меня, что УПА является врагом Советской власти, но ведет борьбу и против немцев, поэтому чтобы они не использовали оружие против немцев лучше будет если его им не давать. Здесь же сказал, что немецкое командование имеет связь с главным штабом УПА во Львове. Однако более подробно об этом не рассказывал. Он предложил потребовать от УПА, чтобы они действовали не как партизаны, находящиеся в горах и лесах, а чтобы выступали открыто, как вооруженная сила на фронте против частей Красной Армии.

БЛЮМРЮДЕР просил информировать его о дислокации отрядов УПА, советских и польских партизан и предложил, чтобы УПА сообщила шпионско-разведывательные данные о частях Красной Армии и советских партизан. Других разговоров об УПА не было.

Следуя в Будапешт, я остановился в штабе 1-й венгерской армии и проинформировал генерала БЕРЕКФИ и полковника БАН – представителя от генерального штаба венгерской армии, о моем разговоре с фон БЛЮМРЮДЕРОМ в отношении УПА и просил, чтобы они временно воздержались от военного обучения кадров УПА до решения этого вопроса в Будапеште, о чем мною будет сообщено дополнительно. Командующий согласился и я вылетел в Будапешт.

В Будапеште, начальник 2 отдела генерального штаба полковник КУТЫ я доложил о разговорах с БЛЮМРЮДЕРОМ и с командующим 1-й венгерской армией.

От КУТЫ я получил указания никаких политических договоров с УПА не заключать, этот вопрос разрешит венгерское правительство.

С УПА войти в контакт по военным вопросам с тем, чтобы прекратить излишние вооруженные действия с ними. Вести переговоры с представителями главного штаба УПА, а не со связными. Других указаний я не получал.

Возвратясь в штаб 1-й венгерской армии я информировал генерал БЕРЕКФИ и полковника БАН об указаниях, полученных мною от начальника 2-го отдела генерального штаба.

БЕРЕКФИ предложил мне, через ДАНИЛИЧА установить связь с главным штабом УПА и предложить, чтобы для переговоров о взаимодействиях прибыл начальник или кто-либо из главного штаба УПА.

Я поставил в известность об этом ДАНИЛИЧА, который примерно 11 июля 1944 г. прибыл с представителем от главного штаба УПА, фамилию его не знаю. Но так как последний не имел документов, подтверждающих его личность, командующей армией отказался вести с ним переговоры и поручил их мне.

Того же числа в гор. Богороджаны [Богородчани] я и мой заместитель – капитан БУРИЧ вели переговоры с ДАНИЛИЧЕМ и представителем от главного штаба УПА.

Во время этих переговоров я заявил, что вопрос политических взаимоотношений рассматривается венгерским правительством, а сейчас необходимо следующее:

1. Чтобы УПА охраняла мосты, железные дороги от нападения советских и польских партизан, а следовательно, чтобы отряды УПА не нападали на венгерских солдат и подразделения, ибо имеются данные, что 50% вооруженных столкновений относится на счет отрядов УПА.
2. Передавать сведения разведывательного характера и расположении численности вооружении советских, польских партизан, а также разведанные о действиях Красной Армии, ее вооружении. Выделить лиц для сбора
3. Оказывать помощь отступающим венгерским войскам в сторону Карпатских гор, показывая наиболее лучшие маршруты как венгерским подразделениям, так и отдельным солдатам.

Представители УПА согласились выполнить названные выше пункты и потребовали:

1. Чтобы венгерское командование оказало помощь отрядам УПА вооружением и медикаментами, не грабили местное население и не эвакуировали его при отступлении армии, не угоняли скот и не вывозили оборудование с заводов.
2. Освободить из лагеря военнопленных всех украинцев-националистов.
3. Добытые сведения, интересующие венгерскую разведку и все что будет касаться венгерской армии они будут систематизировать в своем отделе по сбору шпионских сведений и передавать венгерскому командованию.

Одновременно с этим просили, чтобы венгерская разведка получаемые сведения об УПА передала им в свою очередь. Я согласился и ответил, что когда венгерская армия отступит к своей государственной границе, тогда отряды УПА получат вооружение и боеприпасы. Пообещал всех военнопленных украинцев отделить от других национальностей и путем проверки их при установлении украинцев-националистов они будут освобождены и переданы в УПА. Заявил, что об этом доложу командованию венгерской армии и у нас еще будет дополнительные разговор.

Докладывая командующему 1-й венгерской армии о переговорах он согласился и предложил потребовать от УПА венгерских военнопленных и транспорт, принадлежащий венгерской армии.

Я сообщил об этом представителю УПА, который также согласился.

Согласно договоренности по указанным выше пунктам, командующий 1-й венгерской армии издал соответствующий приказ войсковым подразделениям. На этом переговоры были закончены.

Вопрос: Как был оформлен договор о взаимодействии венгерской армии с отрядами УПА?

Ответ: Письменного договора не составляли. Договорились устно. Об этом я изложил письменно и направил материалы во 2-й отдел Генштаба в Будапеште.

Вопрос: Как практически выполнялось соглашение о взаимодействии с УПА?

Ответ: Я потребовал от ДАНИЛИЧА, чтобы он прислал трех человек, знающих мадьярский или немецкий язык для направления их в корпуса, как представителей от УПА по координации совместных действий советских партизан и частей Красной Армии.

Примерно 15 июля 1944 года прибыл представитель от УПА по имени ДМИТРИЙ (фамилию не помню), который мною был направлен в 6-й стрелечский корпус.

В другие 11 и 7 корпуса представители от УПА направлены не были в связи с тем, что до 22 июля они еще не прибыли, а в

это время началось сильное наступление частей Красной Армии в районе Коломыя, где находился 7-й и 11 корпуса, с которыми связь была прервана.

20 июля 1944 г. по моему приказанию капитан БУРИЧ передал ДАНИЛИЧУ для УПА 1000 (одну тысячу) штук ручных гранат, 15 минометов и на 100 чел. противотифозной вакцины. Больше УПА ничего не получила от венгерской армии.

УПА нам возвратила две легковых и одну грузовую автомашину и один мотоцикл.

С ДАНИЛИЧЕМ я условился, что один раз на 10 дней будет приходить связной от УПА и передавать мне сведения, представляющее интерес для венгерской разведки и командования. Я также буду передавать ему сведения в отношении УПА, добытых путем допроса военнопленных и данных зафронтовой агентуры.

В конце июля или в начале августа 1944 года, ДАНИЛИЧ передал моему заместителю – капитану БУРИЧУ сведения шпионского характера о дислокации и действиях советских партизан и частей Красной Армии. ДАНИЛИЧУ были переданы сведения о действиях отрядов УПА в тылу советских войск, в частности в районе Каменец-Подольска.

Вопрос: В чем выразилась дальнейшая связь венгерской разведки с УПА?

Ответ: После переговоров, состоявшихся 10 июля 1944 года в гор. Богорожданы [Богородчани], я решил использовать агентуру УПА для работы в пользу венгерской разведки.

В связи с наступлением частей Красной Армии на участке 1-й венгерской армии создавалась обстановка, говорящая об отступлении венгерских войск на Юг за Карпатский хребет.

Тогда мною был разработан план насаждения агентов-радиостов в городах: Стрый, Самбор, Долина, Калу[ш], Станислав и Надворная, которые должны передавать шпионские данные, в город Хуст.

В каждом названном выше городе намечалось оставить на оседание по два агента-радииста с рацией. В городе Станиславе должен был дополнительно оставаться радиист-механик с рацией для ремонта в случае какая-нибудь из них выйдет из строя.

Для практического осуществления этого плана требовалось 13 радиостов и 7 радиопередатчиков. Рации я затребовал во 2 Отделе генштаба, а агентов-радиостов из УПА.

Мой заместитель, капитан БУРИЧ договорился с ДАНИЛИЧЕМ, что УПА выделит для венгерской разведки необходимое количество подготовленных агентов-радиостов.

Полностью осуществить этот план не представлялось возможным, так как венгерская армия под мощными ударами частей Красной Армии вскоре отступила и связь с УПА была прервана, а названные выше города заняли советские войска.

В августе 1944 года связь с УПА булла восстановлена и ДАНИЛИЧ передал венгерской разведке 8 агентов-радистов из которых 4 женщины могли самостоятельно работать на рации, а остальные агенты – 2 мужчин и 2 женщины могли плохо работать по радиопередаче и приему, я их отправил обратно ДАНИЛИЧУ.

В том же месяце из 2 Отдела Генштаба я получил 7 радиопередатчиков.

Таким образом, через ДАНИЛИЧА я перебросил в тыл Красной Армии 4-х агентов-радистов с двумя рациями – двоих с рацией в город Долину и двоих с радиопередатчиками в город Надворная. Фамилии агентов я не знаю, их знает капитан БУРИЧ.

Перед выброской агентов-радистов в тыл советских войск они с 15 по 23 августа проходили подготовку. С ними занимался радист 2 Отдела генштаба, привезший на самолете радиопередатчики – лейтенант БОЧКОЙ.

Вопрос: Какие документы агентам-радистам выдала венгерская разведка?

Ответ: Венгерская разведка никаких документов агентам не выдавала. Документы и легенду на случай задержания их советской контрразведкой они получили от ДАНИЛИЧА. Капитан БУРИЧ агентам дал только задание интересующие венгерскую разведку.

Вопрос: Какое задание получили агенты-радисты от венгерской разведки?

Ответ: Они получили следующее задание:

1. Установить дислокацию штабов дивизий, корпусов и армий, фамилии командиров войсковых частей и соединений, род войск и номера частей.
2. Фиксировать передислокацию войск и какие силы советских войск действуют на участке 1-й венгерской армии.

Указанных выше агентов 28 августа 1944 года перебрасывали в советский тыл ДАНИЛИЧ и капитан БУРИЧ, подробности мне неизвестны.

Вопрос: Была ли установлена радиосвязь с агентами-радистами?

Ответ: В начале сентября 1944 года была установлена радиосвязь с агентами-радистами, переброшенными в гор. На-дворная. В полученных двух радиограммах сообщалось о

действиях 8-й стрелковой дивизии советских войск в районе Татарского перевала, о дислокации в Надворном [Надвірній] высшего командного состава, по подтягиванию артиллерии со стороны Станислава, Богорождан [Богородчан] к линию фронта на Юг, а также о жизни населения в селах занятых частями Красной армии и о мобилизации мужчин в армию.

Третья радиограмма была получена о том, что агенты просят оказать помощь, так как разрядились аккумуляторы. По моему распоряжению им был направлен через ДАНИЛИЧА новый коротковолновый радиопередатчик.

Из г. Долина связь с агентами установлена не была.

В конце сентября связь с агентами-радистами, находившимися в Надворной, была потеряна и больше не восстанавливалась в связи с отступлением венгерской армии. Судьба агентов-радистов мне неизвестна.

Вопрос: Изложите о дальнейшей связи с ДАНИЛИЧЕМ?

Ответ: В начале октября 1944 года на участке от Татарского перевала до Борши венгерская армия отступала, а отряды УПА остались в тылу советских войск.

По моему распоряжению ДАНИЛИЧ был передан капитаном БУРИЧЕМ во 2-ой отдел генштаба. ДАНИЛИЧ являлся там представителем интересов УПА и руководителем всех украинцев-националистов, которых венгерские власти должны были освободить из лагерей военнопленных.

На этом связь венгерской разведки штаба 1-й венгерской армии с УПА была прервана.

Допрос производился с перерывами:

13.04.45 г. с 12-00 до 17.00, с 22-00 до 3 14.04., 14.04. с 9.40. до 16.10., с 21.00 до 1.00 15.04.1945 г.

Протокол с моих слов записан верно, мне переведен с русского на венгерский язык, в чем и расписываюсь.

ДОПРОСИЛ: Ст. следователь 2 отд. 4 Отдела УКР «СМЕРШ»
2 Украинского фронта капитан (ОВЧАРЕНКО).

СПРАВКА: Копия перепечатана с документа, находящегося в
Приложении к аг. делу № 50 «БЕРЛОГА» том № 29, стр. 194–200.

ВЕРНО: ПОДПОЛКОВНИК МАХОВ.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 40. – Арк. 199–210зв. Засвідчена копія. Машинопис.

№ 29

11 вересня 1945 р. – Виписка із протоколу допиту
О. Луцького

Стенограма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого ЛУЦЬКОГО Александра Андреевича

11 сентября 1945 года гор. Киев

(...)

ВОПРОС: Известно, что в 1943–1944 годах Главный «Провод» ОУН вел переговоры о совместных действиях против Красной Армии не только с немцами, но и их союзниками. Что Вам известно по этому вопросу?

ОТВЕТ: Мне известно, что Главный «Провод» ОУН-УПА в 1943–1944 гг. вел переговоры о совместных действиях против наступающей Красной Армии с представителями высшего венгерского командования, с румынскими властями и польским националистическим подпольем.

ВОПРОС: Кто именно от Главного «Провода» ОУН, где и когда вел переговоры с венгерским командованием?

ОТВЕТ: От Главного «Провода» ОУН переговоры с венграми вел член Главного «Провода» ОУН ЛОГУШ-«ИВАНИВ». Переговоры велись осенью в гор. Львове и закончились в Будапеште.

ВОПРОС: Расскажите об этом более подробно?

ОТВЕТ: Какие либо официальными данными по этому вопросу я не располагаю. О переговорах ОУН с венграми знаю с частных бесед между членами Главного «Провода» ОУН и в частности, от ШУХЕВИЧА и «КОСАРА»⁷⁰⁰. С их слов мне стало известно, что летом

⁷⁰⁰ Маївський Дмитро («П. Дума», «Зруб», «Косар», «Тарас», «Курган», «Майченко», «Ом») (8.11.1914 – 19.12.1945). Закінчив учительську семінарію. Член ОУН, заарештовувався польською поліцією. Повітовий провідник ОУН Жовківщини (1939), організатор повстанських загонів на Жовківщині у вересні 1939 р. Обласний провідник ОУН Холмщини (1939–1940), окружний провідник ОУН Сокальщини. Учасник похідних груп ОУН (1941), заступник крайового провідника ОУН на СУЗ у Києві Д. Мирона (1941–1942), член Проводу ОУН (1942–1945), референт пропаганди і редактор журналу «Ідея і Чин» (1942), політичний референт (1943–1945), член Бюро Проводу ОУН (13.05.1943 – 12.1945). Делегат від Проводу ОУН на українських землях до Проводу ОУН закордоном (1945), при переході чехословацько-німецького кордону перед загрозою арешту чехословацькою поліцією застрелився. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно).

или даже осенью 1943 года на Волыни командование находившихся там венгерских войск установило связь с представителем Главного «Провода» ОУН ЛОГУШЕМ-«ИВАНИВ» и начало вести с ним переговоры о взаимном прекращении борьбы.

Поскольку начавшиеся переговоры давали перспективы к заключению более широкого соглашения не только военного, но и политического характера, к чему «Провод» особенно стремился, венгры перебросили «ИВАНИВА» переодетого в форму венгерского офицера в гор. Львов, где он связался с Главным «Проводом» ОУН и с его санкции продолжал переговоры.

По желанию венгров переговоры заканчивались в Будапеште, куда представители Главного «Провода» ОУН – «ИВАНИВ» и некий ВРЕЦЬОНА Евгений⁷⁰¹ также, были переброшены венграми на самолетах.

Находясь в Карпатах летом–осенью 1944 года я встретил там некоего «ГОЛУБЕНКО»⁷⁰², который являлся постоянным представителем Главного «Провода» ОУН при венгерском штабе восточной армии.

Наличие постоянного представителя свидетельствовало о том, что переговоры закончились благополучно и было достигнуто определенное соглашение.

ВОПРОС: Кто со стороны венгров принимал участие в переговорах?

ОТВЕТ: Со стороны венгров переговоры вели представители генерального штаба или же штаба восточной армии.

Во всяком случае, в их делегации представителей правительственных и политических кругов не было, что в некоторой степени разочаровало Главного «Провод» ОУН, который имел ввиду заключить не только военное, но и политическое соглашение.

ВОПРОС: По каким вопросам велись переговоры ОУН с венграми?

ОТВЕТ: Со слов ШУХЕВИЧА и «КОСАРА» мне известно, что Главный «Провод» ОУН, как и венгры, в первую очередь ставили вопрос о прекращении борьбы между собой и объединении своих сил наступающей Красной Армии.

Кроме того Главный «Провод» ОУН добивался получить от венгров помощь вооружением и другими военными материалами.

⁷⁰¹ Насправді до української делегації входили М. Луцький (голова), І. Гриньох та Є. Врецьона.

⁷⁰² Див. Дольницький Андрій.

Заключением политического соглашения, имелось ввиду не только сделать первый шаг к выходу на международную политическую арену, но и приблизиться к Англии.

ВОПРОС: Каким путем, ведь Англия находилась в состоянии войны с Венгрией?

ОТВЕТ: Главный «Провод» ОУН предполагал, что Венгрия порвет с Германией и перекинется в лагерь Англии?_

ВОПРОС: Было ли в результате переговоров заключено официальное соглашение?

ОТВЕТ: Я об этом не знаю.

ВОПРОС: Известно ли Вам как выполнялись условия, принятые в результате переговоров, венграми?

ОТВЕТ: Нет, неизвестно. Правда находясь в Карпатах, ко мне, как Командующему группой УПА, обратился «ГОЛУБЕНКО» с просьбой активизировать действия УПА против венгров, стремясь этим самым заставить их уважать ОУН-УПА и аккуратно выполнять взятые на себя обязательства. Этот факт свидетельствует о том, что по видимому они не совсем выполняли взятые перед ОУН обязательства.

ВОПРОС: Кто такой ВРЕЦЬОНА Евгений – принимавший участие в переговорах с венграми и «ГОЛУБЕНКО» представитель Главного «Провода» ОУН при венгерском генеральном штабе?

ОТВЕТ: ВРЕЦЬОНА Евгений – инженер. В 1938–1939 годах был в «Карпатской сичи» офицером. До Отечественной войны жил в Кракове, читал лекции по разведке на курсах Главного «Провода» ОУН. Последнее время жил в гор. Львове.

В гор. Кракове, а после во Львове жил и работал его брат по специальности врач-гинеколог.

«ГОЛУБЕНКО» настоящей его фамилии не знаю, происходит из Волыни, владеет несколькими языками, холост 35–36 лет, среднего роста, крепкого телосложения.

Будучи представителем Главного «Провода» ОУН при венгерском генштабе, носил форму венгерского офицера.

(...)

Допрос велся 11 сентября с 11 до 16 часов и с 22 час. до 1 час.

Протокол допроса записан с моих слов верно, мной прочитан в чем и расписываюсь – (Луцкий⁷⁰³)

⁷⁰³ Підписано рукою.

ДОПРОСИЛ: СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ НКГБ УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ПОГРЕБНОЙ

ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – Арк. 119–124. Оригінал. Машинопис. Опубліковано: Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. – Київ–Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2007. – С. 383–385.

№ 30

20 квітня 1946 р. – Донесення радянського агента про переговори між представниками ОУН та угорської розвідки в Ужгороді у вересні 1944 р.

Доклад
агента «Скалова»

от 15–20 апреля 1946 г.

Принял: Начальник 1 Отдела УМГБ 30
майор Макаров

Весной 1944 г. в Сколе появился Андрей Печера. Здесь, на квартире Мочарий Василя, проживавшего на Горке, Беднарж Олег ближе познакомился с этим ОУНовцем. Андрей рассказал, что зиму 1943–1944 г. он перебыл у Геринго в Команче (Краковское воеводство), но в связи с угрозой ареста его гестапо, будучи предупрежден вынужден был выехать оттуда.

Печера выехал из Команчи вместе с Ковбаком Иваном, урож. с. Глинянец Мукачевского округа, б. студентом Мукачевской торговой академии. Они хотели ехать на Закарпатскую Украину. Побывали в Лавочном, а после прибыли в Сколе.

Печера рассказал, что он незадолго перед встречей с Беднаржем Олегом связался с лейтенантом венгерской разведки и приглашал Олега поступить на службу к этому лейтенанту, заявив, что последний за это даст возможность выехать на родину, т. е. в Закарпатье.

Лейтенант – разведчик поставил перед Печерой задачу – связать его с представителем ОУН-УПА и Андрей просил Беднаржа помочь ему осуществить эту задачу.

Беднарж согласился помочь Печере наладить связь между венграми и ОУНовцами, через знакомого члена ОУН Барана, урож. и жителя Синевузно-Нижнего⁷⁰⁴, что расположено 12 клм. северо-восточнее м. Сколе, Дрогобычевской области.

Печера познакомил Олега с лейтенантом венгерской разведки Ленделом. Последний при встречах обещал Олегу в награду за сотрудничество дать разрешение с ним в любое время выехать в Венгрию и стать венгерским поданным, если в этом появиться необходимость. Разговор с лейтенантом Ленделом происходил на немецком языке. Иногда при этих, неоднократных разговорах присутствовал Гетик Михаил, урож. с. Чинадиево, Свалявского округа, который служил в венгерской армии вольнонаемным в складах продовольственного снабжения.

Через этого Гетика, Печера и связался с лейтенантом Ленделом. Гетик после изгнания мадьяр из Закарпатья остался в Чинадееве и впоследствии был арестован органами контрразведки 4 Украинского фронта и направлен в концлагеря в Сибирь, где находился и в настоящее время.

Никакими документами сотрудничество Печеры и Беднаржа с органами венгерской разведки не оформлялось. Не было присвоено им и псевдонимов. Они получили от Лендела удостоверение с фотокарточкой.

В удостоверении составленном на венгерском языке была указана действительная фамилия, имя и что такой-то является сотрудником венгерской разведывательной службы отдела 1-Б. Предлагалось всем гражданским учреждениям и командирам венгерских частей сказывать предьявителю удостоверения всемерную помощь. Документ был подписан лейтенантом Лендель.

Лендель говорил, что его основной задачей является налаживание связи с украинским националистическим подпольем.

Он рассказал, что на Волини для борьбы с УПА красными партизанами немцы использовали две венгерский дивизии.

Однако венгры не охотно вели борьбу с УПА. Они считали, что эта борьба бессмысленна и только обезсиливает обе стороны. Фронт приближался к Волины и по мнению венгров надо было не бороться с бандеровцами, а снабдить банды оружием,

⁷⁰⁴ Правильно: Синевідсько Нижнє, тепер с. Нижнє Синьовидне.

боеприпасами, обмундированием и оставить их в тылу Красной Армии для подрывной работы.

Венгерскому командованию удалось на Волини связаться со штабом УПА и договориться от «ненападении» друг на друга, взаимной информации и помощи в борьбе против красных партизан. Как заявил Лендель, был даже оформлен договор между УПА и венгерским командованием.

Через некоторое время Волинь была занята частями Красной Армии, связь прерывалась и теперь как заявил Лендель вновь началась взаимная бессмысленная борьба между венграми и бандами УПА.

Задача заключается в том, чтобы наладить связь с УПА-ОУН, прекратить борьбу и вместе бороться с Красной Армией и партизанами.

Лендель особенно хотел получить от ОУНовцев информацию о частях Красной Армии. В случае положительных результатов Лендель обещал связать представителей ОУН с венгерскими правительственными кругами. Беднарж дал обещание Ленделю связать его с ОУНовцами.

Вскоре Олег связался с членом ОУН Бараном, рассказал ему о желании венгров наладить связь с руководством ОУН-УПА.

Баран согласился и заявил, что доложить об этом кому следует. Через неделю Беднарж был визван в Синевузно-Вышне⁷⁰⁵, где его должен был ожидать представитель ОУН и подробно узнать на каких условиях и что именно хотят от ОУН-УПА мадьяры. Однако как заявил Баран представитель ОУН не смог прибыть во время и встреча состоялась несколько позднее в Сколе, на Горке, по улице Сельская Доложная в одной из хат.

На встрече с представителем провода ОУН присутствовали: лейтенант Лендель, Баран, Печера Андрей и Беднарж Олег. Разговор велся на немецком языке.

Лендель выразил желание наладить с ОУН-УПА тесное сотрудничество. Он потребовал, чтобы ОУНовцы давали венграм разведывательную информацию и прекращение взаимной борьбы как это в свое время на Волины. Венгерская разведка оставила там часть радиостанции, однако почему то ни одна из них не работала. Надо установить почему не работают радиостанции для чего венгры дадут националистам средства передвижения и документы. Информационная служба ОУН должна передавать венгерской разведке все материалы касающиеся частей Красной Армии и ближайшего тыла.

⁷⁰⁵ Правильно: Синевідсько Вижне, тепер с. Верхне Синьовидне.

Представитель ОУН потребовал, чтобы связали провод с венгерскими правительственными кругами и оказывали УПА всемерную помощь оружием, боеприпасами, обмундированием и продовольствием.

Лендель заявил, что это можно будет сделать тогда, когда венгры будут получать от ОУНовцев ценную информацию о частях Красной Армии.

Представитель ОУН заявил, что они уже имеют контакт с венгерской армией и в частности у них при штабе Дебреценской армии в Хусте имеется свой представитель.

Он считал, что Лендель свяжет его с представителями венгерских правительственных кругов и когда увидел, что Лендель всего только работник разведки[, п]ереговоры прекратил и они закончились ничем. Автомашиной Ленделя Баран и представитель ОУН были доставлены в с. Синевузко-Нижнее.

После этого Лендель дал задание Печере и Беднаржу завербовать 4–5 агентов, [с] целью направление их на курсы радистов.

Это было незадолго перед взятием г. Стрий Красной Армией. На запад и на юг проходило много ешелонов с беженцами. Из числа последних Печера и Беднарж завербовали четырех человек-уроженцев Долины, Тарнополя, Станислава и Киева (фамилии их источник не помнит). Из Киева была женщина по имени Рая, преподавательница Киевской консерватории. Остальные трое были мужчины. Все они были направлены Ленделем через Ужгород в Будапешт, в сопровождении сержанта Шандора – помощника Ленделя, на 4 месячные курсы радистов. О дальнейшей судьбе этих людей ничего неизвестно.

В связи с наступлением Красной Армии Лендель передислоцировался из Сколе в с. Уклина, Свалявского округа.

Узнав на переговорах с представителем ОУН, что при отделе 1-Б штаба Дебреценской армии в Хусте имеется делегат ОУН-УПА, связанный с работником венгерской разведки – майором Долиничем и Радичем, Лендель хотел наладить связи с этим делегатом ОУН, так, чтобы отдел 1-Б Дебреценской армии от которой зависил Лендель, не знал об этом.

Он предложил Печере и Беднаржу связаться с делегатом ОУН в Хусте назначить ему встречу в Ужгороде. Причем в переговорах будет принимать участие старший лейтенант Мункачий Андор заместитель Ужгородского коменданта по разведке работник венгерской контрразведки «Кемальгарито-осталь».

В Хуст поехал Беднарж Олег, разыскал там отдел разведки 1-Б и майора Долинича. Он попросил его связать с представителем ОУН-УПА. На вопрос Долинича, не является ли он радистом, Беднарж ответил отрицательно и сказал, что хочет видеть представителя ОУН-УПА по частному делу.

Долинич вышел и вскоре в комнату зашел представитель ОУН-УПА, высокий, широкоплечий брюнет, в мадьярской военной форме и сапогах.

Беднарж коротко рассказал ему суть дела, заявив, что через лейтенанта – доктора Ленделя ОУНовцы могут связаться с венгерскими правительственными кругами.

Представитель ОУН заявил Беднарж[у], что с венгерскими правительственными кругами будет вести переговоры члены центрального провода, а он бы хотел предварительно встретиться с Ленделем. Они установили, что встретятся в Ужгороде в здании парламента (Народна Рада ЗУ).

Через несколько дней эта встреча состоялась в Ужгороде в здании парламента в комнате № 315. Уполномоченный ОУН-УПА прибыл туда на собственной автомашине. На встрече присутствовали: Мункачий Андор, Печера Андрей и Беднарж Олег. Разговор происходил на немецком языке и продолжался примерно полчаса.

Мункачий Андор заявил представителю ОУН-УПА, что он может связать ОУНовцев с венгерскими правительственными кругами лишь тогда, когда будет иметь от ОУН-УПА разведывательные данные, которыми бы он мог фигурировать в министерстве внутренних дел и требовать установление контакта между ОУН и их венгерским правительством.

При условии получения от ОУНовцев ценных разведывательных данных можно будет ставить перед венгерскими властями и вопрос об освобождении из тюрем украинских националистов.

Представитель ОУН-УПА заявил Мункачию, что ОУН в военном смысле уже сотрудничает с венгерской армией и разведкой. Они помогают венграм бороться с Красной Армией и путем передачи разведывательной информации собираемой ОУНовской агентурой и путем переброски в тыл Красной Армии для подрывной работы отрядов УПА. За это ОУНовцы получают от венгров оружие, боеприпасы и обмундирование.

ОУН хотела бы установить не только военный контакт с венграми, который осуществляется через него, но и политический. Однако, как заявил представитель УПА, он видит, что Мункачий

не уповноважений на ведення таких переговорів і тому він припиняє їх і їде до Хуст. На цих переговорах і закінчилися.

В той же день в Ужгороді Печера зустрів випадково на вулиці свого старого друга і активного члена ОУН «Гринченко», з яким познайомився і Беднаржа Олега. «Гринченко» запросив їх до своєї квартири, яка знаходилася проти кінотеатру.

З бесіди Печери з «Гринченком» стало відомо, що після звільнення Печери Андрія гестапцями з Львівської тюрми (був у Львові арештований і дав згоду на співпрацю гестапо [?]). Він був направлений ОУНовською організацією до Старого Самбора до «Гринченко», який працював там керівником «Маслосоюзу» або в кооперації. Там Печера пробув близько одного місяця, а потім виїхав до Словаччини.

Коли Червоною Армією був прорваний фронт в районі Сваляви – лейтенант Лендель запропонував Печері і Беднаржі виїхати до Будапешта, а звідти до Швейцарії, обіцяв доставити закордонні паспорти, т. к. він добре знав аргентинського військового аташе в Венгрії.

Після розмов з «Гринченком» Печера і Беднарж відмовилися від поїздки до Будапешта і залишилися на Закарпатській Україні для ОУНовської роботи.

Через кілька днів після зустрічі з «Гринченком» біля Мукачева, відбувся в с. Підгорці збори керівників працівників ОУН, на яких були присутні наступні активні націоналісти: «Гринченко», Бандусяк Дмитро⁷⁰⁶, Габода

⁷⁰⁶ Бандусяк Дмитро («Оля», «Ардан», «Лопата») (25.08.1919–1946). Народився в Мукачівській торговельній академії, яку внаслідок угорської окупації Закарпаття закінчив у Братиславі (1934–1939), член «Пласту» та «Карпатської Січі» (1939). Вступив в ОУН у 1939 р. Організаційний референт та заступник керівника ОУН на Закарпатті (1940–1942), був одночасно відповідальним за центральну частину краю. Приймав участь в акції з вивішення синьо-жовтого прапора на Замковій горі в Хусті і таблички з надписом «Борцям за волю України» на Червоному полі 15 березня 1939 р., за що був заарештований угорською жандармерією і відправлений у концтабір поблизу Будапешта. У середині липня 1942 р. засуджений угорським військовим трибуналом на Ковнерівському процесі до 12 років ув'язнення. Термін відбував у тюрмі м. Вац. Після амністії у березні 1944 р. був мобілізований до угорської армії, в якій перебував до вересня. У восени 1944 р. розпочав відновлення оунівської підпільної мережі, крайовий керівник та військовий референт проводу ОУН на Закарпатті (01.1945 – 01.1946). Загинув під час військово-чекістської операції у с. Присліп Волівського району Закарпаття.

Михаил⁷⁰⁷, Печера Андрей и еще какой-то представитель ОУН, занимающий в организации крупное положение. Это совещание было примерно в августе или сентябре месяце 1944 года.

После совещания Печера рассказал, что получил от представителя ОУН присутствовавшего на совещании важное задание негласно контролировать работу ОУН на Закарпатской Украине и организовать добычу и изготовление различных документов для проживания и передвижения на территории Закарпатья.

Роль Беднарж Олега сводилась к оказанию всемерной помощи Печере Андрею в проводимых им мероприятиях.

Вскоре Красная Армия освободила Ужгород. Когда первые отряды красноармейцев входили в город, Печера, Беднарж, «Гринченко», Богдана и Олег скрывались в подвале у одной докторши по ул. Сталина № 10. Договорились, что первое время, пока перейдут фронт и все успокоится никакой работы не проводит и разошлись в разные стороны.

Печера поехал в с. Подгород (около Мукачево) к знакомой Фитас Марие, «Гринченко» перебивал где то в Ужгороде, Габода выехал в Лучки к родственникам, Бандусяк Дмитро видимо в Хуст, Олег в Зняцево к Кищ – Талиянин к Олене, Богдана – неизвестно куда.

Вскоре источник был арестован органами «СМЕРШ» и на продолжительное время был оторван от Закарпатья. Когда он вернулся, часть участников ОУН действовавшей на Закарпатской Украине была арестована, а часть бежала за кордон.

«Скалов»

ГДА СБУ. – Ф. 65. – С-9148. – Т. 1. – Арк. 333–342. Оригінал. Машинопис.

⁷⁰⁷ Габовда Михайло («Лозинський», «Іскра», «Гейза») (2.10.1919 – 8.12.1945). Навчався в Мукачівській торговельній академії, член «Пласту» (1936) та «Карпатської Січі» (1939). Після закінчення навчання у Братиславі у вересні 1939 р. виїхав на заробітки в м. Лінц (Австрія), звідки невдовзі повернувся на батьківщину. Референт зв'язку у крайовому проводі ОУН на Закарпатті (01.1940 – 07.1942), одночасно був відповідальним за західну частину краю, учасник ІІ ВЗ у Кракові (31.03 – 3.04.1941). 5 березня 1942 р. був заарештований угорською жандармерією, перебував під слідством у Чинадієві та Мукачеві, в середині липня 1942 р. засуджений угорським військовим трибуналом на Ковнерівському процесі до 10 років ув'язнення, термін відбував у крайовій тюрмі м. Вац (Угорщина). Після амністії 22 березня 1944 р. повернувся на Закарпаття, працював на лісопильному заводі братів Климпушів у с. Ясіня. Після приходу Червоної армії був обраний секретарем народного комітету у с. Великі Лучки. Референт зв'язку у відновленому крайовому проводі ОУН на Закарпатті (01–07.1945). Заарештований радянськими органами державної безпеки 18 липня 1945 р. 29–30 жовтня 1945 р. спецсудом Закарпатської України засуджений до розстрілу. Вирок виконаний в Ужгороді 8 грудня 1945 р.

№ 31

4–6 травня 1946 р. – Протокол допиту В. Чижевського

Стенограмма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого ДЬЯЧУК-ЧИЖЕВСКОГО Василия Николаевича

4–6 мая 1946 год., г. Киев
Допрос начат в 12 час. 10 мин.

ВОПРОС: Где вы встречались с ЛЕБЕДЕМ и какую он поручил вам работу?

ОТВЕТ: В конце апреля или начале мая 1944 года через ФЕДИК-«СЛАВКО» я встретился с ЛЕБЕДЕМ на Кайзервальд во Львове.

ЛЕБЕДЬ тогда рассказал мне, что политическая референтура Главного «Провода» ОУН вела переговоры с венгерскими правительственными кругами об урегулировании отношений между оккупационными венгерскими войсками, дислоцированным в Галиции и отрядами УПА.

В результате этих переговоров было достигнуто соглашение, по которому командование венгерских войск обязалось не принимать репрессий против местного украинского населения и не действовать против отрядов УПА, а последние в свою очередь обязались не нападать на части венгерской армии. Представителем УПА при штабе венгерской армии, которая находилась в Галиции, был назначен ГОЛУБЕНКО-«НЕМО», который до этого уже вел на Волыни переговоры между УПА и находящимися там венгерскими войсками.

В силу того, что ГОЛУБЕНКО не был знаком с отрядами УПА в Галиции и не знал местных руководителей ОУН-УПА, я назначался его помощником и в мои функции входило помогать ГОЛУБЕНКО поддерживать связь с отрядами УПА и местными организациями ОУН.

Кроме того ЛЕБЕДЬ заявил мне, что ему нужны материалы о действиях немцев против украинского населения, ОУН и УПА, факты и всевозможные документы, приказы о расстрелах участников ОУН-УПА, сожжении сел и факты об ответных действиях

УПА против немцев. Он поручил мне собирать такие материалы у руководителей ОУН-УПА и передавать их ему.

После этих указаний ЛЕБЕДЯ я вскоре через ФЕДИК встретился во Львове на улице с ГОЛУБЕНКО, который в основном повторил мне то же самое, что и ЛЕБЕДЬ. Мы условились, что я должен буду явиться к нему в гор. Калуш, Станиславской области, где дислоцировался штаб первой венгерской армии, при котором он ГОЛУБЕНКО будет находиться.

ГОЛУБЕНКО сказал, что в Калуше я могу это разыскать через капитана венгерской армии БУРИЧА, работавшего в этом штабе.

Тогда же я попросил ГОЛУБЕНКО достать документы, которые дали бы мне возможность беспрепятственно ездить по всей территории Галиции, а также получить разрешение на право пользования моим собственным мотоциклом, при помощи которого я мог бы использовать свои обязанности по связи между им и отрядами УПА.

ВОПРОС: Расскажите, как вы практически исполняли обязанности при ГОЛУБЕНКО?

ОТВЕТ: В мае 1944 года я явился в г. Калуш к капитану БУРИЧУ, от которого узнал адрес ГОЛУБЕНКО, проживавшего в городе по улице Сивеца, номер дома не помню.

ГОЛУБЕНКО заявил мне, что венгры недовольны тем, что отряды УПА не дают покоя и нападают на их части.

В связи с этим, мы условились, что я выеду к руководителю Станиславского областного «Провода» ОУН МЕЛЬНИКУ, которого проинформирую о состоявшемся соглашении и договорюсь о своей дальнейшей работе на их территории.

Еще во Львове мы с ЛЕБЕДЕМ условились, что я организую ему встречу с членами Станиславского областного «Провода» ОУН, куда он собирался приехать. Поэтому от ГОЛУБЕНКО я выехал к МЕЛЬНИКУ, которому и сообщил о предполагаемом приезде ЛЕБЕДЯ и поручил ему собрать членов областного «Провода», с которыми ЛЕБЕДЬ хотел лично разговаривать.

МЕЛЬНИК собрал всех членов Станиславского областного «Провода» ОУН и вместе с ними пришел на встречу к ЛЕБЕДЮ, которая состоялась в мае 1944 года в лесу около села Бабин-Заричный, Калушского района.

ВОПРОС: Кто присутствовал на этой встрече и что именно сообщил им ЛЕБЕДЬ?

ОТВЕТ: На этой встрече присутствовали МЕЛЬНИК-«РОБЕРТ», областной проводник, «ГУЦУЛ» – командир Станиславского военного округа, «МЫТАРЬ»⁷⁰⁸ – руководитель СБ и «Нечай»⁷⁰⁹ – временно исполняющий обязанности организационного референта областного «Провода» ОУН.

ЛЕБЕДЬ в моем присутствии сообщил им, что между ОУН-УПА и венгерскими оккупационными войсками достигнуто соглашения, что они не будут выступать друг против друга и что венгры не будут применять репрессий против местного украинского населения.

Далее он сообщил, что представителем от УПА при штабе венгерской армии назначен ГОЛУБЕНКО, а я буду организовывать связь между руководителями областного «Провода», отрядами УПА и ГОЛУБЕНКО.

ЛЕБЕДЬ объяснил им причины, приведшие к заключению указанного соглашения и заявил, что УПА сейчас должна иметь по меньше врагов и что условия, на которых заключено соглашение с венграми – выгодны для УПА, тем более, что венгров на территории Украины осталось немного и что в будущем ОУН рассчитывает использовать венгров в своих интересах. На этом созданное ЛЕБЕДЕМ совещания было закончено.

ВОПРОС: Продолжайте рассказывать о вашей практической работе вместе с ГОЛУБЕНКО?

ОТВЕТ: На одной из очередных встреч с ГОЛУБЕНКО, он сообщил мне, что венгры для лучшего использования условий соглашения предложили, кроме ГОЛУБЕНКО, выделить еще ряд представителей от УПА, которые бы осуществляли связь с венгерскими войсками, дислоцировавшимися в районе действий отрядов УПА.

В соответствии с этим я и ГОЛУБЕНКО распределили территорию Станиславской области на три округа и потребовали от «ГУЦУЛА» выделить таких людей, которые бы осуществляли связь с венгерскими войсками на местах.

⁷⁰⁸ Лівій Володимир («Йордан», «Митар») (3.02.1919 – 5.12.1948) – обласний референт СБ ОУН Станіславщини (1942–1945), крайовий референт СБ ОУН Карпатського краю (1945–1948).

⁷⁰⁹ Лаврів Іван («Нечай», «Мирон», «Богун») – в. о. організаційного референта Станіславівського обласного проводу ОУН (1944), окружний провідник Дрогобиччини (1945 –1949), член крайового проводу «Захід-Карпати». Організував охорону та укриття керівника ГОСП П. Федуна. Загинув 15 травня 1949 р. на схилі г. Парашки на Сколівщині під час проведення військово-чекістської операції.

«ГУЦУЛ» выделил нам трех человек для выполнения указанных выше функций.

ВОПРОС: Кто был выделен?

ОТВЕТ: На территории Станиславского округа такими связными между отрядами УПА и ГОЛУБЕНКО – с одной стороны и венгерскими войсками – с другой – был назначен СТРУТИНСКИЙ Ярослав из Станислава, ранее обучавшийся в военной школе ОУН в селе Великие Мосты, впоследствии работавший адъютантом «ГУЦУЛА».

СТРУТИНСКИЙ вскоре был переведен на эту же работу в район Надворной, а на его место был назначен ФЕДЫНЫЧ Николай, уроженец Калушского района, офицер УПА в курене «РОМКА».

На территории Коломыйского округа таким связным был некий БОГДАН, уроженец Буковины.

Конкретные указания этим связанным по их работе давал сам ГОЛУБЕНКО.

Выполняя указания ЛЕБЕДЯ и ГОЛУБЕНКО я побывал у всех руководителей окружных и повитовых «Проводов» ОУН и проинформировал их о заключенном соглашении между ОУН-УПА и венграми.

Я встречался с командирами отрядов УПА, собирал у них сведения об отрицательном поведении венгерских войск по отношению к местному населению и эти данные сообщил ГОЛУБЕНКО, который урегулировал эти вопросы с представителями командования венгерской армии.

При первом отступлении немцев весной 1944 г. под ударами Красной Армии, в руки УПА попало несколько немецких автомашин, из которых мы с ГОЛУБЕНКО – 3 или 4 продали венграм. За эти автомашины мы получили от них около 1200 гранат, 30–40 тысяч винтовочных патронов и 6–7 советских автоматов «ППШ».

Один раз я ездил в Дрогобычскую область в «ДЗВИНЧУКУ»⁷¹⁰, чтобы проинформировать его о существующем соглашении между УПА и венграми и предложил ему собрать данные о наличии на территории области венгерских войск с тем, чтобы установить контакт с ними.

«ДЗВИНЧУК» заявил, что на территории Дрогобычской области венгерских войск почти нет и что устанавливать с ними связь нет необходимости, так как эти войска только переходят территорию области.

⁷¹⁰ Див. Белейович Иван.

Я также выполнял указания ЛЕБЕДЯ и собрал материалы о репрессиях, которые применяли немцы против украинского населения, ОУН-УПА и ответных действий УПА против немцев.

ВОПРОС: Какие именно сведения вы собрали?

ОТВЕТ: Бывая в отрядах УПА, я собирал дневники их боевых действий, фотоснимки, сделанные участниками УПА. Кроме того в местных организациях я собирал немецкие объявления о расстрелах местного населения или участников ОУН-УПА, составленные местными организациями акты о сожженных немцами селах, о проводимых грабежах и т. д. и все эти данные я передавал ЛЕБЕДЮ.

ВОПРОС: Каким образом мы осуществляли связь с ЛЕБЕДЕМ?

ОТВЕТ: Связь с ЛЕБЕДЕМ я осуществлял как путем личных встреч, так и путем письменных сообщений, которые я пересылал через этого связного «СЛАВКО».

Кроме того я информировал ЛЕБЕДЯ по материалам ГОЛУБЕНКО о взаимоотношениях между УПА и венграми.

ВОПРОС: Сколько времени вы работали при ГОЛУБЕНКО?

ОТВЕТ: При ГОЛУБЕНКО я работал до сентября 1944 года. В течении этого периода отношения между УПА и венграми были не плохие и работы по урегулированию взаимоотношений между УПА и венгерскими войсками почти не было.

Приблизительно в июле 1944 года, ГОЛУБЕНКО приехал в Богородчаны, где я находился и сообщил мне, что встречался с ЛЕБЕДЕМ, который, в связи с наступлением Красной Армии, дал указание, чтобы мы отступили вместе с венгерскими войсками.

ГОЛУБЕНКО сказал мне, что ЛЕБЕДЬ также выехал за пределы Украины. Вскоре с ГОЛУБЕНКО мы выехали в г. Хуст, где дислоцировался в то время штаб венгерской армии. По поручению ГОЛУБЕНКО из Хуста я выехал в район Карпатских гор для налаживания связи с отрядами УПА, находившимися тогда на территории, занятой немецко-венгерскими войсками.

Я выехал в район сел Жабье и Красноила, где связался с Коломыйским окружным проводником «СТАЛЬ»⁷¹¹, с куренным

⁷¹¹ Савчак Василь («Блакитний», «Сталь», «Андріан», «Арпад», «Сокіл») – (1921–1950), провідник Коломыйського окружного проводу ОУН (03.1944 – 02.1945), провідник Буковинського окружного проводу (03.1945 – 06.1950), організаційний референт Карпатського крайового проводу ОУН (07–10.1950). Загинув під час проведення військово-чекістської операції 20 жовтня 1950 р. у с. Шешори Косівського району Івано-Франківської обл. Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (1945), Срібним хрестом заслуги (1948).

УПА – «НЕДОБЫТЫМ»⁷¹² и в районе села Жабье урегулировал вопрос с венгерскими войсками, которые ограбили часть жителей села Жабье – Волове.

Эта моя поездка длилась около двух недель. В это же время я посетил офицерскую школу УПА, расположенную в с. Рожанки и установил связь с руководителем этой школы поручиком «ПОЛЬ».

Я также неоднократно встречался с ГАСИНЫМ, от которого получил информацию о положении отрядов УПА, находившихся в районе Карпат.

ГАСИН в это время создавал группу УПА «Захід-Карпати», командуящим которой назначил находившегося на этой территории ЛУЦКОГО Александра, имевшего в то время псевдоним «КЛИМЕНКО».

ГАСИН предложил мне работать у него в штабе, но без согласия ЛЕБЕДЯ, я этого сделать не мог о чем и заявил ему. ГАСИН по своей собственной инициативе тогда вел переговоры с немцами, против которых возражали ЛУЦКИЙ и я.

Я также побывал в Надвирнянском районе, где встречался с командиром Станиславского военного округа «ГРИМ»⁷¹³. Его отряды УПА находились в горах и лесах около села Зеленое. В тот

⁷¹² Матвіїв Юліан («Недобитий») (1919 – 6.04.1953). Закінчив юридичний факультет Люблінського університету (1937), а потім факультет соціально-економічних наук Брюссельського університету (1937–1939). Член ОУН з 1932 р. Після радянської окупації Західної України виїхав на територію Польщі. Член повітового проводу ОУН у Грубешові. Служив в допоміжній поліції, спочатку в Грубешові, а потім на Коломиїщині, де обіймав посаду коменданта районної поліції у м. Кути на Станіславщині (05.1940 – 03.1944). 23 березня 1944 р. разом з іншими поліцаями разом зі зброєю перейшов в УПА. У 1944 командував сотнею «ім. Богуна» у Косівському р-ні, що згодом увійшла до складу куреня «Гайдамаки», а з січня 1945 р. – куренем «Перемога» (ТВ 21 «Гуцульщина», ВО 4 «Говерля» УПА-«Захід»). Весною та влітку 1944 р. проводив бої з німецькими та угорськими військами, загонами радянських партизан, а з 1945 р. – проти внутрішніх військ НКВС на Гуцульщині та Буковині. 15 квітня 1946 р. наказом ГВШ його було нагороджено Бронзовим Хрестом Заслуги та присвоєно звання хорунжого. У листопаді 1945 р. пройшов спеціальні курси СБ ОУН, після чого був референтом СБ Косівського надрайонного проводу ОУН (12.1945 – 09.1947), його керівником (05–09.1947). Референт СБ Коломиїського окружного проводу (09.1947 – 05.1948), заступником керівника Буковинського окружного проводу ОУН (05.1948 – 07.1950) та його керівником (07.1950 – 05.1952). В ніч 27–28 травня 1952 р. разом із соратником М. Кричуном («Черемшиною») був захоплений чекістами у криївці в лісі поблизу с. Люча Яблунівського р-ну Станіславської обл., перебував у в'язницях МДБ Станіслава та Києва. 19–20 січня 1953 р. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 6 квітня 1953 р.

⁷¹³ Див. Твердохліб Микола.

район я їздив по порученні ГОЛУБЕНКО тому, що йому стало відомо про те, що якийсь «СЛАВКО»⁷¹⁴ шукає його.

Прибувши до села Зелене я дізнався, що там знаходяться СТРУТИНСКИЙ Ярослав, які в минулому були зв'язними між групами УПА і венграми і шукали ГОЛУБЕНКО.

В початку вересня 1944 року я повернувся до г. Хуст і зустрівся в г. Хусті з ГОЛУБЕНКО, де зустрів зв'язного от ЛЕБЕДЯ студента ГОРИШНЕГО Ярослава.

Тоді ж ГОЛУБЕНКО повідомив мені, що він встановив зв'яз з ЛЕБЕДЕМ і вирішив направити мене до нього.

ВОПРОС: С якими порученнями направив вас ГОЛУБЕНКО до ЛЕБЕДЮ?

ОТВЕТ: ГОЛУБЕНКО поручив мені проінформувати ЛЕБЕДЯ про стані загонів УПА, що перебували в районі Карпат. В цей час ГОЛУБЕНКО дізнався, що венгри поставили в відомість німцям про укладення з ними угоди з УПА. Тому він просив ЛЕБЕДЯ дати йому вказівки, як поводитися в даній ситуації і що він повинен далі робити.

Я також повинен був повідомити ЛЕБЕДЮ про те, що ГАСИН і Самборський окружний провідник ОУН – КУБАЙЧУК самостійно уклали угоду з німцями проти чого я, ГОЛУБЕНКО і члени Головного «Провода» ОУН Луцький і ЛОГУШ-«ІВАНІВ» заперечували.

ВОПРОС: Де в той час проживав ЛЕБЕДЬ?

ОТВЕТ: ГОЛУБЕНКО дав мені адресу ЛЕБЕДЯ, який проживав в г. Братислава, по вулиці Нова-Доба, блок № 1 або 2 кв. 12, в якій раніше проживав інженер Леонід МОСЕНДЗ⁷¹⁵. Сам МОСЕНДЗ переїхав до іншої квартири, а цю надав в розпорядження ЛЕБЕДЯ.

ВОПРОС: Якими документами ви користувалися в той час?

⁷¹⁴ Федик Ярослав.

⁷¹⁵ Мосендз Леонід (2.10.1897 – 14.10.1948) – український поет, прозаїк, есеїст, гуморист. У роки Визвольних змагань 1917–1921 рр. воював в Армії УНР, згодом емігрував до Чехословаччини. Навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах, де захистив докторську дисертацію. У 1937–1938 рр. працював у Торговельній академії у Сваляві (Підкарпатська Русь), після угорської окупації виїхав до Братислави. У 1945–1946 рр. емігрував спочатку в Австрію, а потім в Швейцарію, де помер від сухот. Автор збірки «Зодіак» (1941), поеми «Вічний корабель» (1940), «Канітферштан» (1945), «Волинський рік» (1948), роману «Останній пророк».

ОТВЕТ: Еще в мае 1944 года от штаба венгерской армии я получил документы на имя РАДОВИЧА Дмитра, в которых было указано, что я по национальности венгерец, нахожусь на службе в венгерской армии и что все лица должны оказывать мне помощь. С этими документами я выехал к ЛЕБЕДЮ в Братиславу.

ВОПРОС: Встреча с ЛЕБЕДЕМ у вас состоялась?

ОТВЕТ: Да, состоялась. В начале сентября 1944 года я явился в Братиславу по вышеназванному адресу, где застал связного ЛЕБЕДЯ – «СЛАВКО», а вскоре туда приехал и сам ЛЕБЕДЬ, которого я подробно проинформировал по всем интересовавшим его вопросам, о состоянии отрядов УПА, о взаимоотношениях с венграми, о переговорах, которые вели КУБАЙЧУК и ГАСИН с немцами и сказал ЛЕБЕДЮ, что ГОЛУБЕНКО ждет от него дальнейших указаний по работе.

Выслушав меня, ЛЕБЕДЬ заявил, что я назначен связным между ним и УПА, между ним и доктором ОРЛИВЫМ, которые ведет переговоры с немцами, а также между ним – ЛЕБЕДЕМ и ГОЛУБЕНКО.

ЛЕБЕДЬ предложил мне срочно выехать в Ужгород, куда также выбыл ОРЛИВ и с ним связаться.

ВОПРОС: Что из себя представляет ОРЛИВ и какое положение он занимает в ОУН?

ОТВЕТ: Из бесед с ГРИЦАЕМ Дмитрием⁷¹⁶, ЛОПАТИНСКИМ Юрием⁷¹⁷ и другими я узнал, что доктор ОРЛИВ является

⁷¹⁶ Грицай Дмитро («Бук», «Дуб», «Олег», «Палій», «Перебийніс», «Сірко») (1.04.1907 – 22.12.1945) – член «Пласту», закінчив Дрогобицьку гімназію, школу підхорунжих польської армії. Член УВО та ОУН, політв'язень польських тюрем і табору в Березі Картузькій, військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1931–1939, з перервами). Командир відділу «веркшуцу» в Стараховіце (1939–1940), керівник повстанського штабу ОУН (від 03.1940), військовий референт Проводу ОУН (1941–1942, 1944–1945). В'язень тюрем гестапо (12.1942 – 09.1943), після чого заступник шефа Головного Військового Штабу УПА (від 12.1943), а відтак шеф ГВШ УПА (01.1944 – 12.1945), майор УПА. Член УГВР. Затриманий чеськими прикордонниками при спробі переходу кордону до Німеччини. Покінчив життя самогубством напередодні передачі його в руки НКДБ. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно), генерал-хорунжий УПА (01.10.1945).

⁷¹⁷ Лопатинський Юрій («Калина») (1906–1982) – член УВО та ОУН, у 1926-му закінчив Академічну гімназію у Львові, після цього поступив на навчання в польську школу підхорунжих, де здобув звання сержанта. У 1929–1931 рр. навчався на юридичному факультеті у Львові, потім студіював медицину у Франції та Австрії. Ще під час навчання вступив до підпілля, брав участь у старшинських вишколах для членів ОУН, організованих на

священником и настоящая его фамилия – ГРИНЕХ Иван. Он принимал активное участие в работе ОУН и когда ЛЕБЕДЬ еще был во Львове, с ним лично был связан.

ВОПРОС: Какие именно указания ЛЕБЕДЬ передал через вас ОРЛИВУ и ГОЛУБЕНКО?

території Німеччини. На початку 1939 р. перейшов на Закарпаття. У званні поручика увійшов до складу Генерального військового штабу Карпатської Січі, виконував функцію командира 1-ої сотні Хустського коша. З 11 січня по 24 лютого 1939 р. очолював підстаршинську школу Карпатської Січі. Після початку бойових дій разом з групою січовиків та чехо-словацькими військами відступив на територію Словаччини. Влітку 1939 р. брав участь у вишколі та організації українського легіону полковника Р. Сушка на території Австрії. Після окупації Польщі німецькими військами переїхав на територію Генерал-губернаторства в Краків, де очолював українські воєнізовані підрозділи з охорони фабрик та заводів («веркшущ»). Після розколу ОУН у лютому 1940 р. перейшов на сторону революційного крила організації очолюваної С. Бандерою. У березні–квітні 1941 р. був учасником Другого Великого Збору ОУН у Кракові. З квітня до жовтня 1941 р. – поручик українського батальйону «Нахтігаль», що входив до складу абверу, де командував першою сотнею. За хоробрість виявлену в боях за Браїлів і Вінницю у липні 1941 р. отримав нагороду – Залізний Хрест 2-го класу. Після звільнення зі служби у «Нахтігалі» з жовтня 1941 р. по квітень 1943 р. виконував особливі доручення Проводу ОУН. У квітні 1943 був заарештований гестапо та ув'язнений у концентраційному таборі Заксенхаузен, де перебував до листопада 1944 р. У грудні 1944 повернувся в Україну та передав за дорученням Генерального Секретаря Зовнішніх Справ УГВР М. Лебедя організаційні документи для УГВР та Бюро Проводу ОУН. У 1945 р. був введений до складу ГВШ УПА в званні поручика. У квітні 1945 р. за дорученням УГВР брав участь у переговорах з польським підпіллям на території Закерзоння. Був головою української делегації на переговорах з представниками польського підпілля на чолі з Мар'яном Голембйовським, які проходили 21 травня 1945 р. З кінця 1945 р., перебуваючи на еміграції в Мюнхені, включився в роботу Закордонного Центру ОУН (з лютого 1946 р. – Закордонних Частин ОУН), а згодом Закордонного Представництва (ЗП) УГВР. У 1947 р. був призначений заступником керівника Місії УПА закордоном майора І. Бутковського. У 1949 р. очолив військовий центр при ЗП УГВР. У 1949–1952 рр. керував підготовкою та засиланням кур'єрів УГВР в Україну для зв'язку з підпіллям ОУН. Постановою УГВР був підвищений у званні до підполковника, відзначний Золотим Хрестом заслуги. Згодом переїхав до США. У 1952–1982 рр. був членом Дирекції нью-йоркської фірми-корпорації «Пролог». Водночас був провідним членом та довголітнім головою Об'єднання колишніх вояків (ОКВ) УПА, співзасновником і членом Видавничого комітету «Літопис УПА» (Торонто) у 1975. Помер 16 листопада 1982 р. у Гантері, штат Нью-Йорк, США.

ОТВЕТ: ЛЕБЕДЬ вручил мне для ОРЛИВА письмо (содержание его мне неизвестно) и поручил мне устно передать ОРЛИВУ, чтобы он немедленно запретил ГАСИНУ и КУБАЙЧУКУ самостоятельно вести какие бы то ни было переговоры с немцами и предложил КУБАЙЧУКУ отправится в распоряжение СБ Краевого «Провода» ОУН, а ГАСИНУ выехать к ШУХЕВИЧУ.

Кроме того ЛЕБЕДЬ сказал, если ОРЛИВ найдет нужным, он может оставить меня в Ужгороде для связи между ним и УПА.

ЛЕБЕДЬ также передал для ГОЛУБЕНКО письмо и поручил мне устно передать ему, что, если он, ГОЛУБЕНКО, считает свое пребывание при штабе венгерской армии ненужным, пусть немедленно порывает с венграми всякую связь и приедет к нему ЛЕБЕДЮ.

Если же ГОЛУБЕНКО считает, что сейчас порывать с венграми нецелесообразно, тогда он должен выехать в Будапешт и продолжать поддерживать с ними контакт.

(...)

После передачи ОРЛИВУ письма и указаний ЛЕБЕДЯ, я выехал в гор. Хуст к ГОЛУБЕНКО, которому передал письмо и указания ЛЕБЕДЯ о его дальнейшей работе с венграми.

Я также сказал ГОЛУБЕНКО, что по работе в ОУН буду связан с ОРЛИВЫМ и ЛЕБЕДЕМ и сообщил ему, что ОРЛИВ собирается выехать в село Кальне, где дислоцировался штаб УПА «Захид-Карпаты».

ГОЛУБЕНКО тогда мне сказал, что он пока не намерен порывать связь с венграми.

От ГОЛУБЕНКО я вернулся в Ужгород к ОРЛИВУ, который снова направил меня к ЛЕБЕДЮ. Всего я пробыл в Ужгороде и Хусте 2–3 дня.

(...)

ВОПРОС: Когда у вас состоялась очередная встреча с ЛЕБЕДЕМ?

ОТВЕТ: Перед выездом из Ужгорода я получил документ на имя ВИКОНСКОГО Юрия и пропуск на право проезда по железной дороге через Вену и Краков и обратно. (...) В Братиславу я прибыл в конце сентября 1944 года, явился к ЛЕБЕДЮ и подробно доложил ему о состоявшейся беседе с ОРЛИВЫМ. (...)

ЛЕБЕДЬ здесь же сообщил мне, что также назначает меня связным между ним и ОУН-УПА, действующей на территории Западной Украины. При этом ЛЕБЕДЬ вручил мне два пакета,

которые я должен был передать ШУХЕВИЧУ и «ТАРАСУ»⁷¹⁸. Для них же мне дали письма РЕБЕТ⁷¹⁹ и ПРОКОП – «ВЛАДИМИР»⁷²⁰.

Для ГОЛУБЕНКО, кроме письма, ЛЕБЕДЬ передал следующие указания: выехать в Будапешт, где связаться с влиятельными в Венгрии лицами с тем, чтобы использовать их в интересах ОУН. При этом ЛЕБЕДЬ передал для ГОЛУБЕНКО адреса этих лиц и способ установления с ними связи.

ВОПРОС: Кто эти лица?

ОТВЕТ: Я никого из них не знаю, так как ни ЛЕБЕДЬ, ни ГОЛУБЕНКО не называли мне их фамилий.

ВОПРОС: Как вы выполнили эти указания ЛЕБЕДЯ?

ОТВЕТ: Явившись к ГОЛУБЕНКО, я застал у него «КАРПОВИЧА»⁷²¹, вместо с которым мы составили план его перехода через линию

⁷¹⁸ Див. Маївський Дмитро.

⁷¹⁹ Ребет Лев («Кіл», «Кліщ», «Левко», «Лисий», Стар») (3.03.1912 – 12.10.1957) – член «Пласту», УВО (1927) та ОУН (1929), повітовий, а згодом окружний провідник ОУН Стрийщини (1930–1933, 1935), крайовий провідник ОУН на ЗУЗ (1935 – 02.1939). Політв'язень польських тюрем (1939). Влітку 1941 р. перший заступник голова Українського Державного Правління, політв'язень німецьких тюрем і концтабору Аушвіц (15.09.1941–1944). Голова Головного суду ЗЧ ОУН (1945–1948). Керівник ОУН(з) від 1954 р., головний редактор журналу «Український самостійник» (1955–1957), захистив докторську дисертацію на тему: «Держава і нація» (1949), викладач права в УВУ, професор (1954). Автор праць «Формування української нації» (1951), «Теорія нації» (1956). Вбитий агентом КДБ Богданом Сташинським.

⁷²⁰ Прокоп Мирослав-Андрій («Вировий», «Володимир», «Гармаш», «Орлович», «Остап», «Мірко») (1913–2003) – член «Пласту» та ОУН, повітовий та окружний провідник Перемищини (1932–1933), політв'язень польських тюрем (1933–1937), навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Член політичної комісії Проводу ОУН (з вересня 1941 р.) – референт зовнішньої політики. Крайовий референт пропаганди північно-східних українських земель (ПСУЗ) у Києві (1942), референт пропаганди Проводу ОУН і редактор журналу «Ідея і чин» (1943–1944). Член Ініціативного Комітету для створення УГВР, учасник ВЗ УГВР (07.1944), автор політичної доповіді, обраний членом Президії УГВР. З 1944 р. – на еміграції в Західній Німеччині, а згодом США. Продовжив юридичні студії в університетах Берліна та Мюнхена (1944–1949), доктор права. Заступник голови ЗП УГВР (1946–1983), заступник голови нью-йоркської фірми-корпорації «Пролог» (1952–1974), її голова (1974–1981), голова Середовища УГВР (від 1983). Співредактор журналу «Сучасність» (1960–1980), дійсний член НТШ.

⁷²¹ Медвідь Михайло («Карпович», «Кременецький») (1913 – 4.06.1945) – член ОУН (1933), політв'язень польських тюрем, організатор військових курсів ОУН на Холмщині в 1940 р., провідник ОУН Томашівського повіту (1940–1941), учасник похідних груп ОУН у 1941. Військовий референт ОУН на північно-східних та південно-східних українських землях (1941–1943), співорганізатор відділів УПА-«Південь» у Холодному Яру в 1943 р., шеф КВШ УПА-«Північ» (з 01.1944), керівник Центрального технічного зв'язку ГВШ (1944), начальник вишкільного відділу ГВШ (1944–1945). Загинув у криївці, оточений військово-чекістською групою НКДБ. Посмертно від імені УГВР присвоєно звання підполковника УПА.

фронта, после чего я при помощи венгров на автомашине доставил «КАРПОВИЧА» с его группой в Карпатские горы в район села Рафаилово, где он был переправлен на советскую сторону.

(...)

При встрече с ГОЛУБЕНКО я также передал ему письма и указания ЛЕБЕДЯ, что он должен выехать в Будапешт. ГОЛУБЕНКО действительно в ночь, когда я отправлял «КАРПОВИЧА», выехал в Будапешт.

(...)

Допрос окончен в 24 час. 00 м. 6.05.46 г. (Перерыв с 16-50 4.05. по 13.00 6.05. и с 16-30 по 21-30 6.05)

Записано с моих слов правильно, мною прочитано.

Дьячук-Чижевский В.

Допросили:

Начальник следчасти МГБ УССР полковник Павловский

Начальник Отд. следчасти МГБ УССР капитан Зубок

Стенографировала: Кулагина

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 134–155. Оригінал. Машинопис.

№ 32

**17 травня 1946 р. – Виписка із протоколу допиту
В. Чижевського**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого ДЬЯЧУК-ЧИЖЕВСКОГО Василия Николаевича

17 июня 1946 год., г. Киев

Допрос начат в 13 час. 15 мин.

ВОПРОС: Расскажите об известных Вам членах ОУН, находящихся на эмиграции?

ОТВЕТ: (...) 2. ГОЛУБЕНКО Андрей, настоящая ли его фамилия не знаю, псевдоним «НЕМО», уроженец Волыни, имеет высшее

философское образование. Впервые я с ним познакомился весной 1944 года, когда он был назначен представителем ОУН-УПА при штабе I-ой венгерской армии.

С его слов, а также со слов ЛЕБЕДЯ, знаю, что он еще на Волини от имени УПА участвовал в переговорах с представителями венгерского командования и осуществлял связь между ними.

ГОЛУБЕНКО проживал короткое время в Калуше, а затем в Богородчанах, где дислоцировался штаб I венгерской армии.

Еще будучи в Калуше, ГОЛУБЕНКО вместе со мной на немецкие автомашины, которые находились в УПА, выменял у венгров оружие для УПА.

ГОЛУБЕНКО находился в подчинении ЛЕБЕДЯ и перед ним отчитывался о своей работе.

В июле 1944 года, вместо с венгерским штабом, он переехал в гор. Хуст и там находился до конца сентября 1944 года.

По указанию ЛЕБЕДЯ, которое я лично привез ему, он выехал в Будапешт для установления связи с влиятельными кругами, адреса и фамилии которых через меня были переданы ему ЛЕБЕДЕМ.

Побыв короткое время в Будапеште, он вернулся в штаб I-ой венгерской армии и вместе с этим штабом был в гор. Кошице, откуда снова вернулся в Будапешт.

Будучи в Будапеште, от работников венгерского генерального штаба ГОЛУБЕНКО узнал, что они создают специальный штаб для руководства вооруженной борьбой на территории, занимаемой частями Красной Армии. Венгры сообщили ему, что они оставляют склады с оружием и специальные офицерские кадры для руководства этой борьбой.

ГОЛУБЕНКО также работал в этом штабе и даже должен был влиять на руководство венгерской армии, чтобы как можно больше людей было оставлено для борьбы с Красной Армией.

Он также должен был обучать венгров условиям конспирации и другим методам подпольной деятельности.

В последний раз я встречался с ним в декабре 1944 года в Кракове и Братиславе, когда он приезжал к ЛЕБЕДЮ. Оттуда он снова возвратился в Будапешт.

Со слов связного ЛЕБЕДЯ – «СЛАВКО» знаю, что весной 1945 года ГОЛУБЕНКО организовал отправку ЛЕБЕДЯ через территорию Венгрии в Югославию для того, чтобы ЛЕБЕДЬ дальше следовал в Италию к англо-американцам.

Мне известно, что наступлении Красной Армии на Венгрию, он вместе с венгерским генеральным штабом выезжал в Австрию, откуда снова возвратился в Венгрию.

Будучи в августе 1945 года в Мюнхене, от БАНДЕРЫ я узнал, что ГОЛУБЕНКО к тому времени еще не установил связь с «Заграничным центром» ОУН.

ГОЛУБЕНКО хорошо владеет английским, немецким, французским и русским языками, а также изучал венгерский язык.

Еще будучи в Закарпатье, а августе 1944 г. ГОЛУБЕНКО в течении 3 недель обеспечивал группу курсантов-радиотов ОУН, которые должны были оканчивать эти курсы.

Эти курсы он обеспечивал с согласия венгерского командования, а затем передал их местным организациям ОУН.

Выполняя свои обязанности – представителя ОУН-УПА при командовании венгерских войск на Волыни, ГОЛУБЕНКО был связан с венгерским полковником МАРТОНОМ, в Галиции с капитаном БУРИЧЕМ, полковником, фамилию которого забыл и майором генерального штаба МОЛЬНАР.

ГОЛУБЕНКО – образованный человек, любит работать без большой нагрузки, самолюбия, гордый, заносчивый, прекрасно одевается, холост. Его приметы: лет 38, выше среднего роста, широкоплечий, плотного телосложения, брюнет, волосы зачесывает набок, лицо широкое, полное. Из его родственников никого не знаю.

(...)

Допрос окончен в 23-45 (перерыв с 16-25 по 22.00).

Записано с моих слов правильно, мною прочитано.

Дячук-Чижевський В.

Допросили:

Начальник следчасти МГБ УССР полковник Павловский

Начальник Отд. следчасти МГБ УССР капитан Зубок

Стенографировала: Кулагина

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 2. – Арк. 49–52. Оригінал. Машинопис.

№ 33

21 травня 1946 р. – Виписка із протоколу допиту
В. Чижевського

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого ДЬЯЧУК-ЧИЖЕВСКОГО Василия Николаевича

21 мая 1946 год., г. Киев
Допрос начат в 13 час. 15 мин.

(...)

ВОПРОС: Теперь расскажите более подробно с какими антисоветскими кругами других стран Главный «Провод» ОУН установил связь и в чем она выразалась?

ОТВЕТ: Первые практические шаги в этом направлении были предприняты еще во второй половине 1943 года, когда на Волины был создан так называемый конгресс «Поневоленных народов».

Подробными данными об этом конгрессе и принятом им решении я не располагаю.

Знаю лишь, что на этом конгрессе присутствовали представители от украинцев, армян, грузин, татар и других национальностей, входящих в состав СССР. Позже, когда стало ясно, что Красная Армия победит немцев и будет продвигаться дальше на Запад, ОУН решила включить в «фронт поневоленных народов» и т. н. «загрожені народи», т. е. народы тех стран, которые могли быть заняты советскими войсками.

Я уже показал, что Главный «Провод» ОУН создавая т. н. «фронт поневоленных народов», предпринимал ряд мер к тому, чтобы установить связь с антисоветскими кругами других европейских стран, информировать их об антисоветской деятельности ОУН-УПА, всячески запугивать руководителей этих стран, что СССР – это русский империализм и что с продвижением Красной Армии на Запад, им грозит опасность потерять самостоятельность своей страны, поэтому они должны активизировать свою борьбу против Советского Союза.

Осуществляя эти меры, Главный «Провод» ОУН установил связь с румынами, поляками, сербами, венграми и другими.

ВОПРОС: В чем конкретно выразалась эта связь?

ОТВЕТ: (...) Связь с венграми...

Еще зимой 1943–1944 г. руководитель ОУН-УПА на Волыни «Клим Савур»⁷²² установил контакт с находившимися там представителями венгерского командования.

В результате переговоров они пришли к соглашению, по которому ОУН-УПА не предпринимала никаких действий против находившихся там венгерских войск, последние не действовали против ОУН-УПА. Если же немцы заставляли венгров это делать, они заранее предупреждали об этом руководителей ОУН-УПА.

Со стороны ОУН-УПА эти переговоры с венграми вел ГОЛУБЕНКО-«НЕМО», а со стороны венгров полковник МАРТОН.

ГОЛУБЕНКО продолжал осуществлять связь между ОУН-УПА на Волыни и представителями венгерского командования.

Эти переговоры послужили началом дальнейших встреч между представителями ОУН-УПА и венгерским правительственными и военными кругами.

Мне известно, что весной 1944 года⁷²³ Главным «Проводом» ОУН была послана в Будапешт делегация во главе с ВРЕЦЕНОЙ Евгением (других членов делегации я не знаю), которая договорилась с венгерскими правительственными и военными кругами о следующем:

1. Находящиеся на территории Украины венгерские оккупационные войска будут сочувственно относиться к украинскому населению и не подвергать его репрессиям.
2. Не будут выступать против ОУН-УПА.
3. В случае, если им будет неизвестно о намеченных немцами мероприятиях против ОУН-УПА, они будут сообщать им об этом.

Было также условлено, что при штабе венгерской оккупационной армии на Украине будут находиться связные от ОУН-УПА, которые и будут разрешать все вопросы, интересующие обе стороны.

Таким связным от ОУН-УПА при штабе первой венгерской армии, дислоцировавшейся в Калуше, а затем в Богородчанах и Хусте был ГОЛУБЕНКО.

В качестве помощника ГОЛУБЕНКО для связи с отрядами УПА ЛЕБЕДЬ назначил меня.

В этих Будапештских переговорах представители ОУН-УПА заявляли венграм, что УПА будет вести активную борьбу против Советской власти, что эта борьба ведется также в интересах венгров, которым угрожает опасность быть оккупированными советскими войсками.

⁷²² Див. Клячківський Дмитро.

⁷²³ Насправді наприкінці 1943 року.

Представители ОУН-УПА обязывались не нападать на дислоцировавшиеся на Украине венгерские войска, их склепы, обозы, а также не нести никакой антивенгерской деятельности на территории Закарпатской Украины, в чем венгры были особенно заинтересованы.

За это венгры обязывались и действительно освободили из-под стражи находившихся у них украинских националистов и их сторонников.

Однако, венгры не соглашались отпустить их к месту прежнего жительства, разрешив им проживать на территории Венгрии.

Летом 1944 года по просьбе ГОЛУБЕНКО венгры обещали создать на Западе от Будапешта украинскую колонию, в которую соглашались принять около 200 человек.

Условия этого соглашения по существу выполнялись.

Представитель ОУН-УПА при штабе венгерской армии ГОЛУБЕНКО был непосредственно связан с одним венгерским полковником, фамилию которого сейчас не помню и капитаном БУРИЧ, при помощи которых и разрешал все возникавшее у него вопросы.

Впоследствии названного выше полковника сменил майор венгерского генерального штаба МОЛЬНАР⁷²⁴.

Уже, когда венгры были изгнаны с Украины, а штаб их армии находился в Ужгороде, МОЛЬНАР, будучи германофилом, сообщил немцам о том, что венгры имели связь с ОУН-УПА.

ГОЛУБЕНКО использовал свое положение при штабе венгерской армии для помощи другим участникам ОУН-УПА в их работе.

Он имел свою автомашину и соответствующие документы на свою фамилию, а для меня достал документ на имя РАДОВИЧА Дмитра.

В конце сентября 1944 года я привез ГОЛУБЕНКО указание от ЛЕБЕДЯ выехать в Будапешт для установления связи с влиятельными венгерскими друзьями с которыми он должен был связаться.

Впоследствии мне стало известно, что он выехал в Будапешт, установил связь с нужными ему людьми, а через некоторое время выехал в г. Кошице, где к тому времени находился штаб венгерской армии, откуда снова возвратился в Будапешт.

Со слов самого ГОЛУБЕНКО, с которым я встречался в Братиславе я знаю, что в то время в составе венгерского генерального штаба создавался специальный отдел под руко-

⁷²⁴ Див. документ № 28.

водством венгерского генерала (фамилию которого забыл), который должен был руководить подпольной деятельностью на территории Венгрии, занятой Красной Армией, направленной против советских войск.

Этой нелегальной борьбой против советских войск должен был руководить специально выделенные венгерские офицеры.

На помню от кого именно я слышал, что ГОЛУБЕНКО вместе со штабом венгерской армии, при котором он находился, отступил на территорию Австрии, откуда вместе с ними снова возвратился в Будапешт.

Когда я в августе 1945 года находился в Мюнхене, «Заграничный центр ОУН», еще не установил связь с ГОЛУБЕНКО.

С кем именно на территории Венгрии был связан с ГОЛУБЕНКО я не знаю.

Когда ЛЕБЕДЬ от ГОЛУБЕНКО стало известно, что венгры создают специальный отдел для руководства нелегальной вооруженной борьбой против советских войск и что они оставляют специальные склады с оружием, ЛЕБЕДЬ предложил ГОЛУБЕНКО оставаться в Венгрии поддерживать связь с этими антисоветскими силами для того, чтобы использовать их как составную часть «Фронта поневоленных народов» в борьбе против СССР.

В августе 1945 года, со слов связного ЛЕБЕДЯ – «СЛАВКО» и «ГУЦУЛА» мне известно, что ГОЛУБЕНКО организовал проезд ЛЕБЕДЯ через Венгрию в Италию и что тогда они встречались с ГОЛУБЕНКО.

(...)

Допрос окончен в 0 час. 25 м. – 22.05.1946 г.

(перерыв с 16 час. 50 м. по 22 час. 00 мин).

Записано с моих слов правильно, мною прочитано.

Дячук-Чижевський В.

Допросили:

Начальник следчасти МГБ УССР полковник Павловский

Начальник Отд. Следчасти МГБ УССР капитан Зубок

Стенографировала: Кулагина

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1. – Арк. 263–269. Оригінал. Машинопис.

№ 34

**Без дати – Уривки зі спогадів працівника КВШ УПА-«Захід»
В. Чижевського («Демίδα») «Організація військової праці
ОУН» про відносини між ОУН і УПА й угорською армією в
1944 р.**

Порозуміння з мадярами

Після стабілізації фронтів відтинок фронту від Товмача по Буковину займає перша мадярська армія. Її тили займають терен від Болехова, а частинно навіть Стрия аж по Буковину. У світлі між мадярами а УПА дійшло до кількох сутичок, в яких відділи УПА вийшли переможно, але мадяри почали мстити на українському населенні, грабувати і палити хати. В кожному бачать вони партизана. Це починають використовувати поляки та нацьковують мадяр проти українців.

Але вже з кінцем квітня початком травня 1944 р. відносини міняються. Нав'язуючи до порозуміння між УПА і мадярами на Волині вдалось прововоді дійти до порозуміння і тут. Обі сторони стали на становищі, що 1) знаходяться в обличчі спільного ворога, якій обом сторонам загрожує большевиків; 2) німці, які ніби є союзниками мадярів наділі є тільки сезонними союзниками з огляду на небезпеку, але фактично є не менше ворогом мадярів, як і українців. З огляду на спільну небезпеку обом народам не слід себе поборювати в ім'я чужих інтересів. Мадяри зобов'язалися: 1) визнати УПА за союзну армію; 2) не робити проти УПА жадних акцій; 3) ставитись прихильно до українського населення уважаючи його за союзне. УПА зобов'язалась: 1) УПА не буде нігде робити ніяких ворожих акції проти мадяр; 2) УПА не перебирає на себе відповідальність за безпеку в терені сама поборює большевицькі банди. Для вирішування всяких спірних питань і непорозумінь при штабі I мадярської армії був зв'язковий старшина УПА, а пізніше були такі зв'язкові старшини при штабах 3 корпусів. На загал можна сказати, що мадяри додержали угоди. Це приходило поступенно. На Мадярщині звільнили із тюрем усіх в'язнів націоналістів тільки не дозволили їм повернути на Закарпаття, а дали їм працю на терені корінної Мадярщини. Мадярський штаб видав наказ до всіх відділів ставитись до українського населення прихильно як до союзного і в міру можности йому помагати головно у вільних хвилинах кіньми яких мадяри мали дуже багато, у полевих весняних роботах. У більшості мадяри додержувались цього наказу, хоч були випадки ворожого ставлення, або прямо рабунків, головно на Гуцульщині.

Відділи УПА дістали наказ рівнож прихильно ставитись до мадярів і не чіплятись їхніх транспортів, але у тих випадках коли мадяри будуть ворожо ставитись до укр. населення чи грабувати, відділи УПА мали вдарити по них так, щоб вони відчули що треба договору додержуватися. Такий випадок був на Гуцульщині в околиці с. Жаб'є. Командир мадярської бригади [б]увший польський офіцер дальше ставився ворожо до українців. Мадяри грабили гуцулів та спалили кілька хат присілку Жаб'є Волове. Зв'язковий старшина звернувся до штабу корпусу зі скаргою, одначе це мало помогло і грабунки дальше повторялися.

Відділи УПА дістали наказ вдарити по грабіжникам. В кілька днів після того чотири вояки з того самого відділу прийшли до с. К[расноїлля], де почали грабити килими і інші добрі речі. Відділ, який був на поготівлі зловив тих 4 мадярів в полон, одного підстаршину випустили, щоби він зголосив у штабі про цей случай, як рівнож була поставлена вимога, щоб решта буде свобідно випущена, оскільки приїде до них командир батальйону. Рівночасно відділ УПА приготував на всякий випадок оборону. І не перечислився. Мадяри виступили проти того відділу цілим батальйоном з автопанцеркою на чолі. Відділ привітав їх із засідки кулеметним вогнем, так що на полі бою мадяри оставили автопанцерку, одно тягарове авто та 32 вбитих. Решта пішла в розтіч. Справа набрала розголосу і на місце виїхала комісія зі штабу армії і зв'язковий старшина УПА при штабі першої армії. Провірка виказала правильність поступування УПА. Командир згаданого батальйону був zdeградований і відданий під суд, рівнож командир бригади, бо при ревізії [у] всіх майже вояків знайшли [наг]рабовані річи.

Після того на Гуцульщині між мадярами і УПА відносини наладналися, так, що частина яка держала становища в околицях с. Жаб'є відступаючи у вересні 1944 р. зоставила до диспозиції УПА коло 150 мішків муки, дещо провіантів та зброї, що не могли уже евакувати. До ряду сутичок дійшло між УПА і мадярами в часі відступу в липні 1944 р. В загальній суматосі евакуації мадярські вояки не уперлися своєму інстинктові колишніх кочовиків та почали в деяких місцях тягнути зі собою на Мадярщину що тільки далось, худобу, одяги тощо. УПА [за]реагувала і вдарила по відступаючих мадярських обозах [та] мадярських відділах.

Здобуто величезне військове майно, умундурування, узброєння, медикаменти і т. п. як рівнож роззброїли відділи УПА ряд мадярських відділів. У деяких випадках мадярські відділи, що

знайшлися вже були майже в оточенні ворога самі здавали зброю і майно відділам УПА, а за те діставали від УПА провідників, які їх виводили безпечними стежками через гори на Мадярщину.

Це хвилеве непорозуміння зараз із стабілізацією фронту в Карпатах у серпні 1944 р. наладнано і між обома сторонами далі існували приязні взаємини, а навіть мадяри допомогли були деяким відділам УПА, що знайшлися були між фронтами провіантантами. Між іншим харчову допомогу одержала була від мадярів старшинська школа УПА, що знайшлась була в тяжкій ситуації в Карпатах. Приязні взаємини між обома сторонами проіснували до кінця перебування мадярів на українській території, а зв'язковий старшина УПА був при штабі першої армії аж до розвалу Карпатського фронту. Порозуміння використано рівнож для пропаганди української справи і укр. імені серед мадярських старшин. Багато високих мадярських офіцерів знало українців як навіть селян і робітників і отже в перше вони могли довідатись правду про українців, українську культуру, стрінутись з українською інтелігенцією і т. п. Серед населення, головно інтелігенції, була поведена пропаганда приязно відноситися до мадярів, приймати старшин на квартири та старатися з ними зжитися⁷²⁵. При спів участі відділу пропаганди при мадярській I армії накручено звуковий фільм репортаж «Гуцульщина». В основу фільму взято празник (храм) в с. К[расноїлля], на Петра 1944 р. сфільмовано службу Божу в церкві, похід з церковної процесії довкола церкви, а пізніше гуцульські музики, народні танки, гуцулка, коломийка й аркан у виконанні таких самих гуцулів на площі, пізніше гуцульські народні пісні, трембітарів і т. п. Фільм цей захоплював пізніше прекрасною народною ношею, темпераментом виконанням танків та співу мадярську публіку в Будапешті, де був висвітлюваний як додаток до фільму. Приязне відношення із мадярами на терені Карпат і Підкарпаття створили пригожі умови для дальшого зрості УПА, переведення різного роду вишколу та підготовки [до] большевицької окупації. Крім старшинської школи організованої штабом УПА-Захід, була зорганізована на Гуцульщині старшинська школа під командою полк. 4, до якої увійшла середньошкільна молодь із Коломиїщини, яка з огляду на большевицький наступ немала змоги дістатись до I старшинської школи. Прекрасними інструкторами були в ній сот. Лісовий, сот. Степовий родом зі східноукр[аїнських] земель. Пізніше були вони взірцевими командирами куренів УПА.

⁷²⁵ Див. док. № 10.

В боях із большевицькими партизанами і німцями здобути багато радіотехнічного приладдя, яке постановлено використати для наладження радіозв'язку в УПА. Були зорганізовані два курси радистів, од[ин] у Львівщині (Миколаївські ліси) під проводом, а другий у Карпатах, яким керував К. Ці курси дали групу добрих радистів.

Курс, яким керував К., докінчив своє навчання на Закарпатті у червні 1944 р. при допомозі мадярів. Зорганізовано на тому терені краєві курси санітарок, медсестер, інструкторів юнацтва, політвиховників і т. п. Це все дало змогу краще приготувитися до боротьби в умовах большевицької окупації.

*Архів Центру досліджень визвольного руху у Львові (Архів ЦДВР).
Копія. Машинопис.*

№ 35

**28 травня 1947 р. – Довідка 1-го Управління МДБ УРСР
про А. Дольницького**

Совершенно секретно

Справка
на члена Краєвого «Провода» ОУН – бандеровець
Кисиль Андрея Архиповича

Кисиль Андрей Архипович, он же Голубенко Андрей, оуновская кличка «Немо», 33 лет, уроженец села Дермань, Здолбуновского района, Ровенской области, украинец, с высшим философским образованием, холост, в совершенстве владеет: английским, немецким, французским, русским и венгерским языками.

Кисиль, окончил Ровенскую гимназию, после чего в 1934–1936 гг. работал личным секретарем посла польского сейма в гор. Остроге.

Является кадровым украинским националистом бандеровцем. В период проживания на территории Польши, за националистическую деятельность, дважды арестовывал[ся] польским властям и содержался в заключении в концлагере Береза-Картузская.

С воссоединением Западной Украины с УССР в 1939 году, работал в гор. Ровно в одном из отделов Облесполкома, где якобы похитил крупную суму денег, бежал в гор. Холм, а оттуда в Германию.

В 1941 году, вместе с немецкими оккупантами Кисиль, в качестве переводчика одной из волинских частей возвратился в гор. Ровно.

После увольнения из немецкой армии, работал в торговой сети «Центросоюза» в гг. Костополь, Мизоч, Здолбуново, Ровенской области.

В июне 1943 года работал заместителем начальника «Заготконторы» в гор. Ровно, тогда же, по указанию ОУН, перешел на нелегальное положение. Являясь «дипломатическим» референтом Краевого «Провода» ОУН, был лично связан с командующим Военным Округом «Пивдень» – «Энеем», – «Иванивым», членом Центрального «Провода» ОУН «Лемишем» и другими.

В начале 1944 года политическая референтура Центрального «Провода» ОУН вела переговоры с венгерскими правительственными кругами об урегулировании отношений между оккупационными венгерскими войсками, дислоцированными в Галиции и отрядами УПА. Для этой цели Центральный «Провод» ОУН, в начале 1944 г. посылал в Будапешт делегацию во главе с Врецьоной Евгением. В этих переговорах также принимал участие Кисиль, в январе 1944 года, вылетавший самолетом для этой цели в Венгрию.

В результате этих переговоров было достигнуто соглашение, по которому командование венгерских войск обязывалось не предпринимать репрессий против отрядов УПА, а последние, в свою очередь, обязывались не нападать на части венгерской армии.

Представителем УПА при штабе 1-й венгерской армии, находившейся в Галиции, был назначен Кисиль, известный в то время в оуновских кругах и венграм, как Голубенко – «Немо», который до этого уже вел переговоры между УПА на Волыни и Полесьи и находившимся там венгерскими войсками.

В силу того, что Кисиль не был связан с отрядами УПА в Галиции и местными руководителями ОУН-УПА, в помощь последнему членом Центрального «Провода» ОУН Лебедем Николаем были назначены

помощники, для контактирования работы по связи местных организаций ОУН и отрядов УПА с венгерскими войсками.

В этот период Кисиль – «Немо» поддерживал связь с руководителем Станиславского областного «Провода» ОУН Мельником, оуновская кличка «Роберт», командиром Станиславского военного округа «Гуцулом», Струтинским Ярославом, уроженцем гор. Станислава, в июне 1944 года переданным ему «Гуцулом» в качестве связника между отрядами УПА и венгерскими войсками, действующими на территории Станиславского округа, Федыничем Николаем, уроженцем Калушского района, офицером УПА из куреня «Ромка», Богданом (фамилия неизвестна), уроженцем Буковины, связным на территории Коломыйского округа, Горишным Ярославом и Федыком Ярославом – «Славко» – личным связным Лебеда.

Кроме того, Кисиль поддерживал связь со всеми окружными и повитовыми руководителями ОУН.

Весною 1944 года Кисиль короткое время проживал в городе Калуше, по ул. Синецка (№ дома неизвестен) по своей работе был связан с сотрудниками штаба 1-ой венгерской армии, капитаном Бурич, а затем в Богородчанах, где дислоцировался штаб первой венгерской армии, находился в подчинении Лебеда и отчитывался перед ним о своей работе.

В июле 1944 года вместе с венгерским штабом выехал в город Хуст, где и находился до конца сентября 1944 года.

По указанию Лебеда, Кисиль, выезжал в город Будапешт с заданием – связаться с влиятельными в Венгрии лицами, с тем, чтобы использовать их в интересах ОУН.

Перед своим выездом в Будапешт, Кисиль, по заданию Центрального «Провода» ОУН, используя свои связи с венграми, осуществил переброску в тыл советских войск, в районе села Рафайлово, руководителя технической связи Центрального «Провода» – «Карповича»⁷²⁶.

После всепродолжительного пребывания в Будапеште, Кисиль возвратился в штаб 1-й венгерской армии и с этим штабом находился в городе Кошице (Словакия), откуда снова выехал в Будапешт.

Находясь при штабе венгерской армии, Кисиль, принимал участие в формировании групп разведчиков и диверсантов для оставления в тылу, наступавших советских войск, в организации складов вооружения и боеприпасов, предназначенных для создаваемых венгерских подпольных групп и отрядов УПА.

⁷²⁶ Див. Медвідь Михайло.

Известно, что Кисиль, по договоренности с венгерским командованием должен был обучать венгерских разведчиков и диверсантов условиям конспирации и другим методам подпольной работы в тылу Советской Армии.

В конце 1944 года Кисиль, по указанию Лебеда, приезжал к нему в гор. Краков, а затем в гор. Братиславу, где Лебедь временно проживал.

Весной 1945 года, Кисиль организовал отправку Лебеда через территорию Венгрии в Югославию для дальнейшего следования в Италию.

При наступлении Советской Армии на Венгрию, Кисиль, вместе с венгерским генеральным штабом выезжал в Австрию и оттуда снова возвратился в Венгрию.

Выполняя свои обязанности представителя ОУН-УПА при командовании венгерских войск, Кисиль был связан с венгерским полковником Мартоном [на Воляни и] в Галиции с капитаном Буричем, полковником генерального штаба (фамилия неизвестна) и майором венгерского ген[ерального] штаба Мольнар.

По данным, относящимся к августу 1945 года известно, что Кисиль к тому времени еще не установил связи с «закордонным центром ОУН».

Местонахождение Кисия – «Немо» в настоящее время не установлено.

Из родственных связей Кисия установлены:

отец – Кисиль Архип, 1878 года рождения, проживает в селе Дермань, Мизочского района, Ровенской области.

сестра – Мельник Нина Архиповна, (уродженная Кисиль), близкая связь Кисия Андрея, которую он часто посещал в 1943–1944 гг. Ее муж Мельник, оуновская кличка «Рак», бывший хозяйственный референт Здолбуновского надрайонного «Провода» ОУН в настоящее время является учителем в селе Дермань–2.

брат – Кисиль Николай Архипович, 1903 года рождения, до войны работал в польской жандармерии, ранее проживал в Холме, местонахождение его в настоящее время неизвестно.

брат – Кисиль Владимир Архипович, 1908 года рождения, по данным периода 1945 года, работал начальником жел. дорожной станции Любыча-Крулевская.

Приметы: Кисия Андрея – «Немо», выше среднего роста, широкоплечий, плотного телосложения, брюнет, глаза голубые, лицо продолговатое, нос прямой, волосы зачесывает набок,

привлекательной наружности. По своему характеру гордый, самолюбив и заносчив. Любит работать без большой нагрузки и хорошо одевается.

Ст. оперуполномоченный 1 Отдела 1 Упр. МГБ УССР
Старший лейтенант Деймон (підпис)

Согласен: Зам Начальника 1 Отдела 1 Упр. МГБ УССР
Подполковник Левенец

28 мая 1947 года
гор. Киев

*ГДА СБУ. – Ф. 65. – С-9148. – Т. 3. – Арк. 19–23. Оригінал.
Машинопис.*

№ 36
6 червня 1947 р. – Розпорядження начальника
1-го відділу УМДБ Закарпатської області щодо розшуку
А. Дольницького

Совершенно секретно
Серия «К»
Екз. № 2

НАЧАЛЬНИКУ ХУСТСКОГО ОКРОТДЕЛА МГБ
М а й о р у

Тов. Григоренко
г. Хуст

По делу члена Краевого «провода» ОУН «Нэмо»

По данным Первого Управления МГБ УССР известно, что в период немецкой оккупации Закарпатской Украины, член Краевого «Провода» ОУН – Кисиль Андрей Архипович, он же Голубенко, оуновская кличка «Немо», является представителем УПА при

штабе 1 венгерской армии и с июня 1944 года по сентябрь того же года находился в городе Хусте.

Приметы: Кисилья Андрея – «Немо», выше среднего роста, широкоплечий, плотного телосложения, брюнет, глаза голубые, лицо продолговатое, нос прямой, волосы зачесывает набок, привлекательной наружности. По своему характеру гордый, самолюбив и заносчив. Любит работать без большой нагрузки и хорошо одевается.

С целью розыска и разработки Кисилья Андрея «Немо» Вам необходимо составить конкретный план агентурно-оперативных мероприятий, в котором предусмотреть следующие пункты:

1. Агентурным и официальным путем выявить адреса, где был расположен штаб 1-й венгерской армии в городе Хусте и через местных лиц, имевших вход в здание штаба (представителей местных властей, парикмахеров, уборщиков и т. д.) установить фамилии офицерского состава, собрав о них минимум установочных данных с указанием их местонахождения в данное время, через которых можно было бы вести дальнейшую установку Кисиль;

2. Таким же путем установить адреса частных квартир по гор. Хусту, где был расквартированы венгерские офицеры 1-й армии в частности квартиры высшего командного состава, с которыми сообщался Кисиль (Голубенко) и через хозяев этих квартир по предметам опознать их Кисиль.

3. Агентурным путем установить точный адрес квартиры Кисиль (Голубенко) в г. Хусте, имея ввиду, при помощи оставшихся жильцов такой квартиры собрать необходимые данные о Кисиль.

4. Не исключена возможность, что Кисиль, находясь в Хусте имел связи с украинскими националистами, о чем несомненно должна знать кадровая агентура, работающая по ОУН.

Предусмотреть планом розыски Киселя через проверенную агентуру.

5. В Хусте несомненно проживают лица, которые в той или иной мере общались с офицерами штаба 1-й венгерской армии и должны знать Кисиль, в первую очередь должна знать агентура из выходцев галичан. Предусмотреть планом установку Кисиль через этих лиц.

Учитывая важность розыска члена Краевого «Провода» ОУН Кисиль – Голубенко в свете последних приказов Министров МГБ СССР и МГБ УССР о борьбе с ОУН подпольем, розыски Кисиль возьмите под свой личный контроль.

Разработанный Вами план агентурно-оперативных мероприятий в деле розыска и разработки Кисилья Андрея вышлите нам на утверждения не позже 20 июня с. г.

В дальнейшем о ходе выявления связей Кисиль будете информировать нас два раза в месяц каждого 15 и 30.

НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛА УМГБ по ЗАКАРПАТ. ОБЛ.

Подполковник
(Цехановский)

6 июня 1947 года
№ 1/970

исп. Фурманчик

ГДА СБУ. – Ф. 65. – С-9148. – Т. 3. – Арк. 23–25. Оригінал.
Машинопис.

№ 37

1948 – Спогади вояка «Сливки» про перебування у кінному відділі «Данька» (ВО «Богун» УПА-«Північ»)

Моє перебування в кавалерії Данька

Місяць червень 1943 р. я в той час перебував в сотні Саблюка⁷²⁷. На Зелені Свята сотня, що в той час квартирувала на хут. Ператин, р-н Верба з якої одна чота була вислана в Обгівський ліс по завдання. Переходячи через залізницю біля с. Клюки, напоролись на мадярську заставу, де я зостав ранений в ногу. Окрім мене було ще 5-ох ранених. Всі разом з великими труднощами переходимо річку Ікву і дістаємо до села Судобич. Тут ми лікувались під

⁷²⁷ Качан Остап («Саблюк», «Косар», «Остап», «Шаркан») – (1910–1944) – у 1943–1944 р. командир рейдувочої групи, куреня та з'єднання УПА-«Південь». Сотник УПА від 12 жовтня 1952 р.

наглядом лікаря, коло півтора місяця часу, після цього к-р з Судобич нас всіх 6-ох стягнув до сотні. Тому що в мене рука ще не загоїлась, сот. Саблюк дав мені відпустку додому до часу, аж я цілком буду здоровий. Вдома я лікувався і рівночасно належав до місцевої боївки. Десь там в м[ісяці] серпні приїхав в с. Сади Великі сот. Гірняк⁷²⁸ з роєм кавалерії і зголосив, що він організує хлопів враз з кіньми і сідлами для кавалерії. Я зголосився перший з конем і сідлом. З всім враз поїхав до с. Вовковиї, де вже я застав цілу чоту кавалерії, яка належала до чот. Гірняка (род[ом] з р-ну Дубно). По двох днях рій Байди, до якого я і належав, дістає завдання – їхати в село Підгайці, р-н Млинів, де ма[ли] організувати далі кавалерію. Там організували ми 12 коней і 1 сідло. До нас зголосилося добровільно 8 хлопців з цього села. Повернувши до с. Янівк[и], Козинського р-ну, застаємо якомсь к[оманди]ра котрий, як пізніше довідався, відповідав за організацію кавалерії, називався Крук. З чотою кавалерії в повному складі на чолі з к[омандир]ом Гірняком їдемо в с. Батьківці, р-н Остріг. З нами разом приїхав був і Крук, який зараз вернувся назад на Дубенщину.

В с. Батьківцях в той час було вже повних дві чоти кавалерії. Одна чота була в с. Батьківці, чот. був Гаркавенко, а друга тримала заставу в с. Ляшівка [Ілляшівка], цього ж р-ну, чот. Гармаш. Нашу чоту зараз заквартирували в будинках гаївки. Чоту нашу особисто перебрав від Крука, що з нами приїхав, сам к-р Данько⁷²⁹. Данько був к-ом всієї кавалерії. Тиждень часу по приїзді, ми ще нічого не робили, а відпочивали, деякі коні були попідбивались. Після цього була збірка в кавалерії в повному складі – 3 чоти. Сот. був Правда, що був рівночасно заступником Данька. Наша чота – Гірняка була першою. Ройові були: Байда, Кармелюк (третього не пригадую). Друга чота Гаркавенка, ройові здається: Грім, Ластівка. Третя чота Хмари.

Відтепер наша чота ходила на муштру кінну, муштру переводив сот. Правда. Муштра тягнулась дві години. Повернувши з муштри, чистимо коні та приготуємо для них харчі. О год. 12 обід, після якого година спочинку і далі година, часом півтори піші муштри. Після цього було вільне до год. 18 вечора, а від так вечеря. Після вечері збірка цілої чоти на молитву, після якої вже слідували накази чот. на ніч: 6 іде на варту, а один на патрульку по вулиці – завдання його було, що по 21 годині ніхто не сміє вже ходити по селі. До того ще з чоти 4 стрільці мали йти на ранок до кухні. О 6 год.

⁷²⁸ Казван Микола.

⁷²⁹ Даниленко Олександр («Данько», «Полтавченко», «Павчук») – полковник Армії УНР, організатор та командир відділу кавалерії у ВО «Богун», з початку 1944 р. шеф військового штабу УПА-«Південь».

вставали, збірка цілої чоти, денні накази: 6 кіннотчиків в розвідку, а три напрямки від села, та один алярмовий до стайні.

(...) В м. грудні в с. Батьківці прибув Модест⁷³⁰ і зажадав від к-ра Данька один рій кавалерії родом з Дубенщини, тому, що йому потрібні були теренові туди. Його було скеровано до нашої чоти. Чот. Гірняк зробив засідку і зголосив Модестові: «друже к-р, збірка готова на ваш наказ». Після цього к-р Модест питає Гірняка, котрі хлопці є з Дубенщини. Гірняк сказав, що мій рій – Байди. Після цього к-р Модест заявив, що цей рій деякий час належить до мене, та щоб через два дні був готовий до виїзду. По двох днях приходиться зв'язок і ми від'їжджаємо в село Мощаницю Стару, р-н Мізоч, де по двох тижнях приїжджає до нас к-р Модест з Черником⁷³¹ та заявляють, що їдемо в напрямі с. Липа, р-н Дубно. Коло командира Черника було два рої. Приїхавши в село Липа через годину, їдемо далі в с. Мирогоща на перестанок залізничний, не доїхавши – к-р Модест задержав всіх і заявив, «що зараз їдемо в Мирогощу, де вийде до нас троє осіб в ремінних плащах, тоді ви заберете від залізниці і далі поїдемо в село Будераж». Приїхавши під саму залізницю, задержались, а к-р Модест з одним відійшов в напрямі будки на переїзді, де були мадяри. Перед відходом сказав нам, що як почується свист – то ми всі маємо йти за ним. Ті троє в ремінних плащах посідали на фіри і всі разом поїхали до Будеражу, р-н Мізоч. Троє в ремінних плащах були закватировані в школі. З ними разом і к-р Модест та Черник. На другий день о 13 год. відбувається концерт, на якому були присутні гості, які з нами приїхали. Десь так дві год. перед вечором всі зібрались і їхали в напрямку с. Батьківці. Ще правда, перед від'їздом в с. Будераж – відбувся перегляд сотні УПА. На Мостах був к-р Еней, котрий вже разом з нами їхав до с. Батьківці.

Виїжджаючи з Мостів, к-р Черник вислав двох на період з наказом до к-ра Данька, щоби вся кавалерія негайно ставилась на збірку в повному складі. Коли приїхала решта – повна сотня кавалерії вже

⁷³⁰ Коренюк Василь («Модест», «Палій») (1919–1945) – Член ОУН з 1930-их рр. 1939–1941 рр. – директор середньої школи в с. Куни Мізоцького району на Рівненщині. В червні 1941 р. був мобілізований до Червоної армії, потрапив в німецький полон. Восени 1943 р. втік з полону і вступив до УПА. У 1943–1944 рр. керівник відділу військової розвідки ВО «Богун» УПА-«Північ», співробітник політвиховного та контррозвідального відділів УПА-«Південь». Референт СБ та член Проводу ОУН на ПЗУЗ (1945). Сотник контррозвідки УПА від 12 грудня 1945 р. Загинув 12 грудня 1945 р. у бою з більшовиками на хуторі с. Романів, район Теремне, Волинська обл.

⁷³¹ Казван Дмитро («Черник», «Гриць») (1915–1946) – у 1943–1944 рр. шеф військового штабу групи «Богун», провідник Дубнівського надрайону (1945–1946). Сотник УПА від 24 квітня 1945 р.

стояла в рядах. К-р Данько звітував к-ові Енеєві, а Еней зараз після того звертався до к-ра Модеста, який вже перекладав тим трьом в ремінних плащах. Після цього зараз в ремінних плащах оглядали кавалерію: починаючи від правого крила, переглядали докладно всі три враз сідла, уздечки, підкови на ногах коней і т. д., далі пішли до тяжких кулеметів на тачанках, які були накриті палатками, казали зняти і пильно приглядатися до них.

По перегляді кавалерії, всі разом в ночі повернули назад в с. Будераж, був також і к-р Еней. Ми другий день по полудні поїхали в с. Теремно, де в лісі оглядали пості вившої більшовицької партизанки – де був бій відділів УПА. Ці делегати як я вже довідався – фотографували пості. Зараз цієї ночі з Теремного їдемо просто в с. Плоску, р-н Верба, де на нас чекали свіжі фіри і вечерея. К-ра Енея вже не було – залишився в Теремному. Тут задержались на більше годину часу і поїхали далі в село Волковії, р-н Козин. По дорозі ще два рази міняли коні – в селі Мильчі.

В с. Вовковії був перегляд куріня Юрка⁷³² та сотні чехів при УПА. Після цього була нарада. Після обіду був концерт, на котрому були всі, а зараз після концерту гості оглядали майстерні сідел і гарбарню УПА. Звідси поїхали в с. Глибока Долина, р-н Козинський, де був перегляд артилерії Берези. Тут заквартирували.

З Глибокої Долини я від'їжджаю на зв'язок в с. Дитиничі, а звідти долучую до кавалерії, яка в той час стояла в с. Андрушівка, р-н Остріг.

На Різдва, кавалерія поїхала в с. Обгів, де всі були на Службі Божій, яку відправляє священник УПА, а хор був організаційний.

Фронт наближався. Зразу кавалерію було поділено на чоти, після цього на рої по 6–7 чол. та все розіслано по терені для перебування на час переходу фронту. 7 нас з командиром Блакитним родом з Дубно, дістаємо призначення в терен р-н Крем'янець. На хуторі Королівщина здається с. Шпиколося нас окружує більшовицька партизанка. Нас 4-ох щасливо вискочило, а 3-ох впало, в тому числі і к-р Блакитний

(...)

1948 р. Подав Сливка

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 95–96. Копія. Машинопис.

⁷³² Яковлів Яків («Кватиренко», «Юрко») (1918–1946) – у 1944 р. командир з'єднання «Хмельницький» (група «Тютюнник», ЗГ «44»). 1946 р. референт тимчасового проводу ПСК («Степ», «Схід»). Поручник УПА від 24 квітня 1945 р.

№ 38
4 липня 1956 р. – Свідчення В. Кука про
А. Дольницького («Немо»)

Про «Немо»

Мені відомо, що зимою в 1943–1944 рр. під час переговорів ОУН з мадярами, які відбувались на території Ровенської області, приймав в цих переговорах участь також один волиняк в характері переводчика. З приведених мені показань Раїси виходить, що переводчиком цим являвся «Немо». Відомо мені тоді було від Волошина, що вище названий переводчик «Немо» до часу переговорів з мадярами працював легально (де именно я зараз не пам'ятаю), і мав широкі особисті знайомства з мадярами, які в той час находилися на території Ровенської і Волинської областей, а також знав добре німецьку мову. Тому Волошин рішив використати його в переговорах з мадярами в характері переводчика. Я з «Немо» ніяких ділових розмов ні тоді, ні рішення, ні після 1944 р. не мав. Зустрівся я з ним зимою 1943 р. принагідно, коли зайшов на квартиру, де в той час находились мадярські представники, а також Волошин і друг члени ОУН, що приймали участь в розмовах з мадярами. Особою «Немо» я тоді не інтересувався, та і не було в тому для мене ніякої потреби, тому нічого не можу сказати про особу «Немо». Не пригадую собі, щоб розмови з Волошином було вживано кличку «Немо» для означення переводчика, його ми прямо звали «переводчик» або шутливо «дипломат», чи «Ріббентроп». Після короткого перебування в Дермані мадярська делегація з Волошином від'їхала на Полісся, а звітдам у Львів. Переговори з мадярами продовжувались у Львові, а потім у Будапешті. Я в переговорах з мадярами участі не приймав і не відомий мені їх докладний хід і зміст. Відомо мені, що Волошин загинув в 1944 р., при переході фронту, а «Немо» правдоподібно находиться десь закордоном.

04.07.56. Кук

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 51895фп. – Т. 4. – Арк. 69–72. Оригінал.
Рукопис. Сірий олівець.

№ 39

27 жовтня 1956 р. – Заява ЗЧ ОУН щодо подій Угорської революції 1956 р.

Воля Народам! Воля Людині!

Заява Проводу Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів
з приводу національно-визвольної боротьби
в Мадярщині!

Героїчне повстання Мадярського Народу проти поневолення московським імперіялізмом, комуністичною системою і проти-народним режимом викликає подив, глибоку пошану й правдиву симпатію в цілому світі. Всі люди і народи, які цінують свободу й героїчні змагання в обороні високих національних і вселюдських ідеалів, стоять серцем і душею на стороні мадярських революціонерів.

Висловлюючи такі ж почуття українського народу й зокрема його національно-визвольного революційного руху – Організації Українських Націоналістів й Української Повстанчої Армії – Провід Закордонних Частин ОУН шле Проводові мадярської національно-визвольної революції, всім її героїчним Борцям і цілому хороброму Мадярському Народові полум'яний дружний привіт і братерські побажання швидкої перемоги і повного визволення Мадярщини.

Московський загарбницький імперіялізм і його тиранія у сучасній найжорстокішій формі большевизму є смертельним ворогом як Мадярщини, так і України та всіх волелюбних націй. Мадярський Народ своїм усенародним повстанням відкидає ленінсько-сталінський комунізм, який своїми основними заложеннями, а ще більше своєю практикою та методами також і в Мадярщині виявився нищівною тиранською системою. Комуністичний режим і партія в Мадярщині, як і в усіх опанованих большевизмом країнах, сповнять ролю московсько-большевицьких експозитур для визиску і поневолення власних народів. Вони намагаються знищити релігію, викоринити з життя народів християнські правди і закони, розкласти і розбити родину, тоталітарним суспільно-економічним, політичним і духовним закріпощенням людини перетворити всі народи на безвольних рабів кремлівської тиранії та оволодіти цілим світом.

Визвольна боротьба кожної нації проти московського імперіялізму й комунізму є спільною справою всіх волелюбних

народів. Кожне поширення і закріплення панування большевизму в будь-якій країні є втратою для волелюбного світу, а кожна перемога будь-якої нації над ворогом всього людства наближає перемогу свободи, правди і справедливості в усьому світі. Свідомість цієї істини про неподільність протибольшевицької боротьби за правду і свободу та братерські почуття до визвольних змагань сусідньої Мадярщини викликають гаряче бажання українського революційно-визвольного руху причинитись якнайбільше до перемоги мадярської національної революції і до повного визволення Мадярщини.

Взаємна підтримка і допомога у спільній протибольшевицькій боротьбі найуспішніше здійснюється тим, що кожний народ продовжує і своєчасно посилює боротьбу на своєму фронті. Протибольшевицька боротьба українського революційного руху вимагає всецілого зосередження і найбільшої напруги всіх його сил. Українська визвольна боротьба, яка від Другої світової війни проявилась найсильніше в формі революційно-політичних і мілітарних дій Організації Українських Націоналістів й Української Повстанської Армії, не зважаючи на найважчі жертви і байдужість західних держав, продовжується далі. Вона спільно з протибольшевицьким спротивом інших народів, також у великій мірі спричинилась до внутрішнього захитання большевизму і до заламання його безоглядного сталінського курсу. Мадярщина не є осамітнена в своїй героїчній боротьбі! Дальше посилення революційної боротьби України й інших народів, як відгук на мадярську національну революцію, зв'яже большевикам руки в їхніх намаганнях її розгромити.

Організація Українських Націоналістів звертається до вояків тих частин советської армії, яких большевики кидають на поборювання мадярського повстання з закликом не виконувати ганебних большевицьких наказів, не воювати проти мадярських борців за волю, а навпаки, подавати їм всебічну допомогу, переходити на сторону повстанців і в їхніх рядах боротися проти большевизму за волю народу і людини.

Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів заявляють свою солідарність і підтримку усім починам і акціям, які мають на меті моральну, політичну, мілітарну і всяку іншу допомогу визвольній революції Мадярщини!

Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів повітають і підтримують творення військових частин з добровольців різних народів, які взяли б активну участь у визвольних змаганнях Мадярщини, воюючи під прапорами боротьби за свободу народів і людини проти большевицької тиранії.

Хай живе перемога Мадярської Національної Революції!
Хай живе звільнена від совєтської окупації і комуністичної
тиранії самостійна Мадярщина!

Слава героїчним мадярським повстанцям – борцям за
національне визволення!
Хай живе спільний протибольшевицький, визвольний фронт
народів!

27 жовтня 1956 р.

ПРОВІД ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Архів ЦДВР (Львів). Копія. Машинопис.

№ 40

Жовтень 1956 р. – Звернення ЗЧ ОУН до українців у Радянської армії із закликом не воювати проти угорських повстанців

Воля Народам! Воля Людині!

Українці! – Бійці і Командири
Радянської Армії!

Мадярський нарід став до священної боротьби за свої народні і людські права. Кремлівські верховоди кинули Вас, щоб Ви допомогли їм своїми руками задушити народний гнів і розгромити велику визвольну революцію. Вони силують Вас стати катами народних мас, що підняли прапор боротьби за свою волю.

Війна, в яку Вас гонить Москва, ведеться за протинародні імперіялістичні цілі. Кремль хоче, щоб Ви зганьбили свою честь перед собою, Вашими родинами і всім світом, і щоб своїм життям та кров'ю Ви допомогли йому підкорити мадярський народ у ярмо його місцевих вислужників, щоб поневолити Мадярщину так, як поневолено Україну.

Це не вперше в історії російські погромщики стають катами мадярського народу, гробокопателями його волі.

Більше, як 100 років тому, коли мадярський народ в 1848 р. під проводом Кошута повстав проти Габсбурзької монархії і здобув у тяжких боях перемогу, російський цар Николай I вислав австрійському цісареві допомогу. В кривавих погромах російська армія здавила мадярських борців за волю повернула мадярський нарід назад у ярмо австрійської монархії і покрила своє ім'я вічною ганьбою в світовій історії.

Тепер кремлівська кліка з колективного керівництва, ідучи слідами царів та сталінщини, ще раз повторює ту саму криваву історію. Вона наказує Вам стріляти в мадярських робітників, вояків і молодь, навіть у мирно демонструючи жінок і дітей за те, що ті хочуть правдивої волі.

Весь вільний світ і всі поневолені Москвою народи з запертим віддыхом стежать за тим, яку ролю сповнять радянські вояки в кривавій різні мадярського народу.

Чим провинився мадярський нарід перед Вами, синами поневоленого українського народу?

Ви не смієте виконувати злочинних наказів! Не забувайте ні на хвилину, що українці ніколи не були катами!

Ви не смієте в цій історичній боротьбі мадярського народу за його святе право на свободу – стати зняряддям кремлівського імперіялізму!

Ви не смієте вкрити ганьбою українського імені!

В усій історії українці ніколи не поневолювали, не загарблювали чужих земель. Будьте гідними синами своєї нації !

Мадярський нарід, так само як і український не хоче терпіти дальшого російського старшування над собою і коритися наставникам Москви; він так само не хоче терпіти колгоспної неволі, нужди і голоду!

Брати, українці!

Не виступайте проти самостійницького руху мадярського народу! Не виконуйте катівських наказів вищого командування! Не знищуйте життя і майна мадярського народу! Не нападайте не демонструючи народні маси!

Не стріляйте в мадярських повстанців!

Допомагайте їм завжди і всюди в їхній священній боротьбі! Передавайте їм зброю!

Залишайте їм при кожній нагоді воєнні, санітарні і харчові припаси! Унеможливіть боездатність автомашин, танків і самолітотів, що їх висилають проти повстанців!

Переходьте зі зброєю одинцем і частинами з боєвою технікою на бік мадярських повстанців! Поповнюйте їхні невгнуті ряди, як поповнювали бойові лави славної Української Повстанської Армії!

Не забувайте! Своєю допомогою мадярським повстанцям Ви зміцняєте спільний антикомуністичний фронт народів в якому стоїть теж Україна в боротьбі за сою незалежність!

Геть російсько-большевицький розбій і грабунок!

Слава героїчним борцям за волю мадярського народу!

Хай живе вільна і незалежна Мадярщина!

Хай живе спільний фронт боротьби за визволення всіх народів, поневолених російським комунізмом!

Жовтень, 1956 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Архів ЦДВР (Львів). Копія. Машинопис.

№ 41
1 грудня 1980 р. – Лист А. Дольницького до
Я. Струтинського

Монреаль, 1.12.1980.

Високоповажний і дорогий друже!

Дунав зустрітися з Вами в Торонто на з'їзді видавничого комітету [Літопису УПА], але Вам певно обставини не дозволили. Тому пишу до Вас листа трохи спізна, бо біда змушує. Надходить час, де треба братися за другу частину споминів про угорсько-упівську угоду, тобто в Галичині і Угорщині. Перша частина – Волинь появиться в 5 томі⁷³³ десь в грудні або в січні. Переходячи події в думках, стверджую, що майже половину забув, хоч маю короткий конспект, зроблений зараз по виході з Угорщини. Тому просив би помочі Вашої молодой пам'яті. Особливо цікаво було б дізнатися від Вас слідує:

1. Знаю, що зустрівся з Вами в штабі майора Гуцула⁷³⁴ (а може обласного Роберта⁷³⁵?), чи могли б ви подати кілька штрихів, в якій місцевості, при яких обставинах, Ваша функція і ступінь в штабі?
2. Згадували Ви мені (в Корпоная), що ми зустрічались в південній Станиславівщині [у] ген[ерала] Від'яза, шефа 2 відділу 1-ої угорської армії⁷³⁶. Що він там робив, що ми там робили і що обговорювали?
3. Чи ми не зустрічались десь в Карпатах. Я був певний, що на фотографії «Історія УПА» Мірчука, сторінка 27, три вершники: перший з ліва – це я, в середині без шапки о. др. Гриньох, а третій в уніформі – Ви в дорозі до старшинської школи. Але в Торонто Ви це заперечили. Може географія пригадала Вам?
4. Врешті зустрілися ми в угорському селі Доба, біля Папа, де наша місія вишколювала угорських старшин у веденні партизанки. Ви були в якоюсь групою (чи сам один?), з якою потім відлетіли літаком до Західної Німеччини разом з

⁷³³ Див.: Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто: Видавництво «Літопису УПА», 1984. – С. 33–65.

⁷³⁴ Див. Бутковський Іван.

⁷³⁵ Див. Мельник Ярослав.

⁷³⁶ Ідеться про майора Кароля Молнара.

полк[овником] Даньком⁷³⁷ і І. П. Багряним⁷³⁸, що це була за група Ваша і яке мала завдання? Хто Вас прислав, звідки, в якому часі? Ви їздили зі мною по таборах полонених (угорських і німецьких), бо в мене в конспекті занотовано: приїзд Славка. Відвідини таборів полонених.

5. Може ще пригадуєте якісь наші зустрічні моменти?

Дуже просив би цієї справи не присилати і що можете написати мені.

Здоровіть Вашу чарівну дружину. Здоровля...

Андрій Дольницький.

ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 697. – Арк. 43. Копія. Машинопис.

⁷³⁷ Див. Даниленко Олександр.

⁷³⁸ Багрянний Іван (справжнє ім'я Лозов'ягін Іван Павлович) – (2.10.1907 – 25.08.1963) – український поет, прозаїк, публіцист, політичний діяч. У 1920-их рр. член радянських літературних об'єднань «Плуг» та «Марс». Навчався у Київському художньому інституті (КХІ), який не закінчив. 16 квітня 1932 р. був заарештований у Харкові за «контрреволюційну агітацію» за допомогою його літературних творів, таких як поема «Ave Maria», історичний роман «Скелька», поеми «Тінь», «Віндея», «Гутенберг», соціальна сатира «Батіг». Перебував в ув'язненні у внутрішній тюрмі ГПУ, згодом був відправлений на спецпоселення на Далекий Схід (1932–1937). 16 червня 1938 р. був повторно арештований зі звинуваченням в участі чи навіть керівництві «націоналістичною контрреволюційною організацією», однак за відсутністю доказів 1 квітня 1940 р. був відпущений на волю, проживав в Охтирці на Полтавщині. Після початку німецько-радянської війни перейшов у націоналістичне підпілля в Галичину, працював у референтурі пропаганди Проводу ОУН. Один з ініціаторів створення УГВР у липні 1944 р., приймав участь у розробці її програмних документів. У 1945 р. по каналам ОУН через Угорщину виїхав у Німеччину. У 1948 р. заснував Українську Революційно-Демократичну Партію (УРДП), редактор газети «Українські вісті» (1948–1963). Був головою Виконавчого органу Української Національної Ради і заступником президента УНР. Автор романів «Звіролови» («Тигролови», 1944). «Сад Гетсиманський» (1950), «Буйний вітер» (1957), «Людина біжить над прірвою» (1965), повістей «Огненне коло» (1953) та «Повість-вертеп» (1948), багатьох поем, оповідань, п'єс, кількох поетичних збірок.

**Грудень 1980 р. – Лист-відповідь від Я. Струтинського
А. Дольницькому**

1. Перша зустріч була в с. Завій, Чорний ліс (квітень або травень 1944) в штабі Гуцула, там був також Роберт. Я був ад'ютантом к-ра Гуцула – IV Военної округи. Мій ступінь – хорунжий (псевда: Орлик, Яспар). Ви приїздили в справі налашдування зв'язків з мадярами. Там правдоподібно до Вас приділили Мікльоша – шофера. То був терен курія Різуна⁷³⁹, а Мікльош з його курія.
2. В червні я прибув до Вашої кватири в Богородчанах. Тоді мене привіз на мотоциклі пор. Демид⁷⁴⁰. Ми разом з Вами поїхали до Делятина до штабу мад. армії. Там ми зустріли сот. мад. армії Гейзу, що співав нам «Бандуру» та ще дещо. Ми були здивовані. Потім нас завозили до штабу дивізії в горах к. Ослав⁷⁴¹. Вони нам давали ситуаційний огляд фронту. То було по контррофензиві. Відступ їхній був в березні–квітні 1944 р. Звідтам ми з Демидом пішли до Космач–Косів–Кути на інспекцію. Другий раз ми з Вами їздили до Жаб'є–Красноїля. Там відбувався церковний празник Петра і Павла. Ви зорганізували мадярів, щоб це фільмували. Під церквою було маса народу, між ними вояки курія Козака.
3. В серпні ми відвідували табір на Малиновищах к. Зеленої. Гора Малиновища була вже поза фронтом на большевицькій стороні. Тут Ви мали зустріч з к-ром Громом⁷⁴² (к-р VI Военної

⁷³⁹ Андрусак Василь («Різун», «Грегіт») – (15.01.1915–24.02.1946) – член «Пласту» та «Соколу», повітовий провідник ОУН Снятинщини (1939, 1941–1942), військовий референт окружного проводу Коломийщини (1940–1941). Політв'язень польських та більшовицької тюрем. Чотовий батальйону «Роланд» (весна – осінь 1941), хорунжий. Окружний провідник ОУН Коломийщини (1942–1943). З 1943 р. член обласного військового штабу ОУН. У липні 1943 р. створив ВОП, який переріс у сотню «Змії». Від початку 1944 р. – командир куреня «Скажені», відтак командир ТВ «Чорний Ліс» (1945–1946), автор військово-теоретичної праці «Як перемагати». Булавний, хорунжий (26.01.1944), поручник (15.04.1944), майор (1946), полковник УПА (посмертно), відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги 2 кл. (25.04.1945) і Золотим Хрестом бойової заслуги 1 кл. (посмертно).

⁷⁴⁰ Див. Чижевський Василь.

⁷⁴¹ Білі і Чорні Ослави Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

⁷⁴² Див. Твердохліб Микола.

округи), сот. Полем⁷⁴³, сот. Соколом⁷⁴⁴, сот. Хмарою⁷⁴⁵, сот. Іскрою⁷⁴⁶, ще дехто, всі військові. Ви привезли зі собою контрроверзійну летючку⁷⁴⁷, але хто був автором її, того не пам'ятаю. Ви робили знімки нас усіх. Я тоді Вас провадив через фронт туди і назад. Ви від'їхали, а я ще залишився. Я ходив через фронтову лінію багато разів (25 разів?).

Чи в той час Ви припровадили групу наших радистів (5 осіб), що були на вишколі в мад. армії? Ми також обговорювали справу сов. полонених. В той час ми мали 3 полонених, а мадяри не мали жодних. Вони дуже хотіли мати полонених, але їм ніхто не попав. Натурально, їхня головна фронтова лінія була нам за плечима. Тоді ми вирішили їм тих полонених віддати. Між ними був один руський, на нас всіх плював, один українець і один монгол. Руського ми передали нашому закарпатцеві (мадярський старшина)⁷⁴⁸, що стояв на гол. фронт. лінії по другій стороні гори Малиновища, з маленькою комедією, щоб виглядало, що він здобув того полоненого (за що його винагородили). Українця і монгола (дуже спокійні і

⁷⁴³ Польовий Федір («Поль») – (1913 – 15.10.1944) – офіцер Війська Польського, політв'язень польських тюрем за приналежність до ОУН (1937–1938). Відповідальний за зв'язок з краєм в ОУН(м) на Холмщині. Командир підстаршинської школи УПА на Волині (літо 1943), начальник вишкільного відділу КВШ УПА-«Північ» (08.1943 – поч. 1944), командир старшинської школи «Лісові чорти» на Волині (10.1943 – 02.1944) старшинської школи «Олені» в Карпатах (04–10.1944). Хорунжий, поручник (26.01.1944), сотник (1.10.1944), майор УПА (посмертно), відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 2 кл. (посмертно). Загинув у бою з частинами 14-го загону прикордонних військ НКВС 15 жовтня 1944 р. поблизу с. Липа Долинського району Івано-Франківської обл.

⁷⁴⁴ Петерс Костянтин («Сокіл», «Гонта») – сотник Армії УНР, під час німецької окупації був комендантом допоміжної поліції в Богородчанах та Тисмениці на Станиславщині, співпрацював з мережею ОУН. У квітні 1944 р. сотенний УПА, з липня член штабу ВО 4 «Говерля» УПА-«Захід». Майор ГВШ УПА (1949).

⁷⁴⁵ Дмитро Білінчук («Хмара») – (1919–1953) – член ОУН (1939), сотенний УПА (ТВ 21 «Гуцульщина» ВО 4 «Говерля» УПА-«Захід»), учасник пропагандивного рейду УПА в Румунію (1949).

⁷⁴⁶ Гречанюк Федір («Іскра») – курінний УПА.

⁷⁴⁷ Див. документ № 13.

⁷⁴⁸ Ідеться про Івана Іванчо, що у 1938–1939 рр. був командантом відділу Карпатської Січі у с. Ракове на Перечинщині, а після окупації території Закарпаття був мобілізований до складу угорської армії, де дослужився до звання лейтенанта.

гарні люди) я зі сот. Медведем⁷⁴⁹ притранспортували до Вас до Хусту. Ми залишилися в Хусті на кілька днів. Опісля ми повернули назад за фронт з сот. Медведем.

Слідуючий раз я прибув до Вас на Закарпаття десь в жовтні до Ужгороду. Падав сніг, то собі пригадую. Ви в той час визволили з табору полонених 2 сов. вояків. Оба вони були дивізійниками, вийшли з оточення під Бродами, повернули в Стрийщину і там їх мобілізували до сов. армії. Ми всі переїхали в центральну Мадярщину. Фронт посувався на захід. Мене покликали на Лемківщину формувати нову сотню. Я забрав зі собою тих 2 визволених полонених, бо вони були дуже надійні і потрібні мені для нової сотні. Одного псевдо було Голуб і був у мене в сотні. Той другий (псевда не пригадую) був санітаром. Мікльош все направляв Ваше авто! Ви жартували – коли буде готове, бо доведеться відступати пішком, а він з досади, браку частин, аж плакав. З німецького табору в Сабінові на Словаччині ми визволили 5 хлопців. Їх всіх разом забрав я зі собою на Лемківщину. Всі вони були прекрасними вояками.

4. З кінцем лютого 1945 я прибув до Доба через Прагу, Братіславу з групою 12 підстаршин. Нас мали мадяри скинути парашутами в Карпатах. Ви нас примістили на хуторі за селом. Тут ми продовжували вишкіл, пригтовлялися до скоків та всіх можливостей приземлення. Перебуваючий член УГВР Іван Багрянний у Вас у гостях, мав в моїй групі кілька програмово-політичних лекцій. Говорив дуже цікаво та корисно для нас, бо знав яке перед нами завдання. В гостях також були генеральний секретар УГВР Микола Лебідь та к-р Гуцул. Одного дня я запросив к-ра Гуцула на інспекцію польових вправ приземлення з парашутами. Він був дуже вдоволений і після вправ, на обговорення їх, давав ще свої зауваження. Мадярська армія доставила нам озброєння. Повезли нас також до недалекої місцевості, де інструктор провів з нами вправи з толом, який нам був дуже потрібний.

М. Лебідь, к-р Гуцул і Ви відбули зі мною відправу, бо відлет був можливий кожної ночі. Але все пропало через нестачу пального, а також великих втрат в літаках.

Так ми просиділи цілий тиждень в очікуванні на літак. В той час була така можливість, що аліанти висадяться на Балканах.

⁷⁴⁹ Див. Медвідь Михайло.

А фронт зближався. Тоді рішено, щоб відступати на захід. Для моєї групи приділено дві військові підводи. Полк. Данько з дружиною від'їхали з нами.

Група була в словацьких уніформах та узброєна автоматичною зброєю. Пригадую як ми приїхали до Доби, то був ще сніг та холодно. Через кілька днів сонце пригріло і все змінилося в одному дні, прийшла тепла весна. Довкруги рівнина. Коло хутора був малий гайок. Постій групи був засекречений перед населенням. Харчували нас досить добре.

*ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 697. – Арк. 44–48.
Оригінал. Рукопис. Дата не вказана.*

№ 43

2 грудня 1980 – Спогади інтенданта Коломийського ТВ 21 «Гуцульщина» групи УПА-«Захід» Т. Баб'юка («Сагайдак») про переговори з угорськими військами в Карпатах

Теодор Баб'юк («Сагайдак») Рочестер 2.12.1980
1512 Норт Ст.
Рочестер Н. Й. 14621
Коломийський Т. В.⁷⁵⁰

До Видавництва «Літопису УПА» в Торонто Онт[аріо]

В Бюлетені ч. 1 є згадка, що Видавництво задумує описати переговори з мадярами в Карпатах.

Переговори відбулися весною 1944-того року в селі Красноїля. В приміщенні учителя Костенюка, переговори відбувались не з державної рації, а тільки як військова частина УПА і така військова частина Мадярської армії. Зі сторони УПА переговорювали двоє старшин, назви їх не знаю, зі сторони мадярської – начальник штабу в степені майора.

⁷⁵⁰ Дописано рукою сірим олівцем.

Як репрезентант від УПА був Сагайдак старший віком серед повстанців. Перекладачкою на мадярську мову була жінка як видно з східних областей.

Як дійшло до переговорів. Відділи УПА розположені були в терені, який обіймав на півночі по ріку Черемош, на сході – по Буковинську границю, на полудні – по границю Закарпаття, а заході – по Ворохту, Татарів.

Село Жаб'є було наче столицею, яка була поділена на три частини. УПА займає гору Магуру, Кренту, Блихавку і Крем'яницю, мадяри – торішню частину, де була якась лісна школа, німці займали низ і Слупейку.

Як звичайно наші хлопці все старались охитритись і з табору висмикнутись до села, відвідати родичів або і дівчину, мимо того, що наше командування це строг заборонило, і такий оден партизан поскочив до дому та й пішов до дівчини, другий реваль з заздности доніс мадярам, що в селі є партизани, мадяри зробили на него засідку і злапали.

До речі, треба сказати, що так як мадяри і німці про партизан мали поняття, що партизани то страшні горлорізи, що тільки мордують і вбивають людей, здичілі сидять десь там в Карпацьких дебрах.

Але був випадок, що наш чотовий Хмара⁷⁵¹ переходився по ґрунях, а змучився, сів на колоду відпочити і покурити, десь стежкою надійшли двох мадярських старшин, влізли просто на нашого Хмару і як побачили партизана, тай перелякались, що партизан їх зараз поїсть, зо страху піднесли руки в гору, а Хмара їх рукою дає знак, щоб підійшли ближче, не встає з місця. Мадяри підійшли, відчепили свої револьвери і дали їх Хмарі, він взяв створик кабури, оглянув якої марки револьвер, подивився скільки мають набоїв, вложив назад до кабурів і віддав мадярам, ті оба засалютували, по мадярський подякували і щасливі пішли в свояси.

З того часу по мадярським війську розійшлась поголоска, що партизани українські, то самі інтелігенти, дуже культурно поводяться. Час від часу в нашім терені стали показуватись мадярські вояки, уродженці Закарпаття, ми їх гарно приймали як своїх.

Притриманого нашого хлопця стали мадяри протоколювати, чому він взяв зброю і воює, з ким він воює і за що. Він їм каже: я є український повстанець, став в обороні своєї рідної землі, на нашу землю лізуть більшовики і ми боронимось. Мадяри кажуть: так ми теж воюємо проти більшовиків, то ми мусим іти спільно.

⁷⁵¹ Очевидно, ідеться про Білінчука Дмитра.

Як би можна порозумітись з Вашою командою, – він їм каже, – напишіть листа до нашої команди по німецьки, я занесу і так можна порозумітись.

Так почалось, наша команда призначила час і місце стрічі, як вже сказано вище. Мадяри просили, щоб їм дати охорону. Ми вислали двох старшин як асистентів мадярській місії.

З нашого боку ми для всякої безпечности ще з ночі вислали чоту з вдома скорострілами обсадити поблизький ліс, який прилягав до того дому, де мала відбутися стріча, а наказом коли б показалось, що є якась зрада, що мадяри схочуть підступом взяти нашу команду, крити вогнем по всіх. Не дармували і мадяри, післали свою одну сотню через Ясенів⁷⁵² понад Дідушкову річку і через Красноілю до Жаб'я, в маршовім порядку, з дороги не сходили вони, тільки дивились чи в терені спокійно.

Як личить гостей належить прийняти, і чим і як, то ми їх гостили, чим хата богата. Моя дружина зробила їм на закуску салатку з зеленої цибульки зі сметаною, ну тай щось випити як годиться.

Почались переговори: наші представники були одягнуті в гуцульську строї, робили вражіння сільських хлопців, я один був в уніформі, моїм обов'язком було тільки їх привитати, в дискусії я не брав участі.

Ми питаєм, що вас мадярів склонює переговорювати з нами, партизанами, ви є регулярна армія державна, а ми тільки партизани.

М[адяри] відповідають: ми знаємо, що ви є партизани, і вас небагато, але ми знаємо, що в 1918 році з 200 партизан турецький Кемаль Паша⁷⁵³ розбив цілу грецьку армію.

Питання: скільки ви думаєте нас є?

В[ідповідь]: Вас точно обчислити не можна, бо всей цей терен, який ви займаєте, то всі чи мужчина чи жінка, а навіть діти, то кожної хвилі хопить за зброю.

⁷⁵² Тепер с. Верхній Ясенів Верховинського району Івано-Франківської обл.

⁷⁵³ Мустафа Кемаль Ататюрк (1881–1938) – турецький державний та політичний діяч, генерал, фундатор сучасної турецької держави, її перший президент (1923–1938), засновник та голова Республіканської народної партії, лідер Турецької війни за незалежність (1919–1923) проти поділів колишньої Османської імперії після Першої світової війни. Запровадив цілу серію політичних, соціальних та культурних реформ, спрямованих на модернізацію Туреччини та формування її світського обличчя, створив нову республіканську державу, що базувалася на націоналізмі («суверенітет нації»).

Мадяри нас питають, що ви хочете, щоб ми вам помогли.

Ми відповідаємо: зброї, набоїв. Мадяр сміється і каже: та певно, що як ви зброю в руках, то ви все дістанете.

Запитує, який рід амуніції вам потрібний. Відповідаєм: нам потрібні набої систему Манліхера, Маузера, ліків, бандажів.

Мадяри обіцяють нам прислати 100 тис. набоїв Манліхера, 50 кулеві міни ручні, гранати, два вагони житної муки, а тажко ранених прийняти до своїх шпиталів.

Як наш котрийсь відділ буде переходити тереном, що займають мадяри, щоб їх пізнати, то на шапках будуть мати білі пов'язки. При мадярським штабі буде наш старшина, также при наших буде мадярський зв'язковий. Договір має бути в строгій таємниці перед німцями, амуніцію і проче мадяри перевозили ночами до Ясенова, а з відтам ми возами і кіньми везли дальше в гори.

На другий день нас мадяри запросили і до себе в гості, при тій нагоді хотіли нас провірити чи ми часом не є комуністи, то привели кількох злапаних ковпаківців, казали нам їх перепитати. Ми таки для своєї орієнтації говорили з тими людьми. Сказувалось, що большевики терором наших нещасних дядьків втягували в партизанку, а були між ними і ідейні комунарі, і як ми їх посортували хто комунар, а хто ні, і тих комунарів мадяри мали постріляти, то ця перекладчиця, що говорила по мадярськи, прослезилась, як видно большевики спеціально вишколили її своїм агентом і підібрали до мадярів і до німців, а як звичайно кожний вояк є ласий, як той товар, тому не одна армія зловилась на цю приману.

В будучій війні з большевиками наші стратегії повинні це запам'ятати, бо то є більш небезпечна зброя, ніж атом. Цею зброєю вони розбили польську армію, німецьку, мадярську, італійську. Чи Вам моя писанина на що придасться не знаю, я написав то, що сам робив і бачив, я пишу так, як я в моїм віці можу і пам'ять мені служить.

Теодор Баб'юк (Сагайдак, Інтендант Групи).

*ЦДАВО України. – Ф. 5245. – Оп. 1. – Спр. 952. – Арк. 10–11.
Копія. Машинопис.*

**12 липня 2008 р. – Свідчення І. Якимчука («Сковороди»),
стрільця сотні «Нечоси» куреня «Гамалії» про контакти його
сотні з угорськими військами в Галичині**

Ну з мадярами були такі випадки. Ми заходили в одне село, називалось Цінева⁷⁵⁴. От то ми переходили в першій годині дня, в день, в влітку 1944 р. Сотник⁷⁵⁵ дав команду заспівати. І я собі нині нагадую, що ми співали пісню «Як з Бережан до кадри»: «Січовики манджали, то краялось серденько із горя, та печали». І ми як заспівали. А в тому селі буди мадяри із танками. І я знаю, їх було, щось п'ятсот чи шістсот чоловік. І на краю села стояв пост. Як ми доходили, він дав вистріл. Сотник крикнув: «Хлопці, в рострільну!». Разом можуть вибити. Ну і всьо пішло в рострільну. Тихо, нема нічого. Потім чути знову стріли. Тоді сотник крикнув: «Хлопці встати, построїтись, з місця вперед руш! Хлопці заспівати». Ми проходили з краю в село, а в селі мадярів повно. А в нас був один закарпатчик у відділі, якого звали «Юрко», який утік з мадярської армії у 1944 році у місяці травні. А він був старшиною в мадярській армії і він прекрасно знав мадярську мову. Ми його вбрали в новий мундир підполковника. І він зараз виступив. Тоді мадяри зразу позлітались на конях, А вони дивляться – мадярський підполковник. Він тоді крикнув до них і сказав їм: «Це переходить Українська Повстанська Армія, якщо ви не перепустите, то ви звідси не вийдете, з цього місця». Тоді, був такий мадяр череватий на коні з пістолетом на череві дав команду перепустити і ми перейшли і пішли. Ми тільки їх перейшли і пішли. Тоді сотник дав команду чотовим розтягнутись один від одного на десять метрів. То розтягнулося. І сказав: «В разі чого – всім залягати». Ну і так ми зробили. І прийшли в село Погорілці в Карпатах. А то було так горяче, і всі повпрівали. І всі лягли поміж хати отак на травку, роззулися і лягли. Може полежали з півгодини. А там хлопці, які стояли на посту сказали, що їдуть мадяри. Вже другі. І ми всі вискочили, посхапалися, хто в чім. І вже все готовий до бою. А там може десь дві фіри мадярів їхало і щось їх там було 12. І вони мали там на одній фірі радіостанцію. І наскочили, запали, роззброїли, гет зброю забрали, радіостанцію забрали, а їх відправили.

Ми найбільше мали сутичок з мадярами. І то було питали: «Хлопці, там є мадяри. Хто йде?» і відповідали «Я!», «Я!», «Ми всі ідемо!», то йшли як на весіллі. Ідемо через Чорний ліс. Сотня стала

⁷⁵⁴ Рожнятівський р-н Івано-Франківської обл.

⁷⁵⁵ Правильно: сотенний.

відпочивати. А трьох чоловік сотник післав на розвідку, куди маємо переходити. Ми все ходили на розвідку. Ну пішли ми на ту розвідку і попали на багато мадярів. Ми чуємо і лісі щось га-ра-ра-ра, таке як цигани. Це було в липні 1944 року. Ну і ми пішли до тих мадярів і з кустів підсунулись до них на кілька метрів і роздивились. Там була така поляна, гектарів може 2–3. Їх було десь так до п'ятсот чоловік. Вони там розположились, там кухня, вони гаркочуть. Мали вони артилерію, мали дві армади кінні, продуктів багато везли, мундири, консервів, курива, гранат. Ми вернулися із розвідки і докладаємо: «Друже сотенний! Так і так, там мадяри. Примірно 500, не менше». А нас десь 160 чоловік – сотня бойова. І сотник каже: «Будемо брати їх». Нічого, берем. Там у сотні був один хлопець, який умів співати як соловей, то би ніхто не сказав, що то соловей А другий кукав. І ми їх взяли на всі чотири сторони. Одна чота (в чоті знаходилось в кожній по 40 чоловік) з одного боку, друга – з другого, третя – з третього, четверта – з четвертого. На всі чотири сторони. Ми їх взяли. І сотник сказав так. Він післав того хлопця, що висвистував, як соловейко, щоби він підійшов лісом з іншої сторони. І він свище з тої сторони. Мадяри гаукають, дивляться, де той соловей. А з другого боку, зозуля. І сотник сказав, як соловейко заспіває, а зозуля закує, то вони оточені. То я дам зелену ракету, і всі на них і крикнути «Слава!». Так зробили і пішли на мадярів. І ще там кулеметчик, сотник дав команду понад голови пустити їм з кулемета, дати їм пуда. Ну і так ми зробили і роззброїли цілий батальйон. А той «Юрко», підполковник, зараз виступив. А там якийсь мадяр один вистріл дав десь угору. Він виступив і крикнув зараз до них, щоб ви всі зложили зброю. «Ви звідси не вийдете, ви є в руках Української Повстанської Армії. І не упиратися» – сказав по мадярськи. «Сказано, дано приказ і все». «Вистроїтися всім» – він дав команду по мадярськи. І сотник тут рядом. Вистроїли всіх. Хлопці всіх оточили. Вистроїли всіх в одну шеренгу і зброю всі відразу поскидали. Їх всіх обшукали, щоб там пістолі у старшин позабирати. Шинелі познимали, мундири не забирали. І їх вистроїли. І пустили, дали їм дорогу на Мадярщину. І вони ці мадяри пішли. Далі люди з селів посходились. Пороздавали по станицям зброю, і собі брали зброю яку ліпшу. Там були кулемети мадярські, то не дуже були важні, кріси забрали, і то все пороздавали людям по станицям, забрали то все вози. І далі організувались ще хлопці без зброї. І зараз підходять, а зброя є, прошу дуже. І так ми озброїли нову сотню.

Вони потому мадяри мали з нами більше контактів ніж боїв, де що було, то вони з нами у бої не входили, вони краще здавалися, чим

з нами у бої іти. Я знаю, я ішов з під Калуша, від Івано-Франківська 25 км, я ішов з розвідки і ще два хлопці зі мною. Нічого ми ніде не зустрічали, німців ніде не було, все в людей питали, де були німці, де що. Звідти повертаємось, нікого ніде немає, ні мадярів, ні німців, вертаємось до своєї сотні. Приходимо до своєї сотні. Це було у селі Завій⁷⁵⁶. Це було у червні 1944 року. Ми повертаємось. Нам повертати десь метрів 200–300 через вулицю, а там стоять стодоли, там наші сотні були розташовані, в стодолах, по хатах. А ми ще не повернули до своєї вулиці, дивимось, а там їдуть мадяри. А то десь так було година перша дня. А я був такий старший у розвідці. Я кажу: «Хлопці, так, ми беремо цих мадярів». А там один хлопець каже, що може заховаємось і не будемо їх рушити. А я кажу: «Ні, беремо!». Берем. А нас втрюх, а їх чотирнадцять чоловік з машиною. А вони на машині мали кулемет великий і мали кулемет ручний. А то решту кріси. Ну мали два ящики патронів, мали два ящики гранат, і озброєні були, патронів мали багато. Вони під'їжджають, а ми вскочили в один корчик, а з другого боку там був такий другий корчик. За один корчик я, і за другий вони. Я сказав, ти будеш скочиш спереду, я з лівого боку, ти з правого. Так і робимо. Вони доїжджають до нас. Ми вискочили і не кричимо по українськи: «Руки ввєрх!», а ми по німецьки: «Гєнде гох! Гєнде гох!». А вони зрозуміли по німецьки, що то треба руки ввєрх піднімати. Дивимось, один піднімати, а другий стріляти схопився. І він вистрілив, але його мадяри злапали і він ввєрх вистрілив. А то він у нас хотів стріляти. А я побачив це і вихопив гранату. То були такі гранати слабші, а це була така важка панцерна граната. Я вхопив гранату і кріса кинув на руку, сам зривати, і я не зриваю, а лише показав, що зриваю гранату. А вони руки підняли догори. Але він вистрілив, а там сотня дальше стояла, пости наші стояли на чатах. Ну і дивлюся, вони вже біжать в рострільну, як має бути, той звідти, той звідти. Прибігли, кажуть: «Хлопці, що є?», а ми кажемо: «От, гості маємо, ну мадяри». Сотник прибіг, мій чотовий прибіг. А ті решту в розположенні. Сотник крикнув всюди залягати, і мадярів тримаємо на дорозі. Вилізли на машину. То всьо Скидаємо ту всю зброю, роззброїли їх. І прибіг той «Юрко», що ми перебрали його [за] підполковника. Ну і зараз до них: «Чого ви сюди прибігли?». А вони дивляться – підполковник їхній мадярський. А він до них по мядярськи: «Чого ви сюди приїхали? От я, бачите, підполковник, я в Українській Повстанській Армії воюю. І чого ви сюди приїхали. Ви приїхали сюди щось розвідати. Чого?». А вони тоді кажуть, що їх німці заставляли іти на передову, а вони старались десь позаді, десь скрутити, вони не хотіли іти на передову. І вони кажуть, що до нас

⁷⁵⁶ Калуський р-н Івано-Франківської обл.

заїхали. Щось поговорили, поговорили, а тоді сотник дав команду відпустити їх. Відпустити, але вони просили щоб їм усю ту зброю віддати. Ну і віддали ми ту всю зброю, сотник сказав віддати. А ми тоді кажемо: «Ми голови підкладаємо, а ви віддаєте зброю». А він каже, що треба тоже іти по політичному. Ну і домовилися. Віддали зброю. Ми кажемо їм, що не хочемо за ними мати ніяких боїв. А вони кажуть: «Ми завтра до вас приїдемо, як ви нас відпускаєте». Ну відпустили, кажемо, будемо бачити, чи приїдуть чи не приїдуть. А я кажу, що то може бути велика зрада, вони можуть привести велику армію, цілий батальйон. Але ми вже повідомили, там вже одна сотня, там ще одна. Так що, якщо вони приїдуть, то вони звідти не вийдуть. Ну і пустили їх. На другий день вони приїжджають. Домовились зустрітись на тому самому місці, де ми їх злапали, церква була, коло церкви на дорозі, там був такий міст, річка. Дивимось даліше їдуть, повертає машина на другий день. І знову ми цих три хлопці, що ми їх зловили, ми їх знову зустрічаємо. Але домовились так, на тім місці, де ви вчора показали, виїхали на такий міст, щоб ви там стали і білий флажок показали. А ми звідси покажемо білий флажок. То ми будемо знати, що то є ваша машина. Ну, добре, так зробили. Дивимось, вони вийшли, показали флажок, ми звідси хустину, помахали. Всьо, їдуть. Машина одна. Ті самі їдуть чотирнадцять чоловік., їдуть ті всі, що були. Приїхали, привезли нам 35 крісів новеньких, невживаних, змашених в солідолі. То вже є поповнення. І привезли два ящики патронів. Такі дерев'яні, але залізом оббиті. Привезли два ящики гранат і привезли щось стільки коців, і ще один ящик пістолетів. Але ті пістолети нові, але вони були ні до чого, на сім патронів. Вони нам привезли, розпечатали, а там в тім ящику пістолети, перекриті перемасляним папером, і другий ряд і третій ряд, четвертий ряд. Це все було новеньке, невживане, змазані, із заводу. Але що з тих пістолетів. Патронів не було. Самі мадяри нам казали, ми вам привезли, віддаємо, але патронів до них немає. Ми вели з ними переговори через того закарпатчика «Юрка». Ми думали, що це може бути зрада, але зради не було. Ми їх відпустили, вони приїхали. А коли вже приїхали, то вже все – вітаються з нами, мадяри, офіцери. Це було в середині червня 1944 р.

Далі з мадярами відносини добре всюди потому йшли. То наших сотнів було багато. З мадярами то проблем не було, а от з німцями була гірша проблема.

*Записав Пагіря О. М. 12 липня 2008 року в м. Моршин Львівської області.
Зберігається у приватному архіві автора.*

БІОГРАФІЧНИЙ ДОДАТОК

Белді Лайош (08.07.1889, Будапешт – 22.12.1946, Будапешт) – угорський військовий діяч, генерал-полковник. Закінчив військове училище. В 1906 р. поступив на службу в австро-угорську армію. Учасник Першої світової війни. В складі угорської національної армії під командуванням адмірала М. Горті брав участь у розгромі Угорської радянської республіки. У міжвоєнний період займав керівні посади в Міністерстві оборони. З 1927 р. військовий аташе в Лондоні (Великобританія), в 1930–1932 – у Вашингтоні (США). В 1937–1940 рр. командир 2-ї кавалерійської бригади. У березні 1939 р. керував підготовкою та ходом військової операції угорської армії з окупації території Карпатської України. Потім працював в системі доармійської підготовки. В 1943 р. був призначений національним керівником доармійської підготовки та спорту Угорщини, а також начальником Управління доармійської підготовки Міністерства оборони.

Белейович Іван («Дзвінчук») (1.06.1916 – 19.07.1999). Навчався у Станіславській гімназії, член «Просвіти», член ОУН (1938). Восени 1938 р. разом зі своєю п'ятіркою перейшов на Закарпаття, де вступив до складу Рахівського окружного осередку Карпатської Січі. Під час окупації угорськими військами території Карпатської України разом з групою січовиків перейшов в Румунію, звідки виїхав до Югославії та Австрії. Вояк куреня О. Карачевського («Свободи») у легіоні Р. Сушка (08–09.1939), веркшущман на території Польщі (1939–1941). З лютого 1942 р. – у підпіллі ОУН, зв'язковий Делятинського районного проводу ОУН, його провідник (08–11.1942), заступник військового референта Станіславівського обласного проводу ОУН (з 11.1942), керівник Станіславівського обласного військового штабу. Організатор відділів УНС на території краю (1943) (зокрема сотні «Різуна», куреня «Чорні чорти», сотні «Сіроманці»), обласний командир УНС Станіславщини (осінь 1943). Командир Дрогобицької 5-ої ВО «Маківка» групи УПА-«Захід» (02–12.1944). За час свого командування сформував сотні «Явора», «Кривоноса», «Месники» та «Сокола», брав участь у боях та керував операціями проти німців та радянських військ. У липні 1944 р. був відповідальним за проведення I Великого Збору УГВР. 5 серпня 1944 р. організував церемонію першої збірної присяги УГВР вояками УПА. Наприкінці 1944 р. у зв'язку з організаційною перебудовою структури

УПА та ліквідацією 5-ої ВО «Маківка» перейшов у розпорядження командира УПА-«Захід» В. Сидора («Шелеста»). З середини грудня 1944 р. по лютий 1945 р. хворів запаленням легень та перебував на лікуванні. Згодом перебував у розпорядженні керівника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника («Роберта»), а після його загибелі В. Сидора. Поручник (1944), сотник (1945). 16 листопада 1947 р. під час переходу в якості керівника кур'єрської групи від В. Сидора до ЗЧ ОУН через територію Чехословаччини до Західної Німеччини був заарештований чехословацькими органами державної безпеки поблизу м. Чеське Будейовіце, переданий до рук МДБ у Москву. Після тривалого слідства у Москві та Києві був засуджений до 25 років ув'язнення, які відбув в «Інті-уголь». Внаслідок погіршення стану здоров'я в часи хрущовської «відлиги» був достроково звільнений та повернувся до рідного села.

Берегфі Кароль (13.02.1888 – 12.03.1946, Будапешт) – угорський військовий діяч, генерал-полковник. Учасник Першої світової війни. У 1919 р. вступив в угорську національну армію під командуванням адмірала М. Горті. В міжвоєнний період очолював Бюро постачання Міністерства оборони Угорщини. З 1938 р. командир 2-ї моторизованої бригади. В 1939 р. начальник постанов Академії Генштабу та водночас генерал-інспектор прикордонної охорони. 1.11.1941 р. був переведений в діючу армію командиром 6-го армійського корпусу (офіційно залишався на цій посаді до 01.08.1943 р.). З 12.06.1943 р. командувач 3-ї армії. 15.05.1944 р. передав командування генералу Й. Геслекі та був відкликаний в Будапешт. Користуючись довірою німецького командування, Берегфі був залишений на чолі угорської армії, зайнявши 16.10.1944 р. в уряді Ф. Салаші посаду міністра оборони, головнокомандуючого збройними силами та начальника генштабу. З 04.11.1944 р. по 28.03.1945 р. входив до складу Регентської ради, створеної після ліквідації інституту регентства в Угорщині. На початку 1945 р. Угорщина була окупована радянськими військами і 28 березня 1945 р. К. Берегфі втратив всі свої посади. Після закінчення війни був заарештований. Засуджений угорським народним судом до смертної кари. Страчений.

Бутковський Іван («Гуцул») (1910–1967). Член УВО та ОУН, студював право на юридичному факультеті в Люблінському університеті, політв'язень польських тюрем, активний учасник націоналістичного руху на Сколівщині. Восени 1938 р. як повітовий провідник ОУН цього району організовував нелегальні переходи галицької молоді на Закарпаття. У листопаді 1938 р. сам перейшов в Карпат-

ську Україну, де був залучений до роботи 2-го відділу Генерального військового штабу Карпатської Січі, займався розвідувальною діяльністю проти Польщі на території Закарпаття та Галичини. Тут отримав звання аспіранта-хорунжого (старшинського кандидата). Під час бойових дій оборонців Карпатської України проти наступаючих угорських військ 16 березня 1939 р. І. Бутковський був призначений командиром чоти січовиків у складі 30 чоловік, яка отримала завдання прикривати відступ основних сил січовиків з столиці Карпатської України. Під час боїв з угорськими військами зазнав важкого поранення в тильну частину голови, внаслідок чого на деякий час втратив зір. Перейшов разом з рештками січовиків на територію Румунії, був виданий угорським жандармам, утримувався у таборі для полонених у Тячеві, де зазнав жорстоких катувань та побиття, однак врятувався від видачі полякам. Згодом був перевезений разом з іншими січовиками до угорського концтабору поблизу Ніредьгази. У травні 1939 р. внаслідок втручання німецького консула разом з групою січовиків-галичан (150 чол.) був звільнений та перевезений до Відня. Тут перебував у таборі для вишколу учасників українського легіону Р. Сушка поблизу с. Зауберсдорф. За станом здоров'я був звільнений від занять та перевезений на лікування до шпиталю у Відні, де відновив свій зір. Згодом переїхав до Пряшева у Словаччину, де очолював перехідний пункт для членів ОУН. У 1941 р. учасник похідних груп ОУН, заарештований гестапо, у 1941–1942 рр. утримувався у німецькій в'язниці. 1 листопада 1943 р. у ранзі поручика очолив вишкільний курінь УНС «Чорні чорти» на Гуцульщині. Був важко поранений під час боїв з німцями в Чорному лісі. Командир Станиславівської 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» (01–07.1944), один з організаторів старшинської школи УПА «Олені» в Карпатах та військового вишколу юнацької школи ОУН. Командував боями відділів УПА на території Станиславівщини та Чорного лісу проти радянських партизан, німецьких та угорських військ. Брав участь в організації переходу полонених голландських офіцерів за допомогою підпільних зв'язків ОУН в Угорщину. У липні 1944 р. був звільнений від військової служби в УПА через хворобу серця та відісланий керівництвом ОУН поза межі України в якості керівника Місії УПА закордоном. У 1945 р. у Мюнхені організовував військовий центр при ЗП УГВР. У 1947–1955 рр. видавав військовий журнал «До зброї». У 1945 р. був відзначений УГВР Золотим Хрестом бойової заслуги 2-ої кл. У 1949 р. підвищений у званні до підполковника. Помер 5 липня 1967 в Мюнхені (Німеччина).

Вереш Янош (25.03.1891, Ксабрєден – 23.07.1968, Балтонфюрєд) – угорський військовий діяч, генерал-полковник (з 19.03.1944). Учасник Першої світової війни. Після її закінчення вступив в угорську національну армію під командуванням адмірала М. Горті. У 1940–1941 рр. командував 2-ю моторизованою бригадою, на чолі якої брав участь в угорській військовій кампанії проти Югославії у квітні 1941 р., а також на східному фронті. В 1941 р. був призначений начальником штабу 1-ї армії. В 1941–1943 рр. виконував функції начальника оперативної групи генштабу та брав участь у плануванні операцій угорської армії на східному фронті. В 1943 р. призначений начальником Головного бюро постачання Міністерства оборони Угорщини. З 01.11.1943 р. по 19.04.1944 р. командир 2-го армійського корпусу. 19.04.1944 р. призначений начальником генштабу угорської армії. Після повалення М. Горті та приходу до влади Ф. Салаші в Угорщині 16.10.1944 р. був заміщений на своїй посаді і 31.10.1944 р. перейшов на сторону радянських військ. Перебуваючи в СРСР, здійснював пропаганду серед угорських солдат. 22.12.1944 – 15.11.1945 рр. обіймав посаду міністра оборони в складі антифашистського коаліційного уряду генерала Б. Міклоша, а також у 22.12.1944 – 01.09.1946 р. був начальником генерального штабу угорської народно-демократичної армії. Керував створенням угорських антинімецьких збройних формувань на боці Радянського Союзу. Після закріплення в Угорщині влади комуністів був відсторонений від усіх посад. У 1948 р. був заарештований, звинувачений в шпигунстві на користь США та засуджений до довготривалого терміну тюремного ув'язнення. У 1956 р. звільнений.

Верт Генрік (26.12.1881, Рекогаза – 28.05.1952, СРСР) – угорський військовий діяч, генерал-полковник. Учасник Першої світової війни, після закінчення якої вступив в угорську національну армію. У 1919 р. був начальником штабу 1-го угорського армійського корпусу, потім очолював оперативне управління Генштабу. В 1926–1931 рр. начальник Королівської угорської військової академії у Будапешті. У 1936 р. командував 4-ю змішаною бригадою, в тому ж році пішов у відставку. У 1938 р. повернувся на військову службу і 25.05.1938 р. був призначений начальником Генштабу та головнокомандуючим угорською армією. Верт Г. був одним із головних ініціаторів вступу Угорщини у Другу світову війну. Керував підготовкою угорських збройних сил до війни, розробляв операції угорських атак проти Югославії та СРСР у 1941 р. Був вищим військовим командувачем Угорщини після М. Горті на початковому етапі Другої світової війни. Займав пронімецьку політику, був прихильником

зміцнення та розширення військово-політичного союзу між Угорщиною та Німеччиною, а також вступу Угорського королівства у війну блоку країн «Осі» проти СРСР. 31.05.1941 р. звернувся до уряду Л. Бардоші з проханням почати переговори з командуванням вермахту щодо можливого залучення угорських збройних сил до майбутньої війни на Сході. Через надмірно активний пронимецький курс 06.09.1941 р. за розпорядженням М. Горті був заміщений на посаді начальника Генштабу поміркованим генерал-лейтенантом Ф. Сомбатгеї та пішов у відставку. Восени 1944 р. був заарештований гестапо, а в 1945 р. захоплений органами контррозвідки «СМЕРШ» та перевезений на територію СРСР. Засуджений до 25 років тюремного ув'язнення. Помер у радянських таборач.

Волошин Ростислав («Березюк», «Горбенко», «Левченко», «Павленко», «Чепіга») (3.11.1911 – 22.08.1944) – член «Пласту» на Волині, потім куреня УСП «Січові Стрільці» (Львів), навчався на юридичному факультеті Львівського університету (1932–1934), голова Студентської репрезентації СУСОП (1933–1934). Член ОУН (1929), повітовий провідник Дубенщини (1933), провідник Рівненської округи ОУН (1933–1935), редактор газети «Вісті», ідеологічний референт КЕ ОУН на ПЗУЗ (1935–1937). Політ'язень польських тюрем і табору в Березі Картузькій. Арештовувався НКВС у листопаді 1939 р., був звільнений за відсутністю доказів. Короткий час був крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ (1941). У липні-вересні 1941 р. заступник голови Обласної управи Рівненської обл. Від вересня 1941 р. політ'язень німецької тюрми, вийшов на волю на початку весни 1942 р. Після звільнення обійняв пост заступник директора обласного господарчого відділу (1942). Співорганізатор та комендант запілля УПА на ПЗУЗ і заступник з організаційних питань крайового провідника ОУН (1942–1943). Голова III Надзвичайного Великого Збору ОУН (21–25.08.1943), обраний членом Бюро Проводу ОУН, комендант запілля УПА (1943–1944). 21–23 листопада 1943 р. був учасником і головою Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії. Учасник і голова I Великого Збору УГВР (11–15.07.1944), обраний Генеральним Секретарем Внутрішніх Справ УГВР. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно), полковник-політвиховник УПА (посмертно). Загинув у бою з підрозділом НКВС під час переходу фронту.

Врецьона Євген («Беран», «Осип Волянський», «Ганді», «Турчин») (1905–1975). Член УВО, а згодом ОУН. У 1928 р. отримав диплом інженера-хіміка. У 1927 р. проходив розвідувально-

саботажний вишкіл у Берліні, організований комендантом УВО Є. Коновальцем за погодженням зі спецслужбами Веймарської республіки. У 1930 р. – референт військового вишколу при КЕ ОУН на ЗУЗ. 18 червня – 3 липня 1931 р. засуджений польським судом, звільнений за відсутності доказів. У червня 1934 р. – редактор спортивної націоналістичної газети «Готові». Політв'язень польських тюрем та концтабору Береза Картузька (07.1934 – 03.1936). У жовтні 1938 р. перейшов на Закарпаття. Протягом листопада-грудня 1938 р. виконував основну частину організаційної роботи із поповнення лав Карпатської Січі за рахунок прибулих із західноукраїнських земель членів ОУН та молоді. Керівник другого відділу (розвідка та контррозвідка) Генерального військового штабу ОНОКС (11.1938 – 03.1939), чотар (8.02.1939), інспекційний старшина Хустського коша (02–03.1939). Під час бойових дій в Карпатській Україні у березні 1939 р. відступив разом з рештками січовиків у Румунію, однак 18 березня 1939 р. був виданий угорській стороні. Перебував під угорським військовим слідством у Великому Бичкові, де зазнав жорстоких катувань та допитів. В ході слідства був долучений до відділу смертників, однак зумів уникнути розстрілу. Після звільнення з угорського концтабору виїхав до краківського Генерал-губернаторства та долучився до революційного крила ОУН під проводом Степана Бандери. Учасник II Великого Збору ОУН в Кракові (31.03 – 3.04.1941 р.). У 1943–1944 рр. – член референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН. У листопаді-грудні 1943 р. був залучений до мирних переговорів між командуванням УПА та угорської армії про ненапад та співпрацю. У середині грудня 1943 р. у складі делегації Р-33 Проводу ОУН приймав участь у переговорах з начальником угорського генерального штабу генерал-полковником Ф. Сомбатгеї у Будапешті. 15 липня 1944 р. заочно обраний членом УГВР та членом Генерального Секретаріату Сакордонних Справ УГВР. У жовтні 1944 р. з метою встановлення контактів з американським і британським посольствами виїхав нелегально до Швейцарії. У 1948–1950 рр. виконував обов'язки голови Закордонного Представництва УГВР на еміграції. Постійно проживав у Швейцарії та вів активну діяльність як представник УГВР закордоном. Помер 4 лютого 1975 р. у м. Базель (Швейцарія).

Гриньох Іван («Герасимовський», «Орлів», «Всеволод», «Йонас») (28.12.1907 – 14.09.1994). Закінчив філію Академічної гімназії у Львові, Львівську духовну семінарію, греко-католицький священник (1932), доктор богослов'я (1933). Член ОУН, капелан українських студентів (1936–1939), батальйону «Нахтігаль» (1941). Співробіт-

ник Проводу ОУН (1942–1943), учасник III Надзвичайного Великого Збору ОУН (21–25.08.1943), обраний членом Головної Ради ОУН, співробітник Референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (1943–1944). У липні 1944 р. обраний віце-президентом УГВР. У 1943–1945 рр. – учасників переговорів з польським підпіллям, угорськими і румунськими військово-політичними колами та німецькою владою. У 1945–1946 рр. – член політичної референтури Закордонного Центру ОУН. З серпня 1945 р. – представник ОУН у Франції. Брав участь у налагодженні контактів ЗЧ ОУН та АБН з представниками польської, сербської та литовської еміграції закордоном. Голова президії ЗП УГВР (1946–1983). Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (1952). Генеральний вікарій греко-католицької єпархії в Західній Німеччині, професор теології УВУ (Мюнхен) та УКУ (Рим), дійсний член НТШ.

Дольницький Андрій (Кисіль Андрій Архипович, «Немо», «Голубенко», «Долинич») (27.08.1912 – 06.07.1982). Член ОУН, політв'язень польських тюрем та концтабору Береза Картузька, закінчив Українську торговельну академію у Подебрадах (Чехословаччина), у 1934–1936 рр. працював секретарем посла польського Сейму в м. Острог. За радянської влади у 1939 р. працював в рівненському облвиконкомі, згодом емігрував до м. Холм. Влітку 1941 р. – перекладач при німецькій армії, з квітня 1942 р. – керівник повітової філії у Здолбунові, а від грудня заступник директора обласного кооперативу «Центросоюз» у Рівному. З червня 1943 р. за завданням ОУН перейшов в УПА, начальник розвідки ШВО «Богун» (06. 1943 – 01.1944). Восени 1943 р. головний організатор перших контактів і таємних переговорів з угорськими окупаційними військами на Волині та південному Поліссі. Головний зв'язковий старшина УПА при угорській армії (01.1944 – 03.1945), сотник УПА. З жовтня 1944 р. перебував в Угорщині, де був залучений до організації та вишколу повстанських відділів («Копіяшів»). З квітня 1945 р. у Західній Німеччині, член ЗЧ ОУН. У 1948 р. емігрував до Канади. Активний член організацій Українського Визвольного Фронту (УВФ), довголітній член Головної Управи Товариства колишніх вояків УПА в Канаді, член Видавничого Комітету «Літопису УПА» з 1976 р., голова його контрольної комісії, активіст православної громади в Монреалі, організатор місцевих українських кредитівок.

Каллаї Міклош (23.01.1882, Ниредьгаза – 14.01.1962, Нью-Йорк) – угорський державний діяч. Походив із сім'ї великого землевласника. У 1921–1929 рр. намісник графства. У 1929 р. політич-

ний статс-секретар Міністерства торгівлі. У 1932–1935 рр. міністр землеробства. 09.03.1942 р. призначений міністром-президентом, одночасно до 24.07.1943 р. виконував функції міністра закордонних справ Угорщини. 7–8.06.1942 р. наніс офіційний візит до А. Гітлера. Проводив подвійну політику, яка в ряді випадків мала антинімецький характер. Сутність здійснюваної М. Каллаї «політики гойдалки» полягала в тому, щоб за допомогою цілої серії зовнішньо- та внутрішньополітичних маневрів і комбінацій зберегти в тіні Третього Рейху можливість для проведення відносно самостійної політики Угорщини. Уряд М. Каллаї намагався за допомогою сепаратних переговорів із західними альянтами (Великобританією та США) вивести Угорщину з орбіти геополітичної залежності від Німеччини та перекинути її на бік альянтів. У 1942 – на початку 1944 рр. ініціатор відправки серії таємних угорських місій закордон для налагодження контактів із західними державами. Намагався вивести Угорщину з Другої світової війни та зберегти за нею здобуті в ході війни території. Дії М. Каллаї постійно викликали невдоволення в Берліні і стали однією з головних причин німецької окупації Угорщини в березні 1944 р. 19.03.1944 р. М. Каллаї був відсторонений від посади прем'єр-міністра і до 19.11.1944 р. переховувався від німецьких каральних органів у турецькому посольстві в Будапешті. У листопаді 1944 р. був заарештований урядом Ф. Салаші та відправлений до німецького концентраційного табору Дахау, а згодом у Маутгаузен. Звільнений англо-американськими військами. У 1945 р. виїхав до Риму, а у 1951 р. емігрував до Нью-Йорку (США), де й помер. Автор мемуарів.

Клячківський Дмитро («Блонд», «Клим Савур», «Омелян Кримський», «Охрім», «Панас Мосур») (4.11.1911 – 12.02.1945). Член ОУН, старший стрілець польської армії (1934–1935), політв'язень польських тюрем (1937). Обласний провідник Юнацтва ОУН Станіславщини (1940), заарештований НКВС 10 вересня 1940 р., засуджений на «процесі 59-ти» 15–18 січня 1941 р. до смертної кари, визволився з в'язниці у Бердичеві на початку липня 1941 р. Обласний провідник ОУН у м. Львові (друга половина 1941 р.), крайовий провідник ПЗУЗ (01.1942 – 02.1945). Член Проводу ОУН, один з організаторів УПА, командир УПА на Волині (05–11.1943), командир УПА-«Північ» (11.1943 – 02.1945). Майор (22.01.1944), полковник УПА (посмертно), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно) і Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 1 кл. (посмертно). Загинув 12 лютого 1945 р. на Клеванських хуторах під час військової-чекістської операції Клеванського райвідділу та 233-ї бригади внутрішніх військ НКВС.

Кук Василь («Медвідь», «Коваль», «Леміш», «Юрко», «Ле») (11.0.1913–09.09.2007). Навчався в Золочівській гімназії (1923–1932), член «Пласту» та Юнацтва ОУН (1929), згодом у складі Золочівської повітової ексекутиви ОУН. Навчався на юридичному факультеті у Католицькому університеті в Любліні (1932–1933), був заарештований та засуджений до 2 років за приналежність до ОУН та саботажні акції. Після виходу на волю повітовий провідник ОУН Золочівщини (1936–1937), керівник друкарні КЕ ОУН «Мандоліна» у с. Угринові на Підгаєччині (1937–1939). Викладач старшинських курсів ОУН у Кракові (1940–1941), керівник відділу військового постачання повстанського штабу ОУН (від 10.03.1940), організаційний референт Революційного проводу ОУН (1940–1941), член Проводу ОУН (1941–1954). Організатор і керівник Центрального штабу Похідних груп ОУН (1941), один із творців Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Крайовий провідник ОУН на південно-східних українських землях з центром у Дніпропетровську (весна 1942 – друга половина 1943), командир УПА-«Південь» у першій половині 1944 р. У 1947 р. обраний заступником голови Проводу ОУН на українських землях Р. Шухевича, увійшов до складу УГВР. Голова Проводу ОУН на українських землях, Головний Командир УПА та голова Генерального Секретаріату УГВР (07.1950 – 05.1954). Полковник (07.1950), генерал-хорунжий УПА (20.10.1952). Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (15.10.1949). Заарештований КДБ 23 травня 1954 р., сидів без суду у внутрішній в'язниці КДБ до 1960 р. Відтак мешкав у Києві, займався науковою діяльністю. Після відновлення незалежності України був головою науковою відділу Братства вояків ОУН-УПА, активний у громадському житті.

Лакатош Гейза (30.04.1890, Будапешт – 21.05.1967, Австралія) – угорський військовий діяч, генерал-полковник (1943). Закінчив Військову академію Св. Людовіка (1910) та Академію Генштабу (1914). У 1910 р. поступив на службу в австро-угорську армію. Учасник Першої світової війни, був нагороджений німецьким Залізним хрестом 2-го класу. У 1919 р. в складі угорської національної армії на чолі з М. Горті брав участь у боях з червоними військами Б. Куна. У 1920–1934 рр. угорський військовий аташе в Празі. З 1934 р. командир 11-го піхотного полку, а 1935 р. начальник штабу 1-ої, з 1938 р. 1-ої змішаної бригади. В 1940–1941 рр. начальник штабу 1-ої угорської армії. Після вступу Угорщини у війну на Східному фронті 01.10.1941 р. призначений командувачем 8-го армійського корпусу. З 01.05.1943 р. призначений командувачем угорської окупаційної армії на території України, створеної із залишків роз-

битої на Дону 2-ї армії та угорських охоронних частин. 01.04.1944 р. був призначений командиром 1-ї угорської армії, що перебувала на фронті в Галичині і входила до складу групи армій «Північна Україна». 24.05.1944 р. нагороджений Лицарським хрестом Залізного хреста. 15.05.1944 р. відкликаний до Будапешту і 28 серпня 1944 р. за розпорядженням регента М. Горті був призначений замість Д. Стояї на посаду прем'єр-міністра. Проводячи політику співпраці з німецькими військами, які окупували Угорщину, він в той же час підтримував політику М. Горті, спрямовану на досягнення сепаратного миру та виходу Угорщини з війни. 15.10.1944 р. після перевороту Ф. Салаші був звільнений з посади міністра-президента й арештований німецьким гестапо. Після падіння нацистського режиму був звільнений та жив під наглядом західних спецслужб. В 1965 р. емігрував до Австралії, де і помер.

Лебедь Микола («Варяг», «Вільний», «Ігор», «Максим», «Олег», «Максим Рубан», «Чорт», «Ярополк») (11.01.1909 – 19.07.1998). Член «Пласту» та СУНМ (1927), організатор і провідник першої підпільної п'ятірки Юнацтва ОУН (1929), провідник Юнацтва ОУН в Академічній гімназії у Львові, організаційний референт проводу Юнацтва ОУН при КЕ ОУН на ЗУЗ (1930–1931). Заступник бойового референта КЕ ОУН на ЗУЗ (1932). Заарештований німецькою поліцією 23 червня 1934 р. в Штеттіні, виданий Польщі, засуджений до Варшавському процесі (18.11.1935 – 13.01.1936) до смертної кари, заміненої довічним ув'язненням, вийшов на волю 5 вересня 1939 р. Керівник відділу розвідки повстанського штабу ОУН в Кракові (від 10.03.1940), член Революційного проводу ОУН (02.1940 – 04.1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (03–04.1941), обраний другим заступником провідника ОУН (04–09. 1941). Міністр державної безпеки в Українському Державному Правлінні (07.1941), урядуючий провідник (09.1941 – 05.1943), учасник III НВЗ ОУН (21–25.08.1943), обраний головою Головної Ради ОУН, організатор і керівник Референтури Зовнішніх Зв'язків при Проводі ОУН. Організатор та куратор переговорів ОУН з польським підпіллям, військово-політичними колами Угорщини та Румунії. Учасник I ВЗ УГВР (11–15.07.1944), Генеральний Секретар Зовнішніх Справ УГВР. Виїхав на Захід, з 1949 р. проживав у США. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (20.10.1951). Керівник науково-дослідницького центру «Пролог» у Нью-Йорку (1952–1974).

Литвинчук Іван («Дубовий», «Давид», «Максим», «Корній») (1921–1951). Навчався у Кременецькій православної духовній семінарії, член ОУН з 1936 р. 16 листопада 1938 р. затриманий поль-

ською поліцією поблизу Сянок при спробі переходу на Закарпаття, вийшов на волю у вересні 1939 р. Працівник організаційної референтури ОУН у Кракові (1940–1941), провідник Сарненської округи ОУН (1941–1943), організатор і командир ВО «Заграва» (1943–1944), командир з'єднання груп «33» («Завихост») (1944–1946), провідник ОУН Північно-західного краю «Москва» («Хмельницький», «Захід», «Ліс») на ПЗУЗ (1944–1951), командир УПА-«Північ» (1946–1951), заступник провідника ОУН на ПЗУЗ (1949–1951). Загинув у бою зі спецгрупою МДБ 19 січня 1951 р. біля с. Золочівка Демидівського р-ну Рівненської обл. Відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 2 кл. (8.10.1945) і Золотим Хрестом заслуги УПА (25.07.1950). Поручник (01.1944), майор (1945), полковник УПА (19.01.1951).

Логуш Омелян («Євген», «Іванів», «Степанів») (1912–?). Навчався на агрономічному факультеті Львівської політехніки, голова Студентської репрезентації СУСОП (1937–1939), провідник ОУН у Львівській політехніці, заарештований польською поліцією у березні 1939 р., вийшов на волю у вересні. Референт пропаганди крайового проводу ОУН на ПСУЗ у Дніпропетровську (1942–1943), учасник III Надзвичайного Збору ОУН (21–25.08.1943), член Проводу ОУН, співорганізатор Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії (21–22.11.1943). Восени 1943 р. від імені Проводу ОУН приймав участь у переговорах з угорськими військовими щодо укладення договору про ненапад. Учасник Великого Збору УГВР (11–15.07.1944), редактор журналу «Ідея і Чин» (літо 1944). Після війни на еміграції в Німеччині та США, активний у Закордонному Представництві УГВР.

Луцький Олександр («Богдан», «Боднарник», «Беркут», «Андрієнко», «Клименко», «Богун») (16.10.1913 – 11.1946). Закінчив Станиславівську гімназію, член ОУН з 1930 р. У 1933 р. заарештований польською поліцією за приналежність до Організації, засуджений до 6 років ув'язнення. Вийшов на волю у лютому 1938 р. 1938–1939 рр. – керівник Станиславівського окружного проводу ОУН. У березні 1939 р. вдруге заарештований, звільнився у вересні 1939 р. У жовтні 1939 р. обраний депутатом Народних зборів Західної України у Львові. З початку листопада 1939 р. на роботі у Проводі ОУН в Кракові. У листопаді 1939 – грудні 1940 р. учасник курсів для провідників ОУН в Кракові. З середини березня до листопада 1940 р. – керівник Станиславівського обласного проводу ОУН та обласного повстанського штабу. З грудня 1940 р. – член організаційної референтури Проводу ОУН у Кракові. Учасник II Ве-

ликого Збору ОУН(у березні-квітні 1941 р., секретар військової та політичної секції. Закінчив старшинські курси ОУН в Кракові (1941), як працівник мобілізаційного відділу ОУН був одним із організаторів легіону «Нахтігаль», де командував чотою у званні підпоручика. З грудня 1941 до грудня 1942 рр. на службі у 201-му шуцманшафт батальйоні на території Білорусі, поручник. У грудні 1942 р. заарештований німецьким командуванням, доставлений до Львова. У січні 1943 р. звільнений. Заступник військового референта Проводу ОУН, відповідальний за створення УПА на Волині, де весною 1943 р. перебував з інспекційними поїздками. У липні 1943 р. призначений командиром УНС на території Галичини. У січні-березні 1944 р. – командир групи УПА-«Захід», член крайового проводу ОУН на ЗУЗ. Організатор куренів та старшинської школи УПА «Олені». З травня до липня 1944 р. перебував під німецьким арештом у Львові. У серпні-жовтні 1944 р. – командир групи УПА-«Захід-Карпати», член ГВШ УПА (1944–1945). 22 січня 1945 р. підступно заарештований провокативною групою УНКДБ Станіславської області у с. Бабин Зарічний Калуського р-ну, засуджений до розстрілу, страчений.

Маркочі Янош (1890–1956) – угорський військовий діяч, фельдмаршал-лейтенант. У 1911 р. поступив на службу в австро-угорську армію. Учасник Першої світової війни. В 1919 р. в угорській національній армії під командуванням М. Горті, в складі якої брав участь у придушенні Угорської радянської республіки. В міжвоєнний період служив в піхотних частинах, генштабі та військово-навчальних закладах. У 1943 р. начальник унтер-офіцерських училищ. З 1 червня 1944 р. воював на східному фронті на чолі 24-ї піхотної дивізії. 17 жовтня 1944 р. був призначений командиром 7-го армійського корпусу. У листопаді 1944 р. корпус зазнав великих втрат і 15 листопада 1944 р. був розформований, а Я. Маркоці отримав призначення інспектора піхоти. У січні 1945 р. був переведений в резерв.

Мельник Ярослав («Роберт», «Влодко», «Корнилів», «Якір», «А-742», «Ф-24») (1919–1946). Провідник Юнацтва ОУН у Рогатинській гімназії (1937–1939), організаційний референт Калуського повітового проводу ОУН, а відтак його провідник (1939–1941). Організаційний референт Калуського окружного проводу (1941), провідник Коломийського окружного проводу ОУН (1941–1942), провідник Станіславівського обласного проводу ОУН (07.1942 – 03.1945), член крайового проводу ОУН на ЗУЗ (1943–1944). Провідник Карпатського крайового проводу ОУН (04.1945 – 11.1946). Загинув разом з дружиною Антоніною Мельник («Таня») та охоро-

ною у криївці на г. Яворина біля с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської області під час проведення військово-чекістської операції. Нагороджений Бронзовим Хрестом заслуги (1945), Золотим Хрестом заслуги 1-го ступеня (1947). Посмертно присвоєно звання майор-політвиховника (1952).

Олійник Петро («Еней», «Роман», «Сергій», «Старий») (1909–1946). Член «Пласту» та ОУН, навчався на юридичному факультеті Львівського університету, окружний провідник ОУН Львівщини (1938), заарештований польською поліцією 26 жовтня 1938 р., вийшов на волю у вересні 1939 р. Обласний провідник ОУН Дніпропетровщини (1942), політичний в'язень німецької тюрми, звідки був визволений боївкою ОУН. Організатор відділів УПА на південній Рівненщині та Кременеччині у 1943 р., командир ВО «Богун» (1943–1944), провідник ОУН Східного краю ПЗУЗ (1944–1945), командир УПА-«Південь» (друга половина 1944 р.) організаційний референт Західного краю ПЗУЗ (1945–1946) та в. о. командира УПА-«Північ» (09.1945–02.1946). Майор УПА, лицар Бронзового Хреста заслуги. Загинув у бою з підрозділом внутрішніх військ НКВД 17 лютого 1946 р. на хуторі Глинки біля с. Рудники Маневицького р-ну Волинської обл.

Сомбатгеї Ференц (17.05.1887, Дьєр – 04.11.1946, Новий Сад, Югославія). – угорський військовий діяч, генерал-полковник (з 01.11.1941). Учасник Першої світової війни, після закінчення якої вступив в угорську національну армію. З 1931 р. командир 3-ї змішаної бригади. В 1933 р. призначений ад'ютантом головнокомандуючого угорською армією. З 1936 р. начальник Військової академії Св. Людовіка в Будапешті. В 1938 р. призначений заступником начальника угорського генерального штабу. З 15.01.1939 р. командир 8-го армійського корпусу у місті Кошице. 14–18 березня 1939 р. командував військовою операцією угорської армії з окупації території Карпатської України. 01.07.1941 р. був призначений командиром «Карпатської групи», яка брала участь у наступі проти радянських військ на Прикарпатті в липні 1941 р. 06.09.1941 р. призначений начальником генерального штабу угорської армії замість відправленого у відставку Г. Верта. Був одним із найбільш довірених осіб регента М. Горті. Противник відправки угорських військ на східний фронт. Вважав, що угорська армія повинна використовуватись виключно в угорських національних цілях для оборони території країни. В ході тяжких переговорів з німецьким командуванням йому вдалось мінімізувати військову участь Угорщини у Другій світовій війні. 19 квітня 1944 р. заміщений на посаді начальника генштабу генерал-полковником Я. Верешем. Після закінчення війни був заарештова-

ний, під тиском радянських спецслужб засуджений угорським народним трибуналом до 10 років тюремного ув'язнення. Згодом був переданий югославській владі. За військові злочини вчинені угорською армією на території Югославії (масові вбивства сербів у Новому Саді в січні 1942 р.) був засуджений до смертної кари та повішений. Пізніше звинувачення були визнані необґрунтованими.

Степаняк Михайло («Д. Дмитрів», «Лекс», «Сергій») (1905–1967). У 1928–1932 рр. за діяльність у «Сельробі» та КПЗУ сидів у польській тюрмі. У 1934 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету, працював в адвокатській фірмі в Бережанах (1937–1939). Член ОУН з 1939 р. Влітку 1941 р. – керівник ресорту внутрішніх справ в Українському Державному Правлінні, староста м. Дрогобич; член Ради сеньйорів та Української Національної Ради у Львові (1941–1942). Крайовий провідник ОУН на ЗУЗ (1941–1943), Член Проводу ОУН (1942–1943), учасник першої, другої і третьої конференцій, III НВЗ ОУН (1941–1943). Автор концепції створення Бюро Проводу ОУН, співробітник Р-33 Проводу ОУН (1943), член делегації ОУН на переговорах з польським підпіллям. Член крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, один з ініціаторів створення НВРО (1944). Наприкінці липня 1944 р. поранений в боях на Рівненщині, захоплений НКВС, засуджений до 25 років позбавлення волі. У 1961 р. звільнений за хворобою.

Струтинський Ярослав («Новий», «Яспар») (26.08.1922 р. н.). Член Юнацтва ОУН (1939), учасник старшинської школи ОУН у Великих Мостах на Львівщині (літо 1941), член обласної військової референтури ОУН Станиславщини (1941–1943). Член ШВО 4 «Говерля» (1944), ад'ютант командира ВО І. Бутковського («Гуцула»), був відповідальний за безпеку групи голландських офіцерів, які після втечі з німецького полону прибилися до УПА та були переведені в Угорщину. У квітні 1944 р. організатор та перший командир сотні «Дружинники» в Галицькому р-ні. З травня 1944 р. заступник головного зв'язкового старшини УПА при угорській армії А. Дольницького. З жовтня 1944 р. перебував в Угорщині, де був залучений до формування повстанських відділів «Копіяшів». З кінця березня 1945 р. у Західній Німеччині, член Місії УПА закордоном (1945–1947). Підвищений ЗП УГВР до сотника з датою старшинства від 1 липня 1949 р. У 1950 р. емігрував до США, де закінчив технічні студії, працював будівельним інженером до відходу на пенсію. Член Видавничого комітету «Літопису УПА», кількарізний голова Об'єднання колишніх вояків УПА, член Товариства українських інженерів в США та довголітній голова його місцевого відділу.

Твердохліб Микола («Грім», «Петро», «Музика», «Північ») – (1911–1954). Закінчив школу підхорунжих Війська Польського, член ОУН (з 1930-их рр.), провідник ОУН по м. Станиславів (1938), член Станиславівського окружного/обласного проводу (1941–1945), інструктор і командир сотні в старшинській школі «Олені-1» (від березня 1944 р.), командир 4-ої ВО «Говерля» УПА-«Захід» (07.1944 – 04.1954). Військовий референт Карпатського крайового проводу ОУН (13.12.1944 – 05.1954), організаційний референт (1947 – 06.1949), референт СБ (06.1949 – 05.1954), в. о. крайового провідника (початок 1947, 1953 – 05.1954). Хорунжий (1944), сотник (1945), майор (1946). Загинув разом з дружиною О. Герасимович («Ольгою») в кривці на горі Березовачка поблизу с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської області.

Фаркаш де Кішбарнак Ференц (27.05.1892, Кісмертон – 14.04.1980, Арнсторф) – угорський військовий діяч, генерал-полковник. Закінчив Військову академію св. Людовіка (1912). З 1912-го на службі в австро-угорській армії. Учасник Першої світової війни, після закінчення якої поступив в угорську національну армію. Один з організаторів угорського скаутського руху, головний скаут Угорщини. У 1935–1938 рр. начальник секції Міністерства оборони Угорщини. У 1938–1943 рр. – начальник Військової академії св. Людовіка в Будапешті. 21.08.1943 – 16.10.1944 рр. командир 6-го армійського корпусу, що у квітні-жовтні 1944 р. воював у складі 1-ї угорської армії на східному фронті. Відомий завдяки своїм рішучим діям з оборони Татарського (Яблунецького) перевалу у Карпатах від наступу Червоної армії. З 25.07 по 01.08.1944 р. виконував обов'язки командира 1-ї угорської армії. Наприкінці вересня 1944 р. брав участь у переведенні через лінію фронту угорської делегації для переговорів про перемир'я у Москві. 14 жовтня 1944 р. реґентом М. Горті був призначений командиром оборони Будапешта. Після приходу до влади Ф. Салаші у 1944–1945 рр. виконував обов'язки урядового комісара з евакуації. Згодом його звинувачували у сприянні під час вивезення угорських державних реліквій – корони св. Стефана в США. У 1945 р. емігрував на Захід, деякий час очолював комітет угорської армії перед західними альянтами, перебував у таборі для військовополонених у Нормандії. У січні 1947 р. став американським зв'язковим офіцером до угорських військовополонених. У 1948 р. у Західній Німеччині заснував Угорську скаутську асоціацію в екзилі, яку очолював до своєї смерті у 1980 році. Також був організатором угорської комбатантської організації – Світової федера-

ції угорських ветеранів, мета якої була відновити демократичний лад в комуністичній Угорщині. У 1947 р. у німецькому місті Ландсгут заснував антибільшовицький Угорський визвольний рух (Magyar Szabadság Mozgalom), завданням якого було підняти революцію в Угорщині проти комуністичного режиму. У 1950 р. очолив військовий відділ в Антибільшовицькому Блоці Народів (АБН) Ярослава Стецька. Автор звернення від імені очолюваної ним антикомуністичної організації з приводу загибелі Головного Командира УПА Романа Шухевича. 30 березня 1950 р. Вищий суд у Будапешті позбавив Ференца Фаркаша військового звання генерала та заочно засудив до довічного ув'язнення. Реабілітований та поновлений у званні посмертно 15 вересня 2006 року. Автор спогадів.

Чижевський Василь («Демид», «Артем», «Дячук») (16.04.1913 – 2.05.1948). Закінчив Станиславівську гімназію. Член ОУН з 1931 р. на території Калуського повіту. У 1937 р. арештовувався польською поліцією. У 1938–1939 р. ад'ютант керівника Станиславівського окружного провідника ОУН О. Луцького. У березні 1939 р. повторно заарештовувався польською поліцією. У вересні–жовтні 1939 р. керівник робітничої міліції в Галицькому районі Станіславської області. У 1940–1941 рр. – член військового штабу військової референтури Проводу ОУН у Кракові. Навчався на військових курсах Проводу ОУН. У березні–листопаді 1940 р. – керівник організаційної референтури Станіславівського обласного проводу ОУН. У березні–квітні 1941 р. учасник II Великого Збору ОУН. У 1941 р. – господарчий батальйону «Нахтігаль». Працівник військового штабу ОУН у Львові (друга половина 1941 р.), обласний військовий референт Дрогобиччини (03.1942 – 08.1942), ад'ютант керівника військової референтури Проводу ОУН Д. Грицяя (1942), член КВШ ОУН на ЗУЗ (1942–1943). У 1943–1944 рр. – ад'ютант командирів УНС та УПА-«Захід» О. Луцького та В. Сидора («Шелеста»). З травня до вересня 1944 р. помічник А. Дольницького у зв'язках між командуванням УПА та 1-ою угорською армією на території Галичини, інспектор КВШ УПА-«Захід». Член Р-33 Проводу ОУН. Виконував окремі доручення ГК УПА. У 1944–1946 рр. працював зв'язковим М. Лебеда, Д. Маївського, С. Бандери та Р. Шухевича. Хорунжий (1943), поручник (1944), сотник УПА (1945), відзначений Срібним Хрестом бойової заслуги 2 кл. Заарештований 4 грудня 1945 р. в Чехословаччині, переданий до СРСР. Погодився на співпрацю з МДБ, влітку 1947 р. висланий у Західну Німеччину для ведення агентурної роботи, розкрив свої завдання перед ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. Загинув за нез'ясованих обставин.

Шухевич Роман («Білий», «Борис Щука», «Дзвін», «Роман Лозовський», «Степан», «Тарас Чупринка», «Тур», «Чернець», «Шух») (30.06.1907 – 5.03.1950). Навчався у Львові у філії Академічної гімназії (1917–1925), Львівській політехніці (1926–1934) та на заочному відділенні Музичного інституту ім. Миколи Лисенка. Член «Пласту» та різних спортивних товариств. Військовослужбовець польської армії (1928–1930), навчався у школі підхорунжих. Член УВО (1925), виконавець замаху на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського. Член ОУН (1929), бойовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1930–1934), один із організаторів та керівників масових акцій непокори – саботажної акції (1930), низки експропріаційних актів та атентатів ОУН, зокрема найбільш резонансного – вбивства 15 червня 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, за що був заарештований 18 червня 1934 р. і 6–7 липня засланий до концентраційного табору в Березі Картузькій, згодом перебував під слідством у Львові. Засуджений на Львівському процесі над ОУН (25 травня – 26 червня 1936 р.) до трьох років ув'язнення, однак на підставі оголошеної у 1935 р. урядової амністії вийшов на волю 27 січня 1937 р. Після звільнення організував у березні 1937 р. у Львові рекламне агентство «Фама». 11 жовтня 1938 р. один із організаторів масових демонстрацій у Львові на підтримку автономії Закарпаття. 4 листопада 1938 р. заарештований польською поліцією, вийшов на волю на початку грудня. Відповідальний від КЕ ОУН на ЗУЗ за справи Карпатської України (1938–1939), проводив переговори з українським громадським та економічним секторами з метою мобілізації ресурсів на підтримку Закарпаття, куди перейшов наприкінці грудня – початку січня 1939 р. Старшина для окремих доручень та мобілізаційний референт Генерального військового штабу Карпатської Січі, чотар (6.02.1939). Поручик Генерального військового штабу Національної Оборони Карпатської України (16.03.1939). Відступив разом з групою січовиків в Румунію. Референт зв'язку Проводу Організації Українських Націоналістів у Кракові (осінь 1939 р.), організував нелегальні переходи кур'єрів в Україну через німецько-радянський кордон. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнних українських землях (Підляшшя, Лемківщина, Холмщина, Надсяння) (1940–1941), учасник старшинських вишколів ОУН у Кракові. У 1941 р. командир батальйону «Нахтігаль» у ранзі сотника. Заступник військового міністра в Українському Державному Правлінні (06–07.1930). Командир 201-го батальйону шуцманшафт, що виконував службу на території Білорусі (12.1941 – 12.1942). 8 січня 1943 р., усвідом-

люючи неминучість арешту, здійснив втечу з-під німецької варти і перейшов у підпілля ОУН. Військовий референт Проводу ОУН (з 05.1943), голова Бюро Проводу ОУН (08.1943 – 03.1950), Головний Командир УПА (11.1943 – 03.1950). 21–25 листопада 1943 р. був одним із організаторів та учасників Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії у с. Будераж Здолбунівського р-ну на Рівненщині. Голова Генерального Секретаріату та Генеральний Секретар Військових Справ УГВР (07.1944 – 03.1950). Генерал-хорунжий УПА (1946), посмертно нагороджений Золотим Хрестом бойової заслуги 1-ої кл. та Золотим Хрестом заслуги. До своєї трагічної загибелі 5 березня 1950 р. в с. Білогорща поблизу Львова Р. Шухевич очолював національно-визвольну боротьбою в Україні проти радянського тоталітарного режиму.

ПОКАЖЧИК

- 201-ий шуцманшафт батальйон 492, 497
- «33», ЗГ УПА. *Див.* УПА-Північ, ЗГ «33» («Завихост»)
- «44», ЗГ УПА. *Див.* УПА-Північ, ВО-4 «Тютюнник» (ЗГ-44)
- А**
- «А-742». *Див.* Мельник Ярослав
- Абвер 81, 439
- АБН 177, 313, 487, 496
- «Аврам», рой. 274
- Австралія 489, 490
- Австрійська імперія 61
- Австрія 28, 98, 280, 430, 437-439, 444, 448, 455, 481
- Австро-угорська армія 377, 481, 489, 492, 495
- Австро-Угорська монархія 151
- Адамчик Мечислав (Adamczyk, Mięczyński) 221, 226, 258
- Адріатика 128, 305
- Ажнюк Ю. 128
- Азербайджан 404
- Азербайджанці 162
- Азія 74, 127, 177, 332, 333, 408, 485, 491, 498
- АК 8, 17, 148, 152, 153, 174, 181, 224, 226, 322
- Акт 30 червня 45, 47, 51, 60, 85, 489
- Аладар, Астолаш 220
- Албанія 128
- Александров К. 258, 259
- Аліференко І. М. 113
- Альбрехт, окр. староста 57, 63
- Альянс 77, 128, 132, 306, 307, 368
- Альянти (аліанти) 8, 17, 77-79, 80, 83, 128-133, 135, 144, 147, 149, 160, 190, 209, 210, 214, 236, 239, 276, 305-308, 311, 319, 320, 367, 368, 370, 372, 472, 488, 495
- Американці 79, 84, 307
- Англійська армія. *Див.* Британські війська
- Англійці 40, 80. *Див. також* Британці
- Англія 332, 369, 382, 423
- Англо-американські війська 79, 82-84, 128-131, 134, 144, 149, 196, 214, 307, 488
- Англо-американці 8, 17, 134, 135, 152, 154, 311, 443
- Англосакси (англо-сакси) 8, 17, 368, 369, 371-373
- Англосаксонські країни. *Див.* Захід «Андріан», пров. *Див.* Савчак Василь
- «Андрієнко», к-р УНС. *Див.* Луцький Олександр Андрійович
- «Андрій», реф. зап. *Див.* Драницький Степан Андрійчук І. («Вихор») 243
- Андрощук Микола («Вороний») 163, 166, 167, 169
- Андрусяк Василь («Різун», «Грегіт») 218, 255, 259, 264, 286, 470
- Андрусяк Михайло 242, 243, 255, 256
- Андрухів І. 46, 47, 57, 58
- Андрушівка, с. Шумського р-ну Тернопільської обл. 461
- Анкара, м. (Туреччина) 81, 83, 236
- Анкана, м., пров. (Італія) 369
- Антанта, Мала 38
- Антонівка, с. Володимирецького р-ну Рівненської обл. 162

- Апенніни (Апеннінський півострів) 130, 134, 305
- Арато, Елеонора (Eleonóra Arató) 41, 44, 67, 77, 82, 130, 135, 136, 210, 211, 305
- «Ардан», орг. реф.
Див. Бандусяк Дмитро
- Армія УНР. Див. УНР, Армія
- Арнсторф, м. (Баварія, Німеччина) 495
- Арпад, угор. князь 213
- «Арпад», пров. Див. Савчак Василь
- Арпадів-Анжу, династії 58, 63, 64
- Арсенич Микола («Михайло») 200
- «Артем», курс. Див. Захарків Іван Артем». Див. Чижевський Василь Миколайович
- «Архип», надр. пров. 178
- «Архип», реф. СБ. Див. Татура Анатолій
- Ататюрк, Мустафа Кемаль 475
- Аушвіц, нім. концтабір 441
- Африка, Північна 79, 368
- Б**
- Бабин-Зарічний, с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. 238, 432, 492
- Бабій Василь 363
- Баб'юк Теодор («Сагайдак») 216, 242, 244, 327, 473, 476
- Багрянний Іван 311, 315, 472, 469
- Багрянов Іван 372
- Бадені С., угор. граф 152
- Бажан О. 173
- Базель, м. (Швейцарія) 486
- «Байда», рой. 155, 459
- «Байди», рій 459, 460
- Байночі Й. 211
- Балатонфюред, м. (Угорщина) 484
- Балицький А. («Вітер») 156
- Балкани (Балканський півострів; Балканський, регіон) 8, 17, 74, 83, 128, 129, 131, 134, 135, 143, 144, 147, 149, 154, 211, 234, 305, 332, 350, 369, 370, 472
- Балканські народи 74
- Балтії, країни. Див. Прибалтійські країни
- Бан, угор. полк. 240, 415, 416
- Банах, з м. Дубровиця 352
- Бандера Степан 31, 32, 48, 54, 185, 309, 366, 439, 444, 486, 496
- Бандерівці 74, 185, 352, 365, 366, 377, 453. Див. також ОУН(б); УПА
- Бандусяк Дмитро («Оля», «Ардан», «Лопата») 30, 31, 90, 364, 429, 430
- Бандусяк Юрій 270
- Баран О. 73
- Баран, чл. ОУН 425-427
- «Барбаросса», нім. воєнна операція 40, 44, 414
- Бардоші, Ласло 42, 43, 50, 59, 60, 62, 63, 72, 96, 485
- Барт К., угор. ген.-полк. 41
- Барч І. 83
- Барча Бессеньї, Ева (Barcza Bessenyei, Eva) 142
- Басюк Євген («Чорноморець», «Компанієць») 108, 109, 165, 191
- Батьківці, с. Острозького р-ну Рівненської обл. 155, 459, 460
- Бафало (Buffalo), м. (США) 142
- Бачка, Західна, іст. обл. (Сербія) 180
- Бачкої, угор. л-т 253
- Башківці, с. Шумського р-ну Тернопільської обл. 161

- Башуки, с. Кременецького р-ну
Тернопільської обл. 185
- Беднарж Олег 304, 424-430
- Беднарчик Ю. («Слюзар»,
«Чорногуз») 179
- Белді, Лайош 481
- Белейович Іван («Дзвінчук»)
241, 434, 481
- Бельбас Дмитро 363
- Бельбас Іван 363
- Бельгія 368
- Бене (Bene J.) 220
- Бенко, Міхаел (Benkő, Mihály)
214, 272
- «Беран». *Див.* Врецьона Євген
- Бердичів, м. Житомирської обл.
70, 488
- Берегфі, Кароль 239, 240, 280, 482
- Бережани, м. Тернопільської
обл. 477, 494
- Бережниця, с. Дубровиць-
кого р-ну Рівненської обл. 160
- «Береза», к-р артил. 156
- Береза-Картузька, пол. концтабір
228, 438, 453, 485-487, 497
- «Берези», артил. вд. 155, 202, 461
- Березівська, сотня УПА 260
- Березне, м. Рівненської обл. 107
- Березовачка, г. 495
- «Березюк». *Див.* Волошин
Ростислав
- Берекфі К., угор. ген. 252, 414-416
- Берестейська, обл. *Див.*
Брестська, обл. (Білорусь)
- Берестя, м. *Див.* Брест, м.
(Білорусь)
- Берестя, с. Дубровицького р-ну
Рівненської обл. 353
- «Беркут», к-р. *Див.* Луцький
Олександр Андрійович
- «Беркут», сот. *Див.* Федорчук А.
«Беркута», сотня 111
- Берлін, м. (Німеччина) 8, 17, 38,
41-43, 50, 53, 54, 59, 61-65,
68, 77, 127, 134-136, 142, 144,
147, 153, 154, 209, 210, 230,
279, 334, 347, 441, 486, 488
- Берн, м. (Швейцарія) 79, 80, 131
- «Бескида», курінь 293
- Бескиди, гірськ. хребет 274
- Бессарабія 76, 233, 262, 349
- Бетлен, Іштван 79, 82, 102, 132
- Бехи, с. Коростенського р-ну
Житомирської обл. 70
- Бече, Саба (Becze Csaba) 66
- «Бея», сотня 264
- Белгород, м. (Росія) 66
- Беляєв В. 11, 20
- «Берлога», аг. справа НКВД-
МГБ 420
- Бистриця, р. 259, 262, 383, 384
- Бистриця, с. Надвірнянсь-
кого р-ну Івано-Франків-
ської обл. 63, 259, 262, 269,
275, 294, 296, 383, 442, 454
- Биструхін Григорій 12, 21
- Бихалець М. («Морозенко») 109
- Білашів, с. Здолбунівського р-ну
Рівненської обл. 109, 111
- «Білий». *Див.* Шухевич Роман
- Білі Ослави, с. Надвірнянсь-
кого р-ну Івано-Франківсь-
кої обл. 240, 470
- Білінчук Дмитро («Хмара») 243,
252, 293, 471, 474
- Білінчук М. 266
- Білоберізка, с. Верховинсь-
кого р-ну Івано-Франківської
обл. 229, 364
- Білогвардійці 182
- Білогорща, с. (тепер у скл.
м. Львова) 498

- Білоруси 410
- Білорусія (Білорусь) 12, 21, 38, 50, 67, 134, 171, 172, 183, 250, 299, 339, 405, 492, 497
- Більшовики (большевики) 46, 72, 123, 147, 215, 216, 222, 223, 227, 229, 231, 234, 242, 247, 264, 274, 334, 335, 337, 339, 348, 350, 361, 362, 379, 380, 405, 406, 408, 449, 460, 464, 474, 476
- Більшовицька партизанка (большевицькі партизани). *Див.* Радянські партизани
- Більшовицькі тюрми. *Див.* Радянські тюрми (концтабори)
- Біро, Андраш 15, 24
- «Благого», вд., курінь 162, 256
- «Блакитний», к-р 461
- «Блакитний», пров. *Див.* Савчак Василь
- Блихавка, г. 474
- «Блонд». *Див.* Клячківський Дмитро
- Блюмрюдер, фон, нім. ген. 415
- Богдан, с. Рахівського р-ну Закарпатської обл. 272
- «Богдан», зв. 252, 434, 454
- «Богдан». *Див.* Луцький Олександр Андрійович
- «Богдана», підп. 430
- Богородчани, смт. Івано-Франківської обл. 240, 251, 254, 416, 418, 420, 435, 443, 446, 454, 470, 471
- Богородчанський, р-н Івано-Франківської обл. 215, 259
- Богородчанщина 219, 220, 262
- «Богун», ВО-2, гр. УПА-Північ. *Див.* УПА-Північ, ВО-2 «Богун»
- «Богун», пров. *Див.* Лаврів Іван
- «Богун». *Див.* Луцький Олександр Андрійович
- «Богуна, ім.», заг. сотня УПА 169, 242, 286, 436
- Богушівка, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 163
- Боднар, угор. полк. 275
- «Боднарик». *Див.* Луцький Олександр Андрійович
- Боднарів, с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. 218, 363
- «Боевир», сот. *Див.* Кіндзірський Михайло
- «Боевира», вд., чота 217, 242
- Бойківщина 256
- Бойко Павло. *Див.* Кравець Іван
- Болгарія 8, 17, 128, 129, 370, 372
- Болехів, м. Івано-Франківської обл. 220, 449
- Болехівський О. («Василь Савчин») 260
- Болехівщина 221
- Боляновський Андрій 12, 21, 263
- Бонгардт, Атілла 15, 24
- Борис III, болг. цар 372
- Борис М. 217, 221, 225, 256, 264, 265, 271
- «Бористен», кур. *Див.* Корінець Дмитро
- «Бористена», курінь 115
- Борканюк О. А. 36
- Борковський Р. 33
- Борман, Мартин 57
- «Боровий», сот. *Див.* Брилевський Василь
- «Борового», сотня 262
- Боровці, угор. май. 269, 400
- Борча, р-н Белґраду (Сербія) 370
- Борша, с. (Словаччина) 420
- Борщів, округа 55
- Боснякович, угор. зв. 158

Босфор, протока 128
Боулдер (Boulder), м. (США) 44, 62
Бочкой, угор. л-т 419
Браїлів, смт. Жмеринського р-ну
Вінницької обл. 439
Братислава (Братіслава),
м. (Словаччина) 31, 42, 303,
429, 430, 437, 438, 440, 443,
447, 455, 472
Братство вояків ОУН-УПА 489
Брашайко Юлій Михайлович 27,
28
Брест, м. (Білорусь) 173, 347
Брестська, обл. (Білорусь) 171,
339
Брилевський Василь («Боровий») 262
Британія. *Див.* Великобританія
(Велика Британія)
Британські війська 80, 368
Британці 79-82, 84, 104, 129,
307. *Див. також* Англійці
Брізен, Курт фон, нім. ген. 46, 95
Броди, м. Львівської обл. 168,
310, 472
Брюмрюдер, фог, нім. п/полк.
239, 240
Брянські, ліси 66
«Буг», ВО-2 УПА-Захід.
Див. УПА-Захід, ВО-2 «Буг»
Буда, м. (скл. Будапешту,
Угорщина) 316
Будай М. (Budaj M.) 180
Будапешт, м. (Угорщина) 8,
13, 14, 17, 22, 23, 27, 28,
30, 31, 38-45, 47, 49, 51,
54, 58-68, 71, 72, 78-82, 84,
113, 130-133, 135, 137-142,
144-152, 154, 158, 160, 170,
189, 196, 209-211, 214, 229,
234, 237, 239, 240, 245, 249,
264, 268, 272, 277, 278,
303, 304, 307-309, 311-313,
316, 317, 319, 320, 347, 364,
374-376, 378, 379, 381, 388,
414, 415, 417, 421, 422, 427,
429, 440-443, 447, 448, 451,
453, 454, 462, 481, 482, 484,
486, 488-490, 493, 495
Будераж, с. Здолбунівсь-
кого р-ну Рівненської обл.
108, 155, 200, 460, 461, 498
Будки, с. Радивилівського р-ну
Рівненської обл. 162
Буенос-Айрес, м. (Аргентина)
219, 222, 244, 246-248
Бузулук, м. Оренбурзької обл.
(Росія) 34
«Бук». *Див.* Грицай Дмитро
Буковина 39, 76, 233, 364, 434,
436, 449, 454, 474
Буковина, Північна 349
«Буковинець», сот. *Див.* Кіндзір-
ський Михайло
Бургас, м. (Болгарія) 372
Буріч, Імре 118, 236, 251, 304,
309, 416, 418, 419, 432, 444,
447, 454, 455
«Бурлай», підп. 226
«Бурлая», боївка 217
«Бурсак», сот. 108
Бурштин, м. Івано-Франків-
ської обл. 184, 187
Бусел Яків («Київський», «Галина») 120, 194
Бутко С. В. 113
Бутковський Іван («Гуцул») 9,
18, 218, 220, 237, 238, 245,
252, 286, 293, 310, 311, 433,
434, 439, 448, 454, 468, 470,
472, 482, 483, 494
Бухарест, м. (Румунія) 41, 42, 60

Буца, с. Здолбунівського р-ну
Рівненської обл. 111
Бюро інформації Генерального
Секретаріату УГВР. *Див.* УГВР,
БІ
Бюро Проводу ОУН. *Див.* ОУН, БП

В

«В», нім. група армій 414
«Вавричин Ігор», віце-през УГВР.
Див. Мудрий Василь
Вадь, угор. ст. л-т 123
Вайзекер, нім. мін. 60
Вайсберг, т. л-т НКВД 366
Варі, угор. ст. л-т 124
Варна, м. (Болгарія) 372
Варшава, м. (Польща) 13, 22,
152, 153, 221, 224, 226, 241,
258, 346, 347
«Варяг». *Див.* Лебедь Микола
Васкул Петро 56
Васюков П. 182
Вац, м. (Угорщина) 429, 430
Вашварі, Йожеф 170, 365
Вашингтон, м. (США) 84, 132,
306, 481
Вегеш М. М. 28, 270
Везенмаєр, Едмунд 210, 279
Вейгс М. 210
Веймарська республіка 486
Велика Британія. *Див.* Велико-
британія (Велика Британія)
Велика Копаня, с. Виноградівсь-
кого р-ну Закарпатської обл. 35
Велика Рафалівка, с.
Див. Рафалівка, смт.
Володимирецького р-ну
Рівненської обл.
«Велика Трійка» 132, 197, 305
Велика Україна. *Див.* Україна,
Велика

Велика Яблунька, с.
Маневицького р-ну
Волинської обл. 164
«Великан», сот. *Див.* Кондрас
Михайло
«Великана», сотня 110
Великий Березний, смт.
Закарпатської обл. 28
Великий Бичків, смт.
Рахівського р-ну
Закарпатської обл. 28, 486
Великий Збір УГВР. *Див.* УГВР, ВЗ
Великі Лучки, с. Мукачівського
р-ну Закарпатської обл. 430
Великі Мости, м. Сокальського
р-ну Львівської обл. 434, 494
Великі Сади, с. Дубенського р-ну
Рівненської обл. 459
Великі Цепцевичі, с. Володими-
рецького р-ну Рівненської обл.
160, 163
Великобританія (Велика Британія)
40, 79, 83, 84, 104, 128-134,
144, 320, 372, 481, 488
Верба, р-н (тепер в скл. Дубен-
ського р-ну Рівненської обл.)
458, 461
Верба, с. Дубенського р-ну
Рівненської обл. 107
Верг, угор. ст. л-т 123
Верецький, перевал 214, 274
Вереш Л. 81, 131, 133
Вереш, Гейза 69
Вереш, Лайош 305
Вереш, Ласло 130
Вереш, Лаура-Луїза (Laura-
Louise Veress) 61, 79, 80, 129,
130, 132, 134
Вереш, Янош 211, 261, 279,
325, 367, 484, 493
Верешварі, Ласло 291

- «Верещака», к-р. *Див.* Воробець Федір
- «Верещаки», вд. 111
- Веркшуц (веркшуци) 438, 439, 481
- Верманн Е. 61
- Вермахт 8, 17, 41, 42, 44-47, 58-61, 66, 67, 71, 72, 79, 86, 107- 109, 112, 128, 133, 134, 136, 153, 160, 162, 163, 169, 173, 178, 181, 182, 184, 185, 188, 209-211, 213, 218, 225, 230, 234, 236, 249, 255-258, 263, 278, 303, 307, 312, 321, 322, 326, 334, 335, 359, 367, 368, 371, 372, 386, 389, 393, 402, 414, 415, 435, 436, 439, 453, 476, 483, 487, 490
- «Вернидоля», стан. госп. *Див.* Логвинович Володимир Степанович
- Верт, Генрік 43, 44, 59, 72, 73, 95, 484, 493
- Верхнє Синьовидне, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 426, 427
- Верхній Ясенів, с. Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. 243, 475, 476
- Верхня Грабівниця, с. Воловецького р-ну Закарпатської обл. 284
- Верховина, гірськ. хребет 219
- Верховина, смт. Івано-Франківської обл. 214, 221, 243, 245, 255, 265, 266, 268, 285, 298, 364, 435, 436, 450, 470, 474, 475
- Верховинський, р-н Івано-Франківської обл. 475
- Верховинські, ліси 243
- «Веселий», сот. *Див.* Свістель Данило Юліанович
- Веселова О. 75
- «Веселого», сотня 273
- Веспреми, Ласло (László Veszprémy) 13, 15, 24, 44, 214, 272
- Весталь (Vestal, NY), м. (США) 174
- Вестфалія, пров. (Німеччина) 357
- Вехтер, Отто 63, 64
- Вецкенді, угор. майор 123, 137
- ВеЧеКа. *Див.* ЧК (ВЧК)
- Веденєєв Дмитро 12, 21
- Вигода, смт. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 52
- Вигодський, р-н Станіславської обл. 52
- Вижній Березів, с. Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 260
- Виноградівський, р-н Закарпатської обл. 35
- Виноградове, м. Закарпатської обл. 412
- «Вировий». *Див.* Прокоп Мирослав
- «Високий», пров. 172
- Витвиця, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 264
- «Вихор». *Див.* Андрійчук І.
- «Вихора», сотня 357
- Вишків, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 263
- Вівчарик Калина 363
- Відень, м. (Австрія) 141, 440, 483
- Відязо, угор. полк. 413
- Війниця, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 162
- Віконський Юрій. *Див.* Чижевський Василь Миколайович
- «Вікторії», сотня 272
- Віллетс П. 151

- Вілсон, Генрі Мейтленд (Henry Maitland Wilson) 306, 315
 «Вільний». *Див.* Лебедь Микола
 Вільшаниця, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. 215
 Вінниця, м. 439
 Вінніпег, м. (Канада) 10, 19, 51, 52, 117
 Вірмени 445
 Вісі, країни блоку. *Див.* «Осі», блок «Вісті», газета 485
 «Вітер», ШВШ. *Див.* Балицький А.
 Власенко С. 217
 «Влодко». *Див.* Мельник Ярослав
 Вовк Олександр 179
 Вовк Федір 363
 Вовковиї, с. Демидівського р-ну Рівненської обл. 155, 459, 461
 «Вовчак», ШВШ ВО. *Див.* Шум Олекса («Вовчак»)
 Вовчук Іван 10
 Водьянер А. 80
 Воеводина, авт. край (Сербія) 180
 «Волинець», к-р 175, 353, 354
 Волинська, обл. 107, 116, 157, 158, 164, 175, 183, 338, 460, 462, 493
 Волинсько-поліський регіон 107, 113, 190, 276
 Волинь (Волинський регіон) 9, 18, 31, 67, 69, 71, 76, 85, 105, 107-115, 117-122, 124, 136, 152, 154, 155, 157-160, 162, 164-166, 168-170, 172-174, 177, 179, 181, 182, 184-189, 191, 195, 201, 212, 216, 227, 236, 237, 246, 247, 276, 312, 318, 319, 321, 325, 338, 346, 375, 380, 381, 401, 422, 423, 425, 426, 431, 442-445, 449, 453, 455, 468, 471, 485, 487, 488, 492
 Волиняки 462
 Волівський, р-н (тепер Міжгірський р-н Закарпатської обл.) 429
 Волова, с. Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. 436, 450
 Волове, м. *Див.* Міжгір'я, смт. Закарпатської обл.
 Воловецький, р-н Закарпатської обл. 284
 «Володимир». *Див.* Прокоп Миролав
 Володимир-Волинський, р-н Волинської обл. 185
 Володимирецький, р-н Рівненської обл. 163, 177
 Володимирщина 107, 183, 184, 185, 188
 Волокітіна Т. В. 308
 Волосоєць Л. («Улас») 274
 Волосянка, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 298
 Волошин Августин 28, 73
 Волошин Ростислав («Березюк», «Горбенко», «Левченко», «Павленко», «Чепіга») 120, 122, 155-157, 194, 200, 201, 380, 381, 401, 402, 462, 485
 Волощак М. 128
 Волощук М. М. 63
 «Волянський Осип». *Див.* Врецьона Євген
 ВОП 470
 Воробець Федір («Верещака») 111, 156, 192
 Вородаш, угор. полк. 243
 Воронеж, м. (Росія) 69, 96
 «Вороний», к-р ВО. *Див.* Левкович Василь

«Вороний», к-р ПЖ.

Див. Андрощук Микола
Ворохта, смт. Яремчанської
міськради Івано-Франківської
обл. 33, 63, 64, 223, 362, 474
Вор'юлопош, с., концтабір
(Угорщина) 27, 28, 87, 199
ВП (Військо Польське) 55, 80,
82, 357, 438, 471, 476, 488,
495, 497

Врецьона Євген («Беран»,
«Осип Волянський», «Ганді»,
«Турчин») 9, 18, 137-141,
147, 199, 374-376, 381, 422,
423, 446, 453, 485

Вротновський Гордій
(«Гордієнко») 108, 117

Вроцлав, м. (Польща) 54
«Всеволод». *Див.* Гриньош Іван
ВУЧК 27, 75

«В'юна», вд. 162

В'ятрович Володимир 12, 15,
21, 24, 116, 148, 158

Г

Габовда Михайло («Лозинський»,
«Іскра», «Гейза») 30, 31, 90,
364, 429, 430

Габсбурзька монархія 466

Гавр, м. (Франція) 369

Гаврилюк, о. 361

Гаде, угор. кап. 226

Гадяч, м. Полтавської обл. 139, 147

«Гайдамаки», курінь 436

Галаган М. 145

«Галайда», к-р. *Див.* Решетин
Григорій

«Галайда», рай. реф. СБ. *Див.*
Лахман Трохим

Галац, м. (Румунія) 368

Галенко О. 12, 21

«Галина». *Див.* Бусел Яків
Галицьке Підкарпаття. *Див.*

Підкарпаття, Галицьке
Галицький, р-н Івано-Франків-
ської обл. 494, 496

Галицькі земі. *Див.* Галичина
Галицько-Волинське (Галицьке)
князівство 59, 63

Галич, м. Івано-Франків-
ської обл. 215, 360

Галич, пов. 360

Галичани 28, 33, 457, 483

Галичина 9, 18, 31, 33, 39, 45,
47, 54, 57-59, 61-65, 67, 71,
72, 76, 85, 176, 207, 211-216,
219-221, 223, 224, 227,
229-231, 234, 235, 237, 238,
241, 254, 255, 258, 261, 262,
264, 265, 270, 273-277, 281,
297, 300, 312, 319, 321, 325,
327, 346, 348, 350, 354, 360,
431, 432, 444, 453, 455, 468,
469, 477, 483, 490, 492, 496

«Галичина», дивізія 248, 310

«Галичина», дистрикт 57, 60, 64

«Гало», надр-н 178

Гальдер Ф. 41

«Гамалії», курінь 218, 327, 477

«Гамалії», сотня 256

«Гамалія», б-к. *Див.* Кирилук О.

«Гамалія», сот. *Див.* Гонта І.

Гаммер, м. (Вестфалія,
Німеччина) 357

«Ганді». *Див.* Врецьона Євген

«Ганжа», пов. спец. кур'єр 363

Ганковські (Ганковські), угор.
ген.-май. 267, 388, 393

Ганнусівка, с. Тисменицького
р-ну Івано-Франківської обл.
363

Гантер, м. (США) 439

- Гарасимів Іван («Палій») 275
 Гарашті Г. (Haraszti, György) 143, 154
 «Гаркавенко», чот. 459
 «Гармаш», др. 48
 «Гармаш». *Див.* Прокоп Мирослав
 Гароші, Теофіл 213
 Гасин Олекса («Лицар», «Дор», «Чорнота», «Сук») 303, 394, 436, 437, 438, 440
 Гах Д. («Скуба») 271
 Гвоздецький Василь 363
 Гвоздецький Яків 363
 ГВШ УПА. *Див.* УПА, ГВШ
 Гебрі Герасим 395
 Гейза, угор. сот. 470
 «Гейза», реф. зв. *Див.* Габовда Михайло
 Геллерт А. 80
 Геллерта, гора 316
 Геллетлі Р. 306
 Генерал-губернаторство (Генеральна Губернія) 57, 58, 62, 377, 439, 486
 Генеральний Секретаріат УГВР. *Див.* УГВР, ГС
 «Герасимівський» («Герасимовський»). *Див.* Гриньох Іван
 Герасимович Ольга («Ольга») 495
 Геслекі Й., угор. ген. 482
 Гестапо (гестапівці). *Див.* Гестапо
 Гетик Михайло 425
 Гетьманці 377
 Гідвейгі, Лайош 262, 295, 326, 383, 386
 Гільське, с. Ліського пов. (Польща) 273
 Гімлер, Генріх 132
 «Гірняк», сот. *Див.* Казван Микола
 «Гірняк», чот. 460
 «Гірняка», чота 459
 Гітлер (Гітлер), Адольф 40, 42, 43, 57, 60-62, 66, 72, 78, 81, 83, 84, 98, 125, 129, 136, 137, 142, 149, 160, 184, 209-212, 280, 305, 306, 308, 335, 336, 338, 378, 414, 488
 Гічи Є. 79
 Гладковичі, с. Овруцького р-ну Житомирської обл. 70
 Глибівка, с. Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. 363
 Глибока Долина, с. Демидівського р-ну Рівненської обл. 155, 461
 Глинськ, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 111, 117
 Гнійне, с. *Див.* Красностав, с. Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.
 «Говерля», ВО-4 УПА-Захід. *Див.* УПА-Захід, ВО-4 «Говерля»
 Гові, Чарльз 306
 Гогун А. *Див.* Гогун Олександр
 Голлан Ш. 80
 Голло, Йожеф (Holló, József), Д-р 13
 Головна Команда (Головний Командир) УПА. *Див.* УПА, ГК
 Головське, с. Турківського р-ну Львівської обл. 257
 «Голуб», заст. к-ра 161
 «Голуб», повст. 472
 «Голубенко», зв. *Див.* Дольницький Андрій
 Гомзяк Ігор 15, 24
 «Гомін», підп. 48
 Гомлок, Шандор 59
 Гонведи (гонведські війська). *Див.* Угорська армія
 Гонта І. («Гамалія») 256

- «Гонта». *Див.* Петерс Костянтин
«Гончаренко», полк. *Див.*
Ступницький Леонід
«Горбенко». *Див.* Волошин
Ростислав
Горват, Міклош 15, 24
«Гордієнка», вд. 108, 111
«Гордієнка», сот. *Див.*
Вротновський Гордій
«Гордій», військ. реф. 115
«Горислав». *Див.* Ріпещький
Модест
Горішній Ярослав 437, 454
«Горлоріза», вд. 271
Городенка, м. Івано-Франків-
ської обл. 41, 44, 50, 51, 56
Городенківський, повіт
Станиславівського в-ва 52
Городенщина 51
Городок, м. Вітебської обл.
(Білорусь) 160
Горохівщина 107, 183, 184, 185,
188
Горті (Horthy), Міклош, угор.
регент 43, 50, 54, 61, 62, 64,
65, 78-84, 98, 104, 125, 129,
134, 136, 137, 144, 160, 209,
211, 280, 304, 305, 307, 308,
350, 364, 379, 481, 482, 484,
485, 489, 490, 492, 493, 495
«Господарський кооперативний
часопис» 377
«Готові», підп. газета 486
Гошів, с. Долинського р-ну
Івано-Франківської обл. 271
Гоцанський, р-н Рівненської
обл. 170, 357
ГПУ. *Див.* ГПУ
«Граб», надр. реф. СБ 181
Гравівка, с. Калуського р-ну
Івано-Франківської обл. 112,
220
Грабовець, с. Богородчан-
ського р-ну Івано-Фран-
ківської обл. 215, 361
Гранівка, с. Радивилівського
р-ну Рівненської обл. 109
«Грегит», ст. шк. УПА 254
«Грегит». *Див.* Андрусак Василь
Греція 128
Грецька армія 475
Грецькі партизани 8, 17
Гречанюк Федір («Іскра») 243,
252, 471
Гречко А. А. 214
Григоренко, май. МГБ 456
Григорович Іван 363
Григорович Юлія д. Івана 363
Григорчук Тетяна 363
Гринишин І. («Крига») 243
Гринішак Лука («Довбуш») 221,
255, 260, 293
Гриньох Іван («Герасимовський»
[«Герасимівський»], «Орлів»,
«Всеволод», «Йонас»), о.
138-143, 146, 149, 198, 311,
374-376, 381, 422, 438-440,
468, 486
Грицай Дмитро («Бук»,
«Дуб», «Олег», «Палій»,
«Перебийніс», «Сірко») 139,
199, 401, 438, 496
«Гриць», пров. *Див.* Казван
Дмитро
Грицьків Роман 251, 255, 260,
261, 275, 311
«Грім», к-р. *Див.* Твердохліб
Микола
«Грім», чот. 459
«Грінченко» («Ромко»), чл. ОУН
270, 429, 430
«Громенка», сотня 273

«Громенко», сот. *Див.* Дуда Михайло
Грубешів, м. (Польща) 436
Грузини 180, 410, 445
Гудеріан, Гайнц Вільгельм 136
Гудзоватий Петро
 («Очеретенко») 156, 200
Гульське, с. *Див.* Гільське, с. Ліського пов. (Польща)
Гуменне, м. (Словаччина) 32
Гунчак Тарас, проф. 171, 248, 256
Гурбенський, ліс 111
«Гутич», сот. 179
«Гуцул», к-р ВО. *Див.* Бутковський Іван
Гуцули 450, 451
Гуцульщина 55, 56, 219-221, 229, 242-244, 246, 265, 266, 436, 449-451, 483
«Гуцульщина», угор. док. фільм 245, 451
«Гуцульщина», ТВ-21 УПА.
 Див. УПА, ТВ-21 «Гуцульщина»
Гучі Є. 209

Г

Гартоф, Раймонд Л. (Garthoff, Raymond L.) 314
Герінг, Герман (Hermann Wilhelm Göring) 57
Гестапо (гестапівці) 58, 248, 336, 424, 429, 438, 439, 483, 485, 490
Гмітрук, Януш (Gmitruk, Janusz) 221, 226, 258
Гоґун Олександр 113, 173, 258, 259
Голембйовський Мар'ян 439
Горґани, гір. хребет 214
ГПУ 27, 75, 407, 469
Грейфенберг Г. 211

Гренвіл, Джоан (Granville J. C.) 314
Гренджа-Донський Василь 28
ГУЛАГ 34
Гюла, Варгай (Gyula Vargai) 44, 45, 67, 68, 81, 84, 133, 136

Д

Д. Ш. 411
«Давид». *Див.* Литвинчук Іван
Давиденко В. 11, 20
Далекий Схід 469
«Далекий». *Див.* Охримович Василь
Далмація 307, 370
Даниленко Василь 15, 24
Даниленко Олександр
 («Данько», «Полтавченко», «Павчук») 155, 157, 176, 309, 458-461, 469, 473
«Данилич». *Див.* Дольницький Андрій
«Данило», реф. Юнацтва.
 Див. Орос Михайло
Данко Осип 15, 24
«Данька», кавалер. вд. 327, 458
«Данько», полк. *Див.* Даниленко Олександр
Дарданелли, протока 128
Дахау, нім. концтабір 488
Дашкевич Ярослав, проф. 10, 19
Дверник, с. Ліського пов. (Польща) 273
Дверничок, с. Ліського пов. (Польща) 273
Дейвіс, Норман (Davies, Norman) 133
Деймон, ст. л-т МГБ 456
Делятин, смт. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 214, 215, 219, 223, 240, 362, 384, 470

- «Демид», пор. *Див.* Чижевський Василь Миколайович
Демидівський, р-н Рівненської обл. 155, 491
Денищук О. С. 108-112, 162, 164, 185, 265
Деревінський Василь 12, 21
Держалюк М. 12, 21, 38-40, 55, 62, 64, 71-73, 148, 246, 247
Дермань (Перша, Друга), с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 137, 155, 380, 401, 452, 455, 462
Дермань Друга, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 455
«Дзвін». *Див.* Шухевич Роман
«Дзвінчук», пор. *Див.* Белейович Іван
«Дибов», розв. *Див.* Трейко Іван
Дивин (Дівін), м. (Білорусь) 183
Дивинський, р-н (Білорусь) 183
Дитиничі, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 461
Дідушкова, річка 475
«Діло», газета 377
Дмитренко Т. 168
Дмитрик Іван 273, 275
«Дмитрів Д.». *Див.* Степаняк Михайло Дмитрович
«Дмитро», зв. 417
Дмитрук Клим 11, 20
Дніпро, р. 61, 67, 128
Дніпропетровськ, м. 489, 491
Дніпропетровщина 493
Дністер, р. 44, 45, 47, 56, 59, 63, 93, 213, 413
«До зброї», військ. журнал 483
Доба, с. (Угорщина) 468, 472, 473
Добровольський Євстахій («Лісовий») 273
«Довбня», військ. реф. *Див.* Кіштулинець Михайло
«Довбуш», сот. *Див.* Гринішак Лука
Довганич О. Д. 34, 308
Довжки, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 267, 269, 387, 388
Долина, м. Івано-Франківської обл. 45, 52, 220, 253-256, 258, 289, 361, 418, 419, 420, 427
«Долина», надр-н 178
Долинич, пр. угор. розв. *Див.* Дольницький Андрій
Долинський, пов. комітет 52
Долинський, пов. Станиславівського в-ва 51
Долинський, р-н Івано-Франківської обл. 212, 217, 255, 385, 471, 493
Долинщина 52, 217, 220, 221, 225, 256, 257, 263-265, 271, 289
Дольницький Андрій (Кисіль Андрій Архипович, «Немо», «Голубенко», «Долинич») 117-122, 124, 155-159, 193, 201, 215, 236-238, 240, 241, 245, 251-253, 263, 265, 268, 269, 293, 303, 304, 309-312, 327, 401, 413, 414, 416-420, 422, 423, 427, 428, 431-435, 437-444, 446-448, 452-458, 462, 468-470, 487, 494, 496
Домашевський М. 220
Домбради, Лоранд (Dombrády Lóránd) 41, 66, 67, 77, 82, 130, 135, 136, 210, 211, 305
Домбровицький (Дембровицький), р-н. *Див.* Дубровицький, р-н Рівненської обл.

Домбровиця, м. *Див.* Дубровиця, м. Рівненської обл.
Дон, р. 66, 67, 77, 85, 101, 490
«Донець» («Коробка»), заст. рай. реф. СБ 182
Донські козаки 410
«Дор», к-р, ШГВШ УПА. *Див.* Гасин Олекса
Дора, с. (тепер у скл. м. Яремче) 223
Дорожинський Є. 56
«Дорошенко», окр. пр. 218, 225
Драва, р. 370
Драницький Степан («Матвій», «Мірко», Андрій») 176, 177
Дрезден, м. (Німеччина) 357
Дрейшінджер, Нандор (Dreiszinger, Nándor F.) 79, 83
Дрогобицька, обл. (тепер в скл. Львівської обл.) 228, 268, 304, 425, 434
Дрогобич, м. Львівської обл. 10, 19, 59, 60, 108, 159, 394, 494
Дрогобиччина 229, 241, 255-257, 264, 433, 496
Друга Річ Посполита. *Див.* Річ Посполита, Друга
«Дружинники», сотня 494
«Дуб», повст. 167
«Дуб», пров. *Див.* Цуга Андрій
«Дуб», терен 168
«Дуб». *Див.* Грицай Дмитро
Дубенський, р-н Рівненської обл. 111, 118, 160, 162, 165, 167, 168, 459, 460
Дубенщина 123, 168, 459, 460, 485
Дубік М. («Самсон») 185
Дубнівський, надр-н 167, 168, 330, 331
Дубно, м. Рівненської обл. 112, 117, 118, 163, 461

Дубно, р-н. *Див.* Дубенський, р-н Рівненської обл.
«Дубовий», к-р ВО. *Див.* Литвинчук Іван
Дубровицький, р-н Рівненської обл. 162, 175, 177, 185, 351, 353, 354
Дубровиця, м. Рівненської обл. 115, 160, 169, 174, 175, 351-353, 355
«Дубчака», сотня 357
Дуганович, Ласло 395
Дуда Михайло («Громенко») 297
Дужий Петро («Низовий») 311
«Дума П.». *Див.* Маївський Дмитро
ДУН 46
Дунай, р. 404
Дунайська низовина (Дунайський басейн) 63, 146, 213, 306
Дупко Юрій 15, 24
Дупляк Микола 275
Душник В. 10, 19
Дьер (Győr), м. (Угорщина) 493
Дямеші, Ерво 69
«Дячук». *Див.* Чижевський Василь Миколайович

Е

Еббот П. 65, 68, 213
Європа. *Див.* Європа (Європейський континент, європейські простори)
Егейське, море 369
Едінбург (Edinburgh), м. (Шотландія) 80, 134, 158, 245
Ейзенгауер, Двайт (Dwight David Eisenhower) 368
Ель-Аламейн, м. (Єгипт) 368
«Еней», к-р ВО. *Див.* Олійник Петро
Ердмансдорф Ф. 43

Ерзерум, м. (Туреччина) 404
Есенї, Ласло 272
Естонія 12, 21

Є

«Євген». *Див.* Логуш Омелян
Євреї 55, 56, 142, 304, 362,
363, 398, 408
Європа (Європейський
континент, європейські
простори) 8, 17, 29, 38, 51,
68, 72-74, 113, 127-129, 133,
142, 147, 177, 234, 239, 250,
305, 314, 332, 333, 350, 368,
369, 372, 406, 408, 410, 414
Європа, Західна 304, 307
Європа, Південна 74, 130, 305, 306
Європа, Південно-Східна 60,
84, 147, 307
Європа, Східна 143, 148, 152, 234,
305-308, 337, 485, 491, 498
Європа, Центральна 129, 130,
305, 332, 379
Європа, Центрально-Східна
127, 129, 133, 147, 181, 250,
306, 314, 322

Ж

Жаб'є, с. *Див.* Верховина, смт.
Івано-Франківської обл.
«Ждан», хор. 264
Жданна, с. Старосамбірського
р-ну Львівської обл. 256
Желіцкі Б. Й. 43, 79, 83
Женева, м. (Швейцарія) 377
Жиди. *Див.* Євреї
Житомир, м. 112
Житомирщина 69, 70, 111, 159
Жовківщина 421
Жолобки, с. Шумського р-ну
Тернопільської обл. 171

Жолудський, залізн. переїзд 162
«Жук», підп. 228
Жукотин, с. Коломийського р-ну
Івано-Франківської обл. 217
«Журавлі», сотня 264

З

«За самостійність», підп. в-ня 75
Забережжя, с. Богородчан-
ського р-ну Івано-Франків-
ської обл. 215, 361
Забілий Руслан 15, 24, 52
Заболотівський, р-н
Станіславської обл. (тепер
у скл. Снятинського р-ну
Івано-Франківської обл.) 238
Заболотський, р-н (тепер у скл.
Ратнівського р-ну Волинської
обл.) 348
Завадка, с. Калуського р-ну
Івано-Франківської обл. 241
Завадка, с. Сколівського р-ну
Львівської обл. 267, 269, 387
«Завихост», ЗГ УПА-Північ.
Див. УПА-Північ, ЗГ «33»
(«Завихост»)
Завій, с. Калуського р-ну Івано-
Франківської обл. 237, 258,
470, 479
Завоєли, прис. 254
Загоруйко Роман («Лапайдух»)
257
«Заграва», ВО (гр. УПА). *Див.*
УПА-Північ, ВО-1 «Заграва»
Задільське, с. Сколівського р-ну
Львівської обл. 267, 269, 387
Зайдлер, Міклош (Zaidler, Miklos)
62
Закавказзя 404
Закарпатська Україна. *Див.*
Карпатська Україна

- Закарпатська, обл. 31, 35, 36, 327, 412, 456, 458
- Закарпаття (Закарпатський регіон) 9, 18, 27-39, 41, 51, 62, 71-74, 76, 85, 88, 90, 91, 102, 117, 120, 121, 123, 140, 141, 144, 145, 148, 151, 179, 180, 190, 229, 233, 234, 237, 239, 243, 248, 253, 260, 261, 269, 270, 272, 274, 284, 304, 308, 320, 321, 349, 350, 359, 364, 371, 424, 425, 429, 430, 439, 444, 449, 452, 471, 472, 474, 481-483, 486, 491, 497
- Закарпатці (закарпатські українці) 33, 34, 117, 167, 178-180, 233, 257, 259, 260, 271, 272, 395, 471, 477, 480
- Закерзоння 32, 273, 297
- Зако, Андраш 219, 285, 309, 315
- Закордонне Представництво УГВР. *Див.* УГВР, ЗП
- Закордонний центр ОУН. *Див.* ОУН, ЗЧ
- Закордонні Частини ОУН. *Див.* ОУН, ЗЧ
- Заксенхаузен, нім. концтабір 439
- Залесский К. А. 69
- «Залізняка», боївка 217
- Залісся, хут. Дивинського р-ну (Білорусь) 183
- Зальцбург, м. (Австрія) 280
- Замкова гора (в м. Хусті) 35, 429
- Замчисько, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 162
- Замшани, с. Ратнівського р-ну Волинської обл. 348
- Заріччя, с. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 215, 361
- Заслуж, угор. мол. л-т 118
- Заслуш, угор. май. 275
- «Затока», надр-н 182
- Зауберсдорф, с. (Австрія) 483
- Захарків Іван («Артем») 262, 264
- Захід (західні держави) 10, 19, 78, 79, 82, 83, 107, 128, 129, 133, 135, 137, 147, 152, 153, 173, 176, 185, 224, 250, 305, 311, 313, 318, 367, 370, 372, 378, 414, 445, 447, 472, 473, 488, 490, 495
- «Захід», край 491
- Західна Бачка, обл. *Див.* Бачка, Західна, іст. обл. (Сербія)
- Західна Європа. *Див.* Європа, Західна
- Західна Німеччина 311, 441, 468, 482, 487, 494-496
- Західна Україна (Західноукраїнський регіон). *Див.* Україна, Західна
- Західний край ПЗУЗ. *Див.* ПЗУЗ, Західний край
- Західні області України. *Див.* ЗУЗ
- Західні союзники. *Див.* Альянти
- Західні українці. *Див.* Українці, західні
- Збараж, м. Тернопільської обл. 186, 187
- Збаражчина 165, 187
- Збруч, р. 186
- Зварич П. («Славко») 110
- Здолбунів, м. Рівненської обл. 112, 117, 122, 126, 168, 453, 487
- Здолбунівський, надр-н 114
- Здолбунівський, р-н Рівненської обл. 108, 110-112, 155, 162, 167, 452, 498
- Здолбунівщина 109, 114, 162, 168

Зелена, с. Надвірнянського р-ну
Івано-Франківської обл. 252,
259, 260, 436, 437, 470, 495
«Зеленко», чл. УГВР. *Див.*
Пеленський Зенон Павлович
Зеленчук Михайло 260, 261
«Зенон» 186
«Злучко» 264
«Змії», сотня 470
Зносичі, с. Сарненського р-ну
Рівненської обл. 169
Зняцєве, с. Мукачівського р-ну
Закарпатської обл. 430
Золочівка, с. Демидівського
р-ну Рівненської обл. 491
Золочівщина 489
ЗОУЗ 497
Зрайко Б. 260
«Зруб». *Див.* Маївський Дмитро
ЗУ. *Див.* Україна, Західна
«Зубатий», госп. реф. *Див.*
Мороз Антін
«Зубенко Богдан» 246, 247, 249,
252, 360
Зубок, кап. МГБ 442, 444, 448
Зубриця, с. Турківського р-ну
Львівської обл. 257, 264
ЗУЗ 54, 55, 138, 142, 230, 360,
394, 438, 441, 486, 490, 492,
494, 496, 497

Й

Йодль А. 210
«Йонас». *Див.* Гриньох Іван
«Йордан», реф. СБ. *Див.* Лівий
Володимир

І

Іби, Сесіль Д. (Cecil D. Eby) 188
Іваніківка, с. Богородчанського
р-ну Івано-Франківської обл.
215, 361

Іваничі, с. Костопільського р-ну
Рівненської обл. 109
Іваничі, смт. Волинської обл. 188
Іваничівський, р-н Волин-
ської обл. 188
Іванишин Петро («Курява») 243
«Іванів». *Див.* Логуш Омелян
Іванівка, с. Житомирського р-ну
Житомирської обл. 112
Іванівка, с. Перемишлянського
р-ну Львівської обл. 377
Іванівка, с. Радивилівського
р-ну Рівненської обл. 459
Іванівка, с. Рожнятівського р-ну
Івано-Франківської обл. 363
Іванівка, с. Славутського р-ну
Хмельницької обл. 330
Іванопіль, с. Чуднівського р-ну
Житомирської обл. 111
Івано-Франківськ, м. 10, 19, 33,
41, 44, 46, 47, 51, 53, 57, 58,
116, 217, 218, 221, 225, 226,
253-256, 258, 264, 265, 271,
413, 418, 420, 427, 434, 436,
454, 479, 495
Івано-Франківська, обл. 45, 47,
50, 53, 55, 58, 213, 238, 245,
260, 270, 271, 385, 433, 435,
436, 470, 471, 475, 477, 479,
492, 493, 495, 496
Івано-Франківщина 10, 19, 46,
47, 50, 51, 53, 54, 57, 58, 60,
63, 64, 187, 215-217, 219-
222, 224, 225, 227-229, 237,
238, 241, 259, 271, 283, 361,
363, 364, 433, 436, 468, 471,
481, 483, 488, 494
Іванченко І. 11, 20
Іванчо Іван 260, 269, 272, 471
Івачків, с. Здолбунівського р-ну
Рівненської обл. 111

«Ігор», кер. Вишк. вд. *Див.*
Павлишин Лука
«Ігор», повст. 168
«Ігор». *Див.* Лебедь Микола
«Ідея і Чин», підп. в-ня 421, 441,
491
Іква, р. 458
Ілляшівка, с. Острозького р-ну
Рівненської обл. 459
Ірвінг, Д. (Irving D.) 305
Ісаєвич Ярослав 162
«Іскра», реф. зв. *Див.* Габовда
Михайло
«Іскра», сот., кур. *Див.* Гречанюк
Федір
«Іскри», вд. 185
Іспанія 347, 372
Італійська армія (війська) 8, 17,
66, 476
Італійці 182
Італія 79, 128, 130, 134, 196, 306,
368, 369, 373, 443, 448, 455
Італо-німецькі, війська 368
Іщук Олександр 15, 24, 382

К

«К.»., кер. курсу радистів 452
Кавказ, г. 404
Каганова І. Я. 113
Кадар, Дюла 129, 143, 211
Казахи 108, 410
Казахстан 405
Казван Дмитро («Черник»,
«Гриць») 110, 155, 201, 460
Казван Микола («Гіряк») 168, 459
Кайзер К. 151
Кайзервальд, парк (тепер
Шевченківський гай у Львові)
431
Каленюк Д. («Ярко») 163
«Калина», к-р вд. *Див.* Ткачук Т.

«Калина». *Див.* Лопатинський
Юрій
«Калини», вд. 162
Каллаї (Kállay), Міклош 78-84,
103, 130, 132, 133, 136, 137,
142, 144, 146, 150, 152, 154,
198, 209-211, 487, 488
Калуська округа. *Див.* ОУН,
Калуський ОП
Калуський, пов. (Станиславів-
щина) 361, 362, 496
Калуський, р-н Івано-Франків-
ської обл. 212, 238, 258, 432,
434, 454, 479, 492
Калуш, м. Івано-Франківської
обл. 46, 218, 226, 236, 237,
253, 258, 362, 418, 432, 443,
446, 454, 479
Калущина 218, 219, 220, 225,
237, 241
Кальман, Імре 170, 365
Кальна, с. Долинського р-ну
Івано-Франківської обл. 256
Кальне, с. Сколівського р-ну
Львівської обл. 269, 440
Кальтербрюнер, Ернст 132
Камінський Є. 12, 21
«Камінь», р-н 178
Камінь-Каширський, м.
Волинської обл. 338
Камінь-Каширський, р-н
Волинської обл. 182
Кам'янець-Подільська, обл.
Див. Хмельницька, обл.
Кам'янець-Подільський, м. *Див.*
Хмельницький, м.
Кам'янець-Подільщина. *Див.*
Хмельниччина
Канада 14, 23, 487
Капустинці, с. Збараського р-ну
Тернопільської обл. 187

- «Карась», чл. АК 226
 Карачевський О. («Свобода») 481
 Карашевич М. 152
 «Кармелюк», рой. 459
 Карпати, г. (Карпатський регіон, басейн) 29, 34, 37, 39-41, 44, 45, 58-60, 62, 64, 72, 94, 135, 137, 141, 176, 209, 213, 214, 217, 221, 222, 229, 231, 234, 237, 245, 251, 252, 254, 255, 256, 260, 261, 264, 265, 266, 269, 270, 272, 274, 282, 290, 291, 294, 296, 298, 305, 309, 311, 319, 326, 327, 348, 350, 364, 368, 371, 373, 379, 383, 416, 418, 422, 423, 435-437, 442, 451, 452, 468, 471, 472, 473, 477, 482, 483, 495
 Карпатороси (карпатські русини). *Див.* Українці, карпатські
 Карпато-Українська республіка (держава). *Див.* Карпатська Україна
 «Карпатська Січ» 9, 18, 27, 32, 35, 37, 87, 140, 423, 429, 430, 439, 471, 481, 483, 486, 497
 Карпатська Україна 9, 18, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 38, 54, 73-75, 85, 86, 120, 123, 141, 144, 213, 233, 235, 250, 253, 260, 262, 318, 349, 381, 424, 429, 430, 447, 456, 481, 482, 486, 493, 497
 Карпатський Союз 28
 Карпатські січовики. *Див.* «Карпатська Січ»
 Карпатські українці (русини). *Див.* Українці, карпатські
 «Карпович», сот. *Див.* Медвідь Михайло
 Карпонцай К. (Karponczay K.) 142
 Карс, фортеця (Туреччина) 404
 Касабланка, м. (Марокко) 84, 103
 Касс, Іштван 69
 Катерина II, рос. цариця 408
 Качан Остап («Саблюк», «Косар», «Остап», «Шаркан») 186, 458, 459
 «Кватиренка», курінь 357
 «Кватиренко», к-р ЗГ. *Див.* Яковлів Яків
 Квель, фільварок 46
 «Квітки», сотня 357
 Квітневе, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 118, 119
 КГБ (КГБ, КДБ) 27, 75, 441, 489
 Кейрі К. 211
 Кейтель, Вільгельм 41, 57, 59, 61, 66, 134, 135, 137, 210
 Кенігсберг, м. (Прусія, тепер м. Калінінград, Росія) 367
 Кентій Анатолій 12, 21, 173
 Керестеш-Фішер, Ференц 79, 104
 Кертеш С. Д. (Kertesz S. D.) 80
 «Керч», р-н 178
 Кельце, м. (Польща) 221, 226, 241, 258
 Київ, м. 32, 47, 60, 67, 68, 99, 108, 109, 159, 162, 183, 217, 235, 263, 330, 365, 382, 421, 424, 427, 431, 441, 442, 445, 456, 482, 489
 Київська, обл. 365
 «Київський». *Див.* Бусел Яків
 Київщина 160
 «Кирея». *Див.* Трохимчук Степан Климентійович
 Кирилюк О. («Гамалія», «Рубач») 170
 Киричук Юрій 12, 21
 Кисіль Андрій Архипович. *Див.* Дольницький Андрій

- Кисіль Архип 455
Кисіль Володимир Архипович 455
Кисіль Микола Архипович 455
Кисіль Ніна Архипівна. *Див.*
Мельник Ніна Архипівна
Ківерцівський, р-н Волинської
обл. 116, 158
«Кіл». *Див.* Ребет Лев
Кінгстон, м. (Канада) 174
Кіндзірський Михайло
(«Боевир», «Буковинець») 242
Кірали, Бела (Béla K. Király) 13, 44
Кіраль, Єно 143
Кірсенко М. 12, 21
Кіштулинець Михайло («Довбня») 30, 35
Кіш, з с. Зняцеве 4 30
Клеванські, хутори (Рівненщина) 488
Клейсгайм, палац (Зальцбург,
Австрія) 98, 209, 210, 280
«Клименко». *Див.* Луцький
Олександр Андрійович
Климишин Іван («Крук») 117,
118, 193, 459
Климпуші, з с. Ясіня 430
Клівленд, м. (США) 61, 79-82,
129, 130, 132, 134
Клітище, с. 183
«Кліш». *Див.* Ребет Лев
Клюки, с. Дубенського р-ну
Рівненської обл. 458
Кляп М. І. 28
Клячківський Дмитро («Блонд»,
«Клим Савур», «Омелян
Кримський», «Охрім», «Панас
Мосур») 120, 125, 126, 145,
157, 166, 170, 179, 195, 381,
446, 488
Кобрин, м. (Білорусь) 172, 173,
184, 325, 338, 339, 346-348
Кобринщина 177, 183
«Коваль». *Див.* Кук Василь
Ковальчук Володимир 15, 24,
162, 183, 330
Ковбак Іван 424
Ковель, м. Волинської обл. 68, 184
«Ковель», укр. пароль 267, 387
Ковельська, округа «Славута».
Див. ОУН, Ковельський ОП
Ковельський, р-н Волинської
обл. 184
Ковельщина 107, 184, 187
Ковнерівський процес 364, 429,
430
Ковпаківці 476
«Кодак», терен 164
«Козак», кер. картогр. бюро.
Див. Мартинюк Іван
«Козака», курінь 245, 470
Козинський (Козин), р-н (тепер
в скл. Радивилівського р-ну
Рівненської обл.) 330, 459,
461
Козьма, Міклош 38, 39, 72, 91,
102
Козьмінські М. (Kozmiński M.) 54
Кокін Сергій Анатолійович 15,
24, 175, 179, 217, 382
«Колодзінського, М. ім.», загін
УПА 116
Коломийська округа. *Див.* ОУН,
Коломийський ОП
Коломийський ТВ 21 УПА
«Гуцульщина». *Див.* УПА,
ТВ-21 «Гуцульщина»
Коломийський, р-н Івано-Фран-
ківської обл. 252
Коломийщина 46, 216, 217,
220, 221, 223, 228, 271, 362,
436, 451, 470

- Коломия, м. Івано-Франківської обл. 43-47, 51, 53, 97, 242, 243, 252, 255, 367, 418
- Коломия, пов. (Станиславівщина) 363
- Колорадо, штат (США) 44
- «Колтонюк». *Див.* Якимчук Микола
- Команча, с. на Лемківщині (Польща) 424
- Комарове, с. Маневицького р-ну Волинської обл. 157
- Коморовський Броніслав 153, 174
- «Компанієць». *Див.* Басюк Євген
- Кондрас Михайло («Великан», «Міша») 110, 179
- Кондрат Ф. 116
- «Коник», к-р ст. школи 217, 225
- Коновалець Євген 30, 486
- «Коновальця, ім.», вд. 115
- «Конотоп», надр-н 160, 163, 179
- Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії 485, 491, 498
- Конюшки, с. (Рівненщина). *Див.* Квітневе, с. Дубенського р-ну Рівненської обл.
- Коохейн Р. 151
- Копанки, с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. 219, 225, 361
- Копиткове, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 111, 112
- «Копіяші», угор. повст. 310, 311, 465, 467, 487, 494
- «Кора», кур. *Див.* Мельник Макар
- Кораблище, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 168
- «Корбан», к-р вишк. вд. 162
- Кордан Богдан С. 174
- Коренюк Василь («Модест», «Палій») 118, 122, 124, 155, 193, 201, 460, 461
- Корецький, р-н Рівненської обл. 111, 156
- Кореччина 187
- «Кори», курінь 163
- Корінець Дмитро («Бористен») 115
- «Корнилів». *Див.* Мельник Ярослав
- «Корній». *Див.* Литвинчук Іван
- «Коробка», заст. рай. реф. СБ. *Див.* «Донець» («Коробка»), заст. рай. реф. СБ
- Королівщина, хут. с. Старий Кокорів Кременецького р-ну Тернопільської обл. 461
- Коростенський, р-н Житомирської обл. 69
- Коростень, м. Житомирської обл. 69, 157
- Корпонаї, Міклош 309, 468
- Корсун Олексій М. 15, 24, 34, 308
- Коршинський Іван 15, 24
- Корюківка, м. Чернігівської обл. 113
- «Косар». *Див.* Качан Остап
- «Косар». *Див.* Маївський Дмитро
- Косецкі Адам (Kosecki, Adam) 221, 226, 258
- Косик Володимир, проф. 10, 19, 53, 57
- Косів, м. Івано-Франківської обл. 45, 241, 255, 470
- Косівський (Косів), пов. (Станиславівщина) 229, 243, 364
- Косівський, р-н Івано-Франківської обл. 260, 435, 436
- Косівщина 216, 217, 242, 286
- Космач, с. Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 241, 254, 255, 470

- Костенюк, з с. Красноїлля 473
Костопіль, м. Рівненської обл.
365, 453
Костопільський, р-н Рівненської
обл. 109, 111, 178
Костопільщина 107, 170
Костя, Шандор 73
Кох, Ганс 53
Кочет (?), угор. ген. 115
Кошице, м. (Словаччина) 43,
44, 94, 141, 270, 275, 309,
365, 443, 447, 454, 493
«Кошице», угор. пароль 267, 387
Кошут, Лайош 466
КПЗУ 494
Кравець Іван («Мак», Павло
Бойко) 268, 298
Кравців Богдан 10, 19
Краків, м. (Польща) 31, 377,
423, 430, 439, 440, 443, 455,
486, 489-492, 496, 497
Краківське, в-во 424
Красне поле (біля м. Хуст) 35,
37, 429
Красноїлля, с. Верховинського
р-ну Івано-Франківської обл.
220, 242, 245, 265, 435, 450,
451, 470, 473, 475
Красностав, с. Володимир-
Волинського р-ну Волинської
обл. 185
Кременець, м. Тернопільської
обл. 107, 171
Кременецький, курінь УПА 117,
193
Кременецький, р-н
Тернопільської обл. 165, 461
«Кременецький». *Див.* Медвідь
Михайло
Кременецькі, ліси 108, 329
Кременеччина 110, 161, 162,
185, 187, 194, 493
Кремль 133, 147, 152, 234, 307,
310, 409, 465
Крем'янець, р-н. *Див.* Кремене-
цький, р-н Тернопільської обл.
Крем'яниця, г. 474
Крента, г. 474
Крива Нива, хут. Дивинського р-ну
(Білорусь) 183
Крива, с. Хустського р-ну
Закарпатської обл. 28
Криве, с. Сколівського р-н
Львівської обл. 267, 387, 388
«Кривейка», сотня 275
Кривин, зал. ст. Славутського
р-ну Хмельницької обл. 110
«Кривоніс», чот. *Див.* Симчич
Мирослав
«Кривоноса», сотня 481
«Крига». *Див.* Гринишин І.
«Криленко», ст. бул. 309
Крим, півострів 66
«Кримський Омелян». *Див.*
Клячківський Дмитро
Криниця, м. (Польща) 310
Криськів В. 255, 260
«Кричевський», чот. 116
Кричун Микола («Черемшина»)
436
Кріштоффі Й. 42
Кропива», к-р. *Див.* Стефанович Ф.
Кропивник, с. Калуського р-ну
Івано-Франківської обл. 225,
226, 362
«Крук», к-р 243
«Крук», кур. *Див.* Климишин Іван
Крупець, с. Радивилівського р-ну
Рівненської обл. 160
Ксабрден, с. (Угорщина) 484
Кселаші, угор. кап. 264
«Кубайчук», пров. *Див.* Кузьма Б.
Кубанські козаки 410

- Кузьма Б. («Кубайчук») 270, 437, 438, 440
- Кук Василь («Леміш», «Медвідь», «Коваль», «Юрко», «Ле») 32, 33, 155, 176, 200, 327, 374, 401, 453, 462, 489
- Кулагіна (Кулагина), друк. МГБ 442, 444, 448
- Кулик Микола 15, 24
- Кульчицький Станіслав 75
- Кун, Бела 489
- Кунин, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 460
- «Курган». *Див.* Маївський Дмитро
- Курилів, с. Галицького р-ну Івано-Франківської обл. 360
- Курська дуга 128
- «Курява», пов. пров. *Див.* Іванишин Петро
- Кути, Ласло 239, 240, 414-416
- Кути, с. Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 216, 219, 241, 245, 362, 436, 470
- Кутовий Р. 148
- Л**
- Лавочне, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 33, 43, 274, 424
- Лаврів Іван («Нечай», «Мирон», «Богун») 238, 433
- «Лайдака», к-р. *Див.* Скуба М.
- «Лайдаки», вд. 116
- Лайтош, Арпад 296
- Лакатош, Гейза (Lakatos, Géza) 67, 68, 102, 124, 126, 135, 136, 160, 211, 280, 281, 304, 489
- Ландсгут, м. (Німеччина) 496
- Ланчин, смт. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 362
- «Лапайдух». *Див.* Загоруйко Роман
- Ласківці, с. Тереховлянського р-ну Тернопільської обл. 185
- «Ластівка», чот. 459
- Латвійські війська 8, 17
- Латвійці 125
- Латвія 12, 21
- Лакман Трохим («Галайда») 354, 355
- «Ле». *Див.* Кук Василь
- Лебедь Микола («Варяг», «Вільний», «Ігор», «Максим», «Олег», «Максим Рубан», «Чорт», «Скиба», «Ярополк») 10, 19, 108, 127, 138-142, 144, 158, 159, 195, 237, 238, 241, 250, 268, 303, 311, 376, 378, 380, 381, 431-435, 437-443, 447, 448, 453-455, 472, 490, 496
- «Лев», рой. 363
- «Левадного», сотня 357
- Левенець, пполк. МГБ 456
- «Левко». *Див.* Ребет Лев
- Левкович Василь («Вороний») 116, 158, 235, 297
- «Левченко». *Див.* Волошин Ростислав
- «Лекс». *Див.* Степаняк Михайло Дмитрович
- «Леміш». *Див.* Кук Василь
- Лемківський курінь УПА 275
- Лемківщина 266, 273, 275, 472, 497
- «Лемко», ТВ-26 УПА. *Див.* УПА, ТВ-26 «Лемко»
- Лендел (Лендел, Лендель), угор. л-т 303, 425-429
- Ленін (Ленін) Володимир 306
- Лерер, угор. полк. 57
- Лещенко Л. 12, 21
- Ливрінц, Янош 395

- Лико Іван 266, 275
«Лиман», надр-н 177
Липа, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 471, 493
Липа, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 165, 460
«Лиса», сотня 112
Лисенко О. 75
«Лисий». *Див.* Ребет Лев
Литва 12, 21
Литвинчук Іван («Дубовий», «Давид», «Максим», «Корній») 115, 161, 490
Литвинюк Хома («Луговий») 357
«Лицар». *Див.* Гасин Олекса
Личаківський цвинтар (у Львові) 377
Лівий Володимир («Йордан», «Митар») 238, 433
Ліворно, м., пров. (Італія) 369
Ліга Націй 377
Лінц, м. (Австрія) 430
«Ліс», край 491
Лісабон, м. (Португалія) 79-81, 209
«Лісовий», сот. 451
«Лісовий», стр. *Див.* Добровольський Є.
«Лісові чорти», ст. школа УПА 471
Ліхтей І. 28
Логвинович Володимир Степанович («Вернидоля») 156, 175, 325, 351, 353
Логуш Омелян («Євген», «Іванів», «Степанів») 120, 122-124, 137, 138, 155, 156, 201, 374-377, 401, 421, 422, 437, 453, 491
Лоева, с. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 223, 362
«Лозинський», реф. зв. *Див.* Габовда Михайло
Лозицький Володимир Сергійович 173, 217
«Лозовський Роман». *Див.* Шухевич Роман
Лозов'ягін Іван Павлович. *Див.* Багрянний Іван
Локачі, смт. Волинської обл. 184
Лондон, м. (Великобританія) 62, 78, 81-84, 125, 129, 131-133, 136, 137, 148, 152, 153, 160, 174, 211, 305-308, 313, 374, 375, 382, 481
Лопата, г. 255, 256
«Лопата». *Див.* Бандусяк Дмитро
Лопатинський Юрій («Калина») 438
Лоренс, Ліз 128
Лосятин, с. Кременецького р-ну Тернопільської обл. 165
Лохвиця, м. Полтавської обл. 127
Лугини, м. Житомирської обл. 70
Лугинський, р-н Житомирської обл. 69
«Луговий», к-р підст. шк. *Див.* Литвинюк Хома
Лукач, Джон (Lukacs, John [János Lukács]) 306
Лук'янівська тюрма 365
Луцьк, м. Волинської обл. 116, 148, 168, 175, 347, 356, 367
Луцький Мирон Михайлович 138, 376-378, 381, 422
Луцький Олександр Андрійович («Богдан», «Боднарник», «Беркут», «Андрієнко», «Клименко», «Богун») 139, 140, 143, 144, 265, 266, 297, 326, 421, 423, 436, 437, 491, 496
Луцький, р-н Волинської обл. 183
Луцьо Георгій Іванович 412

Луцук Любомир, проф. 174
Луччина 107
Львів, м. 10-12, 19, 20, 30, 31,
45, 47, 48, 51-53, 55, 57, 60,
64, 67, 68, 107, 111, 112,
115, 116, 124, 128, 138-143,
146, 148-150, 154, 155, 157,
158, 162-164, 167, 169, 176,
177, 179, 180, 184, 187, 215,
217, 218, 220, 224, 236, 237,
239-241, 243, 245, 250-253,
255, 256, 260, 261, 263, 265,
266, 275, 303, 309-311, 313,
347, 360, 364, 374-377, 379,
380, 394, 406, 413, 415,
421-423, 429, 431, 432, 438,
439, 462, 465, 467, 485, 486,
488, 490-492, 494, 496-498
Львівська тюрма 429
Львівська, обл. 212, 258, 263,
267, 377, 387, 480
Львівське, в-во 57
Львівщина 116, 158, 235, 274,
452, 493, 494
Любачівщина 116, 158
Любича-Королівська, с.
(Томашівщина, Польща) 455
Люблін, м. (Польща) 377, 489
Любляна, м. (Словенія) 370
Любомльський, р-н Волинської
обл. 183
Людвиполь, м. *Див.* Соснове,
сmt. Березнівського р-ну
Рівненської обл.
Лютувиська (Літовищі), с.
Лиського пов. (Польща) 273
Люча, с. Косівського р-ну Івано-
Франківської обл. 436
Ляммерс Г. 57
Ляш, Карл фон 57, 58

М
Магура, г. 214, 474
«Магура», ТВ-23 УПА. *Див.* УПА,
ТВ-23 «Магура»
Мадяри (мадярський народ).
Див. Угорці
Мадярські війська (армія).
Див. Угорська армія 50, 56
Мадярські повстанці. *Див.*
«Копіяші», угор. повст.
Мадярські тюрми. *Див.* Угорські
тюрми (концтабори)
Мадярщина. *Див.* Угорщина
Майдан, с. Дубенського р-ну
Рівненської обл. 167
Майданські, ліси 257
Майкс, Ласло 213
Майор, Єно 47, 96
«Майченко». *Див.* Маївський
Дмитро
Маївський Дмитро («П. Дума»,
«Зруб», «Косар», «Тарас»,
«Курган», «Майченко», «Ом»)
139, 421, 422, 441, 496
«Мак», підп. *Див.* Кравець Іван
Макар Володимир 228
«Макар», рай. реф. СБ 170
Макара Василь 363
Макаров, май. МГБ 424
Макартні, Карлі Аймер А.
(Macartney Carlile Aymer) 80,
134, 146, 150, 154, 158, 209,
211
Макарук М. 168
Макдональд, Гаґ (Hugh A.
Macdonald) 174
Македонія 372
«Маківка», ВО-5 УПА-Захід. *Див.*
УПА-Захід, ВО-5 «Маківка»
«Макс», сот. *Див.* Скорупський
Максим

- «Максим». *Див.* Лебедь Микола
«Максим». *Див.* Литвинчук Іван
Максименко А. («Степовий») 255, 270, 451
Максимівка, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 385
Мала Антанта. *Див.* Антанта, Мала
Мала Осниця, с. Маневицького р-ну Волинської обл. 115
Мала Совпа, с. Корецького р-ну Рівненської обл. 156
Маланчук Валентин 11, 20
Маланчук Федір 11, 20
Малехів, с. Жовківського р-ну Львівської обл. 360
Малиновище, г. 252, 470, 471
Мальський М. 151
«Мандоліна», підп. друк. ОУН 489
Маневицький, р-н Волинської обл. 115, 157, 164, 493
Мануїльський Дмитро 11, 20
Манштейн, Еріх фон 210, 213
«Марґарете-1», нім. військ. операція 137, 209
«Марічка». *Див.* Савчин Марія
«Марко», підп. 181
Маркочі, Янош 69, 262, 290, 296, 326, 383-386, 492
Маркусь Василь 29-33, 35, 36, 73, 89, 270
Мармурове, море 131
«Марс», рад. літ. об'єдн. 469
Мартинюк Іван («Козак») 155
«Мартович Олег». *Див.* Шанковський Лев
Мартон, Ференц 154, 156-158, 201, 309, 358, 380, 401, 444, 446, 455
Марунчак Михайло Г., д-р 46, 51, 52
Марфі, Кеннет 13
Марчук Ігор 155, 163, 167, 169, 183, 330
Мар'янівка, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 111
Масловський В. 11, 20
«Матвій», окр. реф. запілля. *Див.* Драницький Степан
Матвіїв Юліан («Недобитий») 217, 242, 243, 265, 286, 436
Матієнко Микола 247
Матіївський (Мацеївський, Луківський), р-н (тепер у скл. Турійського р-ну Волинської обл.) 184
Матяш І. Б. 145
Маутгаузен, нім. концтабір 488
Махов, пполк. СМЕРШ 420
Мацерук Антоніна Матвіївна («Олена») 171-173, 183, 184, 325, 338, 346
Мацях М. 151
МГБ (МГБ, МДБ) 327, 424, 436, 442, 444, 448, 452, 456, 458, 482, 491, 496
Медвеї, Аурель 64
Медвідь Михайло («Карпович», «Кременецький») 253, 269, 441, 442, 454, 472
«Медвідь». *Див.* Кук Василь
МекЛін, Браян 13
Мельник («Рак») 455
Мельник Антоніна («Таня») 492
Мельник І. 52
Мельник Макар («Кора») 115, 163
Мельник Ніна Архипівна 401, 455
Мельник Ярослав («Роберт», «Влодко», «Корнилів», «Якір», «А-742», «Ф-24») 237, 238, 259, 293, 432, 433, 454, 468, 470, 482, 492

- Мельниківці. *Див.* ОУН(м)
 Мельниченко І. 263
 Мельничук Ю. 11, 20
 «Месники», сотня 481
 Мессе, Дж., італ. маршал 182
 «Микола», к-р б-ки. *Див.* Ткачук В.
 Миколаївські, ліси 452
 Микуличин, смт. Яремчанської
 міськради Івано-Франків-
 ської обл. 214, 223, 362
 Милування, с. Тисменицького
 р-ну Івано-Франківської обл.
 215, 361
 Мильча, с. Дубенського р-ну
 Рівненської обл. 461
 Мирогоща, с. Дубенського р-ну
 Рівненської обл. 123, 155,
 157, 460
 Мирон Дмитро («Орлик») 421
 «Мирон», пров. *Див.* Лаврів Іван
 Мислів, с. Калуського р-ну
 Івано-Франківської обл. 241
 «Митар», реф. СБ. *Див.* Лівий
 Володимир
 Михайлівка, зал. ст. 167
 Михайлівка, с. Радивилівського
 р-ну Рівненської обл. 70,
 110, 160
 «Михайло», реф. СБ. *Див.*
 Арсенич Микола
 Михайлович, Драголюб (Дража,
 Драґа) 154, 158, 322, 370, 371
 Михалків, с. Коломийського р-ну
 Івано-Франківської обл. 217
 Міжгір'я, смт. Закарпатської обл.
 28, 274
 Мізерний Василь («Рен») 266,
 273, 274
 Мізоцький (Мізоч, Мізочський),
 р-н (тепер в скл. Здолбунів-
 ського р-ну Рівненської обл.)
 354, 380, 401, 455, 460
 Мізоч, смт. Здолбунівського
 р-ну Рівненської обл. 107,
 109, 111, 114, 167, 453
 Мізочок, с. Здолбунівського
 р-ну Рівненської обл. 162
 Мізоччина 167
 Мізунь (Новий, Старий), с.
 Долинського р-ну Івано-
 Франківської обл. 289, 361
 Міклош-Дальнокі, Бейла 44, 45,
 95, 305, 484
 «Мікльош», повст. 470, 472
 «Мірко», окр. реф. зап. *Див.*
 Драницький Степан
 «Мірко». *Див.* Прокоп Мирослав
 Мірчук Петро 256, 313, 468
 Місія УПА. *Див.* УПА, Місія
 «Міша», кур. *Див.* Кондрас
 Михайло
 «Міші», курінь 179
 Млинівський, р-н Рівненської
 обл. 126, 162-164, 459
 Мовчан Єфрем («Орел») 156
 Модель, Отто Моріц Вальтер
 239, 281, 414
 «Модест», к-р. *Див.* Коренюк
 Василь
 Мойшо Юрій 15, 24
 Мокрани, с. Берестейської обл.
 (Білорусь) 171
 Молнар (Мольнар), Кароль 171,
 238-240, 251-254, 304, 326,
 412, 444, 447, 455, 468
 Молнар, Пол 213
 Молотов В'ячеслав. 132, 306
 Монголи 471
 Монреаль, м. (Канада) 487
 Монтґомері, Бернард Лоу 368, 369
 Монтґомері, Джон Ф.
 (Montgomery John F.) 150

Мордованець В. 31, 32
Морзе Е. 151
Мороз Антін («Зубатий») 201
Мороз Володимир 15, 24, 139
«Морозенка», сотня 109
«Морозенко», сот. *Див.*
Бихалець М.
Морочне, с. Зарічненського
р-ну Рівненської обл. 338
Моршин, м. Львівської обл. 218,
258, 480
«Моряк», кр. пров. Юнацтва.
Див. Скасків Ярослав
Мосендз Леонід 437
Москалі. *Див.* Росіяни
Москва, м. (Росія) 42, 83, 127, 133,
140, 248, 250, 306, 307, 315,
359, 370, 465, 466, 482, 495
«Москва», ПЗК 491
Москвофіли 32
Мости, с. Здолбунівського р-ну
Рівненської обл. 109, 111, 460
Мостище, с. Калуського р-ну
Івано-Франківської обл. 218
«Мосур Панас», к-р. *Див.*
Клячківський Дмитро
Мотика, Гжеґож 13, 22, 152, 224
Мочарій Василь 424
Мочарка, с. 362
Мочи, Іштван (Mócsy, István) 79,
83, 129, 130
Мощаниця, с. Острозького р-ну
Рівненської обл. 110, 163
Мудрий Василь («Ігор
Вавричин») 138, 200, 249,
377, 378, 381
«Музика». *Див.* Твердохліб Микола
Мукачеве, м. Закарпатської обл.
32, 36, 43, 91, 364, 429, 430
Мукачівська, округа
(Закарпаття) 424

Мункачій (Мункачі), Андор 304,
427, 428
«Мур», кр. пров. *Див.* Цуга Андрій
Муравієв Константин 372
Мушка Ю. Ю. 145
Мюллер-Гиллебранд Б. 68, 212
Мюнхен, м. (Німеччина) 10, 19,
140, 439, 441, 444, 448, 483, 487

Н

Надаї, Іштван 211, 306
Надвірна (Надвірнянський), пов.
(Станиславівщина) 222, 363
Надвірна, м. Івано-Франківської
обл. 44, 220, 240, 253, 254,
257, 281, 282, 285, 362, 363,
384, 413, 418-420, 434
Надвірнянський, р-н Івано-
Франківської обл. 213, 221,
252, 436, 470, 495
Надвірнянщина 219, 220, 241, 259
Надсяння 497
Надь, Імре 313
Най Дж. 151
«Наступ», газета 30
НАТО 368
«Нахтігаль», бат. ДУН 138, 439,
486, 492, 496, 497
НВРО 494
Неаполь, м. (Італія) 306
«Невидимий». *Див.* Фрідріх
Григорій
«Негус», кур. *Див.* Олеськів С.
«Негуса», курінь 111, 161
Недіч, Мілан 371
«Недобитий», кур. *Див.* Матвіїв
Юліан
«Недобитого», сотня 242, 265
«Недоля», к-р вишк. кур.
Див. Трохимчук Степан
Климентійович

Неймет Юрій 35
 Неймет-Фріц, угор. старш. 309
 Нейштадт, м. (Судети). *Див.*
 Пруднік, м. (Польща)
 «Немо», зв. *Див.* Дольницький
 Андрій
 «Немо», розв. *Див.* Трейко Іван
 Немовичі, с. Сарненського р-ну
 Рівненської обл. 111
 Нестерівці, с. Дунаєвецького
 р-ну Хмельницької обл. 186
 Нетчбул-Х'югессен, Х'ю 131
 «Нечай», орг. реф. *Див.* Лаврів
 Іван
 «Нечоси», сотня, вд. 218, 257,
 258, 327, 477
 Нижнє Синьовидне, с. Сколів-
 ського р-ну Львівської обл.
 425
 «Низовий». *Див.* Дужий Петро
 Нігель Т. (Nigel T.) 65
 Нідерланди 368
 Ніколай I, рос. цар 466
 Німецька армія (війська). *Див.*
 Вермахт
 Німецька жандармерія 58, 175,
 356
 Німецька імперія 64
 Німецька поліція 107, 490
 Німецькі тюрми (в'язниці, конц-
 табори) 394, 441, 483, 485,
 493
 Німеччина 7, 8, 11, 16, 17, 20,
 31, 38-40, 45, 48-51, 57-59,
 61, 65, 66, 68, 71, 73, 75-79,
 82-84, 86, 114, 120, 121, 126,
 128-131, 133, 134, 136, 137,
 139, 140, 142, 144, 147, 149,
 152, 177, 181, 210, 212, 213,
 218, 229, 234, 250, 305, 308,
 319, 320, 322, 332, 334, 336,
 339, 358, 368, 372, 373, 377,
 380-382, 413, 423, 438, 439,
 453, 469, 483, 485, 488, 491
 Німці 58, 69, 80, 107-109, 114, 115,
 119, 128, 131, 136, 140, 146,
 147, 152, 157, 159-162, 164,
 165, 168, 171-173, 182-188,
 211, 215, 218, 221, 223, 227,
 228, 239, 246, 247, 252, 255,
 258, 262, 266, 274, 312, 328,
 332, 334, 336, 337, 339, 347,
 348, 352, 355, 361, 363, 366-
 368, 373, 375-381, 383-385,
 394, 413, 415, 421, 431, 432,
 435-438, 440, 445-447, 449,
 452, 474, 476, 479-481, 483
 Ниредьгаза, м. (Угорщина) 27,
 28, 30, 87, 220, 483, 487
 НКВД (НКВС) 12, 21, 27, 75,
 179, 263, 271, 304, 332, 357,
 366, 382, 406-409, 411, 436,
 471, 485, 488, 493, 494
 НКГБ (НКГБ, НКДБ) 238, 424,
 438, 441, 492
 Нова Гута, с. 162
 Нова Носовиця, с. Дубенського
 р-ну Рівненської обл. 168
 Новий Мізунь, с. Долинського
 р-ну Івано-Франківської обл.
 217
 Новий Сад, м. (Сербія) 493, 494
 «Новий». *Див.* Струтинський
 Ярослав
 Новоселівка, с. Млинівського
 р-ну Рівненської обл. 164
 Новостав, с. Рівненського р-ну
 Рівненської обл. 165
 «Нора», надр. к-т запіл. 168
 Нормандія, муніципалітет, пів-
 острів (Франція) 368, 372, 495
 НТШ 487

Нью-Гейвен (New Haven), м.
(США) 78, 62, 81, 83, 84, 125,
129, 136, 137, 160, 211, 305,
308
Нью-Йорк, м. (США) 10, 13, 19,
22, 28-30, 41, 44, 46, 51, 65-67,
77, 79, 82, 129, 130, 135, 136,
146, 150, 154, 174, 209-211,
214, 251, 256, 264, 275, 305,
306, 313, 377, 487, 488, 490
Нью-Йорк, штат (США) 439, 473
Нюрнберґ, м. (Німеччина) 40

О

О. П. *Див.* Пагіря Олександр
Обгів, с. *Див.* Сонівка, с. Дубен-
ського р-ну Рівненської обл.
Обгівський, ліс 458
Об'єднання колишніх вояків УПА
(ОКВ УПА) 439, 494
«Овдій», к-р вд. 163
«Оверлорд», вій. операція
альянтів 368
Овруцький, р-н Житомирської
обл. 69
Овруч, м. Житомирської обл. 69
Овчаренко, кап. СМЕРШ 412, 420
Огайо (Ohio), штат (США) 61,
79-82, 129, 130, 132, 134
Огороднік Валерій 15, 24
«Одарка». *Див.* Ребет Дарія
Одєрадівка, с. Шумського р-ну
Тернопільської обл. 169
Одеса, м. 368
«Одеса», ПСК 354
Ожват, Іштван 270
Оженин, с. Острозького р-ну
Рівненської обл. 108
Озеряни, с. Тлумацького р-ну
Івано-Франківської обл. 215
Олевськ, м. Житомирської обл.
70, 160
«Олег», к-р ВО. *Див.* Якимчук
Микола
«Олег». *Див.* Лебедей Микола
«Олег». *Див.* Грицай Дмитро
Олександрійський, р-н (тепер
в скл. Рівненського р-ну
Рівненської обл.) 357
«Олена», розв. *Див.* Мацерук
Антоніна Матвіївна
«Олені», ст. школа УПА 217, 221,
225, 252, 255, 263, 264, 294,
471, 483, 492
«Олені-1», 1-ий випуск ст. школи
УПА 257, 495
«Олені-2», 2-ий випуск ст. школи
УПА 262-264
Одеськів С. («Негус») 111, 161
Олика, смт. Ківерцівського р-ну
Волинської обл. 116, 158
Олійник Петро («Еней»,
«Роман», «Сергій», «Старий»)
120, 122, 126, 145, 155, 165,
170, 187, 194, 201, 325, 329,
401, 453, 460, 461, 493
Олійник Ю. 128, 307
Олодар, Пінтер 295, 296
«Ольга». *Див.* Герасимович Ольга
«Оля», заст. пров. *Див.* Бандусяк
Дмитро
«Ом». *Див.* Маївський Дмитро
«Омелько». *Див.* Татура Євген
ОНОКС 486
Онтаріо, пров. (Канада) 174, 473
Опір, р. 264
Орв'яниця, с. Дубровицького
р-ну Рівненської обл. 160,
175, 351-355
Організація. *Див.* ОУН
«Орел», окр. пвх. *Див.* Мовчан
Єфрем
Орелі, угор. май. 263

- Оржів, с. Рівненського р-ну Рівненської обл. 112
- «Орлик», пров. *Див.* Мирон Дмитро
- «Орлик». *Див.* Струтинський Ярослав
- «Орлика», сотня 112
- «Орлів». *Див.* Гриньох Іван
- «Орлович». *Див.* Прокоп Мирослав
- Ормос М. (Ormos M.) 13, 22, 135
- Орос Михайло («Хміль», «Данило») 30, 90, 364
- Орява, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 271, 391, 395, 396
- «Осі», блок 42, 77, 80, 81, 84, 120, 129, 130, 132, 135, 485
- Ослави (Білі і Чорні), с. Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл. 470
- Османська імперія 475
- Осова, с. Дубровицького р-ну Рівненської обл. 162
- «Остап» 215
- «Остап». *Див.* Качан Остап
- «Остап». *Див.* Прокоп Мирослав
- Остапчук Ф. («Сокіл») 162
- Остріг, р-н. *Див.* Острозький, р-н Рівненської обл.
- Островський («Сташек») 226
- Острог, м. Рівненської обл. 107, 122, 164, 452, 487
- Острожець, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 126
- Острожчина 163
- Острозький, р-н Рівненської обл. 108, 109, 110, 155, 163, 459, 461
- ОСУЗ 32, 112, 164, 187
- ОУН 7-12, 15-19, 21-24, 29-33, 35-37, 45, 48, 53-56, 74-77, 85, 86, 91, 107-111, 114, 116, 119-122, 126, 127, 137, 138, 140, 142-145, 147, 148, 150-152, 164, 166-170, 172, 173, 175-178, 180, 181, 184, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 195, 199, 201, 203, 209, 215-219, 223, 224, 227, 229-232, 234, 235, 237-239, 242, 243, 248, 253, 256, 259, 261, 266, 270, 276, 287-289, 303, 304, 310, 312, 313, 319, 320, 322, 325, 326, 328, 329, 331, 336, 338, 354, 357, 358, 360, 362-364, 374-378, 380-382, 394, 401, 412, 414, 421-435, 438-447, 449, 453-455, 457, 458, 460, 462-465, 467, 469-471, 481-483, 485-498
- ОУН(б) 9, 12-14, 18, 21, 22, 31, 35, 37, 45-48, 56, 75, 90, 107, 148, 162, 339, 357
- ОУН(з) 441
- ОУН(м) 31, 471
- ОУН(СД) 76, 77, 251
- ОУН, БП 139, 194, 421, 439, 485, 494, 498
- ОУН, Буковинський ОП 435, 436
- ОУН, ВЗ 31
- ОУН, ВЗ II 32, 48, 74, 430, 439, 486, 490, 492, 496
- ОУН, ГОСП 433
- ОУН, ГР 487, 490
- ОУН, Делятинський РП 481
- ОУН, Дубнівський НП 460
- ОУН, Закарпатський КП 90
- ОУН, Здолбунівський НП 455
- ОУН, Золочівська ПЕ 489
- ОУН, ЗЧ 107, 109, 217, 218, 249, 313, 327, 439, 441, 448, 455, 463-465, 482, 487, 496

ОУН, Калуський ОП 218, 225,
271, 492
ОУН, Калуський ПП 492
ОУН, Карпатський КП 433, 435,
482, 492, 495
ОУН, Ковельський ОП 354
ОУН, Коломийський ОП 434-
436, 454, 492
ОУН, конференція I 494
ОУН, конференція II 32, 75
ОУН, конференція III 76, 77, 494
ОУН, Косівський НП 436
ОУН, НВЗ III 126, 127, 251, 485,
487, 490, 491, 494
ОУН, ПГ 421, 441, 483, 489
ОУН, Провід 48, 55, 75, 76, 114,
120, 122, 124, 127, 137-140,
144, 148, 178, 194, 195, 198-
201, 230, 231, 237-239, 250,
261, 262, 270, 303, 311, 325,
328, 394, 421-423, 431, 433,
434, 437, 439-441, 445, 446,
453, 454, 460, 469, 486-492,
494, 496-498
ОУН, Р-33 127, 138, 142, 195,
198, 199, 237, 238, 303, 486,
487, 490, 494, 496
ОУН, Рівненський НП 170, 357,
358
ОУН, Рівненський ОП 179, 485
ОУН, Самбірський ОП 270, 437
ОУН, Сарненський ОП 491
ОУН, СБ 160, 167-171, 175, 176,
181, 182, 200, 238, 270, 304,
330, 331, 354, 394, 433, 436,
440, 460, 495
ОУН, Станиславівський Обл.П
237-293, 432, 433, 454, 481,
491, 492, 495, 496
ОУН, Станиславівський ОП 153,
225, 491, 495, 496

ОУН, Тучинський РП 357
ОУН, Юнацтво 30, 31, 90, 230,
488-490, 492, 494
Оунівці. *Див.* ОУН
Офіцинський Роман 30, 39
Охримович Василь («Далекий»)
55, 56, 139
«Охрім». *Див.* Клячківський
Дмитро
Охтирка, м. Полтавської обл. 469
«Очеретенко», ШВШ. *Див.*
Гудзоватий Петро
«Очмана», сотня 357

П

«Павленко», к-т заплля. *Див.*
Волошин Ростислав
Павлишин Лука («Гор») 176
Павлівка, с. Іваничівського р-ну
Волинської обл. 188
«Павло», сот. 259
Павловський, полк. МГБ 442,
444, 448
Павлюк М. («Тихий») 164
Павлюк Ю. 243
«Павчук». *Див.* Даниленко
Олександр
Пагіря Олександр М. 27, 30, 32,
34, 61, 74, 75, 140, 149, 170,
172, 215, 218, 228, 232-234,
248, 258, 267, 273, 350, 480
Падані, Єно 123, 124, 137, 138,
143, 152, 157, 236
«Палій», розв. *Див.* Коренюк
Василь
«Палій», рой. *Див.* Гарасимів Іван
«Палій». *Див.* Грицай Дмитро
Панівник П. 255, 275, 311
Панченко Олександр 127, 139, 147
Панчук М. 29
Пап Степан («Пугач»), о. 30, 35

- Папа, м. (Угорщина) 309, 311, 468
Паппенгайм, нім. військ. аташе 135
Парашка, г. 433
Париж, м. (Франція) 10, 19
Парище, с. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 363
Паскевіч (Паскевич) Іван Федорович 404, 405
Патриляк Іван Казимирович 15, 24, 48, 75, 107, 173, 232-234, 350
Паулюс, Фрідріх 60, 66
Пациків, с. Станиславівського пов. *Див.* Підлісся, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.
Пеленський Зенон Павлович («Зеленко») 138
Пеленський Зиновій Андрійович 377
Пенсильванія (Pennsylvania), штат (США) 188
«Перебийніс», нач. ГВШ УПА. *Див.* Грицай Дмитро
«Перебийноса», вд. 242
Перегінське, с. Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. 264
Перемиський курінь УПА 297
Перемишлянський, р-н Львівської обл. 377
Перемищина 266, 273, 275, 441
«Перемоги», курінь 286, 436
Перечинщина 471
Петерс Костянтин («Сокіл», «Гонта») 252, 269, 286, 471
Петлюрівці 377
Петренко Роман. *Див.* Татура Євген
«Петро». *Див.* Твердохліб Микола
Печера Андрій 304, 424-430
Пешт, м. (скл. Будапешту, Угорщина) 316, 317
Перацький Броніслав 497
ПЗУЗ 122, 171, 183, 194, 330, 460, 485, 488, 491, 493, 494
ПЗУЗ, Західний край 493
ПЗУЗ, Східний край 493
Пилипи, с. Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. 220, 362
Пиратин, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 458
Південна Європа. *Див.* Європа, Південна
Південний Буг, р. 44, 97
Південно-Східна Європа. *Див.* Європа, Південно-Східна
«Південь», нім. група армій 212
«Північ», нім. група армій 414
«Північ». *Див.* Твердохліб Микола
Північна Африка. *Див.* Африка, Північна
«Північна Україна», нім. група армій 212, 213, 239, 281, 414, 490
Північно-західна Україна. *Див.* Україна, Північно-західна
Півче, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 111, 162
Підгаєччина 489
Підгайці, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 459
Підгірне, с. Іршавського р-ну Закарпатської обл. 430
Підзамче, с. Радивилівського р-ну Рівненської обл. 162
Підкарпатська Русь 30, 145, 437
Підкарпаття 32, 37, 38, 451
Підкарпаття, Галицьке 360

- Підлісся, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. 363
- Підлужжя, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. 363
- Підляшшя 377, 497
- Пілаш Денис 15, 24
- Пінськ, м. (Білорусія) 70, 160
- Пінщина 107
- Пісків, с. Костопільського р-ну Рівненської обл. 170, 365
- «Пласт», укр. скаут. орг. 394, 429, 430, 438, 441, 470, 485, 489, 490, 493, 497
- Плоске, с. (Дивинщина) 183
- Плоске, с. Острозького р-ну Рівненської обл. 461
- Плохи С. М. (Plokyh S. M.) 305
- «Плуг», рад. літ. об'єдн. 469
- Повстанський Володимир («Спартак») 170
- Погорецький, журналіст 138, 378
- Погорілець, с. Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. 477
- Погоріляк П. 31
- Погребенко 185
- Погребной, л-т НКГБ 424
- Подгірне, с. Іршавського р-ну Закарпатської обл. 429
- Подєбради, м. (Чехія) 437, 487
- Поділля 177, 179, 216, 333, 346
- Позичанюк Йосип («Шаблюк») 120, 195
- Покалів, с. Овруцького р-ну Житомирської обл. 70
- Полісся (Поліський регіон) 65-67, 70, 85, 105, 107, 111, 112, 117-122, 124, 155, 157, 159, 160, 165, 168, 171, 173, 179, 182, 183, 188, 189, 236, 246, 276, 312, 318, 321, 453, 462, 468, 487
- Поліські, болота 116
- Поліщук Т. 243
- «Полтава Петро». Див. Федун Петро
- «Полтавченко», шеф КВШ. Див. Даниленко Олександр
- Полтавщина 469
- Полторацький О. 11, 20
- «Поль», к-р ст. шк. Див. Польовий Федір
- Польовий Федір («Поль») 221, 252, 262, 263, 436, 471
- Польська армія (військо). Див. ВП (Військо Польське)
- Польська військова організація (POW) 55
- Польська жандармерія 455
- Польська поліція 225, 348, 421, 491, 493, 496, 497
- Польське підпілля 7, 8, 12, 16, 17, 48, 69, 115, 145, 148, 152, 153, 174, 181, 198, 221, 223-225, 234, 241, 322, 421, 439, 487, 490, 494
- Польські партизани 170, 185, 251, 366, 415, 416. Див. також АК
- Польські тюрми 394, 438, 441, 470, 471, 482, 485, 486, 488, 494
- Польща 39, 54, 64, 71, 129, 140, 184, 221, 224, 226, 250, 310, 375, 436, 439, 453, 481, 483, 490, 497
- Поляки 35, 54-56, 76, 109, 148, 153, 154, 165, 221, 224-226, 228, 234, 235, 261, 347, 349, 350, 361-363, 374, 375, 445, 449, 483
- Попов Михайло 143
- Попович М. А. 34

- Порицьк, м. *Див.* Павлівка,
с. Іваничівського р-ну
Волинської обл.
- Португалія 79-81, 131, 372
- Посівнич Микола 15, 24
- Посіч, с. Тисменицького р-ну
Івано-Франківської обл. 225,
363
- Постоловський С. Р. 232
- Потічний Петро Й., проф. 10,
14, 15, 19, 23, 24, 116, 155,
158, 219, 220, 222, 243, 244,
246-248, 250, 266, 275
- Потушняк Василь 30
- «Правда», сот. 459
- Правобережжя (правобережна
Україна). *Див.* Україна,
правобережна
- Прага, м. (Чехія) 28, 30, 472, 489
- Працюки, с. Дубровицького
р-ну Рівненської обл. 354
- Преґер Ф. А. (Praeger F. A.) 209
- Прибалтійські країни 50, 250
- Прикарпаття 47, 48, 50-54, 56, 58,
63, 85, 221, 253, 271, 318, 493
- Прип'ятські, болота 67
- Прип'ять, р. 66
- Присліп, с. Міжгірського р-ну
Закарпатської обл. 429
- Присяжнюк О. («Каруспун») 181
- Провід ОУН. *Див.* ОУН, Провід
- Прокоп Мирослав («Вировий»,
«Володимир», «Гармаш»,
«Орлович», «Остап», «Мірко»,
«Садовий») 139, 199, 250,
251, 441
- «Пролог», корпорація 439, 441,
490
- «Промінь», рай. реф. СБ 168,
330, 325, 331
- «Просвіта», т-во 377, 481
- «Процес 59-ти» 488
- Процюк Василь («Кропива»)
155, 201
- Пруднік, м. (Польща) 357
- Прут, р. 46, 221, 223, 362
- Пряшів, м. (Словаччина) 483
- ПСУЗ 441, 489, 491
- Пубис, з Малехова 360
- Пугач С. 28
- «Пугач», ідеол. реф. *Див.* Пап
Степан
- Пужники, с. Тлумацького р-ну
Івано-Франківської обл. 215
- ПУЗ 112, 164, 187
- Пукасівці, с. Галицького р-ну
Івано-Франківської обл. 215,
360
- Пултуськ (Pułtusk), м. (Польща)
221, 226, 241, 258
- ПУН 394
- Пустомитівські, ліси 357
- Пустомитівські, хут.
(Гошанщина) 357
- Пушкаш А. І. 29, 43, 51, 60, 73, 78
- «Пчола», повст. 116
- Р**
- Рада Сеньйорів 494
- Радивилів, м. Рівненської обл.
112, 117, 122, 126, 187
- Радивилівський, р-н Рівненської
обл. 108-110, 160, 162, 167,
168, 330
- Радивилівщина 112
- Радич [Радович], пр. угор. розв.
Див. Чижевський Василь
Миколайович
- Радич, с. Турківського р-ну
Львівської обл. 264
- Радович Дмитро. *Див.*
Чижевський Василь
Миколайович

- Радовичі, с. Іваничівського р-ну
 Волинської обл. 188
 Радянська імперія. *Див.* СРСР
 Радянська Росія. *Див.* РСФСР
 Радянський Союз. *Див.* СРСР
 Радянські війська. *Див.* ЧА
 Радянські партизани 8, 12, 16,
 17, 65, 66, 69, 70, 113, 115,
 123, 124, 155, 157, 168, 170,
 172, 173, 181, 183-185, 188,
 220, 227, 239, 244-247, 251,
 253, 257, 261, 262, 268, 322,
 347, 366, 371, 384, 388, 391,
 400, 412, 414-418, 425, 426,
 436, 452, 461, 483
 Радянські тюрми (концтабори)
 470, 485
 «Рак», надр. госп. реф. *Див.*
 Мельник («Рак»)
 Ракове, с. Перечинського р-ну
 Закарпатської обл. 471
 Раковець, с. Збаразького р-ну
 Тернопільської обл. 165
 Ракоці, Ференц II, угор. князь 29
 Ратне, м. Волинської обл. 173, 338
 Ратне, с. (Рівненщина) 160
 Ратнівський, р-н Волинської
 обл. 338
 Рафайлів, с. *Див.* Бистриця, с.
 Надвірнянського р-ну Івано-
 Франківської обл.
 Рафалівка, смт.
 Володимирецького р-ну
 Рівненської обл. 162
 Рахів, м. Закарпатської обл. 28, 43
 Рахівський, р-н Закарпатської
 обл. 284
 Рахівщина 33
 Рашо, Г. (Rázsó G.) 41, 67, 77, 82,
 130, 135, 136, 210, 211, 305
 Рая, з Києва 427
 Ребет Дарія («Одарка») 139
 Ребет Лев («Кіл», «Кліщ»,
 «Левко», «Лисий», Стар») 441
 Рейх. *Див.* Третій Рейх
 Рейхскомісаріат «Україна». *Див.*
 «Україна», Рейхскомісаріат
 Рекогаза, с. (Угорщина) 484
 Ремчиці, с. Сарненського р-ну
 Рівненської обл. 160
 «Рен», кур. *Див.* Мізерний Василь
 «Рена», курінь 266, 273, 274
 Решетин Григорій («Галайда»)
 161, 175
 Рим, м. (Італія) 201, 487, 488
 Римаренко Ю. 11, 20
 Ріббентроп, Йоахим фон 59, 210
 Рівне, м. 46, 47, 57, 58, 69, 108-
 112, 116, 117, 160, 162, 164,
 165, 170, 179, 185, 232, 265,
 347, 453, 487
 Рівненська, обл. 107-109, 126,
 169, 175, 338, 351, 357, 365,
 366, 380, 401, 452, 455, 462,
 485, 491
 Рівненський, р-н Рівненської
 обл. 110, 112, 165
 Рівненщина 107-112, 115, 117,
 118, 123, 137, 155, 156, 160,
 161, 163, 165, 167, 170, 174,
 185, 194, 200, 330, 357, 460,
 493, 494, 498
 «Різун», кур. *Див.* Андрусяк
 Василь
 «Різуна», курінь, сотня 259, 470,
 481
 «Різунівці» 255
 Ріпецький Модест («Горислав»)
 243, 260, 275
 Ріпна, г. 261
 Ріп'янка, с. Калуського р-ну
 Івано-Франківської обл. 241

- Річ Посполита 224, 241
Річ Посполита, Друга 31, 152
«Роберт». *Див.* Мельник Ярослав
«Робітницького, ім.», курінь 357
Ровенська, обл. *Див.*
Рівненська, обл.
Ровно, м. *Див.* Рівне, м.
Ровос І. (Ravasz I.) 13, 22, 151,
166, 246, 247, 311
Рожанка (Верхня, Нижня), с.
Сколівського р-ну Львівської
обл. 436
Рожнятівський, р-н Івано-
Франківської обл. 255, 257,
264, 477
Розенау Дж. 151
Розенберг, Альфред 57
«Роланд», легіон ДУН 357, 470
«Роман», к-р ВО. *Див.* Олійник
Петро
Романець І. 31
Романів, с. Луцького р-ну
Волинської обл. 460
Ромгані, Ференц 274
«Ромка», курінь 434, 454
«Ромко», підп. *Див.* «Грінченко»
(«Ромко»), чл. ОУН
Ромшіч, Ігнац (Romsisc, Ignác)
133, 137
«Рондьошгардо», уг. диверс.
ф-ня 27
Російська (царська), армія 404,
466
Російська імперія 38, 402, 408
Російський народ. *Див.* Росіяни
Російські партизани. *Див.*
Радянські партизани
Росія 35, 38, 39, 72, 100, 182,
310, 347, 350, 368, 370, 372
Росіяни 29, 38, 39, 154, 213,
229, 348, 367, 369, 373, 384,
399, 407, 471
Ростов-на-Дону, м. (Росія) 59,
61, 210, 213
«Росток», р-н 183
Роткірх, фон, нім. ген. 58
Рочестер, м. (США) 473
Рошнів, с. Тисменицького р-ну
Івано-Франківської обл. 215,
361
РСУК 377
РСФСР 50, 80, 412
РСЧА. *Див.* ЧА
«Рубан Максим». *Див.* Леbedь
Микола
«Рубач», б-к. *Див.* Кирилюк О.
Руденко Н. М. 68
Рудники, с. Маневицького р-ну
Волинської обл. 493
Рудницький М. 11, 20
Рудня, с. Овруцького р-ну
Житомирської обл. 70
Рудня-Мечна, с. *Див.* Рудня,
с. Овруцького р-ну
Житомирської обл.
Рузвельт, Ніколас (Nicholas
Roosevelt) 308
Рузвельт, Франклін (Franklin D.
Roosevelt) 209
Руккас Андрій 15, 24
Румуни 48, 76, 125, 176, 180,
182, 261, 350, 445
Румунія 8, 17, 38, 39, 40, 42, 60,
74, 76, 128, 129, 140, 145,
234, 250, 251, 304, 308, 346,
350, 368, 373, 471, 481, 483,
486, 490, 497
Румунська армія (війська,
збройні сили) 8, 17, 41, 44,
60, 66, 71, 170, 176, 209, 346,
358, 373
Рунгури, с. Коломийського р-ну
Івано-Франківської обл. 216,
220, 362, 364

Рунок, присілок 220
Рупрехт П. (Rupprecht P.) 41, 78,
131, 209
Русак А. 45, 68
Русе, м. (Болгарія) 372
Русини. *Див.* Українці, карпатські
Русначенко Анатолій 12, 21
Руські. *Див.* Росіяни
Рутенія. *Див.* Закарпаття
Руцук, м. *Див.* Русе, м. (Болгарія)
«Ряст», зв. 311

С

Сабінов, м. (Словаччина) 472
«Саблюк», сот., кур. *Див.* Качан
Остап
«Саблюка», курінь, сотня 186, 458
Сабо, угор. серж. 154
Сабуров Олександр 69, 70
Сава, р. 370
«Савур Клим». *Див.* Клячків-
ський Дмитро
Савчак Василь («Блакитний»,
«Сталь», «Андріан», «Арпад»,
«Сокіл») 435
«Савчин Василь». *Див.*
Болахівський О.
Савчин Марія («Марічка») 179
«Сагайдак», інт. *Див.* Баб'юк
Теодор
«Сагайдак», повст. 474
Саджава, с. Богородчанського
р-ну Івано-Франківської обл.
220, 363
«Садовий». *Див.* Прокоп
Мирослав
Саксон, Йозеф 395
Салаші, Ференц 308, 312, 316,
482, 484, 488, 490, 495
Салерно, м. (Італія) 196
«Самара», надр. орг. моб. 170, 358

Самбір, м. Львівської обл. 253,
418
«Самсон», к-р вд. *Див.* Дубік М.
«Самсона», вд. 185
Сап'єга А. («Токай») 152
Сарненська округа. *Див.* ОУН,
Сарненський ОП
Сарненський, р-н Рівненської
обл. 111, 160, 169, 182
Сарненщина 107
Сарни, м. Рівненської обл. 69,
111, 160, 178
Саф, Метью (Matthew Suff) 44
СБ ОУН. *Див.* ОУН, СБ
Свалява, м. Закарпатської обл.
28, 429, 437
Свалявська, округа 425, 427
Свістель Данило Юліанович
(«Веселий») 273
Свобода, Людвік 34
«Свобода», кур. *Див.*
Карачевський О.
Святе, с. Здолбунівського р-ну
Рівненської обл. 162
СД 51, 132, 172, 173, 248, 348
Севлюш, м. *Див.* Виноградове,
м. Закарпатської обл.
Сегеді-Мосак О. 79
Седлищанський, р-н (тепер у
скл. Старовижівського р-ну
Волинської обл.) 360
Сейна (Seine-Maritime),
департамент (Франція) 369
Сейчені, міст (в Будапешті) 316
«Сельроб», советофільська орг.
494
Семаківський, ліс 56
Семанищин, рад. ст. л-т 338
Семенюк Н. («Ярема») 169
Сем'янчук І. 47
Сент-Дьорді, Альберт 81, 104

- Сентендре, м. (Угорщина) 92, 364
- Сент-Івані, Домокош 307
- Сент-Міклоши А. 79
- Серби 180, 445, 494
- Сербське підпілля 322
- Сербські партизани. Див. Четники «Сергій». Див. Степаняк Михайло Дмитрович «Сергій». Див. Олійник Петро Сергійчук Володимир 15, 24, 75, 177, 309, 333
- Сергійчук М. 309
- Середа Михайло («Шворний») 179, 354, 355
- Середземне море 306, 315, 369
- Середземномор'я (середземноморський регіон, простори) 128, 369
- Середня Європа. Див. Європа, Центральна
- Середовище УГВР. Див. УГВР, Середовище
- Сибір 334, 425
- Сивуля, г. 275
- Сидор Василь («Шелест») 482, 496
- Симчич Мирослав («Кривоніс») 260
- Синевідсько Вижнє, с. Див. Верхнє Синьовиднє, с. Сколівського р-ну Львівської обл.
- Синевідсько Нижнє, с. Див. Нижнє Синьовиднє, с. Сколівського р-ну Львівської обл.
- Ситне, с. Радивилівського р-ну Рівненської обл. 108, 110, 112
- Сицилія, о. (Італія) 129, 368
- Сівка-Калуська, с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. 226
- Сідей Ю. 28
- Сімон, Ендрю Л. (Simon, Andrew L.) 308
- Сіреджук П. 255
- Сіренко Т. В. 113
- «Сірко». Див. Грицай Дмитро «Сіроманці», сотня 481
- «Січ», постій 163
- Січовики. Див. «Карпатська Січ» «Січові Стрільці», курінь УСП 485 «Скажені», курінь 218, 264, 286, 470 «Скала», обл. пров. Див. Шкамбара Михайло «Скалов», аг. МГБ 304, 424, 430
- Скасків Ярослав («Моряк») 230
- СКВ 220
- «Скиба». Див. Лебедь Микола Скипало Бенедикт Іванович 170, 179, 325, 365, 366
- Скнилів, летовище (у Львові) 140
- Сколе, м. Львівської обл. 220, 255, 269, 398, 413, 424-427
- Сколівський, р-н Львівської обл. 212, 267, 268, 387
- Сколівщина 264, 265, 267, 269, 271, 298, 326, 390, 433, 482
- Скорупський Максим («Макс») 164
- Скочек (?), угор. ген. 115
- Скуба М. («Лайдака») 116
- «Скуба», сот. Див. Гах Д. «Скуби», сотня 271
- Скупова, полонина 363
- «Славко», зв. Див. Федик Ярослав «Славко», к-р б-ки. Див. Зварич П. Славута, м. Хмельницької обл. 70, 179
- «Славута», округа. Див. ОУН, Ковельський ОП

- Славутський, р-н Хмельницької обл. 330
- Сливка Ю. 12, 21
- «Сливка», стр. 155, 257, 327, 458, 461
- Сливки, с. Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. 255
- Слобода Рунгурська. *Див.*
Слобода, с. Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.
- Слобода, с. Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. 216, 362
- Слобода-Болехівська, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 256
- Словаки 57, 115, 125, 179, 180, 365
- Словацькі війська 8, 17, 71, 209
- Словаччина 30, 32, 59, 141, 180, 260, 439, 454, 472, 483
- «Словенська єднота», слов. партія 365
- Слов'янські народи 39
- Слупейка. адмін. центр с. Жаб'є 474
- Слюзар. *Див.* Беднарчик Ю.
СМЕРШ 171, 412, 420, 430, 485
- Смига, смт. Дубенського р-ну Рівненської обл. 111
- Смідин, с. Старовижівського р-ну Волинської обл. 360
- Смоленськ, м. (Росія) 136
- Смолій В. А. 12, 21, 173
- Снятинський, р-н Івано-Франківської обл. 217
- Снятинщина 470
- Собінський Станіслав 497
- «Собот-чопоток», угор. диверс. ф-ня 27
- Собятин, с. Маневецького р-ну Волинської обл. 164
- Совіти (совети) 34, 48, 215, 248
- Содоль Петро 10, 19
- Сокальщина 421
- «Сокіл», пров. *Див.* Савчак Василь
- «Сокіл», сот. *Див.* Петерс Костянтин
- «Сокіл», сот. *Див.* Остапчук Ф.
- «Сокіл», спорт. т-во 470
- «Сокола», сотня 162, 186, 481
- Солотвин, с. Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. 220, 263
- Сомбатгеї, Ференц 9, 18, 44, 47, 58, 61, 66, 73, 77, 80, 82, 96, 130, 134-136, 142-144, 148-150, 153, 171, 196, 197, 201, 209-211, 378, 413, 485, 486, 493
- Соме (Somme), департамент (Франція) 369
- Сопо Андрій 15, 24
- Сорока П. 46
- Соснівка, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 461
- Соснівка, с. Шумського р-ну Тернопільської обл. 165
- Соснове, смт. Березнівського р-ну Рівненської обл. 107
- «Софія», надр. реф. СБ 168, 325, 330, 331
- «Спартак», рай. пров. *Див.* Повстанський Володимир
- Співаковський, май. НКВД 382
- СРСР (СССР) 7, 8, 16, 17, 1, 33, 34, 38-43, 45, 47, 48, 50, 51, 57-61, 68, 71, 72, 77, 78, 83, 84, 86, 94, 114, 121, 126, 129, 131-133, 152, 190, 250, 261, 305-307, 314, 315, 319, 332, 351, 357, 368, 370, 372, 373, 375, 376,

- 379, 382, 405-410, 414, 445, 448, 458, 484, 485, 496
- СС 63, 108, 132, 211, 248, 279, 310
- Стадники, с. Острозького р-ну Рівненської обл. 109
- Сталін Йосиф 128, 149, 175, 306-308, 335, 338, 404, 406-409, 411
- Сталінград, м. (тепер м. Волгоград, Росія) 66
- «Сталь», пров. *Див.* Савчак Василь
- Стамбул, м. (Туреччина) 79-81, 104, 133
- Станиславів (Станиславівський), пов. 223, 361, 363
- Станиславів (Станіслав), м. *Див.* Івано-Франківськ, м.
- Станиславівська ВО-4 УПА «Говерля». *Див.* УПА-Захід, ВО-4 «Говерля»
- Станиславівська обласна управа 58
- Станиславівська округа ОУН. *Див.* ОУН, Станиславівський ОП
- Станиславівське, воєводство 57
- Станиславівщина (Станіславщина, Станиславівська земля). *Див.* Івано-Франківщина
- Станіславська, обл. *Див.* Івано-Франківська, обл.
- Станіславський, р-н Станіславської обл. 252
- «Стар». *Див.* Ребет Лев
- Стара Гута, с. Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. 259
- Стара Мощаниця, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 460
- Стара Носовиця, с. Дубенського р-ну Рівненської обл. 160
- Стараховице, м. (Польща) 438
- Старий Лисець, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. 225, 226
- Старий Мізунь, с. Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 217, 225, 257
- Старий Самбір, м. Львівської обл. 429
- Старий Угринів, с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. 241
- Старий Чарторийськ, с. Маневецького р-ну Волинської обл. 115
- «Старий». *Див.* Олійник Петро
- Стасюк Олександра 177
- «Сташек», чл. АК. *Див.* Островський («Сташек»)
- Сташинський Богдан 441
- «Степ», ПСК 461
- Степан Євдокія 364
- «Степан». *Див.* Харкевич М.
- «Степан». *Див.* Шухевич Роман
- «Степанів». *Див.* Логуш Омелян
- Степанівка, с. Здолбунівського р-ну Рівненської обл. 111
- Степанщина 178
- Степаняк Михайло Дмитрович («Д. Дмитрів», «Лекс», «Сергій») 138, 140, 142, 144, 146-148, 157, 199, 325, 374, 382, 494
- «Степовий», сот., кур., пор. *Див.* Максименко А.
- «Степового», курінь 270
- Стерндаль, Беннет 130
- Стефанович Ф. («Кропива») 242, 245, 254, 270

- Стецько Ярослав 51, 313, 496
 Стир, р. 115
 Стихова Н. 65
 «Стодоля», підрай. пров. *Див.*
 Сухарський О.
 Стокгольм, м. (Швеція) 79, 80
 Столин, м. Брестської обл.
 (Білорусь) 160, 366
 Столинський, надр-н 178
 Столинський, р-н (Білорусь) 177
 Столинщина 160
 Сторожів, с. Корецького р-ну
 Рівненської обл. 111, 161
 Сторожук Михайло 363
 Стояї, Деме 50, 209, 210, 279
 Стриганці, с. Тисменицького
 р-ну Івано-Франківської обл.
 215, 361
 Стрий, м. Львівської обл. 33, 44,
 214, 220, 253, 255, 260, 413,
 418, 427, 449
 Стрийщина 227, 228, 229, 441, 472
 Строкач Тимофій 71, 338
 Струтинський Ярослав
 («Новий», «Яспар», «Орлик»)
 215, 236-238, 240, 241, 245,
 252, 253, 265, 269, 293, 310,
 311, 327, 468-470, 494
 Слубя, с. 111
 Студьонова Л. В. 113
 Ступки, зал. ст. 112
 Ступницький Леонід
 («Гончаренко») 157, 195
 Ступницький Юрій Леонідович
 157, 158
 Ступно, с. Здолбунівського р-ну
 Рівненської обл. 111
 Ступосяни, с. Ліського пов.
 (Польща) 273
 Стюард, Джон Ф. (Steward,
 John F.) 245
- Судети 357
 Судобичі, с. Дубенського р-ну
 Рівненської обл. 458, 459
 СУЗ 32, 57, 112, 164, 187, 421, 451
 Суйми, с. Здолбунівського р-ну
 Рівненської обл. 111, 167
 «Сук». *Див.* Гасин Олекса
 Сумська, обл. 67
 СУНМ 490
 СУСОП 485, 491
 Сухарський О. («Стодоля») 168
 «Сучасність», журнал 441
 Сушко Роман 28, 439, 481, 483
 Схід 8, 17, 40, 41, 45, 55, 59-61,
 64, 65, 71, 73, 171, 186, 364,
 369, 373, 376, 379, 485
 «Схід», ПСК 461
 Східна Європа. *Див.* Європа,
 Східна
 Східна Україна. *Див.* Україна,
 Східна
 Східний край ПЗУЗ. *Див.* ПЗУЗ,
 Східний край
 Східні області України. *Див.* СУЗ
 Східняки. *Див.* Українці, східні
 «Схрещені стріли», угор. партія
 308
 США 84, 128, 129, 131-133, 150,
 209, 258, 305, 320, 372, 377,
 382, 439, 441, 481, 484, 488,
 490, 491, 494, 495
 Сянки, с. Турківського р-ну
 Львівської обл. 491
- Т**
 Тайкури, с. Рівненського р-ну
 Рівненської обл. 110
 Такац, Дальма (Dalma Takacs)
 61, 79, 80, 129, 130, 132, 134
 Таліянин 430
 Тамаш Е. 80

- «Таня». *Див.* Мельник Антоніна
«Тарас», куц. госп. *Див.* Томко
Степан Павлович
«Тарас», чот. 274
«Тарас». *Див.* Маївський Дмитро
Тарасюк В. Ю. 28
Таращук А. 306
Таращук П. 128, 307
Тарнава-Польна, с. Кам'янець-
Подільської обл. *Див.*
Тернова, с. Дунаєвцького
р-ну Хмельницької обл.
Тарнополь, м. *Див.* Тернопіль, м.
Татари 180, 445
Татарів, смт. Яремчанської
міськради Івано-Франківської
обл. 63, 223, 362, 474
Татарський, перевал. *Див.*
Яблунецький, перевал
Татура Анатолій («Архип»,
«Третій») 175, 354, 355
Татура Євген (Петренко Роман,
«Юрко», «Омелько») 111,
115, 128, 192
Твердохліб Микола («Грім»,
«Петро», «Музика», «Північ»)
252, 260, 261, 269, 275, 292,
311, 436, 470, 495
Тебриз, м. (Іран) 404
Тегеранська конференція 132, 197
Телекі П. 27, 39
Телекі, Гейза 307
Теребовлянський, р-н
Тернопільської обл. 185
Теремне, р-н (тепер у скл.
Луцького р-ну Волинської
обл.) 460
Теремне, с. Острозького р-ну
Рівненської обл. 155, 461
Тернова, с. Дунаєвцького р-ну
Хмельницької обл. 186
Тернопіль, м. 273, 367, 427
Тернопільська обласна управа 55
Тернопільська, обл. 55, 56, 186
Тернопільське, воєводство 57
Тернопільщина 107, 169, 180,
184, 185, 187
Техас, штат (США) 314
Тиктор Іван 10, 19, 117
Тиса, р. 379
Тис-Крохмалюк Юрій 10, 19
Тисменицький, р-н Івано-
Франківської обл. 213, 215,
225, 226, 256
Тисмениця, м. Івано-Франків-
ської обл. 471
«Тихий», к-р б-ки. *Див.* Павлюк М.
Тихомиров А. 182
Тихомирова Є. Б. 232
Тіппельскірх, Курт фон 42, 308
Тіто, Йосип Броз 154, 370, 371
Ткачук В. («Микола») 110
Ткачук Т. («Калина») 162
ТКВ УПА в Канаді 487
Тлумацький, р-н Івано-
Франківської обл. 213, 215
Тлумач, м. Івано-Франківської
обл. 215, 225, 295, 449
Товариство українських
інженерів в США 494
Товмач (Товмацький), р-н.
Див. Тлумацький, р-н Івано-
Франківської обл.
Товмач, м. *Див.* Тлумач, м.
Івано-Франківської обл.
Товмаччина (Тлумацьчина) 217
«Токай», к-т АК. *Див.* Сап'єга А.
Токар М. Ю. 28
Томас М. 65, 68
Томашівський, пов. (Польща) 441
Томашівці, с. Калуського р-ну
Івано-Франківської обл. 219

- Томко Степан Павлович («Тарас») 351
- Топча, с. Корецького р-ну Рівненської обл. 156
- Торонто, м. (Канада) 10, 19, 50, 51, 53, 63, 108, 109, 111, 115-122, 124, 128, 139, 141-143, 146, 149, 150, 155, 157-159, 162, 163, 165, 167, 169, 171, 179, 180, 183, 184, 187, 215-220, 222, 228, 235-237, 240, 243-248, 250, 255, 256, 260, 261, 266, 275, 309-311, 313, 330, 382, 424, 439, 468, 473
- Торунський, перевал 44, 214
- Тот, Шандор (Tóth, Sándor) 66
- Точевицькі, ліси 108, 109
- Транквільніцкій, рад. ст. л-т 338
- Трансільванія (Румунія) 180, 209, 307
- Тревор-Ропер Х. 78
- Трейко Іван («Немо», «Дибов») 169
- Третій Рейх 8, 17, 38, 40, 42, 47, 50, 57, 59-62, 64, 71, 72, 80-82, 84, 86, 126, 128, 133, 134, 136, 140, 142, 149, 151, 159, 177, 210, 211, 279, 308, 488
- «Третій», реф. СБ. *Див.* Татура Анатолій
- Трнава, м. (Словаччина) 180
- Трофимчук Раїса Петрівна 155, 326, 401, 462
- Трохимчук Степан Климентійович («Кирея», «Недоля») 170, 325, 357
- «Трясила», сотня 357
- Тупинки, передмістя 162
- «Тур». *Див.* Шухевич Роман
- «Тура», сотня 163
- Туреччина 79, 80, 81, 83, 130, 131, 347, 372, 475
- Тур'є, с. Старосамбірського р-ну Львівської обл. 256
- Туричани, с. Турійський р-н Волинської обл. 183
- «Турів», ВО-3, гр. УПА. *Див.* УПА-Північ, ВО-3 «Турів»
- Турійський, р-н Волинської обл. 183
- Турка, м. Львівської обл. 214
- Турки 57
- Турківський, р-н Львівської обл. 212, 264, 268, 274
- Турківщина 221, 326, 390
- «Турчин». *Див.* Врецьона Євген Туссен Р. 59
- Тутовичі, с. Сарненського р-ну Рівненської обл. 160
- Тучин, с. Гощанського р-ну Рівненської обл. 357
- Тучинський, р-н (тепер в скл. Гощанського р-ну Рівненської обл.) 357
- «Тютюнник», гр., ВО-4 УПА-Північ. *Див.* УПА-Північ, ВО-4 «Тютюнник» (ЗГ-44)
- Тячів, м. Закарпатської обл. 28, 483
- Тячівщина 37

у

- УВО 394, 438, 441, 482, 485, 486, 497
- УВУ 441, 487
- УВФ 487
- УГА 56, 242
- УГВР 10, 19, 127, 139, 140, 150, 194, 195, 198-200, 249, 250, 304, 311, 320, 438, 439, 441, 469, 472, 481, 483, 486, 487, 489
- УГВР, Бі 195
- УГВР, ВЗ 441, 491

- УГВР, ВЗ І 249, 250, 377, 481, 485, 490
- УГВР, ГС 194, 489, 498
- УГВР, ГС ВС 194, 485, 498
- УГВР, ГС ЗС 10, 19, 199, 311, 439, 486, 490
- УГВР, ЗП 315, 439, 441, 483, 486, 487, 491, 494, 496
- УГВР, Президія 441
- УГВР, Середовище 441
- УГКЦ 406
- Угорськ, с. Шумського р-ну
Тернопільської обл. 176
- Угорська армія (війська, збройні сили, вояки, гонведи) 8-15, 17-19, 21-24, 27, 28, 34-37, 40-48, 50-53, 55, 56, 58, 60, 61, 65-72, 77, 80, 85-87, 89, 93, 100-102, 105, 107-124, 126, 128, 131, 134-137, 140-146, 150, 152-154, 156-190, 192, 193, 203, 204, 206, 207, 209-228, 230-232, 235-249, 251-277, 280, 281, 287-289, 293, 298-300, 303-305, 308, 309, 311-314, 316, 318-322, 325-330, 332, 334-336, 346-348, 352-356, 358-362, 364, 365, 371, 375, 376, 381, 382, 384, 389, 393, 394, 396, 398, 401-403, 412-422, 425, 427, 428, 431, 433-436, 440, 443, 446-450, 453-455, 457, 468, 470-474, 476, 477, 481-487, 489-496
- Угорська держава. *Див.* Угорщина
- Угорська жандармерія (жандарми) 35, 52, 88, 429, 430, 483
- Угорська контррозвідка 35
- Угорська королівська армія (Угорська окупаційна армія). *Див.* Угорська армія
- Угорська прикордонна поліція 37
- Угорська радянська республіка 481, 492
- Угорська революція 1956 р. 313, 327, 463
- Угорська скаутська асоціація (угорський скаутський рух) 495
- Угорське королівство 9, 18, 29, 54, 62, 63, 78, 137, 142, 211, 213, 229, 276, 320, 485
- Угорський Визвольний Рух (Magyar Szabadság Mozgalom) 313
- Угорський народ. *Див.* Угорці
- Угорські повстанці. *Див.* «Копіяші», угор. повст.
- Угорські, тюрми (концтабори) 9, 18, 28, 199, 364, 486
- Угорці 8, 9, 17, 18, 29, 33, 34, 36, 37, 46, 48, 50-61, 63, 64, 69, 70, 73, 75-77, 81, 85, 108-112, 114-117, 120-122, 125, 131, 135, 136, 138-143, 146-148, 150, 153, 157-165, 167-172, 175-177, 179-185, 187, 188, 205, 213, 215-225, 227-230, 232-236, 239, 243, 244, 246, 248-250, 253-264, 266, 269, 270, 273-275, 303, 308-310, 322, 328-334, 336-338, 347-350, 353, 355, 356, 359-364, 374-376, 378-382, 384, 396, 401, 403, 404, 406, 411, 413, 414, 421-423, 425-428, 432-435, 437, 438, 440, 442, 443, 445-454, 460, 462, 463, 465-467, 470-480

- Угорщина 7, 9, 11, 13-17, 19, 20, 22-25, 27-30, 32, 33, 35-41, 43, 44, 47, 48, 50-56, 58-68, 71-74, 76-86, 94, 95, 102, 104, 114, 116, 117, 119-121, 123, 127-138, 140, 141, 143-147, 149, 150, 152, 153, 155, 158, 159, 166, 170, 174, 175, 178, 180, 181, 188-190, 198, 209-212, 214, 217, 223, 224, 227-231, 234-236, 238, 239, 247-251, 256, 259, 261-264, 271, 273, 275, 276, 278, 279, 285, 301, 303-314, 318-322, 325, 326, 328, 332, 333, 335-338, 346, 350, 356, 359, 362, 364, 375, 378-382, 384, 402-406, 412-414, 423, 425, 429, 430, 441, 444, 447-449, 451, 453-455, 463-465, 467-469, 472, 481-485, 487-490, 493-496
- Угрин С. 56
- Угринів Горішній, с. Станіславського р-ну Станіславської обл. *Див.* Угринів, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.
- Угринів, с. Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. 489
- Угринів, с. Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. 225, 256
- Угроруси (угроруський народ) 29, 32
- Угоча, комітат (Угорщина) 412
- «Ударники-2», сотня 297
- УДБ 56
- УДП 51, 54, 394, 441, 490, 494, 497
- Ужгород, м. Закарпатської обл. 13, 22, 28-37, 72, 73, 141, 270, 304, 308, 326, 424, 427, 429, 430, 438, 440, 447, 472
- Ужоцький, перевал 44, 214, 268, 273
- Узбеки 108, 410
- Узбекистан 405
- Уйварі, Дежу 130
- Уйсаси, Іштван 43, 59, 209, 211, 279
- Уїздці, с. Млинівського р-ну Рівненської обл. 163, 165
- УККА 377
- Уклин, с. Свалявського р-ну Закарпатської обл. 427
- Україна 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15-20, 23, 24, 33-38, 46-51, 53, 55-57, 60, 62, 64-77, 86, 108-114, 117-120, 122-124, 126, 128, 134, 137, 140, 141, 145, 148-151, 156, 159, 162, 164, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 175, 177, 178, 183-188, 211, 212, 216, 218-231, 233-235, 241, 247-250, 252, 263, 264, 266, 267, 299, 308, 312-314, 319, 320, 322, 325, 328, 329, 331-337, 347, 349, 350, 351, 358, 359, 364, 365, 380, 384, 386, 405, 406, 408, 421, 429, 433, 435, 439, 446, 447, 463-465, 467, 469, 473, 476, 483, 489, 497, 498
- Україна, Велика 261, 359, 371
- Україна, Західна 30, 71, 73, 85, 128, 148, 152, 153, 173, 174, 187, 188, 235, 239, 253, 312, 321, 352, 366, 406, 413, 428, 436, 440, 453, 491
- Україна, Північно-західна 126
- Україна, Правобережна 67, 69, 85, 126, 136, 159, 189

- Україна, Східна 265, 366
 Україна, Центральна 73
 Україна, Центрально-східна 71
 «Україна», Рейхскомісаріат 69
 Українська Держава. *Див.* УССД
 Українська допоміжна поліція 357, 436, 471
 Українська міліція 52, 56, 58, 97
 Українська нація (народ, населення). *Див.* Українці
 Українське підпілля. *Див.* ОУН
 «Український самостійник», часопис 441
 «Українські вісті», емігр. газета 469
 Українські землі (території). *Див.* Україна
 Українські партизани. *Див.* УПА
 Українці 10, 11, 20, 27, 32, 29, 33, 35, 37-39, 47, 48, 50, 51, 53, 55, 56, 63, 72, 73, 76, 77, 117, 120, 122-124, 141, 145-147, 150, 154, 159, 161, 163, 164, 168, 169, 178, 179, 182, 184, 186-190, 217, 219, 220, 222-227, 229, 232-234, 237, 238, 242-244, 250, 261, 265, 303, 304, 313, 321, 330-332, 334, 335, 337, 348-350, 352, 357, 360-364, 375, 378-382, 389, 393, 394, 396, 407, 413, 414, 417, 420, 431, 433, 435, 441, 445, 449-452, 463, 465, 466, 471
 Українці, західні 73
 Українці, карпатські 29, 30, 39, 72, 188, 272, 395-397
 Українці, східні 348
 УКУ 487
 «Улас», к-р підст. шк. *Див.* Волосовець Л.
 Уллейн Ревіцки А. 79, 80
 Унгвари (Унгвари), Крістіан (Ungváry Krisztián) 13, 22, 47, 49, 51, 62, 113, 131, 153, 182, 388
 УНДО 137, 138, 143, 166, 200, 249, 376-378, 381
 УНК 377
 УНР 145, 309, 469
 УНР, Армія 437, 459, 471
 УНР, Надзвичайна дипломатична місія 145
 УНРада 377, 469, 494
 УНС 139, 212, 255, 260, 297, 481, 483, 492, 496
 УОК 393, 394
 УПА 7-24, 48, 52, 105, 107-125, 128, 137, 140-142, 144-146, 148-150, 152, 154, 155, 157-159, 161-171, 173-179, 182, 184-191, 193, 195, 199, 201, 202, 204, 205, 209, 211, 212, 214, 216-221, 224, 226-228, 231, 232, 234, 236-239, 241, 242-244, 246-249, 251-253, 255-272, 274-277, 293, 297, 303, 304, 309, 311-314, 318-322, 325, 326, 329, 332-334, 339, 347, 351-358, 360, 362-364, 366, 371, 375, 376, 379-390, 394-397, 399, 400, 402, 412-419, 421, 423-428, 431-440, 443-447, 449-452, 454-456, 458, 460, 461, 463, 464, 467, 468, 471, 473, 474, 477-479, 481, 482, 487, 492-494, 498
 УПА, ВПЖ 166, 169

УПА, ГВШ 128, 139, 194, 199,
253, 266, 269, 274, 297, 394,
436, 438, 439, 441, 492
УПА, ГК 9, 18, 117, 120-123,
125-127, 150, 155, 156, 164,
194, 195, 212, 229, 230, 235,
237, 240, 304, 311, 319, 325,
359, 489, 496, 498
УПА, Місія 286, 301, 310-313,
439, 483, 494
УПА, ТВ-21 «Гуцульщина» 216,
241, 242, 244, 245, 293, 327,
436, 471, 473
УПА, ТВ-22 «Чорний Ліс» 219,
258, 259, 286, 470
УПА, ТВ-23 «Магура» 219
УПА, ТВ-26 «Лемко» 266, 275
УПА-Захід 9, 18, 207, 212, 216,
218, 221, 230, 235, 237, 238,
241, 265, 266, 269, 270, 272,
274, 276, 286, 292, 297, 326,
327, 436, 449, 451, 471, 473,
481-483, 492, 495, 496
УПА-Захід, ВО-2 «Буг» 235, 297
УПА-Захід, ВО-4 «Говерля» 9,
10, 18, 19, 217-220, 237, 238,
242, 244-247, 252, 253, 255,
258-260, 269, 272, 275, 286,
292, 293, 433, 434, 436, 470,
471, 483, 494, 495
УПА-Захід, ВО-5 «Маківка» 241,
481, 482
УПА-Захід-«Карпати» 265, 266,
297, 303, 326, 393, 394, 436,
440, 492
УПА-Південь 122, 176, 179, 186,
200, 309, 329, 441, 458, 459,
460, 489, 493
УПА-Південь, ЗГ «Холодний Яр»
179
УПА-Північ 117, 156-158, 172,
176, 179, 181-183, 191-195,
201, 236, 327, 441, 458, 460,
471, 488, 491, 493
УПА-Північ, ВО-1 «Заграва»
115, 120, 157, 160-163, 169,
172, 175, 177-179, 182, 195,
354, 357, 491
УПА-Північ, ВО-2 «Богун» 118-
120, 122, 124, 126, 155, 162,
165, 166, 169, 170, 187, 193,
194, 201, 236, 325, 327, 329,
357-459, 460, 487, 493
УПА-Північ, ВО-3 «Турів» 161,
162, 176, 183, 193
УПА-Північ, ВО-4 «Тютюнник»
(ЗГ-44) 111, 112, 156, 192,
200, 354, 357, 461
УПА-Північ, ЗГ «33» («Завихост») 354, 491
Упівці. Див. УПА
УПР 377
УРДП 469
УРРК 52
УРСР (УССР) 71, 175, 327, 365,
366, 382, 424, 442, 444, 448,
452, 453, 456, 458
УССД 10, 19, 32, 33, 38, 39,
45-48, 50-52, 54, 56, 58,
72-76, 107-109, 111, 144,
147, 148, 159, 175, 185, 189,
190, 218, 220, 229, 233, 234,
239, 249, 250, 256, 257, 264,
265, 271, 274, 320, 333, 350,
356, 365, 379, 381, 414, 489
Усташі 370
УЦК 378
УЧХ 155, 245

Ф

«Ф-24». *Див.* Мельник Ярослав
«Фама», рекл. агенція 497
Фараго, Габор 307, 315
Фаркаш де Кішбарнак, Ференц
(Farkas de Kisbarnak, Ferenc)
219, 221, 222, 244-248, 290,
313, 495
Фатовець, с. Коломийського р-ну
Івано-Франківської обл. 217
Федик Ярослав («Славко») 431,
432, 434, 435, 437, 438, 443,
448, 454
Фединець, Чілла (Fedines Csilla)
15, 24, 30
Фединич Микола 252, 434, 454
Федорівський С. 264
Федорівці, рад. партизани 113
Федоров О. 113
Федорчук А. («Беркут») 111
Федун Петро («Петро Полтава»)
433
Фенбі Дж. 128, 307
Феню Д. М. (Fenyó D. M.) 62,
78, 81, 83, 84, 125, 129, 136,
137, 160, 211, 305, 308
Фердинанд I, австр. імператор
404
Філадельфія (Філядельфія), м.
(США) 46, 256
Фіні 182
Фінляндія 250, 367, 368
Фітас Марія 430
Фогія, м. (Італія) 306
Фокшани, м. (Румунія) 368
Форкош, Дюла 188
Франк, Ганс 57, 63, 64
Франція 133, 248, 305, 359,
368, 370, 438, 487
Француз А. 46, 47, 57, 58
Фрасуляк Степан («Хмель») 52,
217

Фрей А. 80

Фрідріх Григорій («Невидимий»)
401

Фурманчик, пр. МДБ 458

Фюттерер, нім. віськ. аташе 43

Х

«Ханенко», підст. 257

Харкевич М. («Степан») 46

Харків, м. 27, 66, 469

Химинець Олекса («Благий») 256

Химинець Ю. 30

«Хитрий», політ. реф. 156

Хлібичин, с. Снятинського р-ну
Івано-Франківської обл. 217

Хлупляни, с. Овруцького р-ну
Житомирської обл. 70

«Хмара», чот., сот. *Див.* Білінчук
Дмитро

«Хмари», чота 217, 459

«Хмель», п/полк. УПА. *Див.*

Фрасуляк Степан

Хмельницька, обл. 110

Хмельницький, м. 253, 413, 418

«Хмельницький», ЗГ-33

УПА 156, 357, 461. *Див.*

також УПА-Північ, ЗГ «33»

(«Завихост»)

«Хмельницький», край 491

Хмельниччина 70, 186

«Хміль», реф. Юнацтва. *Див.*

Орос Михайло

Холм, м. (Польща) 453, 455, 487

Холмщина 162, 165, 377, 421,
441, 471, 497

Холодний Яр, урочище
(Черкащина) 441

«Холодний Яр», ЗГ УПА. *Див.*

УПА-Південь, ЗГ «Холодний
Яр»

«Хома», рай. госп. 351-355

Хорвати 180
Хорватія 370
Хорті, Міклош, угор. реґент.
Див. Горті (Horthy), Міклош,
угор. реґент
«Хортів», вд. 162
Хотимир, с. Тлумацького р-ну
Івано-Франківської обл. 215
Христинівка, зал. ст. 365
Хрущов Микита 175
Хрущова, ім., рад. диверс. загін
173, 338
Худанич В. 29-33, 35, 36, 73, 270
Хуст, м. Закарпатської обл. 9,
18, 27, 30, 32, 35, 37, 89, 141,
179, 253, 268, 269, 303, 304,
418, 427-430, 435, 437, 440,
443, 446, 454, 456, 457, 472
Хустщина 37

Ц

Царство Польське 404
«Центр», нім. група армій 414
Центральна Європа. Див.
Європа, Центральна
Центральна Україна. Див.
Україна, Центральна
Центрально-Східна Європа.
Див. Європа, Центрально-
Східна
Центрально-Східна Україна. Див.
Україна, Центрально-Східна
Цехановський, пполк. МГБ 458
«Циган», сот. Див. Цинко Павло
«Цигана», сотня 109
Цигани 478
Цинко Павло («Циган») 109
Ципленков А. 78
Цінева, с. Рожнятівського р-ну
Івано-Франківської обл. 257,
477

Цуга Андрій («Дуб», «Мур») 30, 90
Цумань, смт. Ківерцівського р-ну
Волинської обл. 116, 167
Цуцилів, с. Надвірнянського р-ну
Івано-Франківської обл. 363

Ч

ЧА 8, 12, 17, 21, 30, 34, 41, 42,
44-47, 51, 65, 66, 68, 78, 130,
133-135, 138, 140-142, 144,
147, 149, 153, 159, 173, 174,
176, 181, 213-216, 223, 228,
230, 231, 234, 238, 239, 244,
245, 251-257, 259, 263, 268,
269, 271, 273-275, 304-313,
317, 321, 322, 327, 352, 355,
363, 367, 368, 370, 372,
376, 378-380, 394, 399, 403,
407-410, 412, 413, 415-422,
426-430, 434, 435, 438,
443-446, 448, 454, 455, 460,
465, 466, 472, 481, 482, 484,
493, 495
Чаппел М. 65
Чарторийськ, м. Луцького пов.
Див. Старий Чарторийськ,
с. Маневецького р-ну
Волинської обл.
Чатаї, Лайош 134, 198, 209, 285
Чепіга Володимир 338
«Чепіга». Див. Волошин
Ростислав
Червона армія. Див. ЧА
Червоні (червоні партизани).
Див. Радянські партизани
Червоноармійці. Див. ЧА
Черемош, р. 474
«Черемшина», реф. СБ. Див.
Кричун Микола
«Чернець». Див. Шухевич Роман
«Черник», сот., ШВШ. Див.
Казван Дмитро

«Черника», вд. 110
Чернівці, м. 63
Чернігів, м. 113
Чернігівська, обл. 67
Чернігівщина 113
Черчилл, Винстон (Winston Churchill) 8, 17, 83, 104, 129, 133, 305, 306
Чеське Будейовіце, м. (Чехія) 482
Четники 8, 17, 154, 158, 322, 370, 371
Чехи 76, 155, 461
Чехословацька поліція 421
Чехословацькі війська 439
Чехословаччина (Чехо-Словаччина) 38, 54, 129, 250, 270, 308, 365, 370, 437, 482, 487, 496
Чижевський Василь Миколайович («Демид», «Артем», «Дячук») 144, 236-238, 241, 245, 251-253, 256, 262, 263, 265, 266, 270, 303, 304, 326, 427, 431, 438, 440, 442, 444, 445, 447-449, 470, 496
«Чин», підп. газета 33, 35, 36
Чинадієве, с. Мукачівського р-ну Закарпатської обл. 425, 430
Чікаґо, м. (США) 29, 30, 46
ЧК (ВЧК) 407
Чолій Т. 260
Чорний ліс 215, 258, 470, 477, 483
«Чорний Ліс», ТВ-22 УПА. *Див.* УПА, ТВ-22 «Чорний Ліс»
Чорні Ослави, с. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. 470
«Чорні чорти», курінь 481, 483
Чорногора, г. 214
«Чорногуз». *Див.* Беднарчик Ю.
«Чорноморець», сот. *Див.* Басюк Євген

«Чорноморця», вд., сотня 108, 109
«Чорнота», к-р 366
«Чорнота». *Див.* Гасин Олекса
«Чорт». *Див.* Лебедей Микола
Чуднівський, р-н Житомирської обл. 112
«Чупринка Тарас», ГК УПА. *Див.* Шухевич Роман

Ш

«Шаблюк». *Див.* Позичанюк Йосип
Шабо Л. (Szabó L.) 65
Шабо, Петер (Szabó, Péter) 44, 66, 189, 214, 220
Шабо, Янош (Szabó, János József) 214, 272
Шаї, Дежу (Saly D.) 143, 166
Шандор, угор. серж. 427
Шанковський Лев («Олег Мартович») 10, 19, 117, 220
«Шаркан». *Див.* Качан Остап
Шатров Віктор 15, 24
Швайцер, Андраш 15, 24
Швейцарія 79, 80, 131, 133, 429, 437, 486
Швеція 79, 80, 133, 372
«Шворний», окр. реф. СБ. *Див.* Середа Михайло
Шевченко Тарас Григорович 39
Шевчук В. 11, 20
Шевчук Йосип Сидорович 137, 155, 401, 402
«Шелест». *Див.* Сидор Василь
Шепетівка, м. Хмельницької обл. 70, 126, 165, 179
Шептицький Андрей, митр. 406
Шербур, м. (Франція) 369
Шешори, с. Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 435

Шипож, угор. прап. 366
Шій, Джолан (Szijj, Jolán) 47
Шінай М. (Zinaj M.) 136
Шкамбара Михайло («Скала») 235
Шнедська Буда, с. 110
Шпиколоси, с. Кременецького р-ну Тернопільської обл. 461
Шрекер Ч. 83
Штам Ю, угор. мол. л-т 154
Штендера Євген 216, 220, 243, 244, 250
Штеттін (Stettin), м. *Див.* Щецін, м. (Польща)
«Шугай», чот. 242
Шукаєв М. 257
Шум Олекса («Вовчак») 184
Шумбар, с. Шумського р-ну Тернопільської обл. 165
Шумськ, м. Тернопільської обл. 107, 164
Шумський, р-н Тернопільської обл. 165, 169
Шумщина 161, 165, 176
«Шух». *Див.* Шухевич Роман
Шухевич Роман («Білий», «Борис Щука», «Дзвін», «Роман Лозовський», «Степан», «Тарас Чупринка», «Тур», «Чернець», «Шух») 9, 20, 32, 139, 150, 194, 311, 313, 421, 422, 440, 441, 489, 496-498
Шуц Л. (Szücs L.) 136
Шуцманшафт (шуцмани) 111, 164 165

Щ

Щеглюк В. Р. 176
Щецін, м. (Польща) 490
«Щука Борис». *Див.* Шухевич Роман

Ю

Югославія 38, 128, 308, 322, 370, 371, 443, 455, 481, 484, 493, 494
Югославський рух опору 82
Югославські війська 154
Юнацтво ОУН. *Див.* ОУН, Юнацтво
«Юрка», курінь 155, 461
Юрківка, с. (тепер в скл. с. Рошнів Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) 361, 363
«Юрко» («Юрій»), повст. 257, 259, 477, 478, 479, 480
«Юрко». *Див.* Кук Василь
«Юрко». *Див.* Татура Євген
«Юрко». *Див.* Яковлів Яків

Я

Яблунецький перевал 44, 219, 222, 244-248, 254, 272, 291, 420, 495
Яблуниця (Яблониця), с. Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. 363
Яблуниця (Яблониця), смт. Яремчанської міськради Івано-Франківської обл. 63, 223, 362
Яблунівський, р-н Станіславської обл. (тепер в скл. Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) 271, 436
«Явора», сотня 481
Яворина, г. 214, 263, 493
Ягвіново, с. Кобринського р-ну Брестської обл. (Білорусь) 183
Ягов Д. 62
Якимчук І. («Сковорода») 218, 257, 258, 327, 477

- Якимчук Микола («Колтонюк», «Олег») 116, 193
 «Якір». *Див.* Мельник Ярослав
 Яковлів Яків («Квартиренко», «Юрко») 156, 461
 Ялинкувате, с. Сколівського р-ну Львівської обл. 265
 Ялта, м. (Крим) 305
 Ямна, с. (тепер у скл. м. Яремче) 223, 362
 Яні, Густав 66, 96, 101
 Янівка, с. Козинського р-ну. *Див.* Іванівка, с. Радивилівського р-ну Рівненської обл.
 Янкевичі, с. *Див.* Іваничі, с. Костопільського р-ну Рівненської обл.
 Янушів, с. *Див.* Іванівка, с. Житомирського р-ну Житомирської обл.
 Янушполь, с. *Див.* Іванопіль, с. Чуднівського р-ну Житомирської обл.
- Янчин, с. *Див.* Іванівка, с. Перемишлянського р-ну Львівської обл.
 Японія 305
 «Ярема», к-р заг. *Див.* Семенюк Н. «Ярема», старш. 262
 Яремче, м. Івано-Франківської обл. 214
 «Ярка», курінь 163
 «Ярко», кур. *Див.* Каленюк Д. «Ярманчук» 74
 «Ярополк». *Див.* Лебедь Микола
 Ясень, с. Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. 255
 «Ясеня», курінь 357
 Ясіня, смт. Рахівського р-ну Закарпатської обл. 33, 272, 284, 430
 «Яспар». *Див.* Струтинський Ярослав
 Ясси, м. (Румунія) 368
 «Яструба», вд. 271
 «Ясьміна», чота 256
 Яшан В. 50-53, 63, 64

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І АБРЕВІАТУР

- ВО** – Воєнна округа
ВШ – Військовий штаб
ГВШ – Головний військовий штаб
ГДА – Галузевий державний архів
ГК – Головна Команда
ДАЗО – Державний архів
Закарпатської області
ДАРО – Державний архів
Рівненської області
ЗУЗ – Західноукраїнські землі
ЗП УГВР – Закордонне
представництво Української
Головної Визвольної Ради
ЗЧ ОУН – Закордонні Частини
Організації Українських
Націоналістів
КВШ – Краєвий військовий штаб
КДБ – Комітет державної
безпеки
КНУ – Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка
МВС – Міністерство внутрішніх
справ
МДБ – Міністерство державної
безпеки
МЗС – Міністерство
закордонних справ
НАН – Національна академія
наук
НКВС – Наркомат внутрішніх
справ
ОУН – Організація Українських
Націоналістів
ОУН(б) – Організація
Українських Націоналістів
(бандерівців)
ОУН(м) – Організація
Українських Націоналістів
(мельниківців)
ОУН (СД) – Організація
Українських Націоналістів
(самостійників-державників)
ПЗУЗ – Північно-західні
українські землі
РСЧА – Робітничо-селянська
Червона армія
СБ – Служба Безпеки
СБУ – Служба Безпеки України
СКВ – Самооборонний
кущовий відділ
СМЕРШ – «Смерть шпигунам»
СРСР – Союз Радянських
Соціалістичних Республік
США – Сполучені Штати
Америци
ТВ – Тактичний відтинок
УГВР – Українська Головна
Визвольна Рада
УНДО – Українське
Національно-Демократичне
Об'єднання
УНС – Українська Народна
Самооборона
УПА – Українська Повстанська
Армія
УСБУ – Управління Служби
Безпеки України
УРСР – Українська Радянська
Соціалістична Республіка
ШВО – штаб Воєнної округи
ЦДАВО – Центральний
державний архів вищих
органів влади і управління
ЦДАГО – Центральний
державний архів
громадянських об'єднань
ЦДВР – Центр досліджень
визвольного руху
ЧА – Червона армія
HL – Hadtörténelmi Levéltár

СПИСОК ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ

1. Угорський плакат, випущений з нагоди вступу гонведських військ у Карпатську Україну в березні 1939 р. 86
2. Угорська армія під час окупації Карпатської України. Друга половина березня 1939 р. 86
3. Розстріл гонведами полоненого січовика, прив'язаного в лісі до дерева. Друга половина березня 1939 р. 87
4. Угорський концтабір Вор'юлопош поблизу Ніредьгази, де упродовж квітня – липня 1939 р. утримувалися полонені січовики. 87
5. Угорські кінні жандарми 88
6. Угорські жандарми на Закарпатті. 1940 р. 88
7. Угорське військо на вулицях окупованого Хуста. Друга половина березня 1939 р. 89
8. Учні Хустської гімназії (1940–1941). В першому ряді у центрі – Василь Маркусь 89
9. Андрій Цуга («Мур») (1914–1945) – керівник закарпатського крайового проводу ОУН(б) у 1940–1942 рр. 90
10. Дмитро Бандусяк («Лопата»)(1919–1946) – заступник провідника та організаційний референт у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1940–1942 рр. 90
11. Михайло Габовда («Лозинський») (1919–1945) – референт зв'язку у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1941–1942 рр. 90
12. Михайло Орос («Данило») (1920–1994) – референт юнацтва у крайовому проводі ОУН(б) на Закарпатті у 1940–1942 рр. 90
13. Міклош Козьма виступає по радіо. 1941 р. 91
14. Каштель Ковнер поблизу Мукачева, де у 1942 р. проходило слідство угорської контррозвідки над заарештованими членами підпільної мережі ОУН на Закарпатті. 91
15. Група ковнерівців на перевихованні в угорському місті Сентендре. Червень–липень 1943 р. 92
16. Кінний підрозділ угорської Карпатської групи. Літо 1941 р. 93
17. Переправа угорського війська через Дністер. Перша половина липня 1941 р. 93
18. Угорські гужові артилеристи в Карпатах. Літо 1941 р. 94

19. Будівля пошти у Кошице після «радянського бомбардування» 26 червня 1941 р., що стало формальним приводом для вступу Угорщини у війну проти СРСР	94
20. Угорська артилерійська вогнева позиція під час боїв на Східному фронті. Літо 1941 р.	94
21. Бейла Міклош-Дальнокі (1890–1948) – угорський генерал, командир 2-ї механізованої бригади, а згодом Мобільного корпусу в 1941 р., прем'єр-міністр Угорщини у 1944–1945 рр.	95
22. Генрік Верт (1881–1952) – начальник угорського генштабу (1938–1941).	95
23. Курт фон Брізен (1886–1941) – німецький генерал піхоти, командир LII армійського корпусу.	95
24. Генерал Ено Майор, командир 1-ї угорської механізованої бригади	96
25. Генерал-полковник Ференц Сомбатгеї (1887–1946) – командир Карпатської групи влітку 1941 р., начальник угорського генштабу у 1941–1944 рр.	96
26. Угорський прем'єр та міністр закордонних справ Ласло Бардоші (04. 1941 – 03. 1942)	96
27. Густав Яні (1883–1947) – угорський генерал-полковник, командир 2-ї угорської армії, що зазнала поразки на Східному фронті під Воронежем в січні – лютому 1943 р.	96
28. Угорські кулеметні позиції на правому березі Південного Бугу. Липень 1941 р.	97
29. Висадка 6-го механізованого угорського батальйону в Коломиї. 16.00 год. 3 липня 1941 р. Зібрання населення охороняє українська міліція	97
30. Міклош Горті та Адольф Гітлер під час зустрічі 7–8 вересня 1941 р.	98
31. Угорський регент після зустрічі з фюрером 7–8 вересня 1941 р. у Клейсгаймі (Австрія)	98
32. Угорські та німецькі офіцери обговорюють стратегію битви за Київ. Вересень 1941 р.	99
33. Угорська кавалерія вступає у радянське місто. Липень 1942 р.	99
34. Угорська армія на Східному фронті в Росії. 1942 р.	100
35. Гонведське військо в Росії. 1942 р.	100
36. Командувач 2-ю угорською армією генерал Густав Яніна будапештському вокзалі. 15 травня 1943 р.	101
37. Угорська армія на Верхньому Доні. Початок 1943 р.	101

38. Захоплена гонведами радянська підпільниця. 1942 р. 102
39. Граф Іштван Бетлен (1874–1946) – прем'єр-міністр Угорщини у 1921–1931 рр., таємний регентський радник з 1936 р. 102
40. Гейза Лакатош (1890–1967) – угорський генерал-полковник, командувач Угорської окупаційної армії (1943–1944) 102
41. Міклош Козьма – регентський комісар Закарпаття у 1940–1941 рр. 102
42. Угорський уряд М. Каллаї. 10 березня 1942 р. 103
43. Конференція західних союзників у Касабланці (14–24 січня 1943 р.) 103
44. Ференц Керестеш-Фішер – міністр внутрішніх справ Угорщини у 1931–1935 та 1938–1944 рр. 104
45. Міклош Горті (1868–1957) – регент Угорщини у 1920–1944 рр. 104
46. Альберт Сент-Дьорді (1893–1986) – емісар угорського уряду на переговорах з британцями у Стамбулі; лауреат Нобелівської премії у галузі медицини, першовідкривач вітаміну С 104
47. Вінстон Черчилль (1874–1965) – прем'єр-міністр Великої Британії у 1940–1945 рр. 104
48. Євген Басюк («Чорноморець», «Компанієць») (1922–2005) – командир сотні та куреня в УПА-«Північ» у 1943–1944 рр. Фото з кримінальної справи 191
49. Кіннота УПА на Волині. 1943 р. 191
50. Федір Воробець («Верещака») (1922–1959) – командир ВО «Тютюнник» та з'єднання груп «44» групи УПА-«Північ» у 1943–1945 рр. 192
51. Роман Петренко («Омелько») – інтендант КВШ УПА-«Північ», керівник відділу зовнішніх зв'язків при штабі групи. 1943 р. 192
52. Звернення ОУН до угорського війська. Серпень 1943 р. . . 192
53. Микола Якимчук («Колтонюк», «Олег») (1914–1947) – командир ВО «Турів» групи УПА-«Північ» (1943–1944) 193
54. Іван Климишин (1918–1944) – організатор перших збройних відділів УПА, командир Кременецького куреня (1943–1944) 193
55. Андрій Дольницький («Немо», «Андрій Кисіль», «Голубенко») (1912–1982) – начальник розвідки ШВО «Богун» групи УПА-«Північ» (1943), зв'язковий старшина УПА при угорській армії (1944–1945) 193

56. Василь Коренюк («Палій») (1919–1945) – заступник керівника розвідувального відділу ВО «Богун» (1943) 193
57. Роман Шухевич («Тарас Чупринка») (1907–1950) – головний командир УПА (1943–1950), голова Бюро Проводу ОУН та Генерального секретаріату УГВР. 194
58. Петро Олійник («Еней»)(1909–1946) – організатор відділів УПА на південній Рівненщині та Кременеччині, командир ВО «Богун» (1943–1944) 194
59. Яків Бусел («Галина») (1912–1945) – член Проводу ОУН, заступник командира УПА-«Північ» (1944), начальник політвідділу ГВШ УПА (1944–1945) 194
60. Ростислав Волошин («Горбенко») (1911–1944) – співорганізатор та комендант запілля УПА на ПЗУЗ (1943–1945), генеральний секретар внутрішніх справ УГВР. 194
61. Йосип Позичанюк («Шаблюк») (1913–1944) – член Проводу ОУН та ГК УПА, керівник Бюро інформації Генерального секретаріату УГВР 195
62. Микола Леbedь («Максим Рубан») (1909–1998) – урядуючий провідник ОУН (1941–1943), організатор та керівник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (Р-33). 195
63. Дмитро Клячківський («Клим Савур») (1911–1945) – організатор УПА на Волині, командир УПА-«Північ» (1943–1945) 195
64. Леонід Ступницький (1891–1944) – шеф штабу ВО «Заграва» (1943), начальник КВШ УПА-«Північ» (1943–1944), генерал-хорунжий УПА. 195
65. Начальник угорського генштабу генерал Ференц Сомбатгеї в Будапешті. Середина травня 1942 р. 196
66. Висадка англо-американських військ в Салерно, на півдні Італії. Вересень 1943 р. 196
67. Велика Трійка на Тегеранській конференції (28 листопада – 1 грудня 1943) 197
68. Вище угорське командування на чолі з генералом Ференцем Сомбатгеї. Початок квітня 1942 р. 197
69. Лайош Чатаї (1886–1944) – міністр оборони Угорщини у 1943–1944 рр. 198
70. Міклош Каллаї (1887–1967) – прем'єр-міністр Угорщини у 1942–1944 рр. 198
71. Іван Гриньоx («Герасимовський», «Орлів») (1907–1994) – співробітник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН

- (1943–1944), віце-президент УГВР, учасник переговорів з польським підпіллям, угорськими і румунськими колами, німецькою владою 198
72. Євген Врецьона («Осип Волянський») (1905–1975) – політв'язень угорського концтабору Вор'юлопош (1939), член референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН та Генерального секретаріату закордонних справ УГВР (1943–1944) 199
73. Михайло Степаняк («Сергій») (1905–1967) – співробітник референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН (1943). 199
74. Мирослав Прокоп («Володимир») (1913–2003) – референт пропаганди Проводу ОУН(1943–1944) 199
75. Дмитро Грицай («Перебийніс») (1907–1945) – шеф Головного військового штабу УПА (1944–1945), майор УПА, член УГВР. 199
76. Василь Мудрий (1893–1966) – лідер УНДО, віце-маршал польського Сейму, перший віце-президент УГВР. 200
77. Член Проводу ОУН Ростислав Волошин разом з шефом СБ ОУН Михайлом Арсеничем на конференції поневолених народів. с. Будараж, Рівненщина. Листопад 1943 р. 200
78. Петро Гудзоватий («Очеретенко») (1912–1946) – шеф штабу ВО «Тютюнник» та з'єднання груп «44» 200
79. Василь Кук («Леміш», «Коваль») (1913–2007) – член Проводу ОУН, командир УПА-«Південь» у першій половині 1944 р. 200
80. Угорська військова делегація на чолі з Ференцем Сомбатгеї під час відвідин воєнного меморіалу в Римі. Початок квітня 1942 р. 201
81. Угорська військова місія на Волині з командуванням групи УПА «Богун». Січень 1944 р. Нижній ряд (зліва направо): шеф розвідувального відділу групи Андрій Дольницький («Немо»), член Проводу ОУН Омелян Логуш («Іванів»), керівник угорської військової місії до УПА полковник Ференц Мартон, комендант запілля УПА-«Північ» Ростислав Волошин («Горбенко»), командир групи Петро Олійник («Еней»), керівник охорони делегації Василь Процюк («Кропива»). Верхній ряд: заступник керівника розвідувального відділу групи Василь Коренюк («Палій»), господарський референт УПА-«Північ» Антін Мороз («Зубатий»), шеф штабу групи Дмитро Казван («Черник») 201
82. Артилерійський відділ УПА «Берези». 1943 р. 202

83.	Звернення ОУН до угорського війська. Початок 1944 р. . .	203
84.	Звернення УПА до гонведів російською мовою. Початок 1944 р.	204
85.	Листівка УПА «Мадяри!». Січень 1944 р.	205
86.	Дислокація угорських окупаційних військ в тилу Східного фронту (літо 1943 р.)	206
87.	Окупація вермахтом столиці Угорщини. 19 березня 1944 р.	278
88.	Німецькі окупаційні війська на вулицях Будапешта 19 березня 1944 р.	278
89.	Генерал-майор Іштван Уйсаси – керівник угорських органів держбезпеки (АВК) у 1942–1944 рр.	279
90.	Деме Стояї (1883–1946) – угорський посол в Берліні (1935–03.1944), після подій 19 березня 1944 р. в Угорщині очолив германофільський кабінет	279
91.	Едмунд Веезенмаєр (1904–1977) – бригаденфюрер СС, надзвичайний і повноважний посланець Третього Рейху в Угорщині з необмеженими повноваженнями у 1944 р. . . .	279
92.	Генерал-полковник Янош Вереш (1891–1968) – начальник угорського генштабу (19.04 – 10.1944)	279
93.	Генерал-полковник Гейза Лакатош – командувач 1-ю угорською армією у квітні–травні 1944 р.	280
94.	Генерал-лейтенант Кароль Берегфі (1888–1946) – командувач 1-ю угорською армією (15.05 – 1.08.1944) . . .	280
95.	Палац Клейсгайм (Зальцбург, Австрія), де 18-19 березня 1944 р. відбулася зустріч А. Гітлера та М. Горті. Сучасне фото	280
96.	На передньому плані: командувач 1-ю угорською армією Г. Лакатош та командир групи армій «Північна Україна» В. Модель на місці дислокації 2-ї танкової дивізії. Надвірна, травень 1944 р.	281
97.	Переправа 12-го батальйону 24-ї угорської піхотної дивізії через річку в південній Галичині. Весна 1944 р. . . .	281
98.	Переправа угорського танку «Туран» через річку в р-ні Надвірної. 18 квітня 1944 р.	282
99.	Протитанкові загородження на лінії «Гуняді» в Північно-Східних Карпатах. Весна 1944 р.	282
100.	Рештки оборонних рубежів угорської лінії «Гуняді» на Івано-Франківщині. Сучасне фото	283

101. Залишки оборонної споруди на лінії «Св. Ласло», що проходила по угорському «тисячолітньому» кордону. Сучасне фото 283
102. Залишки бункера на лінії «Арпада» поблизу Верхньої Грабівниці, Воловецький р-н, Закарпаття. Сучасне фото 284
103. Рештки лінії «Арпада» поблизу Ясіня, Рахівський р-н, Закарпаття. Сучасне фото 284
104. Угорські інженери витягують гармату з річки, р-н Надвірної. 18 квітня 1944 р. 285
105. В.о. головнокомандувача збройних сил Угорщини генерал Л. Чатаї під час інспектування військ в околиці Жаб'є (Верховина). Поруч з ним командир 27-ї дивізії генерал Андраш Зако 285
106. Василь Андрусак («Різун»)(1915–1946) – командир куреня «Скажені», а відтак командир ТВ «Чорний ліс» (1944–1946), полковник УПА 286
107. Іван Бутковський («Гуцул») (1910–1967) – командир ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у першій половині 1944 р., керівник місії УПА закордоном 286
108. Кость Петерс («Сокіл») – сотенний УПА, член ВО «Говерля», майор 286
109. Юліан Матвіїв («Недобитий») (1919–1953) – командир сотні ім. Богуна на Косівщині, а згодом куреня «Перемоги» ВО «Говерля» УПА-«Захід» 286
110. Інструкція ОУН для ведення переговорів з угорськими військами. Весна 1944 р. (лице документа) 287
111. Інструкція ОУН для ведення переговорів з угорськими військами. Весна 1944 р. (зворот документа) 288
112. Звіт ОУН про акцію угорських військ у с. Мізунь на Долинщині 6 квітня 1944 р. 289
113. Угорські війська в Долині. Літо 1944 р. 289
114. Командир 24-ї угорської піхотної дивізії (1.06 – 27.09.1944), генерал-майор Янош Маркочі 290
115. Ференц Фаркаш (1892–1980) – угорський генерал-полковник, командир 6-го армійського корпусу(1943–1944), що у складі 1-ї армії воював на Східному фронті 290
116. Угорські офіцери у північно-східних Карпатах. Літо 1944 р. 290
117. Командир 12.II батальйону 24-ї угорської піхотної дивізії підполковник Ласло Верешварі в Карпатах 291

118. Татарський перевал в Карпатах. Літо 1944 р. 291
119. Протитанкові загородження у долині між горами на лінії «Арпада». 1944 р. 291
120. Микола Твердохліб («Грім») (1911–1954) – командир ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у 1944–1954 рр. 292
121. Микола Твердохліб («Грім») (зліва) 292
122. Микола Твердохліб («Грім») (справа) 292
123. Лука Гринішак («Довбуш») (1918–1956) – командир куреня «Бескид» ВО «Говерля», сотник УПА. 293
124. Дмитро Білінчук («Хмара») (1919–1953) – сотенний УПА ТВ 21 «Гуцульщина». 293
125. Ярослав Мельник («Роберт») (1919–1946) – провідник Станіславівського обласного проводу ОУН (1942–1945) . . . 293
126. Ярослав Струтинський («Яспар») (1922 р.н.) – ад'ютант командира ВО «Говерля» І. Бутковського, заступник головного зв'язкового старшини УПА при угорській армії А. Дольницького 293
127. Присяга курсантського складу старшинської школи УПА «Олені» в Карпатах. Липень 1944 р. 294
128. Рафайлів (Бистриця) – штаб-квартира командування 24-ї угорської піхотної дивізії. Літо 1944 р. 294
129. Командир 24-ї угорської піхотної дивізії (03 – 1.06.1944) генерал-майор Пінтер Олодар з офіцерами поблизу Тлумача (Товмача). Весна 1944 р. 295
130. Нагороджені за бойові заслуги військовослужбовці 12-го угорського піхотного полку. У центрі старший лейтенант Лайош Гідвейгі 295
131. Генерал-майор П. Олодар нагороджує військовослужбовців 12-го піхотного полку 296
132. Генерал-майор Янош Маркочі разом з начальником штабу 24-ї піхотної дивізії майором Арпадом Лайтошем в Карпатах. Літо 1944 р. 296
133. Генерал Янош Маркочі поблизу Рафайлова (Бистриці) . . . 296
134. Василь Левкович («Вороний») (1920–2012) – командир ВО «Буг» (1944–1946), полковник УПА. 297
135. Михайло Дуда («Громенко») (1921–1950) – командир сотні «Ударники-2», що входила до складу Перемиського куреня на Закерзонні 297
136. Олександр Луцький («Богун», «Андрієнко») (1913–1946) – командир УНС в Галичині (1943), командир групи УПА-«Захід» та УПА-«Захід-Карпати» (1944), член ГВШ. В'язничне фото 297

137. Посвідчення, видане 4 вересня 1944 р. відділом 1-Б штабу 27-ї трансільванської дивізії у м. Жаб'є на ім'я підпільника І. Кравця (Павло Бойко) 298
138. Угорські війська в Карпатах поблизу с. Волосянка на Сколівщині. 9 вересня 1944 р. 298
139. Передислокація угорських окупаційних військ на території України та Білорусії (серпень 1943 – 10 березня 1944 рр.) 299
140. Дислокація з'єднань і частин 1-ої угорської армії на території Галичини (липень–серпень 1944 р.) 300
141. Генрі Мейтленд Вілсон (1881–1964) – британський фельдмаршал, верховний головнокомандувач союзними військами на Середземному морі 315
142. Габор Фараго – генерал-полковник, член мирної угорської делегації в Москву у вересні–жовтні 1944 р., військовий аташе в СРСР у 1940–1941 рр. 315
143. Адраш Зако – начальник 2-го відділу угорського генштабу у 1944–1945 рр. 315
144. Іван Багряний (1907–1963) – український письменник, член ЗП УГВР 315
145. Угорські урядові війська Ф. Салаші в Будапешті. Жовтень 1944 р. 316
146. Вид з гори Геллерта на зруйнований міст Сейчені, що з'єднує Пешт з Будою. Грудень 1944 р. 316
147. Радянські війська на вулицях Пешта. Лютий 1945 р. 317
148. Червоноармійці в Будапешті. Лютий 1945 р. 317

ЗМІСТ

Вступ	7
Introduction	16
Розділ I. Від ворожнечі до невизначеності. Український самостійницький рух та Угорщина у 1939–1942 рр.	25
Під знаком спадщини Карпатської України	27
«Українське питання» з угорської перспективи	37
Фатальне рішення. Вступ Угорщини у війну на Східному фронті	40
Примарне союзництво. Український націоналістичний рух та угорські королівські війська на Прикарпатті влітку 1941 р.	45
У пошуках спадщини Арпадів-Анжу. Претензії Будапешта на південну Галичину (1941–1942 рр.)	58
Виправа на схід. Угорські окупаційні війська на території України (1941–1943 рр.)	65
Позиції сторін напередодні зіткнення	72
«За спиною війни». Спроби Угорщини встановити таємні контакти із західними союзниками	77
Розділ II. Від протистояння до переговорів: УПА та угорські окупаційні війська на Волині та південному Поліссі (березень 1943 – березень 1944 рр.)	105
Фаза перша: конфронтаційна	107
Фаза друга: у пошуках <i>Modus vivendi</i>	113
Волинський договір про ненапад	118
Ненадійний союзник Німеччини	128
Будапештська місія ОУН(б) та УНДО	137
Угорська військова місія на Волинь	154
Відносини кризь локальну призму	158
Повстансько-гонведське замирення	166
Барометр відносин	182

Розділ III.	Різкий поворот назад: УПА-«Захід» та 1-а угорська армія в Галичині (березень – жовтень 1944 р.)	207
	Під німецьким чоботом	209
	На новому фронті протистояння	211
	Третій зайвий: польський фактор у відносинах між УПА та угорською армією в Галичині	223
	Примирення перед обличчям спільного ворога	227
	Реанімуючи перемир'я	236
	Військово-розвідувальна співпраця	251
	Труднощі нормалізації відносин	254
Розділ IV.	Діяльність зв'язкової місії УПА в Угорщині (вересень 1944 – березень 1945 рр.)	301
	Повалення гортистського режиму	304
	Обмін партизанським досвідом	309
Висновки		318
Додатки		
	Документи і матеріали	325
	Біографічний додаток	481
Показчик		499
Список скорочень і аббревіатур		552
Список фотоілюстрацій		553

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць
до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 1: Початки УПА; документи і матеріяли. Містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Торонто, Трете, виправлене вид., 1989 р., 256 с.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 2. Містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Торонто, Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 с.

Том 3–4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки. Книга 1 і 2. Містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА, оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга 1: 1947–1948. Торонто, Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 с.

Том 4. Книга 2: 1948–1950 (продовження). Торонто, Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 с.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 3: спомини учасників. Містить спогади, рецензії та підпільні матеріяли про дії УПА, повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. Торонто, 1983 р., 312 с.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942–1945; книга 1: 1942 – липень 1944. Містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. Торонто, 1983 р., 256 с.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942–1945; книга 2: серпень 1944–1945. Торонто, 1983 р., 272 с.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга 1: 1944–1945. Містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріяли з 1944–45 рр., які стосуються цілоти визвольного руху. Торонто, 1980 р., 320 с.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга 2: 1946–1948. Містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. Торонто, 1982 р., 520 с.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга 3: 1949–1952. Містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4, 6 і 9. Торонто, 1984 р., 424 с.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи та подає нові дані про смерть 100 невідомих повстанців. Торонто, 1985 р., 248 с.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Містить видані командою ВО описи боїв відділів від 11.1943 до 08.1945 р., збірник підпільних пісень *«Повстанський стяг»* виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 р. Торонто, 1989 р., 352 с.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга 1: Денник відділу «Бурлаки» (В. Щигельського). Містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) від 10.1946 р. До 24.10.1947 р., ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Б. Гука («Скали»), списки вояків, господарські документи. Торонто, 1986 р., 370 с.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга 2: Денники й документи. Містить денники сотенного «Крилача» (Я. Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжив сот. «Бурлака» (В. Щигельський), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. Торонто, 1987 р., 262 с.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід». Автор- киянин – оповідає про свої переживання від 1941 р. до рейду на Захід в 1945 р. (мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, старшинська школа, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення УПА-Схід). Торонто, 1987 р., 266 с.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945–1947. Містить передруки підпільних журналів: *«Тижневі вісті»*, *«Лісовик»*, *«Інформативні вісті»*, *«Інформатор»* і *«Перемога»*. Всі числа жур-

налів супроводяться англомовним резюме. Має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарпатті. 1987 р., 608 с.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946–1947. Містить передруки підпільних видань: «*Нові Лідіце*», «*Виселення єпископа Коциловського*», «*Вибори в СРСР*», «*Нова голодова катастрофа в Україні*», «*Фашистське страшило*», «*До братніх чеського і словацького народів*». Торонто, 1988 р., 192 с.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга 1: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи Шлях перемоги, звіти команд ТВ УПА й звіти к-рів відділів та підвідділів 24 ТВ УПА «Маківка». Торонто, 1990 р., 328 с.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює нариси і спомини друковані у підпіллі та написані старшинами і вояками УПА після переходу на еміграцію. Торонто – Львів, 1992 р., 357 с.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга 1: 1–19 томи. Містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». Торонто – Львів, 1994 р., 528 с.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941–1943; Книга 3: червень 1941 – травень 1943. Містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейних установ. Торонто, 1991 р., 271 с.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга 1: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період 06–09.1947 р. Торонто–Львів, 1992 р., 627 с.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Поміщено спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й підпільні документи й біографії працівників УЧХ. Торонто–Львів, 1992 р., 480 с.

Том 24. Ідея і Чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. Політично-інформативний журнал Проводу ОУН містить інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток політичної думки. Торонто – Львів, 1995 р., 592 с.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Містить тексти пісень, їх мелодію і варіанти (понад 600), а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах чи уложені народом. Торонто–Львів, 1997 р., 556 с.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга 4: Документи і спогади. Містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі, листування президента УГВР К. Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу М. і П. Дужих, спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР. Торонто – Львів, 2001 р., 658 с.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор-волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на захід у 1945 р. Спочатку був членом ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебедя. Торонто – Львів, 1997 р., 279 с.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Авторка розповідає про свої юначі роки до приходу на еміграцію у 1954 р. З 1945 р. була дружиною В. Галаси (заст. пров. ОУН Закерзонського краю і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ) та перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КГБ у Києві. Торонто – Львів, 1995 р., 600 с.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»). З юнацьких мрій – у ряди УПА. Спогади дають картину зі щоденного життя повстанців та їхніх к-рів та про становище населення на цих теренах. Автор розповідає свій бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 р. в Карпатах (підстаршинську школу) та на Лемківщині (ройовий в сотні У-І (94). Торонто–Львів, 1999 р., 336 с.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Кризь сміх за ліза; спогади. Книга містить спогади С. Стебельського – «Хріна» та О. Конопадського – «Острове́рха» – «Спомини чотого УПА Острове́рха» про їх діяльність в УПА від 1944–1949 рр. на Лемківщині та Дрогобиччині. Торонто–Львів, 2000 р., 552 с.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943–1947. Містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля», оперативні звіти к-ра «Бриля» та «Гамалії» («Переяслави I» та «Переяслави II»). Торонто – Львів, 2000 р., 324 с.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Книга 2. Частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й УЧХ. Торонто – Львів, 2001 р., 581 с.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріяли). Містить дані, що стосуються історії відділів в 1944–1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи підстаршинської школи ім. полк. «Коника». Торонто – Львів, 2001 р., 900 с.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944–1947 рр. Торонто – Львів, 2001 р., 974 с.

Том 35. Показчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21–34, томи та 1–3 Нової Серії та томи 1–3 серії «Бібліотека». Містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, позбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи «Літопису УПА», книги «Повстанські могили». Торонто – Львів, 2002 р., 870 с.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. Торонто – Львів, 2002 р., 1058 с.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945–1955. Спогади І. Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та М. Терепенка («Медведя») – «На грані двох світів» розповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та у польських тюрмах. Торонто – Львів, 2002 р., 644 с.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. Містить схеми та описи різних криївок УПА й запілля та перелік з'єднань ЧА та ВВ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві ВВ Українського Округу за 1944–1954 рр. Торонто–Львів, 2002 р., 430 с.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить звіти Холмського ТВ, хроніки сотень, звіти зі зустрічей з представниками польського ВІН, звіт із зустрічі з англійським кореспондентом у 1945–1948 рр. Торонто – Львів, 2003 р., 1058 с.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить звіти команди ТВ, хроніки відділів куреня “Месники”, звіти й огляди керівництва ІІ Округу ОУН “Батурин”, господарські звіти у 1945–1948 рр. Торонто–Львів, 2004 р., 600 с.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Містить документи та матеріяли про К. Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. Торонто–Львів, 2004 р., 880 с.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріяли. Містить дані про діяльності видавництва “Літопис УПА” за 30-й період, біографії членів видавничого комітету й адміністрації, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. Торонто–Львів, 2005 р., 658 с.

Томи 43–44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Містять протоколи переслухань працівниками СБ ОУН Тернопільської обл. осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР.

Том 43. Книга 1: поміщено 85 протоколів допитів, що охоплюють 13 р-нів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський р-ни. Торонто – Львів, 2006 р., 1332 с.

Том 44. Книга 2: містить 108 протоколів переслухань СБ ОУН з районів: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Прो-біжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теребовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський та з Рогатинського р-ну Станіславської області. Поміщено Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, список функціонерів МВС і МДБ та список слідчих СБ. Торонто – Львів, 2006 р., 1288 с.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Містить спогади про ген. Р. Шухевича, його життя, підпільну діяльність і смерть. Торонто – Львів, 2006 р., 572 с.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Книга 3. Продовження тт. 43–44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з 5 р-нів Тернопільської обл.: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. Торонто – Львів, 2007 р., 896 с.

Том 47. Підпільна Пошта України. Містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с. п. Степана Голяша з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію її діяльності. Торонто – Львів, 2009 р., 336 с.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948); книга 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). Містить дані про пропагандивні рейди УПА Північно-Східною Словаччиною та заходи чехословацької армії і органів безпеки, чехословацько-радянську-польську співпрацю проти УПА, становище українського населення на Закерзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства щодо УПА. Торонто – Львів, 2010 р., 864 с.

Том 49. Тернопільщина: “Вісті з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950; книга 1 (1943–1947). Подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській обл. і суміжних районах. Торонто – Львів, 2010 р., 832 с.

Том 50. Тернопільщина: “Вістки з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950; книга 2 (1948–1950). Містить подальші документи підпілля ОУН за 1948–1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. Торонто – Львів, 2010 р., 1240 с.

Готуються до друку:

– УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948); книга 2 (1947–1948).

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Містить такі видання: «До зброї», № 16, 1943, «Повстанець», № 1–6, 1944–1945, «Український перець», № 1–3, 1943–1945 та «Бойовий правильник піхоти». Київ – Торонто, 1995 р., 482 с.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. Містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи ВО «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ–Торонто. 1999, 724 с.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Містить документи ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, довідками, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ–Торонто. 2001, 652 с.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 1: (1943–1945). Містить радянські документи за 1943–1945 рр. Київ – Торонто. 2002, 597 с.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 2: 1946–1947. Містить радянські документи за 1946–1947 рр. Київ–Торонто. 2002, 574 с.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 3: 1948. Містить радянські документи за 1948 р. Київ–Торонто, 2003, 523 с.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. Містить радянські документи за 1949–1959 рр. Київ–Торонто, 2003, 716 с.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріяли. Містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, КП ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ – Торонто, 2006, 1448 с.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Містить протоколи допитів радянськими спецслужбами: М. Степаняка, Є. Басюка, М. Гайдука, Я. Білинського, А. Галицької, О. Луцького, Ю. Стельмашука, П. і М. Дужих, В. Павлика, О. Польового, Ф. Воробця, Д. Вітовського, В. Левковича. Київ – Торонто, 2007, 912 с.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріяли. Зібрані джерела, які характеризують основні віхи життя і діяльності ген. Романа Шухевича. Київ – Торонто, 2007, 832 с.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Містить 353 документи ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі, які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) (08.1942–09.1943), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА (09–12.1943). Київ – Торонто, 2007, 848 с.

12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріяли. Книга 1. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2008 р., 800 с.

13. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріяли. Книга 2. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2009 р., 1232 с.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. Увійшли джерела УПА-Північ (266 документів) в яких висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, запілля за 1943–1945 рр. Київ – Торонто, 2010 р., 640 с.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Міс-

тять документи з переслухань радянськими органами: М. Павловича, І. Павловича-Бабинця, П. Лиховського, В. Харківа, Г. Голяша, Ю. Матвіїва, С. Коваля. Київ – Торонто, 2011, 840 с.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. Містить 281 діловий лист керівників УПА та збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук, Микола Козак, Василь Галаса та ін.), які висвітлюють маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі у 1944–1954 рр. Київ – Торонто, 2011, 1024 стор.

17. Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали. Містить 119 документів (творча спадщина, листування, документи про освіту і навчання, арешт та ув’язнення радянською владою, обставини загибелі; зізнання і спогади осіб, які з ним тісно співпрацювали), присвячених життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН, заступника Голови ГС УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа-“Горнового”. Київ–Торонто, 2011, 1016 стор.

18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Містить підпільні документи і матеріали щодо діяльності ОУН і УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942–1952 рр. Київ – Торонто, 2011, 1160 стор..

19. Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали. Містить звітно-інформаційні документи структур ОУН Буковини, інструкції, пресові видання, деякі матеріали УПА та СБ, а також документи радянських органів держбезпеки. Київ – Торонто, 2012, 784 стор.

20. Воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952. Містить документи і матеріали військового штабу та окремих підрозділів ВО УПА “Лисоня”, а також звітно-інформаційні документи підпілля ОУН на Тернопільщини. Київ – Торонто, 2012, 848 стор.

21. Ярослав Старух. Документи та матеріали. Містить творчу спадщину, найважливіші документи, спогади та біографічний нарис, які стосуються життя та діяльності Я. Старуха. Київ – Торонто, 2012, 1008 стор.

22. Станиславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945-1951. Збірник включає звітно-інформаційні документи окружного, надрайонних та районних проводів структури ОУН Станиславівщини. Київ – Торонто, 2013, 1376 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

23. Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ 1944-1951. Книга 1. Збірник містить оригінальні документи референтури СБ Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН, які відображають процес роботи цієї структури підпілля в боротьбі з агентурою радянської влади та її каральних органів у регіоні. Київ – Торонто, 2013, 1320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– Золочівська округа ОУН. Книга 2.

СЕРІЯ «ЛІТОПИС УПА» – БІБЛІОТЕКА

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор-волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кін. 1930-х до сер. 1950-х рр.). Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов в УПА, навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Торонто – Київ, 2000, 128 с.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено маловідомому аспекту історії укр. визвольного руху 1940–1950 рр. Торонто – Львів, 2001, 208 с.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». Спогади чотового УПА про події, які відбувалися у 1943–1945 рр. на Закерзонні, та його поневіряння по більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною Параскою Грицай (з дому Ротко). Торонто – Львів, 2001, 332 с.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Містить спогади В. Левковича (“Вороного”), його дружини Ярослави, сот. М. Тарабана (“Тучі”), вояків УПА І. Філя (“Шеремети”), І. Василевського-Путко (“Вуса”), оргмоба К. Міхалика (“Думи) та зв’язкової К. Когут-Лялюк (“Грізної”), згадку про к-ра Перемиської 6 ВО УПА Я. Чорнія (“Кулю), авторства Ф. Лопадчака. Торонто – Львів, 2003, 448 с.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукувець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944–1947 (за архівними документами). Подано ідентифікаційні дані про осіб, які були пов’язані з вивольним рухом та джерела цих даних з ДАЛО за 1944–1947 рр. (плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, прокурорські аналізи, агентурні справи). Торонто – Львів, 2003, 416 с.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукувець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939–1950 (за архівними документами). Зібрано інформацію про осіб та події, пов’язані з визвольною боротьбою на території Дрогобицької обл. у 1939–50-х рр. на основі документів ДАЛО та інших архівів, а також тематичних видань, публікацій і машинописів. Торонто – Львів, 2005, 1312 с.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941–1944 рр.). Досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності підпілля, формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, класифікацію джерел та особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Торонто – Львів, 2006, 512 с.

8. Онишко Леся. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. На основі документів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду К. Зарицької, її участь в формуванні УЧХ; діяльність в референтурі пропаганди ОУН та налагодження зв’язків ГК УПА Р. Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах СССР, а потім на волі. Торонто – Львів, 2007, 928 с.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Авторка детально розповідає про тогочасну дійсність, яку їй довелося пережити, про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, діяльність

в Колківській республіці УПА у відділі розвідки, ув'язнення в комуністичних таборах. Торонто – Львів, 2008, 400 с.

10. Олександр Іщук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич «Життя і творчість Ніла Хасевича». Книга розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 р., ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича («Бей», «Зот», «Рибак») та доповнена повноколірним каталогом праць мистця. Торонто – Львів, 2011, 432 стор.

11. Олександр Іщук. «Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)». В монографії на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих історичних джерел та архівних матеріалів досліджено участь української молоді у боротьбі за державну незалежність у 1939–1955 рр. Торонто – Львів, 2011, 896 стор.

12. Олександр Пагіря. «Між війною та миром: Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)». Книга розповідає про військово-політичні відносини між українським підпіллям та УПА й угорською армією у роки Другої світової війни. На основі широкого кола джерел різноманітного походження простежується еволюція українсько-угорських стосунків від часів окупації угорськими військами Карпатської України у березні 1939 р. до виходу Угорщини з війни у квітні 1945 р. Торонто – Львів, 2014, 584 стор.

Готуються до друку:

– Стрілецька зброя ОУН і УПА.

СЕРІЯ «ПОДІЇ І ЛЮДИ»

1. Посівнич Микола. «Нескорений командир.» У книзі описано життєвий шлях ГК УПА Р. Шухевича. Торонто – Львів, Вид. 2-е, доп. 2008, 80 с.

2. Осьмак Наталка. «Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР.» Дослідження розкриває невідомі сторінки життя і діяльності Президента УГВР К. Осьмака. – Торонто – Львів, 2008, 128 с.

3. Посівнич Микола. «Степан Бандера – життя присвячене свободі.» У книзі описано життєвий шлях Провідника ОУН та ЗЧ ОУН С. Бандери в 1920–1959 рр. Торонто – Львів, 2008, 112 с.

4/I. Петро Й. Потічний. «Моя дорога». Біографічні спомини англійською мовою охоплюють період від народження до часу, коли автор, як юнак-воєнка УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини наприкінці 1947 р. Торонто – Львів, 2008, 124 с.

4/II. Петро Й. Потічний. «Моя дорога. Частина 2». Спомини описують життя автора в США (1950–1964), службу в американській морській піхоті під час Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершуються переїздом до Канади. Торонто – Львів, 2010, 112 с.

4/III. Петро Й. Потічний. «Моя дорога. Частина 3». Спомини описують життя автора в Канаді (1964–2012), його працю в МакМастерському університеті, різні академічні заходи і подорожі та його родину. Торонто – Львів, 2012, 160 стор.

5. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали» / Упорядник Р. Грицьків. Крізь призму спогадів учасників подій та інших матеріалів зображено життя і діяльність видатного повстанського командира, а також висвітлено визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто – Львів, 2008, 128 с.

6. Михайло Романюк. «Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА». Висвітлено життя та діяльність одного з керівників визвольного руху, процес формування світоглядних позицій, патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто-Львів, 2009, 128 с.

7. «Українська Головна Визвольна Рада» / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. Поміщено статті Р. Шухевича, М. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР в тогочасних суспільно-політичних процесах. Торонто – Львів, 2009, 136 с.

8. Володимир Іванченко. «Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої». Книга присвячена життю Л. Фої – “М. Перелесник” (1923–1950), організатора підпілля ОУН у м. Києві під час Другої світової війни та авторки літературних творів. Будучи ключовою фігурою у протистоянні НКВС з СБ ОУН, зірвала операцію зі знищення керівників визвольного руху. Торонто – Львів, 2009, 128 с.

9. Олександр Іщук. «Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”». Книга присвячена життю та долі – письменника, підпільника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора поетичних творів та оповідань. Торонто – Львів, 2010, 140 с.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. «Життєвий шлях Галини Голояд – “Марти Гай”». Висвітлено життя та долю однієї з діячок визвольного руху Г. Голояд, подано твори письменниці. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

11. Володимир Мороз. «Портрет Осипа Дяківа – “Горново-го”». Книга присвячена життю та діяльності відомого публіциста, члена Проводу ОУН та заступника Голови ГС УГВР, підполк.-пвх. УПА. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

12. Володимир Мороз. «Зиновій Тершаковець – “Федір”». Крайовий провідник ОУН Львівщини З. Тершаковець увійшов в історію визвольного руху як засновник та редактор підпільного видання “Літопис УПА”. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

13. «Микола Андрощук-«Вороний». Записки повстанця». Ред. І. Марчук. Книга спогадів (весна 1943 – весна 1944 р.) подає картину дій повстанців на південній Волині (бої з німецькими підрозділами, військами НКВС, зокрема, на Гурбах, Північний рейд). Торонто – Львів, 2011, 128 с.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. «Ярослав Богдан – “Всеволод Рамзенко”». Подано життєвий шлях та творчу діяльність письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Я. Богдана (1915–1953), проаналізовано тематику основних його праць. Торонто–Львів, 2011, 128 с.

15. Дмитро Проданик. «Шлях боротьби Василя Сенчака – “Ворона”». Висвітлено життєвий та бойовий шлях В. Сенчака-“Ворона” на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станіславівщини, а також досліджено “чорну” зраду на Станіславівщині 1951 р. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

16. Олександр Іщук, Ігор Марчук. «Брати Бусли. Життя за Україну». Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

17. «Світло душі родини Левицьких» / Упорядник Марія Прокопець. У книзі розповідається про долю родини о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких, з 8-ми дітей якої п'ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто – Львів, 2011, 128 стор.

18. Ігор Марчук. «Ростислав Волошин». У книзі розповідається про життєвий шлях Р. Волошина, одного з перших організаторів ОУН на Волині, згодом керівника Рівненської ОЕ ОУН, члена БП ОУН та головуючого на III НВЗ ОУН і I Уз УГВР. Торонто – Львів, 2012, 128 стор.

19. Дмитро Проданик. «Микола Кричун – “Черемшина”». У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Миколи Кричуна-“Черемшини”, “Олексія” на посадах повітового та надрайонного провідника ОУН Вижниччини. Торонто – Львів, 2012, 128 стор.

20. Наталія Ніколаєва. «Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр.» В книзі на основі таємних документів ЦК КП(б)У, радянських каральних органів, матеріалів підпілля ОУН та сучасних наукових праць досліджується діяльність підпільних друкарень ОУН в 1944–1954 рр. та процес їх ліквідації органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ СРСР. Торонто – Львів. 2012, 132 стор.

21. Василь Ільницький. «Провід ОУН Карпатського Краю». Книга присвячена структурі та кадрам Карпатського краю ОУН. На основі різних архівних документів і матеріалів розкриваються структурні трансформації та питання кількісного заповнення керівних органів краю. Торонто – Львів, 2012, 128 стор.

22. Богдан Зек. «Олег Штуль у боротьбі за Україну». Представлена книга розповідає про політика, журналіста, громадського діяча Олега Штуля. Торонто – Львів, 2013, 112 стор.

23. Наталія Ніколаєва. «Уляна Крюченко – “Оксана”». Книга описує життя та долю Уляни Никифорівни Крюченко (1920–1972), підпільниці ОУН, дружини керівника Проводу ОУН та Головного командира УПА в 1950–1954 рр. Василя Степановича Кука (1913–2007). Торонто – Львів, 2013, 128 стор.

24. Сергій Волянюк. «Омелян Польовий – “Остап”». Дана розвідка присвячена життю та діяльності поручника УПА Омеляна Польова

вого, який увійшов в історію українського національно-визвольного руху як один з визначних командирів повстанської армії на Тернопільщині. Торонто – Львів, 2013, 128 стор.

25. Василь Мустеца. «Василь Кантемір-“Остап”». У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Василя Кантеміра-“Остапа”, “Деркача”, “Дениса” – від рядового повстанця до провідника Кіцманського районного проводу ОУН. Торонто – Львів, 2013, 128 стор.

26. Микола Посівнич, Василь Брелюс. Нарис життя Дарії Ребет – “Орлян”. Дослідження присвячене життю та діяльності чільної діячки ОУН Дарії Цісик-Ребет (1913–1992). У книзі автори висвітлили її життєвий шлях, дослідили діяльність в ОУН, розкрили її бачення проблем Організації та з’ясували внесок, який вона зробила у розвиток націоналістичного руху, а водночас з тим висвітлили маловідомі факти в історії визвольного руху. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

27. Ярослав Коретчук, Петро Ганцюк. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний Ліс». Книга присячена командному складу Тактичного Відтинка 22 «Чорний Ліс» Воєнної Округи IV «Говерля». На основі різних архівних документів і матеріалів подано біографії командирів сотень і куренів ТВ 22, організаційні і структурні схеми, карти та ілюстративний матеріал. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html>

Про подальші інформації можна звертатися на адресу

Адміністрації:

— Роман Кулик — **toronto@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — lviv@litopysupa.com

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*М. Бошно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, М. Кошик,
Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Луцак, П. Мицак,
Емілія Нагірна-Зінько, А. Потічний, П. Потічний,
М. Рошецький, Н. Солтис, Ярослава Філь,
О. Циліюпа, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:

*LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station “C”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
toronto@litopysupa.com*

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд “Літопис УПА”

ім. Володимира Макара

Микола Посівнич

Адреса: “Літопис УПА”

*пл. Міцкевича, 6/7, Львів 79005 Україна
тел.(38-032) 235-8485 e-mail: lviv@litopysupa.com*

Науково-публіцистичне видання
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

БІБЛІОТЕКА

Том 12

Олександр Пагіря

**МІЖ ВІЙНОЮ ТА МИРОМ:
ВІДНОСИНИ МІЖ ОУН І УПА
ТА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ
УГОРЩИНИ (1939–1945)**

КОРЕКТА:

Леся ЛУНЬО-ДУДА, Євген ЛУНЬО

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Петро Й. ПОТІЧНИЙ

ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА

Ігор ГОМЗЯК

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 62 x 95 ¹/₁₆

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 64,35. Обл.-видавн. арк. 46,81.

Наклад 500. Зам. № 20-03/14

Malorita

Олександр ПАГІРЯ

БІБЛІОТЕКА

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОГО
ПОВСТАНСЬКОГО
АРМІЇ

Sarny

Kovel

Luck

Rovno

124
(1943. szeptemberétől 23.)

Brodi

Sepetovka

Zsitva

44.
Lemberg

Mopol
Bergyia

Vinnytsia

Kolomea

Podolszk

**МІЖ ВІЙНОЮ ТА МИРОМ:
ВІДНОСИНИ МІЖ ОУН І УПА ТА
ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УГОРЩИНИ
(1939-1945)**

Botoșani

R